

MB:2
136.017

NAGY
TÖHÖTÖM

JEZSUITAK ÉS SZABADKŐMŰVESEK

UNIVERSUMKADÓ Nagy Főnököm: Jezsuiták és szabaddkőművesek

Nagy Töhötöm

JEZSUITÁK ÉS SZABADKŐMŰVESEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az utószót írta: Péter László

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

1. kiadása: Buenos Aires, 1965

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

© Cristina Nagy, 1990

NAGY TÖHÖTÖM

JEZSUITÁK
és
SZABADKÖMŰVESEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

UNIVERSUM KIADÓ
SZEGED, 1990

Isten Nagyobb Dicsőségére

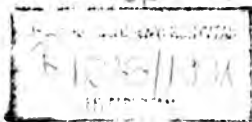
A Világegyetem

Nagy Építőmesterének Dicsőségére.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MB 136.017:2

KI VOLTAM ÉS VAGYOK?

Ünnepélyes négyfogadalmas jezsuita páter vagyok, „*professus quattuor votorum solemnium*”, visszahelyezve a laikus állapotba, „*reductus ad statum laicalem*”, és feloldva az összes papi és szerzetesi kötelezettségek alól egy kegyesen engedélyezett pápai rendelet alapján. Ezt a nagy jelentőségű és különleges engedélyt Öszentsége azért adta meg, mert a rendben való egész viselkedésem mindvégig kifogástalan volt, s így e ritka kegyvel jogosan megtisztelve érzem magam. A laikus állapotba való ezen visszahelyezésemet én magam kértem, s a tény még fokozza a megadott kegy jelentőségét és súlyát, mert a Jézus Társaság alkotmánya szerint ünnepélyes négyfogadalmas páter, *professus quattuor votorum solemnium*, nem bocsátható el saját kérésére. (Epitome Instituti Societatis Jesu. Titulus IV. 99.§ 2.)

Régóta élt bennem a nyugtalan kíváncsiság megismereni az igazságot a szabadkőművesekről, akiket a Jézus Társasága legnagyobb, százados ellenségének tartott. Miután vissza lettem helyezve a laikus állapotba, eltitkolva való kilétemet, beléptem a szabadkőművesek közé, és a legtisztább szándékkal elhatároztam, hogy személyesen győződöm meg a sok vád igazságáról vagy hamisságáról. Feljutottam a legmagasabb fokokig, és ma birtokában vagyok egy olyan tökéletes ismeretnek mind a két intézményre vonatkozóan, amelyet nem mások elbeszéléséből, hanem hosszú évtizedek személyes tapasztalatából gyűjtöttem fel. Így befejezve kettős küldetésemet, amelyet én valóságosan ennek fogtam fel, most a nagyközönség elé állok, és bemutatom e két rendet, a két legnagyobb ellenséget a maguk teljes őszinteségében, összes titkaikkal együtt.

Buenos Aires, 1963. december 1.

JEZSUITÁK

Mária utca 25. A magyar jezsuiták székházának ajtaján csengettem. Kinyílt egy kis ablak, és meglepetésemre nem egy jezsuita fráter, hanem egy kellemes arcú, bajuszos, idősebb úr kérdezte meg tőlem, hogy mit akarok.

– Belépni a szerzetbe – válaszoltam, mire elmosolyodott, és beengedett az ajtón. Majd valakivel felküldött a provinciális helyetteséhez.

Hónapok múlva tudtam meg, hogy aki beengedett, azt Fr. Szepessynek hívják. Fél századdal ezelőtt még tanító volt, aztán belépett a rendbe, s mivel nem volt kedve s talán tehetsége sem, hogy tanuljon, laikus testvérré lett. Húsz év óta ő jár el a rend külső ügyeiben, bankokban, a rendőrségen, közhivatalokban, s hogy ne hívja fel mindenki figyelmét, civilben jár, sőt még bajuszt is növesztett.

A P. Socius röviden kikérdezett, s hogy időt nyerjünk, mindjárt el is vitt négy páterhez, akik külön-külön hosszasan kivizsgálták a szobáikban. A feltett kérdések szokványosak és várhatók voltak. Miért akarok belépni? Milyen tanuló voltam? Egészséges vagyok-e, és van-e szülői engedélyem? Azt válaszoltam, hogy van engedélyem, s másnap írásban is elhozom, de ez hazugság volt, mert szüleim még csak nem is sejtették, hogy én mire határoztam el magamat. A kérdések között csak egy lepett meg: őseim között harmadízigen van-e zsidó? Mert ha van, nem vehetnek fel. Hangsúlyozták, hogy legyek őszinte, mert félrevezetés esetén utólag is elküldenek. Vajon miért ez a merevség? Ott hirtelen arra gondoltam, hogy ha most váratlanul itthagynám a jezsuitákat, és elmennék a rabbiképző főiskolára felvételre jelentkezni, ott meg egész biztosan azért nem vennének fel, mert harmad- és ötödízigen is keresztény vagyok. Később a novíciátus alatt megtudtam, hogy Szent Ignác, a rend alapítója többször kijelentette, őszintén sajnálja, hogy nem zsidónak született, mert így fajtestvére lehetne Jézusnak. Ott

tudtam meg azt is, hogy Szent Ignác első utóda a generálisti székben, P. Lainez, zsidó volt. S mindezek után mégis megszületett a rendben ez a merev szabály. A spanyol jezsuiták között kirobbant valóságos lázadás okozta azt, az engedetlenségnek páratlan példájával, mely a rend belső szerkezetének megváltoztatását célozta. A római kúria vaskézrel állította helyre a fegyelmet, s egyszerre több mint százötven páttert elbocsátott a rendből, s ezek túlnyomó többsége zsidó származású volt. Azt hiszem, a zsidó lélek túlzott szabadságszeretete, függetlenségi vágya és főleg állandó nyugtalan keresése valami újnak, nem felel meg a jezsuita rend szinte páratlan vasfegyelmének és belső, mély önátadásának.

Az első páter, aki kivizsgált, P. Fiedler volt. Egy hideg és merev aszkéta. Öreg rendházak folyosóin ilyen alakok néznek le szúrósan és szigorúan a még öregebb festményekről. Alig emelte fel itt-ott a szemét, egyszer sem mosolygott, amíg kikérdezett, furcsa, erőltetett kiejtéssel beszélt: nem tudta kimondani a *cs* hangot, s ezt mindig külön gonddal és valóságos erőfeszítéssel ejtette ki. Emiatt még jobban áradt belőle az önfegyelem. Egész modorában volt valami félszegség. Így néznek ki azok, akik agyonuralkodják magukat. Évek múlva összekerültem vele egy rendházban, sőt pár évig lelkiatyám is volt, s valamennyien csodáltuk páratlan szigorúságát önmagával szemben, de kevesen szerették, pedig megérdemelte volna. Halála méltó volt az életéhez: egy falusi népmiszsió alkalmával, vad téli hidegben hirtelen megbetegedett, de mert még csak három beszéd hiányzott a nyolc nap befejezéséhez, minden tanács ellenére felerőltette magát a szószekre, aztán órákra beült a jéghideg gyóntatószékbe, már magas lázzal. Ott halt meg a plébánián.

A másik egzamináló páter az öreg Elsasser volt. Hol fiacskámnak, hol testvérkémnek szólított. Majd' elrepült örömeiben, hogy belépek, pedig azt sem tudta, ki vagyok. Folyton ő beszélt, s meglehetősen összevissza. Adott ajándékba egy kis könyvecskét, melyet ő írt álnév alatt az ifjúság számára. Ellátott mindenféle jótanáccsal. Vele is összehozott az élet később, amikor a filozófián voltam.

Házgondnok volt, és oly bőkezűen mért mindent – soha olyan jól nem étkeztünk, mint az ő vezérsége alatt –, hogy három év múlva teljesen csődbe juttatta a házat. P. Raylét, a zseniális pénzügyi tekintélyt kellett a helyébe hívni, hogy egyenesbe tegye a rendház zilált anyagi helyzetét. Az utolsó években szellemileg is összezsugorodott a jó páter, s mi messziről elkerültük, nehogy szóba álljon velünk, mert akkor nem volt menekvés.

A harmadik vizsgáztatóm P. Knézy volt. Egyszerűen, csaknem unottan kérdezett. Megmondta előre, hogy semmi jót ne várjak: agyon fognak nyomorgatni figyelemmel és tanulással. Bejelentette, hogy a rendben dohányozni nem szabad, s rögtön kivett egy rövid és igen bűdös szivart, rágyújtott és megnyugtatóan, hogy neki egészségi okokból külön engedélye van a P. Provinciális-tól, s ezt az engedélyt minden évben meg kell újítania. Vele is sokszor találkoztam később: hol házgondnok volt, hol templomi gyóntató, néha mind a kettő. Eladmirálta a lelkeket és a számlákat.

Az utolsó páter, aki kezelésbe vett, P. Zsiros volt, több folyóirat szerkesztője, egy gyermekmozgalom megalapítója és vezetője. Agilis apostoli ember. A rutinkérdéseken messze túl, hosszan elbeszélgettem vele. Érdekelte nagyon, hogy történelem és földrajz szakos tanárjelölt vagyok. Itt mindenhez kell érteni – mondta. Elmesélte, hogy itt él a rendházban P. Tomcsányi, kiváló egyházjogász, s mivel többen megvádolták, hogy semmihez sem ért, csak a joghoz, a napokban megjelentetett egy több száz oldalas könyvet *Attika kereskedelme* címen, csak azért, hogy megmutassa, ő máshoz is ért.

Mikor visszakerültem a P. Sociushoz, azzal bocsátott el, hogy másnap jöhetek az eredményért. Az utcán nyugodtan átgondoltam mindent: ez a négy ember döntően megerősített elhatározásomban, hogy belépjek a rendbe. Az a néhány ismerősöm ugyanis, akiknek nagy titokban elmondtam, mire készülök, mind le akartak beszélni. A fő érvük az volt, hogy a Társaság rendkívül szigorú rend, ahol mindenkit betörnek egyetlen kivételű formába; ahol kiölik az emberből az egyéniséget; nem lesz saját

életem; csavar leszek egy nagy gépezetben . . . és így tovább. S íme, négy jezsuita vájkált a lelkemben, mindent megtettek, hogy megismerjenek, de közben én is megismertem őket, s rajtuk keresztül mélyen beleláttam a rend belső életébe, és arra az eredményre jutottam: ahol ennyire különbözők lehetnek az egyes rendtagok, ennyire húsból és vérből való egyéniségek tudnak maradni, ott nem kell nekem sem félnem, hogy kiölik belőlem azt, amivel születtem.

Másnap a P. Socius gratulált, s arra kért, hogy lehetőleg két napon belül utazzam el a novíciátusba, mert így éppen elérem a harmincnapos nagy lelkigyakorlatokat, amelyek a Szent Szaniszló-ünnepek estéjén kezdődnek el. Már is lelkesedve rohantam el, amikor sietett utánam, és kérte a szülői beleegyezést. Ígértem, hogy elutazás előtt behozom.

Elrohantam a legközelebbi postára, s feladtam szüleimnek a következő táviratot: „Pénteken utazom örökre. Kérem azonnal feljönniök. Töhötöm.” – Azért tudom ilyen pontosan a szöveget, mert amikor ezeket a sorokat írom, itt fekszik előttem az eredeti távirat. Belépés után kb. tíz évvel mentem haza először – a jezsuiták nem látogathatják a szülői otthont –, temettük édesapámat, s akkor felforgattam az összes régi iratokat, s ott találtam megőrizve ezt az értelem nélküli táviratot is.

Késő éjjel érkezett meg édesapám kétségbe esve, mert el sem tudta képzelni, hogy hova utazom én pénteken örökre: a Duna fenekére vagy az idegenlégióba? Hevesen tiltakozott, amikor megtudta, hogy fia jezsuitának megy el. De ismert jól, s tudta, hogy konok és hajthatatlan ember vagyok. Végül is csendesen leült, és egy könnyet ejtve, megírta az engedélyt. Aztán rám nézett, és azt kérdezte, mi lesz S. L.-l, a menyasszonyommal? Tizenkét évesek voltunk, amikor megszerettük egymást, s ő volt végig az első és egyetlen diákszerelmem. Meg is ígértük, hogy megvárjuk egymást. – Hosszan hallgattam, majd azt mondtam, hogy nekem mennem kell, engem valami hív a rendbe. És ez igaz volt. A szó legteljesebb értelmében igaz volt.

Ma is, oly sok esztendő távlatából, az a meggyőződésem, hogy igazi hivatásom volt, s ez később csak kiegészült egy új nagy feladattal, amelynek végrehajtásához mindannak meg kellett történnie, amit itt most be akarok mutatni. Isten a hivatások osztogatója.

A magyar rendtartomány novíciátusa azokban az években Erden volt. Jelentéktelen kis falu a Duna partján. Egy régi török minaret mellett egyetlen érdekessége az ősi Károlyi-kastély. 1526-ban, amikor II. Lajos király seregével vonult le Mohácsra, hogy a törökkel szemben mindent, még életét is elveszítse, ott pihent meg egy éjszakára. A boltíves szobák valamelyikében aludt a tizenhat éves király. A kastély homlokzata a múlt században át lett alakítva neoklasszikus formára. Itt temetkeztem el két esztendőre.

A novíciusmester szeretettel megölelt, és átadott egy *angelus*nak, aki majd mindenben gondoskodni fog rólam. A házban abszolút csend uralkodott, szinte ijesztő csend. Később az ember ezt megszokja, s lassan kedvessé is lett a mély hallgatás. Vannak rendházak, pl. a müncheni, ahol a cipőre nagy puha papucsot is húznak fel, s csak azokkal járnak a folyosókon, hogy senkit ne zavarjanak.

Kis szobámban hamarosan megtudtam: az én hivatalos minőségem az, hogy *candidatus* vagyok. Megmaradok civil ruhában, s a *candidaturám* tarthat 2-3 hétig, de ha más fokozatba lépek be, akkor eltarthat 2-3 évig is. És az egész idő alatt csak a többi candidatusársammal beszélgethetek, s az *angelus*szóval. Mindenki mástól elválaszt a *separatio* törvénye. Meglepett, hogy nem olvadok be a közösségbe. Meglepetésem később fokozódott, amikor megtudtam, hogy a beöltözés után sem olvadok fel, mert minden fokozat élesen el van választva a többiektől. Mint novícius nem beszélhetek a laikus testvérekkel, de a páterekkel sem, csak akik előljáróim, de a filozófián levőkkel sem beszélgethetek . . . és így tovább. Később, mint filozófiai hallgató, egy folyosón laktam a teológusokkal, és hónapok múltak el anélkül, hogy beszélgettem volna velük, mert ez csak jeles ünnepek alkalmával volt megengedve. Sok időbe került, míg ebbe

végleg belenyugodtam. Ma már világosan látom, hogy ez így nagyon helyes: az élet lassan lekoptat az emberről csaknem minden szépet és jót. Mi lenne, ha az ember úgy indulna bele egy fegyelmezett életbe, hogy már az elején nehezen megszerzett engedélyekkel szivarozna, s úton-útfélen mindenkivel leállva fecsegne? Egy túlzott fiatalos tüzből és egy rendkívül kemény kezdetből lesz később egy józan helyes mérték, de ehhez az kell, hogy külön fejlődjön ki, és ne a már elkopottak társaságában.

Egyelőre azonban most ott ültem egyedül a késő novemberi hidegtől rideg szobában, s nézegettem a kemény kartonra írt napirendemet. Valósággal ijesztő volt. Először is a felét sem értettem meg, mert latinul volt megszerkesztve. Csak annyit láttam, hogy az ébrenlétre szánt idő negyed- és fél órákra volt felszabdalva: most elmélkedés, majd reflexió, ilyen olvasás és amolyan konferencia, majd egy más típusú olvasás, utána a szabályok memorizálása. Néztem, hogy ebben a percben mit kellene, hogy csináljak: hát életrajzot olvasnom. Volt is az asztalon egy életrajz valamelyik szentről, de fel sem nagyon lapozhattam, mert már éppen lejárt a húsz perc, s kezdődött valami más: *opera manualia*. Éreztem, hogy itt fogaskerekek közé kerültem. Közben benézett az ajtón az angelusom s megkérdezte, nincs-e valamire szükségem. Szerettem volna mondani, de igen, egy jó szóra. De itt, a napirend guruló negyedórái felett mélységes szilencium uralkodott. Itt az ember napközben csak Istennel és önmagával beszélgethetett. Közben hallom időnkint, hogy egy kis csengő hív valami új fordulatra, majd tapsolás hangzik, s az is valahová besepri az egész társaságot. Végre látom az ablakon keresztül, hogy a novíciusok – lehetek vagy harmincan – kivonulnak nagy csendben a kertbe, és ott körben megállnak. Szemük lesütve, merevek, mintha ollóval lennének kivágva nagy fekete papírból. Az egyik – nyilván a vezetőjük – mond valamit, mire hirtelen feloldódik a nagy csend, felderülnek az arcok, és nagy beszélgetés kezdődik. Már jön is az angelusom értem, visz magával a rekreációba, hogy bemutasson leendő társaimnak.

Hogy mily nagy volt a csalódásom, nem lehet leírni. Az a nagy csend, az a rideg fegyelem mennyi belső jókedvet, figyelmet és szeretetet takart! Micsoda válogatott kis társaság volt ez! Gondoltam, ha ezekkel kell együtt élnem, akkor még a napirendet is elviselem. Tegnap még egyetemi kollégáim között voltam, akik hadonászva beszéltek, mint a legtöbb fiatal; hencegtek, mint csaknem mindenki; folyton hülyézték egymást, a professzorokat természetesen sokkal gyakrabban; kölcsönkértünk egymástól, és hazudoztunk. Lökdöztük egymást, és durvaskodtunk. És ezek itt? Egy idegen világ. A mozdulatok lefojtottak, a szavakon érezni, hogy mérlegen mentek keresztül. Itt mértem fel először életemben, hogy az önfejelem fizikailag is szépít. Végeredményben ez az etikett lényege is. Hamarosan magam is megismertem Szent Ignác híres *modestiaszabályát*; havonta felolvassák őket egy életemben keresztül az ebédlőben a többi szabályokkal együtt. Az egyik így szól: „Ne forgassa fejét könnyedén ide-oda, hanem csak vallásos érettséggel. Az ajkak ne legyenek sem túl zártak, sem túl kinyíltak. Legyen a járás mérsékelt, jelentékeny sietség nélkül, hacsak nem okvetlenül szükséges, megőrizve, amennyire lehet, a méltóságot.” Novíciustársaim ezeket a szabályokat tükrözték, ezért adták egy idegen generáció benyomását, egy szebb világot nyújtottak. Persze, később rájöttem, hogy sok volt itt még a külső máz, belső nagy átformálódások nélkül, de valahol el kell kezdeni.

Vidáman ment a beszélgetés, itt-ott ártatlan tréfák hangzottak el, néhányon látszott, hogy mindenáron lelki ember akar maradni, s ezért hajánál fogva előrángatott valami jámbor témát, de nem mindig sikerült a szent ügyet beerőszakolni a társalgásba. Meglepő volt a felüldülés vége. Megszólalt a csengő, mire mindenki még a szót is elharapta. Az arcok megmerevedtek, a szemek félig lecsukódtak, s volt, aki talán zsebre is vágta őket. Mindenki indult a napirend irgalmat nem ismerő sikátorai felé. Én voltam az egyetlen, aki befejeztem a mondatot, de bennem is megfagyott a szó, amikor angelusom rémült arcára néztem, aki ijedten súgta: most már egy

szót sem szabad kimondani, csak engedéllyel. Ez így volt a noviciátusban; a tanulások évei alatt sokat züllött az ember e tekintetben, de érdekes, mint páterek visszatérünk az eredeti fegyelem egy józan gyakorlatához: felüldülés végén elvágjuk a mondatot; nem csoda, hiszen minden hónapban hallgattuk a szabályok felolvasását, s ott az is szerepelt, hogy a „csengetésre még a mondatot is befejezetlenül hagyják, s haladéktalanul oda siessenek, ahová menniök kell”.

Éveken keresztül az volt a meggyőződésem, hogy a Jézus Társaság maga az, aki rendkívül szigorú velünk szemben. Pedig nem úgy van. Ő ad bizonyos normákat, s ezeket ellenőrzi is, de mi vagyunk azok, akik sokszor túlzásba megyünk. A magyar provincia erősen német befolyás alatt állt, tanulmányaink nagy részét is Innsbruckban végeztük el, s így a német fegyelem nemegyszer mikromániába sodort bennünket. Később, megismerve más országokat, egy-két fokkal mérsékeltebb gyakorlatát láttam ugyanannak a szabálynak. Az egyik szabály azt mondja: „Senki se egyék vagy igyék házon kívül, s otthon sem a szokott időkön kívül.” Ez a szabály annyira beidegződött a negyedszázad alatt, amíg a rendben élttem, hogy bár azóta közel húsz év telt el, de még ma is, ha étkezési időn kívül akarok valamit enni vagy inni, egy pillanatra megtorpanok. Eleinte pedig valósággal meg kellett magamat nyugtatnom, hogy ehetek lelkiismeretfurdalás nélkül, mert már nem tilos. Tudatom mélyén meglapult e kis jelentéktelen szabály szívós életben maradása – ma végérvényesen meggyőz arról, hogy Jézus Társasága helyesen jár el, mikor fiait erős fegyelemben neveli, és elnézi nekik, hogy idealizmusból és fanatikus buzgalomból túlzásokba is átsapnak. Ez az egyetlen út a felszínen maradáshoz. A jezsuiták fegyelmezett élete csak azok számára látszik elviselhetetlennek, akik maguk fegyelmezetlenek. Aki benne él, és hivatása van, annak egyáltalában nem teher, sőt öröm és főleg büszkeség, hogy ő különb tud lenni a többinél. Mert akárhogy vesszük, mégis csak különb élet az, amelyiket egy állandó önuralom hat át. Az is tagadhatatlan történelmi tény,

hogy a jezsuitákat soha megreformálni nem kellett, mert nem deformálódtak. Ellenben minden más szerzetesrendet – a karthausiakat kivéve – a századok folyamán sokszorosan új vágányokra kellett rakni, lezüllött életüket megreformálni.

A harmincnapos nagy lelkigyakorlat nagy előestéjén álltunk. Az érthető izgalom a novíciusok között nem vált láthatóvá, mert valamennyien legalább három hónap óta bent éltek a rendben, s ez az idő elég volt ahhoz, hogy az önnevelés iskolájának kezdő fokozatain szerencsésen átessenek. Két novícius pár héttel azelőtt már meglépett. Az egyiket szép szeretettel elküldték, mert olyan lassan evett, hogy az egész ebédlő már csak rá várt; a másik magától ment el, mert vámtiszt korában annyi finom szivart és cigarettát szedett el hivatalos ürügyek alatt a jó- és rosszhiszemű utasoktól, hogy itt, a rendben sem bírta elviselni a dohányzási tilalmat. P. Magister úgy döntött, hogy civil ruhában már most bevonulok a novíciusok közé, s elkezdem velük a lelkigyakorlatot. Különböben egy évet kellene várnom, s majd az első szünet alatt, amely 12 nap múlva lesz esedékes, megkapom a szerzetesi ruhákat, és hivatalosan beöltözhetek. Később mesélték társaim, e 12 nap alatt az egész ház azt várta, hogy mikor fogok megszökni. A szabó az utolsó két nap alatt ütötte össze a talárisomat, mert ő külön meg volt győződve arról, hogy egy újonc nem bírhatja ki a jezsuita élet e legnagyobb próbáját, amelyet egész életünkben csak kétszer végzünk el.

Ez a harmincnapos lelkigyakorlat egész életem legnagyobb emléke marad. Nem akarom itt ismertetni a rendszerét, páratlan logikai felépítését, a legmodernebb pszichológiai trükköknek tökéletes alkalmazását (400 évvel ezelőtt állította össze őket Szent Ignác), mert kinőne a könyv kereteiből. Későbbi jezsuitaéveim alatt egy könyvtárra való irodalmat olvastam végig a lelkigyakorlatokról, nyolcnapos lerövidített formájában évente újra és újra elvégeztem, majd másoknak adtam. A teológián aszkétikai tanárunk oly érdekesen fejtegette lélektanát és legbensőbb titkait, hogy a kötelező egy szemeszter he-

lyett kikönyörögtük tőle: folytassa a témát, és mi privát buzgalomból újabb három éven keresztül hetente eljárunk az előadásaira – a többi professzor legnagyobb megrökönyödésére. – Itt most nem ezekről akarok beszélni, hanem egyszerűen és őszintén elmondani, hogy mit váltott ki belőlem ez a harminc nap. Könnyen megtehetem, mert akkori feljegyzéseim súlyos kötegekbe összefűzve itt vannak előttem az íróasztalomon.

Tökéletes csend vett körül, csak a P. Magister elmélkedések előtti rövid fejtegetése volt az egyetlen emberi hang. Naponta öt órán keresztül, elosztva reggeltől éjfélig, tépelődünk az elénk tált igazságok felett. De a nap többi részét is – talán minden percét – a reflexió, feljegyzések, újra átgondolások, töprengések, imák, felismerések töltötték ki. Csendesen kezdődött néhány alapvető igazság feltárásával: teremtvény vagyok, függök egy felsőbb hatalomtól, tehát az ő elvei szerint kell életemet átrendeznem. – Ez a szó, hogy „tehát”, mindennap tizszer előjött. Logikára, okokra, érvekre volt felépítve minden. Súlyos alapkövek lettek lefektetve. Majd kitárultak az élet legbelsőbb titkai, a bűn lényege; vádak tömege zúdult ránk. Az áradat nőtt, már valósággal elsodort bennünket. Nem volt egy percnyi időnk lélegzethez jutni, már újabb támadások értek, újabb bizonyítékok tömege sodort, lökdösött egy határozott irányba, amelynek a végén ott leselkedett már a nagy konklúzió, hogy itt nincs menekvés, itt meg kell hódolni egy felsőbb isteni akarat előtt. Vakító fények világították be a hideg logikával felépített igazságot. Az eszünk lett előrangatva és rákényszerítve, hogy nézzen, lásson, felismerjen, és legyen bátorsága konklúziókat levonni. A kétségbeejtésig világosan beláttam, hogy mi a céлом, mi az, ami elől nincs menekvés, s a pszichológia legmélyebb törvényei alapján akaratom erre a belátásra nagy lomhán megmozdult, majd nekiindult egy útnak, azután rohanni kezdett, majd sodort magával, s én a tizenkettedik napon már nem ismertem önmagamra. Nem az érzelmi életemet ragadták üstökön, nem ellágyult szép imákban beszélgettem el a

kis Jézuskával és szimpatikus kis Szent Terézkéssel, hanem emberi mivoltom két legszentebb valósága lett felrázva: értelmem és akaratom lett minden lehető és lehetetlen eszközzel a küzdelem porondjára kidobva.

Ekkor félnapos szünetet tartottunk, s engem beöltöztettek. A jezsuitáknál ez nagyon egyszerűen zajlik le. A szabóságban rám dobták a talárist, megmutatták, hogyan kell megkötnöm a cingulust, s bementem az aulába. A novíciusok hamisan énekeltek valamit, a P. Magister tartott egy kis beszédet, s utána sorban megöleltek. Délután már folytatódott a nagy lelkigyakorlat.

Jézus alakja lett elénk állítva. Nem a nevelő, misztikus élet isteni nagymestere; nem az a Jézus, akit több mint ezer éven keresztül az összes szerzetesek imádtak, és rejtett önzéssel belső vigasztalásuk és megnyugvásaik forrásának tekintettek, hanem egy harcias Krisztus, aki lejött közénk, hogy egy irgalom nélküli háborúba vigyen bele bennünket. Mert ő hódítani akar. Az egész világ az övé, de még nem tudta birtokába venni. Ránk van szüksége. A jelentkezés önkéntes, de ha egyszer beálltunk, jaj nekünk, ha visszafordulunk. A gyávaság a világ legnagyobb bűne. Amint múltak a lelkigyakorlatok tömör napjai, a mi lelkesedésünk is a paroxizmusig nőtt. Esküdtünk égre-földre, hogy küzdeni fogunk önmagunk minden hitványsága ellen, és küzdeni fogunk Krisztus nagy ügyének diadaláért is. Sőt ez lesz egyetlen életcélunk. Az egész hátralévő lelkigyakorlat ezt gyúrta, érvelte, variálta, de olyan erővel, hogy a legvégén tökéletesen legyőzve ott álltunk mindenre készen. Ha akkor elevenen megnyúztak volna az ügyért, nevetve álltuk volna.

A szabadkőművesek között sokszor hallom, hogy a pátereket alacsony emberi érdekek vezetik ebben vagy abban az apostoli munkában. Számtalanszor kétségbe vonják tiszta szándékukat. Én tudom, hogy mennyire tévednek! Menjen végig bárki a harmincnapos lelkigyakorlatok embereket újratereztető műhelyén, és meg fogja érteni, hogy van az idealizmusnak egy olyan felfokozott formája, amely akár esztelenségekre is elsodorja az embert. Ha ő azt jónak és igaznak látja. A jezsuita önneve-

lésnek lényege és titka az, hogy a legelején szétszedik és kiszellőztetik az emberi lélek leghagyottabb redőnyeit is, aztán feltárnak és talpra állítanak mindent a lélek belsejében, ami az embert mozgatja, irányítja, döntésekhez vezet, és egy évszázados szisztémával ezt az állapotot ébren tartják. Egy életen át, ha mégoly hosszú is az, és még olyannyira agyonterhelt is munkák tömegével, minden jezsuita naponta egy órát köteles kora reggel elmélkedni éppen azokról az igazságokról, amelyekből őt új emberré építették a novíciátus legelején. Hogy ez könnyebben menjen, minden évben nyolc napon át megismétli az első nagy lelkigyakorlat témáját, sűrített lényegével. S hogy ez a lényeg valahogy el ne vesszen, a kb. 12-14 évi tanulmányok után van bőkezűsége a rendnek az olyan nagyon kevés és drága évekből egy egész esztendőt arra szálni, hogy a már kész fiatal pátereket (harminc év körül mozog valamennyi!) újra novíciussá tegye, és most már érett fővel, tanulmányokkal kicsiszolva, újra elvégeztesse velük a harmincnapos lelkigyakorlatot. Én ezt Firenzében éltem végig, és egy olyan nagy mester vezetésével, mint P. Martin, aki később a római központi kúrián az olasz provinciák asszisztense lett. Micsoda befejezés volt ez, és ugyanakkor micsoda útra indítás!

Aki valamit is ért az emberi pszichológiához, annak tudnia kell, hogy a világon sehol másutt ilyen mesteri és tudományos módszerekkel nem csiszolnak ki emberi koponyákban asszociációs pályákat, nem ültetnek belé életbevágóan fontos komplexumokat, amelyek adott körülmények között működésbe lépnek, és döntéshez vezetnek. Talán csak a kommunista vezetés közelíti meg, de a különbség mégis lényeges, mert a jezsuitáknál mindez valódi belső szeretettel van átszöve.

Amikor ezeket a sorokat a jezsuiták elolvassák, azt vetik majd szememre, hogy kihagytam a lényegét: az isteni kegyelem erejét és döntő befolyását, a szentségek átformáló hatását. Szándékosan hagytam ki, mert az egésznek én csak az emberi oldalát akarom bemutatni. Nem tagadja az a geometriát, aki csak a matematikáról

ír könyvet. A jezsuita-nevelés természetfeletti forrásairól már kisebb könyvtárat írtak össze, minek azt szaporítani egy újjal.

* * *

A harminc nap elrepült, mint egy rövidke óra, s mi ott álltunk idegenül és zavartan a hétköznapi élet apró teendői között. A nagy összeszedettségben észre sem vettük, csak utólag tudtuk meg, hogy a lelkigyakorlatok közben ketten elmentek. Nem érdekelt, hogy maguktól szöktek-e meg, vagy elküldték őket, csak egyet tudtunk: a társaság nyert azzal, hogy elvesztette őket.

Mindegyikünk nagy árkus papírokat körmölt tele „jófeltételekkel” és „életreformmal”. Én is elhatároztam egy tucat dolgot. Ennyiszer fogok hetente böjtölni, naponta ennyi önmegtagadást végezni, állandóan Isten jelenlétére gondolni . . . és így tovább. Mindenkinek hetente el kellett mennie beszámolni egész belső életéről a P. Magisternek. Én is ragyogó arccal állítottam be hozzá, s felolvastam jófeltételeim többméteres katalógusát. Szeretettel átvette a papírt a páter, és kezdte áthúzogatni a sorokat. Kétségbeesve láttam, hogy támogatás helyett letörnek. Nem maradt a tiz oldalból egy fél sem, de az józan volt és megvalósítható. Csalódottan mentem ki, de a következő beszámolóig rájöttem, hogy ezt a keveset sem tudtam megvalósítani. A könyvtárunkban fölfedeztem Nagy Szent Teréz *Belső várkastélyát*; egyik legcsodálatosabb írás a misztika köréből, egy évtized múlva ittam minden sorát, de most, mikor engedélyt kértem rá, hogy ezt elolvassam – minden könyvre engedélyt kell kérni –, a P. Magister megtagadta, és helyette kezembe nyomott valami egyszerű kis írást a testvéri szeretetről s arról, hogyan kell a szabályokat becsületesen megtartani. A következő heti beszámoló alkalmával kértem engedélyt, hogy éjjel fölkelhessek egy órát külön elmélkedni, mire megmagyarázta, hogy én még testileg gyenge vagyok, nekem ez ártana, egész nap álmos lennék, tehát jobb, ha a reggeli elmélkedést kétszeres buzgalommal végzem el.

Egész életünk olyan kontroll alatt állott, hogy így most

le sem lehet írni, talán el sem hinnék. De egyet ma világosan látok. E kontroll nélkül egyikünk idegszatóriumba, másikunk meg az utcára került volna. A nagy fegyelem ellenére számtalan színnel és humorral volt megfűszerezve az életünk.

A napi elmékedések mellett van a jezsuita életnek egy másik jellegzetes gyakorlata is, amelyiket még szigorúban megkövetel, mint az elmékedést. Ez a déli és esti negyedórás lelkiismeret-vizsgálat. Emlékszem jól, ha heti beszámolóim alkalmával ezt véletlenül említés nélkül hagytam, mindig megkérdezte a P. Magister, hogy ezzel hogy vagyok. Később, amikor a rendház csengője nem figyelmeztetett, hogy itt az ideje az egzáménnek, s egy kijelölt laikus testvér nem nyitotta rám az ajtót, hogy ellenőrizze, térdelek-e az imázsámolyon vagy sem, hanem az autót vezetve mentem faluról falura szervezni a Kalot-mozgalmat, még ott, a volán mellett is kevésszer feledkeztem meg arról, hogy legalább egy-két perc alatt ki ne forgassam lelki zsebeimet, s ki ne szórjam belőlük azokat a kis szemeteket, amelyek visszatetszők, és főleg felgyűlnek, ha nem gondol rájuk az ember.

Van ennek a lelkiismeret-vizsgálatnak azonban egy változata, amelyik már nem olyan egyszerű. Ez az úgynevezett részleges lelkiismeret-vizsgálat (*particular examen*). Amikor először hallottam róla a nagy lelkigyakorlat alatt, s először próbáltam kibetűzni a Szent Ignác latin eredeti szöveg jelentését, kissé nevetségesnek találtam. Szent Ignác nagy gonddal hét vonalkát húzott a hét napnak megfelelően, s mindegyik vonal rövidebb volt az előzőnél, mert az alapító szent jóhiszemű lévén, föltételezte fiairól, hogy naponta kevesebbszer fogják elkövetni ugyanazt a hibát, amelynek kiirtását programba vették. Kicsinyesnek tűnt fel ez a méricskélés, és megértettem a rend ellenfeleit, akik gúnyosan írtak a híres jezsuita „bűnök könyvviteléről” (*contaduria del pecado*). A rend azonban nem sokat törődött ezekkel a gúnyolódásokkal, hanem szép csendesen 400 év óta gyakoroltatta irgalom nélkül fiaival ezt a furcsa könyvvitelt. Nyugodtan megvárta, amíg a profán pszichoanalízis megszületik, gyerek-

cipőiből kinő, és kezdi magáról azt hinni, hogy már felnőtté lett, és igazolja őt, hogy helyesebb úton nem járhatna, mint ez: legkisebb elemeire szétszedni egy hibát, s fölvenni a küzdelmet ezen kis részletek ellen. Én világletemben mindig türelmetlen voltam. Ennek alkotóelemei: beképzelt vagyok, azt hiszem, én mindent jobban tudok, túl gyors vagyok, és ezért felületes is. És így tovább. Egy hétig vagy kettőig csak egyre összpontosítottam a figyelmemet. Ne legyen gyors, még kevésbé kapkodó. Ahányszor ez ellen hibáztam, az úgynevezett *particular masinán* lehúztam egy kicsiny golyócskát. Délre huszonöt golyó szégyenkezett lehúzva (két tízes és egy ötös értékű). Az írásom is megváltozott ezekben a hetekben, mert magamra erőltettem a nyugalmat még a betűk formálása közben is. Világosan látszik ez napi följegyzéseim külalakján. Azután természetesen visszavedlettem én is és írásom is a régivé, de már egy hajszálnyi különbség megmaradt. Ez gyors eredményt nem tudott hozni, mint ahogy az *Öt nap alatt angolul* nyelvkönyvek csodája sem ér semmit, de évek alatt mégis hoznak eredményt. Természetesen jogos a kérdés, amelyet bárki most fölvethet. A jezsuitáknak, ha mindezt így gyakorolják, valamennyiüknek a tökéletesség magas fokán kellene állniuk – de ez nincs így. Igen, az élet szomorú valósága, hogy a szándék isteni, de a megvalósulás emberi. Gyönyörűen megy minden, aztán kezd hanyatlani az ember, bár jezsuitának, Szent Ignác fiának és tíz másnak nevezik. A *partikular masinán* a golyók csendesen megpihennek, és a hibák hangosan burjánzanak, amíg be nem vág az évi nyolcnapos lelkigyakorlat, s nagy lesz a sürgés-forgás a lélekben. Régi nagy ígéretekről le lesz rázva a por, elfelejtett jófélételek ki lesznek téve a napsütésre, a *partikular masina* újra működésbe lép, és a következő évi lelkigyakorlatig van elég idő ismét lehanyatlani. A jezsuita szisztémában mindenki felszínen tud maradni, és a jobbaknak kiváló alkalom adódik fölfelé ívelni.

* * *

A jezsuita rend, ismerve az emberi gyarlóságot, kidolgozott szeretett fiai számára egy olyan szisztémát, amely nem engedi, hogy bárki is a napi két lelkiismeret-vizsgálat álmos tizenöt percét csendes önmegelégedéssel töltsse el. Mindenki úton-útfélen figyelmeztetve lesz hibáira. A napirend őserdejében szerda délután szerepelt egy szerény negyedóráska a következő gyanútlan címmel: *manifestatio*. Kettesével egymás mellé álltunk, és egyszerű, keresetlen szavakkal, mindenki megsúgta a másiknak, hogy milyen hibákat vett észre benne. Nem volt szabad sem közbeszólni, sem védekezni. Mikor ketten végeztek, körülnéztek, hogy hol vannak már felszabadult párok, s egymáshoz közeledve, folytatódott kettesével a hibák kölcsönös feltárása. Én minden szerdán lejegyeztem a hallottakat. Íme, a legelsőből leírok néhány megjegyzést: „Üljek egyenesebben. Mások hibáit ilyenkor mondom el, és ne a felüdülés alatt. Nagyon meglátszik rajtam az öröm és a szomorúság. A fiókomba csak engedéllyel szabad benyúlni. A széken ne kényelmesen terpeszkedve üljek.”

Szombaton délután pedig egy egész órának a neve *Capitulum* volt, mert valamikor bevezetésként egy kis fejezetet – capitulumot – olvastak fel a Bibliából. A német provinciában sokkal őszintébb címe volt ennek a gyakorlatnak: *lapidatio*, vagyis megkövezés. Egyenként mindenki letérdelt az aula közepére, szombatonként négy-öt testvérré került sor, és a többiek csendes, komoly hangon rádobták elkövetett hibáinak kisebb-nagyobb köveit. Amikor már tizedszer térdeltem ki, akkor is mélységes megindulást éreztem magamban. Kicsinynek és hitványnak tüntem föl önmagam előtt, s úgy éreztem, hogy a térdelés még mindig túl előkelő és magas a számomra. Mennyire jólesett, amikor nagyon ritkán egy-egy jámborabb testvér csak annyit mondott, hogy ő nem vett észre semmit. Az ember utána órákig nem mert a többiekre ránézni. Bement a kápolnába, s ott, az oltár előtt tett fogadásokat, hogy ezentúl önmegtartóztatóbb lesz... Persze, a következő alkalommal ismét akadtak új és régi „kövek”, amelyek hulltak az emberre. De mi lett volna

belőlünk ezen kapitulumok és manifesztációk nélkül, ha még ezekkel is csak ennyire jutottunk?

Én minden alkalommal megkértem egy testvért, hogy jegyezzen le minden szót. Könnyű volt ezt megtenni, mert a szavak lassan és feszült csendben, sokszor nagy szünetekkel hullottak le. Az egész szomorú gyűjtemény itt van előttem, amikor e sorokat írom, szépen lemásolva napi följegyzéseim közé. Íme néhány példa:

„Sok és nagy gesztust használ. Lelki dolgairól beszél. Néha túl udvarias, sőt hízelgő is. Többször mentegetőzik. Másokat szigorúan elítél. Heves. Keresztvetése hanyag. Nagyokat lép, és sokszor furcsán néz . . .” Egy kis füzetet tudnék kiadni ezekből a lejegyzésekből, különösen ha hozzáveszem azokat, amelyeket az ebédelőben olvastak fel rólam a rendben töltött hosszú évek alatt, minden évben kétszer.

Ez kicsit különbözik az előbbi kettőtől, mert az embernek saját magának kell a listát beadnia pár nappal előbb, amelyhez az előljáró hozzáfűzi saját megjegyzéseit. Egy egész ebéd alatt tart a felsorolás, és mindenki sorra kerül. Akinek éppen olvassák a hibáit, az szinte szeretne elsülylyedni, de ahelyett fel kell állnia, hogy mindenki jól megnézhesse, kiről is van szó. Itt már nemcsak a magam hibáit őriztem meg, hanem két alkalommal lemásoltam az egész ház hibalajstromát is, hogy kéznél legyenek válogatás céljából, amikor majd fél év múlva törnöm kell a fejemet, hogy mit is írjak önmagamról.

Az előljárók számára van egy kijelölt figyelmeztető, *admonitor*, s e törvény alól maga a P. Generális sem kivétel. Ez köteles az előljárót figyelmeztetni, ha valamilyen tévedett volna, sőt bárki fölkeresheti az *admonitort* és megkérheti, hogy ezt vagy azt mondja meg az előljárónak.

Még a noviciátus alatt történt velem, hogy az előljáró helyettese, a P. Socius fölkerért engem, hogy figyelmeztessem őt a hibáira. Azt hiszem, inkább engem akart nevelni ezzel a szép példával, s így egy kis tevékenységhez jutni, mert bizony a robusztus rektor mellett, aki tekintélyével az egész ház minden zegét-zugát betöltötte, neki csak egy

szék maradt csendesen üldögélni. Módfelett komolyan vettem új beosztásomat, és naponta néha kétszer is be-
mentem hozzá, és figyelmeztettem, hogy délben a kését
a szájához vette, a cipőjét még nem tisztította ki, a kalap-
ja fordítva állt tegnap a fején, és keményen szólt rá egy
novícusra. A páter fél évig hősieen állta az én buzgósá-
gomat, és sok év múlva egyszer nevetve vallotta be, hogy
néha már a hidegrémület futott végig rajta, amikor hal-
lotta jellegzetes csendes kopogásomat az ajtaján.

Így nevelgettük egymást.

* * *

Nemcsak a noviciátus két esztendejére, de még sokkal
többre volt szükség, hogy az ember húsába-vérébe ivód-
jék a jezsuita élet számtalan kisebb-nagyobb szabályának
és szokásának valóságos tömege. Már említettem, hogy
a latin nyelv állandó használata kötelező volt. Sok nehéz
óraira emlékszem vissza ezzel kapcsolatban, mert az egész
tanulmányi idő alatt, tehát 12-14 évig, hetente csak há-
romszor volt szabad anyanyelvünkön beszélni a déli és
esti felüdülés alatt, egyébként délben csak latinul, s este
egy idegen élő nyelven. Egész napi kemény tanulás után
jólesett volna gátlás nélkül beszélgetni, de amíg az ember
idegen nyelven erre a fokra jutott, sok évnek kellett
eltelnie. Később az életben vettük ennek nagy hasznát.
Emlékszem, amikor Stockholmban jártam, a páterek
megkértek, tartsak a rendháznak előadást a magyar szo-
ciális szervezetekről, s amikor ott álltam a jezsuitákkal
megtelt aulában, hiába kísérleteztem két-három élő
nyelvvel – az anyanyelvem szóba se jöhetett –, mindenki
nem értett meg, s így latinul voltam kénytelen az ismerte-
tőt megtartani.

Nem minden provincia veszi egyformán komolyan a
latin nyelvet. Amikor Innsbruckban a teológián voltam,
az óriási rendházban 18 nemzet fiai tanultunk együtt, s
ott lett nyilvánvalóvá, hogy például az amerikai jezsuiták
annyira angol kiejtéssel beszéltek a latint, és a nyelvtant
is annyira az amerikai szabadság elvei alapján használ-
ták, hogy alig lehetett őket megérteni.

A fegyelem kérdésében is elég súlyos különbségek voltak megfigyelhetők, s láttam, hogy a magyar provincia egyike volt a legszigorúbbaknak. Nálunk például hetente többször is az elmélkedések és lelkiismeret-vizsgálatok ideje alatt egy kijelölt testvér sorra járt, és minden ajtón benyitott, hogy a szabály szerint ellenőrizze, betartják-e a napirend előírásait. Argentínában soha senki sem nyitott rám. Sőt, a magyar provinciában volt egy testvér, aki hajnalonként azt ellenőrizte a csengetés után 5-6 perccel, hogy mindenki fölkelte-e már, pedig az a csengő igen korán szólalt meg. A laikus testvérek számára 4 óraker, a páterek számára fél ötkor, és a tanulmányaikat végzők számára öt óraker.

Egy másik szabály azt írja elő, hogy aki valami külső hibát vagy mulasztást követett el, ebéd vagy vacsora elején az ebédlő közepén térden állva, nyilvánosan be kell vallania a kiszabott penitenciával együtt. Amikor Páduában éltem, naponta a *culpáknak* valóságos zuhataga öntötte el az ebédlőt. Volt, hogy a szegény felszolgáló testvérek ott bukdácsolnak az öt-hat bűnbánó között. Az egyik azt vallotta be, hogy sáros cipővel ment áldozni, a másik napközben ivott egy pohár vizet, pedig ezt csak a hivatalos étkezési idők alatt szabad; a harmadik lekésett a litániáról . . . és így tovább. Németországi tartózkodásaim alatt ellenben a legnagyobb ritkaság volt, hogy valaki is *culpát* mondott volna. Egyszer erről beszélgettem is a provinciálisommal, s ő mondotta, hogy ez a két nép karakterétől függ. Nem mintha az egyik jobb volna a másikinál, hanem az egyiknél nem sokat jelent megalázkodni az ebédlő közepén, a másikinál azonban egy ilyen eseménynek súlya és jelentősége van.

Az ebédlővel kapcsolatban megemlíthetem azt a szabályt is, hogy minden rendházban a reggelit csendben fogyasztottuk el, délben és este azonban egész étkezés alatt felolvasást hallgattunk Szent Ignác rendelkezése alapján, amely így szólt: „Amíg a testet étel üdíti, a léleknek is jusson táplálék.” Ezért volt aztán, hogy lassan egy egész könyvtárt kiolvastunk az ebédlőben csak úgy mellékesen, észrevétlenül. A legérdekesebb és legújabb

könyvek lettek rendszerint a programra fölvéve. Akik felolvastak és felszolgáltak – mindenki sorra került heti kijelölés alapján –, vagy akik apostoli munkák miatt későn érkeztek, azok számára volt egy második ebéd és vacsora, amelyik arról volt nevezetes, hogy ott a szék meleg volt, és a leves hideg.

Az ebédlő, mint már az elmondottakból is látszik, nem volt csak olyan egyszerű hely, ahová étkezni eljártunk. Az egyben a fegyelem és önmegtartózkodás helye is volt. Minden pénteken s a lelkigyakorlatok ideje alatt naponta úgynevezett asztali penitenciák voltak szokásban. Szabadon lehetett választani. Volt, aki állva evett, a másik megcsókolta a többiek lábát. Franciaországban meglepett egy eredeti penitencia. Az ételt úgy koldulta össze az ember. Kettő-három adott pár kanállal a leveséből, ismét mások a húsból és a főzelékből, s a végén valamelyik megosztotta vele a gyümölcsét. Középre kihelyezett alacsony „kisasztalnál” lehetett térden állva enni. Ez utóbbiról tudtuk, hogy a szabályok szerint nagyobb hibákra kiszabott büntetés is lehet nem pénteki napon, de nem hittük, hogy valaha is tanúi lehetünk ilyen büntetésnek. Pedig megtörtént. Én is ott éltem akkor a szegedi rendházban, és P. Olasz Péter, akinek akkor már több könyve megjelent, és országosan elismert személyiség volt, valami súlyosabb engedetlenséget követett el, és ezt tetézte tiszteletlen viselkedéssel a P. Rectorral szemben. Büntetésül egy teljes hétig az ebédlő közepén térden állva evett. Kiírtam teljes és igazi nevét, mert valamennyiünk előtt óriássá nőtt, amint lángvörös arccal, szó nélkül letérdelt a kisasztal mellé. Nem nézett ránk, de mi sem mertünk ránézni, csak itt-ott lopva egy-egy pillantással. Százszorosán megszerettük őt, aki elviselte ezt a nagy megaláztatást, és a rektort is, akinek volt ereje kiszabni rá ezt a kemény büntetést. Emlékszem jól, hogy mi ülepedett le ebből az élményből a lelkünkben: az, hogy érdemes jezsuitának lenni! Évek múlva nagy szomorúságunkra P. Olasz megbetegedett, s zárt intézetbe került, de egy év múlva szerencsésen kigyógyult, s amikor újra megjelent

közöttünk, gyakran dicsekedett vele, hogy ő az egyetlen az egész provinciában, akinek hivatalos igazolványa van, hogy nem bolond.

* * *

A szegénység kérdését különböző oldalról lehet bemutatni. Az egyik az volna, hogy ismertetném az idevonatkozó szabályokat. Pl. a *professus* házaknak nem lehet semmiféle biztos jövedelmük, abból kell megélniök, amit a páterek naponta lelkipásztori munkáikért hazahoznak, vagy a hívek önként ajándékoznak. A kollégiumoknak viszont, ahol a rend fiatalsága nevelődik és tanul, kell valami biztos és állandó jövedelmük. A magyar provinciában erre szolgált az ötezer holdas nagykapornaki birtok. Az idegenek irigykedve nézték ezt a szép nagy vagyont, de én tudom, hogy nagyobbára csak fejfájást termelt. Hozzá nem értő páterek vezették, kivéve a legutolsót, P. Palotayt, akivel a rend elvégeztette majdnem ötvenéves korában a gazdasági akadémiát. A laikus páterek között is akadt nem egy lelkiismeretlen. Az egyikről, Fr. Ágostonról kitudódott, hogy vagontételekben lopta a búzát, de amikor leleplezték, éppen jött a kommunizmus, s egyszerre nagy úr lett belőle, ő maga vezette a rend vagyonának elkobzását, amelyből bőven tartott meg magának kommunista elvei nagyobb dicsőségére. Emlékszem jól Fr. Ágostonra, társam volt a noviciátusban, csak más fokozatban, s neki már voltak hosszabb szabad órái, s azokat teljes egészében arra fordította, hogy a jéghideg folyosón térden állva csúszott a keresztút egyik állomásától a másikig. Ránk ez a rendben szokatlan és föltűnő jámborság nagyon rossz benyomást tett. Magunk között csendesesen farizeusnak tartottuk.

Egy másik érdekes emlékezés is fűződik az ötezer holdhoz.

Többen voltunk páterek, akik a szociális kérdésekkel foglalkoztunk. Köztünk P. Varga László, az egyik legszínesebb egyéniség, akit ismertem. Egyszer lement a birtokra, és fölháborodva látta, hogy a béresek milyen házakban laknak, s milyen ellátást kapnak. Valósággal

föllázította őket. Visszajövet a fővárosba, a provinciális előtt is botrányt rendezett, s kijelentette, hogy soha többet munkások előtt beszélni nem fog – pedig rajongtak érte –, ha a rend nem fogatosít azonnal új rendszabályokat a birtok vezetésében. Az eredmény kettő lett: a béresek számára építettek szép új lakásokat, bérüket fölemelték, és P. Vargát örökre kitiltották Nagykapornakról. Rettentő büszke volt erre a tilalomra. P. Borbély volt az a bölcs férfi, aki ezt így elrendelte.

Tény az, hogy a magyar provincia mindig anyagi gondokkal küzdött. Egyszer csődöt is mondott holland hitelezői előtt, s bizonyos százalékra kiegyezett velük. Mi csak azt láttuk, hogy egyénileg egy fillérünk sincs, de akármire szükségünk volt, azt megkaptuk. Néprajzi tanulmányaimmal kapcsolatban szükségem lett volna Malonyay hatalmas ötkötetes munkájára, s bár igen sokba került, szó nélkül megvették. Így voltak bármivel. Oberammergauban éppen a híres passiójátékokat adták a nagy fogadalom háromszáz éves évfordulója alkalmából, amikor többünknek Ausztriába kellett utaznunk. Ketten kértünk engedélyt a P. Provinciálistól, hogy egy alapos nagy kerülővel és a vele járó jelentős kiadástöbblettel Németországon keresztül utazhassunk ki, s így pár napot Oberammergauban tölthessünk. Megengedte azzal a föltétellel, ha másnak nem jut eszébe ugyanezt kérni. Szerencsére senki sem gondolt rá, s mi ketten felejthetetlen élménnyel gazdagítottuk életünket.

A rend mindig nagylelkű volt a fiaival. Számtalanszor éreztük, hogy szeretnek bennünket, s a vasfegyelem sohasem lett öncéllá. Keményen kellett tanulnunk, de ha jött a pihenés, egy hétre is elmentünk csónakkirándulásra. Nyáron eveztünk, teniszeztünk, télen korcsolyáztunk. Az innsbrucki hegyek között a téli sportok minden örömét végigélveztem, s a nápolyi tengeröbölben sokszor megfürödtem, Lengyelországban pedig felejthetetlen hegyi turnékat tettem. Argentínában a fiatalok futballoztak, s az Egyesült Államokban basketballt* játszottak.

* Kosárlabdát. (A szerk.)

Sokat és messze utaztam jezsuita életem alatt. Eleinte vittem a fehérneműmet magammal, de egyszer Velencében váratlanul ott kellett maradnom hosszabb időre, s láttam, hogy nincs semmi fennakadás. Szombat este éppen úgy ott találtam a kilincsre akasztva a jellegzetes kis csomagot, a törülközőbe csavart összes fajtájú fehérneművel, mintha csak saját otthonomban lettem volna. Ettől kezdve mindig ráhagyatkoztam az illető rendházakra. Sohasem bántam meg. Van egy közmondás, amelyet saját magamon tapasztaltam: a szerzetesek fogadják a szegénységet, s a világi emberek tartják meg.

* * *

Rendkívül érdekes a rend belső védelmi rendszere, ahogyan biztosítja fiai tisztaságát. Ha én most itt mind felsorolnám az erre vonatkozó szabályokat, a legtöbben, akik olvasnák, elrémülnének, s azt mondanák, hogy a jezsuiták között nincs szeretet. Bent kell élni a rend falain belül, hogy az ember a gyakorlatban lássa, mily könnyű ezeket a szabályokat megtartani, s akkor a rendelkezések felett egy sokkal mélyebb és igazibb szeretetet fog fölfedezni.

Miről is van itt szó? A rend mindent elkövet, hogy megakadályozza az úgynevezett „partikuláris barátságok” kialakulását a rendtagok között. Először is tilos egymás között a tegeződés. A novíciátustól kezdve ez valóságosan belénk idegződött. Egyszer jókedvemben letegeztem a társaságot, s a következő capitulum alkalmával legalább tizenöten vetették a szememre mint valami főbünt. A capitulum végén a P. Magister mindig összegezte a megjegyzéseket, s ekkor erre vonatkozóan csak ennyit mondott: a tegeződéssel kezdődik az egymás nem tisztelése. S igaza volt.

Elképzelem, mily más is lenne egy környezet, ahol lépten-nyomon átkiabálnák egymáshoz: hé, gyere ide! – mint ahol önözve megtisztelik egymást. A tegeződés ajtó a bizalmaskodás felé, utat nyit a közönségesebb beszédnek, ahol könnyebben elhangzik már egy-egy „te hülye”

is. Most itt, annyi év után azt hallom, hogy ebben a pontban a rend már engedékenyebb lett, s szabad tegeződni. Lelkük rajta! Meggyőződésem, hogy az önözéssel a rend évszázadokon keresztül fenn tudott tartani egy bizonyos megkülönböztetett és rezervált légkört, amely a tegeződéssel el fog tűnni.

Egy másik szabály így hangzott: „Senki se érintse a másikat még tréfából sem, kivéve a testvéri ölelést, mint a szeretet jelét, amikor valaki útra indul, vagy útról érkezik.”

Ez azt jelentette, hogy pl. nem foghattuk egymást karon, de még csak a másik vállára sem tehattük a kezünket. Ennek a szabálynak megtartása – mostani megítélésem szerint – valósággal beteges tüneteket öltött, legalábbis az én provinciámban. Ha csak véletlenül is vagy szórakozottságból valaki megfogta a másik karját, az feltűnően elrántotta, és sokszor megjegyzéssel is kísérte. Talán semmiben olyan százszázalékosak nem voltunk, mint ebben. Én sem voltam kivétel. Most keresem a mozgató okokat. A szabály maga nem, mert az önmagában egyszerű és nem nagy igényű volt. Inkább egy kialakult közvélemény és gyakorlat hatása alatt voltunk, amelyet talán évtizedekkel ezelőtt néhány fanatikus indított el. Mindenesetre hatalmas fék volt minden, kezdődő bizalmaskodás elvágására.

Ismét más szabály arról rendelkezett, hogy senki a szobáját bezárva ne tartsa: „Senki se zárja úgy be a szobáját, hogy ne lehessen kívülről kinyitni, sem ládája, sem más, kulccsal bezárható holmija ne legyen” (Reg. Com. N. 11.). Az elv az volt, hogy mindenki és minden dolga bármely percben megközelíthető és föltárható legyen. Ennek évtizedekkel ezelőtt volt egy tragikus következménye, ha jól emlékszem, a belga provinciában. Egy éjjel egy testvéren kitört az örület, sorra járta a folyosó összes szobáit, s valami öt vagy hat páternek, amíg aludtak, borotvával elvágta a nyakát. A rend mégsem változtatta meg négyszázados rendelkezését. Ha valaki beszélni akart a másikkal, csak nyitva hagyott ajtónál tehetette. A teljes szabály így hangzott: „Senki se lépjen be a szobá-

ba a felsőbbség általános vagy különleges engedélye nélkül, és az ajtó annyira legyen nyitva, mint szokásban van minden provinciában, amikor bent van valaki” (Reg. Com. 31.). A szabály utolsó sorai csak a század elején lettek a régi szöveghez hozzácsatolva, mert a hideg égövi provinciákban súlyos nehézségeket támasztott a téli fűtés idején a nyitva hagyott ajtó. A magyar provinciában, bár télen erős hidegeket kellett elviselnünk, az ajtót egy egész kicsit nyitva kellett hagyni.

A P. Spirituális havonta konferenciákat tartott az egész háznak, amelyiken részt kellett vennie mindenkinek, s ezeken gyakran előjött a téma, hogy legyünk valamennyien tökéletesen feltártak és kinyitottak az előjárók előtt. Ezt annyira elfogadtuk, s annyira helyesnek tartottuk belső meggyőződésből, hogy mint a legtermészetesebb dolgot vettük, és nem éreztük felháborítónak. Pl. összes leveleink a rektor által fölbontva és elolvasva érkeztek meg, és az általunk küldött leveleket leragasztatlanul kellett a rektornak beadni. Ma úgy gondolom, hogy ez már sok és megalázó, de 25 évig a legtermészetesebb dolognak tartottam, és a legőszintebben bevallom: soha még csak eszembe se jutott, hogy ez ellen jó volna tiltakozni – legalább belsőleg, ha már másként nem szabad. Valahogy az ember pszichológiájában az uralkodott el, hogy mi egy nagy célt akarunk közös erőfeszítéssel elérni, s ennek a célnak az érdekében erre is szükség van, mert ez egy a sok száz tényező közül, amelyek együttesen nivón tartják a rendet. És a rendet mi nagyon szerettük a nivójával együtt.

Természetes, hogy az összes szabály és rendelkezés ellenére nem voltunk egyformák. Voltak az ember számára szimpatikus testvérek. Amikor a filozófia első évében voltam, a ház akkor volt nagy átalakítások alatt, s mi kénytelenek voltunk kettesével lakni egy-egy szobában. Tudtam, egyáltalán nem volt véletlen, hogy az én szobatársam a számomra legantipatikusabb testvér lett. Az előjáró könnyen megtudhatta, hogy ki az, akit ki nem állhatok, mert magam mondtam el neki, hiszen nekünk mindent el kellett mondanunk. Egy éven át min-

dig akkor volt nyitva az ablakom, amikor szerettem volna bezárni, s akkor fűtöttünk be erősen, amikor én fázni szerettem volna. Természetesen Dukay testvérnek ugyanez az emléke maradt a közös szobáról, s most bocsásson meg nekem, hogy kiírtam a nevét, de azóta szimpatikussá lett számomra.

Amikor két páter között látható szimpátia kezdett kialakulni, de még csak úgy ártatlanul, a rend tudta, hogy ez jóra sohasem vezethet, és a kegyetlenségig szigorú lett. Több konkrét esetre emlékszem, amikor különböző házakba küldte szét őket. S ha valami beteges is mutatkozott, akkor órák alatt döntött. Rómában voltam, amikor I. G.-t délelőtről délutánra kidobta a rendből. Utána a szerencsétlen ember valahogy elcsavargott Párizsig, s ott ütötte agyon egy autó. De vajon, ki tudja, véletlenül halt-e meg?

Sokszor az volt a benyomáson a rendben, hogy ott nálunk valósággal üldözték az érzelmeket. Már maga az imaéletünk is inkább az értelemre és akaratra volt fölépítve, és nem az érzelemvilágra. Ha akadt köztünk egy-egy érzelmesebb típus, azt sokszor kigúnyoltuk, legalábbis én személyileg ilyenre emlékszem, hogy én ezt a hibát gyakran elkövettem. Volt egy évfolyamtársam, P. Gyéressy Béla, jeles zenész volt, persze majdnem sohasem ülhetett az ócska, lehangolt harmóniumhoz, de még így is kibírta 12 évig, aztán ment el. Pápai engedéllyel a pálosokhoz lépett át. Többször meglátogattam a Gellért-hegyi kolostorban, s láttam, mily keserű emlék maradt meg benne rólunk. Azt hiszem, igaza volt. Nem mindenkinek való a Jézus Társasága.

* * *

Legtöbb, amiről beszélnek a rend barátai és ellenségei egyaránt: a jezsuiták vak engedelmessége. Megpróbálom ezt a kényes problémát a maga teljes meztelenségében föltárni.

Már többször hangsúlyoztam, hogy egészen más valamit kívülről nézni, és egészen más belül átélni. Fokozottan áll ez az engedelmességgel kapcsolatban. A szabályok

külön-külön idegenül hangzanak, de a való életben ezeket oly előjáró alkalmazza, akinek ugyanakkor egy másik rendi törvény azt írja elő, hogy kormányzását az atyai szeretet jellemezze. Aki csak az engedelmességre vonatkozó szabályokat olvassa, annak valóban sötét fogalma lesz a jezsuita rendházak gladiátoriskola jellegéről; de ha megnézi belülről az életet, látni fogja, hogy ez csak azt jelenti, hogy a fogaskerekék pompásan működnek, s végeredményben ez a fogaskerekék célja és beteljesülése, tehát öröme.

Nem szabad elfelejteni, hogy a rend támadó jellegű, s épp ezért katonai jellegű a szervezete is. Az előjáróknak csaknem abszolút hatalmuk van, de ők maguk is vasfegyelemmel függenek egy jól átgondolt ranglétrán. A többi rendeknél ez nem volt olyan fontos, mert magukat akarták elsősorban megmenteni, de a jezsuita az egész világot, s ezért olyannak kell lennie a rendnek, mint egy jól rendezett hadsereg. Az előjáró intencióját kell megérteni és magáévá tenni. Ez a belső engedelmesség megkövetelése. A legtökéletesebb külső engedelmesség sem ér semmit a rend szemében, ha nincsen összekötve egy lelkiismeretileg megkövetelt belső alárendeltséggel.

Ez pedig nem volna elérhető egy többé-kevésbé érzelmi aszkézisre fölépített rendszerben. Minden más szerzetben a közvetlen előjárókat is – nem csak a legfelsőt – maguk a rendtagok választják. Egy ilyen helyi választásban föltétlenül szerepet játszik a szimpátia, amely később a függés és engedelmesség momentumaiban újra előjön. Egy ilyen engedelmesség nem lehet kristálytisztá. Ehhez mélységes és teljesen beivódott értelmi beállítottság kell, amelyet a jezsuita nevelés fiainál elér. Egy életen át halljuk tízezer formában és alkalommal, hogy az előjáróban és minden rendelkezésében az Isten akaratát kell látni. A rendelkezés független a személytől, ennek durva vagy lágy hangjától, sőt még józanságától is. Az én szerepem csak egy: a teljesítés; én csak azért vagyok felelős, a tartalmi részért az előjáró felel.

Amikor először voltam Olaszországban, Firenzében töltöttem tíz hónapot. Írtam a P. Provinciálisomnak, és

kértem tőle engedélyt, ha már itt vagyok, engedjen lemenni pár napra Rómába. Nem engedett. Szó nélkül hazamentem Budapestre, s amikor a fölűdülés ideje alatt szokás szerint elbeszéltem élményeimet, egyszer csak megkérdezte a P. Provinciális, hogy milyen volt a benyomásom Rómában. Mondom, hogy ő volt az, aki nem engedett lemenni. Nem emlékezett rá. Első pillanatban bántott az eset, de azon pillanatban – világosan emlékszem a mozzanatra – már meg is nyugodtam. Az Isten bizonyára tudta, hogy miért nem jó nekem Rómába mennem. Ez elérhető egy embernél évtizedes értelmi ráhatásokkal.

A legkisebb rendház (*residencia*) számára is az előljáró fölűlről lesz kinevezve, a legutolsó munkára is mindenki beosztását fölűlről kapja, és olyan formában, amely már a közlés stílusa miatt is föllebbezés nélküli. Minden provinciában van az évnek egy napja, amelyen megtörténik a *dispozíció*. A magyar és német provinciákban ez Szent Ignác napján volt, június 30-án. Előzőleg senki sem tud semmit, csak üres találgatások mennek. Arra a napra megérkezik a provinciális levele, bevonulunk az ebédlőbe, és a házgondnok fölolvassa a rendelkezéseket. Ez missziókat fog tartani, az serkenti a „kultúrát”, ez szabó lesz, amaz pedig szakács. A legvégén: elmennek a következők: Pécsre páter X, Kalocsára másik kettő stb. Ezek szegények persze csak azt tudják, hogy Kalocsára mennek, de hogy ott mi lesz a beosztásuk, azt csak sejtik, mert őket részletesen ugyanebben az órában Kalocsán olvassák föl. Persze még aznap délután csomagolnak és utaznak el, mert kíváncsiak, hogy mi lesz az új munkakörük. Semmit nem túloztam el ebben a leírásban, legföljebb azt, hogy így dobálva lettek az átlag páterek, mert akinek volt valami különleges képzettsége, vagy rátermettsége, az dolgozott tovább a maga vonalán; de sokszor még ezeket is beosztották másfelé, részint, mert szükség volt rájuk, részint, hogy el ne feledjék az engedelmességet.

Mikor egy alkalommal Milánóban voltam, mesélték az ottani páterek, hogy pár év előtt volt nekik egy érdekes

provinciálisuk. A társaságban ritkán tapasztalt szeszély-
lyel egy diszpozíció alkalmával teljesen fölkavarta az
egész provinciát. Mindenkit kimozdított a helyéből, s
valami más beosztásba küldte. Ez már sok volt a jezsui-
táknak is. Több mint háromezren írtak neki levelet,
megokolva érvekkel kérték, hogy régi munkáikat folytat-
hassák. Háromezren levélre válaszolni sok, ezért a provin-
ciális nagy hidegvérrel kártyákat nyomtatott, amelyen
csak ez állt: *Quod scripsi, scripsi*. Amit megírtam, megír-
tam! Sokáig emlegették a provinciában, hogy elég szo-
morú, ha egy provinciális csak Pilátus szavaival tud vála-
szolni.

* * *

A rend legfelső tagjai, az úgynevezett *professum quat-
tuor votorum solemnium*, a szokásos három fogadalom
mellett tesznek egy negyediket is, a pápának való föltét-
len engedelmesség fogadalmát. Túl sokat emlegetik és
hánytorgatják ezt a fogadalmat, amelynek inkább csak
a múltban volt nagy jelentősége, amikor a pápának nem-
egyszer súlyos harcokat kellett megvívnia engedetlen ren-
dekkel szemben, akik engedelmességüket sokszor a ha-
talmatlan privilégiumok megszerzésétől tették függővé. Ab-
ban az időben valóban sokat jelentett a pápaság számára,
hogy rendelkezett egy ilyen kiválóan képzett és valóban
föltétel nélkül engedelmeskedő hadsereggel. Ma azon-
ban, amikor a pápai hatalom tökéletesen centralizálva
van, és a püspökök is engedelmes báránként minden öt
évben *ad limina* járulnak Őszentsége elé, a jezsuiták kü-
lön fogadalmának inkább szelekciónálós értéke van ma-
gán a renden belül, mint valóban gyakorlati. Én is négy-
fogadalmas voltam, sőt egy igen kényes pápai küldetés-
ben szerepeltem, de soha sem kellett Őszentségének
igénybe vennie az én negyedik fogadalmamat. S azok a
páterek, akiknek csak három van, egy fokkal sem lesznek
kevésbé engedelmesek, ha arra alkalom adódik.

Sokaknak fáj a fejük, hogy a szegény jezsuiták a nagy
fegyelem közben valamennyien elvesztik egyéniségüket.
Akik ezt hiszik, nézzenek csak szét egy rendház tagjai

között, és olyan ellentétes karaktereket fognak találni, mint bárhol másutt. Óriási fegyelmet tart fenn a rend, de nem azért, hogy egyformára kalapálja őket, hanem mert tagjai időnkint beosztásuknál fogva teljesen magukra vannak hagyva, s akkor ösztönösen úgy kell majd viselkedniök, mintha az előjáró szeme előtt dolgoznának. Ez egyik legfontosabb tétel egy jezsuita életében. Filozófiai tanulmányaim ideje alatt megjelent köztünk P. Rayle többévi amerikai távollét után, ahol teljesen egyedül, előjárók és testvérek nélkül dolgozott évekig, s mi hallgattuk, hogy mily abszolút önállóan és szabadon élhetett ezen idő alatt. Később én is így magamra maradvá voltam kénytelen dolgozni. Egy ilyen önálló munka föltételezi, hogy előzőleg a rendtag legyen tökéletesen és lelke minden redőjével beépítve a társaság mentalitásába és fegyelmébe, különben könnyen félrecsúszhatik.

* * *

Az engedelmisség kérdéskörével kapcsolatban utolsónak hagytam a legkényesebb témát, a *ratio conscientiae* problémáját. Ez az előjárók előtti teljes föltártság szabálya (lelki számvétel). Az utolsó fogadalom előtt félévénként s utána évenként minden jezsuitának a provinciális előtt magát teljesen ki kell tárnia. A rend alkotmánya ezt a társaság elsőrangú lényeges tulajdonságai közé sorolja, és céljául azt jelöli meg, hogy így az előjárók jobban és biztosabban tudnak beosztani mindenkit teherbíró képességeinek megfelelően felelős, vagy kevésbé felelős munkákra. („ut subditi Superioribus suis perspecti sint, quo melius per eos dirigi in via Domini, et maiore cum diligentia, amore ac sollicitudine iuvari possint ne in periculis vel laboribus gravioribus quam suaviter in Domino ferre valeant, constituentur” Epit. Inst. S. J. Tit. IX., 201. § 1.).

Óriási vitákra adott ez okot a renden kívüliek részéről, mert az engedelmisség lehetséges végső határáig viszi el az egyént. Az új kánonjog 1917-ben be is tiltotta, de a jezsuiták hamarosan mint privilégiumra újra megszerezték rá a pápai engedélyt.

Ez azt jelenti, hogy a jezsuitának úgy kell mindent elmondania az előjáró előtt, mintha gyónás volna, ennek kötelező őszinteségével, de a gyónási titok védelme nélkül. Tehát az előjáró fölhasználhatja a kormányzásnál az illető ellen is a *ratio conscientiae*-ben kapott összes vallomásokat. Ez a legteljesebb kiszolgáltatottság törvénye. A szabály enyhít rajta sokat azzal, hogy az ezt tárgyaló fejezet legvégéhez hozzábiggyeszti: aki akarja, megkötheti az előjáró kezét a gyónási titok pecsétjével (204 §. 3), de őszintén megvallom, általában még csak nem is vált bennünk tudatossá, hogy gyónás keretébe is lehetne a *ratio*-t belefoglalni, akkora és oly föltétlen bizalommal voltunk az előjárókkal szemben.

A páter provinciális minden évben sorra járta az összes házakat, és ott megült két-három hétig a rendtagok száma szerint. Jött vele a P. Socius is, aki a ház anyagi ügyeit vizsgálta fölül.

Szerzeteséletem első éveiben bizony a szívem ott kalapált a torkomban, amikor hívtak, hogy most rajtam a sor. A P. Provinciálissal térden állva közösen elmondtuk az *Ave Mária*-t, és leültünk. Rendszerint írásban hoztam magammal mondanivalómat. Nem maradt ki onnan semmi: belső vergődések, utálkozások, kis és nagy hibák, hajlamok, s a legvégén – amiről a legnehezebb volt beszélni, mert ostobának tüntem föl magam előtt – erényeim, amelyeket én azoknak tartottam, de ezekről is beszélni kellett. Néha két óráig is eltartott a beszámoló: senki sem sűrgetett. Egy alkalommal megmondtam a P. Provinciálisnak, a hatvanesztendő P. Somogyinak, hogy számomra rendkívül antipatikus, és föl is soroltam, hogy miért. Lehajtott fejjel végighallgatott, és olyan szomorú hangon, amely még ma is megindít, csak ennyit válaszolt: „Látni fogja, hogy majd igyekszem megváltozni.”

Haladva az években, az ember mindig fesztelenebbül tárta föl lelkét, mindig nyitottabb könyv lett az előjáró előtt, mert közben tapasztalta, hogy ebből csak jó származhatott.

Miután elhagytam a rendet, több éven keresztül fölkerestem az itteni P. Provinciálist, és valóságos belső kény-

szertől indítatva elvégeztem évi kötelező *ratio constientiae*-met. Egy fegyelmezett nevelés pszichológiai nyomai nem oly könnyen tűnnek el az ember lelkéből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A JEZSUITA IMAÉLET ALAPELVEI ÉS A SZEMLÉLŐDŐ IMA

Amikor egy fiatalember belép a Jézus Társaságába, hoz magával egy egész lelki batyut mindenféle vallási gyakorlatokkal és jószándékokkal megtöltve. Rendszerint úgynevezett „jófiúk” lépnek be, akik bizonyos éretnyiskolán már keresztül mentek. Az én számomra is, mint a legtöbb világi ember számára, a vallás gyakorlása inkább érzelmi kérdés volt. Az ember érzett bizonyos ellágyulást, örömet vagy bűnbánatot, tett nagy jófétteleket, s ezeken a tengelyeken döcögötte előre vallási életének szekerét. A rendben minden új alapokra lett fektetve. A nagy belátások és az ezekből folyó elhatározások alapjaira.

Szent Ignác a maga idejében ezzel valóságos forradalmat okozott, mert ő a lelkigyakorlatokban lefektetett módszerével aktívan eléje ment az isteni kegyelemnek, amit a középkori aszkétikus-misztikus iskolák nem ismertek. Szent Ignác a maga új elgondolásaiért többször megjárta az inkvizíció börtöneit, s amikor fiai filozófiai alapot adtak rendszerének, megkapták a *semipelagianizmus* vádját.

Szent Ignác azonban egy eredeti imamód bevezetésével egy még sokkal nagyobb aszkétikus forradalmat is elindított. A lelkigyakorlatok könyvében leírja az úgynevezett *applicatio sensuum* imamódot. Az ember egy megadott témában – legyen az a pokol vagy valami misztérium Jézus életéből –, külön-külön, de az öt érzékszervének gyakorlásával igyekszik mintegy elmerülni. Látja, hallja, ízleli stb. a dolgokat, s ezekből lelki hasznot merít. Szent Ignác és fiai ezzel utat nyitottak az addig ismeretlen *szerezett szemlélődés* felé. Az egész középkor a magasabb imaelméletet Isten kizárólagos kegyelmi ajándékának tekintette, amelyben az embernek semmi aktív része nem volt. El sem tudta képzelni, hogy lehetséges átmenet az alsóbbrendű szóbeli ima és a magasabbrendű szemlélődés között. A Szent Ignác-i *applicatio sensuum* alátá-

masztva az értelem és akarat rendkívüli szerepével, ezt a közbeeső űrt töltötte ki. Évszázadoknak kellett elmúlni-
ok, s a janzenista harcok szennyes részletein kellett a
rendnek átvergődnie, hogy ma nagyobbára elfogadott
valósággá legyen a szerzett szemlélődés. A klasszikus
szemlélődésről az egyháznak oly örökszép fejtegetései
vannak, mint Avilai Szent Teréz és Keresztes Szent János
írásai. Különösen Avilai Szent Teréz minden sora egyéni
színekkel és élményekkel van átszőve.

A szerzett szemlélődés már sokkal szerényebb irodal-
ommal dicsekedhetik, mint ahogy sokkal szerényebb
már lényegénél fogva is. De ugyanakkor nem lehet tőle
letagadni a dicsőséget, hogy másfél ezer éves fölfogást és
gyakorlatot döntött meg. A Szent Ignác-i askétizmus-
nak ma is sok ellensége van, és sokan még meg is tagad-
ják, hogy lehet saját emberi erőfeszítéssel és csak közön-
séges isteni kegyelemmel bizonyos szemlélődési magassá-
gokig eljutni.

Egy időben nagy erőfeszítéseket tettem, hogy előbbre
jussak, s nem voltam egyedül, ami mindig súlyos eltéve-
lyedések veszélyét rejtette volna magában, hanem a lelki-
atyám legszigorúbb ellenőrzése alatt abszolút engedel-
mességi vonalon mozogtam. Szándékom tiszta volt, és
főleg egészen rendkívül őszinte voltam önmagammal
szemben. Lelkiatyám parancsára a modern pszichoanalí-
zis legfinomabb módszerével naponta lejegyezgettem a
bensőmben végbemenő változásokat, és ezeket, bár tele
voltak étellel és melegséggel, hideg értelmi megfigyelések
alá vettem, és külön gonddal mérlegelve minden szó
árnyalatát, lerögzítettem. Tudomásom szerint az irodal-
omban eddig ismeretlen ilyen önanalízis. Rendszerbe
szedve egy 57 fejezetes könyv anyaga áll így rendelkezé-
semre. Ezekből a fejezetekből most kiválogatok néhány
egészen rövid kis bekezdést, a fejlődő kibontakozás egy-
egy tipikus állomását. Legyen ez illusztráció az annyit
vitatott szerzett szemlélődés létezésére. Úgy közlöm eze-
ket a részleteket, hogy egyetlen szót sem változtatok
rajtuk. Ez hamisítás volna, és csak rontani tudnék az
eredeti frissességén és közvetlen élményszerűségén.

Amiket most itt idézek, pappá szentelésem előtt fél évvel írtam le. Egy mély deszolációból igyekeztem kivergődni. „Ma a deszoláció mélypontján hirtelen elkeseredés tört ki belőlem. Valami rettentő örütségnek tűnt fel előttem, hogy én itt imádkozom és kiáltozom egy egész életen át, és soha soha választ nem kapok. Ha jön is valami felbuzdulás a szívembe, sohasem tudom biztosan, hogy honnan jött, hogy nem önámítás-e az egész. Csak beszélek, könyörgök, kérem az Istent, s Ő hallgat. Hát mit akarsz velem? A levegőbe kiabálok segítségért? Elvisselhetetlennek látszik előttem ezekben a percekben, órákban ez a következetes hallgatás. Szeretnék szabadon fellázadni emiatt. Megalázva érzem magam, hogy én itt kiabálok egy néma Istenhez. Valami belső, mély ösztön hajt, űz az Isten felé, ugyanakkor egy másik lázadozik ez ellen, mert nem kapok választ.

Ilyenkor látom, hogy hit kell ide, óriási hit és még annál is nagyobb. Lemorzsolni így egy életet! Aztán hirtelen az villan fel, mi lesz, ha a végén arra jövök rá, hogy ez a csend valódi és ez a hallgatás igaz? De a következő pillanatban már ijedten kapok észbe, s szinte fuldokolva kapkodom az alázatos, megnyugtató hit után. Adj hitet, Istenem! De ez a felszínes vergődés csak pár pillanatig tart, s én ismét alámerülök. Most még nehezebbnek látszik egész helyzetem és egész életem. Úgy tűnik fel, hogy a kereszténység tele van keserű ellentétekkel. Maga ez a hangos lárma itt e világon s az a néma csend odaát. Mentől jobban zajongunk itt, annál mélyebb a csend odaát. Csak egy kis megfogható bizonyosságom lenne. De olyan igazi, kézzelfogható.”

Másnap többek között ezeket jegyeztem le: „Tipikus befejezetlenség érzése ülte meg a lelkemet. Valami megbékéltető boldog dolognak a hiányát éreztem. Éreztem a jó Isten hiányát, s ezért rendkívül erős vágy hullámmzott bennem utána. Szinte benéztem minden sarokba, hogy nincs-e talán ott, és szomorúan továbbmentem, mert nem volt ott. Így lődörögtem egész nap, miközben ez a vágyódás néha szinte fájdalmassá lett. Most, hogy írás közben kissé nyugodtabban mérlegelem a dolgokat, lá-

tom, hogy tulajdonképpen szent hajszát indítottam az Isten után. Én üldöztem Őt, és Ő fut előlem. Mint valami jó édesapa, játszik velem. Elbújik a fák és bokrok mögé, és csak néha kiált felém egy-egy szót. Ezek a kegyelem hangjai. Míg egyszer meg nem szán, s ki nem áll az út közepére, és én rohanva futok feléje. S amint közeledem, Isten mindig nő, mindig nagyobb lesz, már kis szorongás is fojtogat, mert oly mértéken felüli dimenziókat kezd ölteni . . . s mire a konzoláció hevében egészen az Isten közelébe érnék, mire egy újabb találkozásban lenne részem, az Isten már túl is nőtt az én kis horizontomon, s nem látok belőle semmit. Eltűnt.”

Ezekben a napokban súlyos belső küzdelmeket éltem át. „Ma lelki feszültségem a robbanásig fokozódott. Ezekben a keserű percekben azt látom, hogy itt mindenki van forgatva a sarkából. Isten megköveteli, hogy oktalanná legyünk, mert ebben van elrejtve az Ő bölcsessége. A lelkemet kell elveszteni, hogy megnyerjem azt. Azt hiszem, nem bírom ki ezt a világnézetet, mely a tapasztalati világot minden évezredes józanságával oly nyersen és szögesen tagadja. Emberek vagyunk, a valóságban élünk, földi dolgokba vagyunk beágyazva, s most azt kívánják tőlem, hogy ezt a valóságot, ezt a kézzelfogható világot tagadjam meg egy nem látható világért, ezt a hangos életet tagadjam meg egy hallgatag Istenért. Volt eset, hogy csak a gondolatára is már valóságos düh fogott el. És íme, mi történt ekkor velem? Egyszer csak érzem a jó Isten tekintetét magamon: neheztelően néz rám. Ezt oly világosan tudtam és éreztem, az életemet mertem volna odaadni azért, hogy most valóban neheztelve figyel engem az Isten. Ez nem az a közönséges, hogy úgy mondjam, személytelen lelkiismeret-furdalás volt, hanem élénk erővel, mint egy a személyes Isten gondolatával és jelenléttudatával volt összekötve. Nem belülről, a lelkemből támadt, hanem egész világosan és érezhetően – persze nem hallhatóan – kívülről jött. Főtisztelendő Atyám, Önnek fogalma sincs, hogy mily rettentően elszégyelltem magam, s mily módfelett bántott, hogy nem küzdöttem eléggé ezen lázadózó gondolatok ellen, sőt

tetszelegtem bennük. Ijesztő vakmerőségnek láttam, hogy én így mertem nyilatkozni a legszentebb igazságokról, és féltem, nagyon féltem az Istentől.”

Egy-egy ilyen világos pillanat hetekre kapaszkodó karfává lett belső életemben.

„Ezekben az órákban csak egyet tudok: az isteni nagy igazságokat tegnap egy egészen megmagyarázhatatlan módon napnál világosabban, igazaknak láttam. Ma ebbe kapaszkodom. Tegnap élmény volt számomra az igazság, ma gyanakvó szemmel nézegetem. Ezt a gyanakvást azonban nem engedem a lelkemben uralkodó hangulattá nőni, mert lefogom és legyőzöm . . . de mindig ott bújkál, s óvatlan pillanatban előtolakszik. Ez a fojtott küzdelem néha csatává lesz. Ilyenkor a bizonytalanság érzése szinte diadalmaskodni látszik, de én összeszorítom a fogamat, és megesküszöm az égre, hogy hiszek és bízom, és hogy ez csak hangulat, vagy idegmunka, vagy kísértés, vagy kifáradás, vagy a májam rossz működése, vagy légnyomásváltozás és nedvességtartalom a levegőben, bármi, csak nem az igazság! Az igazság az, amit egyszer már oly világosan beláttam, s amelyiknek, ha érezhető ereje nem is, de való tudata itt van és támogat.”

Pár nap múlva: „Bár semmi vigasztaló, boldog gondolatom nincs, de egyet páratlan világossággal tudok: én az Istenhez tartozom. Hogy tudnám leírni a belátásnak ezt az élességét, amelyet csak egy nagy élményhez tudnék hasonlítani? Döbbenetesen világosan tudom, hogy az Isten kezében van az ügyem. Ezt napnál világosabban látom! Tehát jöhet akármi, a legkétségbeejtőbb deszoláció is, tudni fogom, hogy tőle jött, tehát nem fogok elcsüggedni. Sőt, nem is igénylek vigasztalást vagy örömet, én ezek nélkül is tudok állva maradni.”

Nagy izgalom fogott el, amikor egy nap különös fölfedezést tettem önmagamban: átéltem egy alsóbbrendű szomorúságot együtt egy felsőbbrendű örömmel. A napló így szól:

„Nem érzem az Isten közelségét, sőt egyáltalán semmit sem érzek. A reggeli elmélkedés egyáltalán nem ment: elszórakoztam a legostobább dolgokkal, s amint észre-

vettem ezt, visszarángattam a fantáziámat az elmélkedés tárgyához; persze hiábavaló volt, újra elszórakoztam. Közben lopakodva besurrantak gondolatok, hogy ez az egész önmehtagadó élet csalás. Kár itt kínlódni, fegyelem alatt élni! S újra elfogott a vágy a szabadság után, s valami híg szomorúság folyt végig mindenemen. De ugyanebben a pillanatban, együtt ezekkel a kételyekkel és vergődésekkel, a lelkemnek egészen mély rétegében, magam sem tudnám helyét megjelölni, élt egy rendkívül szilárd, szótlan és komoly meggyőződés, hogy mindez a sok kusza gondolat csak kísértés. Túl az alattomos kételyeken, amelyek mintha csak rám dobott rongyok lettek volna, alul éreztem az izmaimat és csontjaimat, éreztem, hogy erős vagyok, Isten megvédettje vagyok. Soha nem tapasztalt érdekesség volt, hogy egyszerre szomorú voltam, ezer nehézség miatt, és ugyanakkor csendesen és mélyen boldog voltam az alapok szilárdsága, Isten létezésének ténye és az én legbelsőbb biztonságtudatom miatt. Még egy jellemző volt ebben az átélésben. A kettőnek az erőssége nem hullámozott, ebben az esetben magyarázni tudnám a figyelem ide- és odafordulásával. De nem így volt. Egyetlen figyelem fogta fel a két ellentétet egyszerre, s én rendkívüli világossággal tudtam, hogy az egyik az én munkám, a másik a kegyelemé. Nem is küzdöttek egymással, hanem egyszerre együtt léteztek. Nem is gondoltam arra, hogy válasszak a két lelkület között. Minek? Úgyis a mélyebben fekvő szilárdság az igazi, és az örök és a felszínen levő szomorúság a futólagos és változó.”

Ugyanez a kettősség más alakban is előfordult pár nap múlva: „Egész nap bukdácsolok, tele vagyok apró hibákkal, végtelen nehéznek érzem ezt az egész, fegyelembe préselt életet. Olyan vagyok, mint a fuldokló, akit már csak imitt-amott dob föl a víz. Ilyen lelkiállapot közben egyszer aztán hirtelen, bevezetés és folytatás nélkül, szavakkal egyáltalán le nem írható világossággal belátom függésemet az Istentől, helyzetemet az Isten tervében és kötelességemet, amely a jezsuiták között megtart. Ez a megvilágítás csak egyetlen pillanatig tart, sőt annak csak

egy töredékéig: olyan, mintha egy vaksötét szobában egyetlen pillanatra ragyogó fénycsóva zúdulna be. De ez az egy pillanat épp elég ahhoz, hogy egészen fölrázzon. Mintegy magamhoz térek, valósággal talpra ugrom. Ha tartalmát megpróbálom kielemezni, csak értelmi fényt találok benne, semmi öröm, semmi boldogság, semmi vigasztaló érzés, de egy mindent elsöprő biztonságtudat. Az értékek és célok helyes rendjének világos átlátása. A csüggedést, a nehézségek folytonos fölmérését valósággal elsodorja. Utána az apró hibák erőlködés nélkül elmaradnak, pontos és újra dolgos leszek, egyszóval valósággal újra születek. Egy-egy ilyen szinte csodálatos, hirtelen megvilágosodásnak a hatása napokig is élenken kitart. Olyan, mint Illés próféta kenyere: „Vi illius cibi* negyven napig gyalogolt.”

Ismét más alkalommal: „Ma egész nap apró kis imákat potyogtattam le. Hol kértem az Isten segítségét, hol hálálkodtam neki, aztán megint kértem valamit, úgy mint azt majdnem mindenki teszi. De egy védtelen pillanatban ijedten döbbsentem rá, hogy ez a legócskább imádság, ami létezik, csak kérni és hálálkodni, a túlvilágból egy nagy vásárcsarnokot csinálni, ahonnan állandóan imaaprópénzeket hideg felvágottat és sajtot, lekvárt kérünk, méghozzá házhoz szállítva. Az igazi ima a meghódolás, a felsőbbség elismerése. Nem is dicséret, mert arra Istennek végeredményben nincs szüksége, hanem egyszerűen fölismerése és elismerése a nagy ténynek, hogy Ő Isten, Teremtő, Minden, és én csak egy tőle függő *accidens* vagyok. Tehát szépen lassan térdre roskadtam és meghódtam Isten előtt, mélységesen és teljes szívvel. Úgy éreztem, hogy most teremtményi mivoltom lényegét gyakorlom, s ez ima volt. Nagyon kerestem a szavakat, hogy ezt az állapotot leírjam, de nincsenek nyelvünkben változatos szavak, talán azért, mert ezt a függésmegérzést és elismerést nagyon keveset gyakoroljuk.”

* Ennek az ételnek az erejéből” (1 Kir. 19,8). (A szerk.)

Ezekben a hónapokban állandóan az elmélyülésre törektem rá magamat. Az összeszedettségre. Egész életem egyetlen önfegyelmézésévé lett. Üldözőbe vettem a legkisebb hibámat is. Mosolyogtam, amikor türelmetlen szerettem volna lenni, s ilyen napon történt velem a következő:

„Ma olyasmi történt velem, amit talán sohasem fogok elfelejteni. A rózsafüzért imádkoztam, s meglehetősen szórakozottan, mert az utóbbi időben valahogy nem tudok lélekkel imádkozni. Már a vége felé jártam, amikor kezdtem érezni, hogy a nyelvem akadozik, s egész tudatvilágomat fokozatosan mindjobban az Isten foglalja el. Tettem erőfeszítést, hogy a rózsafüzér imaszövegét folytassam; dadogva jött csak ki néhány szótöredék, s aztán meg ez is egyszerűen elakadt. Olyan volt ez, mint amikor a sötétben váratlanul találkozik az ember valakivel, akiről tetejében tudja, hogy a világ legnagyobb ura, hát éppen elég ahhoz, hogy a szava is elálljon. Így állt el az én szavam is, csak néztem-néztem döbönt csodálattal. Mivel a folyosón végeztem a rózsafüzért, hamar bementem a szobámba, s ott mindjárt az ajtónál térdre estem. Valami szinte kényszerített a földre, képtelen lettem volna állva maradni. Az isteni jelenléttudat mindig élénkebb, intenzívebb és valóságosabb lett. Valami óriási erővel és bizonyágérettel tudtam, hogy a végtelen Isten lényegileg itt van. Náz reám valóságosan, mérlegelően. Egészen szokatlan félelem fogott el. Tipikus borzongás futott végig néha az egész testemen, amelyet már ismertem néhány hasonló élménnyel kapcsolatban. Rendkívül fontos, hogy ez a félelem egészen speciális volt. Teljesen hiányzott belőle a félelem szolgálai jellege. Továbbá nem is azért féltem, mert íme, az Igazságos Bíró szeme függött rajtam, és láttam az én összes bűnömet. Nem attól féltem, hogy ez a valóságos Úr most feddni vagy büntetni fog. Tudtam én jól, hogy sem feddni, sem dorgálni nem fog, sőt ellenkezőleg. Szeretettel törődik velem. Egyszerűen azért féltem, mert ez a Valaki, akinek valóságos jelenlétéről belső érzékek útján élményem volt, akinek a jelenléte számomra éppoly biztos és reális volt, mint saját

jelenlétem, az a Valaki egy minden mértéket meghaladó nagyság, hatalom és fenség. Közben jól tudtam, hogy ennek a végtelen és fölmérhetetlen nagyságnak csak párányi súlyát érezhetem meg, de az is a velőig megremegtetett. S mert ezt a fenségességet mindig jobban közeledni éreztem magamhoz, tehát nem egyszerre tűnt elém a legnagyobb intenzitással, ijedten gondoltam, hogy jaj, mi lesz velem, ha ez még tovább fokozódik? Azt világosan éreztem, hogy ha még jobban lelkem elé lép ez a nagyság, emberi erővel nem bírnám ki, talán belehalnék. Egy pillanatra az tűnt elém valami idegfeszült várakozással: na most, most fog valami rendkívüli történni . . . de a mindjobban kibontakozó félelmetes és döbbenetes nagyság és fenségesség megállt egy emberileg elviselhető mértéknél.

Persze, amit én itt hosszan leírok, az ott villámszerű intuícióval világított bele a lelkembe, s nem is volt ennyire szétszedett és logikus láncolatba öntött. Ott egyetlen érzés és meglátáskomplexum volt. A nyomában azonban a semmiségérzés valósággal eltaposott. Mindennap gyakran érzem és látom az én nagy semmiségemet. De ezek valahogy felületes meglátások voltak. Részletfogyatkozásokat látok, s tudom, hogy ezekkel azért én még vagyok, létezem, sőt talán kevéskérem van is. Ezek megaláznak, pironkodásra kényszerítenek, ezekkel a lelkemben még tudok könyörögni is az Istenhez. De amilyen mélységesen most beláttam az én semmiségemet, azt leírni nem lehet. Először is a dolog velejébe láttam. Minden alázatosságra és pirulásra készítő szemponton túl, valósággal lesújtott az a semmi, az az esetlegesség, az a tökéletes függés és értéktelenség, amely az én teremtményvoltoomban van. A végtelen Isten szent színe előtt térdeltem, és éreztem, mindig döbbenetesen éreztem, hogy a térdelés túl magas és előkelő nekem. Szerettem volna mindig kisebb lenni, szerettem volna a porral egy vonalban lenni, szerettem volna csak egydimenziójúvá lenni, csak laposág lenni, amelynek fölfelé nincs is kiterjedése, s tudtam, hogy még akkor is túl sokat mutatnék kifelé, sokkal többet, mint amennyi a lényegem. Jobban én ezt nem

tudom leírni! Átéreztem teremtményi mivoltom alacsonyágát.

Isten nagysága és az én semmiségem így egymás mellé állítva, egymást csak még jobban hangsúlyozta, s itt van – azt hiszem – annak a nagy félelemnek a gyökere.

Lassan aztán ez az intenzív élmény elmúlt, s maradt az egyszerű szemlélődés. Később ez is annyira föloldódott, hogy ott térdelve befejezhettem a rózsafüzért. Maga a nagy élmény, nem hiszem, hogy fél percnél tovább tartott volna. De hatása óriási lett. Azóta az a benyomásom önmagamról, hogy én abba a másik világba tartozom, s a föld csak arra jó, hogy egyáltalán állni tudjak, hogy létezhessem.”

Ebben a lelki fejlődésben érkeztem el a pappá szenteléshez. Naplóm hosszú és elemezve szétbontott leírását adja egy állandó Isten-jelenléttudatnak, amely átszötte szinte összes napomat hosszú hónapokon keresztül. kialakult bennem egy tökéletes kétfelé való figyelés, a napi teendők és a személyes Isten valósága felé. Sokszor valószínűsítően és érezhetően az volt a benyomásom, hogy én egyszerre két világban élek. Néha ez egészen különös módon elmélyült. A sok közül egyet itt leközlök:

„Az Isten jelenléttudata állandósulni látszik. Néha igen erős élménnyé nő. Mire alatt épp a mai napon a *Pater noster* után éreztem, hogy szinte magához rántott az Isten. Amikor a kezembe fogtam a szent ostyát, s néztem a szent vért, pillanatról pillanatra nagyobb hittel meredtem a szent színekre. Nem volt az már hit, több volt az annál. Tudtam, fenséges bizonyossággal tudtam, hogy a magasságos, dicsőséges és jóságos Istent, de értem meg jól: Istent! – tartom a kezemben. Valami lebilincselő, lélegzet-elállító volt ebben a belátásban. Az volt a benyomásom, hogy az Isten komoly, méltóságos fenségessége borul az egész oltár fölé. Nagyon komoly és ünnepélyes volt minden. Hiába erőlködöm, nem lehet azt leírni, amit ott átéltem. Idegen világot tartottam a kezemben, s én is mintegy benyomultam ebbe az idegen világba a belső érzékek tapasztalatán keresztül. A hódolat, imádás, csodálat, megilletődés, félelem, öröm, vágyako-

zás . . . mind ott tolongtak a lelkemben. A legjellemzőbb talán az volt, valamiképpen azt éreztem meg, hogy egy személyt, egy valakit tartok a kezemben. Tudtam, a szent Emberség is közvetlen közelemben van, tudtam, a fajtám közül egy: egy Ember itt van, és néz reám, egy Valaki néz. Tudtam, hogy a halott színek mögött élet van, sőt a legnagyobb Élet, ugyanaz az élet, amelyet Szent Ignác is kezében tartott, amikor misézett, és Szent Ágoston is. Nem hit az, amit éreztem, hanem a megtapasztalásnak egy lelki formája. Félelmetesen éreztem, hogy valósággal él az a Valaki, akit kezemben tartok, hogy ő maga is visszanéz rám, szemtől szembe állunk, csak egyetlen egy kicsi kis lépés hiányzik, és az illető személy megszólal. Amint lassan benyomultam ebbe az idegen világba, ugyanúgy lassan ki is húzódtam, s már csak a közönséges jelenléttudat töltött el.”

Körülbelül fél éven át mindig gyakrabbak lettek ezek a hirtelen föllépő élmények, s ezek hatására állandó béke alakult ki bennem. Hibáim kiirtására valósággal rávettem magamat, s nem kíméltem semmi energiát, hogy a legkisebb szabályt is pontosan betartsam. A végén mindez könnyen, csaknem magától ment, sőt valódi örömöm telt abban, hogy egy állandó vigyázállásban ellenőrzöm tetteimet, sőt gondolataimat is. Megjegyzem, ez legkevesbé sem akadályozott tanulmányaim végzésében, amelyek ebben az évben voltak a legkeményebbek, mert a nagy *gradus* vizsgára készültem, és a végén sikerrel le is tettem. Közben elmélkedéseim olyanokká lettek, mint amilyeneknek itt most több idézet alapján bemutatom.

„Tegnap, mindjárt az elmélkedés elején valósággal besodródtam az egyszerű szemlélődésbe, ma én igyekeztem összeszedni magamat. Kezdtém az előkészítő imával, úgy ahogy Szent Ignác előírja, de egy pontosan meghatározható pillanatban a színtelen, egyszerű ima valami tökéletes és teljesen más színezetet kapott. Azt tudnám mondani, hogy meleg lett, megtelt étellel, lendülettel. Olyan volt, mintha valaki egész belső világomat fölkapta volna, rándított volna rajta egy hatalmasat. A két lelkiállapot között oly lényeges és óriási különbség

van, hogy képtelenség észre nem venni. Mély és csendes öröm, nyugodt boldogság tölti be ilyenkor az embert. Ugyanígy megérezni ennek az állapotnak a végét is. Az ember azt tapasztalja, mintha csendesen letennék a földre, s szépen otthagynák. Még lélegzik is egy nagyot és mélyet.

A mai elmélkedés alatt is a következő mozzanat az volt, hogy az Istenről való ködös fantáziakép eltűnt. Amikor ugyanis nem ezen a magasabb síkon imádkoztam, akkor az Istent vagy Krisztust elmosódott körvonalakban, bizonytalan alakban, mintegy magam előtt elképzeltem. Hasonlóan van ez minden embernél, belső, lélektani törvényekből kifolyólag. Most ez a bizonytalanul elképzelt kép eltűnt, s helyette semmi sem lett. A Semmi! Tudniillik a fantáziaképet és a látást illetően semmi, s helyébe jött az a föltétlenül biztos tudat, hogy Valaki itt van előttem, bennem, hogy valaki foglalkozik velem. De ez csak egy érdekes tudat volt, elképzelés nélkül, vagyis előttem a megszokott dolgok helyett egy Semmi volt.

Megpróbálom leírni ezt a teljes sötétséget, amelyet az aszkétikus irodalom „a hit sötétségének” nevez. Nem volt se bántó, se lehangoló, se félelmetes, pedig vak sötétség volt. Ugyanis az értelem nem termelt semmiféle megjelenítő gondolatot, erről az oldalról tehát semmi természetes fény nem jött a lélekbe. A fantázia sem mutatott semmilyen képet, mert teljesen ki lett kapcsolva, szabadon és felelőtlenül csapongott, de a legkevesebb zavart sem okozva ezzel, úgy, ahogy azt a következőkben majd leírom. Fény tehát csak fölülről, azaz kívülről jöhetett volna, vagyis kegyelmi úton. Itt pedig nem jött semmi, tudniillik nem jött olyan kegyelem, amely az értelmet külön megvilágította volna. Más szóval természetfölötti fogalmakat közölt volna vele. Tehát a lélek külön fogalmak nélkül szemlélődött. Ez azt jelenti, hogy Istenről nem volt a lelkemben semmi külön fogalom, pl. az Ő nagyságáról vagy jóságáról. Ezek mind külön fénynyalábok lettek volna. Ezek helyett csak a hit útján tudtam, hogy Valaki előttem, vagy bennem, vagy valahol (de még

ez sem volt meghatározva, ezekre a helyzeti lehetőségekre csak most utólag gondolok, ott az eszembe se jutott), valahol *van*. Ez a Valaki pedig nem akarja magát megmutatni, s ezért én őt nem is látom, hanem csak tudom, fogalmak nélkül érzem hatásaiban. A békében és nyugalomban érzem. De ez az érzélem sem volt valami külön fantáziakomplexum. Igen, a hit sötét, egészen sötét, csak állít, de nem bizonyít. Bizonyíthatna pedig értelmi érvekkel vagy fantáziaképekkel, de ezek most nincsenek itt, csak a vak hit van. S ez elég, több nem is kell, mert ez a „több” csak megzavarná az Isten munkáját. Mert ebben a sötétben azért mégis maga az Isten volt ott, s ezt világosan tudtam, éreztem. Megjegyzem, egyik szó sem fedti azt, ami akkor volt a lelkemben. Talán azt mondhatnám inkább, hogy tapasztaltam, megtapasztaltam az Istent. Megtapasztaltam pedig a sötétben; értelmi működés, teremtő, alkotó működés nélkül, pusztán passzívan, a hit által. És ez kimondhatatlanul megnyugtató és vigasztaló volt.

Már sokkal könnyebben is tudom elemezni a fantázia működését úgy, ahogy a mai többi szemlélődő imáimban lejátszódott. A fantázia rendes körülmények között az értelem és akarat ellenőrzése alatt áll, most azonban mindkettő mással van elfoglalva, s így a fantázia magára lesz hagyva. Egészen csodálatos átélni, hogy milyen egy elszabadult, mondjuk így: megőrült fantázia, amelyik ugyanakkor a legkevésbé sem zavar semmit a lélekben. Mintha ott sem volna. A fantázia működését ezekben a percekben mozifilmhez hasonlíthatnám, amelyiknek minden kockájára teljesen különböző képeket vettek föl. Még csak nem is jelenetek ezek, hanem csak egyes képek, s ezeket aztán leforgatják. Most egy híd jelenik meg, majd egy bölény, majd egy süllyedő hajó, aszalt szilva, s mindez gyors egymásutánban logika nélkül annyira, hogy az embernek ideje sincs rá, hogy valamennyit észrevegye, és főleg határozottan meglássa. De nem is figyel rá az ember, bár valamelyest tudomása van az egész folyamatról. Ez örült és gyerekes kapkodás mellett, amely mintha hozzám sem tartoznék, azután annál felsé-

gesebben bontakozik ki a nyugodt és szilárd akarati elfoglaltság, s az értelemnek egyetlen ténykedése a vak hit által bizonyosságot szerezni egy Valakiről, aki ugyan hallgat, de ugyanakkor mégis sokkal nagyobb hatással van rám, mint bármilyen nagyszerű muzsika.

Az akarat működéséről is sokat tudnék leírni, de nem is merek hozzáfogni, mert nincsenek szavak a köznyelvben ezekre a megérzésekre, hiszen az élet egyszerű körülményei között ezek a jelenségek nem szerepelnek. Az akarat valósággal rátapad a szeretet tárgyára. Minden más imánál a jófeltételeket úgy kell gyártanom, önmagamból kihoznom, s ezek minden esetben részletekre vonatkoznak, konkrét esetekre vagy körülményekre, és főleg félig sem lesznek később megvalósítva. Itt ellenben minden elképzelést fölülmúló erővel törnek ki a lélekből: nem is „törnek ki”, hanem egyszerűen ott vannak a maguk teljes óriási egészében. Soha részlet, konkrét eset elő nem jön, hanem a gyökér lesz megragadva, az egész beállítottság lesz Isten elé térdeltetve. Mindenekelőtt és fenntartás nélkül az egész ember lesz az abszolút készség állapotába helyezve. S hogy ez nem csalás, az a nap és az egész hét folyamán lesz nyilvánvalóvá, mert a legkisebb erőfeszítés nélkül jó emberré lesz az ember. Nincs az a kis szabály, amelyet elfelejtene, és amelyet örömmel ne teljesítene. Hibák, bűnök elkövetéséről még csak nem is beszéllek. A testvéreket megérti összes fogyatkozásaikkal együtt, azok többé nem bántják, s képtelen volna valamivel is megsérteni őket. A lélek belsejében, főleg az ima óráiban, de egész nap, tipikus béke uralkodik. Nem érzélem ez, vagy ellágyulás, hanem rendezettség, kiegyensúlyozottság, biztonság. Bizonyos boldogság érzés, azt hiszem, inkább egyszerű közvetlenség és nem külön ajándék.

Utolsónak próbálok leírni egy jelenséget, amelyik egyáltalán nem tartozik a lényeghez, de mégis annyira mindig jelen van, hogy első ismertetőjel kell hogy legyen: a szavak teljes elakadása. Az ember, amikor gondolkodik, szavakkal teszi és nem fogalmakkal, sőt egy konkrét

nyelven, anyanyelvén, vagy ha már jól beszél egy idegen nyelvet, akaratlanul a másodikon, vagy keveri a kettőt. Amikor bekövetkezik az ima elején, hogy az ember úgy érzi, mintha felkapnák a földről, és ő történetesen éppen szóbeli imát végzett, vagy gondolkodott valami igazságon, akkor először hebegni kezd, majd alig-alig bír ki mondani egy szót is, és a végén egyszerűen leállnak a szavak. Azután már nem is erőlködik az ember, mert teljesen mással van elfoglalva. Ma érdekes eset történt meg velem. Szemlélődés közben az a gondolatom támadt, hogy jófeltételeket kellene tennem a testvéri szeretettel kapcsolatban. Ez a szándékom sem szavakban formálódott ki, hanem intuitíve láttam, hogy mit akarok, és elkezdtem „megszövegezni” a jófeltételeket, de csak az első szó feléig jutottam, azután képtelen voltam folytatni, ellenben egy máskor soha nem tapasztalt, összetömörített gondolattömeggel tudtam, hogy mit kell tennem, és tudtam, hogy meg is fogom tenni. Sokszor előfordul, hogy el akarom végezni valamelyik szóbeli imát, amelyhez megbocsátás (*indulgentia*) van kötve, és képtelen vagyok szavakba formálni a szöveget, s a legnagyobb erőfeszítéssel leolvasom a szavakat egyenként, valósággal betűzőm őket, az értelem annyira le van kötve, amikor a szemlélődés magával ragad.

Természetesen az idő ilyenkor több mint repül. Magasabb fokokon, azt hiszem, az ember el is veszti időérzékét, s egyáltalán nem veszi észre, hogy tíz perc vagy öt óra múlt el.”

Eddig a naplóm szövege. Ezt annak idején oly részletességgel írtam le P. Hunya Dániel lelkiatyám számára, aki jóváhagyta, és megengedte, hogy folytassam, csak időnkint a legnagyobb részletességgel újra be kellett számoljak a fejleményekről, amit meg is tettem.

Mindezt átéltem, és becsületes őszinteséggel mondtam el. Véleményt nem formálok, rábízom az olvasóra.

P. Müller Lajos kétkötetes hatalmas munkája, az *Aszketika* és *Misztika*, amely tárgyalja ennek az érdekes témának egész történetét és elméletét, ma is birtokomban van, s ott olvasom a páter fejtegetéseit Al Hallay muzul-

mán és Sadhu Sundar Singh hindu imádságos emberekről. Hosszan tárgyalja, hogy lehetséges-e különleges kegyelmek nélkül, sőt az egyházon kívül magasabb imamódokra eljutni. P. Müller volt az én P. Magisterem a novíciátus alatt, s később szociológiát tanítottam interdiocesan szemináriumban, ahol ő rektor volt, s így jól ismerem fölfogását. Nemegyszer mondta: aki a Szent Ignác-i elmélkedést hűségesen és következetesen gyakorolja, eljut az egyszerű szemlélődésig. Ahogy könyvében leírja a hindu Sadhu Sundar Singh elmélkedéseit, több mint föltűnő hasonlóságot mutatnak a katolikus fölfogás szerinti egyszerű szemlélődéssel.

Befejező megjegyzésként a következőket szeretném mondani: Amiket leírtam, valóságos fényképfölvételek, annyira hűséges akartam lenni. Akkori tudásom szerint ez az elmélkedési mód *a szerzett szemlélődés* volt. Hogy ez lehetséges-e, és miként lehet kianalizálni, az olvasóra bízom. Ma nem tudok, és nem akarok véleményt mondani.

Ez az imaelmélet azután lassan elmúlt. Nem vádolok senkit, semmit, csak elmondom, hogy nem tudtam megbirkózni a breviáriummal. Nem hosszúsága, hanem a tartalma miatt. Igen nagy buzgósággal és örömmel fogtam hozzá, de a zsoltárok világa teljesen idegen, sőt lassan ellenséges lett számomra. Ezeknek semmi közük a kereszténységhez. A túlvilágnak még csak a gondolatát sem ismerik, mint ahogy azokban az időkben a zsidók még nem hittek a másvilágban. Aztán az Isten sem az Újszövetség jóságos Atyja, hanem az örökké haragvó és átkozódó Jehova. Azóta már arra is rájöttek maguk az egyházi bibliakutatók, hogy a zsoltárok jelentős része cananei példák másolata, sőt van egy, amelyik egy hettita ének szórul szóra való lefordítása. Természetesen talán egyetlenegy sem származik Dávid királytól, legfeljebb néhány nyúlik vissza a primitív monarchia idejére. Mindig nehezebb volt értelmi meggyőződéseim ellenére valamit naponta oly hosszan ismételnem. Lassan föladtam a küzdelmet, hogy összeszedetten imádkozzam ezeket az ideológiailag idegen zsoltárokat, s így én is elkezdtem a többiek

példájára gépiesen lehadarni őket, sokszor a nap legutolsó óráiban, sietve, nehogy halálos bünt kövessék el, módfelett sietve, mint a papok 98 százaléka. A végén valósággal fölláztam a breviárium ellen. Én még a régi Vulgata-szöveget imádkoztam, és bár jól tudtam latinul, sok helyen meg sem értettem, mert nem lehetett megérteni. Azóta már megjelent az új fordítás (csaknem másfél ezer évig váratott magára), de a papok túlnyomó többsége még kevésbé tud latinul, mint az én időmben, s így még kevésbé érti meg, nem is beszélve a szegény apácákról, akik közül sok tízezren arra vannak kárhóztatva, hogy naponta másfél óráig egy ismeretlen nyelven beszéljenek az Istennel. Kértem fölmentést a breviárium alól, amelyet csak nagy nehezen és részben kaptam meg, igen aktív apostoli munkáimra való tekintettel, pedig az ok a zsoldárok voltak. Nem tudtam imádságként elmondani azokat a szövegeket, amelyekben egy nép a szomszédaira a legszörnyűbb átkokat szórja. Mi közöm nekem ahhoz, hogy Juda törzse gyűlölte a filiszteusokat? Ha átfordítottam volna a mai időkre, így kellett volna imádkozzam: „Uram, aki Budapesten, a Gellért-hegyen székelsz, gyilkold le a románokat, és szárítsd ki az osztrákok beleit, mert rosszat forralnak Budapest népe ellen. Verd el jéggel a szlovákok gabonáját, mert gyaláznak bennünket, a Te szent népedet, és a szerbek, mint éhségtől megveszett ebek csaholjanak, mert összeesküdtek Budapest szent lakossága ellen.”

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a breviárium imádkozása akkor alakult ki, amikor a szerzetesek még csaknem kizárólag a saját lelkük megmentésével foglalkoztak. Ellenben ma a papok apostoli munkákkal vannak agyonterhelve, s így az ősi breviárium olyan, mintha ma a katonák az ezernyi modern fegyver között kötelesek volnának a hagyományokhoz való merev ragaszkodás folytán állandóan a négyzetméteres rézpajzsot magukkal cipelniök. Krisztus egyszer már megmondta véleményét azokról, akik másokra elviselhetetlen terheket raknak.

SZELLEMI KIKÉPZÉS EGY JEZSUITA TANULMÁNYAI

Amikor a novíciátust elvégeztük, összepakoltak valamennyiünket. Kaptunk új ruhát, kabátot és mindent. Közösen utaztunk le a filozófiára, és én rettentően szégyelltem magamat az úton, mert látva azt a nagy csomó papot együtt, mindenki megbámult bennünket, s a gyerekek ujjal mutogattak ránk, és hangos megjegyzéseket tettek.

A ház átalakítás alatt állt. Mi ezért kb. egy hónapi késéssel futottunk be, közben a második és harmadik évfolyam már javában bent volt a tanulásban. A novíciátusban ugyan már tanultunk elég sokat, magát a lelki életet és ennek pszichológiáját, azután latint is, de mindez beilleszkedett a novíciátus csendes légkörébe. Itt azonban egy lábon álló forradalom kellős közepébe csöppentünk bele. Az egész filozófia két táborra volt oszolva, és semmit sem túloznék, ha azt mondanám, hogy valósággal ette egymást a két ellenfél. Persze, mi nem értettünk meg úgyszólván semmit a lényegből, csak azt láttuk, hogy itt igen komoly vita folyik. Arról volt szó, már második hete, és az ütközet állása még két hetet ígért, hogy az egészben a részek valóságosan vannak-e jelen, vagy csak potenciálisan?

A következő évben én is átestem ezen a filozófiai bárányhimlőn, és így már tudom, hogy ez nem olyan egyszerű kérdés, mert mind a két elmélet számára lehet legalább húsz érvet fölhozni, amelynek fele igazi érv, s a másik fele szofizma. Az órák oly hangosak voltak, hogy sokszor megzavartak bennünket, elsőéveseket, a szomszéd teremben, ahol szorgalmasan hallgattuk az előadásokat, és készültünk az úgynevezett szakácsvizsgára, amely a második hónap végén eldöntötte, hogy valaki egyáltalán folytathatja-e a tanulmányokat, vagy áthelyezik szakácsnak. Hamarosan mi is megszoktuk az új légkört, és a szakácsvizsga után – amelyen húsz évvel ezelőtt

bukott el valaki utoljára – már mi is egész lélekkel vitakoztunk.

A filozófiai tanulmányokra a rend három teljes évet fordít. Elvben kevesebb lehet, bár egyetlen példát sem ismerek, de több semmi esetre sem, mert bukás és osztályismétlés nincs. Az ilyeneket elküldik a rendből. Emlékszem egy példás esetre: Farkas Miklós testvér mint elég jó nevű ügyvéd lépett be a társaságba – természetesen doktori címmel. Persze, más jogot tanulni állami egyetemen, és más filozófiát a jezsuitáknál. Elbukott, nem lehetett megmenteni, pedig minden szabály ellenére próbálták átsegíteni két újabb vizsga megadásának lehetőségével, mert oly őszinte volt a szorgalma. El lehetett volna hagynia a rendet, de ő már annyira megszerette, hogy inkább átment a laikus testvér grádusra, s mivel az alkotmány szerint egyik fajta novíciátus nem pótolhatja a másikat, újra novícius lett két kerek esztendőre, de már egy másik fokozaton. Mivel ez a fokozat előír kétesztendő előzetes kandidatúrát, hát ez a jóember ezt is végigcsinálta, mégpedig ugyanabban a rendházban, ahol előzőleg tanult. Ott mosta a folyosókat naponta, és hámozta a krumplit a konyhában civilbe visszaöltözve, és közben egy szót sem szólhatott hozzánk, mert közénk lépett a szeparáció törvénye. Később együtt éltem vele a budapesti rendházban, ahol a kiöregedett, bajuszos Szepessy testvér helyett – aki annak idején először eresztett be az ajtón – ő lett a külső ügyek intézője, de már bajusz nélkül. Később pedig a P. Provinciális segítője az úgynevezett irodai ügyekben, mert jól tudott gépelni. A jezsuiták egyik titka az, hogy hosszú és nehéz próbák után mégis mindenki odajut, ahol az ő képességeinek a legmegfelelőbb.

A jezsuiták hosszú tanulmányainak nemcsak az a célja, hogy a rendtagokat alaposan kiképezzék azokban a tudományokban, amelyek az Isten országának terjesztésére és fenntartására szükségesek, hanem arra is szolgálnak, hogy közben a rend kiismerje őket, s legyen ideje elküldeni, ha kell, átformálni, ha érdemes, és lehessen beállítani talán egy egész más tudományágra, ha különle-

ges képességek mutatkoznak. A véletlen különös játékából éppen Farkas testvér évfolyamtársa volt Kufman rendtársunk, aki azután egészen más pályát futott meg. Rendkívüli tehetség volt, s úgy került át a magyar provinciába egy szomszédos állam jezsuitái közül, legfelsőbb rendelkezésre. Gyanúm az volt, hogy nem bírták ott ki, és úgy gondolták, nálunk, a népesebb provinciában megtalálja a helyét. Könnyű volt átküldeni, mert bár fiatal volt, de máris négy nyelvet beszélt tökéletesen. A filozófián már az első hetekben kiugrott a többiek elé, s a vitában nem lehetett bírni vele. De a fölüdülések vitáiban sem. Izgága volt, kötekedő, és még ezt is elnézték volna neki, de föltűntek súlyosabb hibák: alattomos volt és hazudott. Ezzel betelt a mérték, elküldték. Tudtunk róla később is, beiratkozott az egyetemre, ott is kivált, de fél év múlva otthagya, és fakereskedő lett. Mikor évek múlva egyszer találkoztam vele, már gazdag ember volt, fölényesen beszélt velem, és fölkínálta, ötméteres autóján elvisz oda, ahová akarom. Megköszöntem neki, s fölkapaszkodtam egy villamosra.

A filozófiai évek voltak azok, amelyek alatt a legtöbben elhagyták a társaságot. Voltak, akik nem bírták ki a rendet, és másokat a rend nem bírt ki. Voltak olyanok is – bár kevesebben –, akik túleröltették magukat, s kegyetlen fejfájás vett rajtuk erőt. Ez a betegség engem is elkapott, de még a novíciátusban. Másfél hónapra minden kötelezettség alól fölmentettek, a kertben sétálgattam, s azt csináltam, amit akartam. Aki akart, ilyen esetben elmehetett. A filozófián Faludi testvér kapott *surmenage*-t,* másfél évig kísérletezett, hogy újra kezdjen tanulni, de nem tudott. Végre kérte elbocsátását. Azt hiszem, könnyet is ejtettünk, amikor elment. A végén mégis sikerült elvégeznie az orvosi fakultást, és Baján lett városi tiszti főorvos. Egy életen át leveleztünk vele.

A filozófia három esztendeje döntő egy jezsuita életében, mert a novíciátus bizonyos fokig hamis képet ad egy

* túlterhelést

emberről. Ott akkora a kezdő buzgóság, s oly kemény a napirend fegyelme, hogy egy átlagember sodródik a többivel. De a filozófiában a napirend föloldódik, egyéb kötelességek is előlépnek a jámborság gyakorlatai mellé, sőt sokszor azok helyébe. Nem egy mintanovícius lett a tanulmányok alkalmával szomorú figurává. De megfordítva is.

A filozófia és a teológia között van a *magisterium*, iskolapélda a jezsuita rendszer rugalmasságára. A magyar provinciában három évig tart, de vannak provinciák, pl. a dél-amerikai, ahol öt-hat év sem ritka. Ilyenkor a fiatal testvér, beoltva a filozófiától és még mentesen a teológiától, valamelyik kollégiumban saját bőrén, baklövéssein és tapasztalatlanságán keresztül megtanul olyasvalamit, amelyet egyetlen főiskolán és egyetemen sem tanítanak, a gyakorlati pedagógiát. A kollégium bentlakóinak prefektusa lesz, tárgyal a szülőkkel, bünteti a gyerekeket; tanítja az összes lehető tantárgyat minden különösebb fölkészültség nélkül; óriásokat téved, melléfog; egész osztályok a fejére nőnek, vagy ő győzi le a fiúkat úgy, hogy nincs az az öreg páter, aki különb fegyelmet tartana. Közben akkora mozgási szabadsága van, mint sohasem volt, és soha nem is lesz a renden belül. De ez igen üdvös, mert ha gyengék az alapjai, akkor lezüllik, és szépen elmegy, ha pedig erősek az alapok, akkor megszilárdulva jön ki ebből a különös egy, kettő, három, négy, öt vagy hat esztendőből, amelyeknek a száma függ a kollégium szükségleteitől, a páter provinciális akaratától és természetesen az isteni gondviseléstől is. Hogy én mi mindent csináltam a reám eső három év alatt, azt később fogom részletesen elmondani, mert az már bevezető volt a későbbi nagy életmunkámhoz. Nem sok titkot csinálva belőle, az egész rámbízott szakaszt kísérleti nyúltnak vettem, és kipróbáltam rajtuk a majd eljövendő szociális szervezőmunkám részleteit. Alapítottam köztük bankot valóságos részvényekkel és osztalékkal, termelőszövetkezetet saját forgalmas cukorkaüzlettel, szerveztem agitátorképző tanfolyamot, szónokiskolát, és szerkesztettem velük egy harcos újságot – még a

rendőrségen is voltunk miatta –, amely elérte a 600-700 példányt. Egyik diákom, Vida István, aki itt a kollégiumban fő segítségem volt, később, egy évtized múlva a való életben hivatásos munkatársam lett.

Azután jön a teológia a maga szerény négy esztendejével, amelyet ha valaki kiválóan végez el, megtoldja az ötödikkel, és ha még ennél is kiválóbban, akkor két esztendőt kap ráadásul, az úgynevezett *bienniumot*, ahol aztán kénye-kedvére elmerülhet csak egyetlen téma összes lehető és még azon fölül elképzelhető mélységeiben. P. Mócsy Imre volt ilyen társam (egy évvel előzött meg), akivel utoljára Rómában találkoztam, mielőtt Argentínába jöttem volna, s jelen lehettem, amikor hatodik doktorátusának témáját adta elő és védte meg a Gregoriana egyetem nagy aulájában legalább négyezer hallgató előtt.

A teológiai tanulmányok után – elvégezte az egyéves *tertia probatiót* is – a jezsuita végre kilép az életbe. De ha a rend valamelyik középiskolájába szánják tanárnak, akkor beiratkozik az egyetem filozófiai fakultására, és 3-5 év alatt megszerzi a tanári diplomát. Ettől kezdve tanítani fogja egy életen át Ausztrália emlőseit vagy a víz felbontását, vagy legjobb esetben azt a nagy örömhírt, hogy Amerikát fölfedezték. Legalábbis így volt ez a német ajkú, szláv és magyar provinciákban. Később a latin országokban azt láttam, hogy tanárkodhatott valaki évtizedeken át állami egyetemi diploma nélkül, ami nálunk hallatlan dolog volt. A mindig praktikus és józan angol-szász provinciák kezdték el, hogy a nem világnézeti tantárgyakra szerződtettek civil tanárokat, megtartva a páterek számára csupán a történelmet és az irodalmat. Így a jobb sorsra érdemesült páterek fölszabadultak hasznosabb apostoli munkára.

* * *

Érdekes a jezsuita tanulmányok körülményeiről és módszeréről is valamit külön szólni. Őszinte hálát és szeretetet éreztem a társasággal szemben, amikor a filozófia első évének első napján az asztalomnál ott találtam az összes szükséges könyvet, használt állapotban ugyan,

de pompás erős bőrkötésben és a legkisebb összefirkálások nélkül. Megsimogattam a könyveket, s tudtam, soha semmi sem fog hiányozni ahhoz, hogy teljesen gondtalanul és nyugodtan tanulhassak. Így is volt. A ház nagy könyvtára mellett a filozófián és a teológián is volt külön kézi szakkönyvtárunk, ahol az ősi fóliáns könyvektől kezdve a legújabbakig mindent megtaláltunk. Egy pompás, fegyelmezett módszer nem engedte, hogy a könyvek befagyjanak valamelyik hanyag testvér szobájában. Időnkint mindenkinek könyvrazziát kellett tartania, és visszavinnie mindent, amire már nem volt szüksége.

A tanulás legkedvesebb kísérőjelensége a teljes gondtalanság volt. Amióta elhagytam a rendet, ez az, amit nem ismerek, és nagy számú ismerősöm között sem fedezem föl. Ott ellenben, mint valami dúsgazdagok, vájkáltunk benne. Sohasem tudtuk, hány ingünk van, de minden szombaton az elmúlt heti használt ruhát összekötözve csak be kellett dobnunk egy minden emeleten levő kis ablakon át valami kéményfélébe, amelyik tompa puffanással nyelte el. Helyettünk pontosan kiszámították, hogy hetente hányszor kell elmennünk a városba kettesével-hármasával sétálni, hogy erőink mindig frissek maradjanak. Ha kánikula volt, vagy hóvihár, mégis minden csütörtökön egész napra ki kellett mennünk a ház városon kívül fekvő nyaralójába, ahova tankönyvet még csak kivinni sem volt szabad, hanem ott sportoltunk, énekelünk egész nap, és este vidáman jöttünk haza. Aki ilyen körülmények között sem tudott eredményt fölmutatni, az vagy vétkesen hanyag, vagy büntetlenül tehetségtelen volt.

A tanítás módszerében pedig volt valami, ami fölka-varta az ember szenvedélyét, s ez a kétely föltámasztása volt. A skolasztikus módszer szerint előbb ismertük meg a tétel összes ellenfelét minden érvükkel együtt, mint a sajátunk bizonyítását, s amikor végre bebizonyítottuk az igazunkat, akkor jöttek a vég nélküli ellenvetések (*objec-tiók*) a legfurfangosabb megoldásaikkal együtt. Ez a módszer természetesen állandó vitát provokált. Az órák legtöbbször parlamenti gyűléshez hasonlítottak. Volt

olyan tanárunk, akinél még jelentkezni sem kellett, hanem csak egyszerűen közbe lehetett szólni természetesen, ha ez valami ellenvetés volt az ő érveivel szemben. Arra lettünk ránevelve, hogy mindenben kételkedjünk, semmit csak úgy el ne fogadjunk, és minden állításra a bizonyítékok lehető tömegét sorakoztassuk föl. Az igazságról mindenkinek magának kellett meggyőződnie a lehető összes ellenvetéseken keresztül. Az volt a kiváló tanuló, aki a legtöbb nehézséget tudta fölhozni. A tanév állandóan az ellenvetések pergőtüzében állt. A módszer lényege a kétely föltámasztása és a kétely megoldása volt. Nagy, nemzetközi kollégiumainkban, ahol négy-ötszázan is hallgattunk egy-egy előadást, és a vita nem volt lehetséges, ott viszont úgynevezett *korrepetitorok* vettek utána kezelésbe, és provokálták ugyanezeket az ádáz vitákat, amelyeket soha elfelejteni nem fogok. Most mosolygok azon, hogy tudtuk egymást valósággal szétszedni egy-egy kétes értékű tétel miatt; látszólag összeveszni azon, hogy a piros szín jelen van-e reálsan, vagy nincs; valóság-e az, vagy érzéki csalódás; de el kell ismernem, hogy ez lényeges kelléke volt leendő fegyvertárunknak. Az ember esze lassan ráállt arra, hogy rögtön analizáljon, fedezze föl a réseket, vegye észre a leggyöngébb pontokat, ahova be lehet vágni a feszítővasat; de ugyanakkor tudjon kicsúszni az érvek szorítása alól, ismerje a logika járható és járhatatlan útjait, kerülőit és tisztásait.

Mikor Argentínába érkeztem, megismertem a fiatal Bazzano testvért, aki nem sokkal azelőtt fejezte be a filozófiát, és a magisztérium idejére nem kollégiumi gyerekek közé küldték, hanem filozófiát tanítani a montevideói érseki szemináriumba. Beszélték róla, hogy amikor utolsó nagy vizsgáját tette le a filozófiából, magán a vizsgán végsőkig védett egy egyéni felfogást, szöges ellentétben tanára és tankönyve állásfoglalásával szemben. Még a magisztérium ideje alatt írt egy kétszáz oldalas tankönyvet latinul *Critica cognitionis* cím alatt.

A legszigorúbban meg lett követelve a szillogisztikus kötött forma. Ez bizonyos fegyelmet erőszakolt rá az észre. Enélkül áldozataivá lettünk volna mi is a világban

élok sokszor oly gyümölcstelen, vég nélküli vitáinak, ahol nem a végén, hanem már a közepén senki sem tudja, hogy mit állított a másik, és senki sem marad meg az eredeti témánál, hanem annak már az ötödik oldalági rokonát nyúzzák.

Volt egy kurzustársunk, Bagaméri testvér. Mint majdnem kész teológus lépett be az egri szemináriumból. Hiú reményeket táplált, hogy majd elengednek néhány évet a már elvégzettek nevében. Mindent újra kellett tanulnia, csak a magisztériumot engedték el neki, nehogy aggasztán legyen, mire első szentmiséjét elmondja. Az egri szemináriumban hozzászokott a kötetlen formákhoz, és képtelen volt átkapcsolni a mi nyersen rövid, kopogó stílusunkra. Mindig elkezdett hosszan beszélni, persze szegényt lehurrogtuk, és megvontuk tőle a szót. De nem volt könnyű a dolgunk vele, mert mérges kis emberke volt, nem hagyta magát, és egész fölüldülések alatt gyilkolt hosszú lére eresztett érveléseivel, amelyek szétfolytak és ellapultak. Ha már szóltam róla, megemlítem azt is, hogy összes tanulmányai elvégzése után elküldte a páter provinciális az állami egyetemre, hogy négy kemény év alatt megszerezze a tanári diplomát. Mire készen lett, és elkerült Pécsre tanárnak, jöttek a kommunisták, és elvették az összes iskoláinkat, s ő hiába tanult annyit.

A vitát azonban nemcsak ilyen egyszerű formájában gyakoroltuk, hanem hetente volt hivatalos vitatkozás is. Hét nappal előzőleg már kitűztük a hirdetőtáblára a tételt a nemrég elvégzett anyagból, s alatta a védő és a két támadó neve. A hosszú évek ellenére sem vesztették el bizonyos szenzáció jellegüket ezek a hetenkénti disputák. Igazi küzdelmek voltak. A védő felült a katedrára, s oldalt foglaltak helyet a támadók hamis arcukkal. Majdnem olyan szertartásosan elő volt írva minden lépés, mint a dzsúdónál. Kicsit hasonlított is hozzá mind technikájában, mind céljában: amolyan szellemi dzsúdó volt. A védőnek először ki kellett fejtenie a tételt, minden szó helyes fogalmát meghatározni, körülírni, fölosztani, beosztani, szétszednie, összerakni, és még számos más műveletet elvégeznie. Mikor minden olyan világos

lett már, mint a nap, jöttek az *objiciens*ek, és mindent elsötétítettek. Ennek is megvolt a maga szertartása, amelyből a teológia utolsó napjáig nem volt szabad engedni. A vita addig tartott, míg valamelyiknek megakadt a tudománya, és letette a fegyvert. Nemegyszer a védő hallgatott el, pedig ő az igazságot védte, s ilyenkor közbelépett a tanár, s valahonnan az utolsó padból lökött egyet az elakadt szekéren. Páratlan fegyelmi és észcsiszoló ereje volt ennek a módszernek.

Minden évben kétszer ünnepélyes nagy disputa is volt az egész ház jelenlétében, sőt, meghívott vendégek előtt. Ilyenkor a két *objiciens*en kívül mindenki támadhatott, és a szegény védőnek bizony tökéletesen kellett uralnia a témát, hogy *zsákban ne maradjon* (ez szakkifejezés volt). Az ünnepélyes disputák tételei és szereplői ki lettek nyomtatva és szétküldve a világ minden jezsuita kollégiumába. A hozzánk érkezetteket pedig nagy érdeklődéssel tanulmányoztuk. Ezek mind színezték az életet. Egy-egy nagy csata emléke néha sokáig élt köztünk, és rengeteg anekdota maradt fenn híres veszteségekről és győzelmekről. Kitüntetés volt ilyen ünnepélyes vitatkozáson szerepelni.

Itt meg kell állnom egy pillanatra. Általános vád a jezsuiták ellen, amelyet összes ellenfeleik nem szűnnek a szemükre vetni, hogy vitáikban „ravaszok”, „kiforgatják az igazságot”, „szofizmákkal élnek”, és így tovább. Aki ismeri az ész csiszolásának a technikáját, amelyet több mint egy évtizedig naponta gyakorolnak a jezsuiták, meg fogja érteni, hogy mesterei a vitának. Az pedig már emberi tulajdonság – saját magamon is sokszor tapasztalom –, hogy a legyőzött, amikor érzi, hogy válaszolni nem tud, indulataiban az igazság síkjáról átmegy az erkölcs területére, és vádaskodással igyekszik magát megmenteni.

* * *

A vizsgák módszeréről és főleg a szükséges eredmények mennyiségéről külön kell szólnom, mert ez lényegesen befolyt a lépcsőfokokon való haladásba. Minden

esetben négy tanár vizsgáztatott, s a jegyeket zárt borítékban küldték meg a provinciálisnak, aki a következő év elején értesített mindenkit, hogy följebb jutott-e a grádusok létráján, vagy sem. Aki nem jutott följebb, annak folytatnia kellett tanulmányait, de már annak lehetősége nélkül, hogy a további följebb haladásban részt vegyen. Minden vizsga egyben szűrő is volt egy különleges kiválasztás számára. Mivel egy jezsuitának egész későbbi pályafutása nagy részben a vizsgák eredményétől függött, ezért azt, hogy ki milyen jegyet adott, a legnagyobb titokban tartották, nehogy ellenszenvet támasszon egyesek között. Mikor valaki beosztása miatt olyan helyzetbe jut, hogy hozzáférhet a provincia bizalmi archívumához, akkor onnan kiveszik, és máshol őrzik meg az ő kartotékját.

Ahhoz, hogy valaki egyszerűen csak tovább tanulhasson, elég a jegyekből, amelyeket a négy vizsgáztató ad, a négy ötös, de hogy grádusokon is haladjon, s végül följusson a legfelsőbbre, minden évben jobb és jobb jegye kell legyen. Eleinte a négy jegyből legalább három kell hogy nyolcas legyen, később már két tízes, s a végső vizsgán, amelyre a tanulók 80 százaléka föl sem jut, mind a négy jegynek tízesnek kell lennie. Gyakori, hogy valaki ezen az utolsó vizsgán csak három tízest kap, s ezzel el lesz vágva a karrierje a renden belül, s marad *coadjutor spiritualis* az egyszerű hármassal fogadalommal, s nem kerül be a rend legfelsőbb rétegeibe.

Persze, a dolog nem ilyen egyszerű, hanem a komplikációknak olyan részletei vannak, hogy sokat gondolkodtam, leírom-e vagy sem, mert fárasztóvá teszi a könyvet, ugyanakkor azonban hozzátartozik az összkép hitelességéhez és egyben érdekességéhez is. Ugyanis a teológián két kurzus van, az úgynevezett *kisdogma* és *nagydogma*. Az első kevesebb óraszámúval dolgozik, már nincsenek disputái, s a vizsgák sikeréhez elég négy hatos jegy. A nagydogma az, ahová csak azok jutnak be, akik a hároméves filozófia utolsó vizsgáján megütötték az igényelt magasabb pontszámot. Ha valaki a teológia első évében nem éri el a még igényesebb magas pontszámot,

lemegy a kisdogmára, s ott tanul tovább; de ha a későbbi években nem érte el, ekkor folytatnia kell a nagydogmát, de már kívül áll a pontszámok állandóan gyorsuló versenyfutásán.

Természetesen általában mindenki igyekszik teljes erejét megfeszítve felszínen maradni és feljebb jutni, mert ez egyszerűen kötelesség, de emberi dolog is. Nemegyszer láttam valósággal letörni testvéreket, amikor három évvel az utolsó filozófiai vizsga után tudták csak meg, a magisztériumi évek reményekkel teli éveit elmúltával, hogy a kisdogmára kerültek, pedig biztosak voltak benne, hogy jól vizsgáztak. Ez sokszor nemcsak a végső legfelső grádus elvesztését jelenti, hanem azt is, hogy otthon marad, s ott tanul tovább, míg a többiek külföldre mennek, s élvezik a nagy nemzetközi kollégiumok minden színpompáját és érdekességét.

Emlékszem egy páterre, aki Firenzében a *tetria probatio* alatt tudta meg, hogy grádusvizsgálója nem sikerült, pedig igen kiváló tanuló volt, de bizonyára a négy tízes helyett csak hármatot kapott a kétórás vizsgán, amely az összes addigi tanult anyagot magába foglalja, s bizony tanúja voltam, hogy hivatásában ingott meg, s el akarta hagyni a rendet. Sokszor valaki oly nyugodtnak látszik, s mi nem is sejtjük, milyen keserőségek szántják végig a lelkét, mert ambíciót, reményt és nagy erőfeszítéseket kellett eltemetnie. Az illető páter megmaradt a rendben, s a végén – amint magam láttam később Nápolyban – rendkívül népszerű szónokká nőtte ki magát, s ugyanannyit dolgozott, mintha nem is négyfogadalmas, hanem tizennégy-fogadalmas jezsuita lett volna. A renden belül sohasem érződik a különbség, egymás között inkább a szeretet uralkodik, hanem az apácák szeretik ezt nagyon kiélezní. Ha tudnák azok az úgynevezett előkelő apácarendek, hogy a páterek mit mulatnak rajtuk, amikor jönnek a kérésekkel, hogy küldjön a *superior* egy páttert lelkigyakorlatot tartani, de az *quattour votorum* legyen, akkor nem tennék ezt. Rómában egyszer egy igen előkelő zárdába kellett elmennem egy ügyet elintézni, és már az ajtóban a kapus nővér megkérdezte, hogy *professus* va-

gyok-e? Ha tudták volna, milyen benyomást keltettek . . . Hazamenet azután a fölüdülés alatt elmeséltem ezt az esetet, mire nagy lett a nevetés, és elbeszéltek, hogy évekel ezelőtt ugyanez a zárda meghívott öt pátert, a legsúlyosabbakat, akik közül egy is sok lett volna nekik, egy szentséges litániát tartani, mert valami külön nagy ünnepük volt. Az öt páter nem tudott egymásról, csak ott találkoztak nagy megrökönyödéssel a sekrestyében, amikor belibegett a főnöknő, és mosolyogva beosztotta őket, ki lesz a celebráns, ki lesz a diakónus és szubdiakónus, és még csengető ministránsnak is egy *professust* dugtak oda. Még ma is épülünk az öt páter önuralmán, hogy nem jöttek haza valamennyien egyszerre, természetesen még a litánia előtt.

* * *

Most azonban még egyszer vissza kell térnem a tanulmányi évekre, mert szeretnék pár szót szólni a tanulmányok anyagáról is.

Két óriás ülte meg ezeket a tanulmányokat. Arisztotelész és Szent Tamás, talán csak azért, mert az egyház merev tradícióból ma is ragaszkodik hozzájuk. Talán nem is az egyház, amelyik annyira hajlíthatatlan, hanem Szent Domonkos rendje. Az értelmi fanatizmusnak a dominikánusok oly példáját mutatják, hogy rajtuk lehet tanulmányozni a megmerevedés és kíméletlenség minden lélektani részletét. Lehetséges, ez összefügg azzal, hogy évszázadokon keresztül a civilizáció rájuk volt bízva. A spanyol jezsuita Suarez és Molina a maguk idejében föllázadtak ezen teológiai rémuralom ellen. Nevük még ma is jól cseng, és a teológiai irodalomban tekintélyek, de mit mondjunk egy olyan ellenfél tudományos lelkületéről, aki könyvének elején fölállít egy elméletet, hogy Suarez a német Schwarz szóból ered, s ettől kezdve egész könyve folyamán – hatalmas munka! – csak Schwarznak nevezi azt, akit évszázadok óta mindenki csak Suareznek ismer és tisztel. (Több mint 35 év távlatából nem emlékszem tisztán a szerző nevére [Mihalik?], csak azt tudom biztosan, hogy osztrák dominikánus volt . . .)

Arisztotelésről ma már tudjuk, hogy tételei és megfigyelései nagy részben tévedések voltak, és Platon inkább az, aki túléli a legújabb bölceleti elgondolásokat is, és föltámad újra bennük. Kár egy örök és változtathatatlan igazságra igényt tartó szervezetnek, mint amilyen az egyház, oly mereven lekötnie magát egy filozófiai rendszerhez csak azért, mert tanításainak egy részét kényelmesen meg tudja vele magyarázni. Arisztotelész filozófiájáról eleve tudnia kellett volna az egyháznak, hogy mert emberi mű és bölcelet, el fog járni felette az idő, és tudnia kellett volna, hogy ha leköti magát egy bölceleti rendszerhez, szükségszerűen bele fog sodródni olyan tudományos vitákba, amelyek épp a tudomány örök fejlődése miatt, meg fogják tépázni az ő időfelettségét. Ez be is következett. Az egyháznak már elég fejfájása volt amiatt, hogy lekötötte magát egy világi bölceleti rendszerhez, de ezek a gondok napjainkban még csak szaporodni fognak, s nem hiszem, hogy messze van az idő, amikor az egyház éppúgy revideálni lesz kénytelen filozófiai rendszerét, mint ahogy revideálta merev szembehelyezkedését mindennel szemben, amit azelőtt eretneknek ítélt.

A másik nagy alak, aki tanulmányaink felett ott lebegett mint abszolút tekintély, Aquinói Szent Tamás volt. Egy laikusnak tulajdonképpen fogalma sem igen lehet arról, hogy milyen csillagokba nyúló tekintélye van Szent Tamásnak, és alig fogja elhinni, hogy egy vérbeli teológus, főleg ha dominikánus, mily türelmetlenné és kíméletlenné lesz, ha a legkisebb mértékben is kisebbitve sejtí ezt a tekintélyt. Néha, ha egy-egy teológiai tanár valami mást mer tanítani, mint Szent Tamás, és ez előtűnik az év végi kinyomtatott vizsgatételekből, olyan feddések kap Rómából, mintha már félig eretnek volna. Az én egyik tanáromat ilyen tételei miatt annyit zaklatták, hogy megunva az egészet, kérte Kínába való kiküldetését mint misszionárius. Úgy tudom, még ma is a kínai kommunisták börtönében ül.

Szent Tamás volt az, aki számunkra fölfedezte a már csaknem feledésbe merült Arisztotelészt, és halála után másfél ezer évvel megkeresztelte őt. Ő kötötte az egyház

tudományos csónakját Arisztotelész bárkájához, s azóta együtt utaznak. A *Summa theologiae* úgy szerepelt mindig, mint egészen egyedülálló alkotás, és csak suttogás útján tudtuk meg, hogy a maga idejében egyáltalán nem tűnt föl, mert több hasonlóan monumentális *Summa* is létezett, sőt egyik-másik még jobb is, mint Aquinói Szent Tamásé. Nem olyan régen találták meg az egyiknek a kéziratát valamelyik ősi olasz könyvtárban.

Az egyház hivatalos filozófiája, a *scholastica* már évszázadok óta valóságos letargiában szenved, s bár a legújabb időkben van néhány robosztusabb alakja, de ők sem tudtak hozni eddig semmi forradalmian újat. A modern filozófia alakulásában nem érződik meg, hogy a szomszédságban egy *scholastica* él, pedig ha már a fölényét elvesztette, legalább hatást kellene gyakorolnia.

A jezsuita rend volt még leginkább az, amelyik, nem azért, mert szabadulni akart volna a múlttól, hanem mert biztosítani akarta a jövőt, egészen rendkívüli rugalmassággal ott nyüzsgött csaknem minden modern megmozdulás körül. A *transzformizmus* hívei között elment a végső határokig, kiteve magát annak a veszélynek, hogy könyvei indexre kerüljenek, mint P. Chardin esetében. A bibliai tanulmányokban is messze elöl járnak, és segítenek kimutatni, hogy a teremtéstörténet, bűnbeesés és vízözön nem Mózes leírásai, hanem Ezdrás hozta őket ezer évvel később Babilonból, s ragasztotta a szent könyvek elé. Versenyt futnak a profán tudósokkal, mert jobb, ha ők szedik szét a szentírást, mert akkor még marad valami kevés az egyház kezében legdrágább kincséből, de ha más végzi el ezt a kegyetlen munkát, akkor az egyház csak elfogadni lesz kénytelen, hogy a pátriárkák sohasem voltak egyistenhívők; hogy Sámson története csak folklór; Jób könyve csak plágium, és Salamonnak semmi köze sincs a neki tulajdonított írásokhoz. Ezek ma már mind jezsuita provinciálisok *Imprimi potest*jeivel jelennek meg, és még bennem is ijedelmet keltenek, mert annyira mást tanultam három évtizeddel ezelőtt. Olvassa el bárki William Foxwell Albright *De la edad de Piedra al cristianismo* című könyvét, amely a címlapon külön kiemeli,

hogy *Revisado por varios Padres de la Compañía de Jesús*, belül pedig *Nihil obstat*, és látni fogja, hogy az Ószövetségből alig marad a kezében néhány lap, amelyre rá lehetne fogni az I. vatikáni zsinat meghatározását az inspirációra vonatkozóan, hogy „*Spiritu Sancto inspirante conscripti Deum habent autorem*” (Denzinger-Bammwart, 1787). Most fizeti meg nagyon súlyos összegekkel az egyház az árát annak, hogy valamikor nagyon régen hozzákötötte igazságrendszerét a maga idejében „korszerű” és öröknek ígérkező tudományokhoz; most fáj a feje, mert belekeveredett emberi bölcselkedések és magyarázgatások útvesztőibe, mert a szó evilági profán értelmében „tudós” akart lenni, ahelyett, hogy megmaradt volna az evangéliumok végtelen egyszerűsége, szentsége és kristálytisztasága mellett, törődve csak azzal, ami az emberben örök és nem evilágról való. XXIII. János pápa egy ilyen egyháznak volt a feje, és rövid négy év alatt több hívet és becsületet szerzett az egyháznak, mint összes filozófusai és teológusai négy évszázadon keresztül.

Természetesen a szoros értelemben vett egyházi tantárgyak mellett sok minden mást is tanultunk, és pedig meglehetősen alaposan. Biológiát, pedagógiát, gyakorlati lélektant, művészettörténetet. Ez utóbbiba különösen beledolgoztam magam. Éveken át és rendszeresen foglalkoztam vele, s amikor gyakori utazásaim alkalmával oly városba értem, amelyiknek volt nevezetes képtára vagy múzeuma, azt mindig visszatérően meglátogattam. Felejthetetlen órákat töltöttem hanyatt fekve a Sixtina kápolnában, s félórákat üldögéltem Fra Angelico képei előtt a San Marco kolostorban. A rend sohasem tiltotta meg, ha az ember arrafelé járt, hogy be ne vegye magát Pompei falai közé, amelyet a végén úgy megismertem, mintha szülőföldem lett volna. Amikor pedig a néprajzi doktorátusomra készültem, alkalom adódott e tudományág legnagyobb gyümölcsét, a stockholmi Skansen szabadtéri múzeumot végigtanulmányoznom, sőt, átmennem Finnországba, és a helsinki hasonló múzeumot is megismernem.

Csak azt mondhatom, amit úgyis mindenki tud, a társaságon belül a legkülönösebb tehetségek is kifuthatják magukat. Ismertem személyesen P. Talhbammert, aki 12 000 különböző légyfajtát gyűjtött össze (32 az ő nevééről van elnevezve). Gyűjteménye a kalocsai kollégium büszkesége volt, s amikor a diákok fogtak egy közönséges darazsat, s piros tintával görög meandervonalat rajzoltak a szárnyára, a jó öreg szeretettel mosolygott, s csak annyit mondott: „Szegény Bombix Lapidaris!”

Nem írok itt arról a rengeteg szaktudósról, akik jezsuita létükre nyelvészek, csillagászok, hangyaspecialisták és egyebek lettek, mert túlmegy céljaimon.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A REND BELSŐ SZERVEZETE ÉS ELLENŐRZÉSE

Évtizedekkel ezelőtt a budapesti állami egyetem jogi fakultásán egy professzor egy félévet arra szentelt, hogy ismertette a jezsuiták alkotmányát mint a legtökéletesebb államformát, mert az összes lehető formákból összegezi a legértékesebb elemet. Előadásának semmi részletét nem ismerem, de elindulva az ő meglátásainak fonalán, magam is föl tudom vázolni a problémát.

Kevés szóval élnek vissza annyit, mint *a demokráciával*. Minden kormány, még ha a legnagyobb terrort gyakorolja is, magát demokratikusnak nevezi. Jézus Társasága nem nevezi magát annak, de gyakorolja a lényegét. Mindenki, aki belép a rendbe, tökéletesen egyenlő esélyekkel indul. Nincs születési előjog, sem vagyoni megkülönböztetés. Legtöbb testvéremről nem is tudtam, hogy gazdag vagy szegény családból származott. Mindent, amit magunkkal hoztunk a rendbe, szétszötták a szegényeknek, így valamiképpen éppen olyan ruhátlanul születtünk bele a rend különös világába, mint magába ebbe a nagyvilágba. Ez azt is jelentette, hogy mindenki hordozta magával a lehetőségét annak, hogy bármely grádusra feljusson, egészen a generálisig. Demokratikusabban nem lehetett volna elindulni.

Ugyanez folytatódott a napi élet ezer apróságában. Az ebédlőben a ház legfőbb előljáróján kívül senkinek kijelölt helye nem volt. Az ajtó melletti fülkés tartóból kivettük a szalvétánkat, és érkezési sorrendben odaálltunk egy teríték mellé. Az ebédlőben mindenki fölolvastott, és mindenki sor került a főlzolgalásban. A munkakörök szétszöttásánál egyetlen szempont a képesség volt. Szobánk, ágyunk, fehérmünk, mindenünk egyforma volt. Nem volt olyan szabvány, amelyik ne kötelezett volna mindenkit egyformán. Mindenki maga takarította szobáját.

Demokratikus elvek érvényesültek a legfőbb előljáró megválasztásában is. A világ minden provinciájából

megjelentek Rómában a kiküldöttek, akiket éppúgy elzártak a külvilágtól, lepecsételt ajtókkal, mint a kardinálisokat a pápaválasztásnál, s éppen úgy naponta rosszabb és kevesebb ételt kaptak, hogy siettessék őket, míg meg nem választották az új generálist. A választás előtt informálás céljából a kiküldöttek egymást fölkeresik, de tilos propagandát kifejteni bárki érdekében is, csupán arra szorítkozhatnak, megkérdezik a másikat, milyen embernek ismeri ezt vagy azt a páttert.

Több mint demokráciának, sőt, inkább már atyai rendszernek nevezhető, hogy bárkinek joga van közvetlenül a generálishoz fordulnia kérésével vagy vélt sérelmével. Biztos lehet benne, hogy kérése eljut a legfőbb helyre, az asszisztensek referálásán keresztül, de ha levelére ráírta jól olvashatóan, „Soli”,* akkor még abban is biztos lehet, hogy azt senki más, mint a P. Generális saját kezével fogja felbontani, és ő maga fog válaszolni rá. Nem ritkák ezek a „Soli” levelek. Egy lengyel páter hármát is mutatott nekem, amelyeket még az előző generálistól, P. Ledohowszkytól kapott. Egy bizonyos ellentétéről volt szó bennük, amely súrlódásra adott okot a páter és a provinciálisa között. A túlzottnak látszó minden fegyelem ellenére, abszolút biztosak voltunk abban, hogy nem vagyunk kiszolgáltatva közvetlen előjárónknak. Ennek minden mértéket meghaladó értékét és fölemelő érzését igazán csak a későbbi világi életem függései között mértem föl. Aki bent él a rendben, talán nem is sejti, hogy ez a teljesen nyitott út a legmagasabb fórumig mily nagyon ritka kincs ezen a világon.

Ugy gondolom, itt kell megemlítenem a társaság egy különleges gyakorlatát, amely szintén a demokratikus elveket hangsúlyozza. Kollégiumok, rendházak előjáróinak elvből inkább háromfogadalmas pátereket nevez ki: vezessék csak ők a rend napi életét, mert bennük talán több a praktikus érzék, hiszen a teóriák útvesztőiben ők voltak a gyengébbek; azután a professzusok így szaba-

* „Egyedül neki.”

dabban mozoghatnak, és nem utolsósorban, leckét kapnak alárendeltségből.

A társaság átvesz azonban a *monarchikus* formából is több jellegzetes elemet, s beolvasztja az ő saját demokráciájába. Miután megtörtént a P. Generális megválasztása a legdemokratikusabb formában, titkos szavazással, az új generális olyan monarchává lesz, mint akármelyik abszolutisztikus király évszázadokkal ezelőtt. Először is többet nem mozdítható el haláláig, ami a rend privilégiuma a *Codex iuris canonici* felett, mert az egyházjog, ismerve az emberi gyöngeséget, minden rend számára előírja, hogy kötelesek új választásokkal három- vagy hatévenként lecserélni legfelsőbb elöljáróikat. A jezsuita generális nem utasíthatja vissza megválasztását, köteles azt elfogadni, nincs szüksége beiktatásra, mert a megválasztás pillanatától kezdve teljes jogai birtokába lép, később sem mondhat le, de még súlyos és állandó betegség esetében sem cserélhető le, legföljebb maga mellé *vicarius generalis* kap, aki könnyen úgy járhat, mint a P. Lodo-howszky vikáriusa, akinek nem hagyott semmi tennivalót, mert fél lábbal a sírban még mindig maga vitte tovább a rend összes ügyét. Az abszolút királyság intézményéből más elemek is át lettek véve a rend alkotmányába. A P. Generális mellett működik egy legfelsőbb rendi tanács, amely az asszisztensekből áll. Köteles meghallgatni véleményüket, de nem köteles elfogadni, hanem szabadon cselekedhetik, saját belátása szerint. Ez, persze, az elv. a gyakorlat sokkal emberibb.

A P. Generális, mint afféle egyeduralkodó, maga nevezi ki az összes provincia elöljáróit, és ami ennél sokkal több és teljesen szokatlan a szerzetesek életében, a kollégiumok és a legkisebb rendházak elöljárói is mind az ő akaratából vannak odaültetve, és parancsolnak a tanároknak és szakácsoknak egyaránt. Az ő kifejezett engedélye nélkül nincs sem egyszerű, sem ünnepélyes négyes fogadalom, s bár valaki összes vizsgáit tízesre tette le, de ha a P. Generális úgy látja jónak, hogy nem engedhető valami okból a fogadalmakhoz, akkor az illető fogadalom nélkül marad. Később látni fogjuk, hogy a P. Gene-

rálisnak tökéletes rendszer áll a rendelkezésére, hogy mindenkiről megtudja érdemességének fokát. Az ő engedélye nélkül csak egészen rendkívüli és halasztást nem tűrő esetekben lehet valakit is elküldeni a rendből. Az egyik provinciából átmenni a másikba, szintén az ő akaratától függ. És ha valaki már megállapodott, hármass fogadalmas páter, de valamiben messze kivált a többi felett, a P. Generális az egyedüli, aki érdemeire való tekintettel megadhatja neki az engedélyt a négyes ünnepeyes fogadalomra.

A rend szervezete azonban *arisztokratikus* is. Különböző fokozatok egész hierarchiája hálózta be, s a hosszú tanulmányi évek alatt állandó kiválasztódás van folyamatban. Erről már többször volt szó, azért itt csak néhány kiegészítést teszek. Igaz ugyan, hogy a tanulmányi előmenetel és a vizsgai pontszámok a haladásnak és révbe futásnak matematikailag fölmérhető jelei, de éppoly fontos az erényekben való haladás is, amit külön kiemel az alkotmány ide vonatkozó része. Páter V. igen érdekes és eredeti ember volt. Többször tanultam vele egy kollégiumban, majd később is egy házban laktunk. Semmi kifogást nem lehetett ellene tenni, és mégis, valahogy idegen volt köztünk. Briliánsan tanult, s a végén nem kapta meg a professzióra az engedélyt. Olyan zárkózott volt, hogy még azt sem tudtuk meg, vajon bántotta-e nagyon, vagy csak egy kicsit ez a súlyos megaláztatás, csak azt éreztük, hogy igazságos volt. Csendes kis visszavágás volt a részéről, amikor rányomatta a névjegyére a *dr.*-t, pedig a rendben általános szokás szerint soha senki sem használta titulusait.

A kiválasztás arányait csak az én provinciámban ismerem, mert a nyomtatott katalógusokban nincs jelezve, hogy ki professus, és ki nem, de úgy tudom, országonként változik az arány, inkább a tanárok szigorúsága, mint a testvérek tehetsége miatt. Mi huszonnégyen voltunk a novíciátusban, s amikor több mint egy évtized múlva az oltárhoz járultunk, hogy pappá szenteljenek bennünket, maradtunk öten. A provincia valamivel több,

mint 600 tagjából *professus quattuor votorum* volt abban az időben huszonnégy.

Közülük kerülnek ki a provinciálisok, ezek tanácsosai és az új generális megválasztására kiküldött delegátusok. Csak a belőlük álló *Congregatio generalis* dönthet a másodrendű szabályok módosításaiban. Az elsőrendű szabályok módosításainak kérdését még fölvetni sem szabad, s aki megtenné, összes jogait elvesztené. Szigorúan, jogilag véve ők a Társaság gerince, a teljes jogú jezsuiták, s így elmondható, hogy a rend arisztokratikus jellegű.

Nem lesz nehéz bemutatni, hogy a demokratikus, monarchikus és arisztokratikus intézkedések mellett a Jézus Társaságának van némi köze a *diktatórikus* államformához is.

Ha nem volna éppolyan diktatórikusan előírva az eljárók számára az atyai szellem, mint ahogy nekünk a szabályok megtartása, akkor ez a diktatúra elviselhetetlen volna. De így, helyes mértéken megmaradva, csodálatos egyensúlyt tart fenn a fegyelem és a megelégedett élet között.

Az életben a diktatúra azért a legrosszabb államformák egyike, mert a tehetség és bölcsesség ritkán jár együtt a beteges ambícióval és vasakarattal, így azután őrmesterek lesznek diktátorokká, s viszik magukkal párányi kis morális érzésüket, a még annál is kisebb, kaszárnyákban összeszedett műveltségükkel. Majd körüveszi őket a haszonleső és hízogó munkatársak egész kis serege. Mi jót várhatni egy ilyen diktatúrától? Ellenben a Jézus Társaságában az összes szűrőkön átvergődött professusok, akik már elenyésző kisebbség egy sokkal nagyobb kiváló gárdában, kiküldik maguk közül a legkiválóbbat, hogy a világ minden tájáról Rómában találkozva, mérlegelés után, kiválasszák demokratikus alapon maguk közül a legmegfelelőbbeket. Ez az ember 400 év óta mindig briliánsan képzett, provinciák kormányzásában hosszú éveken át kipróbált egyéniség volt, ma is az, és minden biztosíték megvan arra, hogy holnapután is ilyen lesz. A rendszer maga biztosít erről. Egy ilyen ember diktatúráját bárki nyugodtan elvállalhatja, mert an-

nak súlyát csak akkor fogja érezni, ha megérdemelte, egyébként csak áldásaiban fog részesülni. Ezt nem én mondom, aki jezsuita életem minden percében ezt tapasztaltam, hanem mondja a hideg és józan logika. Egy ennyire kifinomult „diktatúrát” már nem is szabad annak nevezni, mert igaz, hogy parancsol, sőt, a legfelsőbb rendelkezései föllebbezhetetlenek, de ugyanakkor páratlan előfeltételek egész sorozata biztosít mindenkit arról, hogy mindez csak a haladást, sikert és a nyugodtságot szolgálja. Évekkel ezelőtt vendége voltam a majdnem ezeresztendős pannonhalmi bencés kolostornak. Tömör falai sok vihart kiállítottak, ősi szépségei ma is megigézik. A hatalmas ebédlő boltíves falain szimbolikus festmények sorakoztak. Valamilyen jámbor és bölcs barát festhette oda őket jó pár száz évvel ezelőtt. Az egyik hordót ábrázolt, amelynek lehullottak az abroncsai, s csak úgy fröcskölt szét belőle a bor. Írás is volt alatta: *Libertate perit*. Elvész a szabadsága miatt!

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, mert már sok mindent elmondtam erre a témára vonatkozóan, legfőjebb néhány új adattal kiegészíthetem. Semmiféle jelentős munkát nem kezdhet el egy jezsuita előzetes engedély nélkül. Nagyon helyes. A profán élet sok ezer sikertelensége onnan van, mert a legtöbben túlértékelik önmagukat, eltévesztik a kezdés idejét, túlméretezik a kereteket, és nem veszik számba a várható nehézségeket. Minden hónapban ott csengtek a fülünkben Szent Ignác szavai az ebédlői szabályfölolvasás alkalmából: „Saját ügyünkben bajosan leszünk jó bírák.” Egy művelt, áttekintéssel rendelkező jóbarát sok esetben kincset ér. Miért ne lehetne ezt a jóbarátot előljárónak nevezni? Még fiatal páter voltam, amikor elhívott sétálni a budai hegyek közé G. társam, akivel több évig egy kollégiumban tanultam. El volt nagyon keseredve, mert beadott a P. Provinciálisnak egy tervezetet egy elindítandó leánymozgalomról. Először is a provinciális két hónapig ült a tervezeten, s a végén elutasította. Rendkívüli hatással volt rám G. egész elbeszélése, mert egy hónappal azelőtt hivatott a provinciális, és átadott egy tervezetet – természetesen név nélkül

és bizalmas alapon –, hogy kikérje véleményemet. Én komolyan vettem az ügyet, s többoldalas válaszban kifejtettem, hogy nekem időszerűtlennek tűnik föl az egész, azonkívül van már egy meglehetősen jól működő hasonló szervezet, amelyet világi papok vezetnek, inkább azt kellene jobban föllendíteni; ne osszuk meg az erőinket, mert az csak gyűlölködésre adna okot, s ez valamennyi-ünket gyengítene. Különben nem ismerek senkit a fővárosban működő páterek közül, aki erre alkalmas volna, legfőljebb vidékről lehetne páter H.-t felhozni. Miután ott a budai hegyek között, a János-hegyi kilátón végleg kikeseregte magát a jó páter, megkérdeztem tőle, mit gondol, ki vágta el az ő egész tervezetét? A P. Provinciális, természetesen. Nagyon meglepődött, amikor azt mondtam, hogy én voltam, és valószínűleg én csak az egyik voltam. Hazafelé jövet, azt hiszem, sikerült meggyőzőm, mert jó jezsuita volt, hogy hagyja az egészet, nem érdemes vele foglalkozni. Később gondolkoztam az eseten, és bevallottam magamnak: ha tudom, hogy kié a tervezet, kedvező véleményt adtam volna, mert az embert befolyásolják az egyéni érzések, szimpátiák és egyéb indulatok, amelyek nem a rideg igazság, hanem sokszor a tévedés felé vezetik. Ezt az elvet így bevallva, mégis sajnálom, hogy páter G. tervezetét elvágtam; ennyire befolyásolni tudnak eszünk ellenére külső körülmények.

Gyakran előfordult a rendben, hogy ha valaki egy munkakört „rendetlenül” megszeretett, akkor diktatórikusan minden további nélkül kiemelték onnan, és máshova osztották be. Hányszor jelentek meg az évi *dispozíciók* után páterek, akik alig tudtak beilleszkedni az új munkakörükbe. P. Vid orosz börtönben halt meg, olyan példáját adva a férfias viselkedésnek, hogy büszkék voltunk rá. Sok évvel ezelőtt hosszabb ideig az Egyesült Államokban dolgozott – úgy mint P. Rayle, akiről már szólottam –, s egy szép napon nem levelet, hanem táviratot kapott P. Bíró provinciálistól, hogy jöjjön haza. Semmi kifogás nem volt ellene, csak leváltották egy másikkal. Otthon egy kollégium bentlakóinak lett a prefektus generálisa. Ez egyetlen fokkal sem volt jobb annál, mint

amikor egy pampákon elfogott pumát betesznek az állatkertbe. Egy-két év múlva a budapesti rendház főnöke, a két legnagyobb folyóiratunk szerkesztője és állandó vasárnapi rádiószónok lett, de előbb befejezték a nevelését. Mi legalábbis így fogtuk föl az esetet, mert természetesen szóbeszéd tárgya lett közöttünk.

Ilyen fegyelem között az aztán egészen természetes, hogy egyetlen betű írást sem szabad nyomtatásban kiadni előzetes rendi cenzúra nélkül. Ez mindig józan és normális volt, nem emlékszem egyetlen esetre sem, amely fölkaparta volna a kedélyeket.

Valamikor olvastam egy ócska pamfletet a jezsuita rend ellen. Összehordott minden lehető és lehetetlen rendelkezést, szabályt, kötelességet, gyakorlatot, és a végén levonta a nagy következtetést: a Társaság „rendőralam”. Pedig nem is tudta, hogy nálunk az összes levelek elvben cenzúrázva lesznek, és ellenőrzik, hogy reggel fölkelünk-e, és utána imádkoztunk-e úgy, ahogy az elő van írva. Mit írt volna akkor, ha még ezt is tudta volna? Még tiltakozott is az emberiesség nevében, hogy a 20. században mindez megengedhető legyen, pedig tudnia kellett volna, amit már a római jog leszögezett, hogy *volenti non fit injuria*: aki beleegyezik, azzal szemben nincs jogtalanság. A jezsuiták pedig beleegyeznek, sőt tetszik nekik ez az életforma.

Annál jobban tetszik nekik ez az életforma, mert össze van kötve egy egészen hiteles *liberalizmus* kiválogatott fontosabb elveivel. A liberalizmus egyik leglényegesebb eleme a kezdeményezés szabadsága. Nincs az az ötlet, amellyel bárki ne mehetne az előljáróhoz, és ha a terv életrevaló és ajánlatos, éljünk a liberalkapitalizmus szak kifejezésével: ha az árucikk versenyképes, akkor számára terület lesz átengedve vagy felszabadítva, anyagi lehetőség a rendelkezésére bocsátva, és szabadon dolgozhatik, éppen csak időnkint be kell számolnia az eredményekről, amennyit bármely állam a legliberálisabb rendszerben is megkövetel tagjaitól. A szabad verseny is alapelve a liberalizmusnak. S nem valósítja-e meg ezt a legideálisabb formában a Társaság? Hol van még akkora szabad

verseny, mint a jezsuiták közt? Talán túlságosan is átveszi e pontban a Társaság a liberalizmus elveit, mert nagyon könnyen hagyja lemaradni a gyengébb fölszerelésű tagjait az erősebbek mellett. Amióta elhagytam a rendet, azóta soha még nem volt akkora szabadságom, mint azelőtt. Dolgoztam saját elgondolásaim szerint, s főleg előttem állt az egész világ. Micsoda nagyon kell ahhoz, hogy valaki úgy és annyit utazzék, mint egy jezsuita?

A *kommunista* rendszerből is van nagyon sok a Jézus Társasága alkotmányában, de ez már nem külön érdeme neki, hanem közös az összes szerzetesrendekkel. Külön érdeme csak ott van, hogy a Társaságban ezt is komolyan veszik, míg néhány szerzetesrend elég könnyen utánaenged a kánonjog szabályainak. A rend minden tulajdona köztulajdon. Bármilyen pénz befut, a közös kasszába megy, ahonnan fedezik a közös kiadásokat, és ahonnan kérnie kell esetenként mindenkinek a szükséglete szerint. A páterek egy-egy népmisszióból vagy lelkigyakorlatból mindig valamelyes adománypénzzel jöttek haza; azt mindjárt megérkezésük után át kellett adniok a P. Miniszternek, és halálos bűn terhe alatt nem tarthatták meg maguknak, vagy nem költhették el önmagukra. A szabadság legvégző határa, ami még megmenti egy szerzetes lelkiismeretét egy olyan konfliktusból, amelyikből nehéz kilábalnia, az volt, hogy a lelkigyakorlat alatt – ha adódott rá alkalom –, azt inszinuálta a főnöknőnek, hogy borotvagépre volna szüksége, s akkor ezt adták át neki tiszteletdíj fejében. Otthon aztán kért rá engedélyt, hogy ő használhassa, mert bár jogilag minden közös volt, gyakorlatilag mégis egyvalaki használta a dolgokat. Az ilyen „ajándékokat” mindig rossz szemmel nézte a Társaság, és gyanakodva, nemegyszer elvette az illetőtől, és másnak adta oda használatra, különösen ha luxuscikkről volt szó. Egyszer botrányos eset robbant ki az én provinciámban. Egy nagyon szegény apácázárda panaszként megemlítette egy arra járó jezsuitának, hogy páter M. írógépet kért a lelkigyakorlatért, s nekik bizony ez sok pénz volt. A kivizsgálás kiderítette, hogy az illető páter mindenféle ajándékokat kért a maga számára. Volt már mindene, ami

egy kényelmes, modernizált és gépesített élethez szükséges, mert hol a rektortól, hol meg a provinciálistól kért engedélyt, hogy valamit megtarthasson, s így a mennyiség nem tűnt föl. Azonnal kiemelték az összes munkából, s a novíciátusba lett küldve. Úgy is mondhatnánk: bezárva. Az oroszok „szabadították föl” őt is, amikor bevo-nultak az országba, és világgá küldték a szerzeteseket. Azóta nem tudom, hogy páter M. S. merre jár, és kér-még „ajándékokat” a hívektől. Az sohasem baj egy szer-zetesrendben, hogy súlyos hibák fordulnak elő. A baj ott kezdődik, ha a vétkes nem veszi el legsúlyosabb bünteté-sét.

Az ideális kommunizmust annyira gyakoroltuk, hogy pl. a kapus testvérnél mindig volt pénz, s amikor valaki kiment a házból, tőle kapott pénzt autóbuszra. Hosszabb utazásokra a P. Miniszter adott mindig nagyobb össze-get. Persze a „nagyobb” függött a P. Miniszter egyénisé-gétől. Megemlékeztem már P. Elsasserről, aki csődbe vitt egy házat, mert ha valaki utazott Bécsig, annyit adott neki, hogy Párizst is megjárta vele. Viszont volt olyan Miniszter, akinél bizonygatnom kellett, hogy ennyi pénz-zel ott ragadok Szegeden, és nem fogok tudni visszajönni. Ugyanez állt az egyénileg szükséges könyvek megszerzé-sére is. Volt páter Miniszter, aki egyszerűen nem adott. Akkor mentünk följebb, a rektorhoz. A szabály megen-gedte, de előírta, ebben az esetben meg kell mondani, hogy előzőleg megtagadták. Nekem volt egy esetem, hogy a páter rektor sem engedte meg egy nagyobb mun-ka beszerzését, mire én tovább mentem a páter provinciá-lisig, de ő sem engedte meg. Szerencsére éppen pár hónap múlva esedékes lett a leváltás, és az új rektor egy kicsit P. Elsassert-féle ember volt, s így külön nagy lelkesedéssel, hogy én ilyen komolyan akarok az üggyel foglalkozni, megvette a kért munkákat.

Az igazi kommunizmust a szerzetesrendek élék, de ahhoz fogadalmak, sok ima, önmegtagadás és egy egészen más életbölcsélet szükséges.

Ha már az államformákkal hasonlítom össze a Társa-ságot, megemlíthetem azt is, hogy mi az, ami ki volt zárva

a lehetőségek közül a rendben. Még csak a gondolatát sem lehetett fölitélezni egy államcsínynek. Arról sem lehetett szó, hogy valaki megváltoztassa az alkotmányt. De még egy kis szabályon sem lehetett változtatni, csak a *Congregatio generalis* tanácskozásain. Még kezdő filozófus voltam, amikor egy nap elkeseredésemben világosan beláttam, hogy az nem fölüdülés, hogy mi délben latinul és este németül szórakozunk. Írtam egy nagy beadványt a P. Provinciálisnak, hogy változtassa meg ezt a szabályt, mert vagy fölüdülünk, vagy nyelveket tanulunk. Ha az első, akkor beszéljünk egymással magyarul, ha a második, kérünk más időt kijelölni a fölüdülés számára. Voltak még más érvek is. Szerencsétlen gondolatom volt, hogy valamennyi társammal aláírtam a beadványt. Nem kaptam rá semmi választ.

Fél év múlva lett esedékes a provinciális hivatalos látogatása és a *ratio conscientiae*. Mikor rám került a sor, azt mondta, a levelem miatt megkérdezte tanácsosai véleményét, mert ő engem el akar bocsátani a rendből, nem a beadvány miatt, hanem mert aláírtam a többiekkel is. Akkor még nem tudtam, hogy az alkotmány ennyire szigorúan veszi mindennek a fenntartását, és ennyire elsőpör mindent, ami közös megmozdulás ez ellen.

A rend kis, önálló emberi társadalom volt, ahonnan hiányzott a maga egészében a megvesztegetés, s ahol nem ismerték a protekciót. Ez utóbbi még előfordulhatott volna, de most kifejezetten keresve emlékeim között legalább egyetlen esetet, nem találok semmit. Annyit cserélték az előjárókat, nem volt idő, hogy kifejlődjék valami nagy pártfogás. Azután meg minden mozzanatnál, ahol előfordulhatott volna, négy páter döntése számított. Így a rendszer a maga szervezeténél fogva akadályozott meg minden visszaélést.

Itt most olyan ponthoz érkeztem, amely kevésbé ismeretes a nagyközönség előtt, és amely valóságos védőbástya a rendnek. Akik tudnak róla, és ellenségei a rendnek, emiatt már igen sok követ dobtak a Társaságra. Persze ilyen kövek miatt a rend soha még egy betűt sem változtatott meg az alkotmányában. A nem egészséges

emberi nagyravágyás letöréséről van szó. Van értékes nagyravágyás is, mint pl. önmagunk tökéletesítése, és ezt a legmesszebbmenőleg támogatja a Társaság, de ugyanilyen erővel megfékezi a másikat. A professus hivatalos címében bent van a *quattuor* szó, de ez nem egészen helyes kifejezés, mert nem négy fogalmat tesz le a három helyett, hanem ezt kiegészíti egy külön szövegben álló öt másikkal. Először megígéri, hogy a szegénység kérdésében soha nem enged semmi változtatást a rend alkotmányában, hacsak nem jobban megszigorítva; másodszor megfogadja, hogy soha semmiféle méltóságra és rangra nem fog törekedni a Társaságon belül; harmadszor megfogadja, hogy ugyanígy nem törekszik semmiféle egyházi méltóságra a Társaságon kívül, és ilyet nem is fogad el, ha fölkinálnák neki, kivéve ha halálos bűn terhe alatt nem parancsolja meg az, akinek erre joga van (ez egyedül a Szentatya lehet); negyedszer, ha bárkinél azt veszi észre, hogy a Társaságon belül vagy kívül valamilyen rangra vagy méltóságra törekedne, jelenti a társaság elöljárójának; és ötödször, ha mégis felsőbb parancsra kineveznék valami egyházi méltóságra, még ott is, még akkor is elfogadja a társaság elöljárójának irányítását a rábízott ügyek vezetésében.

Egy professus a legsúlyosabb lelkiismereti nehézségekbe keverednék, ha bármilyen méltóság elnyeréséért lépéseket tenne, vagy ha ezt másoknál fölfedezve, nem jelentené elöljárójának. Főleg ez utóbbi bántja sokak érzékenységét, pedig szükség van rá, különben épp a professusok képzettsége miatt ilyen drasztikus intézkedés nélkül kinyílnék az út az emberi nagyravágyás számára, s nagy károkat okozna a társaság szellemének. Gyakran tréfálództunk a nem ünnepélyes négyes fogadalmú páterekkel, hogy nekik megvan az a privilégiumuk, hogy ambicionálhatnak magas rangokat és állásokat, éppen csak ügyelniük kell, hogy mi észre ne vegyük őket, mert akkor följelentjük az elöljáróknál.

Egyetlen esetről tudok a hosszú évekből, amely e fogadalom tárgyát érintette, de az az eset sem volt egészen

biztos és világos, és mégis a Társaság a megszokott szigorával járt el.

Páter P. J. az egyik kollégiumban tanárkodott, és híre terjedt valahonnan, hogy ő lesz a rektor. Erre a páter kezdte elszólni magát, hogy ezt ő így fogja elrendezni; azt a falat majd úgy fogja lebontatni, s amoda meg egy új ablakot nyittat stb. Hamarosan kapott egy levelet a P. Provinciálistól, amelyben értesítve lett, hogy az ambíció vétsége miatt örökre ki lett zárva a lehető jelöltek közül bármilyen tisztségre is a renden belül.

Én ismertem jól a páttert, sokat teniszeztünk együtt, elsőrangú játékos volt, és tudom személyi meggyőződésből, hogy nem követte el az ambíció vétségét, csak meg gondolatlan volt a beszédben. Nagyon elkeseredett ez után az eset után. Nekem mondta el, az ő baja az, hogy tanulmányainak minden szakaszát valamilyen más országban végezte el, és mindig egyedül lett oda kiküldve, s mikor 12 év után hazajött, nem volt neki a provincián belül egyetlen „kurzustársa” sem, idegenül állt közöttünk. Talán volt ebben valami igazság. A tény azonban az, hogy ez az eset úgy él a lelkemben, mint egy túl szigorú intézkedés, amely összetört valakiben olyasmit, ami épen is megmaradhatott volna. Ugyanakkor el kell ismernem, hogy a Társaságon belül ismeretlen volt a méltatlanok uralma. Adódhattak esetek, magamon is tapasztaltam egyet, hogy a Társaság provinciájának vezetésében minden szigorú ellenőrzés ellenére kevésbé alkalmas személy jutott hatalomhoz. De ez mindig kivétel volt, és csak nagyon rövid ideig tarthatott.

Az előfordult, hogy jött egy új rektor, s előlről-hátulról átalakította a házat. Fél évig téglák között mászkáltunk, aztán három év múlva jött egy másik rektor, s mi fél évig újra téglák között mászkáltunk, mert minden vissza lett állítva a régi formájára, de az is lehet, hogy most meg egy harmadik beosztást kapott a ház. Időnkint így változott a szegedi nyaralónk kertje is: hol rózsák termettek benne, hol paradicsom. A legszomorúbb eset azonban Sziciliában történt, ahol a Társaság örökölt egy grófi kastélyt, s átalakította kollégiummá. Valódi érték nem a kastély

volt, hanem a kertje, mert a schönbrunni császári kert rózsagyűjteménye után ez volt a világ második – számon tartott – legnagyobb hasonló gyűjteménye. Csaknem háromszáz különféle rózsatő! Jött egy praktikus páter miniszter, akinek a neve ugyan szépen hangzik, de ez csak az anyagi ügyek elintézését jelenti, és nem jár vele kegyelmi cím, és úgy gondolta, sok baj van az ilyen kerttel, és semmi haszon, ellenben a páterek sok krumplit esznek, tehát kidobálta a rózsatöveket, és krumpliföldet csinált a világ egyik legszebb kertjéből. Szegeden volt a nyaralónk mellett egy gyümölcsös törpe őszibarackfával és öklömnyi barackokkal. Fr. Kiss gondjaira volt bízva, aki egyébként a novíciátusom alatt szakács volt a házban. Egy reggel bepermetezte a hetven fát olyan erős tömény oldattal, hogy még aznap az utolsóig kipusztultak. Az egészből az lett, hogy másnap este a testvér az ebédlőben kitérdelt a közepre, és elmondta a formulát: „különösképpen, mert kipusztítottam a hetven gyümölcsfát, és ezért büntetésből egy miatyánkot és egy üdvözlégymáriát kell elmondanom”, és ott helyben el is mondta a már bevett szokás szerint. Jelen voltam az ebédlőben, és csendesen mosolyogtunk valamennyien, mert a testvér volt már vagy 65 éves, és rettentően jó ember. Csak P. Raile szemei vibráltak a tehetetlen haragtól, mert a hetven fát ő ültette annak idején. Jézus Társasága hozzátette a maga homokszemét ahhoz, hogy kialakulhasson a közmondás az úgynevezett *barátgazdálkodásról*.

* * *

Már többször előkerült az a gondolat, hogy a Társaság tökéletesen ismeri fiait, ezért tudja őket úgy munkába állítani, ahogyan az a legmegfelelőbb. Ez az ismeret az egyik legtökéletesebben kiépített része a rend komplikált szervezetének.

A régi Római Birodalomnak egyik fő ereje csodálatosan kiépített úthálózata volt, amely összekötötte minden provinciájával, s amelyen keresztül jöttek-mentek rendelkezései és légiói. Jézus Társaságának is van egy külön úthálózata, mely összeköti Rómával valamennyi provin-

ciáját, összes rendházát és minden rendtagját. Ez a legkisebb részletéig kidolgozott információs rendszer. Nem túlzok, ha azt mondom, a római kúrián minden jezsuitáról tudnak mindent, és percek alatt kéznél van a legtekintélyesebb információ mindenkiről, pedig a rendtagok száma ma már a negyvenezer felé közeledik.

Ha csak egyszerűen taxatív felsorolom az információkat, amelyeket az előljáróknak és nem előljáróknak meg kell írniuk naptárszerűen és külön alkalmakkor, maga a pusztá felsorolás már fárasztó lenne. Az összes provinciális minden hónapban küld a római Kúriára információt a provincia általános helyzetéről, a különleges munkákról és tagjairól. Kétszer egy évben az összes házak előljárói küldenek általános információt azoknak a pátereknek a működéséről, akik az ő házukban laknak. Évente egyszer az összes tanácsos (minden házban négy van) informálja Rómát az általános helyzetképről. A provinciálisok évente meglátogatják a rendházakat, és beszélnek minden jezsuitával, a legfiatalabbaktól a legöregebbekig. Ennek a hivatalos látogatásnak a végén részletes információt küldenek Rómába a kapott benyomásokról. A kúrián magán az asszisztensek és közvetlen munkatársaik föladata ezeket az információkat könnyen kezelhető módon osztályozni és összegyűjteni. Ezek az úgynevezett általános információk, amelyeket kiegészítenek időnkint azokkal a jelentésekkel, amelyeket az úgynevezett *visitorok* írnak meg, akiket a P. Generális időnkint és rendszeresen az összes provinciába szétküld. Ezek a *visitorok* minden rendtaggal hosszasan beszélnek, és mindent ellenőriznek.

Másik csoportja az információknak a következő: a jezsuita élet egyik lépcsőfokáról a másikra menve, mikor pl. noviciusból filozófiahallgató lesz, vagy ebből átmegy a magisztériumba stb., négy-négy páter ír minden esetben egészen részletes és természetesen titkos információt. Ennek megírására van egy formula, amely felsorolja az összes erényeket és lehető hibákat, jó és rossz hajlamokat, ambíciót vagy közönyösséget és a munka stílusát, lendületét és eredményét. Az információ végén az illető

páter megemlíti saját véleményét, hogy mire van az illető személynek különös tehetsége, és maga részéről milyen munkát tart legmegfelelőbbnek a számára. Senki sem tudja, hogy ki az ő négy informálója, sőt, akik az információkat írják, sem tudnak egymásról.

Ezek a személyre vonatkozó információk négy-négy páter részéről a fenti eseteken kívül minden öt évben automatikusan megismétlődnek. Függetlenül attól, hogy az illető lép-e magasabb lépcsőfokra, vagy sem.

Minden jezsuitának van a római Kúrián egy dossziéja, amelyben megtalálhatók az összes vizsgaeredmények, minden vizsgáztató tanártól külön-külön megadva, s az összes információk, amelyeket róla különböző alkalmakkor írtak. 12-14 év után, amikor először adódik alkalom, hogy valakit egy határozott munkára kinevezzenek, vagy pedig az ő első kéréseire válaszoljanak, amelyekkel Rómához kell fordulnia, csak az információkat kell elővenni és végiglapozni azt a 30 vagy 40 különböző személytől való jellemzést, megfigyelést és észrevételt, tiszta képet fognak kapni az illetőről. Az egymást követő információk világosan megmutatják új erények vagy hibák föltűnését és elkopását, beszélnek különleges képességeiről, hajlamairól, ambícióiról, sikereiről és sikertelenségeiről, és minden információ végén ott áll egy megjegyzés, amely valamely munkára alkalmasnak vagy alkalmatlannak ítéli az illető személyt. Tudva, hogy minden információt más ír, mert a hosszú évek alatt csak véletlenül kerülhetett vissza ugyanaz a páter ugyanarra a személyre vonatkozóan, valószínűnek kell tartanunk, hogy a dossziében összegyűjtött kép tökéletes és hűséges kell legyen.

A P. Generális távoli megfigyelője a rend életének, és ez a perspektíva megengedi, hogy pártatlan legyen mind a személyekre, mind a dolgok állására vonatkozóan, és így döntései emberi számítás szerint helyesek lesznek. Ez a tökéletes központosítás és ez az információs rendszer a legfőbb titka a rend tevékenységének és pártatlan sikereinek.

Mielőtt magam személyesen megismertem volna a római kúriát, sokszor beszéltem páterekkel, akik jártak ott,

s legnagyobb élményük az volt, hogy a központban mennyire ismerik a házak helyzetét, problémáit a legkisebb részletéig, s mennyire tudnak mindenkiről mindent. P. Vukov beszélte el nekünk, amikor hazajött egyik hivatalos útjáról Rómából, hogy beült a P. Generálishoz, s ő azt kezdte neki felsorolni, hogy ez így van önöknél, ez úgy van, s a kétórás kihallgatás alatt neki többször kellett csak egyszerűen azt mondani, hogy igen, mint pozitívan valamit előadni. Megkérdezte pl. a P. Generális, hogy elkészült-e már a novíciátus úszómedencéje, és alkalmaztak-e már civil tanárokat a kollégiumban a páterek helyett? Ezért nem volt meglepő, amikor Rómából egy-egy kérésre határozott válasz jött, hogy ezt megengedik, azt ellenben nem, és a döntésen érzett, hogy alapos helyzeti ismereten alapszik.

Voltak természetesen ennek a rendszerért nem volt meglepő, amikor Rómából egy-egy kérésre határozott válasz jött, hogy ezt megengedik, azt ellenben nem, és a döntésen érzett, hogy alapos helyzeti ismereten alapszik.

Voltak természetesen ennek a rendszernek hibái is. P. Legeza évfolyamtársam volt a novíciátustól kezdve. Magunk között valóságos modellnek tartottuk, és mindig az is maradt. De egyszer megtörtént, hogy valami csekélységre nem kért engedélyt. Kiment a rendházból – ha jól emlékszem – valami Szent Szív egyesület ifjúsági gyűlésére, ahol valamikor vezető is volt. A gyűlést ott tartották egy nagy teremben, pontosan a rendház kapujával szemben. Ebből az esetből kis incidens lett, amely ebédlői *culpamondással* végződött. Persze, gondolta ő, hogy végződött, mert valamelyik páter a négy közül beírta a novíciátus végi információjába, hogy engedély nélkül kiment a rendházból. Ez a megjegyzés aztán végleg bent maradt P. Legeza életében. Minden alkalommal, amikor a P. Provinciális a házat látogatja, és *ratio conscientiae*-t tart, mindenki kap tőle egy kis figyelmeztetést, dicséretet és feddést az előző információk alapján. Legeza testvér a megérdemelt dicséreték mellé megkapta, hogy nem szabad engedély nélkül a házból kimenni. Amikor a filozófiáról a magisztériumba ment, szokás szerint ő is

kapott egy összefoglaló atyai intelmet a P. Rektortól a provinciális nevében, s hallhatta újra, hogy a házból nem szabad engedély nélkül kimenni. Ez megismétlődött – mindig az új provinciálisokkal és rektorokkal – a magiszterium végén, a szentelés előtt, a harmadik próbaév előtt és végén, a kétéves biennium után és az ünnepélyes utolsó fogadalmak előtt. Már a fél provincia tudta ezt, és mulattunk rajta valamennyien, éppen csak az újabb provinciálisok és rektorok nem tudták, mert azok hol németek, hol olaszok voltak, aszerint, hogy melyik országban érte utol P. Legezát az atyai intelem. Ma már senki sem figyelmezteti arra, hogy ne menjen ki engedély nélkül a házból, mert a háború után el kellett volna mennie Rómába végre elfoglalnia tanszékét az egyetemen, s mivel nem kapott útlevelet, szökni akart az Alpokon keresztül a Serles-hegy sziklái között, egy sötét éjjelen, gyalogosan, vezető nélkül, magányosan, és lezuhant a szikláról, maga után hagyva jóságos lelkének emlékét. Ott temették el Innsbruckban.

* * *

P. Legeza előtt én is ugyanazon az úton szöktem Olaszország felé, amikor közvetlenül a háború után először mentem fontos megbízással Rómába. Rongyos voltam, kitéhezett, és 18 kilóval kevesebb a szokottnál. Volt egy ötnyelvű, valódi és hiteles igazolványom, hogy Fábrián Emil firenzei zsidó vagyok, német koncentrációs táborokból szabadultam ki, és most megyek vissza a családomhoz. Az igazolvány nem került egy fillérembe sem, sőt, hiteles volt, mert maguk a zsidók adták nekem, akiket megmentettem annak idején mindenféle igazolványokkal az elhurcolás elől, sőt, az egyik az én talárisomat hordta heteken keresztül, és többedmagával a szobámban lakott. Pompás igazolványom ellenére a határokon való szökést választottam, mert féltem egy komolyabb ellenőrzéstől, amely mindig veszélyeket rejtett magában. Egy ócska teherautó tetején érkeztem éjfél után az Örök Városba. S mivel nem akartam fölcsengetni a kapus testvért a Kúrián, ott aludtam a küszöbön hosszan elte-

rülve. Ettől kezdve sokat tartózkodtam Rómában, s mindig a Kúrián laktam, közvetlenül a Vatikán szomszédságában. De ezekről majd később.

Most csak a Kúriát magát szeretném bemutatni, amelynek éltem az életét; amely minden jezsuitának az álma, hogy csak egy órát tölthetne benne. Legalábbis én azt akkor úgy gondoltam, mert nekem az volt. De hamarosan rájöttem, hogy az olasz és a római jezsuiták közül nem egy messziről elkerüli a Kúriát. Amikor beszélgetve velük, megtudták, hogy ott vagyok megszállva, nem győztek csodálkozni, és meghívtak, költözzek át az ő rendházukba, nyilván mert náluk vidámabb az élet. Egy alkalommal találkoztam Páter G.-vel, akivel Firenzében egy évet töltöttem együtt, s meghívtam, látogasson meg a Kúrián. Riadtan tiltakozott, hogy ő oda nem lép be. Persze, csak némelyek voltak ilyenek, s azt hiszem, csak azok, akiknek a Kúria százszázalékos fegyelme nehéznek tűnt föl.

Nem is volt könnyű, az igaz, de valami oly szép volt, amit sohasem lehet elfelejteni. Meggyőződésem, ha valami csodálatos módon eltűnnének a világból a jezsuita szabályok összes kiadványai és példányai, elég lenne a Kúriára elmenni, és leírni az ottani életet, és a szabályok könyve ismét a kezünkben lenne. A világ bármelyik táján egy jezsuita bemegy a sekrestyébe, és hozzáöltözik a miséhez: mindig van, aki késik, aki előbb jön, aki szól egy pár szót; aki nem találja a vállkendőjét, aki nem tudja, hogy milyen nap van, s kiről szól a mise. Nem így a Kúrián. Óraütés előtt mind a 14-16 páter felöltözve, kehellyel a kezében már ott áll a hosszú szekrények előtt, megszólal a csengő, mind a tizenhat egyszerre meghajlik a kereszt felé. Fordulnak balra, és hosszú sorban vonulnak ki az oltárokhoz. Ez a nap kezdete. A nap végén pedig ott van este a Mindenszentek litániája, több könnyörgéssel megtoldva. A világ bármelyik táján a jezsuiták ezt a hosszú litániát éppúgy lehadarják, mint a kanonokok az egész breviáriumot a közös kórusban. De nem így a Kúrián. Ott az imádság, a szavak értelmet kapnak, az ember tudja, hogy most imádkozik, és azt is érti, hogy

mit. Persze, akinek az idegzete más ritmushoz van szokva, az első alkalommal, de még az ötödiknél is, egy másodperccel előbb kiabál bele, hogy *Miserere nobis!*

Ilyen az eleje és a vége a napirendnek, s ugyanebben a stílusban zajlik le a közbeeső egész nap. A csend tökéletes, senki nem késik le az ebédről, mindenki dolgozik, és még sincsen lázas tevékenység, mint annyi más rendházban. A szobák kényelmesek, de nem fényűzők. Olyan itt minden, mint egy tökéletesen bejáratott és megolajozott elsőrangú gép, amely megengedett sebességgel állandóan és becsületesen dolgozik. A légkör maga megnyugtatja az embert. A páterek az egész Társaság legjobbjai közül valók. Ott találtam a firenzei volt instruktoromat is, akiből olasz asszisztens lett.

A fölüdülés alatt hosszan el kellett mesélnem mindent, amit kommunista területről hoztam magammal. Az esti fölüdülés alatt már egy kis japán páterre került a sor, aki páratlanul világos látással jellemezte országa helyzetét. Olyan dolgokat tudtunk meg, amelyek semmiféle újságban nem olvashatók. Pár nap múlva befutott egy német jezsuita (1945 közepén voltunk), s a kúria francia pátereinak kérdései között kitisztultak eddig nem értett dolgok. Egy délben megjelent egy rendkívül elegáns amerikai tengerésztiszt, jezsuita páter, annak az amerikai hadihajónak a lelkésze, amelynek a fedélzetén írták alá a japánok a föltétel nélküli fegyverletétel szövegét. Belekerülve a ház vérkeringésébe, lassan én is tájékozott lettem mindenről. Egészen más vélemény kezdett kialakulni bennem a világ folyásáról, s elgondoltam: akik állandóan itt élhetnek, azoknak meg van adatva, hogy fölülről és messziről, valami józan higgadtsággal nézhessék az eseményeket, és ezeknek tudatával irányíthassák a Társaság óriási gépezetét.

Hogy mily nagy a Társaság, azt pl. láthatóan föl lehet mérni azzal, hogy az ember egyetlen pillantást vet a társalgóteremben körben elhelyezett állványokon fölso rakozó, jezsuiták által szerkesztett folyóiratok mérhetetlen tömegére. Számukra nem emlékszem pontosan, de azt hiszem, 1500 fajta folyóirat sorakozott ott föl.

Kezembe vettem egy-egy folyóiratot, s láttam az egyik mögött a pénztelenül vergődő fanatikus pátert a világ valamelyik eldugott kis szögletében, amint nagy nehezen kihozza ezt a kis folyóiratot rossz papíron, idétlen betűkkel szedve, de tele étellel; rossz nyomással, de érdekes tartalommal, s ezzel a kis vacakkal indul el hódítani lelki ingoványok közé. Azután kezembe vettem az amerikaiak luxuskiadványait, amelyekből csak úgy áradt a fölény és a pénz. Beszámolnak tudományos intézményeikről, ahol gépcsodák között boldog és szerencsés tanítványok kísérleteznek. Ott voltak a német és francia filozófiai és teológiai vaskos folyóiratok, versenyre kelve egymással (emlékszem, Innsbruck mily büszke volt kiadványaira!); a keleti tudományok súlyos példányai forradalmian új felfedezésükkel, majd egy vékonyka folyóirat valamelyik polinéziai törzs számára kiadva csupa képpel és rajzzal. Napokat töltöttem el az állványok előtt, és mindig kisebbnek éreztem magam ennyi hatalmas erőfeszítés láttára.

A Kúria épületében voltak elhelyezve a Társaság szervezeteinek központjai. Valamelyik folyosó végén húzódott meg a Mária Kongregáció központja, fölötte vagy alatta a pogány misszióké, ahol az alaszakai hideg és trópusi meleg találkoztak. Az imaapostolság világszervezete is a kúria épületében kapott otthont. Úgyszintén a társaság leendő boldogjainak és szentjeinek ügyeit intéző *Procuratura* is. Több központi folyóirat szerkesztősége és a jogi ügyeket intéző központ szintén együtt volt ebben az igazán lenyűgöző együttesben. Meglepett, hogy egy-egy ilyen „központ”, amely mögött néha milliók álltak megszervezve, nem állt többől, mint általában három emberből. A legfőbb direktor, egy páter segítője és egy laikus testvér, aki természetesen elsőrangú munkaerőt képviselt. Óriási archívum, fényképészlaboratórium, amely percek alatt adta át a fotókópiákat, és különféle műhelyek egészítették ki a ház beosztását. Mindezt irányította és végrehajtotta kb. ötven páter és negyven testvér.

Lassan megismertem mindent, meglátogattam az ösz-

szes központot. Tisztelettel nézegettem egy kisebb szobában az összes jezsuita szentek, boldogok és az ezekre jelöltek ereklyéit. Kaptam egy kis csontocskát a novícius Szent Szaniszlóból a hitelesítő okmánnyal együtt. Igen örültem neki, mert nézni sem tudtam azt a rengeteg római ereklyét, amelyeknek óriási többségéről tudtam, hogy hamisak. A történész páter Grisarnak a Vatikán kérésére el kellett hagynia Rómát, mert sorban kimutatta a legnevezetesebb ereklyékről, hogy hamisak. Egyébként ő írta meg Luther Márton életét is két hatalmas kötetben, akkora tárgyilagossággal, hogy maguk a luteránusok elfogadták a könyvet.

Meglátogattam a Kúriával összeépített Történelmi Intézet atyáit is, akik a társaság első évtizedeire vonatkozó eredeti okmányok kritikai kiadásán dolgoztak már hosszú évtizedek óta, időnkint egy-egy kötetet megjelentetve. Többször voltam Wicki svájci fiatal páter szobájában, s kezem között tarthattam az 1550-es évek végéről datált indiai leveleket, amelyeket félelmetes szorgalommal betűzgetett a páter. Amikor egy-egy szó olvasása kétes volt, fölszaladt a rongyos, elsárgult levéllel a fotólaboratóriumba, ahonnan 15 perc múlva már hozta is a testvér a kis diapozitívet. A páter ekkor kivetítette a falra óriási nagyra, és néha együtt találgattuk, hogy miféle betű lehet. Természetesen a páter tökéletesen beszélt az egykorú portugál, spanyol és olasz nyelvet összes nyelvtani, helyesírási és egyéb érdekességeivel együtt. Elmesélte, hogy minden évben átveszi a három közül egy-egy nyelv egész nyelvtanát, helyesírásának és kifejezőmódjának történelmi fejlődését századokra visszamenőleg. A hangya kis lustának tűnt föl előttem a páter mellett, amikor néztem, hogy milyen fáradhatatlanul dolgozik még mindig ugyanazon levélen, míg én közben már másodszor jöttem vissza a vasfüggöny mögül.

Mily érdekes is a Jézus Társasága. Egy házban lakunk ketten P. Wickivel, egy nevelésünk van, egy szellem tölti be a lelkünket, s ő bolházza a 400 év előtti jezsuita leveleket, én pedig határokon szökdösöm, mint az Isten csempésze.

Eddig bemutattam a Kúria testét a tagjaival együtt. De hallgattam a lelkéről, szívéről és agyáról. Ezek a P. Generális és az asszisztensek. Az első megjegyzésem az lehet, hogy a P. Generális szobája egyetlen fokkal sincs szebben és kényelmesebben berendezve, mint bármelyik más páteré. A fölüdülések alatt ő is éppen úgy sétál előre, majd hátrafelé, hogy két szembelevő sor maradjon meg, s így jobban lehessen beszélgetni, mint bármelyik rendházban gyakorolják ezt a furcsa szokást a páterek. Nem kell napokkal előbb föliratkozni audienciára, mert éppen úgy megközelíthető, mint bármelyik rektor. A franciskánusok legfőbb fejének címe Minister Generalis, szolgája a többinek, a dominikánusok feje Magister Generalis, mert ő mindenkit tanít, és a jezsuiták legfőbb előljárója Praepositus Generalis, mert ő előtte áll a többinek, „praepositus”, nemcsak mert parancsol, hanem mert példát is mutat. Egy rendben sincs a P. Generális vállán akkora felelősség, mint a jezsuitáknál, mert egyiknek sincs oly döntő és önálló szava az összes ügyek intézésében, mint a Társaságban. Ugyanakkor igazi atyának is kell lennie, hogy elviselhetővé tegye a rend szigorú fegyelmét, amely ha nem volna atyai, sérthetné az emberi méltóságot. A. R. Páter Janssens ilyen generális.

Nyolc asszisztenciára van fölosztva a Társaság, világ-részek és nyelvcsoportok szerint (olasz, német, dél-amerikai stb.). A *Soli* leveleket kivéve minden levél a megfelelő P. Asszisztens kezébe kerül. A levelek előírt formája 22 × 28 cm, és a nyelvezete latin. Az asszisztenciák ugyanúgy három tagból állnak, mint a már ismertetett központok. Ők dolgozzák föl a levelezést, és a P. Asszisztens előkészíti a válaszokat javaslatok formájában. Hente minden asszisztens egyszer sorra kerül a P. Generálisnál, akivel letárgyalja az ügyeket, egyszerűbb esetben azonnal döntenek, a nehezebb eseteket fenntartják az ugyancsak heti együttes megbeszélésre. A P. Generális szava minden esetben egyedül is döntő, a konstitúció értelmében az összes asszisztenssel szemben is, akiknek tanácsát elfogadni köteles, de követni nem.

Az asszisztenciákon dolgozó, papokká nem szentelt

testvérek munkája a válaszok legépelése és a levelek iktatása. Magát az archívumot a személyi lapokkal együtt, amelyek mindenkiről mindent tartalmaznak, másik három jezsuita kezeli.

Amikor ezeket így leírom, magam is megdöbbenek. Hogyan? Ezt az öt világrészre kiterjedő Jézus Társaságát, a maga 50 provinciáját, 1531 rendházával, 66 egyetemével, 2053 kollégiumával, 95 technikai főiskolájával, miszsióival a pogányok között és 100 más intézményével együtt csak egy maroknyi ember irányítja? De nemcsak egyszerűen irányítja, hanem legkisebb ügyét is a kezeiben tartja, mert minden fontosabb kérdésben az ő döntését várják. Addig nem tehetnek semmit, amíg Rómából válasz nem jön . . . és a válasz föltétlenül megérkezik egykét héten belül. De kell is, hogy megérkezzen, mert különben a rend konstitúciója és fegyelme szerint mindennek le kellene állnia. Amikor fiatal páter koromban kértem engedélyt a P. Provinciálistól, hogy Finnországba mehessek, nem fogtam föl annak a súlyát, hogy ez a kérésem föl lett terjesztve Rómába, és megjárta az előbb vázolt utat, és engem Rómából elengedtek Helsinkibe. Előzőleg pedig kértem engedélyt, hogy részt vehessek egy Itáliában megrendezendő nemzetközi ifjúsági kongresszuson, és ugyanezen az adminisztrációs úton visszafutott a válasz, hogy nem mehetek. És igazuk volt, mert tudták, hogy az a gyűlés az adott körülmények között politikai színezetet fog kapni, és ez a Társaságot és engem is kellemetlen helyzetbe hozhatott volna.

Amikor a római Kúrián éltem, nekem oly természetesnek tűnt föl, hogy ez a nem több, mint 40 páter mozgatja ezt a valóságos kis külön birodalmat, és 50 másik testvér végzi el az adminisztráció fizikai munkáját. Akkor eszméltem föl ennek csodálatos voltára, amikor a Buenos Aires-i állami egyetem rektorátusán azt láttam, hogy az egyetem tisztviselőinek csupán csak ellenőrzését 60-70 tisztviselőből álló külön iroda látja el két főnök vezetésével. Ők csak egyetlen dolgot végeznek: ellenőrzik, hogy a többi dolgozik-e. Ugyanennyi emberrel a Jézus Társasága eladminisztrálja az egész világot. Ma szeretnek az

emberek nagyzolva óriási pszichológiai tanulmányokat végezni a tisztviselők munkateljesítéséről, 1,5%-os fokozásáról, az adminisztráció le- és fölegyszerűsítéséről. Körkérdések statisztikai röpködnek az ezt tárgyaló nemzetközi kongresszusok tömött sorai fölött, miközben az adminisztráció minden héten rosszabbá válik. Menjenek el a Jézus Társasága római kúriájára (Borgo Santo Spirito 5), és nézzék meg, hogy ott hogyan dolgoznak. Persze nem olyan egyszerű az eset, mert ehhez lelkület kell, kötelességtudás és akaraterő.

* * *

Végére értem azoknak a fejezeteknek, amelyek igyekeztek bemutatni a jezsuita nevelés, fegyelem, tanulás és legfelsőbb irányítás részleteit. Mielőtt áttérnék a küzdelmek, alkotások, sikerek és sikertelenségek ismertetésére, szeretném pár szóval megokolni a jezsuita életmódot.

A régi szerzetesrendek elgondolása szerint az Úr dicsőségének emelésében nincs hely az ember közreműködése számára. Ezzel a filozófiával szemben a jezsuiták azt állították – és ez nagy forradalom volt abban az időben –, hogy az emberi erőfeszítés igenis tud adni többletet az Isten dicsőségéhez. Ez a magyarázata minden jezsuita erőfeszítésének a renden belül, amelyik tagjaiból a legtöbbet igyekszik kihozni. Számtalanszor hallottam a rend szellemében, hogy úgy kell dolgoznunk, mintha minden kizárólag csak tőlünk függne, és az eredményt úgy kell várnunk és megköszönnünk, mintha minden kizárólag csak az Isten segítségétől függött volna. Aki ilyen ambíciókkal fog hozzá egy túlméretezett programhoz, egy egész világ meghódításához, ha nem akar önma-ga előtt is nevetségessé lenni, nagyon föl kell készülnie. Ennek pedig csak egyetlen egy útja van, az értelem és az akarat csiszolása és edzése. A hódító cél hadsereggé kovácsolja őket, és tudjuk jól, mi kell ahhoz, hogy egy hadsereg ilyen ingoványos területen átütő erejűvé legyen. Ez a cél hozza magával a jezsuita élet tipikus jelenségeit, amelyeket évszázadokon keresztül a rend szemére vetettek. Ilyen a vak engedelmesség, a *probabilizmus* tana, a

szabadakarat létezésének oly, szinte túlzott védelme, mely már helyt tudott adni a *semipelagianizmus* vágyának. Ilyen a kazuisták sokszor kigúnyolt híres erkölcstana. A jezsuiták, ha győzni akartak, nemegyszer kellett elmenniök az erkölcsi elvek legvégső határáig. Ez a jezsuita viselkedés titka, magyarázata és lényege. A rend harcos szenteket akar kialakítani tagjaiból, nemcsak imádkozókat. Nem lemondani az emberekkel való érintkezésről, a földi javokról és a technika legújabb vívmányairól ha kell, hanem mindezeknek fölhasználását az Isten ügye számára. A jezsuita önnevelés legvégső fokon az arisztotelészi filozófiára és erkölcsre épít. Az akarat megfeszítése, fegyelem, kontroll, számtalan kis szabály és ezeknek lehető legtökéletesebb betartása. Ez az erkölcs közelebb áll a reális mindennapi élethez, mint a plátói alapokon fölépült, amely inkább kedvez a puritánoknak, akik azután a mindennapi étellel állandó konfliktusban élnek.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BEÁLLVA A MODERN IDŐK SODRÁBA

Még a filozófiai tanulmányaim harmadik évében történt, hogy a kalocsai kollégium diákjai kirándulásra jöttek Szegedre Magiszter Kerkai Jenő vezetésével, aki a filozófia és teológia közötti hároméves magisztériumának utolsó évét töltötte le. Meglátogatott a szobámban, és elmondta: keres egy munkatársat, és engem szeretne fölkeríteni erre. Van még előttem kilenc-tíz tanulmányi év ahhoz, hogy páter legyek. Ennyi elég, hogy bedolgozzam magam egy új témába, mert tudta rólam, hogy másra készülök. Valóban: szónok és író akartam lenni, s már két éve naponta legalább egy órát olvastam a régi szentatyákból, különösen Chrisostomosból és Clerveaux-i Szent Bernátból, és hetente többször, Németh testvérrel szónoki gyakorlatokat tartottunk, csak úgy kettesben. Ekkor már több cikkem is megjelent a rend egyik-másik folyóiratában. Magiszter Kerkai a következőket adta elő:

A noviciátus óta sokat gondolkozott azon, mi lenne az a munka, amellyel az egyházat a mai körülmények között a legnagyobb erővel tudnánk előre lendíteni. Tagadhatatlan, kezdte meg fejtegetéseit, hogy az egyház sokat veszített régi befolyásából a tömegekre, sőt bizonyos rétegeket – épp a legnagyobbakat, mint a munkásréteget – lényegében elvesztette. Az csak optikai csalódás, hogy vannak egyházi munkások is: itt a tömegekről beszélünk, őket pedig sem szónoklattal, sem szép írásokkal visszaszerezni nem lehet; ezeket azok a jámbor lelkek hallgatják és olvassák csak, akiknek erre szükségük nincsen, mert ezek úgy hozzánk vannak tapadva, hogy levakarni sem tudjuk őket magunkról. Valóban, fölrémlett előttem templomunk közönsége, akiket, ha kivernénk a főkapun, betolakodnának a mellékajtókon, s közben azzal dicsekszünk, hogy egy évben 4000 gyónást hallgatunk meg, de elfelejtjük hozzátenni, hogy ezt 300 jólélek rakta le a kezünkbe. A tömegmozgalmak századát éljük, s az az úr, aki tömegekkel érintkezik és nem a válogatott széplei-

kekkel vagy a kevés számú legfelsőbb réteggel. A Jézus Társaságának valamikor a barokk korszakban Magyarországon 32 kollégiuma volt bentlakó növendékekkel, s alig volt nemesi család, akinek a fiai nem nálunk tanultak volna, és volt hat főiskolánk és egyetemünk. Ma az a két kollégium is sok, ami a magyar provincia páterei jelentős részét elnyeli egy gyümölcstelen munkában, mert legyünk őszinték, azelőtt a nálunk végzett nemes úrfiak férfivá nőttek, és megvédték az egyházat, de a mai kollégiumok ezer és ezer növendéke hol érezteti befolyását a közéletben? Sehol. A tömegekhez pedig ma már nem a szeretet útján tudunk eljutni, mert a fülük eldurvult a sok megcsalás és kifosztás miatt, nem alamizsnát és vigasztalást várnak, hanem jogokat. Aki megadja nekik a jogot a különb élethez, annak fognak hinni, annak az Istenét fogják imádni. Adjuk meg mi, az egyház, és újra hinni fognak nekünk. Ma az apostolkodás igaz útja, amely nem foltozgatni akar, és nem tiszta lelkeket még fényesebbre dörzsölni, a szociális igazság és szociális tömegszervezés útja. Ha a Jézus Társasága ebben az irányban indul el hódító útra, jelentősége ismét a régi lesz, és sikerei is fölvehetik majd a versenyt a régi nagy hódítókkal. Ez az egyik legbiztosabb út, amely kivezeti a társaságot a lelkipásztorkodás sok száz kis gyakorlatából, amelyet ma már egy kéthetes káplán is el tud végezni, és amelyben az összes szerzetesek és világi papok versenytársat jelentenek. Valamikor ezek a munkák forradalmat jelentettek, mert úgyszólván senki sem csinálta őket. Ma már minden valamirevaló pap ad lelkigyakorlatot, és gyóntat naphosszat. Ma egy vagyunk a sokból, nem mi sülyedtünk le, hanem a papság nívója emelkedett föl oda, ahol valamikor három-négy évszázaddal ezelőtt a mieink mint megcsodált apostolok dolgoztak csaknem egyedül. Nekünk most egy lépéssel vagy egy egész nekiszaladással messze előre kell futnunk, hogy ismét „Isten nagyobb dicsőségét” valósítsuk meg.

Azt is gondoljuk meg jól, hogy érdemes-e a városi munkásréteggel elkezdni a mai nagy szervező munkákat, vagy sem? A városi munkásság már kicsúszott a

kezünkől. Mi nem tudunk versenyt ígérni és versenyt harcolni azokkal, akik a városi munkásságot nagyrészt már kézben tartják. De ott van a falusi parasztság. Az még jó, de már elindult az aposztázia útján, s ez rohamosan fokozódni fog ezer tényező miatt. Őrájuk igazi nagystílű programmal még senki nem vetett szemet. Ez új terület! Sikert ígér, jövő jelentősége óriássá fog nőni. . . és mi leszünk, akik több jogot, több kultúrát, erős szervezetséget és magasabb életnívót adunk majd nekik.

Ott azon a délutánon napnál világosabb fényvel láttam be ezeket a súlyos igazságokat, s egy életre a lelkembe süllyedtek. Azóta az újabb és újabb érvek tömege burjánzott föl a lelkemben, s a mai napig tiszta meggyőződés maradt. Átadott magiszter Kerkai néhány röpiratot is, amelyeket már sikerült kiadnia, mert a kollégium rábízott növendékeivel elindított egy kis szociális mozgalmat Regnum címmel, és ha nekem kedvem van csatlakozni hozzá, ő kérni fogja a P. Provinciálistól, hogy jövőre én legyek az utódja, és folytassam az elkezdett munkát, mert ő már megy Innsbruckba a teológiára.

Új távlatok nyíltak meg előttem, és megígértem, hogy elkezdem a szociális kérdés tanulmányozását. Viszont ő is megígérte, hogy írni fog a P. Provinciálisnak. Ezzel elváltunk. Másnap lementem a P. Rektorhoz, és kértem, ajánljon egy-két alapvető könyvet az én új érdeklődési témámról. Mosolygott egy kicsit rajtam, és megnevezett néhány szerzőt. Ettől kezdve elhagytam a szentatyákat, a nekik szánt idők alatt, sőt azt meg is toldva, rendszeresen tanulni kezdtem szociológiát. Mire befutottam Kalocsára átvenni magiszter Kerkai tanítványait, már nem kezdőnek számítottam. Itt több szabadidőm lett olvasásokra, s Kerkai testvérrel együtt lehettem kb. két hétig, akivel ezen idő alatt végleg megkörvonalaztuk távoli nagy terveinket. El fogunk indítani egy szociális parasztmozgalmat. Egészen alulról fogjuk kezdeni, az ifjúság megszervezésével, és a legszélesebb kulturális, gazdasági és szellemi alapokon, őket magukat fogjuk fölhasználni a szervezőmunkára, tehát vezetőképző tanfolyamokkal fogjuk kezdeni, és évek múlásával, amint nőnek a fiatalok, a

mozgalom is szinte biológiai értelemben általános parasztmozgalommá fog felnőni. A kezdetben kell ügyelnünk, amikor még gyengék leszünk, hogy a szociális haladás örök ellenségei el ne nyomjanak bennünket, ezért kezdjük az ifjúsággal, ez nem kelt gyanút, vallásról és népi hagyományokról fogunk beszélni sokat. De közben tulajdonképpen beoltjuk őket a nagy szociális reformok gondolatával, ami a titkos főcél, amely majd elvezet a legtitikosabb, legfőbb célhoz, megtartani őket az egyház számára.

Semmi több, csak ez. Itt végződik majd az ideológiai célunk. Ideát, élettartalmat adni nekik, mert akkor megmozgathatók; reményt támaszt bennük, hogy különb életük lesz, mint eddig volt, és ezt a reményüket, ha kell, a legkegyetlenebb szociális reformharcok útján meg is valósítani, nehogy bennünk is csalódjanak. Latba kell majd vetnünk jezsuita voltunk minden súlyát, erkölcsi tekintélyét. A megvalósított szociális reformok lesznek a lelki hódításaink legerősebb fegyverei, és nem a prédikáció. Ezeket a reformokat önmagukért is akarjuk, mert igazságosak, és a parasztságért önmagáért is dolgozni akarunk, mert Krisztus nélkül is szeretjük őket. Egy nagy földreform lesz a célunk, de erről, ha kell, évekig hallgatni fogunk, mert a sok feudális nagyúr és főpap (a magyar katolikus egyháznak több mint egymillió holdja volt Közép-Európa legkisebb államában) leállítana bennünket. Akkor fogunk ezekkel a követelésekkel előállni, amikor már késő lesz elhallgattatni bennünket, mert már felnőtünk.

Higgadt és mérlegelt öntudattal állapítottuk meg Kerkai testvérrel ott, a kalocsai villán naphosszat sétálgatva és beszélgetve, hogy ezzel a munkával a Társaságot az országban újra ugyanarra a befolyásra fogjuk felemelni, mint ahol volt a 32 kollégium idején, a nemes urak hatalmának évszázadában, mert ma egy elhagyott népréteg – a parasztság – megszervezése egy fegyelmezett és harcszerűen mozgatható szövetségben átütő erőt, befolyást és hatalmat fog jelenteni. Emlékszem jól, még abban is megegyeztünk, hogyan osztjuk majd meg a mozgalom

munkaköreit magunk között. Erre szükség volt, hogy már most határozott irányban folytathassa mindegyikünk a maga rendszeres és következetes előtanulmányait.

Kerkai testvér e nagy megbeszélések befejeztével sietve utazott Innsbruckba a többiek után, mert csak miattam maradt Kalocsán két héttel tovább. Én pedig hozzáfogtam a munkához. A kalocsai könyvtárban nem találtam meg Le Bon könyvét „a tömegek lélektanáról“, s kaptam rá engedélyt, hogy meghozathassam. A Rektor, amikor az engedélyt megadta, megkérdezte, talán csak nem Le Bon elvei alapján akarom az intézet diákjait újraszervezni? Pedig egy kicsikét az volt a gondolatom, legalábbis a diákokon akartam kipróbálni a lélektani hatásokat.

Magiszter Kerkai oly tökéletesen jellemezte és írta le a nagyobb diákokat, akiket majd be lehet fogni a Regnum munkájába, hogy volt olyan, akit nagy bámulatára nevéen szólítottam, amikor bemutatkozott. Meglepte a diákokat, hogy én mindent folytatni fogok, amit elődöm elkezdett, mert nagyon általános volt, hogy az új magiszterek mindent jobban tudtak, mint elődeik, és a cserék sokszor egészen új színezetet adtak a szakaszoknak. Én a legfelsőbb szakaszt kaptam meg, vagyis a fiúk 16-18 évesek voltak.

A Regnum folyóiratot maguk a fiúk szerkesztették, írták meg, és végezték a kiadásával járó összes munkát. Most kibővítettük a terjedelmét, néhány új rovatot vetünk föl, és hangsúlyozottabban szociális színezetet adtunk neki azzal, hogy riportokat hoztunk le a kalocsai külvárosi szegények nyomorúságos helyzetéről; persze egy-két fiúval meglátogattuk őket, majd ismertettük az érseki nagybirtok területén létesült földbérlő-szövetkezetet. Nagy volt a meglepetés, amikor három fiúval beállítottunk a földbérlő szövetkezet kis központi helyiségébe, és kérdéseket tettünk föl, mint valami újságírók. A parasztok csodálkoztak, s a fiúk önérzete az egekig nőtt. Nagy munkát adott a fiúknak havonta összeírni az újságot, nyomdába vinni, korrigálni és tördelni. Mindezt én csak ellenőriztem. Teljesen szabályos szerkesztőség és

kiadóhivatal dolgozott. Magiszter Kerkai hirdetésekéből, az eladott példányok árából (600-700 példányban jelent meg a lap) és adományokból tartotta fenn az újságot. Lassan ez kevésnek bizonyult. Gondoltam egy merészet. Alapítottam magukkal a fiúkkal egy Regnum Bankot. Nyomattunk szabályos részvényeket is. A fiúk közül került ki a pénztáros, könyvelő és igazgató. Egy fiatal banktisztviselő ismerősünk oktatta ki őket a munkára. Mint az örültek írtak haza a gyerekek, és kértek pénzt, hogy ők is vehessenek részvényeket. Voltak igazi kapitalisták, akik 700-800 részvényt is vettek. Ez olyan bank volt, amelyik havonta adott osztalékot. Persze az osztalékot azonnal elköltötték a Regnum Bank tőkéjén alapított Regnum Boltban, amely elsőrangúan működő cukorkaüzletté nőtte ki magát hetek alatt, és a bankkal egy időben alapítottatott. Maguk a fiúk levelezték le több cukorkagyárral a rendeléseket, s nem akartuk elhinni, hogy egy ilyen kis intézeti üzlet ily óriási jövedelmet tudjon hozni. Persze a vevőközönség az egész nagy intézet lett, nem csak a mi szakaszunk. Egyszerre annyi pénzünk lett, hogy az újságot jobban kibővítettük, adtunk hozzá ifjúsági mellékleteket a kisdíákok számára, és beiratkoztunk egy 16 mm-es filmkölcsonzóbe, s az egyik fiú vetítógépével megalapítottuk a Regnum Mozit, heti két előadással. Tudva, hogy az intézet szabályai szerint tilos volt a diákoknak a városi moziba menni, el lehet gondolni, micsoda üzletté nőtte ki magát ez az új vállalat. Az osztalékok fölemelkedtek, a részvények megszaporoedtak, a cukorkaüzlet bevezette az iskolai kellékek árusítását is, és megjelent egy napilap 12 Órai Újság címmel, amelyik minden délben tűnt föl egyetlen példányban, egyetlen blokkpapíron. Tárgyalta az iskola ügyeit, híreit, a napi rossz feleletek tragédiáit, közölt anekdotákat a páterekről, volt rejtvényrovata és egy folytatásos rémregénye naponta 8-10 sornyi terjedelemben *A félkarú hasbeszélő* címmel. Elolvasása diákoknak 10 fillér volt, pátereknek 20. Szerkesztője Vida István volt, az iskola legjobb tanulója, aki később a mi nagy szociális mozgalmunk egyik jelentős munkatársa lett.

Ezzel aztán betelt a mérték. Volt egy-két páter, aki megfizette a 20 fillért, hogy elolvassa a 12 Órai Újságot, de a többség sorba állt a rektor ajtaja előtt, és panaszra ment, hogy amióta a Regnum létezik, a gyerekek kevesebbet tanulnak, és nem figyelnek az órákon. Még húsz más panasz lett előadva, amelyeknek több mint a fele már csak föltevés volt az ilyen esetek lélektani törvényei szerint. A P. Rektor hívatott, és alaposan kikérdezett. Mindent elmondtam, és hozzátettem az én véleményemet, mely szerint a diákoknak soha az életben nem kell majd kiszámítaniok, hogy egy csonka kúpnak mekkora az ürtartalma, de azért ők is, és a szüleik is áldani fognak bennünket, hogy ezekben a nehéz években szerelmi álmodozások helyett szétszedték magukat egy ilyen lüktető tevékenységben, amely ugyanakkor hasznos gyakorlat is, és példa a későbbi évek számára. Meg kellett ígérnem, hogy jobban fogok ügyelni a fiúk tanulására, és a 12 Órai Újság esti lappá fog átalakulni.

Győztünk! P. Csávossy Elemér rektorunk, egy ősi arisztokrata család fia, aki később országos tekintélyre emelkedett rendkívül kemény szociális beszédeivel és írásaival, s aki mindvégig pártfogónk maradt, első ízben állt ki mellettünk, és megengedte a Regnum „vállalatok” további működését.

Működtünk is. Hamarosan alapítottam egy agitátor-képző tanfolyamot. Tulajdonképpen semmi értelme az intézetben ennek nem volt, de a fiúknak nagyon tetszett, és a szociális kérdést tárgyaltuk az ő nivójukon, és ők maguk tartottak előadásokat.

A fiatalabbakat nem engedték be, félig titkos kör voltunk, ami csak növelte érdekességét és tekintélyét. A karácsonyi szünetek alatt a fővárosból való egy-két fiúval végigjártam Budapest nyomortanyáit. Ők a Regnum folyóiratban, én pedig a fővárosi napilapokban nagy cikket írtam a szerzett tapasztalatokról. Ekkor már a Regnum hasábjain vitatkoztunk a győri bencés diákok Kürt című lapjával egy szociális témáról, és amikor egy tatai csendőr százados lefogott egy piarista tanárt valamilyen – állítólagos – hazafiatlan kijelentéséért, és az

egész katolikus sajtó fellázadt ellene, mi is a lázadókhöz csatlakoztunk, s kihoztunk egy nagy cikket a csendőr százados ellen, túlságosan fiatalos lendülettel, epés hangon leírva. Erre újabb botrány tört ki. A cikk miatt megidéztek a rendőrségre, mert az országos csendőrparancsnokság eljárást indított az összes lap ellen, melyek a csendőr századost megtámadták, köztük a Regnum ellen is. Nem volt nehéz elsimítani az ügyet. Nyilatkoztunk, hogy nem úgy értettük, hanem éppen ellenkezőleg, és sajnáljuk a félreértést stb., de a puritán páterek, akik a rendőrséget csak az utcasarokról ismerték, újra fölháborodtak.

Élt ezekben az években Kalocsán egy 98 éves páter, Tóth Mike, már teljesen vak volt, és magiszter Kerkaitól a fiúkon kívül őt is örököltém. Kerkai járt el hozzá naponta, és olvasott föl neki folyóiratokból és újságokból. A páter tudomásul vette, hogy ezentúl én megyek hozzá. Nevemet sem nagyon mondtam meg. Ennek hamarosan nagy hasznát vettem, mert amikor a tatai csendőrbotrány kitört, nem tudta, hogy én állok a Regnum mögött, s amikor legközelebb beállítottam hozzá fölolvadni, egész idő alatt csak szidta azt a „taknyos invigilator”-t, aki ilyen botrányokat csinál, és akit ki kellene dobni a Társaságból. Közben engem, aki ott ültem vele szemben, kicsit megdicsért, mert szerinte én jobbnak tűnök föl, mint a többiek. Az öreg egyetlen foglalkozása már évtizedek óta az volt, hogy mindent kifogásolt, és mindenkit szidott, mert az ő idejében ez nem így ment, akkor mások voltak a páterek és a magiszterek! Minden évben három-négy ív papírt diktált tele panaszokkal, egyet én írtam le neki, s küldtem el a P. Provinciálisnak, aki nem győzte szeretettel megnyugtatni az öreget, hogy legközelebb rendet fog teremteni a provinciában.

Ha már szólottam az öreg páterről, megírom a végét is. Három utolsó éjjel én virrasztottam az ágyánál. Olyan vadul hörgött, hogy ijesztően félelmetes volt. Már régen nem volt az eszméleténél. Utolsó éjjel hörgése átment kétségbeejtő fuldoklásba. Felköltöttem a betegápoló testvért, megnézte, és azt mondta, hogy költsem fel a P.

Rektort is, mert itt a vég. Hárman térdeltünk az ágya mellett, imádkoztunk a *Proficiscere anima cristianá-t*, amikor meghalt. Egy ideig még ott maradtam, és néztem, nagyon hosszan néztem, és arra gondoltam, rólunk azt mondják, hogy összejövünk anélkül, hogy ismernénk egymást, együtt élünk anélkül, hogy szeretnénk egymást, és meghalunk anélkül, hogy megsiratnánk egymást. S úgy találtam, az eleje és vége ennek a mondásnak igaz, de a közepe nem, mert mi szerettük még ezt az örökké zsörtölődő öreg atyát is, és hiányozni fognak kemény, dorgáló szavai.

A magisztérium alatt szakítottam magamnak időt arra, hogy átrájam magam Marx és Engels művein. Foglalkoztam az agrárszocializmussal is, és sikerült megszereznem Laveley és George könyveit. Kezdtém egyre jobban megfigyelni a magyar viszonyokat is, és elfogulatlan szemmel nézni a súlyos visszaéléseket, amelyek Magyarországból lassan valóságos múzeumot csináltak egy szociális rendelkezéseiben lassan fejlődő világ közepén. Nagy hatással volt rám gróf Károlyi Imre könyve az orosz első ötéves tervéről, s láttam, messze előre kell terveznünk, minden lépésünket kiszámítanunk, és tanulnunk a kommunistáktól, ha eredményt akarunk elérni. Próbáltam fölmérni nagy katolikus szerzők elméletein keresztül, hol van az a határ, ameddig elmehetünk egy szociális reform kérdésében, mert el akarunk menni öntudatosan a végső, még megengedett határig. Ezért külön nagy gonddal tanulmányoztam a *Quadragesimo anno* enciklikát is, nevezetesebb kommentárjaival együtt, és kijegyeztem azokat a kifejezéseit, amelyek alátámaszthattak egy ilyen erős, szociális programot.

A teológián összekerültem P. Kerkaival, s a tervezgetések egészen konkrét részletekbe mentek át. Kihasználtuk a kollégium nemzetközi jellegét is, s mindenkiből kifaggettük, hogy az ő országában mi a helyzet. Mit dolgoznak a páterek, és milyen eredménnyel. Csak részletmunkákat fedeztünk föl sokfelé, de sehol nem bukkant elő egyetlen átfogó, messzire néző szociális szervező munka. Ezt udvariasan átengedtük ellenségeinknek. A belga I. O.

C. volt az egyetlen ilyen irányú kezdeményezés, de az nem jezsuita munka. P. Kerkainak sikerült engedélyt szereznie, hogy a közeli Bécsbe érkező Cardijn abbét fölkereshesse, és beszélhessen vele. A tárgyalás után úgy láttuk, jobb lesz, ha önállóan indulunk el, mert Cardijn abbé programja sokkal szűkebb terjedelmű volt, és inkább a klasszikus egyházi szellemben és eszközök felhasználásával dolgozott, mi pedig az ellenséget a saját fegyvereivel akartuk megtámadni. Kifejezetten támadni akartunk és nem védekezni, és legkevésbé is csak foltozni a múlt elkövetett hibáin. Egy védekező, mentésre berendezkedő vállalkozás csak az idősebb generáció között talált volna visszhangra, mi pedig az ifjúsággal akartunk kezdeni, az pedig támadni szeret. A legkisebb lélektani mozzanatig mindent tudtunk, hogy mit akarunk csinálni. Vizsgáktól körülvéve úgy toporzékoltunk már, mint az induláshoz felállított versenylovak. Egy szép napon a P. Provinciális mindkettőnket Szegedre rendelt.

* * *

A legelső lépés az volt, hogy műkedvelő munkatársakkal nem kezdünk. A legtöbb katolikus szervezet sorsa azzal van megpecsételve, hogy Isten szeretetéből ingyen munkatársak dolgoznak benne. Ezeknek parancsolni nem lehet, csak kérni tőlük, és szabad idejük üres óráit tudják csak föláldozni az ügyért. Nekünk pedig olyan emberek kellettek, akiket hajnalban is ki lehet szedni az ágyból. Akadtak hamarosan: dr. Farkas György és Ugryn József, két tehetséges és lelkes fiatalember. Havi fizetést úgy teremtettünk elő számukra, hogy 20-25 ismerős család fölajánlott egy esztendőre bizonyos kis havi összeget, amelyet P. Kerkai minden hónap elején szabályosan beszedett, mint valami mosógépügynök. Tudtuk, hogy hamarosan lesznek saját pénzforrásaink. Lettek is rohamosan, úgyhogy hét év múlva, amikor a második világháború végén az orosz invázió elsöpört bennünket, már sokmillió évi költségvetéssel dolgoztunk, és 195 fizetett munkatársunk szervezte a falvakat.

Egyelőre ketten indultak el a Szeged környéki falvak-

ba, és egy katolikus újság terjesztésének ürügye alatt házról házra jártak, s ahol találtak egy fiatal parasztleányt, szoba álltak vele, s ha értelmesnek találták – sőt még azt is kivették belőle, hogy bizony jó lenne a parasztságot egy kissé megszervezni –, fölírták a nevét és címét. Három hónap alatt 42 falut jártak be, és majdnem 600 fiatal paraszt címevel jöttek haza. Közben mi engedélyt kaptunk a rektortól, hogy a Társaság nyaralóját fölhasználhatjuk tanfolyamok megtartására. Ekkor írtunk a legényeknek. Egyszerre csak ötven-hatvanat hívtunk meg háromnapos megbeszélésre: nem fog egy fillérbe sem kerülni, csak mindenki hozzon magával kevés krumplit, szalonnát, lebbencstésztát és pokrócot. Jöttek is a legények. A nagy aulában szalmazsákokon aludtak, és az ebédlőben voltak az előadások. Beszéltünk ott arról, össze kell fogni a parasztságot, hogy jobb élete legyen, de ezt csak azokkal lehet megtenni, akik lélekben és műveltségben különbek a többinél. Kioktattuk őket a szervezkedés fogásaira is. Otthon először csak három-négy legjobb barátjukkal beszéljenek, s mondják el nekik, mit tanultak itt, ezekben a napokban. Később a többiek is hozzanak egy-két újabb jóbarátot, de csak nagyon megválogatva őket. S ha már vannak tizenöt-húszan, menjenek el a plébánoshoz, s jelentsék be neki, hogy ők ifjúsági szervezetet akarnak alapítani.

A szegedi villa tanúja lett, hogy faragatlan legények miként álltak föl, és próbáltak beszédet mondani, mert kioktattuk őket a szónoklás néhány fogására is. Megtanítottuk, hogyan kell megfogni a kést és villát, hogyan kell vele enni, még azt is végigpróbáltattuk velük, hogyan kell telefonálni, mert le akartuk győzni kisebbségi érzésüket, mely az első órákban és napon valósággal elnyomni látszott őket. Szemünk előtt látszott, mint szabadulnak föl, és mint bontakozik ki bennük bizonyos büszkeség, hogy ők a nemzetet fönntartó réteghez, a parasztsághoz tartoznak.

Beszéltünk nekik belterjes gazdálkodásról, földreformról, szociális haladásról, és csodálkozva láttuk, hogy megértették mindezt. Még arra is volt időnk, hogy kis

színdarabot rendezünk velük, így megtanulják annak fogásait, hogyan kell maszkirozni, hogyan kell a színpadon mozogni. Hahotázva gyakorolták a műbajusz ragasztását. Azután beszéltünk nekik a szövetkezetek nagy előnyeiről, a termelvényeik saját földolgozásáról, és kimutattuk pontos adatokkal, mennyivel többet keresnének, ha nem a búzát adnák el, mint eddig, hanem egy részét szövetkezeti malmaikban megőrölnék, szövetkezeti tésztagyárukban földolgoznák, és úgy értékesítenék.

Megtanultak több ősi népdalt és ősi táncot, amelyek már lassan feledésbe mentek a falvakban. Vallási oktatást is kaptak, inkább csak a látszat kedvéért a rosszindulatú megfigyelők miatt, mert ezzel komolyan csak később akartunk előjönni. Hihetetlennek látszik, hogy három tömör napon keresztül mennyi mindenről lehet beszélni. Utolsó este leoltottuk a lámpákat, s csak egyetlen gyertyaszál égett az asztalon, s lassan, végtelen komolyan arról kezdtünk beszélni, hogy fényt küldünk szét a falvakba, amelyek egy jobb élet útját mutatják majd meg az egész parasztságnak, s mi, akik most itt vagyunk, apostolai leszünk ennek az új világnak. Ezután mindenki meggyújtotta arról az egyről a saját gyertyáját, s ünnepélyesen megígérte: otthon a falujában ennek a gyertyának újra meggyújtott fényénél fogja összegyűjteni legjobb barátait, s elbeszélni nekik, hogy miket tanult itt a tanfolyamon. Mikor kialudtak a gyertyák, nem egy parasztleány szemében könny ült, de a mienkben is.

Minden tanfolyamról összeírtuk a letehetségesebbeket, jelezve, hogy miben voltak kiválók. Voltak jó szóonokok, ügyes táncosok, jó énekesek; volt, aki kiváló szervezőtehetséget ígért, ezeket később egy hosszabb tanfolyamra hívtuk be, és vidéki seregszemlék, központok, új egyesületek megszervezésénél fölhasználtuk őket.

Mire hazaértek a legények, az illető falvak plébánosai már kaptak tőlünk levelet, jelezve, hogy majd jelentkezni fognak a legények egy egyesület megalakítására. Vállalják el, de előbb kéressék magukat, ne féljenek, mert nem fog külön munkát adni nekik, mert egyrészt mindent maguk a legények fognak megszervezni, másrészt – mert

íme – máris mellékelve küldjük az első négy gyűlés teljes anyagát. És valóban, mellékelve volt a röplapokon a plébános beszéde, egy legény szónoklata, egy vers fölolvashatása vagy elszavalása, egy társasjáték leírása, valami világerdekesség, vulkánikus kitörés vagy életmentés színes leírása. Mindegyik egy-egy külön lapon, csak szét kellett osztani a kiválasztott szereplők között. Sőt a plébános számára volt egy tartalomjegyzék-szerű lap is, ahová beírhatta azoknak a nevét, akiknek a leendő gyűlések anyagát szétosztotta. Így tudja ellenőrizni, hogy kik a gyűlés szereplői, és mivel fognak előállni. Minden hónapban, az első hónaptól kezdve az utolsó évünk működéséig, mindig elküldtük a négy gyűlés teljes anyagát.

Egyszóval mindent készen kaptak, ami kettőt jelentett. Elsősorban játék volt a gyűléseket színesen és változatosan megtartani, másodsorban pedig minden faluban arról beszéltek, szavaltak, énekeltek és játszottak, amit mi a mozgalom központjában elhatároztunk és megírtunk. Ez a „munkafüzet” a hetedik év végén, közel az orosz megszállás óráihoz, 4000 faluba lett szétküldve, és csak 2000 hiányzott ahhoz, hogy a teljes ország be legyen szervezve az utolsó faluig. Lajos Balázs mádэфalvi plébános az egyesület megalakításának alkalmával megtartott beszédében a következőket mondta a legényeknek: „Tudjátok, mi a különbség az eddigi egyesületek és ez az új között? Eddig én dolgoztam, és ti néztetek, most majd ti dolgoztok, és én fogom nézni.”

Az első téli tanfolyamaink hallgatói visszatérve falvaikba megszervezték a Kalot* első központjait. Tavasszal már megtartottuk az első seregszemlénket Szegeden, amelyre 2500 fiatal parasztlegény jött el zászlók alatt, fegyelmezetten, árvalányhajasan a 42 faluból.

Megállás nélkül, még az első tél folyamán, a legénytanfolyamokkal párhuzamosan szerveztünk kétnapos megbeszéléseket a plébánosok számára is, kifejtve nekik a programot, és bemutatva, falujukban mily hatalmas tá-

* Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete.

maszt fognak kapni az ifjúság mozgalmában. Első naptól kezdve a központból mindent lehetett rendelni (közpon-
tunk ekkor egy kis udvar volt, amelyre tetőt húztunk, és
ahol télen megfagytunk, nyáron megsültünk), lehetett
rendelni Kalot-jelvényeket, zászlókat, szindarabokat
rendezői utasításokkal és megfelelő mennyiségű álszakál-
lal, festékkel és glicerinnel együtt. Volt már kis folyóira-
tunk is, tele tűzzel és lendülettel. Kezdtünk a rendőrségre
is járni, amiben különösen nekem volt nagy gyakorlatom
még a kalocsai Regnum idejéből. Lassan oda jutottunk,
hogy félni kezdtek tőlünk, de az okosabbak belátták,
hogy szükség van ránk. Már nem tudtak megállítani,
pedig még mindig havonta hívatott a rektor (P. Müller
Lajos, volt novíciusmesterem), ő nem szól nekünk sem-
mit, éppen csak elmondja, hogy tudjunk róla, tegnap volt
panaszkodni ránk egy prelátus vagy egy városi tanácsos
(jól kell vele bánni, mert nagy katolikus! Sok függ tő-
le! . . .), hát legyünk okosak. Ma is áldom emlékét. Ami-
lyen igaz novíciusmester volt, ugyanolyan igaz ember
maradt rektor korában is. A megoldás az lett, hogy
nagyon összebarátkoztam a szegedi rendőrfőkapitány-
helyetessel, a polgármesterrel és lehetőleg mindenkivel.
P. Kerkai nem bírta ezeket a szociális tánclepéseket,
ezeket mind rám bízta, még Innsbruckban.

A második év hét munkatárssal kezdődött, akik egy-
szerre az ország hét különböző vidékén tudtak legénytan-
folyamokat tartani. Vitték magukkal a tanfolyam teljes
nyomatott anyagát, az első év tapasztalatainak minden
leszűrt eredményével és utasításaival. Már ott tartottunk,
hogy nem győztünk eleget tenni a meghívásoknak. Ezért
megtettük azt, hogy olyan egyházmegyét, ahol nem lát-
ták szívesen szociális programunkat, egyszerűen bojkot-
táltunk, és hiába írtak sürgető levelet a plébánosok, be-
sem tettük a lábunkat az egyházmegyébe, hogy ott a
Kalotot megszervezzük. Közben a környező egyházmeg-
yékben már hangosan és zajosan működtek az egyesüle-
tek. Hosszú kérés után indultunk el egy-egy ilyen boj-
kottált egyházmegyébe. A parasztfjúság között látható-
lag eltaláltuk a hangot, az éppen élő igényeket, nem

adtunk senkinek újabb munkát, mert magukat a fiatalokat neveltük rá, hogy ők maguk intézzenek mindent az egyesületekben. Külön művészetre vitték a központi munkatársak a legények sokszor primitív írásainak kibetűzését. És mi jobban örültünk ezeknek a sokszor ákom-bákomos leveleknek, mintha a plébános írogatott volna szépen hosszan és gépelve.

Így történt, hogy a második év végén már a fővárosban tudtunk országos nagygyűlést tartani több mint 20 000 legény fölvonulásával. „Egyenruhánk“ az árvalányhaj volt, és a rézfokos. Ekkor már a miniszterelnök hívatta P. Kerkait tárgyalni, és a mozgalom súlya érezhetővé vált. Még ebben az évben fölhoztuk az országos központot a fővárosba, egy bérelt nagyobb lakásba, a rendházhoz aránylag közel, amelyhez azután minden évben újabb emeleteket vettünk hozzá.

Ez volt a kezdet. Eddig minden pontosan úgy ment, mint ahogy azt mi naptárral a kezünkben még Innsbruckban előre kiszámítottuk. El tudtuk kerülni, hogy ugyanúgy alakuljunk meg, mint a legtöbb katolikus egyesület: elnökökkel és díszelnökökkel az emelvényen, a püspökkel és polgármesterrel az élen, s ugyanazokkal a tagokkal, akik már működő tagok a Rózsafüzér Szövetségben, Mária Kongregációban és Imaapostolságban. A mienk egészen új, eddig figyelembe sem vett emberanyagból került elő, s akik mégis izmosabbaknak, erősebbeknek és megbízhatóbbaknak mutatkoztak, mint a többiek, s azonkívül összes kis- és nagygyűléseinken ők maguk elnököltek, szónokoltak és szerepeltek. Soha P. Kerkaival egyetlenegy esetben sem ültünk gyűlések alatt fenn az emelvényen a díszes hosszú asztal mellett, ott minden esetben maguk a legények ültek.

* * *

A harmadik év elejére a Kalot minden eddigi ruháját kinötte. Kevésnek bizonyult a háromnapos legénytanfolyam, az alkalmi helyiségek bérlése ezek megtartására, a munkatársak száma és a nap 24 órája. Amint nőtt a Kalot, úgy fokoztuk a fegyelem szigorúságát. Az elv az

volt, senkire sincs szükségünk, és ezt éreztettük is. Az új tagokat és egyesületeket nem fogdostuk erőszakkal, ellenkezőleg. Amelyik egyesület nem fizette meg pl. a havi tagdíját, azt kíméletlenül töröltük a névsorból, a mozgalom lapjában is leközlöttük a nevüket. A központból hiába kértek azontúl szindarabot, jelvényt, zászlót vagy akármit, azt a választ kapták, hogy kötelességüket nem teljesítő egyesületekkel nem állunk szóba.

A jezsuiták már évekkel ezelőtt eladták az érdi novíciátus épületeit egy apácarendnek, s mi megtudtuk, hogy ez a gyönyörű, több évszázados ősi kastély most újra eladó. A mozgalom harmadik évében már volt olyan helyzetben, hogy meg tudtuk venni, és berendezni a Kalot első népfőiskoláját. Újra leülhettem ugyanabban a szobában, ahol jezsuita életem első délutánján mint kandidátus ültem, és ijedten nézegettem a félórakra tördelt napirendet. Most ugyanott ülve én gyártottam a parasztlegények napirendjét, és bevallom, nem sokkal voltam irgalmasabb velük szemben, mint ahogy velem voltak annak idején.

Ebben a népfőiskolában már a legrövidebb tanfolyam egyhetes volt, s általános szabállyá lett az összes falusi egyesületben: csak az lehetett elnök és vezetőségi tag, aki elvégezte ezt a legrövidebb vezetőképző tanfolyamot. Erre megindult a legények jelentkezése olyan nagy mértékben, hogy hamarosan az érdi főiskola kevésnek bizonyult. Ez volt az első eset, hogy innsbrucki számításaink nem váltak be. Mi két-három népfőiskolára gondoltunk az első négy évben, s amikor a negyedik évet befejeztük, az egész ország területén 20 népfőiskola működött bentlakó növendékekkel, saját kertgazdaságával, tanári karával, akik családotul bent laktak a népfőiskolákban. Ekkor már 32 ezerre nőtt azoknak a legényeknek a száma, akik legalább egy hetet a mozgalom vezetésével a népfőiskolákban eltöltöttek.

Ezeknek az iskoláknak az alapítása valóságos regény. Kettőt magunk vettünk, hármat magunk építettünk a vidék jellegzetes stílusában, hatot béreltünk, a többi kilencet pedig ajándékba kaptuk. Az ajándékozók listája

külön érdekesség, mert szerepelnek rajta egy vármegye együttes parasztsága, József királyi főherceg, egy egyházmegye papsága, dr. gróf Hunyady Imre, Szabadka városa és három püspök. Berendezésük vagyonokba került, s még több a fenntartásuk, mert valamennyi tanfolyam ingyenes volt, csupán termelvényeket hoztak be a legények. Lassan a pénzszerzésnek olyan művészeivé nőttük ki magunkat P. Kerkaival, hogy még ma sem tudom eldönteni, ez dicsőségünk vagy szégyenünk volt. Csak egyet tudok, hogy az ügyért tettük. Voltak magának a Kalotnak is jelentős, nagy bevételei a tagdíjakból, mintagazdaságaiból, amelyek több főiskola mellett működtek, a műsorközpontból, nyomdánkából és különféle kereskedésekből, de mindez kevés volt. Erre százféle ürüggyel és ürügy nélkül segélyeket jártunk ki minden valamirevaló minisztériumtól, városi tanácstól, sőt, még a katonaságtól is (azon ürüggyel, hogy a legényeknek néhány órán valamelyes katonai ismeretekről is beszéltünk); nem volt az országban olyan vagyonos ember, aki ugyanakkor szociális szellemű volt, hogy ne adott volna valamilyen nagyobb összeget a Kalot céljaira.

A népfőiskolák befogadóképessége 50 és 150 között mozgott. A központban egy osztály irányította működésüket, és a pénztár egy al csoportja ellenőrizte a vagyoni kezelést. Fő elvünk itt is érvényesült. Mindent készen kaptak a központból: a tantervet, az előadások szövegét, praktikus hosszú tanácsokat, az iskola vezetésére kész formulákat.

Teljes szabadsággal és egyedül a mi külön céljainkat tekintetbe véve állítottuk össze a legkülönbözőbb tanfolyamokat. Klasszikussá lett az egy hónapos faluvezetőképző tanfolyam, ahonnan valóban a gyakorlati ismeretek tömegével és kész szociális, gazdasági programmal gazdagodva jöttek ki a legények, sőt, férfikorban levő gazdák is, akik mindig nagyobb számmal jelentkeztek főiskoláinkon. De voltak tanfolyamok, amelyeken biztosítási ügynököket képeztünk ki, egyszerű parasztlegényekből a General Biztosító Társaság megrendelésére és természetesen anyagi megterhelésére, amely úgy volt ki-

számítva, hogy másik három saját tanfolyamunk költségeit is fedezte. A biztosítótársaság így is jól járt, mert a következő évben Virágh László legény nyerte el az országos biztosító versenyt, egy év alatt 750 biztosítás megkövetésével. Virágh László egy volt a nálunk kiképzett 600 biztosítási ügynök legényből. A díj egy tehén volt.

Rendeztünk három hónapos, úgynevezett „kulturális iskolát“. Akik ezt elvégezték, otthon a faluban tudtak legénytársaiknak kisebb tanfolyamot tartani. Vitték magukkal leendő előadásaik teljes anyagát. A hatodik évben behívtuk az összes eddigi tanfolyamról kiválasztott 150 legényt, akiknek a személyi lapja a legjobb volt. Micsoda értékes, férfisorba kerülő legények voltak valamennyien! Három napon át vitatkoztunk velük a legnehezebb szociális problémákról, a népi kultúra kérdéseiről, a vallás területéről, és végül teszteknek is alávetettük őket. Így a százötvenből kiválasztottunk húszat, a többit elbocsátottuk haza, s azt a húszat ott tartottuk egy négy hónapos, egészen különleges tanfolyamra, amelynek a végén mindegyik belépett a Kalot-központ kötelékébe, és kiküldtük őket a húsz népfőiskolára „tanárnak“, hogy a legények saját társaiktól hallhassák az ő nagy igazságait. Egyik-másik egészen briliáns előadóvá nőtte ki magát, és hatásuk a többiekre sokszorososan nagyobb volt, mint bármelyik más előadóé. Számukat évente gyarapítottuk, és lassan rájuk akartuk bízni a vezetés főbb pozícióit, eredeti nagy elgondolásunk szerint, hogy egy-egy társadalmi réteget a saját maguk közül kikerült egyéniségek vezessék. Amikor az ország elfoglalása után a kommunisták azt követelték, hogy mi ketten páter Kerkaival vonuljunk vissza a Kalottól, ennek elnöke Babothy Ferenc lett, egy rendkívül tehetséges, 25 éves fiatal legény, aki egyike volt ennek az első 20 kiválasztott legénynek.

* * *

Egyéni jezsuita életünk teljesen hozzáidomult ehhez a valóban lázas munkához. Előljáróink legteljesebb támogatását élveztük. Szabadságunk a rend jól bevált gyakorlata szerint teljes lett, de ugyanakkor tudtuk, hogy fegyvel-

mi vagy lelki lecsúszás esetén a legkisebb irgalom és tekintet nélkül kiemelnek a Kalotból, s elküldenek egy kollégiumba latint tanítani. Ezt nem mondták így ki, de jól tudta mindenki, és ezek között mi is. Ily esetben a rend helyettünk kijelölt volna atyákat, akik az első időben minden bizonnyal nem tudták volna ekkora lendülettel vinni az ügyeket, de belejöttek volna.

A rendtől tanultuk meg, hogy senki sem pótolhatatlan, és magunkat sem tartottuk azoknak. Reggel mi is hajnalban keltünk, elvégeztük az egyórás elmélkedést, misézünk, de ebben már teljes volt a szabadságunk. Mindenkít a P. Miniszter oszt be, hogy hol és mikor misézik, mi magunk tüztük ki a nevünket a táblára, és ez végeredményben természetes volt, mert annyit utaztunk, hogy ránk számítani nem lehetett. Ki voltunk véve minden lelkipásztori munka alól, soha nem gyóntattunk a templomban, és nem is prédikáltunk. Néha könyörgött a P. Miniszter, hogy itt vagy ott segítsük ki a bajból, mert nem állt elég páter a rendelkezésére. Segítettünk, ha volt időnk, ami igen ritkán fordult elő. Délben, amint jöttünk haza, az úton végeztük el a kötelező lelkiismeret-vizsgálatot. Ebédre csaknem mindig oly későn érkeztünk, hogy már a második ebédnek is vége volt, és nemcsak a leves volt hideg, hanem a szék is. De a laikus testvérek nagyon szerettek bennünket, sok volt közöttük a paraszti származású, s azt látták, hogy mi az ő fajtájukért dolgozunk, így hát valósággal kényeztettek bennünket. Külön meglepítették számunkra az ételt, és ez a figyelem végtelemül jól esett nekünk.

A déli fölüdülésnek rendszerint csak a végét csíptük el. Utána siettünk vissza a központba. Este is összevissza jöttünk haza, nagyon sokszor kellett Liptay kapus testvérnek fagyos téli éjjeleken kibújnia miattunk az ágyból, hogy kaput nyisson. Vigasztaltuk is eleget, de örömmel tette, mert elsőszámú hívőnk volt. Egy szabálytalanságot nagyon sokszor elkövettünk, különösen én. Beültünk beszélgetni késő este valamelyik páterhez. Néha oly elcsigázva, oly elkeseredve jöttem haza, hogy alig tudtam húzni magamat, mert az ügyek ritkán mentek simán.

Ezer nehézség, sok rosszakarát, még több butaság folyton ott hullámozott körülöttünk. Óriások voltak az eredményeink és a sikereink, de a nehézségek még nagyobbak. Örökké pénzzavarban voltunk, mert amikor volt fedezetünk húsz munkatárs beállítására, akkor mi biztos negyvennel kötöttünk szerződést. Persze, ebből már tízet két hét múlva el kellett küldeni alkalmatlanság miatt, s ez mind gond volt.

Egyszerre építettünk két népfőiskolát, pedig csak egyre volt pénzünk, háromnak a bérletére alkudoztunk, két miniszternél már elvergődtünk odáig, hogy valamilyen címen kiutal majd egy nagyobb segítyt, de persze, ezt minden oldalról mozgatni kellett. Közben ellenőrizni a központ kiadványait, a heti gyűlések anyagának összeállítását, s voltak napok, hogy a központnak írt levelek felett egyénileg mi külön-külön kaptunk 30-40 levelet. Persze, hogy este jólesett beülni P. Varga Lászlóhoz, aki csak úgy sziporkázott a szellemességtől, és akivel meg lehetett vitatni a politikai helyzetet, aki tudta, hol van most a front, mert nem kell elfelejteni, hogy ez a mi munkánk a második világháború kellős közepén zajlott le. Mit tudtunk volna mi alkotni egy nyugodt békeidőben?! Mert most majdnem éhezünk is. A P. Miniszter a jegyrendszer miatt mindent kiadagolt. Reggelire ott találunk a szalvétánk mellett 150 gramm földfekete kenyeret, amelyet egész napra kellett beosztanunk, pedig tömörségénél és különös súlyánál fogva ijesztően kis darabocská volt. Ezt is megtárgyaltuk P. Vargával, s mindent, és ez olyan jó volt abban a nagyon nehéz életben. Később ő is kiszökött nyugatra, és ma olvasok róla, hogy német, angol és francia nyelven konferenciázza Európát. Páratlanul művelt ember volt, egy gyermek mosolyával az arcán.

Évente azután mi is elvégeztük a nyolcnapos lelkipraktóriumot. Én rendszerint egy vidéki rendházunk csendjébe vonultam vissza. P. Kerkai ellenben leutazott Nagykapornokra, ahol az ötezer hold birtokból – ha jól tudom – háromezer erdő volt, s bevette magát egy teljesen elhagyott erdészházba. Vitt nyolc napra való kenyeret, sza-

lonnát, mézet és még néhány apróságot, s ott, a suttogó, zúgó erdő mélyén teljesen egyedül, csak Istennel szembenállva gondolta végig önmaga és mindenki célját ezen a világon.

Új nagy lelki meglátásokkal jött haza, s mi napokig szőttük a terveket, ellenőriztük szándékunk tisztaságát, és kerestük a megoldásokat a nehézségekkel szemben.

Egy alkalommal oly erős fejfájásokat kaptam, és annyira összeesett a fizikai erőm, hogy egy teljes hónapra lementem az angolkisasszonyok csopaki szőlőjébe, a Balaton partjára pihenni. Ősz volt, épp szüret előtt, s én teljesen rendbe jöttem. Az is szokásunkká lett, ha valami nagyobb munkát kellett megtervezni vagy megírni – például egy új típusú tanfolyam teljes anyagát –, akkor visszavonultunk, vagy valamelyik rendházunk kedves emlékü villájába, vagy valamelyik festői helyen levő nép-főiskolába, s ott dolgoztunk minden másról megfeledkezve. Az egyik évben az ország legnagyobb egyházmegegyéje, az egri, elrendelte az összes papjainak és tanítóinak, hogy az évi kerületi gyűléseik egyetlen tárgya a Kalot megszervezése legyen, s ezért fölkertek engem, hogy az összesen jelenjek meg, és tartsam meg az előadásokat. Közös megbeszélésekkel úgy osztottuk be az összejöveteleket, hogy minden napra esett egy, és én 30 nap alatt 28 közgyűlést tartottam meg a vele járó kétórás beszéddel, vég nélküli vitáival és az elmaradhatatlan bankettel. Ma is megvan kis naptárfüzetem, amelyikben az egyes napokra eső városok nevei föl vannak sorolva. A Kalotnak volt több autója, én rendszerint az Opelt használtam, teleraktam propagandaanyaggal, kiadványaink tömegével, és több hétig haza sem jöttem. Nemegyszer már meg kellett volna nyitni a gyűlést, és én még ott feküdtem hanyatt az autó alatt, valahol az országúton, és lázas sietséggel javítottam a gépet, mert külön Opel-tanfolyamon erre is föl voltam készülve. S amikor olajosan, piszkosan, elkésve befutottam, a már kétségbeesett összejövetel 30-40 papja és kétszer annyi falusi tanítója olyan lelkesedéssel fogadott, hogy nemegyszer kíséretbe estem: másnap egyszerűen összeolajozom magam,

és szándékosan késve robogok be, hogy így hatalmas szimpátiatöbblettel kezdhessem el az előadásomat. De erre nemigen volt szükség, mert ekkor már ismertek bennünket, és tudták, hogy őszinte és merész dolgokat fognak hallani, és ez mindig tetszik az embereknek.

Egy más alkalommal több mint három hónapig voltam távol, és az országhoz visszacsatolt Erdélyt jártam be, elindítva a mozgalmat az új területen, tanfolyamok sorozatát tartva legényeknek, papoknak, falusi vezetőknek, s befejezve az egészet népfőiskola alapításával, amelyet a híres író és építész, Koós Károly tervezett a táj legtisztább stílusában. Ideiglenesen kölcsönépületben indult meg a népfőiskola, de egy év múlva már állt a gyönyörű új épület. Természetesen csak egyedül indultam az új területre, de hamarosan három-négy munkatárs jött le a központból, és a végén voltunk vagy tizen, és párhuzamosan, egyszerre nyolc városban tartottunk a környék legényeinek tanfolyamokat, és egy hónap alatt négyszer ismételtük meg mindig újabb csoportokkal.

Csodálatos a Jézus Társaságban, hogy így tudja összeegyeztetni szerzetesi életében a legszigorúbb engedelmességet a legteljesebb szabadsággal. Mind a kettő függvénye a másiknak. Azért oly nagy az engedelmesség, hogy majd szabadságot adhasson, s azért ad szabadságot, mert oly nagy volt az engedelmesség.

Magyarországnak ebben az időben kb. 9 millió lakosa volt, és abból csaknem 4 millió a paraszt. Ebből a négy-millióból hárommilliónak még csak reménye sem lehetett, hogy valaha is lesz kis birtokocskája, holott foglalkozása a föld megművelése volt. Egy fiatal újságíró, Oláh György könyvet írt róluk, s könyvének ezt a szomorú címet adta: *Három millió koldus*. Ezek voltak az örökös béresek, mert a véletlen ott dobta őket a világra, ahol egy ezeréves birtokrendszer még a huszadik század közepén is megtiltotta bizonyos nagybirtokok földarabolását vagy eladását. Az elsőszülött fiú pénzzel fizette ki testvéreit, és a birtok oszthatatlanul, egyben megmaradt. Ennek a birtokrendszernek voltak ádáz ellenségei, de ezek vagy már eredetileg a társadalom szélén születtek, vagy

ha bölcsőjük magasabb helyen ringott, ezek közé lettek kitesztítva. Nem egy közülük, csak mert írt és küzdött a nagyvilág e legigazságtalanabb birtokrendszere ellen, börtönökben elmélkedhetett a lázadás fogalmáról, terjedelméről és súlyáról.

P. Kerkaival mi ketten összeesküdtünk ez ellen még Innsbruck hegyei között. Rendkívül nehéz volt a helyzetünk, mert csak az egyháznak Magyarországon 1 200 000 hold földje volt, pedig az ország Közép-Európa egyik legkisebb állama volt. Egy gyökeres földreformnak csak a terve is a püspöki kar előtt egyenlő volt az áruházzal, és kiközösítést csak azért nem vont maga után, mert ezt a feyvert Róma saját magának tartotta fönn. Mi kifejezetten a földreform gondolatával jöttünk, és hirdettük is az ország minden szögletében, főleg annak a hárommillió koldusnak, s mivel annyi feddést kaptunk ezért, és a P. Provinciális annyiszor volt kénytelen hívni bennünket, és okosabb taktikára figyelmeztetni, végre elhatároztuk, hogy az egész kérdést nyíltan a püspöki kar elé visszük. Kértük a meghívást a püspöki kar évi gyűlésére azon a címen, hogy a mozgalom programját ismer-tetjük és jóváhagyatjuk velük. Tehát az egésznek alárendelési színezetet adtunk. A program így szólt:

Nem beszélve a kötött nagybirtokrendszer szociális igazságtalanságáról és a *Quadragesimo anno* idevonatkozó megjegyzéseiről, számolnunk kell azzal, hogy a magyar egyháznak ezeket az óriási birtokait inkább előbb, mint utóbb el fogják venni, s mi ott fogunk állni szegényen, kifosztva és dicstelenül. Menjünk eléje a biztos fejleményeknek. Adjunk földet annak a hárommillió parasztnak, aki bennünket ezért szentnek, megváltónak fog tartani, és olyan katolikussá lesz, mint soha életében még nem volt. Ezzel példát adunk az arisztokráciának, amelyik még az egyháznál is gazdagabb volt – herceg Esterháznak egymagának, az osztrák területekre esett birtokaival együtt 400 000 holdja volt. Milotay István, az *Ismeretlen Magyarország* című könyvében három vagy négy oldalon keresztül sorolja föl azoknak a falvaknak a nevét, amelyek e hitbizomány területére esnek, és amely

falvak parasztjainak még csak a legtávolabbi reményük sem lehetett soha ebben az életben, hogy csak egy hold földet tudjanak vásárolni. Ha az egyház példát ad a földreformra, nevünket beírjuk a történelembe, s még az emlékünket is áldani fogják.

Ugyanakkor a birtok fölosztása nem lesz ingyenes. Harmincéves törlesztésre lenne átadva kisebb paraszt-szövetkezeteknek, és a törlesztésért így egy közösség lenne felelős, ami biztosítaná az összegek befolyását. Az így bejött pénzekkel hatalmas nyomdavállalatot létesíthetnének, külföldi egyetemek mellé magyar kollégiumokat lehetne építeni, és ösztöndíjas fiatalok ezrei az egyház valóságos oszlopaivá lehetnének a közéletben. Esetleg ipari üzemeket lehetne alapítani, vagy világmárkás részvényekbe lehetne fektetni a pénzt, és a dicsőség mellett még hasznunk is lenne.

Idáig züllöttünk le P. Kerkaival, hogy még ezeket az érveket is előkészítettük, mert kétségbeesve minden eszközzel meg akartuk győzni a magyar püspöki kart igazunkról. A gyűlés maga emlékezetes marad számunkra egy életre. P. Kerkai elsőrendű szónok volt, és valósággal játszott az érvek felsorolásával. Most is messziről és lopva kezdte a témát megközelíteni. Minden percben jobban érezhetővé vált mondatain, hová akar eljutni. Kerülgette a kérdést, jól elő akarta készíteni a talajt itt a püspöki kar előtt. Már-már vaslogikával a konklúzió közelébe ért, amikor az egyik püspök – nem akarom kiírni a nevét, mert még Magyarországon van és él – magasra lendítette a karját, és harsány, parancsoló hangon közbekiáltott: „Ki ne mondja azt a szót!” – S az a szó, amelyhez P. Kerkai nagy óvatosan Ádámtól, Évától elindulva lassan elérkezni látszott, a „földreform” volt. Nem is mondta ki, de nem is volt ideje, mert egy másik püspök fölállt, és röviden csak annyit mondott: „Tudjuk, hogy el fogják venni, de mi majd mindig elmondhatjuk, hogy mi nem adtuk oda.” Volt a püspökök között több, aki mellettünk állt, köztük nem kisebb egyéniségek, mint báró Apor Vilmos győri püspök, aki meghalt később mint pap és úr, a női tisztesség védelmében, de ő sem

állott fel, és senki sem védett meg bennünket egyetlen szóval sem. P. Kerkai a beszéd további részét összefogta rövidre, közhelyekből rögtönzött valami befejezést. Este összeültünk P. Varga László szobájában – aki még él és Belgiumban működik –, ő tanú lehet rá, hogy a tehetetlen dühtől csaknem sirtunk.

Nem adtuk meg magunkat. Pontosán értesülve voltunk a Vatikán álláspontjáról, és ezért XII. Pius Őszentségéhez folyamodtunk, hogy megvédjen a magyar püspöki karral szemben. Bizalmas útjainkon minden részletről értesítettük Őszentségét, és így történhetett meg, hogy hamarosan kaptunk egy egészen szabályos brevét XII. Pius pápa aláírásával, amely nem minden malícia nélkül, sőt pontosan oda célozva, ahová kell, ezen szavakkal kezdődött: „Meggértetek bennünket, szeretett fiaink, hogy reátok és mozgalmatokra áldásunkat adjuk. Szívesen teszünk eleget kérésteknek, mert méltók vagytok a mi áldásunkra, nemcsak a ti mozgalmatok célja miatt, hanem a bizalom miatt is, amellyel a püspöki kar kíséri tevékenységteket. Örvendünk annak, hogy a mozgalom riadója oly reményen felüli visszhangot keltett a magyar agrárfjúság lelkében. Nem tudjátok jobban szolgálni a hazát és az egyházat, mint az agrárfjúságot átvezetve egy méltó társadalmi osztályba, amelyben az istenfélelem, Jézus Krisztus szeretete és kegyelme s a katolikus hit mélységesen meggyökerezik.”

Ebből a levélből megtudhatta mindenki a következőket: 1. Őszentsége „szeretett” fiai vagyunk; 2. „Szívesen” teljesíti kérésünket, mert 3. „méltók” vagyunk erre; 4. „Áldását” adja e mozgalom céljára; ha nem értene vele egyet, nem áldaná meg; 5. föltételezi, hogy az másként nem is lehetséges, minthogy a püspöki kar bizalommal kíséri tevékenységünket; 6. tudja Őszentsége, és örül annak, hogy itt egy társadalmi réteg lesz megváltoztatva, „átvezetve méltó társadalmi osztályba”, amely kifejezésnek csak akkor van értelme, ha eddig annak az osztálynak a helyzete „méltatlan” volt; 8. végül buzdít Őszentsége a további munkára a levél második részében, ahol kifejezetten így ír: „Dolgozzatok annak a társadalmi

rendnek kiépítésén, amely tiszteletre méltó elődünk a *Quadragesimo anno* körlevelének alapelvei szerint a ti körülményeteknek megfelel.”

Aki ismeri a Vatikán gyakorlatát, hogy minden szót mily érzékeny mérlegen mér le, az megérti ennek a rendkívül tömör levélnek az óriási súlyát. El is nyomta a magyar püspöki kart. Mindegyiknek megküldtük fénymásolatban, s ők így megtudták, hogy fölszólítást kaptak Rómából, „bizalommal” figyeljék mozgalmunkat, mi pedig azt az üzenetet kaptuk, hogy „folytassátok” munkátokat. Azt hiszem, nem voltunk szerénytelenek, amikor úgy éreztük, nem kell bennünket biztatni a munkára, de az igazság az, hogy rendkívül fölvillanyozott és boldoggá tett Őszentsége ezen atyai és erős védelme, amelyet ilyen határozott formában adott meg.

Néhány évvel ezelőtt még mindenki megnézhetett Egerben, mert turisták számára látványosság is volt, mikor naponta többször a kanonokok a száz méterre lévő lakásaikból, külön-külön mindegyik a saját négylovas hintóján libériás kocsissal ment a breviárium imádkozására a székesegyházba. Megtehették, hiszen 45 ezer hold állott mögöttük. Az érsek pedig, amikor ad limina Rómába ment, vitte magával a szakácsát, háziorvosát, és saját luxus szalonkocsijában utazott a vasúton. Mit várhatunk mi, két fiatal jezsuita, ilyen tekintélyek árnyékában, amikor a világi hatalom részéről Horthy Miklós kormányzó a rádióba mondta be, a fél ország megbotránkozására, hogy lehetetlen a földreform, mert akkor minden parasztnak csak egy hold jutna, s ez nem rentábilis.

A nevezetes püspöki konferenciával kapcsolatban még szeretném megjegyezni, hogy a magyar jezsuiták között elterjedt, ha valaki mondott valami ostobaságot vagy olyasmit, ami kellemetlen volt, harsányan fölkiáltottak a többiek: „Ki ne mondja azt a szót!” A püspökök előtti teljes kudarcunk végeredményben csak érzelmeinket kavarta föl, de mert már Innsbruckban sem számítottunk megértésre, ezért nyugodtan folytathattuk a mozgalom előre átgondolt fejlesztését. Az első szervezkedő lépések után, amely egyelőre csak a létezést és növekedést jelen-

tette, a következőkben be kellett bizonyítanunk, hogy a kisbirtok-gazdálkodás legalábbis nekünk, magyaroknak jobb, mint a nagybirtok-gazdálkodás, tehát egy földreform az erkölcsi haladás mellett gazdasági előnyöket is jelent az országnak. Abban az időben Magyarország főleg búzát termelt, amelyet az állam fölvásárolt mázsánként 20 pengőért. Ezt Bécsben eladta 12 pengőért, tehát 8 pengő ráfizetéssel, amelyet saját zsebéből fedezett. Ez volt a hírhedt bolettarendszer. Azért kellett olcsóbban eladni, mert a kanadai, egyiptomi és argentin búza letörte az árakat. Az is tudott dolog volt, hogy a legtöbb nagybirtokon már évek óta ott állt a megvásárolt aratógép, amelynek használatát az állam egyszerűen letiltotta, mert különben nem tudott volna mit kezdeni azzal a sok százezer magyar paraszttal, akiknek földhiány miatt egyetlen évi jövedelme a kézi erővel végrehajtott aratás volt. Egy lassan gépesített mezőgazdaságú Európa közepén a magyarok szegyenkezve, még mindig kézzel arattak, mert egy lehető földreformról még csak beszélni sem volt szabad. A Kalot nyolc népfőiskoláján belterjes, intenzív gazdálkodást kezdett el az iskolához tartozó 10–40 holdján, és nyolc hónapos tanfolyamokon tanította a jövedelem fokozásának módjait... Zöldségkertéssel, primőr árúkkal és saját feldolgozással fölvitte a Kalot a búzatermeléssel szemben a holdankénti jövedelmet a tíz-tizenötszörösére. Amikor a legények visszamentek falujukba – főleg a kispasztorok gyermekei voltak –, kértek apjuktól egy-két holdat, vagy béreltek, és azon megmutatták, hogy többet kerestek, mint az apjuk tízen.

A Kalot-központ sok esetben gondoskodott az értékesítésről is, amely neki is külön hasznot jelentett. Minden népfőiskola évente összehívta összes növendékét egynapos megbeszélésre. Volt olyan igazgató, aki a meghívó körlevelében kérte a fiatalokat, hogy mindenki hozzon egy-két tyúkot vagy kakast az iskolának ajándékba. S az így összeszedett 800-900 baromfiból tyúkászatot létesítettek. Ezek mind élő példák voltak.

Kimondtuk a nagy jelszót: Kertmagyarországot akarunk! Nem búzát eladni egy agyonterhelt nemzetközi

piacon, hanem zöldségféléket a tőlünk északra fekvő, ilyen terményekben szegény országoknak. Amikor Finnországban jártam, rendkívül kedvező piacot találtam intenzív zöldségkivitel számára, úgyszintén elsőrangú lehetőségeket mértem föl, amikor egy különleges alkalommal rövid ideig Lengyelországban is voltam. A megvalósítást elsöpörte a háború elvesztése.

Megtanítottuk a parasztokat, hogy egy hold mocsaras területből sokszorosán több jövedelmet lehet kihozni, mint a legjobb földön termett búzából. Az egyik népfőiskola kapott ajándékba egy mocsaras területet, beültette nemes fűzfával, és a háncsolt vesszőket eladta kosárfonóknak, sőt, egy év múlva maga is létesített kosárfonó üzemet. Ugyanarról a területről több vagon-tétel stuka-túrnádat is vágott, ami egymaga meghaladta a búza jövedelmét. S ráadásul csaknem 300 kacsza szabadon felnőtt, gondozás nélkül, és szép jövedelmet hozott. A Kalot-népfőiskolák mellett – elég rohamosan – a legkülönbözőbb szövetkezetek alakultak, téstagyártól kezdve zöldségszárítóig és gyümölcsfeldolgozóig.

Közben a mozgalom akkora bizalomra tett szert a parasztság körében, hogy a vallás területén is kezdhettünk már aratásról beszélni. A népfőiskolák állandó lelkeszt kaptak a püspököktől, aki ott is lakott az igazgató mellett. A Forrástár minden gyűlésre adott anyagot a vallás köréből is. Sok faluban a legények kezdtek testületileg, zászló alatt a misére vonulni. Ha ilyen esetekről tudomást szereztünk, nagy riportcikket hoztunk le róla a mozgalom hetilapjában, hogy a többiek kövessék a jó példát. Mindig többet kezdtünk beszélni arról, hogy évente minden egyesület tartson háromnapos lelkigyakorlatot, s az egyik évben a P. Provinciális egyszerre 11 jezsuita pátert bocsátott rendelkezésükre, akik több mint egy hónapig megállás nélkül, egyik lelkigyakorlatot a másik után tartották vidéki központokban. Szokásunk szerint ezt is alaposan előkészítettük, és nemcsak a páterek kaptak részletes utasításokat, hanem főleg az egyesületek, amelyek messzi falvakból is elküldték tagjaikat a meghirdetett központi helyre.

Akkora volt a sikere ezeknek a lelkigyakorlatoknak, hogy a következő évben megismételtük, de ekkor már a jezsuita páterek mellé a különböző püspököktől összesen több mint hetven lelkészt kaptunk, akik kidolgozott menetrend szerint mentek egyik helyről a másikra. Nem volt szégyen a vallás gyakorlása, mert nem a falu jámbor ügyetlenjei, hanem a válogatott legények, sokszor hajdani nagy verekedők vonultak fel zászló alatt a szentbeszédre.

A lelkigyakorlatok mellett a Kalot bevezetett egy másik igen szép szokást: „Országos Legény Szentségimádás”-t. Ezt az utolsó két évben valósítottuk meg. Lassú és alapos előkészítés után. Szent Gellért püspök napjára a Kalot központja az egész országban meghirdette körlevélben a közös nagy szentségimádást. Ez a meghirdetés két hónappal a szentségimádás napja előtt történt, és egész intenzív propaganda követte. Minden faluba küldtünk falragaszokat, azonkívül megküldtük az egész szentségimádás részletes programját: az énekek, imádságok rendjét, sőt, még a szentbeszéd vázlatát is. Ez a szép megmozdulás országos arányokat öltött, s így történhetett meg, hogy a kiszemelt napon 4500 faluban hirdették meg a harangok, hogy a magyar parasztifjúság most térdel le egy órára Istene elé imádkozva a hazáért és egyházáért. Meghívták erre a szentségimádásra a leányokat is, akikkel közösen egymásnak felelgetve imádkoztak a legények. Szívbe markoló volt, amikor a legények és leányok két csoportja külön-külön imába kezdett. A legények kérték az Istent, hogy a leányokból jó feleségek és anyák váljanak. Majd a leányok kérték az Istent, hogy őrizze meg a legényeket tisztáknak és becsületeseknek, hogy majd jó férjek és családapák legyenek. Nem egy esetben a fiatalok szülei szemében könny csillant meg, amikor hallgatták ezeket az imákat. A szentségimádás végén áldásban részesültek a fiatalok.

A vallási életnek ez a föllendülése, bár a mi részünkről a legőszintébb és legtisztább szándékú volt, mégis jelentett számunkra evilági előnyöket is. A püspöki kar felejteti látszott a „Ki ne mondja azt a szót” gyűlésének

feszült légkörét. Mi is okosabbak lettünk, és bár kétszeres erővel készültünk egy általános földreform megvalósítására, bizonyos kifejezésektől taktikai okokból óvakodtunk. Így elértük, hogy egy napon az ország összes püspöke közös pásztorlevélben nagyon megdicsért bennünket. Idézek egy mondatot a körlevélből:

„Nem szabad némán elmenni a Kalot mellett, amely a legnépesebb és legfontosabb társadalmi osztály érdekeit képviseli. Néhány év előtt a falusi legény úgy nőtt fel, mint a vadvirág, az tépte le, akinek jólesett, vagy hitegető ígéretekkel ki akarta használni tájékozatlanságát. Ma pedig több százezer, testben és lélekben ép fiatalember nyer világnézeti, szellemi és gazdasági nevelést és irányítást oly férfiak részéről, akik nem a tömegek hátán felkapaszkodni, nem politikai szabadcsapatot toborozni akarnak, hanem Krisztusnak s vele a tiszteletre méltó falusi munkásnépnek becsületes zászlaját kívánják diadalra vinni. Mutasson bárki hasonló önzetlen szervezkedésre példát, mint aminőt a Kalot fejt ki anélkül, hogy vezetői gazdagodni vagy egyénileg érvényesülni kívánnának.”

Ebben, azt hiszem, igaza volt a püspöki karnak, mert mi öntudatosan és kiszámítottan, amikor csak lehetett, a dicsőséget és a tömegek előtti tündöklést, a díszhelyeken való feszengetést mindig átengedtük másoknak. Ezt nem alázatosságból tettük, hanem a sikerért, amelynek mindent alárendeltünk. Ami pedig az egyéni meggazdagodásunkat illeti, még én voltam a rosszabbik, aki szereztem magamnak a mozgalom pénzén egy hordozható írógépet – ezt a könyvet is azzal írom – és egy fényképezőgépet, mert Kerkairól nem tudom, hogy valamit is vett volna magának. Reám volt bízva a Kalotban a sajtóügyek irányítása, és ezért volt szükségem a fenti két eszközre, amelyeket még a határokon való szökések alkalmával is cipeltem magammal.

Azt hiszem, sokan a püspökök közül kettőnket P. Kerkaival szükséges rossznak tartottak. Ha mi nem vetjük rá magunkat a falusi ifjúság megszervezésére, az prédája lett volna a szélsőséges politikai propagandának, de így nálunk kiélhette lázadását a rendszer ellen, és

pozitív reményei is voltak egy jobb élet felé. Tudták rólunk, hogy mi ezeket a reformokat komolyan és őszintén akarjuk. A püspöki kar ugyanakkor abban bízott, hogy a háború elmúltával – amelyet csak mi nyerhettünk meg – majd megfékeznek bennünket. Ezt több helyről vissza is mondták nekünk.

A II. világháború második felében voltunk, s mi már világosan láttuk, hogy itt veszteni fogunk. Az orosz már nyomta vissza a német arcvonalat. Ekkor történt, hogy Zalaegerszegen jártam, s a plébánián szálltam meg, ahol az esperes plébános Pehm József volt. Már előzőleg is ismertem, mert eljött Érdre meglátogatni egy egyhetes papi tanfolyamot (több mint 1400 pap vett részt ezeken a tanfolyamokon abban az évben), s ott maradt egy napig. Most itt ültem vele szemben a plébánián, s csendesen beszélgettünk. Akkor még nem gondoltam, hogy mily sok közöm lesz hozzá majd akkor, amikor idegenül hangzó neve helyett föl fogja venni a magyaros Mindszenty nevet. Ott és akkor ismertem meg József királyi főherceget, aki átutazóban meglátogatta a Habsburg-család egyik leghűségesebb hívét, a magyar legitimista mozgalom egyik leghűbb vezérét, a zalaegerszegi plébánost. Már akkor elgondolkoztam, hogyan lehet egy bármilyen formában való Habsburg-restaurációról komolyan tervezgetni, amikor az orosz tankok naponta 150-200 kilométerrel jöttek közelebb az országhoz, és egész Európa összeomlás előtt állott, és a bolsevizmus készült bevonulni az országba. Az erőviszonyoknak mily katasztrofális félreismerését és naivságot tetelezett ez föl.

Pehm József egyébként elismert tekintély volt Zalában, és híres rendkívüli szigoráról. P. Kerkai valamikor diákja volt, s mesélte, vasárnap a mise után prédikált, s mivel a hívek kezdtek elszállingózni, volt eset, amikor a sekrestyével kulccsal bezáratta a templomajtót. S mivel a káplánjait rendkívül szigorú fegyelem alatt tartotta, mely fölvette a versenyt a szeminárium szigorával, plébániáját elnevezték *pemináriumnak*, őt magát pedig Zalai Lámának. Erkölcsi intaktsága mindenek felett állt. Ennek az embernek a kezére bízták később az ország katolicizmu-

sának a sorsát. Addig azonban még sok mindennek kellett történnie, és nem akarok a dolgok és események elébe vágni.

* * *

Minden intelem, jó tanács, fenyegetés ellenére mentünk tovább a megkezdett úton. A népfőiskolák valósággal ontották a falu vezetőit, 8 népfőiskolán már alakult ki a kertgazdálkodó kisbirtokos alakja a maga nyugtalanságaival és szövetkezeteivel, csak idő kérdése volt a átgyőzelem, de a fejsze ezzel még nem tétetett a gyökerre. Ezt tettük a jánosi telepesképző népfőiskola alapításával. Már a nevében bent volt a lázadás. Telepíteni akart, de nem Amerikában, hogy örökre elveszenek az anyaország számára, hanem bent, magában az országban.

Így ismertem meg személyesen e népfőiskolát: a vasútállomáson egy legény várt kocsival, és elindultam a falutól messze fekvő 250 holdas telepesképző népfőiskola felé. Amíg ráz a kocsi, a legény elbeszéli: a válogató tanfolyamon – ahol voltak vagy százan – mennyire félt, hogy nem kerül be a legjobb harminc közé. Amíg beszél, messziről már hallom egy traktor zúgását, s amikor közelebb kerülünk, integet a legény, aki vezeti. Ezek itt már mind a földjeink, beékelve nagybirtokok közé. Egy év alatt igazi mintagazdasággá lett. Most terelik haza a negyven-ötven tehénből és ökörből álló csordát. A csendes dombok mögül már előtűnnek az iskola épületei. Valamikor egy uradalomhoz tartoztak. Kis kertgazdaság terül el mögötte az iskola szükségleteinek fedezésére. Méhészet, istálló, műhelyek és főépület alkotják az együttest. Az igazgató nagy örömmel fogad. A legények majd később verődnek össze, mert most mindegyik be van osztva egy bizonyos munkára, és így el vannak foglalva. Hetenkint cserélik a munkák beosztását, és minden héten más a gazdaság vezetője. Így a vezetést és munkát egyaránt, mindenki megtanulja. Mikor estére összeül az egész társaság, és körülvesznek engem, s elindul a beszélgetés, mélységes megilletődés vesz rajtam erőt. Ez már egy sem ifjú, férfiak valamennyien, katonai szolgálat mögöttük, menyasszony várja valamennyit, mindez föl-

tétel volt a kiválasztáskor. Ezek majd befejezve az évet, egyetlen földbérlet szövetkezetet alakítva, új falut fognak fölépíteni maguknak egy már kiválasztott ezerholdas birtoktesten, amelyet nagy utánjárással szereztünk nekik. Elmondják nekem, hogy már most élnek a szövetkezet életét, vezetik gazdasági és könyvviteli könyveit, mintha már ott lennének a leendő új faluban. Harminc új házban harminc új házaspár, tele reményekkel és hittel a jobb jövőben.

Tervünk az volt, ha az állam és egyház belátja, hogy ez a mi utunk járható, mert válogatott és kiképzett emberanyag az átültetés legtermészetesebb mozzanatában, amikor éppen új családot alapítanak, biztosíték arra, hogy tisztességes kezekbe kerül a föld, és közösen vállalják a bérlet fizetését 20-30 évre, akkor alapítunk, ha kell 80-100 ilyen népfőiskolát, és nem elhamarkodva, de ütemesen előállítjuk a belső telepítésre szükséges és immár alkalmas emberanyagot. Húsz-harminc év után majd meglátjuk, meg lesz-e újítva a bérlet, vagy jön egy kisajátítás vagy valami hasonló. Ha pedig sem az állam, sem a magyar püspöki kar nem látja be ennek lehetőségét, akkor majd mi, a magunk akaratából erre fogjuk föláldozni minden erőnket, pénzünket, és évről évre szaporítva az iskolákat és új telepeket, majd csak jutunk jelentős eredményekre.

Így terveztük. Az első év növendékei családosan jöttek vissza a második év záróünnepségére. Már egy kisgyermek is született az új faluban, az is ott volt, s negyedórán keresztül tapsolták a családot, amikor fölmentek az emelvényre. Elkezdődött a harmadik tanfolyam is, de ezt már a kommunisták csinálták meg a maguk módján. Az iskola igazgatója is eltűnt, Gergely József, valamelyik útszálon verték agyon, mint annyi sok derék magyart azokban az időkben.

* * *

De egyelőre még állt a mozgalom, s még ennyi szervezés, kertészet és telepítés mellett ráértünk a művészetekkel is foglalkozni. Ez is Innsbruckban született meg, de

csak nagy általánosságban, mert még magunknak is föl kellett előbb fedeznünk a népi hagyományok és kultúra szépségeit. Első nagygyűlésünkön például, Budapesten, 20 000 legény jelenlétében, míg az egyik valami érzelgős dalt énekelt harmonikakísérettel. Ma is szégyenkezünk miatta.

Mennél többet jártunk le a falvakba, és mennél több legény mutatott be valami eredetit a falu művészi szépségeiből, a népfőiskolák szereplései közben, annál jobban kitisztult előttünk, hogy a faluban kétfajta kultúra vívja ezekben az órákban élet-halál harcát: egy ősi hagyományokon fölépülő zenei, díszítő- és táncművészet és a városból beszivárgott nemzetközi, modern, ízléstelen, erkölcs-telen slágerművészet. Ez utóbbi az, amelyik hódít, és meggyilkol mindent, ami régi és hagyományos. Világos, hogy az egyház érdeke az erkölcs tisztasága végett a népi hagyományok győzelme volt, de a városi üres stílus gyalázásán kívül semmi pozitívumot eddig még nem tett fegyvertársa, a népi kultúra érdekében. Ami történt ebben az irányban, azt nem az egyház végezte el.

Egy este megnéztük P. Kerkaival a szegedi Dóm téren a nemzetközi hírre jutott szabadtéri játékokat. Éppen Kodály *Háry János*-át mutatták be. Számos részletében mi magunk fedeztünk föl eredeti népdalokat, amelyeket Kodály csak hangszerelt, de egyébként egy hang változtatás nélkül, a néptől vett át. Hajnalig együtt üldögéltünk, és megállapítottuk, amit Kodály és Bartók véghezvitt a népzenevel, fölemelve klasszikus magasságokig, s ezzel új irányt és stílust megteremtve, ugyanazt meg lehetne csinálni a népi tánc elemeiből, figuráiból is, hogy kinőjön belőle egy új stílusú operaballet. A díszítőelemek is fölhasználhatók lehetnének klasszikus magasságokba emelve mint egy új irány pl. az egyházművészetben. Ugyanazt kell csinálnunk, amit Kodály és Bartók, akik egy évtizedig járták a magyar falvakat, s gyűjtötték a már feledésbe merülő népdalokat. Annyira világosan beláttuk ennek lehetőségét és felmérhetetlen horderejét minden vonatkozásban, hogy még ott, azon az éjjelen megállapodtunk abban, hogy mennyi pénzt tudunk erre

fordítani. Ez lett aztán egyike azon kevés eseteknek, ahol nagyon elszámítottuk magunkat, mert a Kalot néprajzi és művészeti osztálya valósággal nyelte a pénzt, és évek alatt a mozgalom legköltségesebb munkaterülete lett, főleg azért is, mert csak kiadás volt vele, de semmi bevétel. Végül is, ha összegezzük, valóságos vagyont költöttünk rá. P. Kerkaival úgy gondoltuk, hogy ez az új szakosztály rokon a sajtóval és műsorközponttal, és így legjobb lesz, ha az én gondjaimra lesz bízva.

Pár nap múlva már kerestem a munkatársakat. Valaki bemutatott egy Molnár István nevezetű urat, sovány, kiszáradt arcú, középkorú embert. Áradt belőle a fanatizmus; hosszú ideig éhesen, rongyosan járta a falvakat, s gyűjtötte a népi táncokat; még igen sok van neki hátra, hogy befejezze a munkát. Ez a mi emberünk! Beállt hivatásos munkatársnak, kimehetett lakni családotul az érdi népfőiskolára, ott előadó tanár lesz, közben járhatja a falvakat is, és folytathatja a táncgyűjtést. Öt kötetre terveztük a magyar táncok gyűjteményét. Az első kötet teljes anyaga már készen volt, több mint 750 táncfigura pontos koreográfiai leírásával, amikor a háború véget ért, és pontot tett a munkánkra. Később itt Dél-Amerikában olvastam róla, hogy Molnár István megjelentette ezt az első kötetet.

Jelentkezett Illésy Péter festőművész is; bevezetőként öt-hat órán át magyarázta nekem a magyar vonal sajátosságait, és mutatott egy sorozat magyar stílusú Madonna-tervezetet. Ő is munkatárs lett, s nekem mindig bujkálnom kellett előle, mert sohasem volt vége fejtegetéseinek. Azonkívül állandó pénzzavarban volt, ezt ő sem szégyellte, azért merem most itt leírni.

Közben természetesen tovább intéztem a Kalot száz más ügyét. Jártam le vidékre gyűlésekre, de amikor ott-hon voltam, ők csak beállítottak, és jöttek az érdekes beszámolók az elvégzett munkákról és még érdekesebb tervek a teendőkről. Nagyon megszerettem ezt a szakosztályunkat, és azt is láttam, hogy soha előttük tekintély nem leszek, ha magam is nem tanulom ki a „mesterséget”, ezért elhatároztam, hogy beiratkozom a budapesti

egyetem filozófiai fakultására, s ott sűrített vizsgákkal és egyéb tanulmányaim beszámításával két év alatt ledoktorálhatok néprajzból. Be is iratkoztam, és a nagy híró Viski Károly tanítványa lettem. Csak 15-16-an voltunk, akik ezt a sokak szemében „haszontalan” szakmát választottuk. Többen közülük kezdtek együtt dolgozni a Kalottal, sőt néhány alkalommal fedeztük is egy-egy néprajzi gyűjtő munkájának kiadását.

Ettől kezdve minden tanfolyam kapott bőséges anyagot és utasításokat a néprajzi témával kapcsolatban, és a „Munkafüzet” heti gyűléseiről sem hiányzott többé a néphagyományok öntudatos és tervszerű ápolása. Kádár Zoltán is munkatársunk lett; művészettörténeti doktorátusa volt, és most jött velünk papi tanfolyamokra, népes értekezletekre, és színes, vetített képekben mutatta be, hogy minden nép, a bizáncitól kezdve a modern japán festészetig és a néger szobrászatig, a saját népi szépségfogalmát sűrítette bele a Madonna-ábrázolásaiba, tehát miért ne tudnánk mi is ugyanezt megtenni? Néprajzosaink szállították az adatokat és érveket a stílus kötelező jellegzetességeihez.

A munka mindig lázasabb lett. A csíksomlyói népfőiskolán már kizárólag népművészeti tanfolyamok folytak. 15-20 legény, aki már falujában kitűnt érdekes és értékes faragásaival, bejött a főiskolára, és ott egy öreg, kiváló faragó vezetésével tökéletesítette magát. Öt hónap múlva a húszból ott maradt kettő-három, a legtehetségesebbek, a többiek hazamentek otthon „művészkedni”, csak úgy, hogy szebb legyen az élet, és a népi hagyomány ne vesszen el. Az iskolába jöttek újak, s öt hónap után ők is hazamentek, de közülük is ott maradt a két-három legjobb. Ezek két, sőt három évig is bent dolgoztak az iskolában. Természetesen minden tanfolyam ingyenes volt. A művészeti faragott dobozok és szobrok eladása részben fedezte a kiadásokat. A püspöknádasdi népfőiskola a kertészetre volt beállítva, de mert ez a táj is dicsekedhetett híres népi faragóhagyományokkal éppúgy, mint a csíksomlyói, itt is létesítettünk népművészeti tanfolyamot, de csak hat-hét legény számára. „Tanárnak”

megszereztünk egy híres öreg bérest, aki messze ismert volt gyönyörű fadobozairól. Ott lakott az öreg a főiskolán, és a tanári karhoz tartozott.

A műsorközpontban megjelentek a népballadák-ból átírt szindarabok egészen új stílusban. Sinka Istvánnak szindarabra írt balladáját bemutattuk a főváros legnagyobb színházában, a 3500 ülőhelyes Városi Színházban, telt házzal, s megtörtént az a ritka eset, hogy a közönség tombolva megújrázta az előadást, és ott, azon az estén, újra bemutattuk a balladát.

A weimari és firenzei nemzetközi ifjúsági bemutaton is a magyarok a Kalot által feldolgozott népballadával léptek föl. A mozgalom hatodik évében már egy tucat fiatal művész járt föl a Kalot-központba. Szinte szétrobantak a sok tervtől, programtól, összefogástól és összeveszéstől, de hiszen művészek voltak. Irodám fala lassan megtelt festményekkel, szobrokkal, néha az íróasztalomnak már csak egy kis sarkán tudtam dolgozni, úgy tele volt kis és nagy szobrokkal, amelyeket bemutatni vagy eladni hoztak föl.

Látva ezt a lelkesedést, elhatároztuk P. Kerkaival, hogy az érdi népfőiskolára az aratás hónapjára, amikor a legények a földeken dolgoznak, és a tanfolyamok szünetelnek, meghívjuk vendégként a Kalot 12-14 művészbárátját, hogy egy teljes hónapig gondtalanul élve csak azzal foglalkozzanak, hogy fölkutassák a magyar kifejezés formanyelvét egy új egyházművészeti stílus számára. Velük ment Kádár Zoltán is vezetni a vitákat, amelyek, mint várható volt, reggelekig is eltartottak. Az eredmény egy rendkívül érdekes kiállítás lett, ahol a festményeken és szobrokon túl a székely kapuszerkezetből kialakított szárnyas oltárokig és a pásztorfaragások stílusát fölhasználó gyertyatartókig sok mindenféle volt látható. A sajtó visszhangja szokás szerint a két véglet között mozgott világnézeti beállítottságuk szerint. Ennek az egy hónapnak az eredményeként egyházművészeti iskolát alakítottunk, amelynek tanfolyamok rendezése, stíluskeresések, reprodukciók kiadása stb. volt a programja. Ekkor már ott tartottunk, hogy a csíksomlyói népfőiskola elfogadta

egy templom egész belső berendezésének összes munkáit súlyos költségvetéssel, ebben a népi szépségformákban fölépített stílusban. El is kezdték nagy lelkesedéssel a faragásokat, de a háború vége ennek a munkának is a végét jelentette.

XII. Pius pápa brevéje, amelyet hozzánk intézett, és amelyben egyetemesen egész programunkat helyeselte és megáldotta, külön kitér a Kalot népművészeti irányára, s többek között ezeket mondja: „Őriztétek meg, védelmezzétek és tökéletesítsétek annak a magyar műveltségnek drága értékeit, amelyet a valódi kereszténységgel párosult egészséges természetesség jellemez.” Őszentsége e szavakkal helyeselte a népi kultúra megmentésére irányuló törekvéseinket.

Különös szeretettel foglalkoztam ennek a szakosztálynak a vezetésével, és magam is hivatásos néprajzos lettem, s ezért egész különösen érintette a lelkemet, hogy a Kalot utolsó nagy nyilvános szereplése a kommunisták által való fölosztatás előtt olyan bemutató volt, amelyről már előzőleg évek óta álmodoztunk. A budapesti Állami Zeneművészeti Főiskola nagytermében egyszerre és egymást váltogatva mutattuk be a népművészet és a klasszikus művészet szépségeit.

Az ünnep alapgondolata az volt, hogy a népművészet kihívja versenyre a klasszikus művészetet. A főváros egyik leghíresebb kórusának énekszámát után parasztfjakból álló kórus lépett fel, majd következett egy 66 esztendősen egyszerű valódi pásztor, aki az ő sajátos stílusán, néha remegő hangon gyönyörű ősi énekeket énekelt. Őt követte egy híres operaénekesnő, aki szintén népdalokat adott elő, de már Kodály és Bartók átírásában. A 2000 személyből álló közönség lelkes tüntetéssel kísérte a számokat. A következő percben már két Kalot-legény járta a híres ősi verbunkost, amelyet az öreg falusi paraszt kísért valami különleges, egyszerű zeneszerszámmal. Még be sem fejezte a két fiatal toborzótáncát, máris megjelent az Operaház híres férfi balettkara. Utána egy fiatal parasztleány tilinkón adott elő ősi pásztornótákat, majd ugyanezeket a nótákat a Zeneakadémia egyik pro-

fesszora, modern hangszerelésben, zongorán adta elő. Most következett újból néhány ősi ballada elmondása, váltakozva egy-két modern mesével. Az est legkiemelkedőbb eseménye volt, amikor két tánckar vetélkedett egymással. Egy húsz tagból álló népitánckar és az Állami Opera balettkara. A parasztfiúk tánca telve volt férfierővel, visszafojtott szenvedéllyel, míg a klasszikus tánc szinte lebegni látszott a levegőben. E számban szerepelt Harangozó Gyula is, egyike az ország leghíresebb táncosainak. Az előadásra rátette a koronát egy színdarabra átírt ősi népi ballada bemutatása, tragikus témájával távolról utalva az ország helyzetére.

Ez az előadás élő tolmácsolása és eredménye volt minden eddigi erőfeszítésünknek, és annak a nagy elhatározásunknak, hogy a múltba visszatérve, onnan hozzuk ki egy nép eredeti ősi szépségeit, hogy fölemelhessük őket klasszikus magasságokra, s így mutathassuk be a modern világban.

Magyar kommunista vezetők és számos magas rangú orosz tiszt is jelen volt a nagy bemutaton. P. Kerkai a magyar vezetőkkel, én pedig az orosz tisztekkel foglalkoztam egész este, és magyaráztam nekik az egyes számokat. Nagyon tetszett nekik minden, és nagyon gratuláltak is, de pár nap múlva betiltották a mozgalmat.

* * *

Mielőtt ezt az egész nagy összeomlást elmondanám, a mozgalomról még valamit be kell mutassak: magát a központot. Ez sokat meg fog magyarázni, és sok dolgot érthetővé tesz, főleg a mozgalom páratlan fejlődési gyorsaságát és biztos, határozott lépéseit egy-egy részletcél felé. Azért is szeretném ezt bemutatni, mert tipikusan jezsuita stílusú munka volt. A társaságban tanultunk meg így dolgozni és az ügyeket ily rendszerben elvégezni. Meggyőződésem, hogy olyan jezsuita nevelés nélkül, mint amelyet a könyv elején leírtam, képtelenek lettünk volna ily eredményeket ily rövid idő alatt elérni. Tulajdonképpen azért is került be ily részletességgel e könyvbe a Kalot-mozgalom leírása, mert rajta keresztül a társasá-

got, szellemi eszközeit és minden időkhöz alkalmazkodó rugalmasságát akartam bemutatni.

A központban az utolsó években már 20 szakosztály dolgozott megfelelő igazgatókkal és tisztviselőgárdával; a szükséglet szerint az egyikben csak kettő, a másikban pedig 25 munkatárssal. Mi ketten, páterek, fele arányban osztottuk meg magunk között az osztályok vezetését. Tíz tartozott P. Kerkaihoz, a másik tíz hozzám. Szakosztálynak számított pl. a központi adminisztráció, a pénztár, a népfőiskolák, a szövetkezetek stb. P. Kerkai igazgatásával; vagy a szervezés, sajtó, propaganda, műsorközpont, néprajz stb. az én vezetésemmel. Rendkívül tanulságosnak tartom az évi munkaterv elkészítésének az ismertetését. Ezt most leírhatnám színesen, egyéni élményekkel tarkítva, de így veszítene abból a fegyelmezettségből, amely annyira jellemezte. Ez kemény és hideg munka volt. Álljon itt emlékműve ugyanebben a stílusban.

A nyár elején mi ketten, páterek, hosszú megbeszélésen megállapodtunk a következő évre vonatkozó 8-10 programpontra. Pl. a pártolótagok szorosabb bekapcsolása a mozgalomba; a legények öntevékenységének fokozása; valamilyen legényverseny országos lebonyolítása; a szövetkezeti mozgalom kiszélesítése; a sportosztály elindítása stb.

A nyár közepén a központi tanács nyolc tagja és esetleg még egy-két fontosabb munkatárs, kimentünk egy napra az érdi népfőiskolára, és ott alaposan megvitattuk az általunk ajánlott 8-10 programpontra: kiegészítettük, új szempontokat adtunk hozzá, elhagytunk belőle. Ekkor kiosztottuk magunk között az egyes pontokat, egészen részletes kidolgozásra. Mindenki vállalt egyet. Kb. egy hónap állt a rendelkezésünkre. Ezalatt mi ketten P. Kerkaival többször végigbeszéltük az apró részleteket is.

Az ősz elején a vidéki hivatásos munkatársak, az összes népfőiskola igazgatója, tanárai és a központból az összes osztályvezető és a többi érdekelt munkatárs is bejöttek az érdi népfőiskolára egy teljes hónapra központi tanfolyamra.

Ez ötnapos zárt lelkigyakorlattal kezdődött. Majd sorra vettük a 8-10 programot. Azok ismertették, akik részletes kidolgozásra előzőleg megkapták. Egy-egy programpontot jelentősége szerint két-három napig tárgyaltunk meg. A módszer az volt, hogy a részletek ismertetése után mindenki hozzászólhatott, megtehetette észrevételeit, amelyeket figyelembe is vettünk a program végleges megállapításához. Az egyes pontoknál megállapítottuk a határozott célt, a módszert, a szükséges eszközöket és a végrehajtás időbeli egymásutánját. Mikor egy-egy kérdést tárgyaltunk, fél napot arra szántunk, hogy a lehető összes nehézséget fölhozzuk ellene, s igyekeztünk megválaszolni rá. A legjobb nehézségeket és a legtalpraesettebb válaszokat lejegyeztük. Miután az összes programpontot így végigtárgyaltuk, valamennyit időbelileg összeegyeztettük, hogy pl. ugyanabban a hónapban a Kalot valamennyi lapja ugyanazt a kérdést tárgyalja más és más szempontok szerint, a főiskolákon ugyanarról legyen szó, a propagandaosztály arra az időre bizonyos plakátokat kihozzon, a szervező osztály a kerületi gyűléseken ezeket szorgalmazza, és a vidéki szervezők is ugyanabban az időben ugyanarról beszéljenek. Így körülbelül minden hónapban már előre meg volt állapítva a munkamenet. Ez logikus, praktikus, lélektanilag helyesen fölépített, végrehajtható és bőséges volt. Mindenki tudta, hogy például a tél utolsó hónapján milyen eredményeket kell már fölmutasson, és mit kell csupán előkészítenie.

Az egy hónap alatt a tanfolyamon a központ gyorsíró-kisasszonyai föl váltva dolgoztak, úgy, hogy mire a tanfolyam befejeződött, és a munkatársak még együtt voltak, már kézhez is kapták a 100-150 oldalas, litografált évi programot, amelyben még a legjobb fölvethető nehézségek is benn voltak a rövid válasszal együtt, s főleg benn volt minden osztály számára minden hónapra a munkaterv, természetesen bőséges lehetőséget hagyva az esetleges előre nem látott változások számára.

Az egy hónapos központi tanfolyamot rendszerint nemcsak egy népfőiskolán tartottuk meg, hanem két hét

múlva az egész társaság átutazott egy másik népfőiskolára részint kis pihenőt tartani, részint pedig, hogy alaposan megnézhessék és tanulmányozhassák a másik népfőiskolát is.

Ennek a programnak végrehajtását azután igen keményen ellenőriztük. Akik a központban dolgoztak, hetente többször is hivatalosan megbeszélték velünk, páterekkel, az ügyek menetét. A vidéki munkatársak kéthetenként voltak kötelesek jelentést írni a központba. Valamennyi vezetett állandóan munkanaplót, s kopírpapírral két példányban írta. Erre a célra külön praktikus füzetet adtunk ki. A másolatot kellett a központba kéthetenként beküldeni, s valamennyinek azonnal válaszoltunk, megköszönve az eredményeket, és ha kellett, jelezve, hogy erről és erről a kérdésről a jelentésben nem volt egy szó sem, pedig az illető munka már esedékes volt. Az esetleges hanyag munkatársakat fölrendeltük a központba igazolásra. Ha kellett, leváltottuk őket, és alacsonyabb munkakörrel bíztuk meg.

A mozgalom központi irányítását páratlan fegyelem jellemezte. Jelentős, nagy eredményeket csak egészen rendkívüli, öntudatos és következetes munkával lehet elérni, ehhez pedig fegyelem kell.

Magunk között is ugyanezt a fegyelmet tartottuk meg. Napi hosszú megbeszéléseinket és tervezgetéseinket pontokba szedtük, s kis papírlapon addig hordoztuk magunkkal, amíg minden pontja mint elintézett ki nem lett húzva. Így semmit sem felejtettünk el, ami azt jelentette, hogy semmit sem engedtünk el. Minden hétfőn délután központi tanács volt, amely a kitűzött program megvalósítását ellenőrizte, és amely az összes ügyről részletes tájékoztatót mutatott be, hogy soha semmi szem elől ne tudjon elbújni. Amit ezeken a központi tanácsokon elhatároztunk, mindet pontokba szedve és kis lapokra leszkészorositva, minden érdekeltnek másnap átadtuk, minden tárgynál jelezve az időpontot is, amikor legkésőbb jelentést kell tennie, hogy mennyit végzett el a munkából. Mi a magunk részéről pedig kis naptárba bejegyeztük ugyan-

azokra a napokra, hogy kiknek és milyen tárgyban kell jelentést tenniük az elvégzett munkákról.

Így ült be az irodámba hetenkint Hajdók István, igen képzett irodalomtörténész, a könyvkiadó vállalatunk vezetője. Összeállított öt- vagy hatféle „falusi könyvtárt”; a legkisebb húsz kötetből állott, és ha jól emlékszem, valami hatvan vagy hetven pengő volt az ára. Egy fillért sem nyertünk rajta, de a fejünkbe vettük, hogy ennek egyetlen falusi házból sem szabad hiányoznia. Még külön kis állványt is adtunk hozzá, amely falra volt erősíthető. Finnországban láttam hasonlót, onnan hoztam el a gondolatot. Hetekig állítgattuk össze, hogy melyik legyen az a húsz kötet, amelyik reprezentálja a magyar és a világirodalmat egy egyszerű falusi ember számára. Aztán volt 50, 100 és 200 kötetes könyvtár is, és szállítottunk néhány „egyleti nagy könyvtárt” is, amely 3000 kötetből állott. A heti megbeszéléseken láttam, hogyan bontakozik ki a vállalat, mennyire jutott már, mi hiányzik még, s ha kellett, lendítettem rajta, vagy visszatartottam a reális lehetőségek között.

Másnap jött Kákonyi István; ő a műsorközpontot vezette, és elővettük mindketten ugyanannak a kis papírlapnak egy-egy példányát: 1. beszélni Muharay Elemérrel, hogy írjon színdarabot, amelyben a városi és falusi kultúra összeütközése a téma. Igen, beszélt vele, ígérte, hogy körülbelül három hónap múlva elkészül a művel. Mindketten bejegyeztük naptárunkban három hónappal későbbi dátumra: Muharay színdarabja! 2. Kiment-e a propaganda a napokban megjelent színdarab-rendezési szakkönyvünkről az összes egyesületbe? Még nem, mert a nyomda nem készült el vele. Ezt én jegyeztem föl magamnak a P. Kerkaival való megbeszélések anyaga közé, mert a nyomda az ő fennhatósága alá tartozott. Kákonyi felé ez a második pont függőben maradt a következő megbeszélésig. 3. Elkészült-e a két hónap múlva esedékes március 15-ére a teljesen kész műsor, amelyet a falvakba szétküldünk? Még hiányzik a legény beszéde és a befejező ének. A többi szám már készen van. Idén számíthatunk arra, hogy legalább háromezer falu meg fogja rendelni.

Ennyi faluban fognak ugyanarról beszélni, szavalni, énekelni úgy, ahogy mi azt elgondoltuk. Minden hazafias és vallásos alkalomra adtunk ki teljesen kész és komplett műsort. Óriási, hogy milyen forgalmat bonyolítottunk le ezzel!

Voltak igazi minősített munkatársaink is, akikre tisztelettel néztünk föl. Ilyen volt Ijjas Antal, jónevű író, aki idealizmusból egy sokkal jobb szerkesztőséget hagyott ott, hogy eljőjön a mi hetilapunkat, a Magyar Vetést szerkeszteni. Nem sokáig bírta ki ezzel az egyetlen lappal. Megindított egy színvonalas havi folyóiratot is Népünk címmel, amely már kizárólag az értelmiségnek szólt, és fegyvertársakat keresett a mi parasztmozgalmunk számára. Elterjedt a középosztály felé, és sok olvasót talált különösen az egyetemi hallgatóság között. Felejthetetlen órákat tárgyaltam Ijjassal hetenként, amikor jött a következő szám anyagával és méregettük, mit és hogyan lehet megírni, hogy a mindig nehezebb időkben életveszély nélkül felszínen tudjunk maradni.

Ugyanezekben az órákban P. Kerkai tárgyalt az ő munkatársaival. Az ő szakosztályai fontosabbak voltak, de igen szárazak: pénztár, gazdasági vállalkozások, nemzetiségi osztályok, jogi ügyek stb.

Nehogy valaki azt higgye, utaink rózsákkal voltak csak behintve. Volt bizony sok sikertelen vállalkozás is, pl. sok áldozattal összehoztunk egy nyáron 120-130 középiskolás fiút két hétre egyik népfőiskolánkra, hogy közelebb vigyük őket a népi kultúrához s magához a falusi néphez, de oly komolytalanok és fegyelmezetlenek voltak, hogy idő előtt haza kellett küldeni őket. Az is előfordult, hogy a rendes főiskolai tanfolyamainkra kevésbé szorgalmas parasztfjak jöttek, másokra pedig csak a fele jött el. Voltak a Kalotnak anyagi sikertelenségei, nem egy gazdasági vállalkozás csőddel végződött. Több munkatárs a hanyagságával és tudatlanságával súlyos anyagi károkat okozott.

Egy alkalommal oly nagy kár érte a Kalotot, hogy szántóföldjeinkből voltunk kénytelenek egy részt eladni. Volt egy szomorú eset is, amikor az egyik népfőiskola

igazgatója oly lelkiismeretlenül vezette az anyagi ügyeket, hogy kénytelenek voltunk magát az iskolát is bezárni.

A központi munkatársak közül az egyik, akit páter Kerkai mentett meg az életnek nagyon nehéz körülmények közül, hálából a központba befutó levelek százait süllyesztette el, hogy ne kelljen rá válaszolnia. Más alkalommal a gazdasági osztály egyik munkatársa számlákat hamisított, súlyos anyagi kárt okozva ezzel a mozgalomnak. Ezek mind az étellel járó bajok és tévedések voltak, amelyek soha sem keserítettek el bennünket, sőt csodálkoztunk, hogy csak oly kevés baj volt a munkatársainkkal.

* * *

Közben a Jézus Társaságán belül a helyzetünk megsziárdult. Az új P. Minisztereknek már nem kellett magyarázgatnunk, hogy bennünket ne jelöljön ki a templomba gyóntatni, mert elhitte, hogy erre hallgatólagos jogunk volt. Ha egy-egy rendházban megjelentünk, mindenütt megkülönböztetett szeretettel fogadtak, s csak néhány idősebb páter morgott, hogy az ő idejében a jezsuitának nem volt szabad így lázítani, és nem volt szabad a földosztásról beszélnie. Ugyanakkor nem egy idős páter, akinek a neve mellett a rendi névtárban már csak egyetlen munkakör volt három kis szóban megjelölve: *Orat pro Societate* (imádkozik a Társaságért), behívott magához pipafüstös szobájába, s megsúgta, egy életen át arról imádkozott, hogy erre a munkaterületre kellene néhány páttert kiképezni, s most bennünk látja ifjúsága terveit megvalósulni. Amikor pedig olyan rendházba értünk, ahol a Társaság fiataljai tanultak, mindig felborult a napirend, mert külön összejöttek, hogy beszéljünk a Kalot munkáiról. Mind a mai napig őrzök több kis papírkát, amelyet ily látogatásom alkalmával nemegyszer a szobám ajtajára tűzve találtam, s amelyen névtelenül írja valamelyik fiatal jezsuita, hogy minden imádságát a Kalot-mozgalom sikerére ajánlja föl.

A magyar papságról is csak a legnagyobb elismeréssel tudok megemlékezni. Szinte kivétel nélkül a Kalot-

mozgalom mellé állottak, és mindvégig igazi hűséges munkatársai lettek a mozgalomnak. Alig emlékszem egyikét kivételre, akik, ki tudja, mily okok miatt, a Kalottal szemben ellenséges állásfoglalást mutattak.

A püspöki karból is többen egészen mellénk állottak. Nagy lökést adott ennek egy kissé szokatlan eset. A P. Provinciális engem jelölt ki, hogy Serédi Jusztinián bíboros hercegprimásnak és egész káptalanjának én tartsam meg az évi lelkigyakorlatokat Esztergomban. Erre rendszerint idős páttert szoktak kiküldeni, és főleg, akinek már neve volt éppen a lelkigyakorlatok területén. Elég erős árnyalati különbségek vannak egy lelkigyakorlat és egy népgyűlés között, és én inkább az utóbbiban voltam jártas. A lelkigyakorlatok alatt természetesen a hallgatás nem lett oly szigorúan betartva, mint ahogy azt Szent Ignác előírta. S így történt meg, hogy én három napig a hercegprimás úrral ebédeltem és vacsoráztam, és utána igen hosszú beszélgetéseket folytattunk fehér asztal mellett. Így sok mindent oly nyugodt körülmények között tudtunk megbeszélni, amit egyébként soha, sehol másutt az egész életben. Serédi bíboros bölcs és higgadt ember volt, nagy egyházjogász, fiatal korában Gasparri bíborosnak segítője még annak idején, az első világháború alatt a *Codex Juris Canonici* megszerkesztésében. Római nevelése, széles látóköre a Kalot őszinte barátjává tette őt. Alapos tárgyalásokat kezdtünk vele, hogy egy nagyobb birtokegységet átenged az egyházmegye földjeiből a Kalot telepítési céljaira. Meg is valósítottuk volna az ő támogatásával, sőt pénzbeli segítségével, ha a nagy történések másként nem döntenek.

Az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy a püspöki kar számos tagja közül sokan teljesen felénk fordultak. Báró Apor Vilmos győri püspök a minisztériumokat járta, hogy ügyeinket elintézzze. Grösz József kalocsai érsek táviratilag küldött egyszer 25 000 pengőt (nagy pénz volt az akkor), hogy szorult helyzetünkből kisegítsen. Virág Ferenc pécsi püspök, miután szép kastélyát és harmincholdas gyümölcsösét nekünk ajándékozta, azt mondta, hogy soha annyi jó gyümölcsöt nem kapott

asztalára, mint amióta a Kaloté lett a kert, mert mi állandóan küldtünk neki ajándékba.

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, aki eleinte nem egészen szívlelt bennünket, a legnagyobb barátunkká lett, és egyházmegyéjében a Kalotot az ő személyes támogatásával talán a leszzebben szervezték meg az összes között.

Pétery József váci püspök 10 000 holdat ajánlott föl a Kalotnak telepítésre. Hogy ellenkező példát is hozzak föl, Czapik Gyula egri érsek beszélt egyszer gróf Hunyady Imrével, aki egy népfőiskolát óriási parkkal adott át nekünk évi 1 pengő bérért. Azt mondta neki, hogy ez a két páter félkommunista, és az első fára föl kellene őket akasztani. Később itt, Argentínában került a kezembe egy magyarországi folyóirat, „Hungary, július 1953 N° 6”, amely lehozza Czapik fényképét, amint egy kommunista nemzetközi gyűlésen beszél. *Tempora mutantur et cum illis Czapik.*

Természetes zökkenők és nehézségek mellett a Kalot föltartóztathatatlanul haladt a maga pontosan előre kijelölt útján, és a meghatározott állomásokra mindig idő előtt érkezett be. Reményeinket a II. világháború rohamosan közeledő befejezése homályosította el. Bár be kell vallani, hogy „a győzelem” is valószínűleg elsöpört volna bennünket; mi valamennyien éppúgy börtönben végeztük volna. Egy nemzetiszocialista állam éppen úgy nem viselt volna el bennünket, mint ahogy a kommunista sem tudott megtűrni.

KÜZDELEM A LÉTÉRT

A háború a vége felé közeledett. Budapestet naponta 300-400 repülő bombázta. A Kalot-központot is telitalálat érte, s odaveszett a teljes levéltár, az összes kartotéklap, a bútorok, értékes képek, festmények, egyszerűen: minden. A munkatársak fájdalomtól elnémulva, könnyes szemmel kotorásztak a romok között napokon keresztül, hátha tudnának valamit összeszedni. Új helyiséget bérelve dolgoztunk tovább. Sok egyesületnek már nem is tudtunk levelet küldeni, mert az orosz már bent járt az ország területén, és széles vidékeket foglalt már el. Az újságok egy nap lehoztak egy fényképet Békéscsabáról: papok, szerzetesek és értelmiségi vezetők ott lógtak fölakasztva a főutca faágain és villanykaróin. Én is láttam ezt a fényképet. Ma sem tudom, hogyan tudták ily tökéletesen hamisítani, mert Békéscsabán egyetlen papot sem akasztottak föl a főutcán. Onnan tudom, mert később magam jártam ott személyesen, s beszéltem a „fölakasztott” főtisztelendő urakkal. De a pánik kitört az országban. Szörnyű hírek jöttek. Menekült, aki tudott, Nyugat felé: köztisztviselők, egész rendházak, minisztériumok és katonatisztek családostul.

Mi ketten, P. Kerkaival összeültünk, s hosszú megfontolások után elhatároztuk: mindent megteszünk, hogy ezt az esztelen menekülést csökkentsük, mert mindenkinek itthon van a helye: mi lesz a szegény, magára maradt néppel, ha vezetői elfutnak; mert a falusi és dolgozó nép nem menekült: szabad prédája lesz az új urak szervező lendületének.

Ezekben a napokban kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredest megbízták Budapest lakosságának kiürítésével. A terv az volt, hogy gyalog elindítják a népet, és Ausztriáig 25 ebédeltető állomást állítanak föl, mert 25 nap alatt el lehet odáig érni. P. Kerkai ismerte az altábornagyot, fölkereste és a szemére vetette, hogyan tudta ezt az örült feladatot elvállalni. Csaknem könnyezve vallotta be

Farkas, hogy öngyilkos akar lenni, mert egészen kétségbe van esve: őneki kellett ezt az őrült tervet kidolgoznia, s most látja, hogy csak katasztrófához vezethet. P. Kerkai azt ajánlotta, hogy maradjon a helyén, de szabotáljon mindent, s ne ürítsen ki egyetlen házat sem. Ekkor a vezérezredes annyira mellénk állt, hogy adott ott helyben P. Kerkainak több tucat hivatalos írást pecséttel és aláírással ellátva, nekünk csak a nevet kellett kitölteni, hogy az ő megbízásából utazunk, s jogunk van a hadizónákba is behatolni.

Egy ilyen írást magam számára is kiállítottam, s már másnap elindultam, életem egyik legfárasztóbb munkájára. A központunk már táviratokkal és expresszlevelekkel központi fekvésű városokba összehívta a környék 15-20 falujának papját és tanítóját, s én megkaptam a városok névsorát, utazási sorrendbe szépen összeállítva: két héten át pihenés nélkül minden napra, délelőttre és délutánra, más-más város kijelölve. A Kalot-központ szervezőosztálya elsőrangúan oldott meg mindig ilyen feladatot. Autóink éppen javítás alatt állott, így hirtelen egy használt erős, motorbiciklit vettünk, jó esőkabátot, mert október elseje volt, s már javában zuhogott az őszi eső, amely azután végig is kísért egész utamon. Mindennap de. 9 órakor volt az első gyűlés; ebéd után elindultam, s 5-6 óra körül megérkeztem a másik városba, onnan késő este indultam el a következő helyre, ahová hajnali 1-2 óra körül érkeztem meg. Néha a kimerültség és a reménytelen küzdelem miatt úgy elkeseredtem, hogy szerettem volna ott lefeküdni, a sáros országúton, és többet föl sem kelni. De vártak engem, és azt a kevéske bizonyosságot a reménnyel együtt, amely belőlük már hiányzott. Arról beszéltem mindenütt: nem igaz, hogy az orosz minden vezető embert fölakaszt. Voltak kegyetlenkedések, de ezek a háborúval velejárnak. Ki kell bírunk ezt is, nem hagyhatjuk magára a népet! Ezt elérni volt a fő cél. Kérdések tömegével rohantak meg, valami egész biztosat akartak tudni, és én mondtam, ami az eszembe jutott, hiszen én sem tudtam semmi biztosat, csak azt az egyet, hogy népünk mellett van a helyünk, s nem futhatunk el.

Valami nagyon nehéz volt ez a két hét. Megtörtént, hogy a szitáló, hideg őszi esőben kilyukadt a hátsó kerék gumija. Alig tudtam szétszedni, mert én autóhoz voltam szokva, s a végén nem tudtam összerakni. Emlékszem, tehetetlenségemben hangtalanul folytak a könnyeim. Ezt a jelenséget soha azelőtt, de azután sem tapasztaltam. Nem sírtam a szó első jelentésében, csak egyszerűen és megállás nélkül folytak a könnyeim. Végre egy teherautó fölszedett motorostul, s bevitt a legközelebbi városba.

Mikor két hét múlva hazaindultam, út közben betértem Shvoy püspök úrhoz Székesfehérvárott, aki aggódva fogadott és kért, hogy ne menjek vissza a fővárosba, mert a rendőrség keres: az a hír terjedt el rólam, hogy kommunista propagandát folytatok az egész ország területén. Nagyon jólesett az aggódása értem, de nem futhattam a rendőrség elől, mikor tiszta volt a lelkiismeretem. Tehát visszamentem Budapestre, ahol valóban már várt a rendőrség, és – el kell ismernem, igen tapintatosan – letartóztatott. Hosszan kihallgattak, és én oly ügyesen tudtam elismerni minden, nekem tulajdonított dolgot, ugyanakkor úgy megmagyarázni, hogy az elferdítés tűnjék elő belőlük, hogy hazaengedtek. De éreztem, hogy az ügy nincs befejezve. Ezért még aznap előkerestem hamis igazolványaimat, felöltöztem munkásnak, és nem szólva az előjáróknak, hogy ők őszintén mondhassák: nem tudják, mi van velem, elmentem egy külvárosi albérleti szobába, s ott rendőrileg is bejelentkeztem mint a Fanto gyár gépkocsivezetője. Nagy nehezen megtaláltam P. Kerkait egy külteleki ferences kolostorban elbújva.

Egynapos mérlegelés után igen nagy lépésre határoztuk el magunkat. Megértettük, hogy a háborút elvesztettük, tehát be kell erre rendezkednünk; meg kell találnunk a módot arra, hogy az orosz engedje továbbra is működni a mozgalmat a mi vezetésünkkel, mert ez ezerszer jobb, mint kétségbeesve veszni hagyni mindent, és kimenekülni Nyugatra. Próbáljuk meg a lehetetlent: ha nem sikerül, akkor sem fog több elveszni, mintha már most föladjuk a további küzdelmet. P. Kerkai a még el nem foglalt területeken marad, és fönntartja a kapcsolatot a

vezetőkkel, és menti a menthetőt, én pedig átszököm az arcvonalon, a már elfoglalt területre, s megpróbálok eljutni a legfelsőbb orosz vezetőkhez, tőlük az engedélyt a működésre megszerezni, ezzel az engedéllyel végigrohanni a városokon, falvakon és felrázni, összefogni a valószínűleg teljesen szétesett szervezetet, még mielőtt befejeződnek a háború, hogy mire az új kommunista vezetők elindulnak szervezkedni, minket már talpon állva találjanak. A terv oly vakmerőnek és fantasztikusnak látszott, és főleg oly kivihetetlennek, hogy néha mi is összenéztünk, s nem tudtuk, elinduljak-e vagy maradjak. Végül is megállapodtunk abban, hogy reménytelen helyzetek reménytelen eszközök után kiabálnak. Tehát magamhoz vettem negyven angol fontot, vízhatlanul a ruhámba varrtam, fölkerestem Ugrin Józsefet, a két legelső munkatárs közül az egyiket, ő özvegyember volt, s nem voltak gyermekei, s megkérdeztem: vállalkozik-e az életveszélyes útra? Persze, hogy vállalkozott, s mi másnap hajnalban a motorbiciklin elindultunk Miskolcra, amely már félig körül volt zárva az oroszától, s úgy terveztük, hogy ott meghúzódunk valahol, s amikor átcsapott felettünk a háború hulláma, előbújunk immár orosz területen. A német—magyar hadsereg ellenállása azonban Miskolcon a szokottnál erősebb volt, s mi már harmadik hete ültünk egy zárda pincéjében, s az orosz csak nem foglalta el a várost. Közben láttam magam előtt, hogy azóta már eljuthattam volna Malinovszkij marsallig, aki akkor élet és halál ura volt az elfoglalt ország felett, s nem bírtam tovább várni. Ugrin nem jött velem, mert örült-ségnek tartotta ennyire sietni. De én ekkor már másra gondoltam: egy sikeres fronton való átszökés a legértékesebb bejelentő névjegy lesz az orosz számára. Ez megér minden áldozatot.

Már többször megemlítettem, hogy állandóan naplót vezettem, néha csak pár szóval, néha egész hosszan, ahogy időm engedte; a zsebnaptáramba mindennap apró betűkkel bejegyeztem a fontosabb eseményeket, adatokat. Ezek a följegyzéseim mind itt vannak velem Argentínában, mert sikerült egész óriási archívumomat kimente-

ni. Mivel sikeres átszökésem után pár hétig megfigyelés alatt magán a főhadiszálláson tartottak, volt időm naplómát részletesen megírni. Íme néhány részlet belőle. Bevezetőként megjegyzem, hogy Miskolcra kimentem a vasgyárba, ahol egy iskolában nővéreket találtam, akik úgy tudták, hogy az orosz tőlük nincs messzebb 80-100 méternél.

A tűzérési párbaj után átmentem a szomszéd épületbe, ahol magyarok voltak, s megkerestem a parancsnokot. Elmondottam a tervemet. Rendkívül imponált neki, hogy vállalkozom az árván maradt magyarok lelki gondozására; mindenkinek ezt mondtam, elhallgatva az igazi célt. Az ő frontszakaszát azonban nem ajánlotta két okból, egyrészt a német rálát, másrészt itt egészen elmérgesedett a helyzet az oroszokkal. Szinte külön dühvel lövik egymást. Ezt később egy orosz alezredes is mondta nekem, amikor azt magyaráztam neki, hogy a magyarok nem szívesen harcolnak. Pont az ellenkezőjét tapasztaltam a vasgyárnál – válaszolta.

Visszamentem a szomszéd házba, és a főnöknőnek elmondottam az eredményt. Azt ajánlotta, menjek el a vasgyár szélén levő járványkórházba; ő úgy tudta, hogy ott van az orosz a legközelebb. Lakik ott most egy fiatalember, aki állítólag járt odaát. Kíséreljem meg ott az átszökést.

Ebéd után fogtam a csomagomat és elindultam a járványkórház felé. Ez volt november 29-én, szerdai napon, 1944-ben.

A járványkórház már a házakon kívül feküdt egy kis dombon. Ez a domb azután emelkedett tovább dél felé, tehát az oroszok irányába. Tömör kis épület volt, deszka-kerítéssel körülvéve. A domb tövében, amikor az utolsó házak közül kiléptem, két golyó fütyült el mellettem. Az egész közeli fatelepről, amely már egy hete az oroszok kezén volt, ráláttak erre az útra és tűz alatt tartották. Meglepődve állottam meg, s a lövés irányába fordultam; ebben a pillanatban egészen az arcom mellett fütyült el egy golyó, és egy másik, tőlem pár centire a földön kapott gellert, és felcsapta a sarat. Beugrottam egy ház mögé, és

ott lopakodtam tovább. Egészen a járványkórház másik végére kerültem, s a bombatölcsérekben bujkálva, fölsiettem a kerítésig, s egy lyukon bebújva, hamar beszaladtam a házba.

Talán soha életemben ilyen sivár és kétségbeejtő helyet nem láttam. A házat valami furcsa bűz töltötte be. Véglgyengülésben haldokló, két teljesen tehetetlen öreget találtam az egyik szobában, akik szükségleteik elvégzésére sem tudtak már kijönni az ágyból. Ott nyögtek és jajgattak. Egy csaknem ugyanilyen öreg, sánta vénember gondozta őket. A nővérek küldtek nekik időnkint ételt. Feküdt még ott az egyik szobában egy tifuszból kigyógyult, halálra gyengült magyar katona. Rettenő volt ránézni. A kórház hivatalos személyzete már régen elmenekült, és ezek itt félig éltek, félig haltak.

Az egyik szobában a keresett fiatalembert is megtaláltam.

A hideg miatt egy nagy paplan alatt feküdt. Hamarosan megtudtam, hogy innen kétszáz méterre lakik, de a házukban már oroszok vannak. Szüleivel elmenekült, s mivel hely számára már nem volt a szülei mellett, ide jött fel lakni. Mondtam neki, hogy hallom, átjár az oroszokhoz. Élénken tiltakozott. Sőt, szeretne átmenni, mert hallotta, hogy nem bántják a magyarokat, a német pedig biztosan elviszi magával katonának, ha kibújik innen, a házból. Szóra szót váltottunk, és én előjöttem a tervemmel. Merésznek tartotta. Biztattam, hogy fizetek neki, ha átkísér, ő ismeri a terepet. Nagyon nehezen állt kötélnek, végre is megegyeztünk hétszáz pengőben.

Erre kimentünk széjjelnézni. A gerincen túl, lenn a völgyben, úgy tudta, oroszok vannak. De vajon a gerincen ki van? Orosz nem lehet, mert akkor már lőne. Átmentünk a kórház eléjére, amely az oroszkézen levő fatelep felé nézett. A körülbelül két méter magas fakerítés nagy kapuját félig kinyitottuk, én még neki is támaszkodtam a kapufának. Előttünk balra, a kerítés sarka előtt egy földbe ásott német géppuskafészek lapult meg. Benne görnyedt egy német katona egyedül, és figyelte a fatelepet. Időnkint lőtt egy-egy sorozatot. Nekünk eszünkbe sem jutott, hogy

ha a német katonának el kell bújni a lábunk előtt három méterre, akkor mi sem állhatunk ki ily vakmerően. S amint mutogatva nézzük a fatelepet, egyszerre éles golyósüvítés, és az ajtót a kilincs táján átüti egy golyó, közvetlen a gyomrom mellett, a másik a térdem magasságában s egy harmadik az oldalamnál a kerítést. Mindegyik golyó hallhatóan, szinte egy időben az udvar hátsó deszka-kerítését is átvágta s kisüvített a domboldalra. Lélegzetvé-
tel nélkül ugrottunk a ház egy kiszögellése mögé, s életem-
ben most éreztem meg először a háborút saját személyemre
szólóan. Eddig a legvadabb bombázást is úgy néztem, mint
valami közös veszélyt, s néhány nap előtt házunkra esett
gránát sem nekem szólt (a miskolci zárdáról van szó). Ma
azonban már másodszor valaki puskával a kezében engem,
P. Nagy Töhötömöt vett célba és akart lelőni, mint valami
kutyát. Rendkívül érdekes érzés volt ez. Tudtam, hogy
csak azért élek, mert vagy az illető nem tudott jól célozni,
vagy pedig a fegyvere félrehordott.

A szobában aztán leültünk, s kissé elment a kedvünk a
szökéstől. Lassan azonban magunkhoz tértünk, és elhatá-
roztuk, hogy mégis megyünk. Hajnalban indulunk, és az
orosz állások előtt megvárjuk a világosságot. Éjjel nem
akartuk elfogatni magunkat, mert sötétben mindenki job-
ban fél, gyorsabban lö és rablóösztonai is inkább előtörnek.
Most egyelőre leültünk, és a sötétedő estében a nővérek
csomagjaiból megvacsoráztunk, majd lefeküdtünk csak
úgy, ruhástul.

Alvásról pedig szó sem lehetett. Hiába vártam az álom-
hozó megkönnyebbülést, elűzte a tengernyi gondolat,
amely ott nyüzsgött a fejemben, mint valami zavaros ká-
osz. Ma képtelen volnék rekonstruálni életemet annak az
estének hűségével: úgy láttam egész elmúlt életemet, mint
egy filmet. Tipikus jelenség ez nagy veszélyek előtt. Visz-
szagondoltam a kedves napokra, jó barátaimra, munkatár-
saimra, és az volt az érzésem, hogy ezeket most mindörök-
re itthagynom.

Két óra tájban fölkeltem, és kimentem terepszemlét
tartani. A holdtölte teljes volt, de szerencsére egy felhő-
foszlány némileg elhomályosította fényét. A gépfegyverek

egymásnak válaszoltak, és olykor egy-egy gránát repült felettünk. Messziről ágyúdörgés hallatszott. Olyan kietlen éjszaka volt, oly félelmetes és támadó, hogy újra fogyni éreztem magamban az erőt a szökéshez. Aztán visszafeküdtem gondolkozni, de nem aludni.

Négy órakor fölkeltünk. Kifizettem neki a hétszáz pengőt, hátha közben lelőnek. Azt is megmutattam neki, hol van eldugva nálam a többi pénz. Magunkhoz vettünk egy kórházi inget, hogy legyen majd jó nagy fehér zászlónk. A koffert a nyakamba kötöttem, hogy tudja majd négykézláb is mászni, ha kell.

Kiléptünk az udvarra. Amíg élek, nem fogom elfelejteni azt a nehéz szürke ködöt, amely mindent beborított, mint egy pókháló, a feneketlen sarat, amely felfröcskölt minden lépésre, a közeli és távoli lövések zaját, amelyek mint visszhang válaszoltak egymásnak, és a nedves hideget, amely a csontokig hatott. A kerítés sarkánál levő őrszem mögött mintegy tizenöt méterre kellett észrevétlenül egy deszkalyukon kimenni. Én csak azon fohászkoztam, hogy kezdjen már löni az a német, mert ha meghallja a lépéseink zaját és észrevesz, szitává lö mindkettőnket. De nem lőtt egyet sem. Amikor kiléptem a lyukon, a holdfénynél láttam a géppuskafészek árkat, a kihányt sárga földet, de a német katona nem vett észre bennünket. Mélyen meghajolva siettünk fölfelé a domb gerincének. Ha most már észre vesz is az ő, mire a nehéz géppuskát átdobja ebbe az irányba, és reánk lö, mi futva elérhetjük a domb tetejét, s ott a fiatalember állítása szerint árok van, abba bevethetjük magunkat. Addig azonban volt még vagy ötven-hatvan méter.

A kerítéstől alig mentünk körülbelül tizenöt-húsz métert, mikor nekem le kellett állnom megpihenni, mert úgy össze-vissza kalimpált az amúgy is rossz szívem, lélegzetem pedig tökéletesen kifulladt. Csak kapkodtam levegő után, valóságos fuldoklás vett erőt rajtam. Integtettem a társamnak, hogy álljon meg, de ő csak törtetett a domb gerince felé. Végre észrevette, hogy lemaradtam. Ő is lekuporodott a földre. Utolértem, s ültünk csendben és imádkoztunk. Valami csodálatos volt éreznem, hogy mi-

ként tör fel belőlem az életöröm. Nem hagyom magamat, sikerülni fog, most már a kocka el van vetve!

A szívem kissé normálisabban kezd verni. Intek a társamnak, hogy már mehetünk. A gerincen levő árokig még körülbelül huszonöt-harminc méter, talán több is. Csaknem négykézláb meggörnyedve osonunk előre. Közben folyton nézünk vissza a német őrszem felé, de az már beleveszett a homályba. Hanem előttünk mi van?

Talán orosz géppuskafészek, és már céloz is ránk? Vagy talán újabb német őrszem? Ez a kínos, teljes bizonytalanság félelmetes volt. Végre elértük az árkot, és beugrottunk. Közvetlenül előttünk egy orosz katona holtteste feküdt. Én egy kicsit rá is ugrottam a lábára. Az arcán feküdt, szét-tárt karokkal. Puskája mellette. Elég régen lőhették szégyent agyon, mert már erősen szaga volt. Ott kuporodtunk mellette. Az izzadságtól tetőtől talpig csuromvizesek voltunk. S amint ránéztem a már oszlásnak induló holttestre, arra gondoltam, hogy rám is ez a sors vár. Ismét eszembe jutottak a kedves helyek, barátok, és kimondhatatlanul elhagyatottnak, árvának éreztem magam.

Odasúgtam társamnak, hogy gyerünk tovább, mert még valami betegséget kapunk. Már egészen a nagy árok széléhez értünk, amelyről társam beszélt, és elhaladtunk egy üres, valószínűleg elhagyott orosz géppuskafészek mellett, amikor mintegy varázsütésre, szinte minden megelevenedett. Előlről is, oldalról is olyan géppuskatűz csattant föl, hogy szinte belesüketültünk. Nem is tudom megérteni, hogy eddig hol voltak ezek az emberek. Mi egy pillanat alatt belevetettük magunkat az árokba. Ugrás közben még láttam magam előtt körülbelül huszonöt-harminc méterre a géppuska torkolattűzét. Hosszan, vörösen csapott előre. A német lövések messzebről hallatszottak. Az árokparti gallyakat csak úgy csapdosták a golyók, mi azonban már biztonságban voltunk, mert nagy loccsanással beleestünk az elég mély árok vizébe. Ha nyílt területen ér ez a hirtelen tűz, szitává lőnek.

Mélyen lekuporodtunk a hideg lébe és sárba. Rajtam valami ujjongó öröm vett erőt. Ugrálni szerettem volna örömben. Odasúgtam a társamnak, hogy most már

sikerült. Imádkozzunk és adjunk hálát az Istennek. A nagy zenebona nem tartott tovább, csak néhány percig. Azután megint félelmetes csend támadt.

A nagy guggolásban elzsibbadt a lábunk. Félig vízben ültünk, és hátunkat az árok oldalának támasztottuk. Vigyáztunk, hogy fejünk ne kerüljön az árok széle fölé, mert azért időnkint ott fütyürészett egy-egy golyó. Szorosan összebújtunk, mert rettentően fáztunk. Fogaink hangosan vacogtak. Közben az eső is csendesen megeredt, és én éreztem, hogy lassan egészen átázom. Megnéztem az órát: negyed hat volt. Tehát ötnegyed óra alatt tettük meg ezt a körülbelül háromszáz méter utat. Úgy határoztunk, várunk, amíg nem jön erre orosz járőr, és annak megadjuk magunkat. Ha kell, délig is várunk. Nem volt kedvünk kibújni az árokból, mert annyi itt az eltévedt golyó, hogy egy még ránk talál. Lassan ránk virradt, és tájékozódni tudtunk. Abban az árokban ültünk, amelyik Nyíres faluba vezetett. A falu szélső házai tőlünk alig voltak ötvenhatvan méterre. Amikor egészen világos lett, láttuk, amint orosz katonák jönnek ki a házakból, mosakodtak, és ismét jöttek-mentek. Már éppen azon voltunk, hogy fölállunk, és egyenesen lemegyünk az első házba, amikor a mellettünk levő tüzérség löni kezdett. Pár másodperc múlva olyan pokol szakadt reánk, hogy az egész szökésben ez volt a legborzasztóbb. A pokoli robbanások között százszor is feladtam a reményt, hogy innen élve kikerülünk. A másfél óra végén szinte minden porcikám remegett, úgy vibráltak az idegeim. Majdnem süketté lettem a sok, közvetlen közeli robbanástól, és a kesernyés égett puskaporbűz fájósra csípte a torkomat.

A német tüzérség kereste az orosz tüzelőállásokat, s ezek itt voltak. Az ágyú csövét mindig egy hajszállal odébb mozgathatták, mert a robbanások mindig közeledtek. Már csak harminc méter, már csak húsz, már csak tíz! Összekuporodtam a lehető legkisebb terjedelemre, a fejemet odaszorítottam egy fa törzséhez, a táskát a derekamhoz támasztottam, és a következő pillanatban a fejem fölött, az árok felső partjától talán csak néhány méterre robbant a német gránát. A föld szinte feldobott, azt hittem, megfojt

a légnyomás, és vártam a következő pillanatot, amikor egyenesen belémvág. De a következő már az árok túlsó partjától néhány méterre esett le. Fél kilenckor végre megszűnt a tüzérségi párbaj, s mi kezdtünk magunkhoz térni. Imádkoztunk, hogy már jöjjön valaki. Fölállni azonban nem mertünk, mert a lövöldözés állandó volt. Végre föltűnt két géppisztolyos orosz katona az árok aljában, s egyenesen felénk futottak. Előkaptuk hamar fehér zászlónkat, vidáman meglengettük, s odakiabáltam nekik oroszul, hogy magyar jó barátok vagyunk. Fölugrottunk, s mi is futottunk feljük. Ekkor pillantottuk meg oldalt, tőlünk körülbelül harminc méterre a félig szétlőtt, orosz tüzérségi állást.

Amikor találkoztunk a két katonával, lekuporodtunk az árok fenekére, s pár szót váltottunk. Mondták, hogy csak menjünk hátra, és ők tovább futottak az árokban. Ekkor már letről is és a tüzerek felől is többen jöttek felénk, és kiabáltak, hogy fussunk, mert még eltalál egy golyó. Leértünk a házak közé. Ott az egyik katona megkérdezte, hogy van-e nálunk fegyver. Mondom, hogy nincs, és civilek vagyunk. Mégis végigtapogattak bennünket, és kértek, hogy menjünk hátrább. Semmit el nem vettek tőlünk. Későbbi tapasztalás szerint, most utólag ezt azzal magyarázom, hogy egész közelben volt a parancsnokló kapitány, és ezért nem raboltak ki. Egyébként nyugodt lelkiismerettel megtették volna.

A kapitány egy homokbányában ütötte fel a tanyáját, ott várt a bejáratnál. Szélesen mosolygott, én is. Betessé-kelt a homokbányába, leültetett egy székre, és kezdődött a bemutatkozás. Elmondtam, hogy pap és főiskolai tanár vagyok, és ezer veszélyt legyőzve átszöktem, hogy segítséget nyújtsak az ország talpra állításához, amelyet, tudom, az oroszok is akarnak. Erre a körülöttem letelepedett katonák nagyon helyeseltek, és valósággal megéljeneztek. Főleg az tetszett nekik, hogy pap létemre átjöttem közéjük. Megkérdezték, hogy mit akarok. Eljutni a legsürgősebben a legilletékesebb orosz parancsnokságra, hogy megbeszéljem a munka lehetőségeit. Megigérte a százados – civilben moszkvai ügyvéd volt –, hogy ad majd mellém

egy katonát, elkísér az ő közvetlen parancsnokához, az majd továbbküld. Valósággal tisztelettel vettek körül, megkínáltak almával és kenyérrrel. Társamat, Sándor Józsefet jóindulatukba ajánlottam, és elindultam a katonával. A német, úgy látszik, valahonnan rálátott erre a kis falura, mert úgy futkostunk háztól házig, és közben állandóan fűgyültek a golyók, és gránátok is csapkodtak be imitt-amott. Ragadós kerteken csörtettünk keresztül úgy, hogy a szívem kezdte megint fölmondani a szolgálatot. Minden második házba be kellett menni leülni. Ezek a házak mind üresek voltak, és teljesen földülták őket, bútoraikat fölfűtötték.

Az egyik házban megtaláltuk a magasabb parancsnokságot. Egy marcona képű őrnagy fogadott. Útközben kieszeltem, hogy az előbbi mondókámhoz hozzáteszem azt is, hogy Veres vezérezredes sürgősen vár. Verest ismertem, és tudtam róla, hogy már előbb átállott az oroszokhoz, s most ezekben az első napokban valamiképpen fejevé lett a magyarságnak. Gondoltam, az ő tekintélye majd sok mindentől megvéd, amíg itt kézről kézre adnak az oroszok. Úgy is lett. Ez az őrnagy is kurtán kikérdezett. Látszott, hogy az egész ügy nem érdekli. Mindenesetre nagy kutya lehetek – gondolta –, ha Malinovszkijjal kell beszélnem és Veres vezérezredes vár, ezért jól megebédeltetett pompás sült hússal, sok borral és fehér kenyérrrel, amelyet már évek óta nem is láttam. Ruhámat is megszárihattam a jó meleg szobában. A szoba tele volt katonával. Mind kíváncsian néztek, kérdezgettek, és szinte lelkesen magyaráztatták egymásnak, hogy én milyen nagy tekintély vagyok. Úgy éreztem, hogy az első bemutatkozás sikerült. Impresszionálni tudtam őket. Rendkívül nyugodtan és bizonyos fölénytel viselkedtem, mint aki tudja, hogy ki ő, és biztos a dolgában. Amikor megszáradtam, az őrnagy két katonával útnak indított a magasabb parancsnokság felé, sőt, azt is meghagyta, hogy a két katona fölváltva vigye a koffereimet. No, ezt is megértem!

Az erdő tele volt eldobált municióval, összetört kocsikkal és igen sok döglött lóval. Nagy harcok lehettek itt.

Hullákat is láttam sokfelé. Döbbenetes látvány volt. Amint tájékoztam, Tapolca felé tartottunk.

Majdnem sötétedett már, amikor megérkeztünk egy prэшházhoz. Itt egy ezredet találtam. Benn, a szűk kis prэшházban a földön ült. A többiek is, vagy húszan, ott kuporodtak. Nagy hahotázva nekem egy értékes bőrfotel kínáltak föl. Láttam, hogy itt ezeket nehezebb lesz lesze-relnem. Elmondtam mondókámat. Erre megkérdezte, hogy kommunista vagyok-e? Mondtam, hogy nem. Akkor miért jöttem ide? Mert Veres vezérezredes környezetéhez tartozom, barátja vagyok, és ő vár, fontos ügyekben. Igen, Veres! Láttam, hogy ez itt jól hangzik. Mikor mondtam, hogy a vezérezredes munkatársa leszek, megkínáltak finom orosz teával. Milyen rangom van? — kérdezték. Nem vagyok katona. Erre megint meglepődtek. Meg kell jegyez-nem, hogy a talárist felkötöttem, csizmában voltam, nyakamon sál volt, s így nem látszott rajtam, hogy pap vagyok. Mondom, hogy professzor és pap vagyok. Erre valósággal felkiáltottak: és mit tanítottam? Ártatlanul bevallottam, hogy szociológiát, mire valósággal rámcaptak, hogy a kommunizmusról mit tanítottam? Egy pillanatra zavarba jöttem, de kivágtam magam. Azt válaszoltam, hogy az egyik érsek azt mondta egy grófnak rólam, hogy a legelső fára fel kellene engem kötni. (Czapik volt, akinek ezért a mondataért ott akkor igen hálás voltam.) Ezért vagyok most itt. Erre lelkesen megéltjeneztek, és még egy csésze teát adtak.

Megszakítottam a naplómát, mert hosszú oldalakon keresztül következnek az én igen nehéz napjaim leírásai. Majd csak egy-egy kis részletet idézek. Állandóan abban a veszélyben életem, hogy kifosztanak, talán le is ütnek, és otthagynak az árok szélén, mert egyik parancsnokság csak egyszerűen átkísértetett a másikhoz, s nekem mindig újra kellett a történetemet elbeszélnem, és ha egyiknek eszébe jutott volna ezt el nem hinni, végem lett volna. Másnap estig átjutottam Görömbölyre, és ott éjjel betettek egy parasztházba, amely tele volt orosz katonával.

Alig ülök le az asztalhoz, odajön egy szovjet katona, és végigtapogatja zsebeimet. Mondom neki, hogy én nagy

tekintély vagyok, a generális barátja, és ha nem hagyja abba, főbe lövetem. Erre dühösen leül velem szemben, és mereven néz rám. Keményen, szúrósan visszanéztem. Erre rám ordított, hogy miért merek én ily keményen ránézni. Hidegen, kimérten és halkán válaszoltam: hogy ne felejtsem el a pofádat. Egy darabig még ült, aztán kiment. Másnap tudtam meg, hogy valóságos propagandát csinált nekem a katonák között, elhíresztelve, hogy én a generális barátja vagyok. Ő, persze, azt hiszem, az orosz generálisra gondolt. Nem is lett semmi bajom, sőt, kaptam tőlük zsilettet, szappant, mindent, mert nem akartam a táskámat kinyitni, nehogy gusztust kapjanak a lopáshoz.

Most idézhetném azokat az oldalakat, ahol leírom, hogy reggelre piros pettyesre csíptek a tetvek, bolhák és poloskák, és egyetlen délelőtt egy alkalommal, báránybőr mellényemből több mint 70 (hetven!) poloskát szedtem ki és öltem meg. Elmondhatnám, hogy volt olyan generális, aki hogy ne unatkozzam, hozzám küldött egy századost, a kijevei egyetem irodalomtörténet-tanárát, akivel gránátbecsapódások között egy parasztház mélyén egész délután az irodalomról vitatkoztunk.

Az első napokban a legkülönbözőbb módon bántak velem. Az irodalmi vita után egy brutális ezredes, talán hogy megtörjön vagy kipróbálja, elküldött kivégezni. Odaállítottak a falhoz, két katona célba vett, és én ott éreztem magamat a halállal szemben. Be akarták kötni a szememet, de mondtam, hogy nincs reá szükség, és nem engedtem. S amíg néztem a rám meredő két géppisztoly csövét, egyetlen pillanat alatt előntött az izzadság, de oly bőségesen, mintha zuhogó esőben áztam volna el, ugyanakkor valami mélységes, csendes szomorúság fogott el, hogy itt, a döglött lovak között kell meghalnom. Amikor visszakísértek a házba, minden ruhám jéghideg vizesen, valósággal rám volt tapadva, és a szomjúságtól azt hittem, meghalok.

Lassan azonban már kezdtek írással átadni, s ekkor lényegesen megváltozott a helyzetem. Másnap a naplóm-ban ez áll:

Kora délután szekérre ültettek, és elindultam újabb,

magasabb parancsnokság felé. Az országút mellett jobbra-balra kilőtt tankok, döglött lovak, fölborult szekerek. Három holttestet is láttam. A szántóföldeken feküdtek, elég közel az úthoz. Visszataszító látvány volt a megfeketedett arc és egyáltalán, ahogy ott feküdtek a sáros földön. Elgondoltam, hogy ezeknek is van édesanyjuk, talán feleségük és családjuk is, akik hazavárják őket. Az egyik mellett két szovjet katona állt, és erősen nézegették. Talán azt keresték, hogy van-e valami elvihető rajta.

Éppen egy kilőtt tank mellett haladtunk el, amikor egy lovas kozák nyargalt utánunk. Festői látvány volt az alföldbe simuló dombos úton vágató lovas. Értünk jött, hogy térjünk vissza? Balsejtelmek kezdtek gyötörni. Vajon miért rendelnek vissza? Talán valami ellentmondás van a valóságban? Én magam egyre világosan emlékszem. Aggódom szálltam le a kocsiról. Mosolyogva jött elém egy százados, és bejelentette, hogy érkezett egy ezredes, aki szeretne velem beszélni, és akitől ők kikaptak, mert kocsi-val küldtek tovább, tehát majd autóval folytatom az utat.”

Amint múltak a napok, éreztem, hogy jobban nő a megbecsülés velem szemben. Már azt is megtették, hogy a lakásomból dzsipen küldtek el a feneketlen sártengeren keresztül a százötven méterre levő nagy autóhoz, amely majd továbbvisz a főhadiszállásra . . . Mivel az oroszok nem nagyon siettek továbbküldéssel, alkalmam volt sokat beszélgetni velük. Egymást tanulmányoztuk. Összejöttem egy művészettörténéssel, és csaknem hajnalig vitakoztunk a klasszikus, a polgári és a kommunista művészetről. Amint jobban eltávolodtam a harcos csapatoktól, úgy lettek beszélgetéseink mindig érdekesebbek; mindig jobban kellett ügyelnem a legkisebb kifejezésre is, mert ahogy csak látszólag is ellentmondtam önmagamnak, mint a keselyük csaptak le rám. Éreztem, hogy méltó ellenfelekkel állok szemben. Körülbelül egy hét múlva történt a következő: Behoztak egy falusi plébánost, és kezdték kikérdezni előttem a Kalotról. Engem oldalt háttal ültettek, és én ott remegtem, hogy vajon ki ez az ember, és hogyan fog beszélni rólunk. A jó Isten áldja meg őt, minden szavával engem igazolt: ugyanazo-

kat mondotta, mint én, és az egekig földicsért P. Kerkai-val kettőnk, és úgy állított be, mint valóságos forradalmárokat. Éreztem beszédén, hogy sejti miről lehet szó, és külön hangsúlyozta mindazt, ami kedvező volt reánk. Ma sem tudom, ki volt. Ekkor már a marxizmusról vitáztunk, és az egyház múltjáról és jövőjéről. Már régen sejtettem, hogy ezek a tisztek, bár katonaruhában vannak, nem katonák. Így történt, hogy egyszer az egyikőtől megkérdeztem: Igaz-e, hogy a hírhedt Cseka utóda a GPU lett, és ennek utóda az NKVD, s hogy itt csak a nevek változtak, de ugyanaz a kegyetlen testület áll őrt a kommunizmus mellett? Motyogott valamit. Pár nap múlva megtudtam, hogy én már régen az NKVD kezei között vagyok, és ők gyűjtik az adatokat rólam, hogy aztán átadjanak vagy a főhadiszállásnak, vagy pedig a hóhérnak.

Helyzetem nagyon kritikussá lett. Ugyanis eddig azt vallottam magamról, hogy pap és tanár vagyok, de elhallgattam, hogy a Kalot társelnöke és jezsuita. Mindig a Keresztény Demokrata Néppártról beszéltem, hogy az küldött át. (Ez a párt a mi kontrollunk alatt alakult meg, a mi erkölcsi támogatásunkkal az utolsó hetekben, és pedig a föld alatt.) Még a nevemet is hamisan Nagy Sándornak mondtam be és nem Töhötömnek. (Sándor a második keresztnévem volt.) Nem akartam a Jézus Társaságát bajba hozni, hogy a kommunista rádió diadallal bemondja az én szenzációs átállásomat.

Naplómban ezek az oldalak tele vannak kétségbeesett vergődéssel, ideges feszültséggel; ekkor kellett megvívnom az én külön szellemi csatámat, amelynek kimenetelétől függött, hogy mehetek-e a Kalotot újra szervezni, vagy főbe lönek az útszélen. Íme a napló:

Végre autón befutottunk a vezérkari főnökségre. A falunak nem tudtam biztosan megállapítani a nevét, mert az oroszok az utolsó szál emberig kiürítették. Mindenkinek el kellett hagynia a házát, és ki kellett költöznie a tanyák, szőlők közé. Valószínűleg Tiszaföldvár volt. Keresés után megtaláltuk a kihallgatást végző csoportot. Egy rendkívül szimpatikus főhadnagy fogadott, perfekt beszélt hat nyelv-

ven. Civilben mérnök-doktor, de elvégezte a hadiakadémiát is. Elég barátságos kis parasztházba vezetett, hozatott meleg vizet, s kért hogy érezzem jól magam, s pihenjem ki az út fáradalmait. Azonban még egészen meg sem mosakodhattam, s négynapos szakállam még rajtam dísztelenkedett, amikor már jött értem, hogy a generális vár. Az első kihallgatás nagyon nem sikerült. Volt pillanat, amikor a hideg verejték is ellepett. Még mindig abban az elhatározásban voltam, hogy csak a párt nevében beszélek, és az igazi nevemet és a Kalotot elhallgatom. Így viszont a kép zavaros és bizonytalan lett. Például kérdezték, hogy mikor alakult a Keresztény Demokrata Néppárt. Nem mondhatam meg azt sem, hogy fél éve, mert valóban csak pár hete, s azt hamar ellenőrizhették volna. Ha pedig csak most alakult, hány tagja van? Ha keveset mondok, nem lesz semmi tekintélyem, s azt gondolják, hogy afféle szovjet konjunktúralovag vagyok; ha sokat mondok, honnan tudunk annyi tagot hetek alatt beszervezni ily felfordult állapotban? Mi közöm nekem a párthoz? Tagja nem vagyok, viszont ha elárulom, hogy egy nagy mozgalomnak vagyok a vezetője, mindjárt kérdezik annak a nevét, s holnap talán már a londoni és moszkvai rádió bemondja a Kalot átállását. Kérdezték azt is, hol lakom. Horánszky utca 20-at mondtam be, a rendház hátsó bejáratát, és természetesen dr. Nagy Sándor főiskolai tanár néven. Följegyezték, és a tábornok halk szavaiból csak annyit hallottam meg tisztán, hogy „kontrol”. Szinte láttam már, amint a Jóska gyerek a portánál a fejét csóválja, hogy itt ilyen ember nem lakott, s még aznap titkos leadón bemondják ezeknek itt, hogy adataim hamisak.

Egyszóval nagyon kínos helyzetben éreztem magam. Eddigi kihallgatóim joviális tiszték voltak, ezeknek azonban ez a kenyerük, és egy egész kémhálózat áll a rendelkezésükre, hogy minden szót ellenőrizzenek.

Kérték a párttól való megbízóleveletem is. Azt válaszoltam, hogy nem hoztam ilyet magammal, nehogy a németek megtalálják nálam, és főbe löjjenek. Akkor mivel vagy kivel tudom magamat igazolni, hogy valóban az vagyok, akinek mondom magamat? – kérdezték kínos következetességgel.

Alig tudtam megőrizni fölényes nyugalmamat. Azt válaszoltam, hogy dr. Hamvas szegedi püspökkel. Szeged ugyanis már orosz kézen volt. A püspök annyira jól ismer és szeret, hogy nem is az egyszerű, rideg Sándor néven szokott szólítani, hanem gyerekkori becenevemem, Töhötömnek. A Töhötöm nevet viszont nem akarták felírni, bár ismételten hangsúlyoztam, hogy a püspök úr annyira ismer, hogy csak így szokott megszólítani. Mit is érdekelt volna őket egy becenév? Fő a hétköznapi és rendes név. Engem kivert a hideg verejték. Úgy éreztem magamat, mint egy csapdába esett vad.

A legvégén nekik az lehetett a benyomásuk rólam, hogy én vakmerő ember vagyok, aki ilyen átszökési bravúrral akarok új pártot alapítani a semmiből. Bár mondtam nekik, hogy évek óta szervezéssel foglalkozom, és a párt alapjait már régen leraktuk, de akkor rögtön azt kérdezték, hogy miért jöttünk csak most ki a megalakulással? S miért kooperálunk csak most a szociáldemokratákkal? Erre azt válaszoltam, hogy nem akartuk magunkat már eleve megfojtattatni az előző kormányoktól, amelyeknek nem tetszett a mi kemény szociális programunk. Arról pedig most még szólni sem mertem, hogy a szociáldemokratákat egyenesen püföltük eddig, és nyomtuk el, ahol tudtuk; később ezt is elmondottam már, kielégítő megokolással.

Amikor visszamentem a lakásomra, aggódva gondoltam a „kontroll” eredményére, s csak abban bíztam, hogy majd nyugodtan végiggondolok, és egyenesbe hozok mindent. Szinte kényszerképzetem volt, hogy ha őszintén föltárok mindent, ezek kihasználják a tényben rejlő óriási propagandaerőt, és bemondják a rádióba. Azt tudtam, hogy egy jezsuitának s a Kalot társelnökének az átszökése olyan jelentőségű az egyház felé, mint Veres vezérezredes átszökése a katonaság felé. Az ő személyét pedig nagyon kihasználták propagandára.

Búcsúzáskor még azt mondtam, érzem, hogy vallomásom kissé kusza volt, de azzal magyarázhatom, hogy négy napja nem aludtam, valóságos poklon mentem keresztül, és pl. ma még semmit sem ettem, sem ittam, ellenben kora

hajnal óta úton vagyok. Szeretnék nagyon beszélgetni nyugodt körülmények között, mert még sok érdekes mondani-valóm van.

Hanyatt feküdtem az ágyon, és elejétől végig átgondoltam mindent. Láttam, hogy őszintén föl kell tárnom az egész helyzetet. Nincs más kiút, de meg kell kötnöm a kezüket, nehogy propagandára kihasználjanak. De vajon lehetséges-e ez? Az alezredes, akivel az elmúlt éjjel együtt aludtam, le akart fényképeztetni reverendában, és ezt föl-szólításommal és klisirozott aláírással röpcédulára akarta nyomtatni. Alig tudtam különféle ürügyekkel lebeszélni. Ezt a veszélyt láttam itt is.

Korán lefeküdtem a jó meleg szobában, de nem tudtam elaludni, bár módfelett fáradt voltam. Egyszer csak kopognak, és úgy 9 óra tájban bejön hozzám a szárnysegéd főhadnagy, és kérdi, át tudnék-e menni hozzá, mert volna nyugodt ideje. Egyszeriben minden fáradtság kifutott belőlem, gyorsan fölöltöztem, és szinte csodálatos testi és szellemi frissességgel beültem hozzá beszélgetni. Azzal kezdtem, hogy mennyire félek a rádiópropagandától, mert az még korai volna, hiszen barátaim, munkatársaim német megszállás alatt élnek, s őket bizonyára összefogdosták, s ismerjük, hogy mily kíméletlen tud lenni a német. A leg-határozottabban megnyugtattott, hogy ez a veszély egyáltalán nem áll fenn, egész nyugodt lehetek, beleegyezésem nélkül semmit sem hoznak nyilvánosságra. Le kell szögez-nem most utólag, hogy ezt becsületesen be is tartották.

Annyira őszintének éreztem ezeket a szavakat, hogy hozzáfogtam a való helyzet föltárásához. Megmagyaráz-tam neki, hogy miért nem mondtam el eddig mindent. Most azonban, íme, itt van az összes igazolványom. Kezdtém a keresztlevelemmel, amelyiken Töhötöm Sándor vagyok. Azután bemutattam külön Sándor és külön Töhötöm névre szóló civil és papi arcképes igazolványaimat. Elmondot-tam, hogy miért kellett nekem Pesten civilben Sándor név alatt bujkálnom. Igen jókat kacagott az agyafúrt igazolvá-nyokon. A „kontroll”-t jól sejtettem, mert mindjárt a be-szélgetésünk elején behívott egy altisztet, s hosszasan el-magyarázta neki a Sándor és Töhötöm neveket. Most már

ezeken a neveken fognak leellenőrizni. Azután igen jó hangulatban folytattuk a beszélgetést. Tökéletesen megértette délutáni aggodalmaimat.

Amikor föltártam neki az egész Kalot munkát, óriási szervezetünket, állandó fölkészülésünket egy leendő párt megalakítására vagy támogatására, egészen másként festett a kép. Ő is mondomta, hogy így már érti az egészet, és valóban nagy jelentőségűnek tartja. Ismertettem előtte a népfőiskolai tanfolyamok propaganda- és szervező eredményeit, sajtónkat, szerepünket és tekintélyünket az alsó- és felsőpapság előtt, a papi tanfolyamokat, az utolsó hetek-hónapok nagy lerohanását, amely már a párt megszervezése érdekében futott. A végén világosan látta, hogy bár a legfiatalabb párt vagyunk a koalícióban, de nekünk van a legnagyobb megszervezett hátvédünk, és mi rendelkezünk a legtökéletesebben kiépített organizmussal és főleg további óriási lehetőségekkel. Azt is igen nagyra értékelte, hogy én jezsuita vagyok. Eléggé ismerte a rend történetét és szerepét.

Föltártam előtte, hogy nálunk a kommunisták nem azok, mint náluk a kommunista párt. Hiszen éppen ő mondta ma délelőtt nekem, hogy a Szovjetunióban a párt tagjait nagyon megválogatják, részeges, rosszindulatú tagja nem lehet. Nálunk éppen megfordítva van. A Horthy-éra alatt a kommunisták voltak a sokkal gyengébb eleme a munkásságnak. Tegnap majd mind nyilas volt. Ma már vedlik át kommunistává, s mire a szovjet hadsereg Budapestre ér, ezek mind fosztogató bolsevisták lesznek. A szociáldemokraták már renegátok. Ezt előző este az alezredes fejtegette nekem hosszan. A szociáldemokrata vezetők ma már kényelmesen élnek, és amikor egy-egy gyárnak a raktárai tele lettek, és jól jött volna a tulajdonosnak egy kis munkaszünet, ezek a munkavezetők pénzért kéthetes sztrájkokat rendeztek egy-két filléres eredménnyel, hogy közben kiürüljenek a raktárak, megtisztítsák a gépeket, s lehessen megint folytatni a termelést. Ezt én jól tudtam, mert én küzdöttem is e szociáldemokraták ellen.

A végén a számunkra nagyon kedvező, való helyzet bontakozott ki a főhadnagy előtt. Igen megelégedettnek

látszott, és közben sokat jegyzett. Búcsúzáskor mondotta, hogy mindent jelenteni fog a tábornoknak.

Másnap kora délelőtt átjött hozzám a főhadnagy, és papírt hozva, a tábornok nevében megkért, hogy írásban ismertessem a Kalot céljait és szervezeti fölépítését. Nem is ebédeltem, hanem egyfolytában estig megírtam az egészet kb. harminc oldalon. Igen tetszett neki, s azt mondta, hogy még ma megmutatja Malinovszkij marsallnak. Ekkor tudtam meg tőle, hogy akivel tegnap beszéltem, az nem generális volt, hanem maga a marsall.”

A részletes naplóban van itt még néhány oldal arról, hogy Ugrin Józsefet fölkeresték az oroszok az apácánál, és autón utánam hozták. Majd leírom, hogy éhségstrájkot kezdtem, mert hosszúnak találtam a főhadiszálláson való tartózkodásomat, de megígérték, hogy egy-két nap múlva Debrecenbe visznek, ahol az ideiglenes magyar kormány már megalakult, és az engedélyt is megadták a Kalot további működésére, sőt kapok orosz írást, amelynek szövege szerint én és családom a legfőbb orosz katonai parancsnokság védelme alatt áll, és utazásaimban bármelyik orosz katonai járművet fölhasználhatom. Becsülettel le kell szögezmem, hogy a legfőbb orosz vezetőség rendkívül korrekt volt a Kalot mozgalommal és személyemmel szemben. Méltányolták a Kalot szociális szellemét, elhitték rólunk, hogy mi őszintén szeretjük a népet, és szabad mozgást engedélyeztek. Az írást Debrecenben meg is kaptam, és értékét akkor mértem föl, amikor segítségével az egész országot bejártam egy katonai futár gyorsaságával, és sok esetben lezárt hidakon eresztettek át az örök. Merészségben néha odáig mentem, hogy útközben öt-hat kétségbeesett embert vettem magam mellé, és segitettem át szigorú katonai kontrollokon mint családom tagjait, pedig a nevüket sem tudtam.

Amíg én az orosz főhadiszálláson a lehetetlent lehetővé tettem, addig Budapest fele már orosz kézre került, s P. Kerkai is módot talált arra, hogy levergődjék Debrecenbe. Nagy ijedelmére azonban nem talált ott, pedig Miskolcra értesült, hogy átszöktem. Biztos elhurcoltak, vagy talán agyon is lőttek. Végre engem is Debrecenbe

hoztak. Találkozásunkkor örömünk leírhatatlan volt. Elért eredményeimet sorsdöntőnek tartotta, mert enélkül a Magyar Kommunista Párt egyetlen mondattal elsöpört volna bennünket. Így azonban kénytelen volt elismerni. Egnapos alapos átbeszélés után úgy döntöttünk, hogy ő a fővárosban fogja a Kalot központot újraszervezni és kiépíteni a kapcsolatokat minden irányban, én pedig különleges orosz engedéllyel végigszaladok a vidéken, és ott próbálom fölrázni a szervezetet, és elirányítani őket az akkor eluralkodott kétségbeesés, pánik és teljes bizonytalanság között. Menni fogok valóságosan az orosz hadsereg nyomában, és lehetőleg első leszek, aki hírt visz arról, hogy még élünk, és dolgoznunk szabad, lehetőleg még magát a mindenhatónak ígérkező kommunista pártot is megelőzőm egy órával most, amikor valóságos versenyfutás indult meg az orosz hadsereg után maradt senki földjén összefogdosni a lelkeket egy új ideológia számára.

Így is lett. P. Kerkai, amikor Buda még német kézen volt, Pesten már 45 Kalot vezetővel – egy részét én küldtem föl vidékről – megbeszélést tartott. Személyesen lement vidékre vonatok tetején, mozdonyok oldalán, és zsákkal hordta föl a répát, babot, borsót, hogy „ebédakciót” nyisson a Kalot új központjában a valóságosan éhező munkatársak számára. A nyitás február 24-én volt. Több fontos vidéki központba P. Kerkai személyesen ment le ünnepélyes zászlóbontásokra, pedig a harcok az ország nyugati vidékein még elkeveredve folytak.

Most, amikor ezeket leírom, eszembe jut, hogy a nagyvilág tele van szórva emigráns magyarokkal, akik soha életükben egyetlen élő oroszot nem láttak, csak folyóiratok fényképein, mert napokkal vagy hetekkel az orosz hadsereg megérkezése előtt elfutottak Nyugatra, magára hagyva a nemzetet, amelynek Szózatában pedig énekeltek: *Itt élned, halnod kell*. Most, hogy igazolják magukat, minket, akik a szegény nép érdekében fejünkkel játszva ezer furfanggal leültünk az oroszokkal tárgyalni, hazaárulóknak neveznek el. Pedig sok másokkal együtt nekünk, a Kalotnak is nagy érdeme volt abban, hogy az első

választások alkalmával a kommunista párt csak 16 százalék szavazatot kapott az orosz fegyverek védőárnyékában, amit annak idején az egész nyugati világ lelkesen csodának minősített, és hogy emiatt Vorosilov marsall Rákosi Mátyást, a párt vezetőjét, fizikailag véve a szót, kirugdalta a szobájából.

* * *

1945. február 9-étől kezdve följegyzések vannak a naplómban. Már-már el is felejtkeztem róluk, de most, hogy a II. vatikáni zsinatra meghívták a különböző felekezetek képviselőit, egyetlen szó megtoldása nélkül, úgy, ahogy annak idején leírtam az eseményeket, most leközlöm. Akkor többen elítéltek miatta bennünket. Az egyik legfőbb alakja ezeknek az eseményeknek Bánáss László prépost volt. Később a hercegprímási szék betöltésekor őt jelöltem a második helyen XII. Pius pápának, helyette megkapta a veszprémi püspökséget, de rövid időn belül meghalt. A többi szereplő személy – tudtommal – még él. Még azt is előre kell bocsátanom, hogy már évek óta foglalkoztam a protestánsokkal való együttműködés problémájával, és a Kalot képviselőletében számos protestáns kongresszuson vettem részt, nem kevesek megbotránkozására. A napló így szól:

P. Kerkai még Pesten mondta nekem, amikor pár napja ott találkoztunk, hogy az általam régóta tervezett katolikus-protestáns ankétot rendezzem meg most Debrecenben.

Az egész onnan indult ki, hogy dr. Révész Imre kálvinista püspök és dr. Bánáss László prépost igen jó barátok. Bánáss megtette, hogy az Előkészítő Bizottságon az orosz invázió utáni első napokban fölszólalását és részvételét attól tette függővé, ha Révész református püspököt visszahozzák Hajdúszoboszlóról, ahová történetesen nem menekülésszerűen jutott ki. Gondolhatni, milyen jólesett ez a püspök úrnak. Bánáss prépost P. Kerkait is és engem is összehozott a püspök úrral, mindjárt megérkezésünk után. Nekem többek között azt is mondotta a püspök úr, hogy majd visszavár engem kis közös megbeszélésre a protestáns paptestvérekkel.

Én, amikor február 5-én visszajöttem Debrecenbe, előzőleg még Budapesten P. Kerkaival már meg is beszéltem a protestáns–Kalot ankét alap gondolatát. Ez pedig a következő volt:

I. Mind a katolikusok, mind a protestánsok a teljes lelki elmélyülést akarjuk szolgálni a saját vonalunkon.

II. Szociális és kulturális munkát azonban közösen végzik (KIE–Kalot; Kisgazdapárt–Néppárt).*

III. Eredmény legyen: ezekről egy kiáltvány, amelyet a lapokban is közlünk.

Mikor ezt 6-án előadtam Bánáss prépost úrral együtt a püspök úrnak, a maga részéről a következőkben adta meg az irányelveket:

I. Dogmatikus kérdésekről nem tárgyalunk.

II. Közös politikai pártba nem megyünk bele, mert ez még mindig csődöt mondott.

III. Ellenben szociális és kulturális téren a legszorosabban együttműködünk.

Mindjárt hívatta Szenes László protestáns lelkészt, s őt bízta meg, hogy velem összeülve készítsük elő az ankét részletes anyagát. Másnap, 7-én már össze is ültünk. S összeállítottuk az első számú fogalmazványt. Ez azután lényegében nem is változott meg. Kétszer ültünk össze megbeszélésre hol a püspöki palotában, hol a prépost úrnál. Ezekben a megbeszéléseken hat református pap mellett mi is hatan foglaltunk helyet: egy világi pap, két ferences, egy-egy dominikánus, piarista és jezsuita. Minden megbeszélés után az új szöveget leírtam, és a következő tárgyaláson az volt a kiindulási alap.

Mindjárt az elején nagy és hosszú vita fejlődött ki, hogy egyáltalán szükség van-e erre, vagy sem. Legélesebben támadta a megírandó nyilatkozatot P. Albert dominikánus. Azt hangsúlyozta, hogy az ilyen megnyilatkozásnál százszor többet ér a lelkek csendes és mély gondozása. Ne a nyilvánosság előtt szerepeljünk, hanem a szenvedő emberek között.

Erre azt válaszoltam: ezzel már eleve önmagunk megva-

* Keresztyén Ifjúsági Egyesület. (A szerk.)

lósítjuk azt, ami a kommunisták végső célja, hogy az egyházat visszaszorítsák a templomba, és teljesen megvonják tőle a nagy nyilvánosság jogát. A többiek is a dominikánus atya ellen foglaltak állást, csak egy idősebb protestáns papnak voltak némi nehézségei.

Az első fogalmazvány lényegét általában elfogadták, újabb részletekkel gazdagították, némely pontokat megrövidítettek, szentírási idézeteket vettek be. P. Kiss Szaléz O. F. M. a második megbeszélésünkre igen értékes bővítésekkel jött elő, és ezek több részletét be is vettük a szövegbe. A zárógyűlésünket február 9-én du. dr. Révész püspök úr szobájában tartottuk meg. Ezen ő is ott volt, és Bánáss prépost is megjelent. Mindketten pár bevezető szót mondtak. Ezután a püspök úr megkért, hogy számoljunk be a tárgyalásokról, vitákról, és tegyünk megjegyzéseket, ha valamin változtatni akarunk.

A különböző megjegyzések közül legérdekesebb a dominikánus atyáé volt. Kifejtette, hogy mi milyen kis pont vagyunk ilyen kérdésben dönteni és nyilatkozni. Erre a püspöki kar hivatott. Könnyen „hecckáplánnak” tűnhetünk föl. Maga részéről azt ajánlja, hogy a nyilatkozat pontjait vegyük jegyzőkönyvbe, írjuk alá, de majd csak később publikáljuk.

Én válaszoltam erre, mondván, ha most nem publikálható a nyilatkozat, mert kis pont vagyunk, később sem lesz publikálható, mert akkor sem leszünk nagyobb pontok, sőt, később a kormánynak Budapestre való költözésével, amely ma még nem lehetséges, mert ott még harcok folynak, Debrecen elveszti azt a jelentőségét, amely most indokoltá teszi megnyilatkozásunkat; ma Debrecen az ország fővárosa. Ha ennyire nem nyilvánosságra szánjuk a nyilatkozatot, akkor jegyzőkönyvbe is fölösleges venni, mert a lelkünk épülését az már igazán nem fogja fokozni vagy elmélyíteni. Önmagunk számára nincs szükség jegyzőkönyveket szerkeszteni. Az óriási közös veszély hozott itt össze bennünket, s nincs időnk megvárni, míg a püspöki kar, ki tudja, mikor, összehívható lesz.

A többiek valamennyien a publikálás mellett foglaltak állást. Csupán dr. Czeglédy egyetemi tanár, kálvinista pap

kérdezte, hogy mi hatása, főleg politikai hatása lesz ennek a nyilatkozatnak. A püspök úr válaszolt erre rendkívül okosan és szellemesen. Szavai után még kis vita támadt egy záradékpont miatt. A püspök úr ugyanis nagy jelentőségűvé akarta tenni ezt a közös nyilatkozatot, és ezért hatodik pontként ajánlotta, hogy vegyük be a házasság fölbonthatatlanságát, amelyet pedig ők nem fogadnak el, de most hajlandók ezt elismerni. Erre Bánáss prépost pedig azt ajánlotta, hogy mi katolikusok pedig tegyük hozzá, „remélünk és bizunk abban, hogy a reverzális kérdésben Róma álláspontja enyhülni fog”; remélhetjük pedig azért, mert a rendelkezés fő oka a protestánsok felfogása volt a házasság fölbonthatóságáról.

Itt én hoztam föl négy-öt okot, hogy ez a mi részünkről veszélyeztetni fogja a nyilatkozat elfogadását, ezért Révész püspök úr beleegyezett, hogy ezt a megállapítást akkor legalább csak mi és csak lélekben csatoljuk záradékként a nyilatkozathoz. Ezt elfogadtuk. Mikor így teljesen készen lettünk a szöveggel, ott mindjárt legépeztük 14 példányban, és valamennyien aláírtuk. Majd körben felálltunk, megfogtuk egymás kezét, és mélyen meghatódva, először elénekeltük a katolikus *Veni Sancte Spiritust*, utána pedig a reformátusok hasonló énekét kissé más köntösben. Mindnyájan éreztük ennek a találkozásnak igen nagy horderejét. Eddig a napló.

Ha tudtuk volna akkor, hogy majd jön egy XXIII. János pápa, és a Szent Péter bazilikában helyet jelöl ki a protestáns testvéreknek a világegyház XXIII. egyetemes zsinatán! De mi nem tudtuk, csupán csak megtettük azt, amit az idők változásából és a veszélyes körülményekből megéreztünk. Ma boldoggá tesz, hogy ennek a parányi kezdeményezésnek aktív tényezője, sőt irányítója lehettem.

* * *

Lassan, amint a harcok mindjobban az ország nyugati részei felé húzódtak, kezdtük fölmérhetni, hogy mit veszített a Kalot. A központot lebombázták. A hűsz népfőiskolából tizenhetet teljesen szétlőttek, lebombáztak vagy fölgyújtottak úgy, hogy csak romok maradtak. Az épség-

ben maradt háromból csak az épület maradt meg, de a berendezését kirabolták. A több száz hivatásos munkatársból maradt ötvenkettő: többről tudtuk pontosan, hogy hol és mikor lőtték agyon, de a nagy többség nyomtalanul eltűnt mind a mai napig. Még oly ártatlan embereket is lelőttek, mint két festőművész munkatársunkat. A Kalot legények közül tízezreket hurcoltak el Oroszországba, de ez nem volt külön sebe a mozgalomnak. Ez országos tragédia volt. A vidéken levő összes elszórt vállalkozásunkat lefoglalták, teljesen önkényesen. A rotációs nyomdánkat a kommunista párt egyszerűen megszállta, s mi örökre elvesztettük. Nyugodtan mondhatjuk, hogy körülbelül minden elveszett, ami anyag volt a mozgalomban, és maradt csak az élni akarás, a szellem, a hit és olyan akarat, amely csak ennyi szenvedés között tud így megedződni.

Amikor maradék pénzünkkel egy harmadik központot rendeztünk be, és sikerült az orosz főparancsnokságtól írást szereznünk, amelyet az ajtóra kiszögeztünk, hogy engedélyünk van működni, egy reggel, amikor még nem jöttek be a munkatársak, megjelentek a kommunista párt emberei teherautókkal, letépték az orosz engedélyt, s mindent elvittek: az összes írógépet, az új sokszorosítógépet és az összes bútort. Ott álltunk megint az üres falak között. Ezekben a napokban én a vidéket jártam, és amikor hazajöttem, egészen más utcában, új központot találtam, meglehetősen jól felszerelve. Hogyan tudta ezt megcsinálni P. Kerkai azokban az időkben, amikor az utcán csak járni is veszélyes volt, az állandó rablás és elhurcolások miatt, nem tudom elképzelni. Ezentúl őrséget hagytunk éjjel a központban.

Nagyon zavaros idők köszöntöttek reánk. A fönnmadarásunkért folytatott küzdelmünket belső bajok nehezítették meg. Több belső munkatársunk a Kalotban csúf emléket hagyva maga után, elhagyott bennünket. Volt, aki kiabálva ment el; volt, aki kártérítést követelt, és volt, aki egyszerűen, köszönés nélkül, csak úgy odébbállt. Többen azzal mentek el, hogy kértek igazolványt tőlünk, hogy ők csak adminisztratív tisztviselők voltak. Az élet-

ben maradt ötvenkettőből talán csak harminc maradt velünk a nehéz időkben.

A rendházban is a jezsuiták között ellenzésre találunk. Amikor Debrecenből még január közepén följöttem Budapestre, az utcákon még folytak a harcok. A jezsuiták között a pincében mély meghasonlást találtam: volt a többség, a napi munkások becsületes páterjai és egy kis csoport P. Raile körül, aki pénzügyi zseni volt, a provincia gazdasági ügyeit vezette, és hogy a pátereknek egyáltalán volt még mit enniük, azt neki köszönheték; ő viszont mindennap léhább és kevésbé jezsuita lett. A szomorú az volt, hogy egy kis csoport, és épp a legtehetségesebbek köréje tömörültek. Amikor a pince sötétjében megjelentem, nagy lelkesedéssel fogadtak, s mindjárt megkínáltak jó falatokkal, finom konyakkal, és hamarosan láttam, hogy P. Raile magánéléstárából semmi sem hiányzik. A pince elkerített részében voltak távol a „tömegtől”. P. Varga is ott tanyázott P. Viddel, aki akkor a ház superiorja volt, s rám mindez nagyon szomorú benyomást tett. P. Raile már néhány éve elkezdte ezt az életet, s én is, ha bementem hozzá, nem utasítottam vissza egy-egy pohár italt, noha teljesen szabályellenes volt. Engem is az ő körükhöz számítottak, de most egészen megváltoztam: oly megpróbáltatásokon estem keresztül; engem vittek kivégezni, és nem engedtem a szememet bekötni; végigjártam az eltiport, síró országot; én olyan nagyon messziről jöttem haza, hogy ezeken a dolgokon csak megütközni tudtam. Nem voltam jobb náluk, de az elmúlt két hónap magányos szenvedései sok dolgot megérleltek a lelkemben. Sosem titkoltam el érzelmeimet, most sem hagytam megjegyzés nélkül, annál kevésbé, mert mások, az Úr szőlőjének kis munkásai, ott a pince közös részében keserűen panaszkodtak nekem a kialakult helyzetről. Súlyosbította ezt, hogy a ház előljárója, P. Vid volt P. Raile főtársa ezekben a súlyos szabályellenességekben, aki később jóvátette hibáit, hősiessen szenvedve és meghalva orosz börtönökben. P. Borbély, a provinciális szintén ehhez a körhöz tartozott: évfolyamtárs volt velük, de mint provinciális, már csak

ritkán kóstolt meg valamit P. Raile „kocsmájában”, de szemet hunyt neki. Budapest majdnem háromhónapos ostroma alatt a P. Provinciális nem volt P. Railéval, mert a budai rendházban rekedt, és nem tudott hazajönni. Rendes körülmények között ez az evés-ivás nem fejlődhetett volna idáig, mert néhány professus megírta volna Rómába, és onnan rendet teremtettek volna, de itt most világháború volt, a levelezés külfölddel rég szünetelt, s egy háború több kárt okoz az erkölcsi fölfogás meglazításával, mint fegyvereivel. P. Varga inkább kis haszonlelésből, mint süllyedésből csatlakozott hozzájuk, de tény, hogy feszültség támadt közöttünk, és ettől kezdve sokszor gúnyoltak bennünket P. Kerkaival, hogy mi meg akarjuk váltani a világot. P. Raile később kiszökött az országból, és az Egyesült Államokban autószerencsétlenségben meghalt.

Mindenki másképp reagál a dolgokra: öbennük mindannak a fölfordulása, ami addig rend volt, ezt idézte elő, P. Kerkait ugyanez a fölfordulás aszkétábbá tette. Amikor én hamarosan Rómába jöttem (1945. április 9-én indultam), a P. Vicarius Generalis kért tőlem részletes jelentést a magyar provincia helyzetéről, amit én 11 oldalas beadványban meg is írtam. Kimerítően írtam a provincia nagy érdemeiről: a háború a skolasztikusokat a nyomorba sodorta annyira, hogy hetenként egyszer kolduzni voltak kénytelenek, hogy fenntarthassák magukat; annak ellenére, hogy valóságosan éheztek és minden kényelmet nélkülöztek (még asztaluk sem volt), tovább tanultak a legnagyobb hidegben, rendszeresen megtartották a heti disputákat, szabályosan vizsgáztak, méltó példát adva mindenkinek a Társaság szelleméről és fegyelméről. Az atyák az ostrom alatt állandóan látogatták a veszélyeztetett zónákat, százszámra temették a holtakat, segítettek a romok alól kiszedni az áldozatokat, többen pedig naponta látogatták a kijelölt gettót, ami halálos veszélyt jelentett. A rend klasszikus munkái, mint a Mária Kongregáció működése, folyóiratok kiadása, népmissziók természetesen szünetelni voltak kénytelenek.

P. Railét és kis csoportját sohasem lehetett látni a mentőmunkák között. Amint ezt kötelességemnek éreztem, részletesen le is írtam információmban a P. Vicarius Generalisnak. Megemlítettem azt is, hogy P. Borbély provinciális ismerte jól P. Raile életét, de semmit sem tett meg, hogy azon változtasson. Információimat azzal fejeztem be, hogy annyi kiváló páter különb előjárókat érdemelne. Rómából Budapestre való visszaszökésem után 1945. szeptember 4-én ezeket írtam naplómba: *Este még a P. Provinciálissal is beszélek. Egész nyíltan megmondom neki, hogy mily információt adtam róla és a többiekről P. Vicarius Generalisnak. Egyetlen szóval sem válaszolt.*

Ezeknek a belső jezsuita problémáknak elbeszélésével elébe vágtam egy keveset az eseményeknek, mert akkor még otthon voltam Magyarországon P. Kerkaival és a legfőbb munkatársakkal, akik között Meggyesi Sándor emelkedett ki a többiek fölé. Fáradhatatlanul jártuk a vidéket, szerveztünk újra mindent, építettük ki a régi kapcsolatokat, s nem hiszem, hogy túlzok, ha azt írom, hogy amikor a posta újból kezdett lassan működni, a mi körleveleink voltak az elsők, amelyeket kihordtak. Volt időnk összes központi munkatársunknak háromnapos zárt lelkigyakorlatot tartani, hogy lelküket fölemeljük. A háború ekkor még folyt az ország nyugati vármegyéiben.

Ekkor történt, 1945. március vége felé, hogy egy este összeültünk P. Kerkaival, és megállapítottuk, hogy titkos pénzalapunk fogytán van. Én erről keveset tudtam, mert ez P. Kerkai hatásköre volt. Amíg az oroszoknál jártam, ő minden fölösleges dolgunkat pénzzé tette, s a már meglévő tőkénkhez csapva, az egész összeget angol font-ra váltotta át, s elásta egy szomszéd ház pincéjében. Mi lesz velünk, ha elfogy? S így merült föl a gondolat, hogy én szökjek ki először Rómába, s onnan a Kúria ajánlásával menjek Amerikába, és szerezzek pénzt a mozgalom fönntartására. Másnap már döntöttünk is, és hogy nagyobb súlya legyen utamnak, néhány elérhető püspöktől kértünk fölhatalmazást a számomra, hogy a Vatikánban

nevükben is a magyar egyház helyzetéről jelentést tehessek. A magam részéről fölkerestem néhány orosz barátomat, akiket még a főhadiszálláson ismertem meg, és akik már itt voltak fenn a fővárosban az orosz követségen, és hosszan beszélgettem velük egy formula megtalálásáról az egyházzal kapcsolatban, és fölvettem nekik a gondolatot, mit szólnának hozzá, ha a rendezést vatikáni magasságokban intéznék el. Nagyon tetszett nekik a gondolat, és kértek, menjek vissza másnap. Amikor újra találkoztunk, azt mondták, Vorosilov marsallnak is tetszett a gondolat, és szívesen tárgyalna erről az ügyről. Kértem, hogy adják ezt nekem írásban akár mint óhajt, akár mint megbízatást, és én fogok tudni választ hozni. Írásról azonban hallani sem akartak. A P. Provinciális a maga részéről kiadta nekem az ilyenkor szokásos írásokat, hogy *reguláris* vagyok, és misézhetem, s adott még külön latin nyelvű megbízatást is, amely szerint beleegyezésével külföldre utazom támogatást szerezni a magyar provincia és munkái számára.

Nyugat felé nem indulhattam el, mert ott még álltak a harcok. Jugoszlávia lett volna még a legrövidebb út, de ott ekkor folytak a legvadabb vérengzések, így nem volt más hátra, mint nagy kerülővel átszökni Romániába, ott vannak jezsuiták, ők majd tovább tudnak segíteni Bulgárián keresztül Törökországba, ahol az ankarai francia követségen dolgozik egy magyar jezsuita, P. Derecskey (akivel együtt kezdtem el tanulni törökül a filozófia egyik évében, de én abbahagytam), ő fog tudni segíteni nekem, hogy a legrövidebb időn belül Rómába mehessek. Az Örök Városban aztán már otthon leszek.

VATIKÁNI SZOLGÁLATBAN

Amikor 1945. április 9-én elindultam Budapestről, azt hittem, hogy az oroszokhoz való átszökésem után ez az én új misszióm könnyű lesz. Akkor még nem tudtam, hogy ötször fogok Rómába menni és visszajönni, és minden esetben illegálisan fogok különböző határokon, ezer furfanggal átszökdösni. Ennek a két esztendőnek, amit vatikáni szolgálatban töltöttem el, két arculata van: az egyik a fontos tárgyalások levezetése, üzenetváltások közvetítése írások nélkül, csak élőszóval, az ügy rendkívül kényes volta miatt, két nagy tárgyaló fél között, és a másik a szökések reális megvalósítása. Ez utóbbi maga egy izgalmas kalandregény témája lehetne, amely kalandokba nem valami könnyelmű élet, hanem a föladat megvalósítása kényszerített bele. Ezeknek elbeszélését mellőzni is fogom, habár az én hűséges naplóm őriz valamennyit, a jelen idők frissességével. Komolytalannak ítélném, hogy oly nagy feladatok, oly kényes diplomáciai sakkhúzások ismertetése közben elmeséljem, hogyan voltam hajófüttő és disznókereskedő Romániában; vagy hogyan úsztam át a Rábát már havazó hideg télben, fejemen cipelve összes ruhámat és a kis koffert. Most, a fejezet elején írok pár szóval róluk, és a továbbiakban mellőzöm őket.

Románia fővárosáig aránylag könnyen értem el; a jezsuita páterek nagy szeretettel fogadtak, de a bulgáriai és isztambuli út előkészítései közben befejeződött a világháború, és így fölszabadult a könnyebben járható nyugati út. Bukarestből mint elhurcolt zsidó jöttem vissza Magyarországra, és folytattam az utat Rómaig. Ezen az úton keveredtem tolvajok, drogcsempészek és leánykereskedők förtelmes bandájába, amikor komoly lábsebem miatt tíz napig Budapesten kellett megbújnom, mert nem volt szabad megtudnia senkinek, hogy én Nyugat felé szököm. Egy külvárosi bérházban húzódtam meg. Ezen az új szállásomon a legnyersebb és legszomorúbb tapaszt-

talatokra tettem szert, amelyekkel valaha is találkozhat-
tam volna. Akik megosztották velem a szobát, zsebmet-
szők, prostituáltak és selyemfiúk voltak. Ezek, amikor
hajnaltájt megjöttek „munkáikból”, kölcsönösen szeny-
nyezték egymást az emberi ocsmányság legszomorúbb
történeteivel.

Későbbi szökéseim egyikén újra le kellett mennem
egészen Romániáig, hogy a bukaresti pápai nunciushoz
levigyek néhány fontos levelet. Ez alkalommal jutottam
legközelebb ahhoz, hogy elveszek: az egyik állomáson
elfogtak, és vissza akartak vinni Bukarestbe, és én tud-
tam, hogy alapos kutatás meg fog nálam találni igen
kényes, sokakat kompromittáló iratokat. Ezért a két ór-
közül a vak sötét éjjel kiugrottam a lassan induló vonat-
ból. Szántóföldeken, feneketlen sárban, szitáló hideg eső-
ben, a végsőig kimerülve futottam visszafelé, a legki-
sebb zajra is a sárba feküdve, míg egy tehervonatra föl
tudtam kapaszkodni, amely aztán visszavitt az életbe.
Ma is megvan csaknem az összes hamis igazolványom,
amelyeket vagy kaptam, vagy magam gyártottam; finn
egyetemi tanártól szakállas ortodox papig sok minden
voltam, csak a szívem maradt meg mindig jezsuitának,
és az összes nehézség örömmel tűnt föl, mert azt éreztem,
hogy jezsuita életem lényegét gyakorlom, amikor Őszent-
ségének és az egyháznak föltételek nélküli szolgája lehet-
tek.

Rómában a Kúrián megérkezésem bizonyos szenzáci-
ót keltett, mert én voltam az első, aki a háború után orosz
megszállt területről befutottam, s hoztam a megbízható,
hiteles híreket. A jezsuita központban P. Norberto de
Boynes vikárius generálist találtam, mert P. Ledohowsky
halála után a háború miatt nem lehetett összehívni a
Congregatio Generalist, s így a rendnek nem volt még P.
Generalisa. P. de Boynes rendkívül széles látókörű fran-
cia jezsuita, aki mint visitator végigjárta Amerikát és
Ázsiát, és természetesen Európát is, összes problémájával
együtt, kitűnően ismerte. Még megérkezésem napján hi-
vatott magához, és hosszú beszélgetésünk után kért,
hogy jelentésemet a magyar egyházi és politikai helyzet-

ről sürgősen írásban is adjam be. Könnyű volt megígérnem, mert tulajdonképpen már otthonról készen hoztam magammal.

Miután átadtam a hosszú jelentést, másnap fölkeresett a francia Assistens Substitutusa, s kért, hogy segítsek neki, mert jelentésem néhány részletét nem érti meg elég világosan. Ekkor tudtam meg, hogy a P. Vicarius Generalis Öszentsége számára íratta le újra a jelentésemet, és már beszélt is P. Leiberrel, hogy bemutassa XII. Pius pápának. Azonnal kértem, hogy ebben az esetben kibővíthessem összefoglalásomat, mert Öszentsége számára a magyar püspöki kar néhány tagjától is van jelentenivalóm.

Pár nap múlva fölkeresett a szobámban P. Leiber. Hozta magával az átadásra kész hosszú jelentést, hogy olvassuk át együtt, és ő tehesen föl kérdéseket. Nagy tisztelettel néztem erre az alacsony, sovány, beteges emberre, akiről tudtam, hogy XII. Pius pápa legbizalmasabb embere. Nem akarom megsérteni azzal, hogy itt közhelyekkel dicséreteket írok róla, csak annyit jegyzek meg, hogy kevés ember szolgálta annyi hűséggel, oly érdektelenül és oly hideg tárgyilagossággal gazdáját, mint ez a német jezsuita, immár két évtized óta, Pacelli nunciust, bíborost, majd pápa Öszentségét.

Jentésem nagyon tetszett neki: hidegnek és tárgyilagossnak tartotta, mert jó és rossz föl van sorolva benne minden szenvedély nélkül. Megemlítettem neki, hogy az én egyik föladatomban az, hogy pénzügyi szerezzek a Kalot mozgalom számára, s ezért szeretnék Amerikába menni; mire azt válaszolta, hogyha a Szentszék úgy látja jónak, hogy én itt hasznosabb munkát tudok végezni, akkor öszentségétől megkapom a szükséges összeget; ebben az esetben igen jó lenne, ha a Budapestről kiutasított és jelenleg Milánóban tartózkodó Angelo Rotta nunciustól hoznék pár sort a Kalotról. Neki jól kell ismernie, mert tizenhat éven át képviselte a Szentszék Magyarországon.

Másnap már vatikáni teherautón, szózott halakkal teli hordók tetején ültem, és utaztam Milánó felé; napok

múlva is kibírhatatlanul halszagú maradt a ruhám. Milánótól nem messze, Venegonóban találtam meg Mns. Rottát. A volt nuncius nagy örömmel fogadott a világnak talán egyik legszebb szemináriumában, és a következő nyilatkozatot adta át nekem:

Venegono, 1945. augusztus 1.

Alulírott örömmel igazolom, hogy a Kalot mozgalom Magyarország egyik legnagyobb katolikus mozgalma, elismert az ország minden vidékén, és súlyosan jelentős a megszervezett parasztság nagy száma miatt és mélységesen keresztény és szociális szelleme miatt annyira, hogy eddig még a kommunisták sem mertek hozzányúlni.

A magyar püspöki kar is igen nagyra értékeli ezt a mozgalmat, és még 1942-ben pásztorlevélben ajánlotta a klérusnak és a híveknek, sőt, pénzügyileg is segítséget nyújtott nekik. Egyetlen katolikus szervezet, amelyik a bolsevizmus ellen képes szervezett küzdelmet folytatni.

Ily mozgalom megsegítését tehát a legmelegebben ajánlani tudom. Különösen a jelenlegi adott helyzetben, mert vezetőinek alapos reális érzéke és fennkölt erkölcsisége biztosíték arra nézve, hogy a kapott segítséget a lehető legjobb módon fogják fölhasználni.

Angelo Rotta

Országos Széchényi érsek, apostoli nuncius

Az idős, tiszteletre méltó érsekkel hosszan elbeszélgettünk, és fölidéztük a múltat, amikor összebombázott palotájában fölkerestem, és az oroszoknál vég nélküli utánjárásokkal elintéztük, hogy Budáról átköltözhetett Pestre, az angolkisasszonyok intézetébe, ahol én szereztem neki helyet az apácákkal való régi és őszinte barátságom alapján. Majd megemlékeztünk arról is, amikor az egész Kalotot mozgósítottuk, hogy a pápai segélyakcióra gyűjtsenek össze élelmiszereket.

Jókedvűen emlékeztünk vissza a nuncius úrral a következő esetre: egy ilyen gyűjtésünk alkalmával Czapik érsek levelet írt a nunciusnak, és kérésünk nélkül fölmasztagasztalta a nála szokásos nagy szavakkal csekély személyünket; de ugyanakkor egy másik levelet is írt az Accio

Catholica igazgatójának, és a nála szokásos nagy szavakkal csekély személyünkről azt állította, hogy veszedelmes nácik vagyunk, és minden eszközzel félre kell bennünket állítani. Mint ahogy ez a regényekben mindig történni szokott, de néha az életben is, az A. C. igazgatója szaladt a levéllel a nunciushoz, hogy az érseknek szívességet tegyen, és kérje mindkettőnk fejét. Mns. Rotta elkérte a levelet, és megtartotta magának, hogy másnap mindkettőnknek megmutassa a két levelet egyszerre, és együtt botránkozzunk és szórakozzunk Czapik érseken.

Véget vetettünk a kellemes beszélgetésnek, mert sietnem kellett vissza Rómába, bár irigykedve néztem ezt a csodálatos nyugalmat itt a szemináriumban, Itália ragyogó ege alatt.

Már ugyanaznap este egy ócska teherautón utaztam Róma felé. Vonatok abban az időben még alig közlekedtek a fölrobbantott hidak miatt. Harmadnap hajnalban értem piszkosan, szakállasan az Örök Városba. De hoztam az értékes írást. P. Vicariusnak és P. Leibernek is nagyon tetszett. Ki sem tudtam pihenni magamat, amikor legnagyobb meglepetésemre, még aznap délután egy telefonbeszélgetés meghívott a teljesen szokatlan fél hét órára a Vatikánba Mns. Sericano Silviohoz, aki az éppen vakáción levő Mns. Montinit helyettesítette. Meglepetésem még nagyobb lett, amikor megtudtam, azért hivatott, hogy beszélgessen velem a magyarországi megüresedett püspöki székek betöltéséről és nevezetesen az új hercegprimás kinevezéséről. Mint előadta nekem, a Vatikán afelé hajlik, hogy most még nem nevez ki senkit, hanem vár, amíg valamelyest kitisztul a helyzet. Én a legelősebben amellet foglaltam állást, hogy a lehető legelővidebb időn belül kell kinevezni az új püspököket és főleg a hercegprimást. Érvnek nemcsak azt hoztam föl, hogy nem lehet a nyáját pásztor nélkül hagyni, hanem főleg azt, hogy a Szentszéknek a kinevezéssel ki kell mutatnia, hogy továbbra is gyakorolni akarja jogait az oroszok által megszállott országokban is; sőt, előzetes megkérdezés nélkül kell az új kinevezéseket megejteni, nehogy a Vatikán alkalmat adjon komplikációt jelentő

tiltakozás számára; azonkívül az előzetes bejelentés a kormány elismerését jelentené, ezt pedig még a szövetséges hatalmak sem tették meg; végül azonnal kell kinevezni az új püspököket, főleg a hercegprímást, nehogy eszébe jusson az új kormánynak élni kétes jelölési jogával, és esetleg a Szentszék számára kellemetlen személyeket ajánljanak föl, ami csak még nagyobb zavart jelenthetne. Minden nap késés növeli a veszélyt. A szóba jöhető személyeket is végigtárgyaltuk, több mint másfél órán keresztül. Azzal bocsátott el, kéri, érveimet és a személyeket beadványban adjam elő. Figyelmeztetett, nagyon fontoljak meg minden szót, mert komolyan fogják venni ajánlásaimat, ugyanis jól informált embernek tartanak. Ez augusztus 4-én történt.

Az irat megszerkesztésén három napig dolgoztam. Az első részben hat érvet soroltam föl, hogy legalább a hercegprímást azonnal ki kell nevezni, és három másik érvel az azt kértem, hogy a biborosi kalapot is kapja meg, noha különben nem jár együtt a hercegprímási ranggal. A második részben összesen tizenhat személyről adtam jellemzést. A hercegprímási székre sorrendben a következőket ajánlottam: Mindszenty József, dr. Bánáss László és Shvoy Lajos. A veszprémi püspökségre dr. Bánáss Lászlót. Majd következtek a többiek, akikről beszélnek az országban mint jelöltekről. Mindegyikről oly formában írtam, mint ahogy itt szóról szóra leközlöm a Mindszentyről írt részt.

Mellette szóló érvek :

1. Következetes, szilárd és semmi nehézségtől meg nem riadó férfi.

Évek alatt számos vármegyét megszervezett, hogy azok nyíltan követeljék a polgári házasság törvényének megváltoztatását. Polgári hatóságok igazságtalan rendelkezéseit keményen elítélte. Amikor egy miniszter ezek miatt neki, aki még csak plébános volt, szemrehányást tett, és saját hatalmát hangoztatta előtte, így válaszolt: A te hatalmad nagyobb, de az enyém tovább tart.

Mint esperes húsz év alatt tizennyolc plébániát alapított és szerelt föl, és több mint 12 katolikus iskolát nyitott meg.

Mint veszprémi püspök az első évben már tizenhat új plébániát alapított. A második évben is készen voltak részleteiben a tervek a munka folytatására, de bejöttek az oroszok, és minden elakadt.

2. Kiváló szervező tehetség.

Mint zalaegerszegi plébános a város minden társadalmi rétegét példászerűen külön katolikus szervezetekbe tömörítette.

3. Szociális szellem jellemzi.

Sok éven át fáradozott a szegény cigányok segítésén. Pár hét után, hogy püspökké lett, fölemelte az egyházi birtok napszámósainak bérét, akik addig valóságos nyomorban éltek.

4. Példás életű pap.

Szegény családból származva, amikor püspökké lett, minden privát vagyonát elosztotta rokonai között, figyelmeztetve őket, hogy a jövőben semmi anyagi segítséget tőle ne várjanak.

Legdühösebb ellenségei sem tudták őt soha erkölcsi hibával megvádolni. Én magam is többször láttam őt templomában hosszan, egyedül imádkozni. Tanulékony ember, és nem bezárt lelkületű.

5. Képzett ember.

Több könyvet írt: kisebb jelentőségű történelmi tanulmányok mellett egy háromkötetes, jámborsággal teli monumentális munkát a keresztény anyák kötelességéről.

6. A kommunisták is nagyrabecsülik, mivel a nácik erőszakkal elhurcolták őt.

Ellene szóló érvek:

1. Túlságosan rideg (szigorú).

A városban működő papokat, hittantanárokat valósággal kényszerítette, hogy a kibővített plébánia épületében közösségben éljenek, és ott oly szigorú fegyelmet tartott, hogy a plébániáját elnevezték „pehminiarum”-nak (akkor még Pehm volt a neve).

Mióta püspökké lett, ridegsége atyai gondoskodással enyhült.

2. Az igazságot néha túlságosan nyersen mondja meg, amely oly gyakran fordul elő, hogy példákat fölhozni rá

fölösleges. Ezért sokan félnek tőle, és bár tisztelik, de nem szeretik.

3. Akaratereje túlságosan nagy.

Amit igaznak ismer meg, mindenkivel szemben kiméletlenül végrehajtja. Egy vármegye alispánját, mert megakadályozta őt a polgári házasság elleni küzdelmében, állásából elmozdította, és így politikai pályáját tönkretette.

4. A vend területek Magyarországhoz való csatoltatásában részt vett, amely most visszakerült Jugoszláviához.

5. Köztudomásúan királypárti.

Szobájában állandóan ott volt kifüggesztve Habsburg Ottó örökös király arcképe; IV. Károly utolsó magyar király halálának évfordulóján minden évben ünnepélyes gyászmisét mutatott be.

6. Újabbán a kommunisták méltatlankodtak ellene, mivel a kommunisták tekintélyét saját javukra akarták fölhasználni, ő szándékaikat megghiúsította.

Végső következtetés: Mindszenty Józsefben a jeles és kiváló férfiak minden erénye és hibái vegyülnek össze.

Az összes többi tizenhat jelöltről is ugyanígy írtam meg az információt. Azt hiszem, egyenesen latinul írtam meg a szöveget, mert irataim között sehol sem találok magyar szöveget. Bemutattam a P. Vicariusnak, aki szerint rendkívül tárgyilagosnak látszik. Még aznap este, ugyancsak fél hét órakor elvittem Mns. Sericanóhoz, s több mint egy órán át együtt átolvastuk és megbeszéltük az egészet. Csodálkozott, hogy egyvalakit kihagytam a listából. Megokoltam, hogy miért.

A következő napokban összeállítottam egy nagyon szép fényképalbumot a Kalotról, amelyet Őszentségének kihallgatásom alkalmával akartam bemutatni. Maradt időm naponta átmenni a Gregorián egyetemre P. Mócsyhoz, aki valamikor Érden élém jött a vasútállomásra, amikor mint kandidátus megérkeztem a novíciátusba. Ma már egyetemi tanár volt, itt, a legmagasabb helyen, és mi órákat beszélgettünk az egyház és a társaság belső ügyeiről. Többször hosszan magyarázta nekem az ő külön értelmezését Szent Pál *teljesség* kifejezéséről. Egész lélekkel élte tanári hivatását.

Sokat voltam együtt P. Gallus Tiborral is, aki Őszentségét még Pacelli bíboros korában majdnem egy éven keresztül tanította csaknem naponta a magyar nyelvre a budapesti eucharisztikus világkongresszus előtt. Vele gyakorolta be a kívülről elmondott hosszú magyar beszédeit is. El is kísérte annak idején Pacelli bíborost Magyarországra, s legbelsőbb környezetéhez tartozott. Később mint pápához is igen könnyű bejárása volt, sőt Őszentsége többször hívatta, ha valami magyar ügy adódott. Nemrég nevezték ki a vatikáni rádióhoz magyar bemondónak, ami nemcsak a hírek fölolvását jelentette, hanem minden esetben összeállítását is. Itt láttam, hogy mily nehéz egy ilyen szolgálat: néha valamennyien segítettünk a kétségbeesett P. Gallusnak összeszedni értékes és főleg abszolút hiteles híreket.

Augusztus 14-én voltam Őszentségénél kihallgatáson. Nagyon nagy élmény volt. Amint végigmentem a folyosókon, amelyek évszázadok tradícióit őrzik, föltámadt előttem a múlt minden dicsőségével és szomorúságával, és én, aki csodálója voltam mindig a múltnak, sokszorosán éreztem hatását lelkemben. Az előszobában halk szavú pápai grófok érdeklődtek az otthoni viszonyok iránt. Végre rám került a sor, és a szolgálattevő kamarás elkísért az ajtóig, mert Őszentsége privát audiencián, a könyvtárszobájában fogadott. Amikor előírás szerint térden állva maradtam, hellyel kínált meg az íróasztala mellett. Eszembe jutott a század egyik legmélyebb jezsuita írójának, P. Lippert Péternek az esete, akit maga a P. Generális vitt bemutatni Őszentségének, és akin akkora megilletődöttség vett erőt, hogy egyetlen árva szót kimondani nem tudott, pedig mindketten szeretettel biztatták. Úgy jött ki Őszentségtől, hogy még köszönni sem volt képes. Én is nagyon meg voltam rendülve, és az első percekben nagyon kerestem a szavakat, és emlékszem, hogy az összes nyelveket összekevertem, amelyeket valamennyire is beszéltem. De ez nem volt nehézség, mert Őszentsége még egyszer annyi nyelven beszélt, és ezenfelül nagyon jóságos és kegyes volt, ő is állandóan változtatta a nyelveket, alkalmazkodva hozzám. Lassan azon-

ban teljesen föloldódott a feszültség, és a végén a fényképalbumot is együtt lapoztuk végig, és én magyaráztam a képeket.

Kikérdezett részletesen az otthoni helyzetről, jelentésem több pontjára vonatkozóan részletes magyarázatot kért. Végighallgatta érveimet, hogy tanácsosabb most kinevezni az új hercegprimást, mint várni vele, és a bíborosi rangot is megadni neki. Majd részletesen kikérdezett az egyes jelöltekről. Előhoztam Őszentségének az oroszok közeledési szándékát a Vatikánhoz, mire csak azt válaszolta, hogy az egyháznak érdeke, hogy szabadon közlekedhessen a megszállott területeken élő híveivel, amiben ma akadályozva van, s e célért az egyház áldozatokat is kész hozni, de előbb mutasson az orosz valami pozitívumot. A legvégén ajándékba rózsafüzért adott, és nekem volt annyi bátorságom, hogy egy másikat kértem P. Kerkai számára, akiről annyi szép szót szoltam a kihallgatás alatt. Őszentsége áldása után boldogan siettem haza a Kúriára, és délután hosszan átbeszéltem a P. Vicariussal és P. Leiberrel a további teendőket. Mindketten azt mondták, hogy lassan csomagolhatok, mert hamarosan utaznom kell vissza Magyarországra.

Megemlítettem P. Leibernek az oroszok felé való közeledés lehetőségét, és kikértem véleményét. Meglepetésemre bevallotta, hogy a Vatikánban vannak magas rangú személyiségek, akik Őszentségét abba az irányba befolyásolják, hogy keresni kell az oroszok felé egy *modus vivendi* megtalálásának útját. Ez előbb-utóbb be fog következni, mert a mai állapot egy operációs beavatkozás állapota: egy beteg nem tud élni úgy, hogy örökké csak operálják, egyszer ennek vége lesz, és akkor lehet majd egyezkedni.

Két nap múlva fölkeresett P. Leiber, és átadott Őszentsége nevében oly komoly nagy összeget, amelyből mi az egész Kalot-mozgalmat, összes munkatársával, kiadványával és propagandájával együtt legalább egy esztendőig fönn tudjuk tartani. Örömöm azonban akkor lett teljessé, amikor újabb pár nap múlva P. Leiber átadott egy egészen egyszerű kis borítékot, vékony is volt, címzés

sem volt rajta, s csak ennyit mondott hozzá: „Mindszenty kinevezése, adja át Őeminenciájának.” Még aznap a levelet és a pénzt kis kofferembe beragasztottam a bélés alá, és utánaéztem, mivel tudnék elindulni, lehetőleg azonnal. Amikor másnap elmentem P. Mócsyhoz elbúcsúzni, izgatottan azzal fogadott, hogy Tóth Miklós esztergomi teológus érkezett az éjjel Magyarországról, és hozta összegezve számos egyházi méltóság véleményét a kinevezendő új hercegprímást illetően. A teológussal nem tudtam beszélni, mert már indultam egy igen kedvező alkalmat kihasználva. Csak amikor újra visszajöttem Rómába, kaptam másolatpéldányt Tóth Miklós beadványából, augusztus 24-ei dátummal. Ő is első helyen Mindszentyt ajánlotta.

* * *

Tizenkét nap kellett ahhoz, hogy Rómából Budapestig elvergődjem. P. Kerkait nem találtam a szobájában: a Kalot-központban tartott éppen értekezletet a munkatársakkal. A New York-i augusztus 20-ai előadását elfogták, és az én hangomat vélték fölismerni benne, és a gondolatok is az enyémekek voltak, úgyhogy egészen fölvilanyozva már számítottak rá, hogy hamarosan érkezni fognak az első segélyek. Képzeltetni P. Kerkai meglepődését, amikor benyitott a szobájába, s engem ott talált asztalánál ülve. Soha sem láttam P. Kerkai arcán oly keserű csalódást: „Hát Ön visszajött? Nincs Amerikában?” Izgatott mondatokkal azt sem tudtam, mit mondjak el először. Elszédültünk mind a ketten arra a gondolatra, hogy Őszentsége tud a mi keserves küzdelmeinkről itt a kommunista tengerben; hogy bőséges pénz áll a rendelkezésünkre; és hogy van új hercegprímásunk, s mi adhatjuk át neki a kinevezést. Hagytam, hogy ő bontsa ki a koffer bélését, mert tudtam magamról, hogy mily öröm az ajándékcsoomagoknak éppen az izgalmas kibontása. Elmondotta, hogy a Raile-csoport csak gúnyol bennünket; de mit számít ez, amikor elmesélhettem, hogy Rómából eljövet P. Brust német asszisztens, akihez tartozott a magyar provincia is, utolsó szavai hozzám a búcsú-

záskor ezek voltak: „Boldog vagyok, hogy megismerhettem az Önök Kalot mozgalmát: Kolosszális! Jezsuitákhoz méltó munka.” Azt is megtudtam P. Kerkaitól, hogy P. Borbély provinciális is csak gúnyolódik rajtunk, hogy mi egy veszett ügyért annyit törjük magunkat, mert az orosszal nincs mit kezdeni, ez a nép emberi nivå alatt áll, aki leül velük tárgyalni, az beszennyezi magát. P. Raile pedig mindenfelé azt híresztelte rólunk, hogy mi vad nácik voltunk, elfeledkezve, hogy a náci idők utolsó hónapjaiban a zsidókkal együtt bujdosunk, s a Gestapo több munkatársunkat el is hurcolt, és kettőt meg is kínozott, hogy kisedje belőlük, hogy mi hol tartózkodunk, de a szerencsétlenek egyáltalán nem tudták. P. Raile azt is mondogatja mindenfelé, abból is látszik, hogy én náci vagyok, mert gyáván elmenekültem külföldre. Hamarosan majd ő is menekülni fog P. Borbéllyal együtt, de akkor ezt még nem tudtuk.

Fölmértük helyzetünket: a mérleg egyik serpenyőjében ott volt az egész római Kúria teljes erkölcsi támogatásával, a nuncius gyönyörű levelével, Öszentsége áldásával és jelentős anyagi segítségével; a másik serpenyőben pedig egy szomorú eltorzult jezsuita figura, P. Raile, aki már csak pénzváltással foglalkozott, és mint magam láttam, heteken át az ebédlőbe le sem jött megosztani velünk a fekete kenyeret és a répa-főzeléket, ami akkor egyedül jutott. P. Railén kívül ott volt a mérleg bal serpenyőjében kis csoportja is, és a szomorú csak az volt, hogy ebbe éppen a vezetők tartoztak bele: P. Vid és P. Borbély, aki saját szemével látta, hogy mi megy végbe P. Raile szobájában, és nem adta át csendben az elbocsátó levelet ennek a szerencsétlen, lecsúszott embernek, akiről Rómában a felét sem hitték el annak, amit írásban beadtam róla, mert lehetetlennek tartották éppen a provinciális jelenléte miatt, pedig az utolsó szóig mind igaz volt, tanú rá a fél provincia („Saepe in cubiculo Patris Raile vel in redactione revisitae Magyar Kultura convivia minorae maiorave coniuncta cum potu vinorum et sic dictae schnaps (aquavite) ordinarie peragere solent. Ad hunc finem pocula 10-12 promta sunt et etiam vinum diversi

generis, cognac et variae species comestibilium. Non semel vidi eum ebrium rediisse domum, quando neque recte mecum loqui potuerat. Addendum est Pm. Reile ordinarie et quotidie uti verbis obscenes, quibus solum aurigae suburbini utuntur.”)

P. Borbély provinciálisnál tetézte a bajt, hogy nem volt idegzete elviselni az orosz hadsereg szörnyűséges viselkedését, és a megengedett mértéken túl nőtt benne az oroszok elleni utálat és gyűlölet. Hiányzott belőle az apostoli jezsuita lelkület, amely egy Bobola Andrást a tatárok közé vitt, és amely lelkületről a *Formula Instituti S. J.* ezeket írja: „ut . . . illico, quantum in nobis fuerit, sive nos ad Turcos, sive ad quoscunque alios . . . mittendos censuerint, exsequi teneamur”. A többi jezsuita lelkesen mellettünk állt, leszámítva az ilyenkor szokásos, emberileg normális százalékot.

Úgy határoztunk, hogy Mindszentynek P. Kerkai viszi el a kinevezési okmányt, mert ő volt a középiskolában tanítványa, azonkívül jobb, ha én nem sokat mutakozom nyilvánosan, mert majd újra szöknöm kell Rómába; az oroszok miatt ugyanis biztonságban voltam, de a magyar sajtó naponta követelte a Kalot föloszlatását és a mi fölakasztásunkat. Még egy egész évig kiabáltak így ellenünk, de vidéki verekedéseken kívül sokkal többet nem tudtak tenni velünk szemben, mert az orosz nem engedte őket ránk rohanni. Jobb így élni és így mégis dolgozni, mint egészen eltiltva lenni minden munkától. Ezt az elvünket Rómában kivétel nélkül mindenki helyeselte, és mindenki biztatott a munka folytatására, csak itthon üldöztek miatta éppen azok, akik fegyvertársaink kellett volna legyenek, köztük elsősorban P. Borbély provinciális, aki nem volt képes fölfogni Róma szándékát, és fölemelkedni arra a magasságra, ahonnan Rómából nézték a dolgokat.

Két nap múlva fölkeresett szobámban Mindszenty. A naplómban ez áll: *Szeptember 11. Mindszenty hercegprimás volt nálam kb. másfél óráig. Föltárta az összes szubjektív és objektív nehézségeit a hercegprimással kapcsolatban: személyi alkalmatlanság, én bizonyára egy-*

oldalúan informáltam a Szentszékét az ő személyéről, ezért nevezték mégis őt ki; és a rendkívül nehéz helyzet, amelyet az ő személyisége csak még nehezebbé tesz. Azt válaszoltam, hogy az ő egyéni alkalmatlanságát én is föl-tártam a Szentatya előtt, tehát a döntés valóban szabad-akarati és Szentlélektől sugallt volt.

Ebben a pillanatban úgy láttam, hogy soha ilyen alkal-mam még egyszer az életben nem lesz, hogy összes hibáit megmondhassam neki, ezért mindent elmondtam: mely hibákat és milyen példák illusztrálásával írtam meg a Szentszéknek beadott információmban. Sőt többet is mondtam, mint amennyi az írásban szerepelt, mert Rómá-ban is előszóval többet mondtam az írásnál. Lehajtott fejjel, csendesen hallgatott végig, és a végén, mintegy men-tegetőzve és mintegy magát igazolva, ezt válaszolta: Azért már Ön is láthatja, hogy az utóbbi időben sokat javultam ezekben a hibákban, és már nem vagyok olyan kemény, és tanácsokat is elfogadok. Ezt én úgy értelmeztem, hogy ezentúl ha valaki, hát én vagyok följogosítva neki taná-csokkal szolgálni. Azt ajánlottam ezután, hogy köszönőle-veléhez írjon nagy programot is, amelyet én elviszek a Szentatyához, és ha ő ezt jóváhagyja, ez óriási súlyt ad majd neki.

Ezután felsorolta nekem az érveit, hogy miért fogadja el a primásságot, és kimondotta az „affirmative” szót látható megindultsággal. Eddig a napló.

P. Kerkaival rögtön értékeltük az egész beszélgetést, és levontuk a nagy következtetést, hogy a P. Railék és közvetlen előjáróink részéről tapasztalható ellenséges hangulattal szemben a hercegprimás mellettünk fog állni.

Közben a fölüdülések ideje alatt a páterek között egészen kellemetlenné lett a helyzetem, mert egyrészt folyton faggattak, hogy mi, hogyan történt Rómában, másrészt P. Borbély állandóan félbeszakított gúnyos kérdéseivel, amelyekből nyilván látszott, hogy zavarba akar hozni. Egy provinciálisnak jobban kellett volna uralkodni érzel-mein.

Két nap múlva újra fölkeresett a hercegprimás. A be-szélgetésről csak egy mondatot jegyeztem föl:

Róma felfogását ismertettem vele a jelen helyzetben való viselkedésről.

A kommentár teljes elmaradása arra enged következtetni, hogy Őeminenciája nem tett nagyobb ellenvetéseket.

Legközelebb én tettem tiszteletemet nála, és ekkor hosszan előhozta a királykérdést. Kifejtette, hogy a magyar közjog szerint ma ő a *homo regius*, vagyis az ország legfelsőbb közjogi személyisége, és mint ilyen kötelességének érzi, hogy a helyes jogi állapot visszaállítása érdekében lépéseket tegyen. Magyarország még ma is királyság, jogos királya, a habsburgi II. Ottó él, és a legkevesebb, amit ebben az ügyben mint első lépést megtehet, hogy hódolatát mutatja be örökös királyának. Ezért szeretne engem elküldeni Őfelségéhez megbízólevéllel, és én előszóval előadhatom az ő terveit, amelyek között első a köztársaság kimondásának a megakadályozása. Megkért még arra is, adjam át az ő személyi kérését, hogy tegyen értünk valamit Őfelsége, hogy mi is tehessünk öerte. Itt a Nagy-Magyarország visszaállítására gondolt, vagy legalább néhány vármegye visszaszerzésére, amit nekem így meg is magyarázott.

Megdöbbenve hallgattam, hogy ma, amikor a szovjet csizmája fél Európán rajta áll teljes súlyával, ennek az embernek első gondjai közé tartozik a Habsburg-dinasztia helyreállítása érdekében lépéseket tenni, vagy legalábbis hódolni Ottó előtt mint törvényes uralkodója előtt. Hogy fogja ez felbőszíteni az amúgy sem birkatürelmű oroszokat és az egész országot kézben tartó kommunistákat? Micsoda fölösleges, időszerűtlen és elkerülhetetlen vihar lesz ebből, éppen ma, amikor féltucat másfajta szélvész már úgylis háztetőnket viszi el. Próbáltam ellenvetéseket tenni a pár nap előtti vallomása alapján, de úgy látszik, azt már egészen elfelejtette, mert szilárd hangon csak annyit válaszolt, hogy ez mint hercegprimásnak neki kötelessége. A hercegprimás nemcsak egyházi méltóság, hanem közjogi is. Ellenvetettem, hogy profán alkotmányos jogainak gyakorlása majd súlyos károkat, sőt katasztrófát okozhat vallási, egyházi jogai

gyakorlásában, mire azt válaszolta: a kötelességek azért vannak, hogy az ember teljesítse őket. — Igen, ha a körülmények megengedik, de ma egy hódítás és egy forradalom kettős fölfordulásában élünk, és ne felejtjük el, hogy egy forradalom jogforrás is lehet. Ezen csak mélyesen megbotránkozott, és láttam, hogy itt vitatkozni nem is lehet vele, mert vidéki szemináriumi végzettségével nem is tudhatja, hogy Suareztól kezdve mily hatalmas jogi viták és fejlődés zajlott le a nagyvilágban, és hogy éppen a jezsuiták voltak azok, akik a modern jogfejlődésben egészen új irányt határoztak meg.

Mint aki tudja, hogy helyesen cselekszik, és én elfogadom az ő akaratát, át is adott egy kézzel írott levelet Öfelsége számára. Íme a levél:

Felséges Uram! Mint legkegyesebben kinevezett magyar primás, mély hódolattal, jelentéseimmel és kéréseimmel vagyok bátor küldeni Felségedhez P. Nagy S. J. urat.

Méltóztassék őt kegyesen és bizalommal fogadni.

A királyné felségének is mély tiszteletemet és hódolatomat, vagyok Felséges Uramnak hűséges híve.

Budapest, 1945. szeptember 18.

Mindszenty József

kinev. esztergomi érsek

Két nap múlva küldött egy másik megbízólevelet is P. Kerkaival, az kissé részletesebb volt és géppel íródott:

Felséges Uram!

Mély hódolatom jelentem örökös királyomnak, mint a Szentséges Atyától legkegyelmesebben kinevezett esztergomi érsek, mint az ország primása és ezzel a tényleges államfőtlen ország első közjogi méltósága.

A mai állami berendezkedésben nem könnyű ezt a közjogi méltóságot, már csak boldogult elődöm halálával bekövetkezett megszakítás miatt is teljes mérvben érvényesíteni, de ami a Felségedhez való hűségemet illeti, azt a mégoly nehéz viszonyok sem változtathatják meg.

Jelen levelem vivője páter Nagy S. J. Méltóztassék őt bizalommal fogadni. Nevemben és megbízásomban jelentést tesz Felségednek, és közérdekű, a királyság és nemzet

*ügyére egyaránt életfontosságú kérésemet terjeszti elő.
A királyné Őfelségének mély hódolatomat jelentve vagyok
Felségednek*

hűséges híve

Mindszenty József

hercegprímás, esztergomi érsek

Veszprém, 1945. évi szeptember hó 22-én.

Mindkét levél fogalmazása és helyesírása Őeminenciájától való.

Elvállaltam a kiküldetést, mert tudtam, ha visszautasítom, egy életre ellenségemmé lesz. P. Kerkaival egymásra néztünk, és azt kérdeztük, hogy most mi is vagyok én tulajdonképpen: vad náci, félkommunista vagy minősített monarchista? Csak egy akartam lenni igazán: jezsuita, aki egyházát szolgálja.

Erről a küldetéséről senkinek sem beszéltem, nem úgy, mint Pallavichini örgróf, akit a hercegprímás — talán nem bízva bennem — szintén kiküldött a királyhoz, és aki Párizsig az egész hosszú úton két embernek elmesélte, hogy ő a primás titkos megbízatásából Ottóhoz megy. Salzburgban többen sűgva mondták nekem, hogy itt utazott át az örgróf úr. Amikor jött vissza, csak az hiányzott, hogy trombitás heroldok hirdessék érkezését: a határon már várták az ÁVO emberei, s mind a mai napig nem került elő. Ellenben a sok baj és nyomorúság tetejében újabb terrorhullám zúdult reánk, mert Mindszenty úgy érezte, hogy kötelessége a királyság helyreállításának megkezdése. Nem írtam eddig mindezekről, mert Mindszenty még ítélet alatt állt, majd börtönben ült, de mivel ma már biztonságban van, úgy érzem, nem ártok vele senkinek, tehát nyilvánosságra hozhatom. A történelemnek joga van megtudni az igazságot.

Voltam az orosz követségen is, és beszéltem régi ismerőseimmel. Elmondottam, hogy ha a terroron túl valamilyen normális emberi eszközökkel is akarnak itt egyszer majd uralkodni, és elviselhető légkört teremteni, akkor tudniok kell, hogy ezt soha az életben elérni nem fogják az egyházzal való megbékélés nélkül. Tegyenek valami pozitív gesztust az egyház felé, és látni fogják,

mennyire egészségesebb légkör fog kialakulni az egész országban. Válaszként a vádak tömegét sorolták föl az egyház ellen, és úgy állították be magukat, mint valami szenteket. Láttam, hogy nincs mit kezdeni velük. Nagyon lesújtott az eredménytelenség.

Ekkor már újra csomagoltam. Még kaptam a herceg-prímástól egy újabb levelet Öszentségéhez, amelyben a köszönet mellett engem is beajánl, mint aki az ő nevében majd beszámolok, és a Kalotról azt írta, hogy az az ő büszkesége, koronája (*coronae nostrae*). Erről az érdekes levélről is van másolatom, amely az átadandó eredeti levéllel íródott le. Ő maga adta át a másolatot, bizonyára, hogy láthassuk, milyen szépen írt a Kalotról.

Amíg mindezeket ragasztgattam be kis kofferem bélésébe, megtudtam, hogy a Kalot az elveszettek helyett két új népfőiskolát nyitott meg; megtudtam, hogy amikor P. Kerkai panaszra ment a Belügyminisztériumba, hogy a kommunisták öt községben félholtra verték a Kalot legényeket, válaszként előmutattak egy listát, ahol másik négy-öt faluban a Kalot legények verték félholtra a kommunistákat, s megvédték egyesületi székházukat; azt is megtudtam, hogy a napokban bejött a központba egy vidéki parasztlegény, s csak úgy letett az asztalra 600 pengőt, hogy legyen! Mindenünnen futottak be a jelentések a Kalot működéséről. Sokszorosított munkafüzetek mentek szét a falvakba. Az egyik helyről azt írta a plébános, hogy valamelyik legényt az apja nem engedte ministrálni, mert az *kalotos dolog*. Íme, a Kalot már nem csak egy egyesület neve, hanem fogalmat jelölnek meg vele; eszményé nőtt.

Lassan egészen új helyzet alakult ki körülöttünk, két élesen különböző magatartás: az egyik részről minden nap jobban és jobban nagyrabecsültek bennünket, mint akik szinte reménytelen helyzetben is igyekeztünk menteni, ami menthető volt: a másik részről pedig mindig jobban és jobban, valósággal meggyűlöltek bennünket. Természetes volt ez a két reakció az adott súlyos körülmények között.

* * *

Ez alkalommal tizenhat napra volt szükségem, hogy lejussak az Örök Városba. Azért mentem lassabban, mert vittem magammal Mindszenty rendkívül kompromittáló két levelét Ottó trónörökös számára, azonkívül az én jelentésemet is Őszentségének 22 oldal terjedelemben, teljesen készen. Igen nagy elővigyázattal szöktem át a határokon, sőt az angol zónáig egy fiatal jezsuita páter el is kísért, hogy veszélybe kerülésem esetén, lehetőleg ő fogassa el magát, hogy én közben egerutat tudjak venni. Az angol zóna túlsó oldalán megöleltük egymást, és ő visszatért Budapestre.

Rómában a Kúrián már várt a régi szobám. Ebben a házban, ahol a béke, rend, fegyelem, biztonság és szeretet uralkodtak, még keserűbbé mélyült lelkemben a visszaemlékezés szegény kis hazámra, ahol mindennek az ellenkezője uralkodott, elszabadulva vad felfordulásban. Amikor kinyitottam az ablakomat, szemben ott láttam magam előtt a San Pietro fenséges kupoláját. Valami hívott oda. Az előljáróknál való tisztelgés után siettem a Bazilikába, és letérdeltem a *Confessió*-nál, Bernini hatalmas baldachinja alatt, amelyhez bronzot a pogány istenek Pantheonjának falairól és tetőjéről szedett le. Hálát adtam szerencsés visszaérkezésemért, és kicsit elmélkedtem Krisztus országának küzdelmeiről. Szinte fizikailag éreztem, hogy itt a *Confessió*-nál hitünk földi centrumában vagyok: ide lokalizáljuk mi, katolikusok, egyházhűségünket. Aztán körüljártam a Bazilika belsejét. Ismét megcsodáltam a fenséges boltíveket, Michelangelo *Pietá*-jának lehelletfinom vonásait, Mária kislányos arcát, Longinus elragadtatott pátoszát és XV. Benedek megtört imába merülését: ő az első világháború pápája volt, azért térdel itt még márványban is oly nagyon meggörnyedve, összetörve. Ezek, a San Pietro művészi emlékei számomra a legkedvesebbek.

* * *

Hosszú és igen kimerítő jelentésem végleges példánya hamar elkészült a Kúrián. P. Leiber nagyon jónak találta, és október 21-én délután adta át XII. Pius pápának.

Másnap délelőtt megérkezett Őszentsége meghívása az én kérésem nélkül, a következő nap délelőtt 11 órájára, magánkihallgatásra. A kúriai páterek szerint ez valóságos halmaza volt a különleges kegyeknek. Őszentsége hívott meg, mégpedig azonnal, korai órára, amikor a fontos és hosszú kihallgatások zajlanak le. Amikor beléptem a hatalmas bronzkapun, átmentem a damaszkuszi udvaron, végigmentem a sok kis kihallgatási termen, és megálltam az *antisala* közepén, újra elfogott az a megilletődöttség, amelyet első kihallgatásomkor tapasztaltam.

Őszentsége ez alkalommal is leültetett, és én most már nyugodtabb lévén, pillantást vettem az íróasztalára. Két dologra emlékszem élesen. Egy közepes nagyságú feszületre, amelyről sokszor olvastam leírásokban, és egy remek kis elefántcsont Szent Jeanne D'Arc szoborra. Ez alkalommal még jobban föltűnt, hogy Őszentségének mily csodálatos memóriája van, mert amikor számos kérdésről bővebb felvilágosítást kért, valósággal szóról szóra idézte jelentésem szavait. A kihallgatás majdnem háromnegyed óráig tartott, s ha eddig is hűséges harcosa voltam az egyháznak, most Őszentsége személyi varázsa alatt még teljesebb lett odaadásom.

A beszélgetésnek csak néhány fontosabb mozzanatát idézem. Szóba került, hogy a Kalot az oroszokkal hosszú lejáratú együttélésre rendezkedik be, míg a hercegprimás és sok millióan közeli háborúra számítanak, s ez határozza meg magatartásukat. Őszentsége a leghatározottabban amellet foglalt állást, hogy egyelőre nem lesz összeütközés: „Fáradtak az emberek egy új háborúhoz” – mondotta. Majd előkerült egy kényes téma: kikre támaszkodik a magyar hivatalos politika? A hercegprimás akaratából előtérbe nyomulnak a régi kiváltságos osztályok képviselői, és titkos megbeszélések tárgya lesz a Habsburg-restauráció kérdése. Őszentsége egyszerű szavakkal csak ennyit mondott: „Talán csak nem gondolják némelyek, hogy még egyszer visszajön a régi világ? Egy restaurációtól talán soha nem voltunk olyan távol, mint ma.”

Leghosszabban a Kalot küzdelmeiről kellett újabb

részleteket elmesélnem, mert Őszentsége láthatólag nagyra értékelte, hogy egy dolgozó társadalmi réteg áll ki szervezeten és fegyelmezten a kommunizmussal szemben, az egyház oldalán.

Amikor fölálltam és letérdeltem melléje, a Szentatya halkán ezeket mondotta: „Most megáldjuk az egész országot, katolikus vezetőit, katolikus mozgalmait és beneteket, küzdő fiaink.” Távozásomkor még így szólt szép, tiszta magyar kiejtéssel: „Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

A Kúrián mindenről beszámoltam a P. Vikáriusnak, s fölhasználtam az alkalmat, hogy engedélyt kérjek Ottó trónörökös fölkeresésére. Határozottan megtagadta, mondván, hogy ez már politika, s így nekünk tilos. Majd így folytatta: „Ha az egyszerű negatív válaszon túl érdeklis a véleményem, elmondhatom önnek, hogy egy restaurációt jelenleg teljesen reménytelennek tartok, mégpedig azért, mert ma a fejlődés a demokrácia felé hajlik, még túlságosan is, és ily fejlődés közepette ki fog itt Közép-Európában királyt választani? Leginkább pedig azért tartom teljesen reménytelennek, mert a konzervatívok, akik közül kerülnek ki a királypártiak, nagy bünt követtek el (*hanno fatto un' peccato grande*): ők voltak ugyanis az utóbbi évtizedekben a jelentős szociális reformok legnagyobb ellenzői és megakadályozói. Áll ez elsősorban Magyarországra. Ezzel eljátszották a nép bizalmát, hogy vezetőik legyenek.”

Még ugyanezen a napon este fölkerestem P. Leibert, mert annyira megdöbbenett ez a határozott és éles állásfoglalás. Akartam tudni mások véleményét is, hiszen a nagy játszma tétele nem kisebb volt, mint az ország első egyházi főemberének, Mindszentynek hangsúlyozott politikai iránya, amelyért ő képes harcba vinni egy nemzetet, amely ma benne látja a gyűlölt oroszokkal szemben az ellenállást. Én tudtam, hogy téved, de itt, távol a vidéki városok természetétől fogva szűkebb horizontjától, a maga teljes meztelenségében bontakozott ki a hercegprímási politika gyökeres tévedése. P. Leiber válasza így szólt, ott előtte jegyeztem le, még le is lassította beszédét, hogy

pontos lehessen: „A restauráció lehetőségét reménytelennek tartom, főleg azért, mert mindkét országban, de elsősorban Magyarországon, a hitelét vesztett ókonzeratív arisztokrácia áll mögötte. E tény miatt kevesen hiszik el, hogy egy restauráció szociális haladást és igazi demokráciát jelentene. Sőt, az ellenkezőjétől félnek. Ez pedig ma lényegbevágó akadály.”

Rajtam valami ijedt nyugtalanság vett erőt. Kezdtém fölmérni annak minden következményét az én személyemre vonatkozólag is, hogy a primás, akit én ajánlottam be itt kinevezésre, valósággal hadakozva ezért, most olyan politikát kezd folytatni, amelyikről a világegyház korifeusainak elmarasztaló véleményük van. Újabb adatokra volt szükségem, hogy legyenek érveim, ha majd hazamegyek, s újra találkozni fogok a hercegprimással. Ezért megkértem P. Mócsyt, hogy hozzon össze báró Apor Gáborral, aki utolsó vatikáni követe volt Magyarországnak, s aki maga is régi, gazdag arisztokrata család sarja, és jelenleg a legmagasabb rangú amerikai tisztekkel és politikai kiküldöttekkel golfozik naponta.

Hamarosan megkaptuk a meghívót teára a kegyelmes úrtól. Elbeszéltem neki a testvére, a győri püspök hősie halálát. Ott egy apácázárda kapujában, amikor saját testével állta el az utat, hogy az orosz katonák be ne törjenek a kolostorba: néhány tucat golyó után, amelyet gépfegyverrel szórtak beléje, holttestén át nyomultak be a katonák a zárdába. Majd lassan rátértünk a tárgyra. Teljesen reménytelennek tart egy Habsburg-restaurációt. Már a Monarchia is csak roncsa volt a régi, gazdag családi vagyonnak. Olyan volt, mint egy tönkrement bank, amelyiknek még volt egy háza Bécsben, egy Budapesten és egy Prágában. A népek annakidején a hatalmas Habsburg-dinasztia oltalma alá menekültek a török elől, a jelen századfordulóján azonban már nem tudták, hogy miért is vannak együtt. Szét is hullottak részeikre, s ezeket most újra összekovácsolni egy Habsburg-dinasztia számára képtelenség. Ha már összeállnak a népek, akkor ez valami szövetségi alapon fog megtörténni, de nem fogják visszahozni a királyságot.

Ellene vetettem báró Apornak, hogy Ottó öfelségének nagy értéke, hogy az összes közép-európai államban esélye van, tehát az ő nevével összehozhatók ezek a nép. A kegyelmes úr erre azt válaszolta, hogy inkább sehol sincsenek esélyei, és éppen az ő neve az, amelyben ezeket a népeket ma nem lehet összehozni, különösen, ha a hercegprimás úr azt kéri tőle, hogy tegyen a magyarságért valamit, azaz szerezzen vissza néhány elvesztett vármegyét, hogy azután a magyarok is tegyenek érte lépéseket; hiszen ezzel éppen elvesztené e többi nép előtt azt a kevés kis lehetőségét is, amely esetleg még fennállna. Újra megemlítette egy közép-európai, sőt egy európai nagy szövetségnek a gondolatát vámhatárok nélkül, közös pénzegységgel, de ez – szerinte – sohasem lesz királysági alapon. A hercegprimásnak ez gyökeres és végzetes tévedése.

A továbbiakban a magyar katolicizmus politikai irányáról beszéltünk, s ezzel kapcsolatban azt fejtegette, hogy csakis a legőszintébb népi irány lehet ez, és nem támaszkodhatik továbbra is az arisztokráciára. Valljuk be őszintén – mondotta –, hogy ez a mostani földreform, amely végeredményben földhöz juttatott jelentős tömegeket a nép közül, legföljebb csak 3000 családot tett tönkre, közte engem is. Ezeket a családokat föláldozták, s ezt visszacsinálni többé már nem lehet. Ne feledkezzünk el arról, hogy Magyarországon a Horthy-idők alatt a nagybirtokoknak azért kellett kézi aratással végigszegenyezniük minden nyarat a világ minden valamirevaló haladottabb országának gépesített mezőgazdasága mellett, mert akkor a hárommillió föld nélküli paraszt éhen halhatott volna. Pedig a legtöbb nagybirtokon ott álltak a megvásárolt aratógépek, de nem volt szabad használni őket. Tudott dolog volt, hogy feudális érdekekből ekkora elmaradottságnak egyszer, simán vagy zajosan, vége kellett szakadnia.

A végén megkérdeztem a kegyelmes urat, hogy beszélgetésünk alatt tett nyilatkozatai közül melyekre ad fölhatalmazást, hogy azokat közöljem a hercegprimás úrral. Mindent közölhet vele – válaszolta –, csak tegye hozzá

tisztelettel, hogy ez az én szerény véleményem. Még azt is mondotta, ha tőle a primás tanácsot kérne, akkor azt ajánlaná, hogy kevesebbszer exponálja magát. A megboldogult Serédi primás talán túlságosan kikerülte és megkerülte a dolgokat, de a másik szélsőség talán még rosszabb ennél, különösen a mai helyzetben.

Nem sorolom föl, hogy kikkel beszélgettem még a Habsburg-restauráció lehetőségeiről Magyarországon, csak azt jegyzem meg, hogy teljesen egyhangúan mindenki időszerűtlennek, lehetetlennek és oktalannak tartotta. Kezdtém eltitkolni restelkedésből beszélgetéseim alkalmával, hogy ezekben a hetekben a magyar hercegprimás a szovjettől teljesen lefoglalt ország közepén ülve, terveket sző erről a restaurációról, sőt lépéseket is tesz az érdekében, és lassan körülveszi magát a régi politika egyszer már csatát veszített alakjaival. Közben a kommunisták, az ország valóságos urai, kezdtek évtizedekre és továbbra is berendezkedni.

Balsejtelmektől gyötörve folytattam véleményeszerző utamat. Éreztem, hogy mily nagy vihar fog itt még kitörni. Otthon, a Kúrián elővettem a primásnak Habsburg Ottó számára írt két levelét és elnézegettem. Nekem megtiltotta a P. Vicarius Generalis, hogy elvigyem őket, de amilyen ember, másik ötöt fog írni és elküldeni, és az egyik majd csak az oroszok kezébe kerül. Akkor még nem tudtam, hogy Pallavichini örgrófra máris ott leselkedtek a határon.

Másnap váratlanul meghívást kapok Mns. Tardinitól, a rendkívüli ügyek államtitkárától déli 12 órára. A budapesti nunciatúra újra fölállítására vonatkozóan akart több pontban tájékozódni, és erről üzenetet küldeni a hercegprimásnak. Szóba jött Mindszenty első pásztorlevele, amelyet a magyar kormány igen erősen kifogásolt az egyházi nagybirtokokkal kapcsolatban tett követelése miatt. Mns. Tardini hosszan kifejtette a Vatikán álláspontját, s megkért, hogy ezt közöljem is a hercegprimással. Hangsúlyozta, hogy a nagybirtok leginkább csak bajt és akadályt jelentett az egyháznak. Elmondta, hogy már 1922 óta igen sok esetben szuggerálta a Szentszék,

és kérte, hogy a magyar püspöki kar vágjon elébe az eseményeknek. (Igen, elébe vágott P. Kerkai szavainak: „Ki ne mondja azt a szót!”) Mert bár kánonjogilag tartanunk kell a tételt, hogy védelmezzék az egyházi birtokot, viszont van történelmi fejlődés, amelyet sem megállítani, sem visszacsinálni nem lehet. De a magyar püspöki kar makacsul ragaszkodott ahhoz az óriási birtoktesthez, amelyhez hasonló sehol a világon az egyház rendelkezésére nem állott. Azzal fejezte be fejtegetéseit, hogy aggodalmainak adott kifejezést, hogy az új hercegprimás a régi irány szerint ma is a főúri erőkre akar inkább támaszkodni, mint a népiekre. „Most van itt a megfelelő idő, hogy a hercegprimás úr és a magyar püspöki kar közeledjék a néphez, különben félok, hogy a hivatalos magyar katolicizmus a nagybirtok kérdése után most meg majd ebben a kérdésben fog csak későn észre térni.”

Megszégyenülve jöttem ki őexcellenciájától, mert ilyen leckéket kellett hallanom a primásom nevében. Úgy állunk mi, magyarok, itt a Vatikán előtt, mint akik még egy ilyen szörnyű összeomlásból sem tudunk tanulni, és a réalpolitika legelemibb ábécéjét úgy kell nekünk szótagolva lediktálni. Nem nekünk! Mert mi a Kalotban csaknem tíz éve hirdetjük ezt tele torokkal, hanem a többieknek, a hivatalos vezetőknek, akik falusi szegénységből fölcseperedve most adják a született nagyurat. Mély elkeseredéssel láttam, hogy csatát fogunk veszteni. Most aztán dicsekedhetnek a magyar püspökök, amikor erőszakkal elvették tőlük a több mint egymillió holdat, hogy „de mi nem adtuk oda.”

Hátra volt még számomra a legkényesebb pont tisztázása: az oroszsal való *modus vivendi* kérdése. Ez a két szó helyettesítette otthon ma már a múltba elsüllyedt *egyházi nagybirtok* szavakat. Valamikor ez volt a tabu, amelynek csak érintése is külön magyar halálos bűn volt, amelyért ugyan pokol nem, de a hivatalos egyháziak nagy haragja járt. Ma ugyanis nem volt szabad otthon a *modus vivendi*-re még csak gondolni sem, mert árulásnak számított. Nem néztek rá Európa térképére, hogy látták volna földrajzi helyzetünket, amely vaslogikával meghatározta a mi

egyetlen lehető magatartásunkat: haragudhatunk az oroszra, de nem lehetünk vele haragban. Itt nem elvek föladásáról van szó, hanem arról az őskeresztényi gyakorlatról, amelyet már Szent Pál is meghirdetett, aki szintén kereste a *modus vivendi*-t a világi hatalommal.

Fölkerestem tehát P. Leibert, akiről itt mindenki tudja, hogy Őszentségének több mint hivatalos szóvivője, hogy mi a véleménye erről a kérdésről. Még azt is megkérdeztem külön, hogy ezt csak nekem mondja-e bizalmasan, vagy otthon elmondhatom az illetékeseknek. Fölhatalmazott rá. Én ezt olyan komolyan vettem, hogy miután még Rómában jelentésbe foglaltam össze benyomásaimat a primás számára, a szöveget mondatonként lefordítva megmutattam neki is, amint a P. Vicariusnak is megmutattam a reá eső részt.

P. Leiber emlékeztetett arra, hogy a Szentatya soha egy biztató szót vagy fölszólítást nem mondott ki, amely az orosz elleni háborúra szólította volna föl a népeket, pedig ezt a háborút akkor keresztes hadjáratnak nevezték el, és igen erősen befolyásolták a Szentatyát is, hogy tegyen nyilatkozatot. Most pedig azt figyelhetik meg, hogy bár a Szentatya a legmélyebb fájdalommal együttérez azokkal a szenvedőkkel, akik az orosz uralom alatt oly mérhetetlen sok nyomorúságnak vannak kitéve, de eddig még nem tiltakozott ezek ellen, és előreláthatólag nem is fog tiltakozni, bár sokan akarják őt erre rávenni. Az első tényen annak idején sokan megbotránkoztak, ezen a másodikon is valószínűleg igen sokan meg fognak botránkozni, de a Szentszéket messzebbre néző szempontok vezetik, és magasabban nézi az eseményeket, mint azok, akiket a szovjet gyűrű bezárva tart, és a szenvedésekben el vannak merülve.

A Szentszék tudja és számításba veszi, hogy Európa lakóinak körülbelül a felét a szlávok adják, és ezek ma erőre kapnak, Európa felét el is foglalták, és onnan nemigen fognak kimenni. Állandó erősödésük várható, mert az egykézű nyugati népekkel szemben igen sok náluk a gyerek. Továbbá objektíve meg kell állapítanunk azt is, hogy igen értékes emberi tulajdonságokkal vannak megáldva. Sajnos, ma a bolsevizmus mételyezi őket.

Ebben az egész kérdésben döntő szempont az, hogy a Szentszék bízik benne, sőt, teljesen bizonyosra veszi, és már most előre készül is rá, hogy talán húsz-harminc év sem kell hozzá, s az egyház legnagyobb és legmegáldottabb missziós területe Oroszország lesz. Ezek a szempontok határozzák meg a Szentszék orosz politikáját, és ezt jó a magyaroknak is tudniok.

Itt megemlítettem P. Leibernek, hogy sokan vannak nálunk, akik közvetlen tapasztalataikra hivatkozva egyáltalán nem bíznak az orosz megtérésében, és ezért a merev elzárkózás politikáját folytatják, sőt, tájékozatlan jóhiszeműeknek tartják azokat, akik a közeledés álláspontját vallják, és fordulatban bíznak.

Erre a páter így válaszolt: „Mi először is nem a bolsevizmus megtérésében bízunk, hanem az orosz nép megtérésében. Különbözik a fentiek fölfogásáról az a véleményem, hogy egyáltalán nem katolikus fölfogás. Különösen csodálkozom pedig azon, hogy ezt azok a magyarok mondják, akikről egész Európa úgy vélekedett egyszer ezer évvel ezelőtt, hogy kárhozatra és pusztulásra szánt pogány népesség. Ezek a mai nagy eszmeáramlatok valamiképpen hasonlítanak a népvándorlás hullámaihoz. De talán hamarabb fognak lecsendesedni és a népek is hamarabb megtérni.”

A továbbiakban megkérdeztem P. Leibert, igaz-e, hogy Moszkva közeledő lépéseket tett volna a Vatikán felé. Ezeket válaszolta: „Nem igaz, hogy Moszkva közeledett volna. Ellenben mi hoztuk már többször Moszkva tudomására, hogy hajlandók vagyunk a kapcsolatokat fölvenni. Először évekkel ezelőtt Ankarán keresztül, de semmi érdemleges válasz nem jött. Majd még Roosevelttel életében az elnök egyik kiváló katolikus diplomatája megemlítette a Vatikán közeledő szándékát magának Molotovnak, aki részint kitért a válasz elől, részint valami kis biztatást adott. Stockholmon keresztül is történnék jelenleg közeledő lépések, most már mindkét oldalról, de kialakult eredményről még nem beszélhetünk. A Vatikán föltétlenül föl akarja venni a kapcsolatot Moszkvával, és épp ezért számára kellemetlen, ha bizonyos egyháziak hivatalos műkö-

désükben a maguk részéről még jobban kiélezzik az amúgy is kedvezőtlen helyzetet.” Eddig a P. Leiberrel való beszélgetés.

Rendkívül nyugtalan lettem a békés Rómában, mert folyton arra gondoltam, hogy közben Mindszenty ott-hon megy tovább a maga teljesen eltérő útján, s nekem ott kellene lennem, hogy ezt a sok üzenetet átadjam neki. Várnom kellett még egy igen jelentős összegre a Kalot számára, amely összeg történetéhez az is hozzátartozik, hogy Őszentsége audienciámon maga ajánlotta föl, sőt azt is megkérdezte, hogy mi lesz jobb: dollár vagy svájci frank?

Közben azonban igen jelentős dolog történt velem. P. Leiber szólt, hogy Mns. Montini, a rendes ügyek államtitkára akar velem beszélni. Mivel éppen találkoztam Luttor prelátussal, aki a magyar követség utolsó jogtanácsosa volt, és ő jól ismerte Montini őexcellenciáját, ajánlkozott, hogy ő visz el bemutatni. A naplómban ez áll:

Ma délelőtt fogadott Mns. Montini államtitkár. Igen jól be lehettem ajánlva, mert amikor Luttorral ketten bementünk a szobájába, észre sem nagyon vett, hanem kedvesen beszélni kezdett Luttorral, de amikor az bemutatott, hirtelen egészen megváltozott, és igen nagy örömeinek adott kifejezést, hogy találkozhattunk; nagyon sokat akart tőlem kérdezni és velem megbeszélni, ez a mostani idő kevés is hozzá, ehhez órák kellenek, jöjjenek el pénteken este 7 órára. Mégis leültünk, és keveset beszélgettünk. Jelezte, hogy egész listát fog összeállítani a megbeszélés tárgyairól. Főleg szeretné előkészíteni velem a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolat föl vételét.

Azon a bizonyos pénteki napon pedig ez történt:

S. Exc. Montininél elő voltam jegyezve, hogy ma este 7 órakor, dr. Luttor társaságában fogad engem hosszabb megbeszélésre. Délelőtt értesít az államtitkárság, hogy Őexcellenciája most, délelőtt 11 órakor szeretne velem találkozni, de egyedül csak velem.

Amint mentem a Damaszkusz-udvaron keresztül, szokásom szerint fölkészültem egy logikus, hihető történettel, hogy hová megyek most, arra az esetre, ha véletlenül

találkozom Luttor tanácsossal. És valóban találkoztam is az államtitkárság folyosóján. Megkérdezte, hová megyek. Föl voltam készülve: Megyek Mns. Verolinóhoz, a Magyarországra küldendő leveleket átvenni. El is mentem, és megkértem Mns. Verolinót, hogy telefonáljon Montini őexcellenciájának, hogy itt vagyok, de nem merek a rendes úton bemenni. Nagyon tetszett neki a megoldásom, és pár perc múlva ő maga jött le abba az irodába, ahol várokotam reá. Személyekre vonatkozólag tett föl sok kérdést, megmutatta Mindszenty primás legutóbbi levelét, és a diplomáciai kapcsolat felvételéről részletes irányításokat adott. Mivel azóta Mns. Montini VI. Pál néven a pápai trónra került, nem részletezem a kihallgatás tartalmát.

Még egyszer hívatott Montini Őexcellenciája, egészen rendkívüli körülmények között: XI. 19. Mns. Montini őexcellenciája egész nap nem volt bent a hivatalában betegeskedése miatt, mégis kaptam tőle telefonértesítést, hogy este fél hét órára vár. Az államtitkárság előszobájában csodálkozva fogadtak, hogy mit keresek itt, de telefonáltak, utána levezettek Őeminenciája magánlakására. Csaknem másfél órát beszélgettünk.

Ezzel a beszélgetéssel végleg minden ügy elintéződött, és én másnap már csomagoltam. Sok levelet is kaptam, amelyek közül néhányat a bukaresti nunciusnak kellett elvinnem, több bizalmas jellegű, írásban le nem fektetett személyi instrukcióval együtt. November 22-étől december 5-éig tartott az út Budapestig, és nemegyszer éreztem magamat inkább szökött fegyencnek, mint becsületes jezsuita páternek.

* * *

Ez alkalommal valamivel több mint két hónapig maradtam a vasfüggöny mögött. Jónak látom, hogy ezekről az eseményekről csak egészen röviden számoljak be, több helyet engedve a következő útnak, amely fontosabb eseményeket tartalmazott.

Budapesten csak pár napig tartózkodtam, és meglepődve láttam a teljesen föltámadt és megerősödött Kalotot. Hogy jobban biztosítsuk magunk számára Isten ke-

gyelmét, P. Kerkai bizonyos fokig részt vett egy trappista kolostor alapításában. A zirci ciszterek közül Halász Pius vezetésével kivált tizenkét rendtag, s visszatért az eredeti ősi szigorra. Valami nagyon szép részlete ez a magyar ciszterci rend történetének, s mutatja, hogy egy ország szenvedése mily reakciót tud kiváltani emberi lelkekből. . . Az új trappista kolostor szoros lelki szövetséget kötött a Kalottal, és imái nagy részét a mi nagy munkáink sikeréért ajánlotta föl.

Ugyanakkor a Kalot összes hivatásos munkatársa háromnapos zárt lelkigyakorlatokat tartott, és fölmérte a mozgalom távlatait az örök élet szemszögéből, s Krisztus országának programjába beillesztve. A hallgatást oly komolyan vették, hogy amikor az egyikkel a folyosón szóba akartam állni, nem válaszolt, csak intett, hogy most szilencium van. Egy másik munkatárs, Sinkó Ferenc a szenvedésről írt és adott ki kis könyvet, amely az ostrom szörnyűségei között fogant meg a lelkében. Magam is újra elkezdtem dolgozni félbemaradt könyvemen, amely az Isten közelségéről szólt, és melyből részleteket a jelen könyv II. fejezetében közöltem.

Közben sietnem kellett Romániába, hogy a nunciusnak átadjam a diplomáciai postát a személyi üzenetekkel együtt. Kihasználtam immár második romániai utamat, és kissé tovább időzve a Balkánon, adatok tömegét gyűjtöttem össze a román ortodoxia belső életéről és szerepéről. Nagy jelentést nyújtottam be erről visszatértemkor a Vatikánba.

Budapesten viszonylagos csend volt. A P. Provinciális egyetlenegyszer komolyan végig nem hallgatott, amikor beszélni akartam neki a rómaiak véleményéről. Ma sem tudom, hogy szavaimban kételkedett-e, vagy a rómaiak véleményét tartotta tévedésnek. Egyszer indulatosan azt mondotta, hogy Montini és Leiber először jöjjenek ide élni Budapestre, és csak azután adjanak tanácsot nekünk. Egyenesen megtiltotta, hogy a primásnak olyan dolgokat mondjak, amelyek számára kellemetlenek volnának, mert szerinte ez csak még jobban elmérgezné a helyzetet, mert a primás a vértanúságig meg van győ-

zödve igazáról. Itt, ezen a napon követtem el életem legnagyobb tévedését, mert el kellett volna mondanom mindent a primásnak. Ezekben az ügyekben nem is tartoztam a provinciális engedelmessége alá, mert magasabb helyről volt küldetésem.

Itt most elébe vágok az eseményeknek, és megemlítem, hogy Rómába visszatérve, Montini őexcellenciája kifejezetten szemrehányást tett nekem, hogy Mindszenty előtt elhallgattam az összegyűjtött véleményeket politikájára vonatkozólag. Erre rögtön visszatértem Magyarországra, tizennégy oldalas levelet írtam a primásnak, amely botránnyá nőtt, mert Mindszenty nekem még csak nem is válaszolt, hanem egyenesen őszentsége XII. Pius pápának, amely levélről P. Leiber megbotráncozva nekem csak annyit mondott, hogy Őszentsége soha az életben még ilyen levelet nem kapott.

Egyelőre azonban még csak 1946. január és február hónapjaiban vagyunk. Az országgyűlés előkészítette a köztársaság kimondását, és ezt a primás teljes tekintélyével, az egész vonalon megtámadta, minden eszközzel annyira, hogy még a katolikusok pártját is dezavualta, és visszavonta tőle a katolikus jelleg használásának jogát, mert nem a királyság mint államforma megmaradása mellett foglalt állást. Vajon érdemes volt-e a királysági államforma kérdéseért annyi és olyan nagy katolikus dolgot kockára tenni?

Ekkor történt, hogy P. Kerkaival meghívtak bennünket vacsorára a szovjet követségre. Legnagyobb meglepetésemre hivatalos volt öt orosz katonatiszt is, akiket az oroszokhoz való átszökésem különböző állomásain, de főleg a főhadiszálláson ismertem meg. Ők hallgattak ki annak idején, s most itt ülünk fehér asztalnál, visszaemlékezve azokra a nehéz napokra. Megtudtam, hogy egymásikat nem is volt olyan könnyű erre a vacsorára előkeresni. Ez a rendkívüli előzékenység külön súlyt adott az est nagy szenzációjának, amely egy róma–moszkvai közeledés lehetőségének a megbeszélése volt. Ígérték, hogy ha pozitív vatikáni akarattal jövök vissza, Puskin követ lehetővé fogja tenni, hogy a következő titkos megbeszélés

már Moszkvában fog lezajlani. Késő éjjelig tartó tárgyalás után egy orosz ezredes vitt haza kettőnket. Ígéretet kaptam, hogy elutazásom előtt Vorosilov is személyesen tárgyalni fog velem, amelynek inkább csak tisztelgő jellege lesz, mert ő tud ezekről a megbeszélésekről, és helyesli őket.

Azonban e hetekben a nagy kérdés az ország színe előtt az volt, hogy Magyarország, amelynek huszonnégy év óta már úgysem volt királya, megmaradjon-e királyságnak, vagy átalakulhat köztársasággá. A primás teljes erkölcsi súlyát beledobta a küzdelembe. Elkezdődött egy egészen dühös kultúrharc, utcai verekedésekkel és letartóztatások tömegével színezve. Sokan lelkünkben megrendülve azt láttuk, hogy vállalkozunk mi a vértanúságra is, de csak a hitért és Krisztusért, és sohasem egy dinasztiaért, ha ezt mégoly nagyra becsüljük is. A harc katolikus részről a fanatizmusig nőtt, mert végre oroszgyűlöletüket valamilyen területen kifelé is hangosan megmutathatták, függve attól a biztos tudattól, hogy az angolszászok pár héten belül elkezdik a harmadik világháborút az orosz ellen. Maga a hercegprimás mondotta nekem, hogy hiteles tanúi vannak, akik látták Ausztriában fehérre festeni az amerikai tankokat, fölkészülendő a téli hadjáratra. P. Provinciális pedig egyszerűen gúnyosan kinevetett, és hátat fordított nekem, amikor ezt vágyálomnak minősítettem, és elmondtam, hogy első forrásokból tudom: az amerikai hadsereget gyorsított ütemben szállítják haza, az óceánon túlra. Lassan egy ország esküdött arra, hogy a háború közvetlen küszöbön van: e hírek fő forrása és fő terjesztője a primás volt. Ezt ma is mindenki tudja az egész országban. Szabad-e a legelső katolikus vezéregyéniségnek ilyen végzetesen és katasztrofálisan tévednie? Amit egy nemzeti nagyságtól legelsősorban várunk, az az, hogy helyén legyen az esze, és ne vágyálomok után fusson.

Ugyanakkor elismerjük, hogy Mindszenty nemcsak az államforma kérdésében állt ki merészen a kommunista párttal szemben, hanem ő volt az egyetlen, aki föl merte emelni a szavát a visszaélések és kegyetlenkedésekkel

szemben, amelyeket az időkben vég nélkül követtek el a magyarságon.

Ily körülmények között hiába mentem megkérdezni, hogy mikor tudok Vorosilovval találkozni, orosz módszer szerint soha negatív választ nem kaptam, csak azt felelték, hogy most nincs itt.

Erre összecsomagoltam, és kiszöktem Rómába. Itt megjegyzem, hogy az orosz, bár tárgyalt velem, nem adott semmi írást, hogy elhagyhatom az országot, és nem is járt közben értem a magyar hivatalos hatóságoknál, akik viszont nem tudtak ezekről a tárgyalásokról. Hagytak, hogy szökjem, sőt, jókedvűen hallgatták, amikor „kalandjaimat” elmeséltem nekik. Következő alkalommal már vatikáni diplomáciai útlevéllel jöttem vissza, és ekkor ők is adtak írást, sőt, kíséretet is, egészen az orosz érdekszóna széléig, mert ezekben az időkben egy normális utazás is még veszélyekkel járt: könnyen kirabolták az embert.

Egyszer sem szerettem volna oly gyorsan lejutni Rómába, mint most, mert Mindszenty is lement a bíborosi kalapot átvenni, és kevésbé volt annyi nehézségem a szökésekkel, mint most. Az angolok elfogtak mint gyanús személyt, lecsuktak, és amikor megmondtam, hogy jezsuita vagyok, nem tudtam ezt semmivel bizonyítani, mert mindig csak egy fajta igazolványt vittem magammal, s ekkor éppen disznókereskedő voltam. Vissza akartak adni az oroszoknak, mire igen nagy nehézségek árán sikerült megszöknöm, de azzal annyi időt vesztettem, hogy két hét alatt jutottam csak el Rómába, és ott Mindszenty bíborost már a visszautazás előtti csomagolásban találtam. Amikor fölkerestem, aggodalmának adott kifejezést, hogy már egy napot késik a repülőgépe, pedig nagyon gyorsan kell visszatérnie, mert nem akarja lekésni a harmadik világháborút, amelyik pedig minden órában kitörhet. Elképedve hallgattam ezt, s megkérdeztem, honnan veszi. Az amerikai bíborosok mondták neki, és azok is sietnek haza éppen emiatt. Ma sem tudom, hogy ezek a többi egyházfejedelmek is olyan rosszul voltak informálva, mint általában ő szokott lenni, vagy pedig

latinul beszélve velük, nem értette meg, hogy mit mondanak, mert az amerikaiak latin kiejtését magyar fül alig-alig érti meg. Zakár titkár mutatott P. Mócsynak egy olasz újságot, amelyben óriási nagy betűkkel és egy igen kicsi kérdőjellel ez állt az első oldalon: *Lesz háború?*

Gúnyosan kérdezte P. Mócsytól, hogy ehhez mit szól P. Nagy? Ő tud újságot olvasni — válaszolta a páter.

A következő napokban megtudtam, hogy a hercegprímás rossz benyomást hagyott maga után csaknem az egész vonalon, mert a jezsuita P. Vicarius Generalistól erőszakkal kikövetelte magának a Stefano Rotondót, mert tévesen azt hitte, hogy az a templom Szent István magyar király tiszteletére épült. Aztán a pápától Luttor számára kanóniát kért a Szent Péter-bazilikában, pedig én elmondtam neki, hogy Luttor kegyvesztett lett a Vatikánban. Ezért akart velem annak idején egyedül beszélni Montini őexcellenciája, mert e beszélgetésen Luttor személye is szóba jött. Persze, Őszentsége nem adta meg a kanóniát. Aztán valamelyik sekrestyében titkos találkozója volt Kállay Miklós volt magyar miniszterelnökkel, mert rá akarta venni, hogy alakítson magyar menekültkormányt. Pár hét múlva, amikor fölkerestem Kállayt Capri szigetén, ő maga mesélte ezt el nekem, mosolyogva a bíboros naivságán, aki nem tudta, hogy menekültkormányt mindig egy másik állam alakít meg, mert azt támogatni és súlyos összegekkel pénzelni kell.

Pénzt annyit kért mindenütt a bíboros, hogy P. Leiber szerint jó ideig a magyarokról még hallani sem akarnak majd, ha pénzről van szó. Ez engem közletről érintett, mert a Kalot számára én is akartam kérni segítséget, de ezek után Őszentségének nem is mertem előadni a kérést. Azonban Mns. Montini őexcellenciája értesülve a mozgalom anyagi nehézségeiről, fölkinált egy nagyobb összeget, amelyet épp a jelzett körülmények miatt sokszorosán nagyra értékeltünk.

Ismét voltam a szokásos magánkihallgatáson XII. Pius pápánál: ez volt eddig a legjelentősebb, mert Őszentsége két ízben is a primással kapcsolatban használta ezt a kifejezést: „túlságosan inprudens” (*tropo imprudente*),

és szinte aggódó hangon megkérdezte, van-e rá remény, hogy ebben változni fog? Hosszas instrukciókat kaptam magától Őszentségétől az oroszokkal való tárgyalásra vonatkozóan, majd föl kellett keresnem Su Exc. Tardini államtitkárt is még részletesebb utasításokért, mert helyzetem gyökeresen megváltozott: fölmérve az oroszok közeledési szándékát, Őszentsége úgy határozott, hogy eddigi, élőszóval adott megbízatások helyett írást ad, amelyben fölhatalmaz a tárgyalásokra. Ennek az óriási jelentőségű döntésnek örömhírét egy délelőttön külön kis levélben közölte velem P. Leiber, és még ugyanaz nap késő este fölkeresett a Kúrián, és átadta a megbízólevelet az ilyen bizalmas, előzetes tárgyalások esetében szokásos formában. Nem vagyok benne abszolút biztos, de úgy tudom, hogy e levél történelmi értékű, mert első, írásban megszövegezett megbízás a Vatikán részéről tárgyalni a moszkvai szovjettel.

Az első levél, amely csak egy gyors értesítés volt, a következőképpen hangzott:

18. 3. 1946.

Főtisztelendő Kedves Páter,

Örömteli jelentés: a Szentatya a kérdésre, hogy Főtisztelendőséged mit válaszoljon megbízóinak, a következőképp nyilatkozott:

„A Szentszék mindenkor készséges a moszkvai kormánnyal kapcsolatba lépni” – ezt tudomására hozhatja az orosz illetékeseknek. Mindazok után, ami történt, és naponta történik, nehéz feladat a Szentszék részéről a másik oldal jóhiszeműségében bízni. Ha azonban a moszkvai kormány közeledést, tárgyalást óhajt a Szentszékkal, ez mindenképpen hajlandó, miként már a háború idején is mindig kész volt erre. Imígyen XII. Pius.

Beszéljen kérem Tardinivel is!

*Krisztusban készséges
Rob. Lbr.*

A második és végleges levél így szólt:

Vat. 1946. márc. 18.

Főtisztelendő Kedves Páter Nagy:

Az imént bizott meg Őszentsége, hogy Önnel a következőket közöljem:

Páter Nagy közölheti megbízóival, hogy a Szentszék hajlandó a moszkvai kormányral kapcsolatba lépni, amennyiben az ezt óhajtja, miként már a háborús évek alatt is megvolt a Szentszék ily irányú készsége.

*Krisztusban készséges híve
Robert Leiber S. J.*

Főtiszt. P. Nagy Töhötöm

Borgo S. Spirito, 5

Róma.

Pár nap múlva fölkerestem Su Exc. Montinit is, és kértem tőle, hogy könnyítsék meg utazásaimat legalább a vasfüggönyig, és lássanak el valamilyen útlevelemmel. Kaptam is diplomáciai útlevelet, amelyet ma is tisztelettel őrzök, mert Mns. Montini írta alá.

Ugyanő e kihallgatásom alkalmával ezt is mondotta: „Beszéljen őszintén a primással, mert ezért küldjük le önt.”

Később megtudtam, hogy Őszentsége személyes kihallgatásán megmondotta Mindszenty bíborosnak, hogy „reméli, okossággal fogja vezetni az ügyeket”; de Mindszenty ilyen finom kifejezéseket nem tudott fölfogni és megérteni. XII. Pius pápáról nem tudtam, hogy tőle ilyen mondat mily sok figyelmeztetést tartalmazott, aki mindig a legtapintatosabb és legkevésbé bántó kifejezéseket használta.

* * *

Ez alkalommal Bécsig repülővel mentem. A repülőtérré kikísért István barátom, aki jól ismerte küzdelmeimet. Amíg a gépre várakoztunk, elbeszélte, hogy tegnap este reám gondolt egy érdekes kis eseménnyel kapcsolatban: egy bárban lengyelekkel együtt több nemzet fiai mulattak. A zenészek valami szomorú nótát kezdtek, mire a lengyelek tiltakoztak, mondván, hogy orosz dal. A zenészek abbahagyták, de egy leány odaszólt, hogy csak folytassák. A zenészek engedelmeskedtek. Kínos csend támadt, majd az ének közepe felé egy lengyel tiszt lassan énekelni kezdett egyedül . . . Néhány ütem után csatla-

koztak hozzá mások is, majd a végén az egész lengyel társaság hangosan énekelte a dalt.

– Önre gondoltam – mondotta barátom –, ön is egy egészen merész dalt énekel ma még egyedül, de emlékezék vissza arra, amit most mondok: a végén mindenki magával fog énekelni.

Bécsből szöktem át Magyarországra. Az első város, amelyet elértem, Sopron volt. Fölkerestem Papp Kálmán plébánost, és mondtam neki, hogy hozom Rómából a győri püspök kinevezését, de elhallgattam, hogy ő az. Beszéltünk a primás politikájáról is: erősen kritizálta, és azt mondta, figyelmeztetni akarja, hogy végzetes úton halad.

Budapesten a helyzetet a végsőkig kiélezve találtam. A régi liberális és arisztokrata világ képviselői lassan többségükben a primás mögé sorakoztak. Nem tudtak a mieink úgy fölmenni hozzá, hogy ne találkoztak volna eggyel-eggyel ezek közül a figurák közül. Mindjárt megérkezésem napján én is fölkerestem őt, és átadtam a majdnem háromkilónyi vatikáni postát. Hidegen, sőt, ellenségesen fogadott. Csak egyet kérdezett a Vatikánnal kapcsolatban, hogy mondott-e a Szentatya valamit róla? Pillanat alatt mérlegeltem. Ha itt most megmondom, hogy *túláságosan inprudensnek* nevezte őt XII. Pius pápa, olyan botrány fog kitörni, hogy én nem mondhatom majd meg neki a sok többit is, amit még szeretnék, mert szóba sem fog állni velem: különben sem mondhatom ezt meg ennyire ridegen, ezért csak ennyit válaszoltam: Őszentsége kijelentette előttem, reméli, hogy ezekben a nagy körütekintést igénylő nehéz időkben Eminenciád okos tapintattal fogja vezetni az egyház hajóját. Hol volt ez a *troppo inprudente* kifejezéstől! A bíboros újabb kérdéssel válaszolt. Parancsolja ezt így nekem Őszentsége, vagy csak önnek így mondotta? Hirtelen nem is tudtam, hogy mit válaszoljak erre a teljesen értelmetlen kérdésre: ez önmagában megálló elv volt; csak nem várja a bíboros, hogy a pápa neki ilyen parancsot küldjön? Ezért azt válaszoltam, hogy nekem egyszerűen mondotta. Akkor

nem veszem tudomásul – válaszolta a bíboros, fölállt és kiment.

Próbáltam kielemezni, hogy mit akar jelenteni ez a válasz. Mit nem vesz tudomásul a bíboros? Azt, hogy az idők ma körültekintést igényelnek, vagy azt, hogy öneki okos tapintatra van szüksége? Ha egyiket sem, akkor csak egy lehetőség áll fenn: hogy ebben a mondatban figyelmeztetést látott, és ő ezt a figyelmeztetést nem akarta tudomásul venni. Válasza mindenképpen méltatlan volt az idők súlyához, az ő papi mivoltához, és velem szemben is elfelejtette, hogy amikor kinevezését átadtam neki, ő szerénykedett, hogy biztosan én festettem meg az ő alakját túlságosan szép színekkel, csak ezért kapta meg a bíbort, s bevallotta, hogy már megjavult, mert már elfogad tanácsokat, és íme, már nemcsak tőlem, de a Szentatyától sem fogad el egyetlen megjegyzést sem.

Nyugodtan hazamentem, és hozzáfogtam egy levél megszerkesztéséhez. Amikor egy-egy részletével készen voltam, fölolvastam P. Kerkainak, Vargának és Kollárnak. A megjegyzéseket tekintetbe vettem, vagy megvitatam. Amikor teljesen készen voltam, fölolvastam P. Badalik dominikánus Provinciálisnak és a náluk elbújva élő Nyisztor Zoltán prelátnak, aki egyike volt a legkiválóbb pap íróknak, és hosszú időn keresztül a jezsuiták Magyar Kultúra folyóiratát szerkesztette.

P. Badalik azt válaszolta: Százszázalékosan igaza van, csak abban téved, hogy a primás hős, mert a primás akkor lesz hős, ha ezt a levelet elfogadja. Nyisztor pedig magasan klasszikusnak mondta, amelyik történelmi dokumentummá lesz, és a primás felelősségét teljessé teszi.

Amíg írtam a levelet, naponta vagy kétnaponta jött a primástól egy kíméletlen hangú, sürgető, három-négysoros levél (ma is valamennyi birtokomban van), amelyben kéri, hogy igazoljuk viselkedésünket. Mindig válaszoltunk. Egyszer P. Kerkai, egyszer a P. Provinciális volt fönn nála személyesen is, kérve türelmét, hogy még nem kész a válasz.

Amikor teljesen készen lettem, a P. Provinciális éppen

nem volt Budapesten; a szokásos rendi cenzúrára P. Vargának kellett volna beadni, mert ő volt akkor a ház superiorja, de ő nem akart a primás várható haragjának áldozata lenni, és jobbnak látta, hogy hirtelen ő is csak emiatt elutazzon, bár a levél szövegét jól ismerte. Hogy mégis valamelyest cenzúrárt kapjon a levél, újra elmentem P. Badalikhhoz, és bár ő dominikánus volt, én pedig jezsuita, de pillanatnyilag előjáró nélkül, őt kértem, hogy ebben a rendeken fölül álló kérdésben legyen ő a cenzor. Újra elolvasta és azt mondotta, hogy bár erős, de elküldhető.

Mivel az igazolólevél késett, és bár kértük a türelmet, mert ilyen jelentős írást nem lehet egy nap alatt megírni, a primás nem várt egy napot sem, hanem körlevelet küldött szét a püspöki karnak, amely így kezdődött: „A Kalot letért a katolikus vonalról”; és természetesen mi, jezsuiták is. Több csodálkozást, mint megbotránkozást váltott ki a püspökök között.

Az én levelem, íme, így hangzott:

Főmagasságú Bíboros Hercegprimás Úr!

Eminenciás Uram!

Ft. Péter Kerkai 1946. június 13-i levelében már jelezte Eminenciádnak, hogy a kért igazoló jelentés hamarosan készen lesz. Íme, ezennel felterjesztjük Főmagasságú Bíboros Hercegprimás Úr elé, de mivel a téma nem elszigetelten magyar ügy, hanem részlete egy általános európai helyzetnek, és összefüggésben van a Szentszék kelet-európai elgondolásaival, ezért úgy határozotunk, hogy a jelentést Eminenciádnak én írom meg, mert a Vatikán részéről csekély személyem lett bizalmasan kiküldve bizonyos ügyek elintézésére.

Az igazoló jelentés kérésének részletei a következők: a Kalot Mozgalom vezetői lelkiismeretük szavát követve az oroszok és a kommunisták felé a merev szembehelyezkedés politikája helyett az életheletőség keresésének politikáját folytatják. Ennek egyik ténye ellen, a MIOT-tal közösen tett nyilatkozat ellen Eminenciád előszóval a Péter Provin-*

* Magyar Ifjúság Országos Tanácsa. (A szerk.)

ciálisnál lépéseket tett. Objektíve a nyilatkozat szövege olyan volt, hogy amikor aláírtuk, bíztunk Főmagasságú Biboros Úr részéről annyiszor tapasztalt jóindulatban, s ebben a feltevésben méltán remélhettük, hogy a semleges szöveget, amely az olvasó beállítottsága szerint különféleképpen magyarázható, nem fogja Eminenciád rosszra értelmezni. Bár P. Kerkai a figyelmeztetésnek megfelelően határozott és többé félre nem ismerhető formában nyilatkozatot hirdetett meg a tiszta katolikus álláspont mellett, mégis a Főmagasságú Biboros Hercegprimás Úr ugyanebben az ügyben levelet intézett hozzá, amely levélben tudatja vele egy rendkívül szigorú büntetésnek már megtörtént végrehajtását, és egyben felszólítja, hogy tegyen igazoló jelentést. Mélyen elszomorított ez bennünket, mert éppen Eminenciádtól ezt nem vártuk, hogy előbb súlyosan büntessen, s csak azután kérje az igazolást, hiszen eddig a Főmagasságú Biboros Úr oly igazságos volt velünk szemben.

Azért mertük volna az igazságosságnak ezt a legelső követelményét Eminenciád részéről remélni, mert ma sem akarjuk elhinni, hogy Főmagasságú Biboros Hercegprimás Úr kételkedni tudjon a jezsuiták egyházhűségében, amelyet a Rend négyszáz éves múltja különleges érdemekkel igazolt eddig. Nagy zavart keltene a lelkekben, ha lassan az a látszat támadna, hogy Eminenciád nem bízik a jezsuiták egyház- és elvhűségében, mert mint többen tudják már, hogy ugyanazok a Páterek, ugyanabban a kérdésben Őszentsége XII. Pius pápa különleges bizalmát élvezik.

Az az érzésünk, hogy Eminenciád nem ismeri lekiismeretünk állapotát, és nem ismeri azokat a szempontokat, amelyek elhatározóan befolyásolják cselekedetünket. Jelenleg is kínzó felelősséget érzünk, hogy ezekről beszámoljunk a Főmagasságú Biboros Hercegprimás Úrnak, mert ismerjük Eminenciád bölcsességét, és tudjuk, hogy okainkat megfontolás tárgyává teszi. Legyen szabad az inkriminált konkrét eseten túl az egész elvi kérdést előadni.

Mindenekelőtt szükséges leszögeznünk a változatlan és egyetlen nagy célt, amelyet kizárólag szemünk előtt tartunk, s ez a kereszténység és magyarság értékeinek a

megmentése és szolgálata. Veszélyesnek tartunk az eszközök rangjáról a célok közé felemelni minden más tervet és szándékot, még ha magának az államformának vagy egyes társadalmi rétegek kiváltságos helyzetének ügyére vonatkoznék is. Az érdekek, célok és eszközök e helyes rendjének megtartását a teológiából, filozófiából és Szent Ignác Atyának lelkigyakorlataiból tanultuk meg, tehát egész fejtegetésünkben kizárólag ezt az egyetemes magyar célt tartjuk szemünk előtt, és ehhez mérjük módszereinket is. Mindent lehet kockáztatni, csak magát a nemzetet nem. Az eszközök között pedig nem tudunk elismerni egyedül célravezetőt. E kérdésben azok a nagy magyarok állnak előttünk, akiket a történelem máig igazolt: egy Szcitovszky primás és Pázmány Péter, egy Martinuzzi György és mások, akik páratlan diplomáciai érzékkel egyszerre különböző utakat végigpróbálva szolgálták nemzetüket.

A mai idők egyik lehetséges taktikája, amelyet a magyar katolicizmusnak követni lehet, a merev szembehelezkedés, a teljes bizalmatlanság és állandó tiltakozás módszere. Nyugodtan nevezhetjük ezt, a szót nemes értelemben használva, az indulatok módszerének, mert nem a külső és belső, sokszor igen szomorú reális tények hideg mérlegelésére támaszkodik, hanem a mélyen megsebzett lelkek ösztönös felfordulásából fakad, egy végigpusztított és meggyalázott ország keserűségtengeréből nőtt ki, és állandó táplálói között a naponta halmozódó bűnök és gonoszságok sorozata vonul fel. Akiben van nemes együttérzés és fajtájának ösztönös, mondhatni anyai szeretete, abban a sok szenvedés, becsapás, hazugság és igazságtalanság láttára, nagyon is érthetően oly indulat-komplexum támad fel, amely őt e módszer, az indulatok módszerének merevsége felé sodorják. Ennek a magatartásnak egyik legfőbb jellemzője a hősi lelkület és a halálra elszántság.

Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt az ösztönös indulatok módszerét a józan ész számára egyedül az teszi megokolttá, hogy egy közeli nagy változásra, háborúra, felszabadulásra, oroszok kivonulására, angolszászok lényeges segítségére, belső forradalomra vagy valami hason-

lóra, de mindenesetre nagy változásokra épít. Enélkül a vak indulatok taktikájának lehetne csak nevezni.

Az egyetlen döntő kérdés tehát, amelyik az észhez és nem az indulatokhoz szól, és amelyiken az egész módszer jogosultsága áll vagy bukik az, hogy valóban lesz-e gyökeres változás, vagy sem? Mert aki ebben nem teljesen és feltétlenül, százszázalékosan biztos, az már nem követheti kizárólag az indulatok politikáját, mert egészen szilárd alapok nélkül indulatokat követni vakmerőség, és mert egy egész nép életéről van szó, igen nagy felelősség is. Nem tudom, ki meri vállalni a felelősséget, hogy a merev elzárkózás és szembehelyezkedés politikáját folytassa, ha ugyanakkor nem abszolúte biztos abban, hogy már útban van a segítség. A küszöbön álló biztos segítség nélkül ez csak provokálása a még keményebb elnyomásnak, üldözésnek és elpusztításnak, sőt épp az ilyenek vértanúi lendülete mutatja, hogy a halál sincsen olyan messzire e módszertől; márpedig, ha egy embernek még joga is van, hogy vértanúi lelkülettel a halálba menjen, de semmi joga sincs egy egész nemzetet erre az útra vezetni. Ismét leszögezem: aki nem abszolúte és tökéletesen biztos a közeli nagy változásban, annak igen nagy felelőssége, ha mégis egyetlen taktikát követ, különösen, ha ez a taktika provokáló jellegénél fogva súlyos következményekkel jár. Halált a magyar katolicizmus ügyéért vállalhatunk, de a magyar katolicizmus ügyét idő előtt a halálba nem vihetjük.

A legkevesebb pedig, amit megállapíthatunk az, hogy az indulatok módszerének ez az egyetlen logikai alapja, ti. a közeli nagy változás legalább is nagyon kétséges. Ezt e taktika követőinek maguknak is már érezniök kell, hiszen jól emlékszünk arra az időre, amikor csak egy-két hetet jósoltak az újabb háború kitöréséig, ma ismét újabb hónapokkal toldják meg a már lejárt terminusokat, de előre megmondhatjuk, hogy ez így fog tovább tartani, amíg a tévedés egészen nyilvánvalóvá nem lesz. Ilyen labilis talajra építeni a következményeiben egy egészen végzetes taktikát, nagyon súlyos felelősség. A történelem nem ismer csak egyetlen utat, s aki mégis ezt választja, és egyedül elbukik, azt hősként tiszteljük, de aki egy nemzetet is magával ránt,

azt a történelem elmarasztalja. Csak egy év óta nem szabad nálunk Kossuth Lajosról megmondani, hogy Széchenyi bölcsességével szemben az ő makacs merevsége vezette a nemzetet Világosig, ahonnan egy Deák Ferenc bölcs kiegyezése mentette meg a nemzetet. Pedig azokban az időkben kevés magyar ember volt, aki másként vélekedett volna a 13 aradi vértanú hóhérjairól, magáról az egész osztrák népről, a nyakunkra ültetett hivatalnokokról, Haynauról és császáráról, mint ahogy mi ma vélekedünk az oroszról. De a bölcs Deák Ferencben volt bátorság egyezkedni, holott a legendás és körülrajongott Kossuth Lajos Amerikában járt segítségért, de ő sem kapott egyebet már akkor, igéretknél. A történelem sokszor megismétli önmagát.

Tehát amerikai segítség. Ez az egyetlen logikus alapja a mai merev szembehelyezkedésünknek. Nézzük ezt meg most közelebbről. Kb. összesen féléves legutóbbi külföldi tartózkodásom nagyszámú és legkülönbözőbb információi, kiépített és sokfelé elágazó, igen értékes kapcsolataink tökéletes összhangban állandóan és következetesen azt mondják, hogy se háborúra, se változásra ne számítsunk, és vegyük tudomásul, hogy oda vagyunk ítélve orosz érdekerületnek. Ugyanakkor arra is figyelmeztettek, hogy készüljünk fel egy hosszú hidegháborúra, amelyet – úgy látszik – itthon sokan összetévesztenek a valóságos háború közvetlen előjeleivel. A vak reménykedésnek ezt a lelki magatartását jól ismerjük már a német titkosfegyverek legendákkal terhes idejéből. Arany János pedig így mondotta a Nagyidai cigányokban: „Ezer ébrenlétnél többet ér egy álom!”

Az angolszász politika most nem akar háborút, mert a szovjet belső fejlődése biztosan meghozza öt-tíz éven belül az ő számára a fontos eredményeket, de ezek majd nem jelentik egyúttal a mi számunkra is, a most annyira óhajtott változásokat. Ismételten és újra hangoztatják a Nyugati Nagyhatalmak, hogy saját erőnkre és okosságunkra vagyunk hagyatva. A maximum, amit az angolszászok el akarnak és el is fognak érni, hogy a Duna nemzetközi úttá legyen, ritkább gazdasági kincseinkből (bauxit, olaj) ők is részesedjenek, és az orosz hadsereg részben vagy talán

egészben kivonuljon. De ez távolról sem jelenti az orosz hatalmi érdekszférából való kiemeltetésünket. Itt továbbra is az orosz befolyások érvényesülnek, és ne reméljük, hogy belső életünk szabadságáért a külföldi hatalmak komoly lépéseket tegyenek. Egyéb más kérdésekben és nagy világviszonylatban ezek a nyugati nagyhatalmak oly fölényben vannak, hogy háború nélkül is biztosítani tudják érdekeiket. Külföldi tartózkodásom egyik nagy tapasztalata, hogy mindig világosabban látom, mennyire szeretjük és tudjuk önmagunk jelentőségét messze a valóság fölé túlértékelni. Elég egy angol diplomata érdeklődő arckifejezése, és mi ebből már nagy illúziókat teremtünk magunknak.

Ha tehát komoly információ komoly érvei csak ennyire is megingatják a közeli változásban való reménykedést, nagy felelősség kell ahhoz, hogy valaki mégis erre az egyetlen kockára tegyen fel szinte mindent. Kifejezetten ezért tartanak ma bennünket az angolszászok politikailag kevésbé tehetséges, egyensúlyát veszített népnek, s ezt így, ezekkel a szavakkal meg is mondják, mert vezetőink vagy a fenntartás nélküli behódolás, sőt túllícitálás szégyenletes módszerére térnek át, vagy pedig ha nem hódoltak be, akkor ezt is csak szélsőségesen és ösztönös indulataik levezetésével tudják megtenni, és még csak meg sem kísérik a kis népek egyetlen fegyverét alkalmazni: a prudenciát, amely megtalálja az utat az elvek feladása nélküli megegyezéshez. Hidegfejű angolszászok, akik a helyzetek felismerésének mesterei, ezt az érzelmi illúziópolitikánkat, amint ők nevezik, soha sem megérteni, sem támogatni nem fogják.

Erre a merev szembehelyezkedési taktikára a legjellemzőbb, hogy a kismemzeti óhajt nem tudjuk beleilleszteni a nagy nemzetközi relációk és realitások közé, pedig enélkül nem lehetünk soha sem reálpolitikusok. Vágyainkat és nemzeti kívánságainkat angolszász érdekké transzformáljuk, holott külföldön gyakran járó és ott sokakkal érintkező emberek előtt világos, hogy ma földrészekért és világtengerekért megy a harc, és ez fegyverek nélkül fog nyugvópontra jutni; a kis balkáni és közép-európai államokért pedig nem fognak egyetlen komoly lépést sem tenni. De ha

csak négy-öt évet is kell várunk a nagy fordulatra, máris óriási a felelőssége annak, aki nem tűrve meg más módszert, egyedül a merev szembehelyezkedés taktikájával provokálja ki a nagyobb üldözést és nagyobb elnyomatást, amely nélkül vagy amelyek késésével maga a nemzet egyetemes katolicizmusa tudná sokkal valószínűbben átvészelni a válságos éveket. Már csupán ez a nagyobb valószínűség is jogossá, sőt szükségessé teszi a kettős taktikát.

De más nehézségei is vannak a kizárólagos szembehelyezkedés politikájának. A tömegek helyes ösztönnel megérzik, hogy ennek a taktikának egyetlen logikai alapja és egyetlen ésszerű igazolása csak az lehet, ha a várva várt fordulat valóban már közel van. Igen sokszor hallani az emberektől, hogy Eminenciád egész bizonyosan pozitív üzenet alapján tudja az angolszászoktól, hogy már készülődnek és jönnek. Ezzel az elterjedt legendával nyugtatják meg magukat az emberek, akik ösztönösen érzik, hogy ilyen vagy hasonló abszolúte komoly bizonyítékok nélkül ez az egész taktika csak tragikus kimenetelű lehet. És mi lesz, ha az angolszász segítség nem érkezik meg? Nem hiszem, hogy Eminenciád annyira bizonyos lenne ebben a segítségben, mint ahogy ezt a tömegek önmaguk megnyugtatóására a Főmagasságú Biboros Hercegprimás Úrban feltételezik. Az Atyával szemben érzett fiúi féltéssel látjuk, hogy lassan, saját akarata ellenére Eminenciád személyéhez fűződik az, hogy a nemzet lelkében egy ilyen hamis reménység ver mély gyökeret épp azért, mert az emberek még csak nem is merik feltételezni, hogy Eminenciád folytatni merné jelen politikáját a külső segítség száz százalékos, abszolúte biztos tudata nélkül. Elfogódott érzéssel gondolunk arra, mi lesz, ha a történelem Eminenciádat teszi felelőssé, hogy a nemzet lelkében ekkora irracionálé nőhetett naggyá. Mert sajnos egészen valószínűtlen ez a nagy fordulat. Sőt biztos, hogy éveken belül nem fog bekövetkezni, s ebben az esetben már most félünk, hogy az Egyházra milyen nagy kár háramlik majd abból, hogy az emberek Eminenciádat fogják vádolni azért a letörtségért, amely a lélektan törvényei szerint, az összeomlott reménykedések után feltámadni szokott. Pedig ez a lelki összeom-

lás be fog következni, amint nyilvánvalóvá lesz, hogy a nagy fordulat elmarad, mert ma az emberek annyira mindent erre az egy álomra tettek fel.

Fokozni fogja ezt a lelki meghasonlást az is hogy a mai B-lista rendeletet gonoszul arra használják fel, hogy nagyon sokat a Biboros Úr nyílt hívei közül, vagy azok közül, akik csupán csak lelkesedéssel néhányszor „elszólták” magukat, elbocsátanak az állásukból. Mélységes szomorúsággal hallottuk, hogy az ilyen irányú bizalmas rendeletek már szét is mentek. Ezekről az elbocsátásokról bizonyára Eminenciádnak is tudomása van. Az így üldözőbe vett hívekről pedig határozottan állíthatjuk, hogy hűségük legfőbb alapja a közeli nagy fordulatban való reménykedés. Mert senki sem vállal anyagi hátrányokat öt-tíz éves távlatok miatt, úgy gondolván, hogy két-három hónapig mégis csak érdemes üldözést elszenvedni, különösen, ha utána ennek jutalmát veheti, de nyomorogva és üldözve sokáig kitartani, csak igazi hősök tudnak. Igazi hős pedig nagyon kevés van. A többség az egyszerű lelkialkatú kisember, akikben ma Főméltóságú Biboros Hercegprimás Úr tartja fenn a közeli hónapok nagy fordulatában való reménykedést. Most a hitükben erősödnek meg a felcsigázott reménység miatt, akkor azonban a csalódás majd a hitüktől fosztja meg őket.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a merev szembehelyezkedés politikája, amely a közeli fordulat reményét táplálja, és különösen, amely semmi más taktikai elgondolást nem engedélyez, a tömegek között lélektanilag egészen érthetően egyesekben az indulatokat a fanatikus tettekig feszítik. Mélységes megdöbbenéssel halljuk sokfelé egészen komoly emberektől is a csendes megjegyzést, hogy ezek az úgynevezett „összeesküvések, amelyek közül többnek valamilyen alapja van, eltévedt, végső fejleményei és oldalhajtásai Eminenciád politikájának. Annyi legalábbis igaz, amit közvetlen személyi tapasztalásból tudunk, hogy ezek az emberek sokszor szubjektíve Eminenciád taktikai felfogásával igazolják magukat önmaguk előtt.

Ugyanakkor az Egyházunk iránti szeretet leszögezteti velünk azt a megállapítást is, hogy a valódi és bűnös reak-

ció, amely a maga antiszociális felfogásával nekünk magunknak is mindig ellenségünk volt, és ma is az, erre a merev szembehelyezkedés politikájára spekulál. Ezzel kompromittálja Eminenciádat, és alapot nyújt arra az elterjedt vádra vonatkozólag, hogy az általunk is bűnösnek tartott reformellenes reakció az Egyház mögé bújik el.

Mindezek együttvéve felidézői lehetnek egy erőteljesebben végrehajtott egyházellenes támadásnak. Meggyőződésünk, hogy Eminenciád bölcsessége látja azt, hogy az oroszoknak nagyon jól jön ez a merev szembehelyezkedés, mert így támadási felületet nyújt neki, de Eminenciád más elvek miatt mégis megkísérli ezt a taktikát. A Szovjetről tudjuk, hogy egész beállítottsága egyházellenes, de azt is ezerszer hallottuk tőle magától, hogy ő az Egyházat bántani nem akarja, ezért számára az igazi veszedelmes ellenfél mi vagyunk, akik az elveket fel nem adva a modus vivendi álláspontját követjük, és így, mintegy szaván fogva kikényszerítjük, hogy vagy ígéreteiből váltson be mentől többet, vagy pedig csak nyílt szőszegéssel tudjon ellenünk fellépni. Ellenben Eminenciád a legnemesebb szándékkal azt éri el az oroszoknál, hogy örömmel kap azon, hogy Eminenciád még azt sem akarja eltűnni, hogy valaki vele tárgyaljon, s ezért feljogosítva érzi magát korábbi ígéreteinek be nem váltására. Ezt a nagy előnyt nem szabad megadnunk neki.

Tudjuk, hogy erre azt válaszolják egyesek, hogy a modus vivendi hívei az elveket is feladják, sőt Eminenciád környezetéből volt, aki azt állította, hogy aláírt nyilatkozatainkkal a püspökök jogkörét bitoroltuk, amennyiben hit és erkölcs dolgaiba avatkoztunk bele, sőt ott tévesen nyilatkoztunk. E vádra vonatkozóan csak azt szeretnők mély tisztelettel kérni az illetőktől, hogy olvassák át újra a nyilatkozatok szövegét, és mérjék ismét össze a hit és erkölcs tanításaival és látni fogják, hogy semmi tévedés nincs bennük. Arra nézve pedig, hogy a püspöki kar tanítói tekintélyét szeretnők bitorolni, nem érdemes reflexziókat fűznünk, mert egész bizonyosan, aki a gondolatot magát felvetette, az sem hiszi ezt el.

Végezetül, Eminenciád vonalvezetésével kapcsolatban

még csak egy tényt kell megemlítenünk. Mélyen megértjük Főmagasságú Bíboros Hercegprimás Úr szomorúságát, amelyet kicsendülni éreztünk néhány alkalommal tett kijelentéséből, mely szerint már Eminenciád is tudja, hogy saját papjai mind nagyobb számmal más véleményre térnek. A legközvetlenebb munkatársak is vonakodnak hűségnyilatkozatot tenni. Mi pedig nem tudjuk, hogy részünkről nem súlyos sértés-e, sőt rágalom feltételezni, hogy valamennyien megalkuvó emberek, akik félelemből nem mernek az elvek mellett kiállni.

A merev szembehelyezkedés politikája mellett a mi szerény felfogásunk szerint szüksége van a magyar katolicizmusnak a modus vivendi taktikájára is. Bizonyára Eminenciád is úgy ítéli meg, hogy egy ilyen ezerszövedékű harcban, ahol az ellenfél maga is különböző módokon fogható meg és ellensúlyozható, súlyos hiba volna csupán egyetlen kártyalapra játszani. De a katolikus politika célja is végső sorban a lelkek szolgálata. Éppen ezért nem engedhető meg, hogy ez a politika csupán egyetlen nagy hangulattá legyen. Ma pedig sajnos a tömegek számára azzá lett. Napjainkban különösen áll a mondás, hogy könnyű hősnek, de nehéz bölcsnek lenni. Mi szeretnők valahogy ezt a bölcs típust megközelíteni, amelyikről az evangélium is szól a király példabeszédében, aki látván, hogy tízezrekkel nem szállhat szembe azzal, aki húszezerrel jön ellene, tehát békét kér. Ez a modus vivendi. Békekérés. Nem barátkozás, nem elvfeletetés, nem behódolás, de viszont nem is szurkálása annak a fenevadnak, amellyel egy ketrecben vagyunk összezárva. A történelem kész helyzet elé állította a magyar katolicizmust. S most nekünk minden eszközt s nem csak egyetlenegy, meg kell ragadnunk, hogy értékeinkből mentől többet megmentünk. Az egyik legnagyobb eszköz pedig az időnyerés, a modus vivendivel pedig legalábbis ezt érhetjük el. Ha elfogadjuk is, hogy a Szovjet a katolicizmust nálunk Magyarországon egészen fel akarja számolni, bizonyos az, hogy még most nem akarja. Modus vivendi nélkül pedig könnyebben adunk okot arra, hogy a kitervelt taktikai időt megrövidítse. Ezt az időt ügyeskedéssel – a kis népek szinte

egyetlen fegyverével – ki tudjuk húzni, és közben sok minden történhetik, legfőképpen pedig a Szovjet belső átalakulása, amelyik tételre építik fel az angolszászok is politikájukat.

Eminenciád megérti a mi lelkiismereti vívódásunkat, amikor egyénileg a vértanúságra is felkészülve, minden lehető eszközzel ugyanettől a vértanúságtól magát a nemzetet akarnánk megmenteni. A halálos ítéletnél mindig jobb az életfogytiglani börtön. Az előbbit végrehajtják, amelyre készen áll a Szovjet minden órában, ha neki nem tetsző és még a tárgyalásokat is elutasító politikát folytatunk; az életfogytiglani börtön legalábbis időnyerést jelent, s közben sok minden változhatik. Nálunk utoljára Szálasi-éknak volt sokszor meghirdetett alapelvük, hogy inkább a halál, mint az egyezkedés. Az indulatoktól megtisztított keresztény etika mást mond. Az egyik módszerrel már most biztosan veszítünk, a másik módszerrel talán nem veszítünk, s ezért a „talán”-ért mindent meg kell kísérelnünk. Nem az a bölcs, aki az oroszokkal haragban tud maradni, ez legfeljebb nemzeti hős, hanem aki az oroszokat maga mellé tudja állítani. S ez elérhető, de csak úgy, ha a magyar önértékünk mellett komoly katolikus aszkézis is van bennünk. A Kalot már elérte azt, hogy a magyar kommunisták, akik az oroszok messze túl, a mi igazi veszedelmes ellenfeleink, valóságos féltékenységgel nézik, hogy a Kalot kiépített orosz kapcsolataival, egyrészt saját védelmét biztosította velük szemben, másrészt pedig megdönti az ő eddigi, egészen monopolizált orosz kapcsolatait. Ezért érik újabban a Kalot mozgalmat magyar kommunista részről sorozatos támadások, mert szeretnék lerontani a mozgalom hitelét az oroszok előtt.

Nekünk is könnyebb lett volna és az indulatokkal fűtött mai közvélemény előtt dicsőségesebb is, ha az oroszokkal haragot tartunk, mereven szembehelyezkedünk, de akkor egyrészt már régen feloszlattak volna bennünket, s nem hiszem, hogy ezt katolikus részről valaki előnynek tartaná; másrészt pedig nem játszhattuk volna ki kártyáinkat egy magasabb diplomáciai érdek javára. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy a Szovjetben megvan a felfedezhető

szándék, hogy itt nálunk Magyarországon kirakatpolitikát folytasson. Nyugatnak be szeretné mutatni, hogy ő mennyire türelmes, mennyire szabadon engedi az erők kibontakozását; egy zseniális és ügyes politikával mi ezt a szovjet szándékot kimélyíthetnők, javunkra minden előnyét kihasználhatnók, de ennek legelső feltétele, hogy szóba álljunk vele, még akkor is, ha ez alázatosságba kerül. Pozitíve tudjuk, hogy a Szovjet belemenne ebbe a politikába, mert neki is nagyon jól jönne, mi pedig közben átvészeltetnők a legválságosabb időket és erőt gyűjthetnénk, de ehhez a helyzetek felismerése kellene, bennünk azonban sokszor egész világos jelek szerint az a lelkület uralkodott el, hogy valósággal örülünk, ha egy-egy közeledés nem sikerült, mert azt hisszük, hogy ezzel mentjük a magyarságot. Pedig pozitív építőmunkára ez a taktika alkalmatlan. Ezzel csak egy nagy negatívumot, a teljes törést készítjük elő.

Íme, most Eminenciád elé tárjuk egész belső vívódásunkat, s tudjuk, atyai bölcsességgel megért bennünket. Látjuk világosan a Vatikán nagy kelet-európai terveit, tudjuk, hogy mily nagy készülődés folyik ott, az egyháztörténelemnek talán második legnagyobb térítő munkájára, s a Vatikánból magából tudjuk, hogy ebben mily előkelő szerep jutna a csöppnyi, de mélyen hithű magyarságnak, amely beékelte előörs az ortodoxia tengerében. Ennek a nagy világtörténelmi jelentőségű munkának vannak előfutamai. Vannak előkészítő hadmozdulatai. Igazi gaudium logicum Rómából látni ezt az Egyházhoz valóban méltó stratégiát, amelyben a Kalotnak is megvan a maga kiszámított küldetése, s tudjuk azt, hogy mit kell ebből majd nyernünk, amikor újabb lépésekre kerül a sor. A magyarság kulcspozíciója egy zseniális egyházpolitikai vonalvezetéssel teljesen kibontakozhatna, rajtunk keresztül bonyolódna le az egyháztörténelemnek nagy vállalkozásai, amelyek bennünket is eredményesebben megmentenének, mintha csak így a magunk kitervelt utainkon kísérletezünk. S ugyanakkor Rómából hazatérve szomorúan rájövünk arra, hogy törpe nép vagyunk, amelyik lehetőségeit is csak törpe keretek között tudja elképzelni. Úgy próbál-

juk menteni magyarságunkat, hogy közben Egyházunk veszélybe jut. Pedig a megfordított sorrend járhatóbb lenne, menteni minden eszközzel, még megalázkodással is az Egyházat, hogy aztán az Egyház lehessen, mint török időben is volt, a magyarság megmentője és egyetlen fellegvára. Néha megtörténhetik, hogy e világi politikáért tisztán egyházi ügy is veszendőbe megy.

A modus vivendi keresése és az alkalmazkodás nem ismeretlen az Egyház történelmében. Klasszikus példája ennek a híres kínai rítusvita. Nem egészen véletlen, hogy ott is a jezsuiták lettek sokak szemében botránykő, mert a lényegtelen kérdésekben alkalmazkodtak, hogy megnyerjék ezzel magát a lényegét. Akkor a kínai rítusvitában a merev álláspont győzött, és bennünket visszaparancsoltak, de a késői szomorú megbánás már nem tudta feltámasztani az elpusztított missziót. A vita elült, és nyomában több százados csend támadt, de mint Wolkenberg Alajos könyvében megírta, ez a csend a halál csendje lett. Összeomlott az egész gyönyörűen fejlődő kínai misszió, hogy megvárja azt a pápát, aki néhány évtizeddel ezelőtt hivatalosan is előírta az egykor eltiltott jezsuita módszert. Ezt az egész kérdést az egyháztörténelem osztatlanul ma úgy regisztrálja, hogy ma már egész Kína katolikus lenne, ha akkor törpe elgondolások nem akadályozzák meg a jezsuiták működését.

A szegény magyarság ma olyan, mint egy bekerített hadsereg, amely sajnos nem tudja önmagáról, hogy be van kerítve, épp ezért nem is úgy viselkedik. Saját erőnk nem elégséges, hogy diadallal kivágyjunk magunkat, a felszabadító hadsereg pedig csak vágyainkban él; reális taktika tehát az, hogy nagy okossággal valami életlehetőséget teremtünk magunknak. Miben áll ez az életlehetőség? Ez a modus vivendi.

Már a neve is mutatja, hogy itt nincs szó sem beolvadásról, sem elvi megalkuvásról, de még barátkozásról sem, mert akkor nem keresnők a modus vivendit, hanem egyszerűen velük menetelnénk az új utakon. A megegyezés politikájának nem az a lényege, hogy eladjuk magunkat, hanem hogy nem hagyunk szabad területet a támadásokra. Épp

ezért, nemzetpolitikai vonatkozásban tűrhető szomszédságot jelent. Ha megegyezünk velük, sokkal nagyobb a valószínűség, hogy a számtalanszor emlegetett demokráciából és szabadságból nekünk is juttatnak, és feltétlenül többet juttatnak, mintha ellenségnek vagyunk kikiáltva. A két felfogás között az elvi ellentét legmélyebb pontja épp itt van: a merev álláspont hívei azt mondják: vagy a teljes szabadság, vagy állandó harc; mi pedig így szövegezzük meg: állandó harccal még ezt a keveset is elveszítem, mert bekerített hadsereg vagyok, tárgyalásokkal azonban kibővíthetem szabad mozgási területemet, azután majd látni fogjuk, hogy ismét sikerül-e újabb területeket visszaszereznem, vagy pedig kénytelen leszek lényeges elveim miatt most már az igazi végső harcba belemenni.

Egyházpolitikai vonatkozásban a *modus vivendi* a lényeg teljes megőrzését jelenti. Ezért a lényegért mindig készek vagyunk akár meghalni is. De egy olyan kijelentést, hogy „a reakciót el kell tüntetni az iskolából”, nyugodtan aláírjuk, mert ez jól is értelmezhető, különösen a mi esetünkben, amikor nyíltan feltettük a kérdést, hogy ez a hitvallásos iskolák eltörlését jelenti-e, mert ez esetben nem vagyunk hajlandók aláírni. Megnyugtattak, hogy egyáltalán nem ezt jelenti. Egyházpolitikai vonatkozásban a *modus vivendi* jelenti például a nunciatúra visszahozását is. A Szentszék pedig készen áll magával Moszkvával is tárgyalni, és vele *modus vivendit* teremteni, ha a Szovjet is bejelenti ebbeli igényét. Ennek leghitelesebb tanúja éppen csekélységem. Amit megtehet a Vatikán nagyban, azt nem szégyellhetjük megtenni kicsiben. Róma tekintélye tehát ellenünk nem fordítható, sőt azt magunk mögött tudjuk.

Mozgalmi vonatkozásban ez a *modus vivendi* egyfelől jelent néhány vezetői értekezletet a MIOT-ban, néhány jól is értelmezhető nyilatkozatot, néhány alkalommal önként megjelent ifjúsági szónokok egy-két mondatát, de jelenti másfelől a Kalot fennmaradását is, amelyet rajtunk kívül senki más biztosítani nem tudna. A mérleg egyik serpenyőjében néhány közös megbeszélés és engedmény van, melyek távolról sem érintik a lényegét, s ugyanakkor a másik serpenyőben ott találjuk a több száz legénymissziót, hu-

szonhat legényzarándoklatot öt-tizezres tömegeivel, a hatalmas budapesti nagy találkozót, ahol szónokaink bárki másnál merészebben hirdették meg az igazságot. Működhetünk, értekezletek hosszú sorozatát tarthatjuk meg. Legényeink a falvakban gyűlésezhetnek, és készülődhetnek az ősszel megnyíló hat-hét népfőiskolánkra. S mindezt megvásároltuk az elvek feladása nélkül csak azzal, hogy leültünk velük tárgyalni.

Tudjuk, hogy erre sokan azt válaszolják, hogy megbontottuk a katolikus egységet. Az igazság azonban az, hogy az egység nem az egyformaságban, hanem az összhangban áll, mint ahogy egy zenekar is, nem akkor játszik jól, ha mindenki egy lyukon furulyál, hanem ha más-más hangszeréből kihozzák az összhangot . . . Ezt az összhangot mi soha nem bontottuk meg, hanem várjuk, hogy Eminenciád a különböző taktikai fogásokat és módszereket – meghagyva a maguk eredeti színeiben – egyetlen nagy magyar katolikus politikává kovácsolja össze. Ez az a nagy és sok szép történelmi feladat, amelyet a gondviselés Eminenciádnak kiosztott.

Még azt az ellenvetést is felhozhatná valaki, hogy ez a modus vivendi igen veszedelmes játék, következményei kiszámíthatatlanok. Mi azonban úgy véljük, hogy semmivel sem veszedelmesebb a másik módszernél, sőt annak a következményei – sajnos! – jobban kiszámíthatók.

Világosan látjuk, hogy milyen nagy tételek forognak ma kockán. Ha a Kalot mozgalmat egy súlyos dezavualás kiütné a falvakból, a kommunista eszmék és szervezetek szabadon áramolnának be helyette. Nem segítene itt az sem, hogy a Kalot az A. C. ifjúsági szakosztályává alakulna át. Tudjuk ugyanis, hogy a kommunisták most készítik elő, hogy az A. C. kizárólag csak hitbuzgalommal foglalkozzék, és el akarják tiltani a külső kulturális munkát, szórakozást és sportot. Egy ilyen ifjúsági szakosztály tökéletesen életképtelen. A mi falusi legényeink már csak olyan lendületes és szociális szellemtől telített mozgalommal tarthatók együtt, mint a Kalot. Súlyos lelkiismereti kérdés tehát számunkra a magyar parasztfjúság ügye, és végiggondolva mindazt, amit most megírtunk, reméljük,

hogy Eminenciád is méltányolni fogja lelkiismeretünk őszinte feltárását, és megérti módszerünk helyességét. Le-
gyen szabad még azt is remélnünk, hogy a Nagyméltóságú
Püspöki Kar felé tett súlyos elítéltetésünk is valamiképpen
elsimul, miután igazolásunkat benyújtottuk.

Főmagasságú Biboros Hercegprimás Úr főpásztori ál-
dását kérve Krisztusban

legkisebb szolgálója
P. Nagy Töhötöm

Budapest, 1946. június 24.

Június 27-én ez áll a naplómban:

„Délután megérkezett P. Borbély provinciális. P. Ker-
kai átadta neki az én 17 oldalas primási levelemet, és
néhány óra múlva visszament a válaszáért. A P. Provinciális
rendkívül ideges volt, és azt mondta, hogy ezt a levelet nem
lehet elküldeni. Itt és itt enyhíteni kell, és néhány egészen
jelentéktelen textust jelölt meg. Amikor pedig P. Kerkai
erre azt válaszolta, hogy a levél már négy napja elment,
úgy elállt a P. Borbély lélegzete, hogy a szó teljes értelmé-
ben percekig nem jutott szóhoz. Ekkor elég éles vita tá-
madt közte és P. Kerkai között, amelyre P. Kerkai egyen-
ként felelt meg. A végén komoly kifogást emelni már nem
tudott a P. Provinciális.

Június 28. Voltam a P. Provinciálisnál én is. Rendkívül
kedves volt, és csak egyetlen egy kifogást emelt: kár volt
hivatkozni arra, hogy Róma teljesen mögöttünk áll. Ily
tételt egy biborossal szemben kijátszani nem szabad. A be-
nyomásom az volt, hogy P. Borbély kezd mellénk hango-
lódni.

Este ismét hivatott, és elmondta, hogy a primástól meg-
hívót kapott vasárnap délutánra. A maga részéről már
készített is egy nyilatkozatot, amelynek közzétételére sze-
retné majd a primást rábírní. A nyilatkozat annyira lojális
volt, hogy egészen elcsodálkoztam, és benne P. Borbély
teljes megfordulását láttam. Kérte véleményemet, hogy
meg leszünk-e elégedve ezzel a szöveggel? Azt válaszoltam,
hogy egy egészen új élet kezdődhetik majd ennek nyomán,
ha a primásban lesz annyi lelkierő és alázatosság, hogy ezt

a nyilatkozatot kiadja. P. Provinciális bizakodva nézett a kihallgatás elé.

Június 30. Délután több mint három óráig volt a primásnál. A bíboros förmedvénynek minősítette leveletem, amelyet kikért volna magának, ha plébános volna, de most ő már bíboros, és nagyobb ügyei vannak, nem ér rá csekélységekkel foglalkozni. Valóságos dühvel beszélt, hogy ő nem engedheti, hogy a vatikáni pénzt az egyház ellen fordítsuk, és ezért felül akarja vizsgálni a Kalot pénztárkönyveit. Annyira nem szólt hozzá a primás a dolgok érdeméhez, annyira egyetlen érvet még csak nem is fogott föl, annyira látszott rajta, hogy az elvakult indulatok vezetik (P. Provinciális szavai!), hogy a provinciális is megdöbbsen. P. Borbélyra az tette a legmélyebb benyomást, hogy ő várta, hogy a primás az én leveletem és az ő beadványát komoly megfontolás tárgyává teszi majd, amelyet súlyos mérlegelések és komoly döntések követnek, ehelyett azonban csak az indulatokat látta fölviharzani." Eddig a naplórészlet.

Itt megjegyzem, hogy a P. Borbélynak ez a mellénk állása oly kis epizód volt az ő állandó ellenséges viselkedése mellett, hogy azóta ő ezt bizonyára már el is felejtette, mint ahogy én is csak azért emlékszem most rá, mert 17 év múlva újra összeszedtem akkori följegyzéseimet és archívumomat. Az ő beadványa a primáshoz a mi védelmünkben valóságos teológiai és filozófiai remekmű, a legbrilliansabb és leglogikusabb tudományos megokolásokkal. Nem közlöm le terjedelme és skolasztikus formája miatt, mert a nagyközönséget nem érdekelné, de bárki-nek rendelkezésére áll. P. Borbély azon a napon keserűen azt mondta nekünk, hogy fejtegetéseit a primás a legtávolabbról még csak meg sem értette. Egy ilyen páratlan, kristálytisza skolasztikus fejtegetés föltételez ugyanilyen előkészületet, amelyet kis vidéki szemináriumokban nem osztogatnak.

Az oroszok felé való megbízatásomnak is közben eleget akartam tenni. Ezért hosszas érdeklődés és utánjárás után a legkülönbözőbb bizalmas helyekről megtudtam, hogy azokban az időkben Budapesten a külső reprezen-

tatív beosztások felett legnagyobb tekintély és hatalom egy Osztyukin nevű úr kezében volt, akit az orosz követ-ségen lehetett megtalálni. Pár napon belül, ajánlásoktól körülámasztva fölkerestem.

Csodálkozását fejezte ki, hogy a Szentszék immár harmadszor tapogatózik a szovjetnél megegyezés érdekében. Azért csodálkozik – mondotta –, mert a pápát élesen kommunistaellenesnek tartja. Mikor e pontban megvédtem a Szentszékét, kijelentvén, hogy minden presszió ellenére az egész háború alatt, sőt most utána sem tett semmiféle ellenséges felszólítást az oroszokkal szemben, azt válaszolta, ugyanakkor utasítja Mindszenty bíborost, hogy kíméletlenül támadja őket. Válaszomban rámutattam, hogy egy bíboros politikai nézetében függetlenül a Szentszéktől; a hercegprímás ezekben a kérdésekben mint első államjogi tekintély beszél. Mire ő megkérdezett, hogy XII. Pius pápa akkor sem fogja Mindszentyt rendreutasítani, amikor ez majd saját pápáját fogja megtámadni, mert az oroszokkal Öszentsége tárgyalásokat kezdett, hiszen a bíboros mindenkit a legélesebben elítél a szovjettel való szóbaállás miatt. Lehetetlen föltevés – válaszoltam –, ezért a következtetés is lehetetlen. *Ex absurdis absurda sequuntur.*

Ekkor Osztyukin fordított a témán, és azt kezdte magyarázni, hogy a jezsuiták elvesztették minden befolyásukat a Vatikánban. Mélyen hallgattam, mert tudtam, hogy az ellenkezőjét akarja tőlem hallani. S akkor ráncsapott volna, hogy hát miért nem befolyásolják a jezsuiták a pápát arra, hogy mérsékletre bírja a bíborost? Majd fejtegette, hogy a szovjet, amióta rájött, hogy az ortodoxiával együtt is tud dolgozni, azóta támogatja az orosz egyházat. Csendesen megjegyeztem, hogy ma már a szovjet valóságos hittérítő munkát is végez, csak az a kár, hogy az általa annyira elítélt Nagy Károly és Szent István erőszakos módszereivel. Legutóbb is kíméletlen eszközökkel egyszerűen visszakergette az ortodoxiába az összes görög katolikust. A nunciatúra visszahozásáról azt a megjegyzést tette, hogy ez betetőzné a pápa kettős játékát a szovjettel, mert Mindszentynek keresztül háborúskodna,

és a nunciuson keresztül barátkozna velük. Nehezen akarta megérteni, hogy ez ellenkezőleg, a békét hozná vissza, mert a nuncius személye normális érintkezést jelentene a Szentszékkal, s így annak békés szándékai érvényesülnének. Megígérte, hogy a kérést továbbítani fogja Moszkvába, s reményének adott kifejezést, hogy elérhető lesz a cél, mert a szovjet akarja a békét az egyházzal. A beszélgetés közel két óráig tartott.

* * *

Tudtam, hogy a bíboros egész biztosan lépéseket fog tenni ellenem és a Kalot ellen Öszentségénél, ezért siettem vissza Rómába. Nem kértem kiutazási engedélyt Osztyukintól, bár följajánlotta, mert tudtam, hogy kíséretet is fog adni mellém, és ez akadályozott volna abban, hogy a kiváló katolikus író és szerkesztőt, Nyisztor Zoltán prelátust kiszöktessem, pedig ezt megígértem neki. Nyolc hónapig fogva tartották az oroszok egy szűk kis fürdőszobában, közben ráköszöntött egy egészen szigorú hideg tél, és már a megfagyás veszélye fenyegette. Ekkor szabadon eresztették azzal a feltétellel, hogy a primás körül kémkedni fog számukra. Nyisztor pontosan engedelmeskedett az orosz hatóságoknak, és hetente megjelent előttük, de oly nevetséges kis információkkal szolgált csak, hogy azok észrevették, hogy a prelátus csak mímeli a kémkedést, és nagyon komolyan megfenyegették. E komoly veszéllyel szemben Nyisztor jobbnak látta elbújni egy kolostorban, ahol elképesztően nyomorúságos helyzetben kuporgott egész napokon, sőt hónapokon át, egy piszkos, hideg padlászugban, míg végre is sikerült megtalálnom a módját, hogy nagy nehézségek árán kiszöktessem Bécsbe. Én onnan repülővel siettem Rómába, ő „gyalogosan” szintén hamar leérkezett a Vatikánba, ahol rendkívüli megbecsüléssel fogadták, és rövidesen kapott is fontos beosztást a Szentszék sajtószolgálatában. Mindvégig támasza maradt ügyünknek, amelyet majdnem egy évtized óta mindig őszintén támogatott. A Kalot sosem fogja elfelejteni neki azt a sok támogatást, biztatást és segítséget, amelyet állandóan kapott tőle.

A P. Vicarius Generalis már megérkezésem napján este hívatott beszámolóra. Mindent elbeszéltem, és ígértem, hogy hamarosan írásban is beadom jelentésemet. Teljes mértékben a *modus vivendi* álláspontján van:

– Önöknek élniök kell – mondotta. – Ennek pedig csak egyetlen módja az, ha az orrossal leülnek tárgyalni. A primással kapcsolatban csak azt mondotta, hogy majd zsebre vághatom, amit Öszentségetől kapni fogok, mert én ajánlottam őt kinevezésre.

A P. Assistens, aki teljesen velünk van e kérdésben, mégis megijedt, hogy összeütközésbe kerültem a bíborossal. Itt a kúrián nem szeretik, ha a jezsuiták háborúskodnak egyházi tekintélyekkel. Megnyugtattam, hogy a rend története tele van ilyen háborúkkal, és rendszerint utólag nekünk lett igazunk. Így lesz ez most is.

Június 24. P. Leiber is hibáztatta a primást, és nagyon csodálkozott, hogy nem mondtam meg egész kereken és egyenesen, hogy Öszentsége milyen más véleménnyel van, és hogy ezt előttem annak idején a Szentatya többször nyíltan ki is fejezte. Azzal védekeztem, féltem, hogy indiszkrétciót követek el, ha használom Öszentsége szavait, „troppo imprudente”, mert ezek olyan erősek voltak, hogy úgy ítéltam, ezt csak nekem szándékozta mondani. Másnap ismét találkoztam P. Leiberrel, és mondotta, beszélt a Szentatyával, és jelezte neki, hogy megjöttem, és el is mondott egyet s mást referádámból. Kért, hogy siessek a jelentés megírásával, mert Öszentsége nagyon várja, s amint látja, nagyon érdekli az ügy, mert ma az orosz felé egyik legnyíltabb kérdés éppen a magyar ügyek fejleménye.

Július 26. A nagy hőség és a sok utazás fáradalmi kissé levertek. Rövid időre ágynak is estem. Ezzel késett a jelentés megírása. A Szentatya újabb sürgetései futottak be. Bizonyos értelemben ez jól is jött, mert közben P. Leibernek mindig többet mondtam el, és ő ezeket referálta Öszentségének, aki mindig kíváncsibb lett magára az egész összefoglaló jelentésre.

Július 29. Ismételten beszéltem P. Leiberrel. Mondottam neki, hogy legjobb megoldás lenne, ha XII. Pius pápa

irna a Kalotnak egy brevét a tízéves fennállása alkalmából, és ebben megdicsérne néhány mozzanatot, amely az igazolásunk lenne éppúgy, mint évekket ezelőtt a papi nagybirtokok kérdésében. Nagyon tetszett P. Leibernek az eszme, és megbízott, hogy fogalmazzam meg én a breve szövegét. El is készítettem. Ma hosszan beszéltem a szláv asszisztens P. Preserennel. Ő van leginkább mellettünk, mert ő hisz leginkább abban, hogy ebből a nagy bolsevik káoszából a végén mégis csak valami pánszláv nagyhatalom fog kikeveredni. Erre pedig már most kell gondolnunk, és fölkészülnünk áldozatok árán. Mikor ezt hallottam P. Preserentől, eszembe jutott P. Borbély, aki annyira elvesztette tárgyilagosságát az oroszokkal szemben, hogy legutóbb azt mondta nekem, hogy a jezsuiták római Russicumai naiv intézmény, amelyet nyugodtan föl lehetne oszlatni.

Július 30. Kész lett a jelentésem, s ma is megsürgette Őszentsége a benyújtását. Átadtam P. Leibernek. Estére üzent P. Mócsyval, hogy egészen rendkívül érdekes a jelentés, ez még a legérdekesebb az összes eddigiek között, és hogy a pápát nagyon fogja érdekelni. P. Mócsy szerint még egyik jelentés sem tett ekkora hatást P. Leiberre, aki azt mondta, hogy ezt kellene a primásnak elolvasnia, bizonyára megváltoztatná nézetét. Nevetve mondotta neki P. Mócsy, hogy ez az egész jelentés tulajdonképpen nem más, mint a primásnak írt levél kissé átdolgozva. S a bíboros a remélt nagy fordulat helyett förmedvénynek nevezte.

Közben P. Leibernek elbeszéltem az Osztyukinnal való tárgyalásaimat is. Ő tovább mondotta Őszentségének, aki azonnal üzent, hogy írjam le, és küldjem el P. Leiberrel.

Augusztus 1. Elkészülök az Osztyukin-féle jelentéssel is. Őszentsége már újabb sürgető üzenetet küldött. P. Leiber szerint rendkívül érdeklő a pápát minden szó, amely a tárgyaláson elhangzott. Megjegyzem, volt azokon a tárgyalásokon sokkal több más érdekes téma is, mint amiket főntebb leközöltem. Pl. Osztyukin nagyon dicsérte a jezsuitákat, hogy milyen rugalmas politikát folytatnak, pl. Spanyolországban Francót is támogatják. Mikor P. Mócsy elolvasta az Osztyukin-féle jelentést, jókedvűen azt mon-

dotta, hogy a Szentatya izgalmas regény helyett fogja ezt olvasni.

Átadom a nekünk irandó pápai breve szövegét is, kérve P. Leibert, hogy majd csak akkor adja át Őszentségének, ha már elolvasta az Osztyukin-jelentést is. Eddig a napló.

Nem emlékszem pontosan, mikor futott be a Vatikánba a bíborostól is egy levél, amelyet nyilván az én nagy fejtegetéseim alapján írt meg. P. Leiber csak annyit mondott, hogy Őszentsége méltatlankodva megjegyezte, hogy soha életében ilyen levelet nem kapott. Ez jól is jött nekünk, mert Őszentségét jobban a Kalot mellé hangolta, de rosszul is, mert láthatta, hogy ehhez az emberhez nem lehet csak úgy hozzányúlni, mert reakciói tele vannak indulatokkal. Később a kihallgatásomon szemrehányást is tett Őszentsége nekem, hogy Mindszentyt ajánlottam kinevezésre első helyen. Nem válaszoltam egy szót sem, mert úgy éreztem, igaza volt, de ki tudja ezt előre elképzelni, hogy ez az ember ennyire keményfejű és rövidlátó legyen.

Íme a breve, amelyet megszóvegeztem önmagunk számára:

Szeretett Fiainknak, a Kalot mozgalom vezetőinek, P. Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm jezsuita atyáknak.

XII. Pius pápa.

Megkértetek Bennünket, Szeretett Fiaink, hogy Reátok és az egész mozgalomra, ennek tízéves fennállása alkalmából áldásunkat adjuk. Szívesen teljesítjük ezt a kérést, mert figyelve működéseteket, azt láttuk, hogy a tiszta katolikus útról soha nem tértetek le, hanem sokféle elágazó munkátokban mindig csak az egyház egyetemes érdekét és a szegény ember javát néztétek. Ma különösen szükség van erre, hogy a katolikus élet vezetői világosan lássák, mi az a lényeg, amelyből soha nem engedhetnek, és mi az a járulékos, amely tárgyalások alapja lehet. Ti, szeretett fiaink, tanújelét adtátok annak, hogy hűségesen ragaszkodva az örök lényeghez, a szükséges életlehetőség megteremtése érdekében a változásoknak alávethető kérdésekben okosan viselkedtek. Aggódba figyelmeztetünk azonban benneteket, hogy amint eddig tettétek, ezután se kössétek

le a katolicizmust, amelynek mindenk felett kell állnia, valamilyen részleges politikai megoldás mellé, mintha az egyház boldogulása egy bizonyos formához volna kötve . . ." Ezután jöttek az intelmek a tiszta és becsületes katolikus életre, ami már nem a vita tárgyáról szólt.

Augusztus 2. Másnap a Gregoriánán fölkerestem P. Leibert. Elmondotta, hogy bár Őszentségét meggyőzte a jelentésem, s elítéli a primás merev szembehelyezkedését, mégis fél olyan nagyon erős brevét kiadni, mert amint látszik, a primás reakciói nagyon kíméletlenek, és Őszentsége nem teheti ki magát egy újabb s talán még merevebb levélnek a bíboros részéről. Kérdezte, hogy meddig tudnék várni erre a brevére. Azt válaszoltam, hogy két-három napot. Ekkor hallottam először és utoljára fölnevetni P. Leibert. Két-három hónapról lehetne szó! – mondotta. Tudunk-e addig kitarítani? Kételyemnek adtam kifejezést. Erre azt válaszolta, hogy Őszentsége hajlandó azonnal írni egy rövidebb és színtelenebb levelet, de lássam be, hogy a bemutatott kissé erős. Őszentsége azt is megteszi, sőt óhajtja is megtenni, hogy privát audiencián élőszóval megadja a kért feleletet, és úgy adja meg, hogy azt fölhasználhatom. Írást azonban nagyon meg kell gondolnia.

Nem lepett meg a válasz, mert sejtettem, hogy ilyen fontos levél kiadása az Örök Rómában nem megy három nap alatt. Itt érlelik a dolgokat, informálódnak minden lehető oldalról. Ez maga már így, ahogy áll az ügy, teljes sikert és eredményt jelent. Visszagondoltam a bíboros válaszára, hogy ha plébános volna, kikérné magának, de mert bíboros, s nagyobb ügyei vannak, nem ér rá csekélységekkel foglalkozni.

Pedig az ügynek még lett folytatása. Íme, egykori följegyzésem:

Augusztus 6. Este vacsora után a fölüdülés ideje alatt, tehát teljesen szokatlan időben hívatott a P. Vicarius Generalis a szobájába. Igen barátságos volt, és előadta, hogy tegnap, azaz vasárnap, tehát szintén egészen szokatlan időben, hívatta őt a pápa, kérdezte, hogy tud-e az én brevetervezetemről, amelyet neki benyújtottam, s egyben kéri, mi a P. Vicarius véleménye, kiadhatja-e ő ezt a

levelet. P. Vicarius bevallotta, hogy minden írást neki is meg szoktam mutatni, de sajnos ezt a levelet nem látta. Őszentsége erre megmutatta neki, és közösen abban állapodtak meg, hogy valóban nem adható ki a breve.

Valóban, ezt az egyetlen levelet nem mutattam meg a P. Vicariusnak, mert oly sietve állítottam össze, bár nem is vagyok köteles semmit sem bemutatni, amit Őszentségének írok, de mégis illett volna.

Amikor mentegetőzni kezdtem a P. Vikárius atyánál: mennyire bánt, hogy esetleg Őszentsége rosszallását váltottam ki levelemmel, annyira és úgy kezdte magyarázni a dolgokat, hogy mindinkább az lett a benyomásom, hogy ellenkezőleg, szinte Őszentsége volt kissé zavarban, mert nem teljesít egy kérésemet, ezért hívatta a P. Vicariust, aki viszont engem is kifejezetten azért kéretett magához, hogy az esetleges szálkát kihúzza a szívemből. Ismételten nagyon hangsúlyozta, hogy Őszentsége egyáltalán nem neheztel, sőt a komoly elismerés és nagyrabecsülés hangján beszélt rólam. Eddig a naplóm.

Boldognak éreztem itt magamat Rómában, ahol ha egy tagadó választ közölnek velem, még akkor is úgy teszik, hogy kitüntetésnek számít. Visszagondoltam Budapestre, ahol P. Borbély provinciálisom az utóbbi időben csak idegesen és türelmetlenül beszélt velem, és még mondataimat sem hagyta befejezni, annyira mindig közbevágott, hol vallatva, hol gúnyolva és nemegyszer sértegetve is. Annyi év távlatából ma sem tudom őt megérteni: egy oly tehetséges páter, kiváló teológus és művelt ember, s velem szemben egy rendes úriember normális érintkezési formáit sem tudta megőrizni. Talán azt nem volt képes megbocsátani, hogy tőlem magamtól tudta meg, hogy a Kúrián azt jelentettem róla, ő is P. Raile kétes társaságába tartozott, mert hagyta zülleni őket. De hiszen ezt a budapesti rendházban mindenki tudta.

Feljegyzéseimben most vissza kell térnem néhány napot.

Augusztus 2. Su. Exc. Montini államtitkár hivatott. Kikérdezett a magyar helyzetről, s a végén megjegyezte, hogy hát nem akad, ha más nem, egy gyóntató atya, aki

megmondaná a bíborosnak, hogy ezen az úton hová fog jutni. Ő is helytelenítette a merev szembehelyezkedést. Érkezésemről tudott magától a Szentatyától.

Monsignore Montini államtitkár úr különben egy tervvel jött elő. Őszentsége egységesíteni akarja az összes magyar pápai segélyeket, és P. Gallust és engem kért föl Őszentsége megbízásából, hogy dolgozzunk ki egységes tervet, és tegyünk mindjárt a személyekre vonatkozólag is ajánlatot.

Augusztus 4. P. Gallussal voltunk Su. Exc. Montininél. Megbeszéltük a segélyakció tervét. Őexcellenciája röviden és világosan adta elő a saját tervét, és megbeszélésünk eredményeit is ő szedte tömör pontokba. P. Mócsy Imre lesz a feje az egész pápai magyar akciónak. Néhány nap múlva újra kell jöjjünk Őexcellenciájához, most már a végleges, kidolgozott szöveggel.

Elintézve mindent, augusztus 7-én indultam vissza, ismét repülőn, egészen Bécsig. Onnan autóval lementem abba a kis faluba, ahol pár hete átszöktettem Nyisztor prelátust, és ahol a plébános oly nagy szeretettel fogadott bennünket.

Augusztus 9. Reuter plébános a régi szeretettel fogadott. Én sem feledkeztem meg ígéreteimről: mindenkinek hoztam valami ajándékot; neki díszes okmányt pápai áldásról, nővérének a Szentatyától külön megáldott rózsafüzért, édesapjának pipadohányt, a gyerekeknek csokoládét, sógorának vatikáni bélyegeket és az egész háznak finom konzerveket. Budapesti ismerőseimnek is mindig viszek valami csekélységet. Még Bukarestben is vittem le annak idején a missziós nővéreknek csokoládét, amelynek érdekessége az volt, hogy külön az ő számukra kértem Pascualina nővértől.

Augusztus 10. Ismét Budapesten. P. Kerkaival találkozom. A helyzetünk nagyon rosszra fordult. Egy Teréz körúti gyilkossággal kapcsolatban, amelyet egy állítólagos Kalot legény hajtott végre déli 12 órakor egy orosz tiszttel szemben, a Kalotot főszlatták. A kommunista párt beugratta Szviridov orosz tábornokot, aki aláírta a főszlattási rendeletet, de három nap múlva Moszkvából szigorú dor-

gálást kapott, s a negyedik napon sürgősen hívatta a belügyminiszter P. Kerkait, s valósággal könyörgött, hogy újra alakuljunk meg. P. Kerkai ezt a püspöki kar döntésétől tette függővé, de a belügyminiszter a Páter elutasítása ellenére egyszerűen kiadta az engedélyt, s csak azt kérte, hogy a látszat kedvéért a neven valamit változtassunk: Kalotból, mondjuk, legyen KAPSZ. Az épp e napokban összeült országos püspöki konferencián a bíboros a Kalot újra megalakulása ellen foglalt állást, de az összes többi püspök egyhangúlag kérte az újabb megalakulást. Tárgyilagosan véve az ügyet, ez is a Kalot egyik legnagyobb erkölcsi diadalává lett, de mégis súlyos csapást jelentett, mert a primás sietett az egyetlen katolikus újságban, az Új Emberben megbélyegezni bennünket, és példának odaállítani, hogy ime, így járnak azok, akik az orrosszal szóba állnak. Erre mint valami gátszakadás tört most ránk mindenki: akik eddig félve tőlünk, nem mertek nyíltan támadni, és mindazok, akik a primással együtt várták egyik hétről a másikra a fehérre meszelt amerikai tankok megérkezését, most az utcán elfordultak tőlünk, és ha mégis szóba álltak, ez csak sajnálkozás és nemegyszer gúnyolódás volt. A Jézus Társaságon belül amolyan csendes megértést tapasztaltunk, és valami részvételi gyöngédséget. Senki sem hozta elő, mert mindenki tudta, hogy fáj. Csak imitt-amott kérdezték a mieink, hogy hát most aztán mihez kezdünk? Mihez? Hát folytatjuk! Olyannak ismernek talán bennünket, mint akiket egy kis kudarc az eszme mellől el tud tántorítani? Az egyik páter jött hozzánk – nagy primáspárti! –, és mondotta, hogy most aztán legalább mi is csatlakozunk az egységes katolikus közvéleményhez. Azt válaszoltuk P. Kerkaival, hogy mi a meggyőződésünk és nem a közvélemény szerint szoktunk cselekedni. Többeknél, főleg a P. Superiornál azt láttuk: nagyon imponált nekik, hogy van bátorságunk kitartani a meggyőződésünk mellett. Miért ne volna, amikor tudjuk, hogy itt hosszabb együttélésre kell berendezkednünk, tehát élnünk kell, és nemcsak kivárni türelemmel azt a közeli nagy pillanatot, amelyre a primásból kisugárzó fanatikus hittet esküdött már a fél ország, amikor megérkeznek majd

*az amerikai tankok, és a bíborshoz hű emberek külön
brillións állásokat fognak kapni minisztériumokban és
egyetemen, és II. Ottó is meg fog hamarosan érkezni . . .*

*Néha szánalmat éreztünk e félrevezetett nyáj iránt, és
önváddal gondoltunk arra, hogy mi állítottuk a nyáj elé ezt
a pásztort. Eddig a napló.*

Akkor ily keserű szavakat írtam le kis füzetembe, ma
azonban, amikor az idő bennünket igazolt, inkább fájda-
lommal gondolunk arra a sok ezer bebörtönzött magyar-
ra, akik ennek a vak politikának lettek az áldozataivá.

A primás ekkor elküldte hozzánk Géfin szemináriumi
rektort tárgyalni, aki csak egyet hangsúlyozott, hogy
Őszentsége vagy ítélje el kifejezetten és határozottan a
primást, vagy ne avatkozzék bele a magyarországi kérdé-
sekbe. Sic! Alig akartuk elhinni, hogy bizonyos pozícióba
jutott értelmes emberek tudjanak ennyire egyszerűen
gondolkozni. Szomorú, hogy egy hercegprimásnak ily
szegény fogalma legyen a vatikáni stílusról, finom kifeje-
zések belső nagy értékéről, egyszerű célzásokról, amelye-
ket évszázadok óta parancsoknak vettek a diplomáciá-
ban. Nyilvánvalóvá lett, hogy a primás már tudja, a
Vatikán nem helyesli viselkedését, különben nem üzente
volna nekem ezt a kérést. De ő nem akar engedelmesked-
ni, részint mert igazáról meg van győződve, részint mert
csak faragatlan, nagy és szögletes fogalmakkal tud gon-
dolkozni, s Őszentsége nem ezen a nyelven beszél vele.
Géfin csak arra kért, senkinek se beszéljünk arról, hogy
a Vatikán nincs a bíboros mögött. Ebből is látjuk, hogy
a primás tudja, hogy a Vatikán nem áll mögötte, de nem
óhajtott a pápának engedelmeskedni. Sejtésünk bizo-
nyossá vált, amikor másnapra a bíboros hívatta a P.
Superiort, és vele is ily értelemben beszélt: tudja, hogy a
Vatikán más politikát vár tőle, de szerinte a nagy fordul-
lat, az ország fölszabadítása oly közel van, hogy nekünk
nem szabad a gyűlölt ellenséggel még csak szóba sem
állni. Ekkora rövidlátást egy „nemzeti hősnek” megbo-
csátani nem lehet. Ezzel a vaksággal elveszti jogát e
megtisztelő címhez.

Közben mi P. Kerkaival megsokszorozott erővel vetet-

tük rá magunkat az új Kalot megszervezésére. Már hosszú idő óta mi csak a háttérben dolgoztunk, mert országos elnökké egy kiváló legényt, Babothy Ferencet választották meg, és ügyvezető igazgatónak a hűséges Meggyesi Sándort. A pénz nálunk volt, és így befolyásunk is megmaradt.

Az új Kalot megszilárdításának első lépése volt, hogy fölkerestem a követségen régi ismerősömet, Osztjukint. Nagyon keményen a szemére vettem, hogy a szépen fejlődő közeledésre mily, csaknem halálos csapást mért a Magyar Kommunista Párt azzal, hogy minket fölosztott. Mindent elismert, és hangsúlyozta, maga Moszkva tette jóvá, és Szviridov igen erős fenytést kapott. Én nagyon kihasználtam előnyös helyzetemet, és azt mondtam, hogy Őszentsége rám bízta brevójének megszerkesztését, amely hivatva volt jóváhagyni a mi egész *modus vivendi* politikánkat, de a Kalot fölosztása után megrendült a Vatikánban az oroszokkal szemben a bizalom, s most a szovjeten a sor, hogy jelentős pozitív tettel vigye előre a megértést a két hatalom között. Kimutattam neki, hogy milyen diplomáciai győzelemtől estek el a félrevezetett Szviridov miatt.

Osztjukin természetesen nem hagyta magát, s ellenvette, hogy a Kalotot azért kellett fölosztani, mert a Teréz körüli gyilkos Kalot legény volt. A Kalot csak parasztlegényeket szervez be – válaszoltam –, s ez a fiatalember technológus volt. De 1943-ban tagja volt a Kalotnak – felelte vissza Osztjukin. 1946-ban pedig a technológia hallgatója volt – válaszoltam –, tehát logikusabb, hogy a technológiát oszlassák föl előbb, és ne a Kalotot. De az egész egyházat oszlassák föl, mert már 1943 előtt is katolikus volt. Sőt a szociáldemokrata pártot is oszlassák föl, mert annak az igazolványát is a zsebében találták.

Ekkor azt hozta föl Osztjukin, hogy a Kalotban sok reakciós húzódik meg. Lehet – válaszoltam –, de ez még mindig jobb, mint a kommunista párt, ahol saját bevallásuk szerint nyilas tömegek bújnak meg, de elnézi ezt a párt, mert föltételezi, hogy megváltoztatták fölfogásu-

kat. Végül azt hozta föl ellenünk Osztjukin, hogy elhiszi a Kalot központ tiszta szándékát, de mi nem tudjuk ellenőrizni, hogy vidéki vezetők ne beszéljenek és lázítsanak az oroszok ellen. Majd mi is tudjuk ellenőrizni őket – válaszoltam –, amikor önök is ellenőrizni tudják saját katonáikat, hogy ne rabolják még ma is naponta a védetlen embereket.

Erre megkérdezte Osztjukin, hogy melyek volnának az én konkrét kéréseim, amelyeket mint pozitív eredményeket vihetnék Rómába? A nunciatúra visszaállítása – válaszoltam. – Ez lehetetlen – mondotta ő –, mert ezt a bíboros diadallal az ő sikerének könyvelné el, és mindenki azt mondaná, hogy a primás makacs keménysége előtt hajoltak meg az oroszok.

– Lehetne találni végrehajtási formulát, amely ezt kizárná – feleltem. – Kit ajánlanék nunciusnak? – kérdezte. – Mns. Verolinot, akit igen tehetséges, kiváló diplomatának ismerek. Azt válaszolta, ha találunk formulát, hogy a nunciatúra visszahozása nem lesz a bíboros diadala, ő konkrétan megígéri, hogy az ügyet kedvezően el tudja intézni. Én menjek most le Rómába, és hozzam el ezt a konkrét formulát, ő addig Moszkvából megszerzi az engedélyt.

Még háromszor jöttem össze Osztjukinnal, és csaknem hajnalokig vitatkoztunk. Egyetlen fejtegetését iktatom csak ide, amely egy szovjet ember szájából érdekesen hangzott; sajnos ezt már nem tudtam Öszentségének jelenteni, de a nunciatúrára vonatkozó fenti megbeszélésemet sem, mert már nem kaptam meg rá a lehetőséget, holott Öszentsége épp ezért adott nekem írásban is meghatalmazást az oroszokkal való tárgyaláshoz, hogy valami pozitív választ vigyek. Most utólag jelentem, amikor az elmúlt tizenhét év sokban igazolta Osztjukin gondolatait, s az egyház is ezektől az elvektől vezetve folytatja az akkor megkezdett utat.

Október 18. Mikor kértem, hogy fejtegetéseimre tegyen megjegyzéseket, azzal kezdte: ők tudják, hogy meg kell egyezniük az egyházzal, és meg is fognak. Most azonban oly feszült a légkör, hogy jelenleg erről nehéz komolyan

tárgyalni. Véleménye szerint jó pár év kell ahhoz, hogy őszinte megegyezés jöjjön létre. Erre a konkordátumra ők is számítanak, és tudják, hogy az elvek miatt nem lesz nehézség, mert az egyház tudott modus vivendit, sőt kollaborációt találni a liberálkapitalizmussal is, pedig hitelvi alapon az sincsen közelebb az egyházhoz, mint a kommunizmus. A kommunizmus kegyetlen eszközökkel jutott uralomra, bár nem kegyetlenebbekkel, mint az annyira fölmagasztalt francia forradalom, s az új életformának ez a véres megszületése még ma is tart. Tisztában vannak azzal, hogy az egyház ma még nehezen ülhet le velük tárgyalni, mert a múlt embereinek a fölszámolása még mindig tart, és ők tudják, hogy ez mézsárosmunka. De ez egyszer el fog csitulni, és akkor megmaradnak csak a vívmányok és az új ember, s ezek már az egyház szemében is szalonképesek lesznek. (Eszembe jutottak P. Leibert szavai: a mai nagy eszmeáramlatok a népvándorlás hullámaihoz hasonlíthatók, de talán hamarabb fognak lecsendesedni és megszelidülni, mint azok.) Tehát a szovjet részéről be fog következni a közeledés. Ők csak attól félnek, hogy az egyház részéről fog ez nehezebben menni. Ma ugyanis a régi liberálkapitalista világ hívei az egyház mögé bújnak, és az egyházat használják föl mellvédnek, holott ők maguk a legkevésbé hűséges fiai ugyanannak az egyháznak. Képzelmem el, mennyivel másképp állna az egyház helyzete, ha a szociális reformok élén járna, s nem volna legalábbis egyénileg vezetőinek személyében elkötelezve a kiváltságos társadalmi rétegek felé. A lényeg az, hogy a hit és materializmus vonalán még csak meg tudnánk egyezni, de a szociális forradalom elveiben nem. Ez utóbbi az a nagy újdonság, amit a világba mi hoztunk bele, és ami az emberiség történelmi fejlődésében a legutolsó pozitív lépés, és épp ezért a többiekkel együtt majd az egyház is kénytelen lesz utánuk sietni. S ekkor fogunk majd természetes úton, külön tárgyalások nélkül megbékülni. De azért jó mindezt siettetni előzetes tárgyalásokkal: ezért van ön is most itt minálunk.

Csak megerősödtem fölfogásomban, hogy a kommunizmus mindjobbban elveszti öncélját, és lassan a pánszláv

világhatalmi aspirációk eszközévé lesz, míg el nem jön az idő, amikor a kettőt már meg sem fogjuk tudni különböztetni egymástól.

Már csomagoltam, amikor közben értesültem a bíboros politikai intézkedéseiről: három párttal is igyekezett megegyezni, hogy legyenek az egyház hivatalos képviselői; egyik mélyebbre húzta le az egyház hitelét, mint a másik. Végül maga alapított egy újat, holott eddig egyetlen primás sem tette ezt meg, mert mindegyik igyekezett a pártok fölött maradni.

Egy délután beállított szobámba maga Osztjugin, és elhozta az utazási engedélyt. Beszélgettünk arról, hogy a primás a napokban nagy nyilatkozatban követelte az internáltak szabadon bocsátását. Osztjugin ezt válaszolta: Láska, tipikus eset. Három nappal a primás nyilatkozata előtt Rákosi már bejelentette a miskolci gyűlésen, hogy szabadon fogják ereszteni az internáltakat; gondolhatta volna a bíboros, ha most ő is kérni fogja, mi nem engedhetjük szabadon azokat az embereket, mert azok tizezrével zarándokolnának Esztergomba megköszönni szabadságukat a primásnak, tehát nem lesznek szabadon bocsátva. Köszönik meg ezt a bíborosnak.

* * *

Annyi baj és nehézség tornyosult föl körülöttünk, hogy egy napon P. Kerkai szokatlan tanácsot adott nekem. Idézem naplómat szórul szóra.

Október 8. Ma P. Kerkai megemlítette nekem, hogy jó volna, ha meglátogatnám rokonaimat Putnokon – mint mondta –, hogy erőt merítsek a példájukból. Igaza volt, mert kemény emberek valamennyien.

Húgom nem akarta elhagyni a házat, amikor az egész várost (Csongrád) kiürítették a visszavonuló nácik. Amikor a csendőrök teherautóval még utoljára végigszaladtak a városon, nehogy valaki is ott maradjon, meglátták az ablakban húgomat, és kényszerítették, hogy szálljon föl a teherautó pótkocsijára. Állapotos volt, és a szörnyű út idő előtt kirázta belőle a gyermeket, s mire Szolnokra értek, megszülte kislányát. Ott sirt mellette négyéves kislánya is.

Ugyanezekben a hetekben férje, báró Bihary Lajos, már Prága alá vonult vissza mint tartalékos tüzér főhadnagy, négy ágyúval, 280 emberrel, teljes fölszereléssel. A németek ott el akarták venni tőlük az összes hadifelszerelést, amint tették azokban a végső napokban a magyar hadsereg többi egységével is, de ő nem adott át semmit, sőt kétnapos körülmények után kivágta magát a német gyűrűből, és elindult hazafelé. Észre sem vette, amikor a már teljesen fölbomlott, folyékony fronton keresztülment. Sok esetben fegyvereik használatával védték meg magukat, hogy szlovák partizánok le ne szereljék őket. Ezekben a csatározásokban csaknem száz emberét veszítette el. Amikor megérkezett Komáromba a magyar határra, ott a határőrség akarta leszerelni őket, de Bihary kijelentette, hogy eddig sem adta át senkinek fegyverét, most sem fogja átadni, majd csak az illetékes katonai parancsnokságnak, és ha kell, fegyverrel fogja kikényszeríteni az ország területére való belépést. Beengedték, s ő bevonult Pápára négy ágyújával és 180 felfegyverzett emberével kb. 50-60 lovasszekéren. A város határán meg kellett állnia, és megvárnia, amíg a főtéren diadalkaput emeltek tiszteletére. Így jött vissza Prága alól, amikor a többiek Prágán túlra menekültek, és engedték, hogy a németek elvegyék tőlük a fegyvereket.

Most lementem őket meglátogatni, s pár napig ott maradtam velük, és saját szememmel láttam nagyon keserű és nagyon vigasztaló dolgokat. Talán legérdekesebb volt a következő eset:

Úgy állított be hozzánk ott-tartózkodásom egyik napján sógorom egyik rokona, Dabsy Árpád nagybirtokos. Úgy jött, mint ahogy azt a balladákban olvasni. Rongyosan, gyűrötten és mégis jókedvűen. Leült közénk, és hosszan elnéztem kicserzett, eldurvult kezét, fáradt arcát és mégis mosolygó, ragyogó szemeit. Volt vagy 3000 holdja, és akkora három kondája, hogy amikor évekkal ezelőtt egyszer megdőglött vagy 280 disznaja, el tudták az édesanyja elől titkolni, pedig az árgus szemekkel nézett utána a gazdaságnak. Ma elvettek tőle mindent, és ő beállt egy közeli gazdához béresnek. Igen, béresnek. Két pár ökör van a kezére bízva, és azokkal szánt, boronál, behord.

Most, hogy hozzánk jött az erdön keresztül, mert pénze vonatra nincs, gyűjtött egy zsebre való vadalmamagot. El akarja ültetni, jövőre aztán majd beoltja, sógoromtól kapott finom jonathán alma fiatal hajtásaival. Más segítséget nem is kér, sőt el sem fogad. Tele van bizakodással és munkakedvvel. Most akar felesben kivenni 10 holdat. Majd lesz belőle 20, és mosolyogva magyarázza nekem, hogy 10 év múlva már saját 50 holdja lesz. Erre már most fogadni mer! Egyelőre a napokban kimegy egy barátjához vaddisznóvadászatra, mert ennek a húsa is füstölhető, és most így látják el magukat hússal télire.

Alig tudok szóhoz jutni, csak nézem ezt az embert, akit nem tört le a vihar, csak még keményebbé tett, s aki meg is fogja teremteni magának az új jövőt. Amint elbúcsúzott tőlünk, és a kertek alatt nekivágott a rövidebb útnak, és alakja elveszett a kanyargók között, nagyon hosszan és nagyon némán néztem utána. Szimbólummá nőtt a lelkemben alakja, s azóta ahányszor síró és csak panaszkodni tudó emberekkel találkozom, mindig ő jut eszembe, és látom, amint vadalmamagot gyűjt, hogy ennyire előről kezdje az életet.

De más csodát is láttam Putnokon. Láttam, amint a szomszéd Bánrévéről, maga gróf Serényi hozta át két süldő disznaját a putnoki vásárra eladni. Ott húzott el az ablakunk alatt, és nagy gesztussal köszönt be a sógoromhoz. A grófnő otthon teheneket fej, és mivel nekik sem volt egészen 1000 holdjuk, ezért meghagytak vagy tízet belőle, s most azon gazdálkodnak. A nagy szenzáció számomra az volt, hogy mindezt jókedvűen teszik, és telve reménykedésekkel, hogy új életük elegendő gyümölcsöt fog teremni.

Azután találkoztam egy mezítlábas asszonnyal, aki férjével az iskola gazdaságában vállalt alkalmi napszámot. Éppen tengeriszárat raktak föl ökrös szekérre. Húgom odavitt, és bemutatta őket nekem: egy B-listázott főjegyző és felesége. Hat gyermekre kell keresniök. Egy fillért sem kapnak az államtól. Ők sincsenek letörve. Így dolgoznak már egy év óta. Gyermekeik pedig iskolába járnak, jól tanulnak, és valamennyien tíz körmükkel megkapaszkodtak a lejtőn. Lassan már emelkednek is. Keveset gyűjtenek

is. Minden fájdalmas mivolta ellenére van ebben az egész fordulatban valami fölemelő és imponáló: az élet megy tovább, az erősek megtalálják a helyüket, és a keményeknek ismét fölvirul.

* * *

P. Kerkaival még átbeszéltünk mindent, elbúcsúztunk egymástól. Nem hittem volna még akkor, hogy ez lesz az utolsó találkozásunk. Senkit úgy nem becsültem a földön, mint őt. Csupa tetterő, következetes, szívós, elszánt akarat és egészen páratlan logika az észjárásban. A hitet élte, és forrásaiból merített a napi kis elhatározásokhoz, és a nagy terveket is onnan hozta el. Nem érdekel, hogy el fogják-e hinni rólunk, de Isten előtt jelentem ki, hogy soha még nézeteltérésünk sem volt, és a féltékenységnek még csak a gondolata sem kísértett meg soha. Két egészen ellentétes jellem voltunk, de kiegészítettük egymást, és a végső céljainkban egyek voltunk. Őszintén boldogok voltunk egymás sikerei miatt, és ahol csak lehetett mindig egymást toltuk előtérbe. Ez valóságos szóbeszéd tárgya volt rólunk az egész provinciában.

Első eset volt, hogy a háború vége óta Budapesttől Rómáig kényelmesen és „tisztességesen” utazhattam. A sors iróniája hozta magával, hogy előbb a Congregatio Generalisra utazó pátereket át kellett szöktetnem Bécsbe. Azután vissza kellett szöknöm a már nagyon erősen őrzött határon Budapestre, hogy Osztyukin szeme láttára indulhassak el újra, az immár hivatalos útra.

Mire kiértem Rómába, már megtörtént a választás: az új Prepositus Generalis P. Jannsens János lett, és P. de Boynes, aki addig vikárius volt, Admonitor lett. A világ minden tájáról összegyűlt páterek nagy részét még ott találtam, köztük a magyarokat is; P. Csávossy már szökött hazafelé, azonban P. Borbély provinciális és P. Varga László még ott volt. Az események, amelyek megérkezésemmel elindultak, mélyen be engednek pillantani a jezsuita élet teljes szövedékébe. Elöljárói okosság és közöséges emberi szenvedélyek futottak versenyt. Valóságos döntő csatára vonultak ott föl: a primás maga nem

volt jelen, de képviselte őt P. Borbély provinciális, aki mindent megtett, hogy engem félretegyen az útból. Leghelyesebbnek tartom, ha ezt az izgalmas utolsó fölvonást a legkisebb kommentár nélkül egyszerűen kiírom egykori feljegyzéseimből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BELSŐ KÜZDELMEK

1946. november 5. Rómába való megérkezésem után első utam P. Mócsyhoz vezetett. Ott találtam P. Vargát is. A hangulat rendkívül izgatott és feszült volt. Már nagyon vártak engem. P. Varga szerint a P. Provinciális el van tökéelve, hogy kiírt mindannyiunkat, akik a modus vivendi álláspontján vagyunk. Megtudom, hogy P. Varga csak utólag adta át a leveletem P. Mócsynak, akit ebben a levélben kértem, hogy naplómát és összes jelentésem kópiáit ne adja ki a P. Provinciálisnak érkezésem előtt. P. Provinciális elkérte és áttanulmányozta írásaimat, és kijelentette P. Leibernek és a P. Assistensnek, hogy egyoldalú írások, sok túlzással. P. Leiber nagyon megijedt, hogy most ő is bukni fog, mert ő ajánlott be Őszentségének, és pártfogolt mindvégig. Csak akkor nyugodott meg, amikor P. Borbély elkészült az ő saját külön jelentésével az oroszok viselkedéséről, és benyújtotta neki; csodálkozva mondotta P. Leiber Mócsynak: „Nem értem P. Borbélyt, lényegében teljesen ugyanazokat írta le, mint P. Nagy.” P. Leiber ezt nem értette meg, én pedig azt, hogy milyen lelkiismerettel beszélt rólam továbbra is mindenki előtt P. Borbély úgy, hogy én rossz megfigyelő, naiv, egyoldalú ember vagyok, és éppen ő magyarázta ezt, aki a spanyol polgárháború idején esküdött Franco bukására; Bidault miniszterelnökért jobban lelkesedett, mint maguk a franciák, és helyeselte oroszbarát politikáját, amelyet a németektől való vak félelem diktált; jósolta De Gaulle végleges letűnését a színpadról; amikor első római utamról visszajöttem, és mondtam, hogy Anglia el fogja veszíteni gyarmatait, emiatt sorozatosan csak gúnyolódni tudott. Legnagyobb bizonyítéka pedig annak, hogy nem volt emberismerő, hogy végig pártfogoltja és kedvence volt G. L., akit római tartózkodásom alatt délelőtről délutánra kellett botránnyosan kidobni a rendből. Politikai tájékozatlanságának a teteje pedig az volt, hogy a már félig körülvett Budapesten közvetlenül orosz kézre való jutása előtt, még

mindig bízott a németek végső győzelmében, és ezt nem is titkolta el senki előtt. Utána otthon és itt, Rómában is következetesen és fanatikusan hitt a küszöbön álló harmadik világháború kitörésében.

P. Varga László szerepe ebben az egész itteni küzdelemben elég szomorú. Úgy jött ki, hogy igazunkról meg van győződve, s itt mégis mindenfelé úgy nyilatkozik, hogy le kell állítani bennünket. Most, első találkozásunk alkalmával túlságosan és ismételten azt hangoztatta, hogy ő semmihez sem ért, ő még nem tájékozódott, ő nem ismeri a római légkört, eddig csak a templomokat nézte. Csendes lesajnálással jegyeztem meg, hogy tőle Rómában nem azt várják, hogy tájékozódjak, hanem hogy másokat tájékoztasson. Teng-leng a két tábor között.

November 6. Jelentkeztem a P. Provinciálisnál. Kb. fél órát apróságokról beszélünk, amelyből érezhető volt, hogy valami mást és többet tartogat.

Végre előhozza a fő kérdést. A primás följelentett a pápánál. A vád az volt ellenem, egy levélben azt állítottam, hogy őszentsége nem a primás mögött áll, hanem a modus vivendi taktikáját helyesli, és ez a megállapítás rajtam keresztül elterjedőben van Magyarországon. Ezek után én otthon nem működhetem, mert a Társaság nem állhat ellentétben a primással. Ő, P. Borbély mindezt már meg is beszélte a P. Generálissal, s most velem már csak a végső és legfelsőbb döntést közli: nem mehetek vissza többé eddigi munkámba, hanem választhatok Nagykapornak és Argentína között.

Első kérdésem az volt, hogy ez a P. Generális döntése-e, vagy csak az övé, mert a P. Generális döntésében megnyugszom, de más senkiében; nem óhajtok Rómában P. Borbélytól elítéltetni, mert egyrészt elfogultnak tartom őt, másrészt pedig itt van a legfőbb eljáró is. A határozott válasz az volt, hogy ez a P. Generális döntése, annyira, hogy nem is szükséges vele beszélnem erről. Ezt többször hangsúlyozta.

Mikor ezt hallottam, egy pillanat alatt átláttam, hogy itt nincs föllebbezés, nincs mentség: elbuktam. Mindig szerettem volna igazi jezsuita lenni, ezért azt válaszoltam,

hogy örülök, mert végre megmutathatom, hogy nemcsak üres szó volt nálam eddig az engedelmesség szellemének hangoztatása, ezért most egyetlen szó nélkül engedelmeskedem, és oda megyek, ahová küldenek. A két hely közötti választásra azt mondtam, hogy nem válaszolok. Ezzel a félreállással annyira fölszámolok mindent az életemben: a múltat, a jövőmet, azt a munkakört, amely számomra egy egész élet betöltését jelentette, hiszen ezzel keltem és feködtem, ezzel álmodtam, és minden porcikám ezé a munkáé volt; tehát most nem szennyezem be életemnek ezt a gyökeres nagy fordulóját azzal, hogy én választok. Küldjön a provinciális, parancsoljon, és oda fogok menni.

P. Borbély azonban nem döntött. Azt hangoztatta, hogy én válasszak. Erre megkértem, ne szégyenítsen meg még ebben az órában is azzal, hogy Argentínával szemben egy Nagykapornakot hoz föl, amely hely tudvalevőleg a magyar provinciában a büntető, deportáló hely, ahová már eddig is összegyűjtöttek néhány lehetetlen és egyebütt hasznavehetetlen embert, hanem mondja meg, hogy ide vagy oda menjek. Magamban gondoltam: micsoda olcsó taktika ez P. Borbély részéről, hogy Nagykapornakot ajánlja föl nekem, hogy én Argentínát válasszam, amikor ő maga mondta rólam a P. Generálisnak, hogy nem térhetek vissza Magyarországra. Méltatlan játék egy provinciális részéről.

Erre hosszan magyarázni kezdte, hogy mily nagy előnyei vannak Argentínának. Ő próbált pénzt keresni az észak-amerikai páterektől, de rájött, hogy már nekik sincs. Ellenben Dél-Amerikában rengeteg a pénz. Az argentin provinciális azt válaszolta neki, hogy szívesen ad a magyar provinciának pénzt, de a magyar provincia is adjon neki embereket, mert nála igen nagy a hiány papokban.

Erre azt válaszoltam: tehát Józsefet eladták testvérei. Nevetett, és bevallotta, hogy valóban kap értem nagyobb összeget. Azután én is gyűjthetek majd, és csomagokat is küldhetek, mert ott még van erre kedvező lehetőség.

Ezek után is kitartottam amellet, hogy én nem választok a két hely között. Én ezt az egész kérdést kizárólag és tisztán engedelmességi alapon akarom megoldani. Dönt-

sön ő. Döntés helyett azonban újabb érveket hozott föl Argentína mellett. Ezekben az érvekben nagyon rosszul esett – azt láttam belőlük –, hogy ő kalandornak néz engem, akire hatni lehet holmi utazási lehetőségek megcsillogtatásával. Nem is válaszoltam rá, mert neki úgy is van már kialakult képe rólam, és azt úgysem tudom megváltoztatni. Az emberismeret mindig gyenge oldala volt, különben nem lett volna kedvence és büszkesége G. I., akiről már fentebb szóltam.

Hosszú huzavona után azt mondtam: az engedelmesség szelleme azt kívánja, hogy az előljáró óhaja parancs legyen számunkra. Mivel most azt látom, hogy nagyon óhajtaná Argentínát, hát azt választom. De kizárólag csak ezen ok miatt. Örömmel tudomásul vette, és én el voltam intézve. Ad acta kerültem, és ez érhető lett azzal is, hogy kedvesen római élményeiről kezdtünk beszélgetni, az itteni templomok szépségeiről és a múzeumok gazdagságáról.

Amikor kijöttem tőle, az volt az érzésem, amire már sokszor gondoltam, hogy be fog következni: elintézett ember lettem, elvesztettem a csatát. Maga az utolsó fórum intézve. Ad acta kerültem, és ez érezhető lett azzal is, hogy kedvesen római élményeiről kezdtünk beszélgetni, az itteni templomok szépségeiről és a múzeumok gazdagságáról.

Amikor kijöttem tőle, az volt az érzésem, amire már amely számomra mindent jelent ebben az életben. Pillanat alatt fölfogtam egész súlyát annak, hogy mi mindennel számolok én most föl. A tízéves Kalot munka minden erőfeszítésével, azok a valóban szinte csodálatos eredmények, az utolsó két év emberfölötti küzdelmei, vakmerő vállalkozásom az orrossal szemben, amikor oda átszöktem, diplomáciai sakkhúzásaim, mind oda van . . . és a folytatása is oda van . . . Jön helyette egy új ország, új és csendes munkakör, új nyelv, új előljárók és ki tudja még mi?

Nem baj, de igazi jezsuita maradtam, és ez mindennél fontosabb.

Bementem P. Vargához, és mondom neki, nézzen meg jól, mert nem sokáig fog látni. Megyek Argentínába. Sokkal jobban meglepődött, mint én a provinciális előtt. Kifo-

gásolta, hogy oly gyorsan döntöttem, kellett volna gondolkodási időt kérnem. Minek? A P. Generális döntött, tehát úgy sincs mentség. Minek is gondolkozni? Így legalább az engedelmség szépségét megmentem, azt pedig ambicionálom. Meg is nyugodtam az egészben. Csupán az zavarja meg életem e nagy fordulóját, hogy az elintézési módban volt sok minden: gyorsaság, sőt még anyagi haszon is, mert pénzt kap értem P. Borbély; csupán egy dolog hiányzott teljesen: a szeretet, mert lehetett volna ezt a húsba vágó, kegyetlen operációt kissé mégis emberségesebben végrehajtani; de erre nem gondolt a P. Provinciális.

P. Varga próbál vigasztalni, de megkértem, hogy bcsüljön annyira, hogy nem vigasztal, mert nincs rá szükség. A siratóasszonyok már régen kimentek a divatból. Ami velem történt, az a harcosok sorsa. Ha valamelyik kollégiumban matematikát tanítottam volna, most nem volna semmi bajom. Amikor erre a munkakörre vállalkoztam, vállaltam a kockázatot is. Sok sebet osztottam a harcban, most magam is kaptam egyet. Hogy ez halálos? Lelkem rajta! Csak azt sajnálom, hogy archívumom egy része még otthon maradt, bár a fontosabbak itt vannak P. Mócsynál letéve. P. Varga mindjárt vállalkozott, ő majd gondoskodik, hogy a többit is utánam küldjék. Sőt fölvetette a gondolatot, nem volna-e jó, ha írnék pár sort Osztyukinnak, és ő át tudná venni az én missziómat az orosznál.

Lám, milyen az élet? Hullám még ki sem hűlt, s máris elosztják örökségemet. És hogyan? Ha P. Varga tárgyalna Osztyukinnal, az már nem lenne modus vivendi?

Délután visszamentem a P. Provinciálishoz, és saját megnyugtatómra még egyszer megkérdeztem, hogy ezt az én ügyemet a P. Generális döntötte-e el, mert mástól nem akarok elítéltetni, csak tőle. Megnyugtató P. Borbély, hogy tud róla a P. Generális, és ez az ő döntése. Megköszöntem, és végérvényesen beláttam, hogy itt nincs föltámadás. Nem is fogok kihallgatást kérni a P. Generálistól, sőt igyekszem mennél hamarabb eltűnni innen, mert jó a holtakat hamar eltemetni.

Gondoltam, elmegyek P., Mócsyhoz, és neki is bejelentem a nagy fordulót. Ő valósággal fölháborodott. Az

elintézés módja ellen voltak kifogásai. Megvigasztaltam, hogy mi gladiátorok vagyunk, s azokkal nem szoktak kesztyűs kézzel bánni. Nem is igényeltem. Azonban beszélgetés közben az eddig fölényeskedve lenyelt keserűség kitört belőlem, és nagyon csatát vesztettnék éreztem magam.

P. Varga is ott volt, s most utólag nagyon magyarázta, ő mindig figyelmeztetett, hogy legyenek óvatosabb, ő másképp csinálta volna . . . Ha előljáróm lett volna, nem engedett volna el Pestről, amíg meg nem mutatom a jelentést, amit a Szentatyának írtam . . . stb. Bosszantott, s azért azt válaszoltam, hogy ő mindig utólag volt előre okos. Egyszer volt életében előljáróm, egyszer kellett volna okosnak lennie, amikor én azt a bizonyos inkriminált tizenhét oldalas levelet megírtam a primásnak, és cenzúrára be akartuk adni neki, és ő inkább hirtelen, egyedül csak emiatt elutazott, hogy ne kelljen neki cenzúráznia a levelet, holott már minden sorát ismerte. Ami pedig a Szentatyának írt jelentésemet illeti, előre bejelentem, ha valami csoda folytán továbbra is dolgozhatom ezen a területen, és ő előljáróm lesz, soha nem fogom neki a jelentéseimet bemutatni, mert a pápának cenzúra nélkül írhatok. P. de Boynes, amikor még vikárius volt, azt mondotta nekem, amikor beadtam hozzá első alkalommal jelentésemet, hogy neki nincs joga ezt elolvasni, csak akkor, ha megtisztetem őt bizalmammal és föl jogosítom.

Este aztán még egyszer összeadtam és kivontam mindent, és úgy találtam, hogy nincs szálka a szívemben, nem törtem le, sőt munkakedvem megmaradt.

November 7. P. Mócsy beszélt P. de Boynessel, aki viszont szólt a P. Generálisnak – ő volt az Admonitora –, és mindketten úgy ítélték, hogy P. Borbély kissé elhamarkodta az intézkedést. P. de Boynes előhozta P. Generálisnak a Kalot mozgalmat is, és meglepődve látta, hogy egyáltalán semmit sem tud róla, holott P. Borbély már volt nála hosszú jelentéstételen. Erre a P. Admonitor megjegyezte, hogy én még itt vagyok Rómában, és jó lenne, ha P. Generális fogadna engem nemcsak a Kalot, hanem az egész modus vivendi ügyében.

Amíg ez a beszélgetés a P. Generális szobájában lejátszódott, P. Borbély elment P. Travi argentin provinciális-hoz, aki most lett Latin-Amerika asszisztensévé, és előadta neki, hogy van itt egy páter, aki imprudenciát követett el odahaza, és ezért most nem térhet vissza, szívesen átadná az argentin provinciának. A bíborossal szemben volt imprudens. Maga Borbély mesélte el nekem ezt az egészet, s azt is, hogy erre P. Travi csak azt kérdezte, hogy a másik részről a bíboros nem volt-e kissé szintén imprudens, mire P. Borbély megjegyezte, hogy de igen, egy az kicsit az is volt. No, akkor nem baj, mondotta P. Travi, és átvett engem az argentin provinciába. Rögtön jött hozzám P. Borbély, és jelezte, hogy ma délután fél négyre vár az új provinciálisom.*

P. Travi rendkívül szívélyes volt velem szemben. Hamarosan rájöttem, hogy az égvilágon abszolúte semmit sem tud rólam, csak azt az egyetlen egyet, hogy imprudens voltam. Azt sem tudta, tanár voltam-e vagy gyóntató; írtam, szónokoltam, vagy mit csináltam, és hogy egyáltalán mire lehetne használni engem. P. Borbély tulajdonképpen át sem adott, mert átadáskor valamit mégis beszélgetnek, tájékoztatnak; csak úgy odadobott. Kérdezte, milyen munkára szeretnék vállalkozni. Azt válaszoltam, bármire. Erre fölsorolta a lehetőségeket: Uruguayban szükség volna a szemináriumban spirituálisra, mehetnék azonban Paraguayba is, ahol országnyi területeken csak egy-két pap működik, és ezek lóháton járják a távoli terepeket; végül Argentínában van egy idős páter, aki munkásokkal foglalkozik, ennek kellene segíteni. Van ennek a páternek kb. négyezer beszervezett munkása, akik vasárnaponként misére járnak. Ezekkel kellene foglalkozni. Gondoltam magamban, mi majdnem két milliót szerveztünk be. Kértem, hogy megkérdezésem nélkül ő osszon be valahova. Hosszú faggatás után sem akartam válaszolni, mire úgy döntött, legjobb lesz, ha spirituálisnak megyek Montevideóba.

Képeket szedett elő, hogy megmutassa, mily szépek a

* meggondolatlanságot. (A szerk.)

provincia épületei, de kértem, hogy nincs szükségem propagandára, megyek én anélkül is.

Az indulásra nézve legjobbnak tartotta, ha két nap múlva repülön elmennék Madridba, van ugyanis vatikáni útlevelem, onnan elhúzódnék valamelyik kollégiumba spanyolul tanulni, és így december közepén én is mehetnék repülön a többi dél-amerikai páterrel, akik majd akkor mennek haza a generálisválasztásról.

P. Travi, új gazdám, mindjárt el is hívott sétálni, és közben kipróbált, hogy tudom-e könnyen kiejteni a spanyol és a rioplatensei dialektus nehezebb szavait. Meg volt elégedve kiejtésemmel. Azután alaposan kikérdezett eddigi munkám felől. Beszéltem neki a Kalotról, válaszolt nekem a primással való harcaink lényegét is, s mutattam neki, hogy van megbízólevelem a Szentatyától, tárgyalni az oroszokkal. Szinte megrémülve nézett rám. Hazasiettünk, és kért, hogy hozzam el legutolsó jelentésemet és a nagy fényképalbumot a Kalotról.

Még ugyanaznap este beállított a szobámba, de már egészen más arccal, és nagyon komolyan azt mondta, hogy ez az ügy sokkal nehezebb és kényesebb, mint ahogy gondolta. Legutolsó jelentésem, amelyet már be sem adok a Szentatyának, rendkívül érdekes, és majd törheti a fejét a P. Generális, hogy milyen megoldást találjon. A Kalotról azt mondta, hogy „un lavoro immenso”.* Csak gratulálni tud hozzá, és tulajdonképpen önmaga ellen cselekszik, amikor megígéri nekem, szólni fog a P. Generálisnak, hogy engem nem lehet kivenni abból a munkakörből, mert az annyira fontosnak tűnik föl előtte. Különösen a mai időkben. Csodálkozott nagyon P. Borbélyon, aki átadva engem az ő provinciájának, csak egyetlen dolgot tudott mondani rólam: hogy imprudens voltam.

Őszintén szólva nagyon megdöbbenetek P. Travi szavai. Ezekben a napokban igen sűrűn követték egymást az események. Alig ocsúdtam föl P. Travi látogatásából, telefonon hívott magához P. de Boynes. Egész különös melegséggel és szeretettel fogadott, és kérdezte, hogy mi van

* hatalmas munka. (A szerk.)

velem, mert hallott egyet s mást rólam. Elmondtam neki mindent. A vádat, a büntetést, új beosztásomat Uruguayba. Valósággal felháborodott. Szinte kijött a sodrából. Helytelennek tartotta, hogy én nem akarok egyetlen egy lépést sem tenni igazolásom érdekében. Szerinte a P. Generális egyoldalúan van informálva, s nekem kihallgatást kell kérnem. Majd ő is fog szólni a P. Generálisnak. A fiókjából pedig előszedte az én összes eddigi jelentésemet, látszott, hogy előkészítette a számomra, és azzal adta át, hogy ezeket mutassam be a P. Generálisnak. Nagyon megköszöntem, és vegyes érzelmek között ballagtam le a szobámba, és vártam, vajon milyen új fordulat jön még a mai napon. De már nem jöhetett semmi, mert olyan késő volt.

November 8. Dél előtt 10 órakor fölmentem P. de Aldama titkárhoz, és elmondtam neki, hogy mi minden történt velem az utóbbi két nap alatt, és hogy kizárólag P. de Boynes biztatására kihallgatást akarok kérni a P. Generálistól. Ő is valósággal fölháborodott a gyors és szeretetlen intézkedés miatt. Igérte, hogy előjegyez kihallgatásra.

Ez volt dél előtt 10 órakor. Gondoltam, várhatok néhány napig, amíg bejutok a P. Generálishoz, mert ezekben a hetekben könnyebb bejutni a pápához, mint hozzá. Vannak itt provinciálisok, akik már harmadik hete várják a kihallgatást. Tehát átmentem a Gregoriánára P. Mócsyhoz. Csak ebédre jöttem vissza, és ajtómon megrökönyödve cédulát találok: P. de Aldama írta, hogy a P. Generális még ma fél 12 órakor fogad. Tehát már le is késtem, mert már fél 1 volt. Sietek a P. Titkárhoz, és mondom neki, hogy mindent vártam, csak azt nem, hogy ily gyorsan fogad a P. Generális, és ezért kérek új terminust. Csak annyit mondott, hogy a P. Generális nagyon csodálkozott az én új diszpozíciómon: Miramur! Ez az a híres szó, csodálkozunk, amellyel a P. Generális feddő levelei szoktak kezdődni.

Ebéd után meglátja P. de Aldama, hogy az argentin P. Substitutussal beszélek, és éppen adom át neki az útleveletem, hogy szerezzen hozzá vízumot; félrehív, és azt mondja, hogy állítsam le az egészet. Azonban nem állítottam le,

mert gondoltam, hogy állítsa le majd P. Borbély, hiszen ő hivatalos ebben.

November 9. Nem a mai kihallgatáson találkoztam először a P. Generálissal. Előző este, amikor megérkeztem, P. de Boynes bemutatott neki a fölüdülés alatt, s így a P. Generálissal szemben ültem le, és egész idő alatt mesélnem kellett szökéseimről, majd pedig a mai magyar helyzetről. Már akkor nagyon mély benyomást tett rám. Rendkívül nyugodt, határozott és jóságos embernek látszik. Jókedvűen nevetett elbeszélésem egy-egy fordulatan, s látszott, hogy érdeklík a dolgok.

A mai kihallgatásom előtt a folyosón, éppen amikor mentem a P. Generális szobája felé, találkoztam P. de Boynessal. Nagyon örült, hogy máris megyek, s elkísért egész az ajtóig, sőt ő csengetett be, s nagy jósággal magyarázta, hogy mi az etikett előírás a találkozáskor. Valósággal drukkolni látszott értem. Odasúgta, hogy beszélt a P. Generálissal.

Mosolyogva ültetett le a P. Generális, s megkérdezte, hogy milyen nyelven óhajtok beszélni. Az olaszt választottam. Azután elkezdtek egymást nézni, s ő sem szólt egy szót sem, s én is hallgattam. Vártam, hogy kérdezzen. Elég hosszú, kínos hallgatás után végre én szólaltam meg, s azzal kezdtem, hogy én egyáltalán nem akartam kihallgatásra jönni, mert tudom, mily rengeteg dolga van ezekben a napokban, de P. de Boynes oly határozottan biztatott, hogy kénytelen voltam engedelmeskedni. Én úgy látom, hogy ügyem tiszta és elintézett: P. Provinciálisom Atyaságod nevében már megadta a végső döntést, azt ti., hogy megyek Uruguayba; számomra tehát nincs más, mint most közvetlenül is bejelentsem, hogy hűséges és engedelmes fia akarok maradni a Társaságnak, és ezért szó nélkül engedelmeskedem: örülök, hogy ezt itt is közvetlenül kijelenthetem, és kérhetem életem nagy fordulója alkalmából a P. Generális atyai áldását.

Erre az én beszédemre olyasmit válaszolt, hogy a lélegzetem valósággal elállt: „Nem értem, hogy ön, kedves páter, mit beszél, mert én nem tudok semmiféle argentin diszpozícióról, önről egyáltalán nem tárgyaltam a P. Pro-

vinciálissal. Csupán általánosságban volt szó a követendő taktikáról az orossal szemben, s ezzel kapcsolatban én csak annyit mondtam, hogy nagy óvatosságra van szükség. De hogy ön elhibázta volna, sőt emiatt új diszpozíciót kapott volna, erről szó sem volt.” Erre én: „Akkor nem értem az egész helyzetet.”

P. Generális: „Én sem értem.” És néztünk egymásra legalább fél percig. Ő közben rakosgatni kezdett az asztalon. Még vagy kétszer mind a ketten kijelentettük, hogy nem értünk semmit. Bennem az a szörnyű fölfedezés villant át: dehát ezek szerint P. Borbély nekem hazudott, és egy hazugsága alapján elfogadta az én föltétlen jezsuita engedelmességemet az én káromra, sőt teljes féltretekemre! Ekkor a P. Generális azt mondta: első, amit közölhet velem, hogy nem megyek Dél-Amerikába, és kért, próbáljam összeszedni a gondolataimat, és mondjam el, hogyan látom én a helyzetet.

Ekkor részletesen elbeszéltem neki, hogy a primás följelentett a pápánál, mert a Szentszék tekintélyére hivatkoztam vele szemben. Azzal próbáltam megmagyarázni, hogy miért mertem azt a bizonyos levelet a primásnak megírni, hogy elbeszéltem a primás alázatos viselkedését velem szemben a kinevezése alkalmából, amelyet én szereztem meg neki. Ez volt az alap, amiért azt a bizonyos levelet meg mertem írni. A tartalomra vonatkozóan pedig csak azt a megjegyzést teszem, hogy a P. Generális nem hiheti el nekem, ha nem akarja, és mindenki hazugnak tarthat, ha úgy tetszik, de Isten és az Ég előtt egy örökkévalóságig igaz marad, hogy a Szentatya nekem többször kijelentette Mindszentyről, hogy „troppo imprudente”, és többször kérdezte aggódva, van-e valami remény, hogy rávehető valamelyes mérsékletre. Az is igaz marad, még ha ezerszer letagadják is, hogy a legmagasabb vatikáni helyekről kaptam nyílt biztatást, hogy miért nem figyelmeztetem a primást kis mérsékletre. Su Exc. Montini kérdezte tőlem a múlt hónapban, hogy nem akad legalább egy gyóntatója, aki szólni merne neki. Hát íme, én figyelmeztettem. Most följelentenek, s mint ilyenkor lenni szokott, engem benn hagytak a bajban, mert egy bíborosnak nyíltan nem meri

megmondani senki azt, amit a háta mögött folyton hangoztatnak. És nekem a bíborossal szemben nem lehet igazam. Világosan látom, hogy itt számomra nincs mentség. Csak azt sajnálom, hogy az én bukásommal a Kalot is sokat fog szenvedni, mert nem biztos, hogy az orosz ezután is támogatni fogja.

Válaszában a P. Generális hosszan kifejtette, hogy náluk Belgiumban is hasonló volt a helyzet. A német megszállás alatt a kardinális a merev szembehelyezkedés álláspontján volt, azonban a jezsuiták az egyesületeik megmentése érdekében kollaboráltak, amiért neheztelt is rájuk a bíboros. Később a fordulat után támadtak kisebb-nagyobb nehézségek, de azok megoldhatók lettek, és megmaradt a pusztá nagy tény: az egyesületek megmentése és átvészeltetése a nehéz idők alatt, ami másként lehetetlen lett volna. Ma már mindenki tudja, hogy az idő a jezsuitákat igazolta. Ez az önök helyzete is, mondotta a P. Generális, s bár nagyon hasonlóak a körülmények, én mégsem fogok dönteni, mert nem vagyok magyar ember, én nem élek az önök országában. Hogy milyen módszert kövessenek, én azt teljesen az önök bölcsességére hagyom. Önöknek kell ebben józanul itélniök. Bár ismétlem, mi Belgiumban azzal mentettük meg egyesületeinket, ami miatt ma önöket Magyarországon vádolják.

Az volt a világos benyomásom, hogy a P. Generális azért volt oly megértő a mi helyzetünkkel kapcsolatban, mert még nem olyan régen ő volt hasonló helyzetben saját kardinálisával szemben; a különbség csak az volt, hogy az ő bíborosa józan és európai látókörű ember volt, a mienk pedig vidéki kis városkából került föl nagyon hirtelen oly magasságokba, ahol az ő megszokott kis horizontja nem volt használható.

Azután visszatértünk az én csodálatos diszpozíciómról, és próbáltuk azzal magyarázni P. Borbély viselkedését, hogy ő túlságosan elkötelezhette magát a primásnak, hogy az én kivégzésem nélkül haza nem megy, és ez neki magának is kellemes föladat volt, mert olyannyira várja ő is a harmadik világháborút bölcs előrelátással, hogy a P. Generális okosságára utaló szavát elégséges alapnak vette

ahhoz, hogy őreá hivatkozva küldjön ki Uruguayba. Erre vonatkozóan azt mondotta a P. Generális, hogy legyen nyugodt, és várjam meg itt a Kúrián a diszpozíciót, amelyet majd ő fog nekem megmondani.

A kihallgatás végén hosszan kikérdezett a Kalotról. Én is láttam, hogy semmit nem tud róla, legföljebb annyit, hogy létezik. Részletes jelentést kért, és én megígértem, hogy a nagy fényképalbumot a mozgalom működéséről majd beadom hozzá. A Kalotról azt mondotta, hogy ma a magyar provincia egyik legfontosabb munkájának tartja, amelyet minden körülmények között fönnt kell tartani. Belgiumot is az ő parasztmozgalmuk mentette meg, és a magyar katolicizmust is egy ilyen mozgalom tudja megmenteni. Ismét hangsúlyozta, hogy a Kalot munkát igen fontosnak tartja, és már csak emiatt sem szívesen engedne engem félreállítani.

Háromnegyed óráig voltam benn nála, és a lelkiismeretvizsgálatra szóló csengő szakította félbe a beszélgetést. Amikor kijöttem tőle, az volt az érzésem, hogy nem vagyok egyedül, és ez megvigasztalt és megerősített.

Az ebéd utáni felüdülés elején félrehív P. de Boynes, és meleg érdeklődéssel kikérdez, hogy mit végeztem? Figyelmeztetett, hogy el ne felejtsem beadni a régi jelentéseimet. Mondtam, hogy csak az utolsót szeretném beadni, mert az összes oly sok, hogy már eleve elrémülne tőle a P. Generális, viszont az utolsó egymagában is teljesen föltárja a helyzetet. A fölüdülés után elmentem a P. Provinciálishoz, és mindent részletesen elmondtam neki. Azt is hozzáfűztem, hogy a P. Generális is szólt, állítsam le a vízumszerzést. Csak annyit mondott erre: jó, majd meglátjuk. Azután részletesen kezdett kérdezni, hogyan volt az én legutóbbi római tartózkodásom, és miért nem voltam most még a pápánál? Áthoztam a szobámból az akkori naplót, és fölolvastam neki a megfelelő részleteket. Ezek meglehetősen nem őt igazolták. Ismét azt mondta, hogy majd meglátjuk. Az volt a benyomásom, hogy van valamilyen olyan erős bizonyítéka vagy fegyvere, amely alapján biztos abban, hogy mégis Uruguayba fogok menni. Később, amikor visszamentem hozzá valamiért, láttam, hogy

írógépen dolgozik, és francia nyelven valami hosszabb jelentést ír. A címén láttam, hogy a Kalotról szól.

Délután elmentem P. Mócsyhoz, aki módfelett megörült a nagy fordulatnak . . . Én erősen csendesítettem, hogy nyugtával dicsérjük a napot.

November 11. Összeállítok egy kétoldalas rövid jelentést a P. Generálisnak a Kalot küzdelmeiről fönmaradása érdekében. Úgy látom, hogy a primás a Kalotot akarja megszüntetni, s ehhez első lépés az én félreállításom.

Este a fölüdülés alatt a hosszú télikertben sétáltunk néhányan, s odajött hozzánk a P. Generális, és egész este együtt beszélgettünk. Rám nagy hatással volt az az egyszerűség és közvetlenség, ahogy velünk érintkezik, és ahogy mi nem csinálunk semmi ceremóniát a jelenlétének. Jön, mint a többi páter, és nem szaladnak össze a többiek, ha megjelenik, és senki sem kíséri, pedig végeredményben egyike azoknak az embereknek, akiknek a kezébe igen nagy szellemi hatalom adatott: az egész küzdő Jézus Társaságának ő a teljhatalmú ura, az ő parancsára mozdulnak csaknem harmincezren, s az ő döntései szabnak irányt a szellemi háború nagy fordulataiban. A fölüdülés ideje alatt igen jókedvűen a kúriai élet régi híres alakjairól beszélgettünk. Azután egy-egy provincia jellegzetes figuráiról. Én P. Tóth Mike viselt dolgairól meséltem el egész sorozatot. A P. Generális is sok jóízű esetet beszélt el életéből.

November 12. P. Leiber azt állítja, hogy Őszentsége semmit sem tud az én elejtésemről, és a pápa ezt egyáltalában nem akarja. Igaz, hogy a primás följelentett a pápánál, de Őszentsége ezt egyáltalán nem fogta föl tragikusan.

P. Vargával is találkoztam. Érzi, hogy neheztelünk rá, s ezért ismételten hangsúlyozta, hogy sehol hivatalos helyen nem szólt egy szót sem ellenünk. Nem szeretnék igazságtalan lenni vele szemben. Nem tudott jobban megvédeni, mert P. Borbély semmit vele nem beszélt meg, hanem ment a maga útján, amelyet még odahaza a primás kijelölt a számára.

November 14. P. Borbélyal érdekes beszélgetésem volt. Meglepett, mennyire biztos abban, hogy megyek Uruguayba. Nem is szólt P. Travinak, hogy állítsa le a vízumszer-

zést, pedig a P. Generális kifejezetten üzenté neki. Kérdéseimre kijelentette, ha én hazamegyek, és tovább dolgozhatom a Kalotban, akkor velem együtt menjen a P. Generális Budapestre provinciálisnak, de ő nem tud tovább a helyén megmaradni. Ilyen erős kifejezést még soha senkitől nem hallottam a Társaságon belül a P. Generálisra vonatkozóan. Látom világosan, hogy ő a fejem nélkül nem megy haza, és nem állhat a primás elé, és a P. Generálisnál is ezt az érvet játssza ki. Elöttem újra hangsúlyozta, hogy egy bíboros nem lehet vesztes egy páterrel szemben. Megkérdeztem, hogy az evangélium melyik oldalán van ez a tétel lefektetve? Vagy melyik filozófiában van a tekintély elébe helyezve az igazságnak?

Mikor magamra maradtam, hosszan elgondolkoztam azon, hogy egy ilyen tehetséges ember, ilyen kiváló teológiai tanár, mint P. Borbély, hogy lehet ennyire szűk látókörű, és hogyan engedheti magát így elragadni fékezetlen szenvedélyektől?

November 15. P. Generális hívatta P. Borbélyt. Ügyemről volt szó, és a P. Provinciális elbeszélése szerint kb. ezeket mondotta a P. Generális: Látom, hogy ily feszült körülmények között P. Nagy egyelőre nem mehet haza, de Argentína túl messzire van neki.

November 16. Ma ismét volt a P. Provinciális a P. Generálisnál. Tudtam, hogy menni fog, ezért előzőleg bementem hozzá, és előadtam neki, hogy P. Kerkai jónak látta pár hónappal ezelőtt, hogy elmenjek egy európai körútra, fölvenni a hasonló parasztmozgalmakkal a kapcsolatot; így el is tűnnék egy időre, és mégis a Kalotnak dolgoznék. Helyesnek tartotta, és megígérte, hogy előadja a P. Generálisnak. Mikor kijött, megkérdeztem, hogy mit válaszolt a P. Generális; nem hozta elő neki – felelte –, mert kifogyott az időből . . .

P. Borbély csomagol, és holnapután utazik vissza Magyarországra. P. Varga még marad pár napig; én pedig várom a P. Generális döntését.

November 18. P. Borbélyhoz elutazása előtt pár órával még bementem, és azt mondtam neki, hogy az első nap, amikor Uruguaynak eladott, két érvet hozott föl a diszpo-

zció mellett, amely érvek előtt én szó nélkül meghajoltam. E két érv közül az egyikről – vagyis arról, hogy a P. Generális akarja az én új beosztásomat – azóta megtudtam, hogy nem volt igaz. Ezért most jogos a gyanúm, és kérem, hogy a másik érvet egy kissé részletezze, és mondja meg nekem, kitől hallotta, hogy Őszentsége is akarja az én félreállításomat, mert tudom, ő személyesen nem volt kihallgatáson. Nem szeretném, hogy ez is csak annyira legyen igaz, amilyennek az első bizonyult, amely hazugság volt. Erre azt válaszolta, hogy köti a titoktartás, de jogom van fellebbezni a pápához. Tudta jól, hogy nem teszem meg, mert nem akarok a rendemmel szemben senkihez sem föllebbezni.

Azonban, hogy mégis világosabban lássak, szerettem volna P. Leiberrel beszélni, hogyan is áll az én vatikáni elejtésem? P. Leibert mostanában oly nehéz megtalálni, hogy egy páter pl. napokig kért tőle találkozást, és nem kapott. Erre én megkértem P. Mócsyt, hogy még ma este adja át szórul szóra P. Leibernek az én következő üzenetemet:

Kérem vissza a pápai archívumból azt a nagy fényképalbumot, amelyet annak idején Őszentségének bemutatam, mert nem akarom, hogy az utókor számára dokumentum legyen, hogy ily nagy és jelentős mozgalmat tett tönkre a pápa (az album a Kalot munkáját mutatta be) ugyanazon a héten, amikor oly szép szavakkal írta le a tisztelgő parasztok előtt az ő megszervezésük fontosságát. P. Mócsy hűségesen átadta az üzenetet. P. Leiber egészen kijött a sodrából, és azt mondta, hogy Őszentségének nincs semmi köze P. Nagy elejtéséhez, semmit nem tud az egészről. Kért, hogy másnap reggel nyolc órára menjek el hozzá a Gregoriánára.

November 19. Több mint két óra hosszat beszélgettem P. Leiberrel. Elmonda, hogy a primás egy igen kemény levélben merészen azt kérte a pápától, nyilatkozzék kétséget kizáróan arról, hogy ő mögötte áll, és helyesli a módszerét. Őszentsége erre úgynevezett „adminisztratív választ”-t íratott, ami tulajdonképpen semmit sem mond. Egyébként Őszentsége neheztel a primásra, mert önmagá-

nak messzemenő jurisdíctiós jogokat követel, vagy legalábbis gyakorol a püspöki karban a többi püspök fölött, holott ő egyházjogilag nem feje a többi püspöknek. P. Leiber mindvégig igen szívélyes és kedves volt, láttam, hogy ma is hűségesen mellettünk áll.

Naplóm e részéhez hozzacsatolok P. Kerkainak egy sokkal későbbi leveléből (1948. február 11.) néhány sort, mert ide illik: „P. Leiberrel beszéltem: újból, szinte becsületszavára kijelentette, a Szentatyának fogalma sincs arról, hogy miért kellett Önnek Dél-Amerikába mennie. De ezt úgy mondta – kérdezés nélkül –, hogy becsstelenség volna kételkedni a szavában. Azt is hozzáfűzte, hogy ha P. Nagy visszatér, meg fogja kérdezni tőle a Szentatya, miért ment olyan messzire? Ha szó esik P. Nagyról – folytatta P. Leiber –, mindig mosolyogva emlékszik vissza rá a Szentatya. Íme, így állnak az ügyek a Vatikánban és a Kúrián.” Eddig P. Kerkai levele. Én pedig szeretném tudni, hogy vajon milyen „titoktartás” köti P. Borbélyt?

November 25. Ma délelőtt váratlanul hívatott a P. Generális. Azzal kezdte, hogy nagyon sokat gondolkodott és tépelődött az ügyem felett. Igazam is van, és nincs is. Ő nem tudja eldönteni a kérdést, és talán nem is lehet eldönteni. Annyit világosan lát, hogy most nem mehetek haza, mert annyira feszült a hangulat. Ezért tépelődött annyit, hogy hová küldjön? Higgyem el, rendkívül fáj neki, hogy a Kalot munkából ki kell emelnie, mert ezt a munkát oly fontosnak, oly időszerűnek tartja. Majd később kb. így folytatta: „Én most információkat szereztem önről, de személyes benyomásom alapján is azt látom, hogy önben van annyi erély és rátermettség, hogy ki merem küldeni Dél-Amerikába, ahol a várható igen nagy nehézségeken majd keresztül tud törni. Ön mögött egészen gazdag tapasztalat áll a szervezés területén. Majd kérek öntől jelentést a helyzet fölméréséről, a munka lehetőségeiről és elgondolt terveiről. Most csak egyelőre vonul félre, talán csak fél évet nyelvet tanulni, ezt teheti akár Spanyolországban is, azután belemegy a szociális munkába. Én komoly gondviselést látok abban, hogy Önt most kénytelen

vagyok kiemelni magyarországi munkaköréből, mert az egyetemes egyház egy más világrészen nyer Önnel.”

Még hosszabban beszélt erről, és annyira megdicsérte személyemet, hogy nem is merem leírni. Egyetlen elmarasztaló szava sem volt, hogy imprudens lettem volna; úgy hogy az egészből a legvilágosabban az lett a benyomásom, hogy itt egyáltalán nem büntető áthelyezésről, hanem csak kényszerű diszpozícióról van szó, amelyet ez a nagyvonalú ember mindjárt kihasznál egyetemes nagy tervei és reformjai érdekében. Mikor azt mondtam, hogy gondolkodás nélkül vállalom minden munkát, amellyel megbíz, azt válaszolta, hogy ezt el is várja tőlem, és mert erre számított, ezért merte nekem ezt a diszpozíciót adni.

Csak azt hoztam föl neki, hogy nehézséget látok egy újabb idegen nyelv miatt. Azt válaszolta, hogy engem olyan típusnak tart, aki előtt nincs akadály, ez sem lesz az.

Végezetül azt kértem, hogy megvárhassam itt Rómában, amíg barátaimmal kihozatom Budapestről összes jegyzetemet, archívumomat. Nagyon természetesnek találta, és azt mondta, hogy akár egy-két hónapot is várhatok itt a Kúrián.

Ez alkalommal egy órát voltam a P. Generálisnál. Amikor kijöttem, sok minden kavargott a fejemben. Új föladatak, nagyszerű megbízatás, amely azonban alig valósítható meg. Dolgozhatom azon a területen, amely talán a legközelebb áll a lelkemhez és egyéniségemhez, de ezzel Magyarországon elbuktam, mert a „nagyvonalú” magyarok is túl konzervatívok voltak, hát mi lesz velem egy idegen országban? Csak elbukhatom. P. Generális bizonyára látta, hogy itt van egy gőzkazán ember, akivel lehet utat törteni, és ha maga törik is bele, akkor is újra használható ember marad, hát küldjük oda. Pedig ott csak elpusztulni lehet.

Sok és súlyos kétely gyötri a lelkemet. Látom, amint az argentin konzervatívok összefognak ellenem, és följelentenek Rómában, és akkor megint nem fognak megvédeni és elítélni sem, mert az Örök Város „örökségének” titka az, hogy mindig meghajlik, és így soha sem törik, mindig megegyezik, és ezért mindig az asztal mellett marad. Az

ilyen magamfajta embereket dinamitnak használja, és ha sikerül a robbantás, a dicsőség az övé, ő halad a kor élén, ő tett sokat a munkásokért, ő a modern, ő a nagyszerű; de ha a robbantás nem sikerült egészen, hanem csak félig, és marad még néhány, aki tiltakozni mer, aki följelent és fenyegetőzik, akkor itt Rómában a szegény „apostolról” többet nem akarnak tudni semmit, ők sohasem biztatták, egyetlen dollár segítséget sem adtak szegénynek. Mehet új vidékre, ha még van ereje, és kezdheti előről életének egyetlen nagy álmát.

Új megbízatásom nagyszerű, megtisztelő és súlyos, lényegében azonban halálra vagyok ítélve.

November 28. Írok P. Kerkainak levelet, amelyben elbűcsúszom tőle és a munkatársaktól. Volt e levélben keserűség, gúny, kötelességtudás, engedelmességvállalás és a végén egy kis bizakodás is. Azt hiszem, ez vagyok most én.

November 29. Kezdenek befutni a kiemeltetésemről szóló vélemények. Ma beszéltem Mns. Verolinóval, a budapesti volt nunciatúra uditoréjával. Nagyon megütközött a diszpozíción, és el akart menni a P. Generálishoz, hogy beszéljen vele. Alig tudtam lebeszélni róla, mert ezzel csak ártana nekem. Találkoztam Mns. Nyisztorral is. Ő valószínűleg örült neki. Szerinte már a szívem se bírta volna sokáig ezt a megfeszített munkát. Azután világot látok, egészen új perspektívák nyílnak ki előttem, amelyeknek majd nagy hasznát vehetem. Ezzel újabb fölénybe kerülök a többiekkel szemben. Minden valamire való pátert otthon hosszabb-rövidebb időre „deportáltak” valamilyen csendes vidéki rendházba. Kedves volt Nyisztortól, hogy ily jókedvűen magyarázta a jövőmet. Szerettem volna ennek a hűséges barátnak azt válaszolni, hogy én nem a horizontomat szeretném kiszélesíteni, hanem küzdeni egy ügyért, amit igaznak tartok, és nagyon sokak számára hasznosnak.

December 2. Találkoztam P. Leiberrel. Kérdezte, hogy mit fognak otthon szólni a kiemeltetésemhez? Azt válaszoltam, hogy azt fogják mondani, a Pápa Úr Őszentsége csak szavakkal áll a szegény ember mellett, de engedi kivégezni azokat, akik tesznek is valamit szociális vonalon; mert remélem, tudják, hogy az én küzdelmem és bukásom leg-

mélyén ez van: a primás barokk nagyúr, aki az újonnan beérkezettek buzgalomával igyekszik a régi világot fönntartani.

Nagyon hevesen tiltakozott P. Leiber az ellen, hogy Őszentségének a legkisebb része is lett volna az én elítélte-tésemben, és ha ezt így hiszik majd otthon, akkor tévednek. Erre azt válaszoltam, hogy legtöbbször sajnós nem az a fontos, hogy tárgyilag mi az igazság, hanem az, hogy a közvélemény mit tart igaznak.

Majd kifejtettem előtte, hogy lelkileg azzal oldom meg ezt az egész kérdést, hogy az egyház szinte predesztinálva van arra, hogy csak az ügyefogyottak és a koldusok tolongjanak körülötte. Az evangéliumi párbeszédben sem jöttek el a király lakomájára az erősek, a bátrak, a gazdagok, akik ökröt vagy feleséget vagy földet vettek, azért a király összeszedette az útszéli koldusokat, és velük töltötte meg királyi házáat. Ez megy kétezer év óta. S talán mi tévedtünk, amikor az erőseket is be akartuk terelni az Úr aklába, mert ide, úgy látszik, csak a birkák valók, az imádságos aggszűzek, a jámborak.

Mosolygott a páter, és nem vette komolyan, pedig én kicsit meggyőződésből kezdtem ezeket mondani. Itt aláza-tosnak kell lenni, és ezzel győzni. Mi pedig öntudatos és megszervezett parasztságot akartunk, amely nem kiimád-kozza a jogait, hanem kiverekszi. Ezt így mind kifejtettem P. Leibernek.

De azért én most nem fogok megváltozni – folytattam –, mert tudom, hogy ilyen emberekre is szükség van az egyházban. Mert hátha sikerül nekik valami eredményt elérniök, s akkor milyen jól jön az egyháznak, hogy a természetfölötti sikerek mellé ezt a kis földi sikert is a magáénak könyvelheti el. Tudjuk, hogy majd az idő később a történelmi fejlődés logikájával beérleli az egyházat is ezekre a szociális eszmékre, amelyek túl vannak egy-egy elegáns pásztorlevél emelkedett stílusán, s akkor majd kiásnak bennünket a sírjainkból, és velünk fognak majd dicsekedni, hogy íme, az egyház már ötven évvel ezelőtt hangos szóval követelte ezeket a nagy reformokat, és küzdött hősiesen a dolgozók evilági érdekeiért!

A jó Páter Leiber közben mindig csak azt mondogatta: „Nincs igaza, kedves Páter!” A végén már én is megbántam, hogy ennyi maliciával beszéltem vele. Amikor elbűcsüztünk, és utána néztem ennek a törékeny, beteges embernek, nagyon megszerettem őt. Mennyi hűséggel szolgálja az Urát! Később megtudtam, hogy beszélgetésünket elmondta Őszentségének.

December 3. Nem úgy jöttem ide a Vatikánba, és nem úgy dolgoztam itt, hogy most kénytelen volnék egyszerűen és zajtalanul elsompolyogni; ezért irtam Őszentségének levelet, amelyben elköszönök tőle, és kérem áldását. Annyi bajom volt az utóbbi időben levelek miatt, ezért – bár nem voltam köteles – mégis beadtam cenzúrára a P. Generálisnak. Jól sejtettem, hogy nem olyan egyszerű az eset, mert azt a választ kaptam, hogy gondolkozni fog a dolgon.

Ma fölkeresett P. Leiber, és föltűnő hosszan és nagyon apróra kikérdezett, hogy mi van P. Kerkaival? Reméli, hogy őt nem állították félre? Főleg az érdekelte, hogy nélkülem tudja-e egyedül is vezetni a Kalotot? Megnyugtattam, hogy igen, ha engedik, de a primás őt is félre fogja állíttatni, mert a primás mindenkit kivégez, aki nincs feltétel nélkül vele. Azonkívül a Kalot szociális eszméi ellenkeznek a primás feudális és monarchikus elgondolásaival. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a primás az utolsó püspöki konferencián a Kalot fönmaradása ellen foglalt állást az összes püspökkel szemben. Legyenek fölkészülve, hogy a primás kezére került Kalotot az orosz igen rövid időn belül föloszlatja, s a Kalot temetésére majd szép nagy koszorút küldhetnek.

Nekem magamnak mondotta a primás egyik lelkes híve, Alföldy Alajos, a miniszterelnökség volt propagandafőnöke, hogy az amerikaiak majd velünk magyarokkal fogják megszállni és kormányozni Oroszországot. Mit lehet kezdeni ennyire vak emberekkel?

P. Leibert nagyon komolyan hallgatott. Nekem sem volt kedvem tovább beszélni. Vigye a primás az országot oda, ahová akarja. S ha az amerikaiak majd nem jönnek felszabadítani pontosan bennünket, magyarokat, vonja felelőségre a Vatikán Mindszentyt a tönkretett magyar katoli-

kus mozgalmakért, hebertönzött papjaiért, amely katasztrófák nagy része elkerülhető lett volna rugalmasabb politikával, vagy legalábbis kevésbé diktatorikus papi rémuralommal, amelyet a primás fölöttünk gyakorol.

December 9. P. Generális írásban válaszolt, és kért, hogy hozzam még meg ezt az utolsó áldozatot, és ne küldjem el leveletem a Szentatyához; annak azonban semmi akadálya sincs, hogy P. Leiberen keresztül kérjem külön áldását.

Ezek után nem sok kedvem volt ezt a külön áldást kérni, de nehogy azt mondja a P. Generális, hogy most meg dacoskodni kezdek, hát fölkerestem P. Leibert, és mondtam neki, említse meg Őszentségének távozásomat, és kérje áldását.

December 12. Ünnepeles nagy disputa a Jézus Társasága Gregoriána egyetemén. Én is elmegyek. Egy negyedéves teológus védte, és nem kisebb emberek voltak a hivatalos támadók, mint Garrigou-Lagrange O. P., az Angelicum világhírű tanára és Fares, a laterani Athenaeum tanára. Imponáló volt. Az első sorokban kilenc bíboros ült, néhány nagykövet, több általános rendfőnök és az úgynevezett „tömeg”; elkezdődött mintegy negyven-ötven érsekkel és püspökkel. Azután jöttek a hallgatók, fehérek és feketék, barnák és sárgák, a világ mindenféle papi és szerzetesi ruhájában, koptok és egyéb válogatott keletiek, magas kerek kalapban és szakállasan; az összes európai nemzet fiai és mind a három Amerika legjobb, válogatott szeminaristái. Lehettek úgy ötezren, hallgatói a világ legelső pápai egyetemének, amelyet még Szent Ignác idejében alapítottak a jezsuiták. Remek énekszámok vezették be az ünnepelet. Aztán szikráztak az acélpengék, s Fares diffikultásai után P. Garrigou-Lagrange egészen a mélybe hatolt le. A végén a P. Rektor az egész egyetem nevében felolvasott egy beadványt Őszentségének, amelyben kéri a dogma kihirdetését. Mély hatással volt rám az egész. Büszkén mentem haza, hogy én ennek a rendnek lehetek a tagja.

December 20. Még egy utolsót mozdult az én ügyem, amelyet pedig már úgy tekintettem, mint végleg lezártat.

Su. Exc. Montini azt szeretete volna, hogy maradjak Rómában, és vegyem át a Magyar Pápai Segélyakció legfőbb vezetését. Őszentsége P. Leibert bízta meg, nyomozza le, mi lenne a legjobb. P. Leiber beszélt a P. Generálissal, aki azt válaszolta, hogy a P. Provinciális szerint P. Nagy Rómában sem maradhat. P. Leiber ekkor elment P. Mócsyhoz is, és őt is megkérdezte, aki azt válaszolta, abban az esetben, ha a segélyakció komoly dolog lesz, és jelentős eszközök állnak majd rendelkezésre, tartsák itt P. Nagyot, de ha csak a szegény menekültek sirását kell hallgatnia, akkor kár volna egy ilyen energiát itt lekötöni, ebben az esetben inkább menjen ki a páter Argentínába, mert ott többet tud tenni Isten nagyobb dicsőségére.

December 21. P. Travi igen nagy szeretettel beszélt velem ma is. Állandóan hangsúlyozza, ő tudja, hogy nekem milyen nagy áldozat Dél-Amerikába menni, de higgyem el, hogy ott is értékes munkaterületet fogok találni. Jól esnek a szavai, és kérem őt, tiszteljen meg bizalmával, és higgye el nekem, hogy töretlenül megyek új munkahelyemre. De ez a nagyszívű ember mindig visszatér az áldozat és hősiesség dicsőítésére.

Az igazi nehézség nem ezen a felületen mozog a lelkemben, hanem sokkal mélyebben: megyek én a pokol kapujába is dolgozni, és töretlenül maradok a szétrongyolódásig, de ha azt látom, hogy itt az egyházi dolgok olyannyira túlságosan emberiek, akkor néha azt hiszem, hogy csak komédia az egész. Nem azok tartják fenn az egyházat, akik imádkoznak, hanem azok viszik előre az egyház ügyét, akik vakmerően és evilágian is ügyesen dolgoznak. Ezeket azonban leterrorizálják az imádkozók azzal, hogy a természetfölötti segítség nélkül a mi munkánk semmit sem érne, így mégis ők, a jámborok a fontosak, és nem mi, akik erősek vagyunk; és ha mi föllázadunk ez ellen, máris kiesünk magából az egész rendszerből, és ellenségévé letünk... és az imádkozók ügye továbbra is mindig csak menni fog előre, mert mindig akad annyi életrevaló és erős, akik hagyják magukat befogni a jámborok igájába.

Tudom, hogy ez pogány gondolat, de sokszor megfordult már a fejemben. P. Lippertnél olvastam: szerencse, hogy

a világ kormányzása nem az Isten szentjeire van bízva, mert akkor az egész világmindenség egyetlen horkolástól volna hangos. Ez van az én nehézségeim legmélyén is.

1947. január 2. Holnapután indulok Buenos Airesbe. Ma délutánra P. Mócsy szobájában összejöttek az összes magyar jezsuiták, akik Rómában tanulnak vagy tanítanak. Volt kávé, gyümölcs és édességek. Aztán nagy tombola! Mindenemet kisorsoltam: összes fehérneműmet, jó meleg alsóruháimat, télikabátomat, harisnyáimat és egyéb apróságaimat, pulóvert, szóval csaknem mindent. Csak az írógépet, fényképezőgépet, néhány zsebkendőt és a nálam levő jegyzeteimet viszem magammal. Az otthonmaradt jegyzetek még nem érkeztek meg, azokat majd utánam küldik. A tombola végén csendben szép magyar nótákat énekeltünk, azokat, amelyek vándorlásról szóltak. Nem mintha nagyon bujdosni akarnék, de hát így volt ez stílszerű.

Találkoztam Mns. Nyisztorral. Mondta, megvárja, amíg elutazom, s akkor nagy levelet fog írni a P. Generálisnak a Kalotról és rólam. Azért várja meg eltávozásomat, nehogy úgy tűnjék föl, hogy szeretne még itt tartani. Ebben a levélben majd megírja őszintén a véleményét mindenről, és bemutatja a Kalotot is mint a magyar katolicizmusnak évtizedek, talán évszázadok óta legnagyobb vállalkozását, s azt szeretné megmutatni, hogy egyetlen helyes út az, amelyen mi próbáltunk járni. P. Kerkait is igazi méreteiben és tiszta szándékában akarja bemutatni.

Nyisztor Zoltán megtartotta a szavát, sőt annál is sokkal többet. Amikor jóval később, 1962-ben megírt és kiadott egy briliáns könyvet *Ötven esztendő: századunk magyar katolikus megújódása* címmel, a Kalotról is nagyon szépen emlékezett meg. A könyv maga nagyszerű összefoglalása mindannak az erőfeszítésnek, amelyet a magyar katolicizmus hajtott végre, hogy felküzdje magát az elsők közé a világegyházban.

A Kalotról többek között ezt írja: „A magyar katolicizmus élő erejének és korszerű beállítottságának egyik legnagyobb bizonyítéka a Kalot volt. Ez az agrárifjúsági szervezet, mely szinte semmitmondó kezdetből, szegé-

nyes eszközökkel indult el, csupán az eszme varázsával és perzselésével. . . .keletkezését és sikerét bátran a tüne-
mények között lehet elkönyvelni. Mielőtt az ország észre-
vehette volna, és figyelhetett volna rá, már megvolt és
nagyra nőtt. Szinte hetenként nőtte ki az első köntösö-
ket, s kellett mindig újat szabni rá. Elterjedése oly gyors
volt, hogy egyes állomásait alig lehetett nyomon követni
és számon tartani. Csak aki látta az első parasztfjú
csapatokat kibontott zászlóik és jelvényeik alatt, ahogy
menetelni és szaporodni kezdtek; csak aki látta, hogy
vállalkozásra kevés kedvet mutató fiatal papok és taní-
tók hogyan forrósodtak meg és tüzesedtek át tőle, és
állottak felsőbb utasítás nélkül is lelkesen és áldozatosan
szolgálatába; csak akik tudják, mily váratlan és nem
sejtett népi összefogások s már rég nem tapasztalt mecé-
nási gesztusok teremtették meg népfőiskoláinkat – csak
azok tudják, hogy a Kalot mit jelentett. A Kalotot Ker-
kai Jenő jezsuita szerzetes alapította Szegeden 1935-ben,
de a kezdetek kezdetétől mellette állt egy másik dinami-
kus jezsuita, Nagy Töhötöm, úgyszólván a Kalot mindket-
tőjük nevével egyaránt összeforrott, és minden siker és
érdem egyformán megilleti mindkettőjüket . . .

Hódító erejének nagy része talán éppen onnan eredt,
hogy ezzel [a vallási neveléssel] nem elégedett meg, s a
hitbuzgalom teréről továbblépve evilági, sőt a mai idők
által parancsolt korszerű feladatokat és tennivalókat állí-
tott eléjük: népfőiskolák felállítását, gyakorlati átképzést
a jobb gazdálkodásra és parasztkereskedelmi életre, szö-
vetkezetek felállítását stb. . . .

A program – így szárazon és tárgyilagosan elmondva
– roppant horderejűnek mutatkozik, de még nagyobb
súlyal esett latba a valóság, a Kalot által nyilvánvalóvá
tett valóság. Kiderült, hogy eddig senki sem gondolt az
agrárifjúságra s éppen nem a megszervezésére, holott az
ország egyik legépebb és legértékesebb eleme volt, melyre
minden másnál biztosabban lehetett építeni a magyar
jövőt. Ennek az elhanyagolt és lenézett falusi ifjúságnak
a Kalot adta meg először az öntudatot, a hivatás és
elhivatottság öntudatát. Ha addig csak »parasztlegény-

nek« számítottak, s az emberi gyülekezetekben »kuss« voltak, most egyszerre rádöbbenek önmaguk, hogy szavuk, súlyuk, erejük van, amire az egész ország felfigyelt.

Nyilvánvalóvá lett az is, hogy a magyar falusi legények nem azért maradtak el az elemi iskola négy osztályánál, mintha tehetségtelen, begyepesedett fejű, lusta nemzedék lett volna, hanem mert az állam által megszervezett »iskolán kívüli népművelés« csak untatta őket, míg egy nekik való és rájuk szabott népfőiskola tűzbe és lázba hozta őket.

Az is szenzációként hatott, mennyi más pálya, lehetőség nyitható a falu életén belül anélkül, hogy a földet el kellene hagyniok. Hogy nem csak szántás-vetés, kapálás, aratás, trágyázás, jószágellátás van a világon, hanem a vétel és eladás, hitel és szövetkezés, alkusz és biztosítás, befektetés és szállítás sok-sok művelete, ami mind arravaló embert vagy közösséget kívánt, hogy a falu a közvetítők és nagyvállalkozók prédája ne legyen.

S végül az is nyilvánvalóvá lett, hogy az agrárifjúság politikailag is számbaveendő erő, ami különösen a háború végén összebonyolult és felfordult magyar politikában még mint ütőkártya is érvényesíthető. Ezért volt az, hogy jószimatú politikusok szaglászta körülötte, és már alig volt nyilvános megmozdulás, amelyen miniszterek és kormányfők ne udvaroltak volna a Kalotnak.

Mindenesetre nem volt még példa a magyar szervezkedésekben, hogy bármelyik annyi taggal és olyan széles körű szervezettel dolgozott volna, mint a Kalot.”

Római tartózkodásom utolsó hetében még szereztem egy segélyalaphól 20 000 svájci frankot, amelyet sikerült is hiánytalanul eljuttatnom egy testvér útján P. Kerkai kezéhez. Ez volt az utolsó, amit még a Kalotért tenni tudtam.” Így végződik a naplóm.

A repülő, amelyen elindultam, Róma városa fölé repült. Még utoljára láttam a Kúriát és a Vatikánt. Bevallom, sok keserűséggel lett tele a lelkem. Másfél nap múlva Buenos Airesben P. Moglia provinciális szobájában ültem, és terveztük együtt a jövőt.

Amikor könyvem írásának ehhez a részéhez értem, kezembe került Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* című munkája, s ott a 102. oldalon a következőket találtam Jézus Társaságáról. Ideiktatom, mert sokan lesznek talán, akik az én életemet túl kalandosnak és vakmerőnek fogják találni, amelyik talán nem is méltó egy papi emberhez.

„Király és nagybirtok mellett a restauráció harmadik nagy tényezője a jezsuita rend.

Ez, a hatalmában és hatásában oly impozáns szervezet a katolicizmus nagyszerű alkalmazkodása a megváltozott időkhöz. Loyolai Szent Ignác a Jézus Társaságát az abszolutizmus és az udvari kultúra idejében alapította meg. A jezsuita rend is abszolutisztikus.

A jezsuiták nem elegendnek a nép közé igét hirdetni. Többet ér az egyház számára egy megtért főúr, mint ötezer jobbágy, minthogy a jobbágy úgyis ura hitét követi. A jezsuita igazi területe a palota, ahol kifogástalan modorával, világi okosságával, szellemének eleganciájával minden szívet meghódít. A jezsuita a pappá lett udvari ember. Fellépésével valami előkelő és művészi szellem lesz uralkodóvá a katolikus egyházi életben. A világot a világ fegyvereivel kell meghódítani: ellenséges területen a jezsuita szívesen öltözik álruhába, előkelő utazónak vagy protestáns teológusnak. Mindent tud, amire szükség van: csillagokat vizsgál, diplomáciai tárgyalásokat vezet, balettet tanít be, tengerentúlra felfedezőútra megy, államot alakít Paraguayban. Ezer maszk mögött, ezer megalkuvással követi az egyetlen és megalkuvás nélküli célt: Isten nagyobb dicsőségére a katolikus egyház hatalmát növelni.

A jezsuiták előkelősége és kalandos életformája voltak azok az érzelmi motívumok, amelyek a restaurációt diadalra segítették. Sokkal vonzóbb volt ezzel a világot átölelő, fejedelmeknek parancsoló gárdával összekötésben állni, mint a protestáns egyházak szegényebb, kispolgáribb vagy parasztos patrónusoktól függő prédikátoraival. S a jezsuita kaland, amelyik egyik percről a másikra Nagyszombatból Japánba dobhatta a jezsuitát,

vidéki kollégiumba temetett tanárból fejedelmi gyóntatót csinálhatott, sokkal nagyobb távlatú volt, mint a protestáns lelkész házias, röghöz és magyar földhöz kötött vitézkedése. A protestáns egyházközösségnek a tagja, a jezsuita egy világszervezeté.”

Az alapelvek és a stílus nem változott, csak a munkaterület. Ma ötezer „jobbágy” megszervezésével érhető el, hogy az urak respektálják az egyházat. Ma a jezsuita paloták helyett inkább a gyárakba és munkásotthonokba megy szervezkedni, mert ma akié a tömeg, azzal vannak jóban azok, akik az országot vezetik.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÚJ VÁLLALKOZÁS

Január 10-e táján már Montevideóban voltam, és az érseki szeminárium nyaralóján a fiatal teológusok be lettek osztva és félóránként cserélve egymást, tanítottak spanyolul. Februárban már gyóntattam őket mint spirituális, és március elsején megkezdtem az esti negyedórás kis konferenciákat és a heti nagyobb előadásokat és az összes spirituális teendőket. Közben minden lehető eszközzel igyekeztem megismerkedni az uruguayi munkások és földművesek problémáival, szervezési lehetőségekkel. Írtam Mns. Cardijnnak Belgiumba, a J. O. C. megalapítójának, ismertetve vele egy rövid elgondolást, hogy mi az, amit tudnék Uruguayban elkezdni paraszti-fjúsági vonalon. Azonnal válaszolt, és megadott több címet, akikkel fölvehetem a kapcsolatot, amit azonnal meg is tettem. Május 30-án írtam első jelentésemet a P. Generálisnak, amely még csak tájékoztató volt, de július 22-én már pozitív elgondolást is fölterjesztettem a P. Asszisztensnek, amely levelemre P. Generális válaszolt, figyelmeztetve, hogy ily részletek már inkább az én P. Provinciálisomhoz tartoznak. Igaza volt, csak legfőljebb én nem írtam meg, hogy egy lépést sem tettem P. Provinciálisom tudta nélkül, aki a legmesszebbmenően támogatót mindenben. Szeptemberre kidolgoztam egy egész részletes tervezetet, amelybe beépítettem összes Kalot tapasztalataimat, átformálva az adott körülményekre. Szó volt ezekben papok számára tartandó konferenciákról, az első kiválasztott legények kiképzéséről, hogy ők maguk kezdjék majd el társaik között a szervezőmunkát. Munkafüzetek kiadásáról stb. Még részletes költségvetést is csatoltam a tervezethez, amely nagyon szerény volt és igénytelen. Az első tanfolyamnak anyagát is kidolgoztam vagy kidolgoztattam a teológusokkal. P. Moglia provinciális elé terjesztettem a terveket, aki a várható természetes és logikus választ abban adta meg, hogy a montevideói érsekhez, az azóta bíborosi rangra emelt

kapucinus Barbierihez utasított: mindenben a legszigorúbban ahhoz kell tartanom magamat, amit ő mond és engedélyez.

Elmentem az érsekhez, és előadtam terveimet. Mindenben ellentmondott: itt nincs súlyos szociális probléma; ami kevés baj van, azt ő egyedül el tudja intézni. Épp most készül összehívni megbeszélésre a jelentősebb nagyiparosokat, lelkükre fog beszélni, hogy adjanak több bért a munkásaiknak. Amikor megkértem, legyen szíves teljesen konkrétan mondja meg, hogy mi az, amit nekem engedélyez agrárfjúsági szervezés terén, és kérem, pontosan határolja körül munkaterületemet, kész örömmel megtette. Hogy mi volt az, amit engedélyezett, leírom ide, hogy *risum teneatis amici*.* Idézem P. Provinciálisnak írt (1947. október 27.) levelemből: „Beszéltem Mns. Barbieri érsekkel, aki engedélyt adott a munka elkezdéséhez, de azt oly kis területre szorította össze, hogy már nem is merem az én eljövendő munkámnak »a szociális munka« címet adni; egy katolikus agrárszindikátusban, amelyik 30 munkáskörben huszonöt év óta dolgozik, nekem szabad lesz a Canelones Departamentóban levő nyolc munkáskörben a katolikus szellemet föltámasztani a katekizmusoktatás segítségével. A Mns. Érsek Úr szerint, amíg én ezeket az embereket nem formálom át gyakorló katolikusokká, még csak nem is gondolhatok arra, hogy az organizáció számára új tagokat szerezzek, mert azok eddig még a miatyánkot sem ismerik.”

Többet semmit sem engedélyez, és mindezek végrehajtására az én tízéves Kalot tapasztalataimra van szükség. Megjegyzésével maga az érsek intézte el saját papjait, akik szerinte huszonöt év alatt nem voltak képesek megtanítani ezeket a parasztokat, és én most tanítsam meg őket. Ezzel az agrárterületen való szervezés le lett zárva. P. Provinciális írt egy vigasztaló levelet, és kért, hogy próbáljak a városi munkássággal foglalkozni. Én úgy

* tartásatok vissza, barátaim, nevetésteket. (Horatius.) (A szerk.)

gondoltam, hogy talán Argentínában több szerencsém lesz, és nem akartam már Uruguayban ilyen érsek mellett városi munkásokkal sem foglalkozni. Közben azonban más dolgok történtek. P. Kerkaihoz küldött levelemből idézem az eset leírását:

„Az utóbbi időben még érdekesebb és zajosabb dolgok történtek velem. Meghívtak egy konferenciára a Club Catolicóba. Nyíltan és őszintén beszéltem, és ezzel némi vitát váltottam ki, azonban a hírem elszaladt, és hamarosan meghívtak a Circulo Católico de Obrerosba is előadást tartani. Egyházi elnöke egy kapucinus atya, az érsek rendtársa. Én a következőkről beszéltem kb. másfél órán át: Ragadjuk meg a kor lelkét, amely benn van az emberek vágyaiban, a levegőben: ma a szociális reformok égető szükségessége az. Csak olyan munkásmozgalomnak van jövője, amelyik őszintén követeli a reformokat; továbbá ne feledjük el, hogy a mai embert csak a tények érdeklik. Ha csak elveket akarunk hirdetni, hozzá se fogjunk a munkához. Legfőbb célunk a reális, kézzelfogható, pénzben kiszámítható, kivívott jogokat kodifikálható eredmények kell, hogy legyenek. Végül ma a tömegek túlsúlya adja a hatalmat, tehát a mozgalom nem elégedhet meg a kiválasztott, már jámborul élő munkások egyesítésével, hanem a tömegek megmozgatását kell, hogy programjára tűzze.

Rögtön előadásom után fölszólalt a kapucinus elnök, és azzal kezdte, hogy bár a páter briliáns dialektikával beszélt, de ő egyetlen állítással sem azonosítja magát. Képzelheti, Atyám, a megdöbbenést a teremben. Kb. egy órán keresztül minden tételmet cáfolta. Nem a *szociále* a fontos, hanem a hitélet, az imádság; a *szociále* ma csak divat. Nekünk nem szabad a divat után futnunk. Továbbá nem a tények érdeklik a mai embert, mert láthatjuk, hogy mint spiritualizálódik a világ, még a spiritizmus nagy elterjedése is ezt mutatja. A tömegszervezésre meg azt mondta, hogy nekünk csak a lelki elittel kell foglalkoznunk; az evangélium is az elesettek összegyűjtését igényli, és nem tömegmozgalmat.

Én erre újabb egy órában válaszoltam (éjjel kettőkor

ért véget az ülés!), és hidegen úgy apróra szedtem ennek a szerencsétlen szakállasnak maradi állításait, hogy nyíltan megtapsoltak, mellettem felszólaltak, és izzó hangulatban ért véget a gyűlés. Másnap a kapucinus följelentett az érseknél, aki súlyos neheztelésének adott kifejezést, és az éppen Montevideóban tartózkodó P. Provinciálisnak is szólt miattam, aki aztán természetesen szeretettel figyelmeztetett, hogy máskor ne beszéljek ilyen nyíltan. Hát képzelje, Atyám, már azt sem szabad mondani, amiről ott beszéltem?

Az ügynek azonban igen érdekes folytatása van. Egy hét múlva a Circulo Católico de Obreros vezetősége fölvonult teljes számmal az érsek elé, és kérte, hogy a kapucinus helyett engem nevezzenek ki egyházi elnöknek. Az érsek elképedt, és nem nevezett ki, mire egy hét múlva újból megjelent a küldöttség, és újból kért engem elnöknek, mire az érsek fölmentette a kapucinust, és kinevezett engem, de hogy a szívében mit érez velem szemben, könnyű kitalálni. Az illető kapucinus annyira a szívére vette a dolgot, hogy el sem jött átadni az egyesületet, és azóta sem láttam. Most képzelje el, kedves Atyám, mi ellenszenvet arattam le ezzel az esettel? Most aztán ne jöjjenek nekem az okosok a jó tanáccsal, hogy miért akartam: én elnök lenni, mert nem akartam az egész követségjárásról csak akkor értesültem, amikor már kineveztek, s amikor kézzel-lábbal tiltakoztam ellene, nevetve mondta a vezetőség, ők már a kapucinus atyát is értesítették, hogy én vagyok az új elnök.

Erre hozzáfogtam a munkához. Kértek, hogy dolgozzak ki programot. Tele voltak ezek az emberek csupa jóakarattal, lelkesedéssel, csak tisztelettel tudok róluk beszélni. Tervezetemet egyhangúlag elfogadták: reális volt, konkrét volt, megfogta a probléma lényegét. . . de jött egy rendelkezés az érsektől, hogy fél évig várnom kell az indulással. Gondolta az érsek, fél év alatt majd csak elkövetek valami imprudenciát, s akkor kidob az egyesületből. De most úgy ügyeltem minden szavamra, mint még soha. Járatos voltam már az imprudenciákban. Nem is tudott kitenni, de dolgozni sem hagyott.

Közben másik viharfelhő is kezd tornyosulni fölém. A kapucinusok már görbén néznek rám, most jönnek a dominikánusok. Van nekik valamilyen munkásegyletük. A napokban jött egy ismerősöm jelenteni, hogy a legutóbbi gyűlésen azt mondták a munkások, hogy ők engem szeretnének fölkérni vezetőnek. Most mondja, Atyám, mit csináljak? Keresem én ezeket a rivalitási alkalmakat, amelyek gyűlölködésekkel végződnek minden esetben? Amíg e levelet írtam Önnek, még az első oldalnál tartottam, amikor megjelentek az A. C. egyetemi hallgatónő csoportjának vezetői, és fölkértek az idei lelkigyakorlatuk megtartására és folytatásaként a csoport vezetésének elvállalására. Megkérdeztem a P. Rectort, hogy mit csináljak? Föltétlenül vállalja el – mondta. Csak mellékesen jegyzem meg: eddig az érsek titkára volt a vezetőjük. Hát nem vállaltam el, csak a lelkigyakorlatot. De a szálka már benn van a titkár szívében.” Eddig a levél.

Bár az érsek eleinte csak a katekizálást engedte meg, de beszéltem vezető katolikus férfiakkal, akiket sikerült annyira meggyőznöm, hogy beszéltek az érsekkel, és ő mégis megengedte, hogy próbáljak valamilyen parasztifjúsági mozgalmat. Pénzt is tudtam szerezni egy montevidói katolikus szervezettől (Unión Civica Económica), amely végtelen öröömre megértést mutatott. Így számolok be ezekről a munkákról P. Kerkainak:

„Hogy vagyok, s mit csinállok? Dolgozni akarok az utolsó percig. Már a második parasztifjúsági tanfolyamot vezettem itt Uruguayban, alkalmazkodva részleteiben az érsek utasításaihoz. Van munkatársam is, egy most fölszentelt fiatal pap. Vettünk egy írógépet: ez a „központ”. Két hónapig készítettem elő az első tanfolyamot, behívtam kb. nyolcvannégy legényt, s bejöttek hatan. Azért másfél napig kitarítottunk, s beszéltem nekik sok mindenről. A második tanfolyam már jobban sikerült, mert kilenc legény jött be a provinciákból. Ezekkel négy és félnapos tanfolyamot tartottam, teljesen a mieink mintájára. Atyám, Önöknek ott fogalmuk sincs, hogy hősiességgel mily erőfeszítést jelentenek ezek a mozgalmi

eredmények, s mily vészesen nem lehet őket tovább folytatni, mert amit nem magam végzek el személyesen, az meghalt az itteniek lanyhaságán. Kiadtam már két számot is a mi régi Forrástárunk mintájára, La Fuente cím alatt: lelkesítő cikkek, gyűlésanyag, versek szavalatra. . . s minden erővel megkísérlek megalapítani néhány egyesületet is legalább néhány taggal. Szóval elkövetem emberileg a legvégsőt is, hogy valami megmozduljon. Ennyi energiával odahaza fölépitem a Lánchidat. Most aztán hallom, hogy az A. C. külön gyűlést tartott, és kimondták, hogy bekebelezik ezt az új mozgalmat.”

Uruguayi lehetőségeim így lassan a minimum alá süllyedtek: az érsek többször hívatott, és a végén gyakorlatilag újból már csak katekizálnom és gyóntatnom volt szabad. Közben a szemináriumi munkám is végtelen lehangoltsággal töltött el. Nem akarok én azokról a szegény teológusokról rosszat mondani, de hol voltak ők egy leendő, valamelyes jó világi pap ideáljától? Igyekeztek, amennyire tudtak, és én mégis munkámat teljesen meddőnek láttam közöttük. Meggyőződésemmé lett, hogy negyedének sem volt papi hivatása, csak a vidéki élet szegénységéből menekültek a szeminárium biztos jövőt ígérő falai közé. Naponta láttam az Isten országának ügyét emberi kezekben eltörpülni, megsemmisülni. Egyetlen életlehetőségem lassan a megalkuvás lett. Arra pedig képtelen voltam.

Föltámadtak bennem a régi kételyek, kezdve az élet céljától, az egyház megoldhatatlan nagy nehézségéig: a predesztináció és a *premotio phisica* azonossága a reális valósággal, a *reprobatio positiva et negativa* kétségbeejtő következményei, ha nem mint dogmatikus tézist nézzük őket, amelyek ott száradnak a könyvekben, mint valamilyen herbáriumi gyűjteményben, hanem alkalmazom önmagamra, és látom, hogy rajtam valósulnak meg kétségbeejtő állításai. Főleg az egyházra vonatkozóan, mint valami özönvíz, csak nehézségek zúdultak rám. Doellinger mind a mai napig meg nem cáfolt könyve a pápaságról, amely csak történelmi fejlődés eredménye: központi nagy hatalmának kialakulása megjelölhető időben kez-

dődik el és fejeződik be, és határozott történelmi nevekhez van kötve. A keleti egyházszakadás szégyenteljes története, Honorius pápa híres levele. . . és minden, ami tévedés volt, amelyeket nagy jóakarattal lehet csak megérteni és elfogadni, de amelyek összegezve mégiscsak nagyon elcsúfítják és nagyon evilágivá teszik Krisztus földi alkotását. Pápák, akik még a 17. század első felében is kiadnak bullát, hogy boszorkányok léteznek, el kell őket égetni. Az a gyűlölet, amely a harmincéves háborúban a szelíd Jézus nevében több mint fél Európát kiirtotta. Mit folytassam? Megszállottja lettem ezeknek a gondolatoknak, és csak ezeknek. Közben naponta tartottam a konferenciákat a seminaristáknak pontosan az ellenkezőkről. A jámbor hitről, az alázatról, jöttek hozzám lelki problémákkal, és én külsőleg szelíden beszéltem velük, mint jól nevelt spirituálishoz illik, de belül egyetlen ordító lázadás voltam, aki már hitét is elvesztette, és csak menekülni szeretett volna. Óriási levelezést kezdtem nyolc-tíz ismerős páterrel, köztük a volt spirituálisommal, az életszentség hírében álló P. Hunya Dániellel, aki azóta meghalt mint egy szent, és válaszaiban bevallotta, hogy ugyanezek a nehézségek gyötrik, elborítják évtizedek óta, és vak sötétben él, szikrányi hite és akaratereje tartják felszínen. Ugyanakkor minden lehetőet megtett, hogy átsegítsen ezeken a szakadékokon, amelyekbe már-már belezuhantam, kérve, tegyek meg mindent, hogy tudjam utamat folytatni. Bár szavai lelkem mélyéig megragadtak, de igazi megoldást problémáimra azért mégsem hoztak. A többiek leveleiből azt láttam, hogy mérhetetlen, mit szenvednek ők is gyilkos kételyek között. Nem érzelmekről van itt szó. Sem náluk, sem nálam, hanem értelmi meghasonlásról, amelyet sokszor a lázas külső munka hamu alá takar, de egy céltalannak látszó kis tevékenység újra a felszínre dob.

Ekkor már leveleztem minderről a P. Generálissal is. Oly atyai jóságtól írt leveleket kaptam tőle, hogy soha elfelejteni és meghálálni nem tudom. Egyet ambicionáltam, hogy törés nélkül menjek el: helyezzenek vissza egy

*indultóval** a laikus állapotba, és ezt ne tudják meg se a renden belül, se a renden kívül. Majd új nevet veszek fel: itt Argentínában azt fogják tudni, hogy hazamentem, otthon pedig azt, hogy elmentem az indiánok közé dolgozni.

Uruguayt mint reménytelen területet elhagytam. Érdekes fináléja lett ottani szereplésemnek. Miután eljöttem, az érsek konferenciát tartott a szemináriumban, és kifejtette, hogy a munkások megszervezése szociális céllal a kommunisták módszere, mi ezt nem követhetjük. A mi megoldásunk az, hogy a gazdagokkal foglalkozzunk, és rávegyük őket, hogy tisztességesen fizessék a munkásaitkat, ezért a legszigorúbban letilt minden szociális szervezkedést, amely jogokról beszél. A munkás először tegye meg a kötelességét, azután lehet beszélni jogokról; csak akkor lehet a munkásság előtt veszély nélkül beszélni szociális követelésekről, ha már gyakorlati katolikusokká lettek.

Ezzel végleg le lettem löve Uruguayban. Másnap a két legtehetségesebb teológus összepakolt, és otthagya a szemináriumot, mire az érsek diadallal állapította meg, íme, P. Nagy veszélyes ember. Konferenciáját úgy fogták föl a páterek és tanítványok, hogy az egy fajtája volt az ördögűzésnek. Megtisztította szellememtől a szemináriumot.

Hogy Mns. Barbieri szociális tevékenysége hogyan fest a valóságban, idézem egy levelem részletét, amelyet P. Kerkainak írtam még 1947. november 8-án:

„Isten és ember előtt, felelősségem teljes tudatában írom le Önnek, Kedves Atyám, a következő esetet: azért vezetem így be, mert mi otthon ilyet még elképzelni sem tudtunk. Az érsek, nem olyan régen, rendezett egy szociális hetet; nagy hirdetések, meghívók, egy hónapig tartó dobverés. Elmentem én is az első előadásra, hadd lássam, mit tudnak ezek? Hát láttam! Ön nem fogja nekem elhinni: az érsekkel és velem együtt tizenöten jöttünk össze, s

* engedéllyel. (A szerk.)

maga az előadó is hiányzott. Vártunk jó hosszú ideig, de mert nem jött meg, az érsek ugrott be az előadásra, amely egyformán jó lett volna egy Mária Leányai összejövetelen, egy Rózsafüzér Társulat gyűlésén, egy tűzoltóünnepélyen és a vakok javára rendezett műsoros előadáson. A »szociális hét« többi előadására már nem mentem el, de mondják, hogy felszaporodtak kb. negyven-ötven résztvevőre, és az előadók is nagyobbára eljöttek.“

Argentínában újra elkezdtem élni. Megkíséreltem, hogy lehetne-e itt kezdeni valamilyen komolyabb munkát, éppen amire P. Generális is kiküldött ide. Természetesen itt is az első és lényeges föltétel az volt, hogy csak a kardinális Su Emmo Copello engedélyével tehetek csak egy lépést is. Kértem kihallgatást, és előadtam terveimet. Az volt a benyomásom, hogy rám sem figyel. Teljesen fölöslegesnek tartott mindent. Vannak itt jól bevált egyesületek, a szociális kérdést pedig mintaszerűen megoldja Peron, a jelenlegi államelnök. Tarthatok missziókat, gyóntathatok annyit, amennyit akarok, mert kevés a papja. Ezzel intett, hogy vége az audienciának, mehetek. Azt hiszem, négy-öt percig voltam bent nála.

Amikor kijöttem, sokáig elgondolkoztam azon, hogy mi is itt a helyzet. Megállapítottam, hogy nem rosszakaratról van szó. Sem az uruguayi, sem az argentinai egyházfejedelmeknél. Ha ez volna, ki lehetne védeni, jöhetne helyette egy másik, egy jobb, még meg is lehetne támadni, de így nincs kiút, mert ez végtelen indolencia, amelynek értelmi okai vannak; ez perspektíva hiány, ezek az emberek nincsenek az idők magaslatán. Róma nagyvonalúságától ezer kilométerre vannak itt, és amint Mindszenty is csak egyet tudott megérteni Rómában – hogy két hét múlva kitör a világháború, ezért aztán sietett haza –, így ezek is, ha Rómába mennek, ott csak azt látják meg, amire amúgyis be vannak állítva: mindenki a maga kis igazának a megerősítésével jön haza. Ha ez nem így volna, akkor azzal a szervezettséggel, amellyel az egyház rendelkezik, ma már a világ egyedüli urának kellene lennie.

Argentínában bemenekültem a San Miguel-i jezsuita

kollégiumba, ahol a fiatal jezsuiták valósággal itták a Kalot nagy elgondolásait. Olyan volt az a rendház, mint egy oázis a sivatag közepén. Tehetséges, modern elgondolású fiatalok . . . és én tele kétellyel és szkepticizmussal gondoltam, vajon milyen jövő vár reájuk? Biztosan nem jobb, mint az én jelenem. Már csak a jezsuiták között éreztem magam jól és boldognak. Ugyanakkor mindig kétségbeejtőbb lett a helyzetem, mert hitemet elvesztettem; kezdtem nem misézni, mert én meggyőződés nélkül színházat nem csinállok. A jezsuiták olyan nagy szeretettel vettek körül, hogy az a jelen helyzetben külön fájt, mert megnehezítette elszakadásomat, amelyet pedig végzetszerűen láttam közeledni.

A chilei fiatal jezsuiták, akik itt tanultak San Miguelben, írtak haza rólam olyanokat, hogy hamarosan meghívtak látogatóba Chilébe. Küldtek repülőjegyet, és P. Hurtado várt a repülőtéren. Európában tanult fiatal páter, telve lelkesedéssel és szociális szervező tervekkel. Azóta – mint hallom – szentség hírében meghalt, és boldoggá avatási pöre már meg is mozdult Rómában.

Ő mutatott meg mindent: a szegény népréteg súlyos problémáit, a feladatokat, lehetőségeket. Vitt mindenhoová: általa alapított éjjeli menedékhelyekre, pompásan megszervezett ebédeltetési akciókra, egyesületekbe. Sorozatos előadásokat is tartottam.

P. Hurtado sorsa nagyon hasonló volt a mienkhez. A szeretet gyakorlásán túl ő is mélyszántást akart kezdeni, és a szociális szervezkedés területére is rátért, mire a már szenilis, 85 éves bíboros kiskaliberű vikárius püspöke írt a mozgalom ellen oly erősen elítélő cikket, hogy P. Hurtado kénytelen volt elhagyni az országot, és csak nemrégén szívárgott vissza, hogy folytassa szeretetműveit. Ugyanaz a probléma, mint Uruguayban és Argentínában. Mire Róma szelleme leér ide a végekre, fél századnak kell eltelnie, és mindenki, aki hírnökként előre ideérkezik, ki lesz végezve. Minek maradnék Chilében? Itt egy P. Hurtado is sok. Egy este a fölüdülés alatt elkezdünk nagyon őszintén beszélni, és valahogy annyi szeretet és megértés vibrált ott a levegőben, hogy én egész őszinte

lettem, és ott mindenki előtt elmondtam belső nagy vergődésemet. Nem botránkoztak meg, nem ítélték el, de megtörtént, amire nem emlékszem jezsuita életem alatt: a P. Rektor az esti beszélgetés idejét, amely alig több fél óránál, éjfélig kinyújtotta. Megvitattuk az én keserű problémáimat a legnagyobb megértéssel, s éreztem, hogy ez csak részben az én problémám, mert valamennyien osztozunk benne.

Később tudtam meg, hogy a P. Provinciális írt Rómába a P. Generálisnak, és kérte, diszponáljon engem Chilébe, ott meg fogok gyógyulni. P. Generális rögtön írt is nekem, följajánlotta, hogy mehetek Chilébe, de az én belső törésem értelmi sikon állott be, és a hitem elvesztésével végződött, amelyet nem tudott visszaadni a chilei jezsuiták páratlan szeretete. Ők is hozzájárultak nagy fokon ahhoz, hogy ma is éppúgy szeretem Jézus Társaságát, mint a novíciátusban és egész jezsuita életem alatt. A világ nem ismeri a jezsuitákat belülről, csak azt látják, hogy igen szigorú fegyelem alatt élnek, de nem tudják, hogy a valóban nagy szigor mögött mennyi emberi jóság és megértés húzódik meg. Hogy volt itt-ott egy előljáró, mint P. Borbély, akit nem a józan, hideg esze, hanem szenvedélyei és rövidlátása vezették; hogy volt egy-két P. Raile, akik messze eltértek a szerzetesi ideáktól, és tetejében ezek ketten még össze is találkoztak egy rendházban, az megtörténhetik valahol, de a Jézus Társaság egésze töretlenül megy előre a Szent Ignác-i úton.

Még Chilében voltam, amikor a San Miguel-i kollégiumból az ott tanuló összes chilei jezsuita aláírásával levelet hozott a posta.

„Nagyon szeretett P. Nagy! Mélységes hálával az Öntől kapott ideálokért, tanácsokért és az Ön nagy lelkéért, névnapja alkalmából ma Ön elé állunk megköszönve azt, amit ma tesz Chilében a mi szeretett hazánkért. Mi, a chilei filozófiai hallgatók nem találunk jobb ajándékot, mint megírni Önnek, hogy igyekszünk nyomdokait követni és forradalmi elgondolásait megvalósítani, amelyet közöttünk elhintett. Csak az Isten tudja, hogy mennyi jót tett közöttünk, és hogy mily nagy felelősséget ültetett el

lelkünkben megismertette velünk azokat a krisztusi megoldásokat, amelyek egyedül célravezetők a mai emberek között. Önnek köszönhetjük, hogy megismerhettük Krisztus üzenetét a modern ember számára.

Egyek Önnel Krisztusban, barátai és tanítványai,”
és következik tizenöt aláírás.

Sok ehhez hasonló levelet őrzök, amelyeket otthoni teológusok és novíciusok, nápolyi és római fiatal jezsuiták és a világ sok tájára elszórt magyar és nem magyar rendtagok írtak nekem. Őrzöm őket szeretettel, mint valami igaz kincset.

Közben P. Kerkaival is állandó levelezést tartottam fenn. 1948. április 13-án többek között ezeket írta:

„Megdöbbenéssel látom, hogy kedves Atyám folyton jobban vágja magát előre az ottani dzsungelben. P. Hunyával beszéltünk Önről. Ő biztosra veszi az Ön lelke számára a »csoda« eljövetelét, és én bámulattal látom leveleiből, hogy micsoda makacs erővel várja annak az órának ütését, amelyet nem lát, nem tud és nem hisz. Mi jobban szeretjük Önt mostanában, mint bármikor aze-lőtt, s biztosra veszem, hogy nemcsak a földön van így, hanem az égben is, amelyikben most Ön annyira nem hisz.

Itt remény ellen küzdünk mi is. A primás megy tovább a végzetes úton, számítva még mindig a következő hónapi háborúra. A közvélemény olyan az ő hatására, mintha százazrek lennének részek, s ezt Nyugatról erősítik is. Pedig a háború számunkra külön végveszedelem lenne. P. Varga is emellett »agitál«. Közben, kedves Atyám, 1945-ben adott jóslásai mindeddig következetesen beváltak.”

Erre a levélre válaszolok május 31-én. Íme néhány részlete:

„Elöttem is érthetetlen makacssággal mindent úgy tesz, mintha örökre bent akarnék maradni, pedig már kértem is dimissziómat. Írja kedves Atyám, hogy »lélektanilag alig lehet megmagyarázni«. Én sem tudom megmagyarázni, csak azt látom, hogy a dzsungel annyira megsűrűsödött, hogy már azt sem tudom, hol kellene

vágnom. De nem itt a hiba. Dzsungel engem még nem ijesztett meg. Sőt, nekem imponál. Voltak már súlyos kísértéseim a hit ellen régebben is, de ma világosan látom, hogy komédia minden. Ma abszolúte teljesen elvesztettem a hitemet. Valamelyik nap a fölüdülés alatt beszélgettünk a jó szándékú protestánsokról, akik mégsem térnek meg, s a P. Rektor azt mondta, azért nem térnek meg, mert a hit ingyen megadott kegyelem. Igen, az én esetem teológus szemmel nézve: elvesztettem az ingyen kapott kegyelmet. Isten nem folyósítja tovább a béretem. Mehetek. El vagyok bocsátva. Maradhatnék továbbra is itt élve a jezsuiták kosztján, de ehhez túlságosan le kellene süllyednem önmagam előtt. Hitet, kedves Atyám, ezt imádkozza ki számomra, vagy becstelenséget, hogy mégis egyem tovább itt Isten ingyen kenyerét.

Tudom más forrásból is, amit Atyám írt, hogy a közvélemény olyan, mintha százazrek részegek lennének, és ezt erősítik is Nyugatról. Nos, ez Amerika politikája: ezek a részeg százazrek az ő ötödik hadoszlopa. A háborúvárás idegfeszültsége az ő hadserege az orosz területen belül, ezzel akar nyugtalanságot okozni, ezzel akar belső forradalmat fölidézni, ezzel akarja megakadályozni, hogy az orosz békésen tudjon még óriásibbá nőni. Amerikának ez a részegség a legolcsóbb ötödik hadoszlopa, s a legszomorúbb ebben az, hogy a biboros politikai rövidlátása szállítja az egész ország katolicizmusát az amerikaiak számára ötödik hadoszlopnak. Más politikával ma még mindig tárgyalhatnánk az oroszsal, és jobb tárgyalni és élni, mint egy idegen, messzi nép politikai céljaiért vértanúságot szenvedni.”

Emlékszem, a legutolsó pápai jelentésembe be is vettem, Magyarországon M. K. hittanár újságolta nekem, mint valami nagy diadalt, hogy tanítványai közül hetvenen, összelopkodott géppisztolyokkal és kézigránatokkal fölfegyverezték magukat, és őt kérték meg, bizalmasan jelentse a primásnak, hogy készen állnak bármely nap a fegyveres fölkelésre. És ez nem volt elszigetelt jelenség. Természetesen senki sem akarja a nyolc évvel későbbi magyar fölkelésért a primást felelőssé tenni, csak egyet

szeretnék megjegyezni: hogyan várhatta valaki is a saját jószántából elinduló fölszabadító amerikai hadsereget, amikor a ténylegesen föllázadt magyaroknak nem hogy segítséget nem nyújtottak 1956-ban, hanem az ő vérükkel fizették le az oroszot, hogy ne avatkozzék be a Szuezi-csatorna zavaros ügyeibe! Hogy mennyire nem volt őszinte Amerika szándéka Magyarországgal szemben, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az Amerikában kiadott almanachokban a Magyarország történelmére szánt araszos kis történet felét e forradalom leírása és dicsőítése töltötte ki, de mikor már nem volt szüksége a magyar hősiességre, az utóbbi évek almanachjaiban már meg sem említi az akkor oly diadallal propagált magyar hősiességet és vértanúságot. Akkor még kellett propagandának, de ma már arra sem.

Ezekben az időkben, amikor már a hatodik levélváltásom volt a P. Generálissal a kilépésem ügyében, és ő végtelen jószággal a végsőkig elment, hogy visszatartson, pedig a Társaság gyakorlata az, hogy nagyon könnyen meneszti ki embereit, ezeket írtam P. Kerkainak:

„Ma már világosan látom, hogy a lehető legrosszabb volt engem ide küldeni olyan agyonveretés után. Itt Dél-Amerikában, akinek semmi baja sincs, az is lassan beteg lesz. Mégis valami makacs kitartással megyek a magam jónak tartott útján, s ezt folytatni fogom az utolsó napig. Külső tevékenység számomra már nincs. A fiatal jezsuitákkal foglalkozom a Collegium Maximumban, vannak úgy százhetvenen. Leadtam egy szemesztert a filozófusoknak szociológiából, s most akarják, hogy folytassam soron és tanrenden kívül. Külön a filozófusoknak és külön a teológusoknak tartok hetente több szabad konferenciát szabad időben, de ott van valamennyi. Szociális kört alapítottunk, s már folyik az enciklikák tanulmányozása. Lelkileg is foglalkozom velük, én, a lelkileg oly nagyon beteg, de ők ezt nem tudják. Nagyon sokat beszéltem nekik a céltudatos előkészületről jövő munkáink számára. Van, aki hozzáfogott, hogy népmiszionáriussá képezze ki magát, a másik ifjúsági munkákra készült föl. Írogattak a P. Provinciálisnak, hogy engedje őket már

most fölkészülni egy kiválasztott jövő munkára. A P. Provinciális maga mondta nekem, hogy valósággal megmozdult a tanulóifjúság. A múlt hetekben pedig maga a P. Spirituális hívott be a szobájába, és hosszan elbeszélgettünk, hogy ő láthatólag fölméri az eredményeket lelki vonatkozásokban is a fiatalok között.”

Mindent megtettem, hogy kitörjek a lelki sötétségből. P. Moglia, provinciálisom, is tisztelettel nézte belső küzdelmeimet. Számomra Jézus Társasága a mindent jelentette, s most kerestem a hitet minden erővel, hogy megmaradhassak az annyira szeretett testvérek közt.

P. Kerkai egyik levelében a többek között ezeket írta:

„Legjobban az lepett meg, hogy belső teljes ínszakadt-sága ellenére oly hősies erőfeszítéssel folytatja kedves Atyám a reménytelennek tartott küzdelmet. Van ebben valami lélegzetelállítóan szép, férfias vonás. Ennyi erő Önben talán akkor sem dolgozott, amikor a belső éjszaka még nem szakadt a lelkére.

Én számtalanszor idézem az Ön emlékét a lelkem elé, és mindannyiszor a bajtársi, sőt inkább talán az apai szeretetnek oly érzései ébrednek bennem, aminőt azelőtt nem tapasztaltam. Nagyon megértettük egymást, és nagyon szerettük mi egymást — azért történjék az Ön életében bármi, kedves Atyám, én kijelentem, hogy ezt a testvéri közösséget soha meg nem tagadom. Bárhova sodorja az élet, tessék csak megírni a címét, mindenkor fenntartjuk az összeköttetést.

Idehaza hetenként súlyosbodik az idők járása fölötünk. Lassankint minden központi munka lehetetlenné válik. De a helyi vidéki munka makacs következetességgel folyik tovább. A munkatársak hűségesen küzdenek. Meggyes Sándorral éppen a napokban beszélgetve kijelentette: Nem panaszkodunk, tesszük a lehető az utolsó lehelletig; nyikkanás legfeljebb az akasztófa alatt lesz időszerű, de ott is csak az utolsó pillanatban. És valóságos csodálatos eredmények kísérik ezt a hősi magatartást. Tessék elképzelni: falu-lelkigyakorlatos házakat alapítottunk szegényesen, csendesén, a régi híres népfőiskolák helyett . . . Válogatott emberek ezen a télen kb. négy-

ezerötszázan mentek át négynapos lelkigyakorlatos vezetőképzésen. A férfizarándoklatokon részt vett legények száma meghaladja a százezetet, és mindez a kommunizmus nyomása alatt, oroszok jelenlétében és a primás ellenséges pillantásaitól kísérvé, aki jobban szeretne mindent elnémulva látni.

A helyzet romlásának ellenére a bíboros nem vesz észre semmit. Várja a pár hét múlva ideérkező felszabadító amerikaiakat, akik majd hódolnak előtte, mint »Homo Regius« előtt, s ő II. Ottó fejére teheti a magyar koronát, s letiporhatja a holmi ruszsofilokat és kommunista szimpatizáns »baloldali« katolikusokat. S mégis azt hiszem, hogy nagy küldetése van neki: soha Magyarországon így gyökerestől ki nem irtották volna a halálra már réges-régen megérett világot, ha ő ily vakon nem képviselné a múltat. Most veszítettük el összes iskoláinkat, és ő rendelte el, hogy azokban szerzetesek és apácák nem taníthatnak. Tehát magunk vonultunk ki legfőbb hadállásainkból. De erre is csak azt mondom, így legalább majd a bencések és ciszterek ott lesznek kénytelenek folytatni, ahol valamikor kezdték: az egyszerű néppel sorsközösséget vállalva.

Magamról is valamit. Sokan biztatnak, hogy szökjem ki, mint annyian. De ezt nem teszem, sőt Önt hazahívom, kedves Atyám. Rómában ez elintézhető lesz. Ha már halálra van ítélve népünk, álljunk mellette, és haljunk meg vele. Ha Ön úgy érzi, hogy nem sokat ér az élete, jöjjön haza, itt ma nagyon könnyű meghalni.”

P. Kerkai e levelére többek között ezeket válaszoltam: „Nem olyan régen igen hosszan és többször beszéltem a P. Provinciálisommal, föltárva előtte lelkem legkisebb zegét-zugát is, nehézségeimet, a hitetlen miséket, mindent, de mindent, és a végén azt mondta komolyan, hogy tökéletesen megért engem, az én helyemben ő sem tudna megmaradni a papi élet keretei között. Ilyen lelkülettel nem lehet valaki pap, és nem funkcionálhat mint pap. Annyira így gondolkozott, hogy még támogatta is kérésemet a P. Generálisnál, hogy szerezzék meg számomra

a *reductio ad statum laicalem** kegyét. Mindez itt a legnagyobb titokban megy, mert kilépésem igen nagy botrányra nőne. Maga a P. Provinciális mondotta tegnap, hogy extra módra szeretnek az itteniek, a chileiek pedig még ennél is jobban, ezért akarja ő is titokban tartani az egészet. Ha nem kapom meg a reductiót, akkor maradok, mert nem akarok töréssel elmenni, és lesz, ami lesz. Mindenki búcsúzik tőlem, mert úgy tudják, hogy megyek vissza Európába . . . a Szentszék döntését nagyon várom, és nagyon rettegek tőle. Nem tudok az egyházzal élni, de úgy látszik, nélküle sem . . .”

A levél további részében felsorolom talán összes nehézségemet. Hidegen és szenttelenül, amelyekre eddig még sem választ, sem pedig megoldást nem találtam. Itt nem idézem ezt a részt, mert minek tárgyalni oly dolgokat, amelyek másokat nagyon meg tudnának zavarni, és csak keserűséget okozni sokak lelkében. Az én hűséges társammal, P. Kerkaival mindig megosztottuk bánatainkat, küzdelmeinket, sikertelenségeinket és győzelmeinket. Most is hozzá fordulok, amikor elmondom neki nehézségeimet, tudom, hogy ez neki ártani nem fog, hanem csak majd segítségemre siet.

P. Kerkai táviratilag válaszolt:

„Tervei átmeneti megoldásként megnyugtatónak. Testvéri közösségünket fenntartjuk, könyvek, levél később érkezik. Munkakedvéért visszaérkezéséig imádkozom. Kerkai Jenő.”

P. Kerkainak ez a bejelentett levele csak most, nem olyan régen, 1959. november 29-én érkezett meg, mert ezt az embert, aki egész életét a mások javára áldozta föl, együtt sok más pappal elfogták, bebörtönözték, és csak kilenc év múlva szabadult ki. Ezt a késői levelét így kezdi: Édes Testvérem: Lelkemnek fele . . . !

A főnti távirat elküldése óta 16 év telt el. Amikor írom e sorokat, P. Generális nyolc levele, amelyet kilépésem ügyében nekem írt, itt fekszenek sorban az asztalon. Ma

* A világi állapotba való visszahelyezés. (A szerk.)

is kiérzem minden sorából a nagyrabecsülést és az atyai szeretetet. Az első levélben csak bátorít és vigasztal. A másodikban próbál megerősíteni, és fölkinálja, hogy válasszak bármely országot, oda fog küldeni. A harmadik hív, hogy menjek vissza Rómába, amely levélre én azt válaszoltam, hogy Európában többen ismernek, mint itt, ott nem tudnék úgy eltűnni, és megélhetésem is nehezebb lenne. A negyedik levélben azt írja, hogy csak vele beszélni menjek Rómába, utána visszajöhetek Dél-Amerikába, ő fogja fedezni a költségeket. A következőben egy félreértést magyaráz meg, majd egy másik levélben örömmel közli, hogy a chileiek mily nagy szeretettel hívnak a maguk számára, és ígérik, hogy ők meg tudnak engem gyógyítani. A hetedik levélben nagy szomorúsággal közli, hogy ha ennyire kitarok elhatározásom mellett, akkor fájó szívvel átadja kérésemet a Szentszéknek. Majd én írok búcsúlevelet, amelyben megköszönök a Társaságnak és neki külön minden jót, amit kaptam, biztosítva Atyaságát, hogy soha ezt elfelejteni nem fogom, és soha egy percre sem leszek hálátlan. Egy utolsó, nagyon szép levélben válaszolt erre a P. Generális, és ő is biztosít arról, hogy mindig szeretettel fog rám visszaemlékezni.

Számomra a kilépés volt olyan fájdalmas, mint maga a halál, mert rajongva szerettem Jézus Társaságát, és boldog voltam szigorú fegyelme alatt, de mit kezdeztem ott mint pap hit nélkül? Minden idegszálam meggyőződésével írtam P. Kerkainak, hogy a bennmaradásomhoz hitre vagy becsstelenségre volna szükségem. Az elsőt nem kaptam meg onnan fölülről, a második pedig nekem magamnak nem volt meg.

P. Moglia provinciálistól a legnagyobb békével és szeretettel búcsúztam el. Megbeszéltük, hogy időnkint édesanyja házánál találkozni fogunk. Rendi ruhában, kis kékításkával és a repülőjegy árával zsebemben, elbúcsúztam a többiektől is, és így léptem ki a San Miguel kollégium kapuján. Néztem jobbra is, balra is, és le nem írható szomorúsággal a lelkemben elindultam az emberek közé.

Hónapok múlva utólag a P. Generális még egyszer egészen rendkívüli tanújelét adta velem szemben mindig

gyakorolt jóságának és nagybecsülésének. Kiadta anyai nevemre — amelyet egyedül kezdtem használni új életemben — a Gregoriana Pápai Egyetem doktori diplomáját. Ilyen eset a rend négyszáz éves történetében még nem fordult elő, és ezt a gesztust mind a mai napig a maga egészében értékelem és végtelenül hálásan megköszönöm.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AHOGYAN VÉGZŐDTEK A DOLGOK

Azóta, hogy Mindszenty kardinális saját útján, a régi világ képviselőinek kíséretében elindult, és bennünket a *modus vivendi* gondolatáért elítélt, és kíméletlenül félreállított, csaknem tizenhét év telt el. Ez a hosszú idő, sajnos, mindenben bennünket igazolt.

Mindaz, amit a következőkben le fogok írni, nem üres dialektika, hanem valóságos és befejezett tény.

Amire Mindszenty egész politikáját kizárólag fölépítette, az oroszoknak az amerikaiak által való megtámasztása, nem következett be. Senki Magyarországot háborút nem kezdett. Magunkra lettünk hagyatva még akkor is, amikor 1956-ban fegyveresen fölkelt a nép az orosz ellen, pedig Budapest lakossága a háztetőkön leste, naponta mindig jobban kétségbeesve, az amerikai repülőket beígért megjelenését. De azok helyett egy távirat röppent Titón keresztül Moszkvába, amely végleg odaadta az országot a vasfüggöny mögé. Azóta is ottragadt.

A királyság helyreállítása sem következett be, II. Ottó koronázása is elmaradt, amelyet a magyarság nem óhajtott, és nem is várt. Csak a primás készítette elő legitimista híveivel, akik valamennyien nem bíróságtól, hanem a történelemtől voltak már régen halálra ítélve.

Az elmaradt háborúval együtt elmaradtak az összes várt előnyök is, és maradt a semmi, helyesebben a teljes kiszolgáltatottság, mert nem kellett külön magyar kommunistának lenni ahhoz, hogy ekkora merevséget valaki ne ugyanúgy viszonzozzon. Hogy várhatott a magyarság más elbánást ilyen viselkedés után? A viszonzás meg is érkezett, és a primást, a mögéje sorakozott összes katolikus intézménnyel együtt, elsöpörte. Lehet, hogy az orosz nem volt megbízható tárgyaló fél, de nincs az a reménytelen helyzet, amelyiken ne lehetne enyhíteni, csak aki elvből földadja a tárgyalásnak még a gondolatát is, annak a számára nincs kivezető út, és nincs irgalom. Ez történt Magyarországon. Az egyesületeket föloszlatták s közte

a Kalotot is, mert megtiltották neki, hogy keresse a *modus vivendit*. Az iskolák bezárva, a szerzetesházak fölöszlatva (csak a jezsuita provincia kevesebb mint felére apadt le a belépések elmaradása miatt, és a kiszökött rendtagok ma negyvenkét országban vannak széjjelszórva), a primáshoz hű emberek állásaikból tömegesen elbocsátva, papok bebörtönözve, a nunciatúra tizenhat év óta kiutasítva, és maga a bíboros is a végén elítélve. Nem volt szükség sem kínvallatásra, sem drogokra, hogy csupán a két vádat, amit ellene fölhoztak, bevallja, mert a valutákat megtalálták, és Ottó trónörökössel való tárgyalásairól éppen hogy csak a hitelesített jegyzőkönyvek nem álltak rendelkezésre.

Ilyen politikai rövidlátással, ekkora áldozatokkal odavinni egy nemzet katolicizmusát, rendkívüli felelősség. Szomorú epilógus volt, hogy amíg 10-12 éves gyermekek is vértanúkká lettek a kegyetlen utcai harcokban, addig a vértanúságra állandóan készülő bíboros első szabad rádióbeszédében még visszakövetelte az egyház birtokait* (az United Press jelentése szerint), s azután megfosztva a nemzetet attól az idők feletti nagy dicsőségtől és erkölcsi erőtartaléktól, hogy meghalt volna a többiekkel együtt, ehelyett bemenekült az amerikai követségre, s a biztos ablakon keresztül nézte, hogyan számolják föl a forradalmat. Az amerikai segítség, amelyre egész politikáját s az ország egész jövőjét felépítette, igen, megérkezett, de csak az ő saját személye számára.

P. Borbély és P. Varga csatlakozott azokhoz a rendtagokhoz, akik már előbb kiszökdöstek az országból, mert nem volt sem lelkük, sem erejük vállalni a sorsközösséget azzal a néppel, amely annyi szenvedésre volt ítélve. P. Kerkai otthon maradt, és leülte börtönökben a maga kilenc évét, hogy a kiszabadulás után továbbra is otthon maradjon amellett a nép mellett, amelyiknek egy életen át szociális apostola volt.

Közben a Szentszék mindig nyiltabban rátért a *modus*

* Ez félremagyarázása Mindszenty 1956. november 3-ai rádiónyilatkozatának. (A szerk.)

vivendi politikájára. Nem a szent emlékü és csodálatos XXIII. János pápa kezdte ezt azzal, hogy fogadta magánkihallgatáson Hruscsov vejét, az Izvesztyija főszerkesztőjét, hanem már XII. Pius pápa, aki engem annak idején kiküldött egyezkedni, és az ő államtitkára, aki nekem részletes utasításokat adott, Su Exc. Montini, aki ma mint VI. Pál pápa halad tovább a megkezdett úton. Az egyház küldöttségét a jezsuita Páter Bea kardinális vezeti Moszkvába egy nagy ortodox ünnepség alkalmából. Most ezt is nézheti Mindszenty kardinális az amerikai követség ablakából, és ha következetes akar maradni – pedig ő az –, most szakítani kell a Szentszékkal, mert ime, az keresi a *modus vivendit*.

Szerencse, hogy a jezsuita Bea kardinális nem függ P. Borbélytól, mert akkor most ő is csomagolhatna, és mehetne Uruguayba, a Központi Érseki Szemináriumba spirituálisnak.

Minden elmúlt év újból és jobban bennünket igazol. Mindszenty tévedései minden évvel világosabbá lesznek, és lassan már csak az emigráns magyarok egy része tartja őt a nemzet legnagyobb alakjának; ők, akik ezzel próbálják igazolni és vigasztalni emigráns életük céltalanságát.

Ezt csak úgy megemlítem. Az én egyéni veszteségem már nem fáj. Tizenhét év sok mindent elfelejtet. Csak az okoz még ma is nagy keserőséget, hogy okosabb politikával és több hajlékonysággal enyhíteni lehetett volna annak a drága magyar népnek szenvedéseit.

Magam részéről a szabadkőművesek közé tett „fölfedező utam” mellett széles körű nagy munkát kezdtem el Buenos Aires nyomortelepeinek hajótöröttjei között. A főváros területén föllelhető harminchét nyomortelep-ről pontos térképet és statisztikai adatokat vettem föl; kiválogatott családok számára szövetkezeti telepesképző tanfolyamokat rendeztünk, és a kormánnyal tárgyalva most szerzünk földeket, fölszerelést és segílyt a számukra, hogy kitelepítsük őket a vidékre. Az államelnök szerint ez „argentín csoda” lesz. Én azonban szeretném ezt úgy nézni, mint a Kalot-mozgalomnak átmentését egy más földrészre és más emberek közé.

SZABADKŐMŰVESEK

ÚJ CÉLOK FELÉ

Ma voltam bent a Nevelésügyi Minisztériumban, és beszéltem E. J. úrral, de ő sem látszott megérteni mindig merészebb célzásaimat. Körülbelül harmadik hónapja, hogy valóságos hadjáratot viselek egy láthatatlan ellenség ellen. Semmi mást nem akarok, mint láthatóvá tenni őket, sőt ennél is kevesebbet: csak egyetlenegy katonájával megismerkedni. Akármelyikkel. Nekem mindegy, csak hitelesen az legyen: keresek, nyomozok egyetlen szabadkőműves után. Mindenki tud róluk. Befolyásukat, hatalmukat óriásinak tartják, de eddig még senki sem tudott adni egyetlen konkrét címet vagy nevet, ahová elmehettem volna, és találkozhattam volna egyetlenegy katonájával ennek a félelmetes hadseregnek.

Képtelen vagyok élni magasabb ideál és életcél nélkül. Világosan látom, hogy fizikailag elviselhetetlenné lesz az életem, ha nem érzem, hogy egy magasabb eszméért küzdenem kell, mégpedig nem egyedül, hanem szervezetten, másokkal együtt. Eddig az egyházat szolgáltam, ennek most vége, de íme, föltámadt az izgató nagy terv: fölkeresni a legnagyobb ellenségét, behatolni állásaik közé, mindent fölfedezni, megismerni, ott is följutni a legmagasabb rétegekig. Valósággal lázba hozott a gondolat. Tennem kell valamit. Új vállalkozásomban értelmes célt láttam, amely egyrészt hasznos is lehet, másrészt be fogja tölteni az űrt, amely bennem maradt a rendből való eltávozásom után.

Telefonáltam P. Mogliának, volt provinciálisomnak, hogy szeretnék a megbeszélésünk szerint édesanyja házában találkozni vele. Másnap délután már ott ültünk egy csendes kis szobában, és teázgatva előadtam a tervemet. Először nem mert dönteni. Sok veszélyt látott a vállalkozásban. Mi lesz, ha fölfedezik, hogy ki voltam, és lélekben még vagyok is? Megölnék. Sötét színekkel ecsetelte nekem, hogy milyen kegyetlenek azok a szabadkőműve-

sek, milyen páratlan fegyelmet tartanak maguk között, s főleg milyen bevehetetlen vár egész titkos szervezetük.

Megnyugtattam, hogy először is rosszabbak nem lehetnek, mint az oroszok voltak. Azokat pedig már kipróbáltam. Azután édesanyám nevét viselem a második, eddig soha sem használt keresztnememmel együtt, úgy-hogy senki nem fog fölfedezni, de én meg akarom ismerni az ellenséget saját hadállásain belül. Fő védelmi fegyverem az igazság lesz: én őszintén és igazán tiszta szándékkal szabadkőműves akarok lenni. Ha gonoszok, majd meglátom, mit fogok tenni. Még mindig lesz időm ott-hagyni őket, ha pedig nem olyan rosszak, mint ahogy megfestik egyházi részről, akkor ezt föl fogom fedni, és ebben az esetben mindkettőnek a javát fogom szolgálni, ha kibékítem őket. A páter naivnak tartotta az elmélete-met, mert a szabadkőművesek nem azok, akik hagyják magukat elárulni. Kezük hosszú és utolér mindenkit. Kegyetlenül eltiporják a nekik veszedelmes személyeket. Láttam: azt a lehetőséget még csak föl sem tételezi, hogy a szabadkőművesek jók, tisztességesek, erkölcsösek lehetnek, és nemcsak a hatalom birtoklásának megszállottjai. De még ebben az esetben is érdemes befurakodni közéjük – fejtegettem tovább –, mert legalább végre világosan fogunk látni.

Lassan tetszeni kezdett neki is a gondolat, és beleegyezését adta. Az már sok volna, ha azt mondanám: küldött is a megbízással, mert ennél óvatosabb volt, de én annak vettem, mert számomra a Jézus Társasága még mindig az egész világ volt, és az is maradt. Nem lehet olyan múltat és nevelést csak úgy kitépni az emberből. Bennem nemcsak úgy volt valami beültetve a jezsuita rendszerből és életből, hanem én magam mindenestül teljes és egész jezsuita voltam. A novíciátus idején beöltöztem a rend ruhájába, de ezzel még nem lettem jezsuitává, hanem az évek alatt lassan átalakultam, és a végén ruha nélkül is az maradtam, aki voltam. A terv pedig most az, hogy egy ilyen jezsuitává lett ember menjen be a szabadkőművesek közé, és ugyanolyan őszintén próbáljon szabadkőműves-sé is lenni. Lássuk, mi lesz belőle?

Összeegyeztethető-e a kettő, vagy egy belső óriási ütközés fog bekövetkezni? Mióta a két rend fönnáll, és a történelemnek talán legszilárdabb erkölcsi hatalmát jelentik, és a két legkíméletlenebb ellenségét is ugyanakkor, még nem történt meg, hogy ezzel az őszinte jószándékkal egyvalaki mind a kettő tudott volna lenni. Aposztaták, árulók akadtak innen is, onnan is, ezek azután minden lehető és lehetetlen rosszat rádobáltak a másokra, és ki nem hitte volna el, hiszen ott volt, látta; pedig dehogy látta, csak igazolni akarta árulását, azért mocskolta be úgy azt a házat, amelyikben előzőleg ő is lakott, és kenyerét ette. Meg így nagyobb a könyvsiker is, jobban tapsolnak azok, akik csak gyűlöletben látják az egyetlen helyes álláspontot a másikkal szemben. Én ellenben jezsuita előképzettséggel tudva mindent első kézből, ami az egyházra vonatkozik, most őszintén és lelkesen az igazságot keresve beépítem magam a szabadkőművesek közé is. Az első leszek, aki szenvedély nélkül és igazságosan tájékozódva mérlegre tudok tenni mindent, mind a két oldalon. Ha olyan gonoszak, mint ahogy azt róluk az egyháziak mondják, rajta fogok veszteni. Egy sötét éjjelen majd nekem is elvágják a torkomat, de legalább láttam mindent. Ha pedig nem gonoszak, működésemnek óriásivá nőhet a jelentősége, mert egy félreértés simulhat el, történelmi hazugságok lesznek leleplezhetőek, és kezdődhet egy új korszak, amelyben egy gyűlölettel már kevesebb lesz. Ez a lehetőség megér minden kockázatot.

Beszélgésünk végén már Páter Moglia is lelkesedett az ügyért, csak nagy óvatosságot ajánlott, s hogy segítsen kissé tájékozódnom, ígérte, majd elküldi a címemre Caro bíboros, chilei prímás könyvét a szabadkőművesekről. A könyvet meg is kaptam, és ha gyöngébb idegzetű lettem volna, azonnal föladtam volna nagy tervemet, annyi borzalom volt ebben az írásműben összelpátolva.

Azonnal hozzáfogtam a kivitelezéshez. Ismerőseim előtt elejtegettem ártatlan megjegyzéseket a szabadkőművesekre vonatkozóan. Kérdeztem, sokan vannak-e? Igen, volt minden esetben a válasz. S jöttek a nagy megállapítások, hogy az összes minisztériumban a kulcspozíci-

ók az ő kezükben vannak. Kerestem érintkezést azokkal, akikről föltételeztem, hogy jelentős emberek. Megjegyzéseket tettem, amelyekre vártam valamilyes reakciót, de ez csak nem akart jönni. Még az elnöki palotában is kísérleteztem, a rózsaszínű házban. Egy ismerősöm beajánlott, és én négy-öt jelentősebb személyiséggel megtudtam ismerkedni. De mindenütt negatívummal találkoztam. Nem tudtam, ez azt jelenti-e, hogy jól tudják magukat leplezni, vagy pedig csak legenda az, hogy minden fontosabb helyen ott ülnek.

Közben ismereteim erős ütemben gyarapodtak. Megtudtam, hogy rendkívül nehéz közéjük bejutni, sokat kell fizetni a belépésért, és ha már bent vagyok, sorshúzás útján reám is eshetik a feladat: valakit láb alól eltenni. Emberrablás, erkölcstelen orgiák, rengeteg pénz és hatalom, ők csinálják a háborúkat, és a békéket is ők kötik meg, de úgy, hogy azokból újabb háborúk szülessenek, mert minden zavar és baj okozói a szabadkőművesek. Most azután már igazán be akartam jutni közéjük, de csak nem tudtam megtalálni az ajtót, de még csak egy keskeny kis rést sem, ahol beláthattam volna közéjük.

Hihetetlennek tűnik föl, de csaknem fél évig kerestem azt az embert, aki nemcsak legendákat tudott róluk, hanem konkrét adatot, ha csak egy címet is. Pedig csak a telefonkönyvet kellett volna felütnöm, és ott megtaláltam volna: Francmasoneria Argentina. Cangallo 1242. T. E. . . . s egyszerűen bemehettem volna fölvételre jelentkezni, de ez még csak az eszembe sem jutott a sok rémes történet, titokzatos mendemonda között.

Végre egy délután M. K. igen gazdag kereskedőcsaládhoz voltam hivatalos. Estefelé az ember fölállt, és kimentette magát, hogy neki el kell mennie. Amikor átöltözni a szomszéd szobába ment, az asszony csak úgy mellékesen megjegyezte: férje minden pénteken este a szabadkőművesekhez megy, ott van összejövele. Szinte fölugrottam a helyemről, és egész különös izgatottság vett rajtam erőt, s amikor a férfi visszajött a szobába, magamra erőszakolt nyugalommal megkérdeztem, hogy be tudnék-e jutni én is a hárompontos testvérek közé? Ha én

ajánlom önt – válaszolta –, akkor igen. Megkértem, hogy tegye meg, amit örömmel meg is ígért. Néhány nap múlva jöjjenek majd be az irodájába, s ott fog adni egy űrlapot, amelyet kitöltök, és ő elindítja a főlvételi eljárást.

Úgy is történt. Irodájában ott találtam rajta kívül egy rendkívül szimpatikus és komoly urat is, Camera Ferencet, aki rendkívül mély és meleg szemével mégis olyan szúrósan és vesébe látóan tudott nézni, hogy nekem az volt az érzésem, keresztüllát rajtam. Később megtudtam, hogy jelentős személyiség volt a Cangallón, mert valamelyik ciklusban ő volt a Gran Secretario. Később egy szomorú családi tragédia miatt teljesen visszavonult mindentől, és a páholyok is nélkülözni kezdték jelenlétét. Most, az első találkozás alkalmával néztük egymást fürkésző tekintettel. Körülbelül egyidősek lehettünk. Kikérdezett mindenről, és én ügyeltem minden szavamra, sőt, hanglejtésemre is. Az ívet ott mindjárt kitöltöttem: ilyenkor szokásos kérdések hasonló feleletekkel. Megtudtam, hogy az Estrella del Oriente 27. szám lesz az anyapáholyom. Az fog majd a világra hozni, ha alkalmasnak találatom. Előbb azonban várnom kell.

Majdnem három hónapig kellett várnom a meghívásra. Most utólag már tudom, hogy mi minden történt közben az én kéréssel: szétküldték minden argentinai páholyba, ahol fölolvasták, hogy mindenki szerezzen rólam tudomást, és módja legyen tiltakozni ellenem, ha valami rosszat tud személyemmel kapcsolatban. Később én is hallgattam ezeket a névsorokat, és mindig érdeklődéssel figyeltem. Érthető, hiszen leendő családtagokról, testvérekről volt szó. A hirdetőtáblára is ki lett nevünk függesztve, hogy még jobban tudomást szerezzenek rólunk. A titkos szavazás alkalmával bedobott fekete golyó pedig örökre el tudja vágni a jelentkező előtt a belépés útját.

Emlékszem, egyszer egy igen jó nevű ügyvéd kérte föl vételét, s a szavazáskor 35 fehér golyó mellett volt egy fekete is. Szokás szerint a Főmester Testvér elrendelte a szavazás megismétlését, mert talán tévedés is lehetett, és mindenkinek joga van egy életre szóló döntés esetében

biztosnak lenni arról, hogy igazságosak voltak vele szemben. A fekete golyó konok sötétséggel ismét megjelent. Szabály szerint az illetőnek – aki ellene szavazott – titokban föl kell keresnie a főmestert, és közölnie kell vele az okot. Az ügyvéd esetében az volt az ok, hogy ügyfeleivel szemben kíméletlen, amikor honoráriumát követeli tőlük. Az elmúlt években egy nyomdásznak elárverezte egyik gépét, hogy behajtsa rajta követelését. Ilyen ember nem lehet testvér közöttünk.

A sok érdekes eset közül emlékszem egy másikra is. Orvos volt az illető. Rendkívül képzett ember, tartott is fölolvasást egy gyűlésen, amelyen *profánok* is részt vehettek. Már úgy beszéltünk vele, mint aki közénk tartozik, s a szavazáskor mégis, nagy megrökönyödéssel, két fekete golyó tűnt föl. Az egyiket egy régi ismerőse dobta be, aki tudta róla, hogy évekkal ezelőtt egyszer elverte a feleségét. Akár volt rá oka, akár nem, úriember nem így intéz el különbségeket házastársával. A másik golyó pedig arról beszélt, hogy az illető orvos már volt egyszer szabadkőműves, és a francia Grand Orient tagja volt, s mint ilyen bevallott ateista, tehát amiatt sem vehető föl közénk, mert mi az angol Nagypáholyhoz tartozunk, s ez a Grand Orientet mint szabadkőműves eretnekeket könyveli el, és nem tart velük közösséget.

Az is szükséges a fölvételnél, hogy két idősebb mester jótálljon az illetőért. Értem M. K. állt jót, és Camera. Az elsőnek nem írtam ki a nevét, mert bár főmesterem is volt egy évben, de nagyon szerencsétlenül folytatta életét. Ki is tettük az intézményből. Bár már idősebb ember volt, valami fiatal nő hálójába esett, és teljesen elvesztette az eszét. Egész nagy vagyonát rápocsékolta arra a bájos kis penészvirágra. S amikor már semmije sem volt, váltókat hamisított. A bíróság elítélte, és családját két szép gyermekkel ott maradt a szegényben és szegénységben. Mi, volt testvérei, szánsággal és megrökönyödéssel néztük, hogy milyen ijesztő mélységei lehetnek az életnek, pedig a tragédia még nem ért véget. Amikor e sorokat írom, börtönben ül többrendbeli autólopásért. Egy károsult fölfedezte nála saját autóját, de ő bemenekült egy mozi-

ba. Onnan halásztta ki a rendőrség, és vitte el zajos botrány kíséretében. Nem is szóbeszédből, de újságokból tudtuk meg mindezt. Az dobjon rá követ, aki maga is bűn nélkül való. Az angol külügyminisztérium magas rangú tisztviselői kémszolgálatot teljesítenek; három kapucinus atya a szicíliai maffia tagja volt. Emberi hitványságok, amelyekért azt intézmények nem felelősek.

Amíg vártam a meghívó megérkezését, egy délután beállított hozzám egy kedves úriember és bemutatkozott. A szabadkőművesek részéről jön, és szeretne velem elbeszélgetni. Kellemes társalgás alakult ki közöttünk, vitatkoztunk vallásról, politikáról, végignézte könyvtáramat, és egy-egy szerzőről szót váltottunk. Egy másikról vitatkoztunk, és én éreztem, hogy oly társaságba keveredtem, amelyik nagyon megnézi, kit vesz föl tagjai közé. Alaposan megvizsgálnak, belenéznek a fejembe, a vesémbe, könyvtáramba, fölmérnek és fölbecsülnek. Még a jövedelmemet is megkérdezték. Egyszóval titokzatos látogatóm indiszkrét volt a végtelenségig. Később magam is ilyen voltam, amikor engem küldtek ki így megismerni egy új jelentkezőt.

Végre egy napon megérkezett a várva várt levél. Földönak Atheneo Oriente volt föltüntetve. Sohasem írjuk ki, hogy páholy vagy szabadkőművesség, hanem mindig valami semleges nevet. A meghívó azt is megemlítette, hogy fekete ruhában jelenjek meg. Végre ott álltam az *iniciacio** előtt, melyről már annyi rémeset olvastam, sőt, képeket is láttam a híres Leo Taxil könyvében.

Nagy nehezen sikerült megszereznem ezt a múlt század végén megjelent hatalmas kötetet. Bevezetését Mns. Fava grenoble-i püspök írta, és úgy mutatta be ezt az áruló aposztata szabadkőművest, mint aki a gonoszság sötétjéből megtért az egyház fényességébe, és most mindent leleplez. Jöttek is a leleplezések gazdagon illusztrálva: híd alatt szúrják le az egyiket, pincébe falazzák be a másikat. Természetesen élve. Koporsók körül ugrálnak a testvé-

* beavatás (A szerk.)

rek egy fantasztikus szertartásuk alkalmával. Máskor meg tüzzel ijesztgetik a szerencsétlen jelöltet, és hegyes töröket tartanak az orra elé. Na, gondoltam magamban, ebből a sok veszélyes szertartásból vajon mi vár rám ott a cangallói szabadkőműves székház komor falai mögött.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Taxil könyvéről később megtudtam: a világ egyik legérdekesebb és legnagyobb stílű beugratása volt, mert a katolikusok elhittek neki mindent, holott Taxil öntudatosan és szándékosan hazudott. Tulajdonképpen neve Jogand-Pagfées Gábor; sosem haladt túl a szabadkőművesek között az inas fokon, de ez, úgy látszik, elég volt számára, hogy célját megvalósítsa. 1885-ben nagy zajjal megtért a katolikus vallásba, és könyvsorozatot kezdett kiadni, amely meghaladt minden addigi elképzelést beteges fantáziájával és őrült értelmetlenségeivel. Óriási publicitásra tett szert, főleg katolikus olvasótáborban: hátborzongatva olvasták a szörnyűségeket, amelyeket a gyűlölt *masonokról** leírt. Taxil szemrebbenés nélkül és pontos dátumokkal írta le az ördögök megjelenését szabadkőműves összejöveteleken, a sátán imádatát, fantasztikus szertartásokat, amelyeken ugyanannyi hulla, mint ahány testvér, nagy körben ülnek a megjelent sátán körül: egy testvér, egy hulla, egy testvér, egy hulla... és mindezt bevette a katolikus közönség. Böven szólt a könyv gyilkosságokról, összeesküvésekről, koporsók körüli orgiákról stb. stb. Mindez jelentős vagyont jelentett a szerző számára.

A katolikusok Taxil könyveinek alapján 1897-ben a Párizsi Földrajzi Intézet nagytermében kongresszust hívtak össze, hogy bemutassák a közönségnek magát Taxilt, aki ígérte, hogy mint szemtanú fog beszámolni a szabadkőművesek közt tapasztalt *paladismo* ijesztő eseteiről. Meg is jelent a híres szerző, és fölállva az előadói emelvényre, még zsebre vágta az előre kiutalt falrengető tapsorkánt és a percekig tartó ünneplést, amely neki, a megtért báránynak kijárt, és azután a közönség sápadt

* szabadkőműves (angolul). (A szerk.)

döbbenete közben kijelentette, hogy amit leírt, az mind hazugság volt, és csak ki akarta próbálni a jámborok hiszékenységének legvégső határát, de úgy látszik, nem volt elég merész, és nem ment elég messzire, mert még sokkal több rémséget is elmesélhetett volna, mert elhittek volna neki mindent. Ezzel fogta a kalapját, könnyedén meghajolt, és sietve eltávozott a biztos meglincselés elől. Barátai már várták, hogy fedezzék menekülését. A kongresszus pedig, fölcsofódva kábulatából, követve példáját, szintén sietve szétoszlott. Azóta nagy csönd fedí az esetet, és csak Taxil könyve bujkál még az öreg könyvtárak hátsó soraiban. Én is ott találtam meg.

A számomra kitűzött nap végre megérkezett. Sem borúsabb, sem napsütöttebb nem volt, mint a többi, de nekem mégis valami nagyon sokat jelentett. Hozzá voltam szokva, hogy életemben nagy fordulatokkal álltam szemben, de ezen a napon határozottan valami izgatottság vett erőt rajtam. Próbáltam kielemezni, hogy miért? S úgy találtam, a sok titokzatosság miatt, amit az ember mindenütt hall és olvas a szabadkőművesekről. Egy józan ember tudhatja, hogy ez a sok összehordott szenzáció nem lehet mind igaz, de mégis, talán, hátha, ki tudja . . . és száz más kétely ott bujkál az ember lelkében.

Kiöltöztem feketébe, és pontosan beállítottam az idézőlevéllel. Egy pillantást vetettem a ház homlokzatára. Egyszerű, sima, zárkózott fal. Fönn a magasban Mózes szobra a törvény és egyistenhit szimbóluma. A folyosó falairól nagy szakállas, a múlt század végéről itt maradt nagymesterek néztek le rám. Mindenféle szabadkőműves jelvények lógtak, ragyogtak, csüngtek rajtuk. Egyiknek-másiknak embernagyságú festménye összevissza volt szaggatva és lyuggatva. Látszott, hogy itt képromboló profánok jártak, akik a gyűlölet egy hullámában betörték ide. Szinte láttam a dulakodás nyomát a szűk és sötét folyosón. Bizonyára jött a rendőrség, és az csinált rendet. Mi vár itt rám? – gondoltam magamban. Hónapok múlva tudtam meg, hogy az előző évben két ügyetlen suhanc egy hosszú létrával szaggatta össze a képeket, s még nem javították ki. Persze, azon a nevezetes napon én csak a

lyukakat láttam a festményeken és a nagymesterek haragos tekintetét. Ez is hozzájárult, hogy még több misztériumot sejtsek meg a félelmetes híru falak között.

Bevezettek egy kisebb terembe, ahol várakoznom kellett. Már ott ült egy másik úr is, nálam jóval fiatalabb. Nyilván őt is iniciálják velem együtt. Csak fejbólintással üdvözöltük egymást, és némán leültünk illő távolságban. Nem beszélgettünk egy szót sem, mert ki tudja, hátha nem is szabad, hátha titok bujkál a másik mögött. A szabadkőművesekről sohasem tudni, hogy mit szabad és mit nem. Legalábbis mi akkor így gondoltuk. A falakon körben az argentin történelem nagyságainak arcképei sorakoztak. Abban az időben nem sok részletet ismertem az argentin történelemből, de annyit már akkor láttam, hogy minden valamirevaló nemzeti nagyság a szabadkőművesek közül került ki.

Jó fél órát vártunk, és hol egymást néztük, hol az argentin nagyságok képeit, és csodálkoztunk, hogy itt ebben az országban még valakinek van egy szava is a szabadkőművesek ellen, akiknek szabadságukat köszönhetik, zászlójukat, alkotmányukat, himnuszukat, nevelésügyük alapjait, sajtójukat, irodalmukat.

Végre bejött egy idősebb testvér, kis bőrköténykét viselt piros szegéllyel és néhány betűvel a közepén. Egykét érem is lógott a mellén, nyilván páholyának, viselt tisztségeinek és eltöltött éveinek emlékeit. Nyakán pedig stólaszerű, széles bordó szalag, elől összefogva, s rajta kis jelvény. Első szavai után már tudtuk, hogy a páholy pénztárosa volt, és jött felvenni a belépési díjat. Elég nagy összeg volt ez, de amint később láttam, a szerényebbekhez tartozott. A pénztáros testvér erős spanyol hangsúlylyal beszélt, később megtudtam, hogy még gyerekkorában jött át a főlzigetről, és kezdte itt mint kifutófiú, majd inas és segéd lett, és ma gazdag kereskedő, s mindkét lánya egyetemest végzett. Mindenki úgy emlékszik rá, hogy örökké pénztáros volt, s egyben a becsületesség mintaképe.

Alig ment el, ott hagyva bennünket szegényen, bejött egy másik testvér, akinek a fölszerelése egy meztelen

karddal több volt az előbbinél. Idegen hangsúllyal beszélt, a benyomásom az volt, valamelyik szláv nemzethez tartozik. Úgy is volt. Megkért, adjunk át neki mindent, ami érték és főleg ami fém. Egy-egy nagy borítékba tett mindent, ráírta nevünket, és elvitte. Később, az iniciáció végén megtudtuk, ha maradt volna nálunk valami fémtárgy, az egész hosszú szertartás érvénytelen lett volna, előlről kellett volna megismételni mindent. Emlékszem, erről olvastam már, de mivel katolikus részről írták, tele volt gúnnyal. Milyen nevetséges – írta a könyv szerzője –, hogy egy felvétel érvényességét ilyentől teszik függővé. Pedig nem volt igaza. A teológián mi is komolyan vitatkoztunk, érvényesen van-e megkeresztelve az a kínai, akinek a copfja végére öntötték a keresztvizet. Tudniillik a copf nem a test, márpedig a víznek a testet kell érnie; keresztszülővé lesz-e az, aki a keresztelendőnek csak a ruháját érinti meg a keresztelés pillanataiban, és nem valamelyik fedetlen testrészét? Mert tudni kell, hogy ebben az esetben nem lesz keresztszülővé, ennek minden jogi következményével együtt, vagyis nem fog közöttük fönnállni harmadrangú házassági akadály, és a szülők helyett, ha ezek elhanyagolták, nem lesz köteles a gyermek hitbeli neveléséről gondoskodni. Tehát, ha a szabadkőműveseknek úgy tetszett, hogy bizonyos szimbolizmus miatt ezt előírják mint az érvényesség föltételét, akkor ezt el kell fogadnunk, és tiszteletben kell tartanunk.

Mindentől megfosztva, sőt még ruháinkból is szimbolikusan kivetkőzve, a természet állapotában kell odaállnunk, hogy pusztá létünk keretei között fogadhassuk az új élet fényét, jelvényeit és ruháit. Ez az új élet nem tagadja az előbbit, amint a szabadkőművesek ellenségei szeretnék kiaknázni és kikövetkeztetni belőle, íme, az iniciáció az egész kereszténység megtagadását jelenti, mert csak úgy van értelme az új életnek, ha az előbbi meghalt, vagy egyáltalán nem érdemelte meg az élet nevet. A szabadkőműves fölfogás szerint az „új élet” csak ráépítést jelent, hozzáadást, horizonttágulást, de nem tagadást, hiszen éppen pozitív istenhit nélkül föl sem vesznek senkit maguk közé. Az új élet a fanatizmus

halálát jelenti, más szavakkal: az idegen vallásokkal szembeni türelmet, s vajon ily értelemben nem támadt-e új életre maga az egyház is, amikor az eddig csak üldözött felekezeteket mind meghívta a II. vatikáni zsinatra, és őket ott tisztelettel fogadta?

Már jött is vissza a második testvér, aki a szertartás alatt az *experto** lesz. Megkért, hogy beköthesse a szemünket, mert el fog vezetni egy helyre. Majd karon fogott, és mentünk összevissza, jobbra-balra, lépcsőn föl és le, vagy tíz percig. Végre megállapodtunk, és kettőnket külön-külön bevitt egy-egy nyirkos, hideg kis helyiségbe. Nyilván valahol egy pince mélyén voltunk. Ott levette a szememről a fekete kendőt.

Olyan volt, mint valami középkori börtön, vagy még inkább, mint régi elhagyott kriptá. Kisasztal, szék, gyertya, egy halálfej, a fekete falon fölírások. Magamra maradtam, s hallottam, hogy kívülről rám zárták az ajtót. Papír és toll is volt odakészítve, s nekem öt kérdésre választ kellett írnom. Ezt az írást a szabadkőműves liturgia végrendeletnek nevezi, holott tulajdonképpen nem az, legföljebb filozófiai állásfoglalás az élet nagy kérdéseivel szemben. Sokan hangzatos nagy mondatokat írnak, mások helyszüke miatt apró kis betűkkel valóságos értekezéssel rémítik meg a páholy tagjait, akik előtt kínlódva betűzgeti a jegyző a nehezen olvasható szöveget. Én mindezt akkor még nem tudtam, s ezért a legegyszerűbben, minden kérdésre csak egy-két szóval válaszoltam. Mit vár ön a szabadkőművességtől? Új tartalmat az életemben.

Mielőtt azonban az íráshoz hozzákezdtém volna, kissé körülnéztem. A rendes bejárat mellett egy kis faajtót találtam, csak úgy odatámasztva, a lépcső alatti kis ürt takarta el. Nagy óvatosan félrehúztam, és egy teljes csontvázat láttam ott elterülve, még valami haj is volt rajta, és elég sok ruhafoszlány. Évek múlva egyszer visszamentem oda csak úgy széjjelnézni, de a csontvázat

* tanácsadó, segítő (A szerk.)

már nem találtam ott. Minden szépen ki volt tisztítva. Kis csalódást éreztem: nekem jobban tetszett csontvázal. Ha már impresszionálni akarják az embert, hát tegyenek meg lehetőleg mindent. Igaz, engem sem a csontváz gyér hajával, sem a pislogó gyertya, sem a komor falak nem hatottak meg. Ez temperamentum kérdése. Mégis, a lelkem mélyéig meg voltam illetődve, sőt, talán megrendülve is, mert én nem érdekből jöttem ide. Igaz, voltak távoli nagy céljaim, de azokat úgy akartam elérni, hogy őszintén átadom magam az intézménynek. Itt a kriptá mélyén azt éreztem, hogy egy egészen mélyen gyökeredző emberi ösztönt, mondhatnám úgy is, törtétest elégíték ki. Én is egy lettem azon kiválasztottak közül, akik évezredek óta valamivel többet kerestek az életben, mint evést, szülést és alvást, s beálltak a misztikumot keresők közé. Ezek az élet titkainak megoldását titkos szertartású társaságokon belül hitték megtalálhatni, és alávetették magukat az iniciáció szertartásainak Eleusisban, Memphisben és Siracusában, és száz más helyen és száz más évben. Ezek a titkos rítusok mindig magános elmélkedésekkel kezdődtek, és tisztulási szimbólumokkal folytatódtak. Átvészelték minden időt, helyet, emberfaját és üldözést, mert az emberi lélek legmélyebb rétegeiből fakadtak. Itt a Cangallón is, ebben a dohos pincében évezredek hagyományt töltök be. Egy vagyok a végtelen hosszú emberi láncolatból. A szabadkőművesség nem jogutódja Püthagorasz iniciátjainak, hanem mindketten a lélek azonos csendüléseire figyeltek föl, és azonos ösztönöktől hajtva bújtak a föld alá elmélkedni. Ebbe az örök emberi áramkörbe való bekapcsolódásom rendített meg. Úgy éreztem, hogy itt is hivatást töltök be. Szabadkőművessé válásomat ott, annak a pincelyuknak falai között így fogtam föl. Jó szabadkőműves akartam lenni, mert jezsuitának is jó igyekeztem lenni.

Amikor értem jött az experto, szerettem volna kérni, hagyjanak még itt egészen másnapig. De tudtam, hogy kinevetett volna, vagy nagyzolónak tartott volna. Mert honnan tudta volna ő azt, hogy jezsuita voltam, sőt, lélekben ma is az vagyok, és hozzá voltam szokva az

elmélkedéshez. Én itt otthon éreztem magamat, és egy pillanatra a régi boldog évek jutottak eszembe, az éjfélel elmélkedésekkel, amelyeket annyira szerettem, és voltak évek fiatal páter koromban, amikor sokat gyakoroltam őket.

Az experto elvitte a „végrendeletemet”, amely most utólag látom, botrányosan rövid volt. Hogy mit csinált vele, azt később sokszor láttam más jelöltek példáján: fölszúrta őket kardjának hegyére, ünnepélyesen fölvitte az érdemes főmester elé, és átadta neki, aki diakónussal elküldte a jegyzőnek fölolvadás végett. Ennek megtörténtével a páholy tagjai megvitatták, hogy a feleletek alapján fölvehető vagyok-e a rendbe, vagy sem. Emlékszem érdekes esetekre. Egyszer egy igen jelentős személyiség, az egyik Buenos Aires-i nemzetközi bankból, az első kérdésre olyan választ adott, amelyből nem világzott ki tisztán, hisz-e a személyes Istenben, vagy sem. Három-négy testvér is fölszólalt, és élénk vita fejlődött ki. Én védtem az illetőt, hogy lehet jól is értelmezni szavait, de leszavaztak, és lement a hármas bizottság – *triangulum*, amint mi neveztük –, és megkérték, valljon színt. Hisz-e az Istenben, vagy sem? Diadallal jöttek vissza, hogy csak zavarában írt olyan langyos, félreérthető szavakat, tehát lehet a szertartást folytatni. Különben képesek lettünk volna onnan a pincéből hazaküldeni. És még azt mondják, hogy a szabadkőművesek hitetlenek!

Az én expertóm hamarosan visszajött, és újra bekötötte a szememet, karon fogott, fölvezetett a lépcsőn, és hozta a társamat is magával. Valami kis előszobaféle lehetett, ahol megálltunk, és le kellett vetnünk kiskabátunkat, és a nadrág szárát is térden fölül fölgyürték. Siralmasan nézhettünk ki így félig levetközve. Aki csak ezt látja, lekicsinylően mosolyog. Aki azonban a lélek szemével a szimbólum jelentését keresi, az elmélkedni kezd, és az egész szertartást komoly dolognak fogja tartani. Némely páholyban a jelöltek nyakába kötelet is kötnek, és ennél fogva vezetik be a *templomba* (a páholy-nak ez is egyik hivatalos neve). Sosem tudtam mosolyogni ezen, amikor néhányszor láttam, mert eszembe jutott,

hogy egy ember, aki nem tud önmagán uralkodni, aki szenvedélyeinek hódol, olyan, mint egy kötélén vezetett állat. Szünetei vezetik kötélén. Százszor hallottam ezt a hasonlatot lelkigyakorlataim alatt a jezsuiták között, s íme, most bemutatva látom a szimbolikus megjelenítések minden drámai erejével. Nem ezt teszi az egyház is a nagypénteki szertartás száz apró részletében? Amikor a papok fölgöngyölik a miseruhát, és ezért komikusan néznek ki. Vagy amikor Spanyolországban *macabrus** körmenetek sodorják bele az embert a nagyhét tragédiájának hangulatába. Örök emberi dolgok ezek, s csak a felületesek nevetnek rajta, de azokra nincs szükség a szabadkőművesek között.

Amikor ott álltunk mint két szerencsétlen figura, az experto elkezdett dörömbölni a páholy ajtaján. Szinte ijesztő volt, amikor az öreg ajtó lötyögő kilincseivel, meglazult sarkaival, repedt deszkáival egyszerre ötféle hangot is adott, s belülről hallatszott a templomór határozott jelentése a főmester felé: „A templom kapuján profán módon bebocsátást kérnek” – messziről hallatszott a válasz, és erősen idegenes kiejtéssel: „Nézd meg, ki az, aki ily módon kopog.” A görög hadseregnek egy volt ezredese, Sztefanidisz ült a főmesteri emelvényen, és ő végezte az iniciálás szertartását, ezért minden pontosan, határozottan és impresszionáló biztonsággal ment. Az experto ajtón kívülről kiabált be, hogy ő van itt két profánnal, akik szeretnék megismerni a mi titkainkat. Most szóváltás fejlődött ki kettőjük között, amelyben a főmester utasította őt, hogy küdjön el bennünket, mert nincs ránk szükség. Erre az experto visszafelelt, kitartanak és álhatatosan kérik, hogy engedjük be őket a templom kapuján.

Végre nagy zajjal és csörömpöléssel kinyílt az ajtó, és a beállott abszolút csendben fölbotorkáltunk néhány lépcsőn, majd egy nagy helyiségbe léptünk, amelynek csendjéből mégis sok ember testének melegét hozta felénk a légáramlat. A sötét kendő ellenére előzőleg mégis

* hátborzongató, kísérteties (A szerk.)

annyit érzékeltünk, hogy kivilágított folyosókon vezettek bennünket keresztül, de itt a sötétség tömörre lett. Valóban, a nagy páholyt csak három szál gyertya világította meg, mindegyik egy-egy főbb személyiség előtt pislákol, s ezek a templom három különböző fala mentén egymástól távol ültek. Amikor később sokszor jelen voltam új jelentkezők bevezetésén, mindig nagyon mély hatást tett rám ez a több mint félhomály, a falak mentén körben ülő testvérek néma sora, a szertartást végzők csendes jövés-menése, az újoncok bizonytalan botorkálása és a tompán hulló szavak ereje. Nem egy új testvér szemében láttam a megindulástól könnyeket, amikor lehullott szemükről a fekete kendő.

Körülbelül a templom közepére vezettek bennünket, és ott leültettek egy székre, s a következő pillanatban hideg tör hegyét éreztem csaknem belefúródni mellembe. A főmester megkérdezte, mit érzünk a mellünkön? Ekkor figyelmeztetett, hogy ez a lelkiismeret-furdalást jelképezi, amelyet érezni fogunk, ha a rend árulóivá leszünk.

Ez a tör valamikor régen hegyes volt, és aki a kezében tartotta, oly hideg, mint maga az acél, és az árulókat nemcsak a lelkiismeretük furkálta, hanem a tör is. Legáltalában így mondják ezt sokan, és biztosan így is volt, mert azokban a régi időkben könnyebben villant a tör, és nem mindig volt ajánlatos nyomozni a tettesek után. E kérdésben senkinek nincs joga a másoknak szemrehányást tenni, mi sem teszünk, pedig sok érdekes dolgot lehetne felsorolni. Csak megemlítjük, hogy ma már egyik fél sem gyakorolja a régi módszereket. Mi értelme volna a múlt hibáit kölcsönösen emlegetnünk, amikor azok, akik felelősek lehetnének ezért, már régen pihennek lelkiismeretükkel együtt, és már nemcsak a föld, de az idő is befedte őket. Azonkívül a vádaskodás nem építő elem, sőt mérges és szétválaszt. Sokkal okosabb felejteni a régi sebeket, és a jövőt nézni, különösen amikor mindkét fél egyaránt hibás.

Megkérdezte a főmester, ha a testvérek között haragosomat találnám, hajlandó vagyok-e már most megbocsátani? Ki nem mondana igent ilyen körülmények között?

Azután fölszólított, hogy gondolkozzunk egy keveset, mert még van időnk visszalépni, ha esetleg félnénk vállalkozni a szabadkőműves kötelességek teljesítésére. A pár perces halotti csendben inkább öt érzékünkkel igyekeztünk valamit is fölfogni abból, ami oly titokzatosan körülvett bennünket, nem azon törtük a fejünket, hogy maradjunk-e, vagy menjünk haza megmaradni nyárspolgárnak.

Amikor újra fölsendült a főmester hangja, valóságos vizsgának lettünk alávetve. Megkérdezte tőlünk, hogy mi a szabadság, mi a demokrácia, mit nevezünk törvénynek, vallásnak, filozófiának, rágalomnak, kötelességnek. Ha a jelölt nem tud válaszolni, a főmester maga mondja meg helyette. Az ügyész testvér is tehet föl kérdéseket. A cél az, hogy a páholy tagjai jobban megismerjék a leendő testvér egész világnézetét és képzettségét. Arra is figyelmeztetett a főmester, hogy az egyház kiközösíti a szabadkőműveseket, és most bennünket is utolér a büntetés, tehát még van időnk visszalépni, ha akarunk.

Ezek a kérdések és feleletek általában nagyobb baj nélkül zajlanak le, csak néha tör ki valami botrány. Limon Mario testvérről mesélik, akivel egy *kapitulumban* dolgozom, hogy úgy harminc évvel ezelőtt iniciálták Franciaországban, és a főmester olyan kérdéseket tett föl, és olyan módon, hogy sértették az ő politikai felfogását, mire egyszerűen kijelentette: legyenek szívesek, vezessék ki, mert haza akar menni. Két év múlva egy ismeretlen úr egy társaságban megszólította, nem akar-e belépni a szabadkőművesek közé? Határozottan azt válaszolta, hogy nem, mire a másik megjegyezte, most már nem fognak tőle hasonlókat kérdezni, mert ebben az évben ő a főmester. Megtudta, hogy az illető úr ott ült a sorok között, amikor vele az a botrány történt.

Vizsgáztatásunk után a főmester föltette a kérdést: „Hajlandók önök, uraim, a próbáknak alávetni magukat?” Beleegyezésünk után fölhangzik a parancs az experto felé: „Vezesd a profánokat az első útra.” Mire karon fogva egy-egy testvértől elindultunk valami bizonytalanság felé. Az eddig halotti csendben veszteglő

páholy hirtelen pokoli zajban tört ki: dörömbölés, tompa pufogás minden oldalról. Az ember azt hihette, hogy a templom most fog összedőlni. Valami hídfélére is rá kellett mennünk, amelyik egy bizonyos ponton hatalmas robajjal lecsapódott, s mi azt hittük, hogy zuhanni fogunk lefelé. Mikor pedig a zaj a tetőfokára hágott, s mi már mindenféle akadály között nagy félkört írtunk le, hirtelen közvetlenül az orrunk előtt egy igen erős, éles, csattanó kalapácsütés, amelyben volt valami parancsoló, halotti csendet teremtett. Ebben a csendben sokszoros energiával hangzott föl egy férfias hang: „Ki az, aki itt jön?” Az volt a benyomásunk, mintha ezer veszély, nehézség, küszködés után valamilyen biztos helyre értünk volna, ahol a várkapu öre megállított, s a mi hűséges pártfogónk, az experto jótállt értünk. Ez is történt, s minket előbbi helyünkre vezettek vissza.

Megértettem az első út szimbólumát. Az élet tele van emberi szenvedélyekkel, háborúkkal, nehézségekkel és bajokkal, nekünk ezeket legyőzve kell mindig előre jutnunk. A szabadkőművesség ebben segít, mert céljai között van az emberi erők és erények kifejlesztése. Viszsaemlékeztem a nagyheti szertartás Jeremiás siralmaira, amelyek mindig megindítottak. Azok is úgy végződtek, hogy a kóruson nagy zajt ütöttek, könyveket csapdosva egymáshoz, szimbolizálva az összeomlást és pusztulást. Nekem könnyebb volt a szabadkőművesek gazdag szimbolikáját megértenem, mert az egyház is tele van velük, s így számomra ez a nyelv már családias volt. Amikor már újra a helyünkön ültünk, a főmester megmagyarázta az első út jelentőségét, és kérdéseket tett föl, mi a véleményünk a fanatizmusról és az erényekről? Majd fölszólított, hajlandók vagyunk-e folytatni a próbákat, és elindulni a második útra.

Ez az út már kevesebb akadállyal járt. Rendkívül görgöngyös úton kellett előre botorkálnunk, és a zaj a dörömbölések helyett kifinomultabb kardpengék csengésévé lett. Az volt az ember benyomása, hogy százan is vívnek élethalálharcot. De az egészben volt valami tisztultabb és nemesebb, mint az előző nagy dübörgésben.

Amikor az út végéhez értünk, megint hirtelen és erős kalapácsütés állított meg bennünket és a zajt is. Újabb férfihang vont felelősségre, kérdezték, mit akarunk? Az experto ismét igazolt bennünket, mire az őt utasított, hogy mehetünk tovább, és tisztuljunk meg vízzel. Kezünket bemártották valami vizesedénybe, és visszavezettek eredeti helyünkre.

Igen, a víz! Ismerem jól. A legősibb időktől kezdve ez a becsületes elem mindig az élet, a megtisztulás, a növekedő erő szimbóluma volt: szumér agyagtáblákon a papok vizet hintenek az oltárra, majd az egész ó- és újszövetségen keresztül végigfolyik a mindent megtisztító víz. Igénybe veszi Keresztelő Szent János, Péter és Pál apostolok és utána minden katolikus, protestáns, anglikán és az összes felekezet papjai. A szabadkőművesek nem papok, de emberien emberek, és ezért ők is alkalmazzák a vizet, mint ahogy a papok sem azért használják a vizet a liturgiában, mert katolikusok, hanem azért, mert a katolicizmus is emberi igényeket épített be liturgiájába. Itt az iniciáció alatt is a víz beszél helyettünk, és egy minden időben használt, minden színű és fajú ember számára érthető prédikációban elmondja, hogy mennyire szükségünk van a tisztulásra. Ez jutott az ezembe ott állva vizes kézzel, s hallgatva egy idegen hang fejtegetéseit arról, hogy mindig jobban legyőzve önmagunkat, utaink mindig könnyebbek lesznek. Majd újra átvette a szót a főmester, és kikérdezett, hogy mit tartok a haladásról? Utána elindított a harmadik útra.

Ez már végig simán ment, a zaj is csak időnként fölerősödő szélrohamhoz hasonlított, s egy teljes kör megtevése után maga a főmester állított le, mellünket érintve kalapácsütéssel. Ismét az experto vett oltalmába, mire elküldtek, hogy megtisztuljunk a tűz által. Kis fáklyák úsztak az arcunk előtt, és kezünk alatt egy pillanatra éreztük a tűz erejét.

Mikor a tűz így súrolta a testemet, és éreztem csak kevéssel többet, mint a meleget, hirtelen eszembe jutott, hogy egyszer gyermekkoromban, 15-16 éves koromban, szándékosan csúnyán összeégettem bal kezem három

ujját. Odanyomtam a forró kályhához, s kis ideig ott tartottam, hogy érezhető lett a megpörkölt bőr tipikus, erős szaga. Ki akartam próbálni: el tudom-e viselni ezt a szenvedést szemrebbenés nélkül. Engem nagyon összezidtak, mert csúnya seb lett az égésből. Később is sokszor találkoztam a tűzzel, de inkább csak elmélkedéseimben. A legkülönbözőbb jelentésekben bukkant föl. Hol mint a pokol tüze rémitett el a bűntől, hol mint a lelkesedésé gyulladt föl bennem. A gyertya lángja, a tömjén parazsa, az örökmécses pislogása . . . ez mind végeredményben egyről prédikál, a megtisztulásról és az erényes életről. Aztán eljöttem ide a szabadkőművesek közé, akiket az egyház legnagyobb ellenségének tartottam, akik között a harcot fogom megtalálni, a gyűlöletet fogom majd fölmérni. Biztos voltam benne, hogy első naptól kezdve itt handabandázni fognak a papok ellen, terveket szőni az elpusztításukra, és ehelyett, amióta ide betettem a lábam, csak az erényekről beszélnek nekem, az önmegtagadásról, megtisztulásról, mintha itt a nagymestertől kezdve az expertóig mind csak egyet ambicionálna, hogy belőlem tisztességes, igaz embert faragjanak. És tetejébe nemcsak egyszerűen elmondják, hanem egy valóságos liturgia drámai, színes nyelvén, az összes idegemen keresztül szinte préselik belém. Hát nem volt nekem ebből elég negyedszázadon keresztül a jezsuitáknál? Ezért jöttem én ide? Egy pillanatra a lázadás széléig jutottam.

Közben a főmester már újra beszélt és elmondta: a tűz tisztít, és nekem is tisztának kell lennem. Lecsendesítettem magamat, pedig hirtelen elegendő lett abból, hogy még itt is prédikációkat hallgassak, mégpedig nagykereskedőktől, ipari vállalkozóktól, ügyvédektől és nyugdíjazott köztisztviselőktől. Az a gondolatom támadt, ha ez csak a bevezetés lesz, és leplezés, amely a jámbor mindenkinek szól, de majd később jön az, amit én itt keresek. Tehát gyerünk tovább! A főmester még mindig folytatta: „A tűz próbája jelzi önöknek, hogy egy szabadkőművesnek nem szabad megijednie a veszélytől, az üldözéstől, nem

is szabad abba hagyni egy igazi szabadkőművesnek az igazság hirdetését, mert fél az ezzel járó áldozatoktól.”

Ez már jobban tetszett, és határozott igennel válaszoltam. Ekkor a főmester megkérdezte: a nálunk levő értékeinkből és pénzből mennyit vagyunk hajlandók egy szegény özvegy segítségére följajánlani? Hozzánk fog küldeni egy urat, és annak súgjuk meg az összeget. Megsúgtuk, s hallottuk az illető határozott lépéseit, amint ment előre, majd néhány lépcsőn ment föl, s még ott is haladt előre valamennyit. Ebből azt következtettem, hogy a főmester valami emelvényfélén ül, és az elég mély is. Onnan jött a válasz, megköszönve nagylelkységünket, és figyelmeztetve, hogy a jövőben is mindig legyünk segítségére a rászorulóknak.

Így érkeztünk el az ünnepélyes esküig. Előzőleg fölolvasták a szöveget, hogy még utoljára meggondoljuk, vállalkozunk-e rá vagy sem. Pillanatnyi csend állott be, és én úgy éreztem, őszinte szívvel teszem le az esküt. Erre odavezettek valami kis emelvény mellé, le kellett térdelnünk, kezünket rátették egy könyvre – mint a főmestertől megtudtuk, a Biblia volt –, és részletenkint utána mondtuk az eskü szövegét. Volt szó ebben az esküben hűségről, engedelmességről, szabályok betartásáról, testvéri segítségéről és arról, hogy a nyakamat elvágják, ha árulóvá leszek. Hivatalos köszönésünk gesztusa is ennek az ígéretnek a végrehajtását mutatja be szemléltetően. A hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy ez az esküszöveg a legújabb kiadású rituáléban már megváltozott, mint ahogy a szertartás elején szívemnek szegezett törőről is csak az új rituálé mondja azt, hogy a lelkiismeretfurdalást jelképezi, szemben az ősi szöveggel, amely nem szépítette a dolgokat. A szabadkőművesség láthatólag beleilleszkedik a mai világba, amely már nem gyakorolja a régi idők erőszakoskodásait. Gondolja, ha az egyház már nem éget el senkit, akkor ő sem vágja el a nyakát senkinek. Szívem mélyén azonban ott él a gyanú, hogy sokan, mind a két tábor részéről, szeretnék a régi szabályokat gyakorolni, csak ma már ezt az állam tartja fenn

magának, és nem engedi, hogy filantróp emberbaráti szervezetek éljenek vele.

Tehát ott térdeltünk. Nekem ez megszokott szertartás volt. Természetesnek találtam, és nem gondoltam arra, hogy van esetleg olyan valaki, aki ez ellen föl fog lázadni. Egyszer ez is megtörtént, pár évvel ezelőtt. Én ügyész és szónok testvér voltam, tehát éppen a szabályok hivatalos ismerője és ellenőrzője. Egy majd kétméteres, kemény arcú, férfias jelölt, G. botorkált elő a sötétből. Letérdelt és esküdött. De később kijelentette, ez neki nagyon sokba került, és azon a ponton volt, hogy kéri a szertartás fölfüggesztését, és az ő kivezetését a páholyból, mert ő zsidó, és vallása nem ismeri, sőt tiltja a térdelést, amelyet még Isten előtt sem gyakorolnak soha. Többen válaszoltak neki, és én az utolsó szó jogán mint szónoktestvér szintén megadtam a feleletet. Nagyon megdicsértem őszinteségét és bátorságát, mert itt mindenki mindent megmondhat, és mindent tiszteletben tartunk, és a jövőben, ha adódik majd még alkalma a térdelésre, ne tegye meg, esküje éppúgy érvényes lesz. Ugyanakkor szeretném megnyugtatni, hogy kiváló zsidó férfiak letérdeltek mások előtt, sőt a térdelés különböző fokozatai közül a legnagyobbat is gyakorolták, amikor a térdelésen túl fejüket még a porba is lehajtották, mint Ábrahám a nála megjelent három férfi előtt, vagy József testvérei, akik egész a földig leborultak előtte. Náthán próféta is tudta, hogy egy zsidó férfi mit tehet és mit nem. S mégis térdre, sőt arcra borult a király előtt. G. testvér kiváló szabadkőműves lett, minden kötelességét oly lelkiismeretesén fogta föl, mint ott első este a térdelés tényét.

Mi ketten, társammal, amikor befejeztük az esküt, és fölálltunk, visszavezettek eredeti helyünkre, amelyről közben megtudtuk, hogy *oszlopok között* a neve. Állva maradtunk, sőt a főmester erélyes kalapácsütéssel jelt adott, s energikus hangon adta ki a parancsot: „Testvérek, fölállni!” Dübörögve álltak föl valamennyien, de a csend azonnal ismét eluralkodott. Messze, az emelvény felől hangzott a főmester hangja: „Első felügyelő testvér, mit kérsz a jelöltek számára, akik az oszlopok között

állnak?” A hátunk mögül jött meg a válasz: „Fényt!” Ismét a főmester tette föl a kérdést: „Második felügyelő testvér, mit kérsz a jelöltek számára?” Oldalról hangzott föl: „Fényt!” Tehát a főmester után következő két tekintélye a páholynak, egyik a bejárat mellett ült, a másik a jobb oldali falnál. A főmester a kalapáccsal újra erőset ütött az asztalra: „Testvérek, akik mind a két oszlop között álltok, és akik a Keletet díszítitek, mit kértek a jelöltek számára?”

Mint valamilyen mennydörgés zúgott végig a termen, erős férfihangon, amely szinte elsodorni látszott minket: „Fényt!” Valami lenyűgöző és megkapó volt ebben az egyetlen csattanó szóban, így belelökve a sötétbe. Különös ünnepélyességgel szólalt meg a főmester hangja: „Megkapjátok a fényt a harmadik kalapácsütésre, amely az oltártól fog elhangzani.” S kissé elhúzva fölcsettant a három erős ütés. Bennünket valami idegfeszült várakozás töltött el. Most fogjuk meglátni a titkot. A harmadik ütésre lehullott szemünkről a kendő.

Mi még elkaptuk a terem sötétségét a bizonytalan gyertyafénnyel és a férfiak árnyképeivel, akik mint sötét szobrok álltak sűrű sorokban, s mindegyiknek vállmagasságban kinyújtott kezében egy-egy kard villant, felénk irányított hegygel. De ez a komor fekete látomás csak a másodperc tört részéig tartott, mert a következő pillanatban kigyúl az összes lámpa, és vakító fénnel árasztottak el mindent. Az előbbi sötét kép most valami ujjongó és mégis félelmetes valósággá lett. Komoly testtartás, komoly arcok, sötét ruha, díszes köténykék, színes stólák, fönny az emelvényen széles aranyláncok a magasabb tekintélyek vállán és nyakán. Eleinte hunyorgatva néztük ezt a fényben úszó különös hadsereget a határozott ellenséges magatartás gesztusában. Szóval, ti vagytok azok? Titeket kerestem több mint fél éve, ti vagytok az a másik hadsereg, amelyről annyiszor elmélkedtem lelkigyakorlataim alatt a Krisztus zászlaja kontemplációban. Ti vagytok az ellenséges ember hadserege! Félelmetesek vagytok és titokzatosak. Erényekről beszéltetek eddig nekem, és most valamennyien úgy tesztek, mintha törbe esett vad

volnék. De már testvéretek vagyok, és én is kérek egy kardot, mert meg akarom tanulni, hogyan kell itt forgatni!

A főmester törte meg a hosszú csendet: „Ezek a kardok, amelyek most felétek vannak irányítva, arról beszélnek, hogy a szabadkőművesség megbüntet benneteket, ha eskütöket megszegitek, de meg is fog védeni benneteket az élet minden körülménye között, ha kötelességeiteket teljesíteni fogjátok. Engedjétek le a kardokat, és ismét foglaljátok el helyeteket. Experto testvér és a ceremónia mestere, vezessétek oltárhoz az újhitűeket.”

A testvérek leültek, és minket a kis asztalka elé vezettek, amely a terem közepén állt, és rajta a nyitott Biblia, és azon keresztbe téve egy derékszögű vonalzó és egy körző. Kezünket rátettük a Bibliára. Közben a főmester is leért hozzánk. Jól megnéztem: szikár, valósággal kiszáradt ember volt. Arca csupa energia. Járása könnyed és mégis energikus. Persze, azóta már megismertem pocakos és lötyögő főmestereket is nagy számmal, de Sztefanidisz testvér imponáló jelenség volt. Én nagy szimpátiával néztem rá. Az experto és a ceremóniamester a fejünk fölött összeérintették a kardjukat, és a főmester a sajátját harmadiknak közénk tette. Valamilyen acél boltív képződött így fejünk fölött, s bejelentette, hogy most avat föl bennünket szabadkőműves inasokká, e páholy rendes működő tagjaivá a fokozatunknak megfelelő három kalapácsütéssel, majd így folytatta: „Most pedig, szeretett testvérek, akiket már ezzel a szép és drága névvel szólíthatunk meg, fogadjátok a testvéri ölelést, amellyel átkarollak benneteket az egész föld színén elszórt összes szabadkőműves nevében.” Majd fölkötötték ránk a köténykét, megkaptuk a hivatalos könyveket, visszakaptuk mindenünket, amit előzőleg elvettek tőlünk, leültünk a tanoncok helyére, kioktattak a fölismerés jeleire, a kopogás módjaira, a műhelyben való köszönés formájára, az engedélykérés módjára, ha fölszólalni akarunk. Melyek a szimbolikus szerszámaink, mit jelentenek. Elégették szemünk láttára a végrendeletünket, virágot kaptunk annak a számára, aki legközelebb áll szívünkhöz. Vés-

tünk három kalapácsütésnyit a faragatlan kövön (minket magunkat jelképezett ez a durva kő), láncot alakítottunk, hallgattunk fölköszöntőket, válaszoltunk rá, részt vettünk egy másik helyiségben egy kis agapén, és szédülő fejjel, jóval éjfél után hazamentünk.

A második rész is volt olyan hosszú, mint az első. De mindent részletesen leírni, túlnőne a könyv keretein. A *Szabadkőműves lexikonban* minden szórul szóra megtalálható, és bárki megveheti, mert a nagyközönség számára is hozzáférhető. Vannak titkaink, és tulajdonképpen nincsenek.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A PÁHOLYOK ÉLETE

Iniciálásom után úgy járkáltam az utcán, mint aki valami nagy újdonság birtokába jutott. Különbnek, többnek, megvédettnek éreztem magam, pedig tulajdonképpen semmi sem változott meg sem körülöttem, sem bennem. Végeztem napi munkámat, és vártam az első összeövetelt. Valami önérzettöbblet folyton kitörni készült belőlem, szerettem volna eldicsekedni vele, hogy én is azok közé a félelmetes szabadkőművesek közé tartozom, de külön jólesett nem tennem meg, mert a titoktartás kötelezett. Olyan nagyon azért nem kötelezett, mert sok szabadkőműves hord kis jelvényt, amelyről bárki fölismerheti hovatartozását. Még gyűrűt is szoktak viselni a szögvonallal és a körzővel, de azért mégsem lepuzzuk le sem önmagunkat, sem a többi testvéreket. Így érdekesebb.

Az első összeövetelen megtudtam, hogy ezek éppen úgy fokozatokra vannak osztva, mint a testvérek. Én mint inas soha nem vehetek részt olyan összeövetelen, amelyik harmadik fokú, mert azon csak a mesterek jönnek össze. Aki magasabb fokozaton van, az természetesen részt vehet az alacsonyabbakon, de megfordítva nem. Általában nem is tudjuk egymásról, főleg magasabb fokon, hogy ki már melyik *dolgozik*. A rendes heti vagy kétheti gyűlések mindig inasfokon vannak, s az idősebbek legföljebb ott maradnak egy-egy magasabb fokon folytatni a gyűlést, mert olyan tárgyat kell megbeszélniök, amelyik nem tartozik az újoncokra. Mint tanonc nem is ismerem a mesterek kopogását, tehát már a templomőr föltartóztat, amikor kívülről kopogok. Ha pedig mégis bejutottam valahogy, a munkák megkezdése előtt bent a templomban újra ellenőrzik a jelek és szavak megadásával, hogy joga van-e bent maradni, vagy sem.

Megfigyeltem egy érdekes lélektani jelenséget magamon. Ha nem lettem volna szabadkőműves, egyszerűen megnéztem volna a lexikonban, mi a mesterek hívőjele,

de mert valóságos inas voltam, nem is érdekelt, és nem is tudtam meg addig, amíg mesterré nem avattak. Az ember ott bent, az intézmény keretein belül igyekszik becsületes és korrekt lenni, holott sok mindent könnyen előre megtudhatna.

Évek múlva történt velem, hogy már magasabb grádusok után bekerültem a Kapitulumba, sőt már elég hosszú idő óta jártam is az összejövetelekre, amikor egy alkalommal – megtörténhetik bárkivel –, nem jutott eszembe a megfelelő igazoló szó. Ott álltunk a helyünkön, s a ceremóniamester ment körbe, mindenkire odahajolt, és az illető fülébe súgta a jelszót. Odaért hozzám. Aldon testvér volt, jól ismert a Lealtad páholyból, amelynek ő rendes tagja volt, és én egy időben vendégként rendszeren látogattam, tehát tudhatta, hogy nem vagyok az a típus, aki jogtalanul beoson egy magasabb fokozat gyűlésére. Összemosolyogtunk, mint régi ismerősök, de én hallgattam. Nem jutott eszembe a szó. Jobbról-balról súgták, de én nem értettem meg. Erre, legnagyobb megrökönyödésemre, kiállt középre, és bejelentette az elnöknek, hogy egy testvér van itt, aki nem ismeri a jelszót. Mit csináljon vele? Négyen-ötven húztak ki a nagy szégyenből, igazolva, hogy már megvan a XIV. fokozatom, tehát jóval több, mint kellene ehhez a gyűléshez.

Élénken emlékszem az első gyűlésünkre, amelyen mint inas vettem részt. Először jóval kevesebben voltunk, mert az iniciációra mindig jönnek látogatók idegen páholyokból. A mi helyünk az északi oszlopsor oldalán volt, ott találtam *tejttestvéreimet* is, aki szerényen és mégis lelkesen sürgött-forgott. Évek múlva egy kisebbszerű lázadásnak lett a vezére: tiszta szándéka ellenére túlbuzgósága vitte odáig. Kiadott harmadmagával egy pompásan szerkesztett havi folyóiratot Három Pont címmel, de mert az utcán is mindenütt árulták, nagy baj lett a cenzúra miatt, mert volt is, meg nem is, azután a cenzúra ellenére írtak arról, amiről akartak. Három szám után kitört a Cangalón a botrány. A vélemények megoszlottak. Voltak túlbuzgók, akik ki akarták dobni őt az intézményből, mások kevesebbel is beérték. Ők visszavonultak, és kérték

elbocsátásukat a páholyból, de ügyük jogi része évekig húzódott. Azt hiszem, az elmúlt napokban fejeződött csak be.

Az első összejövetelem megismertem a többi testvért. Úgy kaparták össze őket minden társadalmi rétegből. Volt egyetemi tanár, néhány dúsgazdag kereskedő, éjjeli taxisofőr, aki talán negyven éve tag már, és aranyos humoráért mindenki kedvence, több ügyvéd, gyáros és kisebb-nagyobb emberek. Az volt a határozott benyomásom, hogy igazi egység és összeolvadás van e színes együttesben. Sztefanidisz uralkodott fölöttük oly erélylyel, hogy nagy megbecsüléssel kellett gondolnunk a görög hadseregére.

Megjelent időközönként egy nyugalmazott hajó kormányos is, Rivadura testvér, aki minden gyűlésen fölszólt, és értett is hozzá, mert hiteles tanúk állítása szerint legalább tizenöt egyesületben volt elnök. Büszke volt rá, hogy ő már *fölszabadult szabadkőműves*, és ezt minden beszédébe be is vette valahogyan. Ez azt jelentette, már olyan régen tagja a rendnek, hogy föl van mentve az egyetlen páholyhoz való tartozás köteleességétől.

Ez a színes társaság azután Sztefanidisz főmester kalapácsütésére rendbeszede magát és felállt, mindenki a hivatalának megfelelő helyén és az egyszerű tagok az oszlopok közt. Már rajtam is ott feszült a szegélytelen fehér inaskötény. A munka megnyitásának a szertartása a főtekintélyek egymás közti kérdés-feleleteiből állt, amelyek visszatükrözték a régi nagy időket, amikor még dolgozó szabadkőművesek valóságos munkákról jöttek össze, és amikor gyűléseiken az ajtóőr kezében a kard éles volt. A főmester megkérdezi a bejárat mellett egy kis emelvényen, háromszögű asztalnál ülő első felügyelő testvért, hogy mi az első kötelezése a szabadkőművesnek a páholyban? Bizonyosságot szerezni arról, hogy védve van-e a templom az idegenektől – feleli a megkérdezett testvér. – Teljesítsd ezt a köteleiséget, testvérem! – folytatja a főmester. Az első felügyelő utasítja a templomőrt, hogy nézze meg, nincs-e a közelben leselkedő idegen. Mindenki tudja jól, hogy nincs senki. A temp-

lomőr is, de azért háromszor erősen kopog, és három újabb kopogással visszaadja önmagának a kívül már nem létező külső templomőr testvér feleletét, amely azt jelenti, hogy minden rendben van.

Majd megkérdezi a főmester, hogy mi a második kötelesség? Megbizonyosodni arról, hogy a testvérek, akik a templomban vannak, valamennyien szabadkőművesek. Ekkor jön a belső ellenőrzés, amelyek alkalmával én egyszer oly alapos szégyenben maradtam. Az utolsó kérdés arra vonatkozik, hogy hány órakor szokták az inasok a szabadkőműves munkát elkezdni? A válasz megjön: pontosan délben! Mivel pontosan déli óra van – folytatja a főmester –, pedig sötét este van, de ezen nem akad meg senki, mert itt minden csak szimbólum, minden szónak és gesztusnak más jelentősége van, mint amit az ember az első hallásra gondol – ezért a főmester a Világmindenség Nagy Építőmestere dicsőségére megnyitottnak jelenti ki a szabadkőműves munkákat inasfokon.

Minden alkalommal hallok ezeket a szavakat az összejövetelek elején, és még nem koptak el a számomra, mert hosszú századok tradíciója tette őket időállókká. Amikor a templomőr és a többi testvér kezében ott látom a kardot, nem arra gondolok, hogy micsoda komédia ez, úgysem fog senki ránk törni, és ha megtennék, géppisztoly lenne a kezükben – hanem az jut eszembe, hogy valamikor csak a nemeseknek volt joguk kardot viselni a magánéletben, és a szabadkőművesség volt az első, amelyik a polgárember kezébe is odaadta ezt az egyenjóságot szimbolizáló fegyvert. Ma is ezt jelenti.

Hányszor hallottam gúnyolni a szabadkőműves liturgiának számtalan részletét. Ahány katolikus könyv tárgyalja ezt a témát, csak nevetni tud rajtuk, és elfelejtik, hogy például minden pap fölvesz a mise alkalmával a bal karjára egy úgynevezett *manipulus*-t, amely valamikor az izzadság letörlésére odakötött kendő volt. Ma már úgy szólván senki sem tudja, hogy mit keres ott a karon, és eredeti céljára már használni sem lehetne, mert úgy ki van hímézve arannyal-ezüsttel, hogy csak karcolni, de nem szárítani tudna, és mégis minden pap minden mise

előtt felköti oda. A nagyheti szertartás pedig tele van dramatizált kérdés-feleletekkel. A szerzetesek és főleg az apácák beöltöztetése szintén idegeket is próbára tevő drámai megjátszása a gondolatoknak. Ezeket pedig a szabadkőművesek gúnyolják ki. Vannak apácák, akiket beöltözéskor az elzárt klauzúrába koporsóba fektetve visznek be, mert ők meghaltak a külvilág számára, és ez be lesz mutatva fizikailag is. Ezek annyira mélyen gyökeröző emberi dolgok, hogy csak egy mélyebb ezeknél: a rövidlátás, amellyel elítéljük különösen a másokban azt, amit mi magunk is gyakorolunk. Már az első nap kezdtem látni, hogy itt több mozzanat van, ami közel hozza egymáshoz a két szervezetet, mint ami ellenséggé tenné őket. Amikor ezt később megemlítettem P. Mogliának, többek között azt válaszolta, hogy a szabadkőműveseknek titkolniuk kell valamit, mert akkor miért nem engedik az inasokat a mesterek gyűlésére? Mire megkérdeztem tőle, hogy a Jézus Társaságában beengedik-e a noviciusokat a házikonzultusukra? Persze, hogy nem engedik be, de még csak a páterek rekreációjába sem, pedig magam vagyok tanúja, semmit sem titkolnak különösképpen; de van hierarchia és fegyelem.

Mindenesetre ezt az annyira fontos tételt alaposan ki akartam tanulmányozni, ezért már ezekben az első hetekben hozzákezdtam a köteles bemutatkozó konferenciám megszerkesztéséhez. Előbb azonban meg kellett ismernem a rendes összejövetelek szerkezetét és lefolyását. A bevezető liturgikus rész azzal végződött, hogy a szertartásmester odament a kis háromszögletű asztalkához, amely a főmester előtt középen állt, és kinyitotta a Bibliát, rátette bizonyos formában a derékszöveget és a körzöt. Jóval később tudtam meg, hogy amikor a segédek vagy mesterek gyűléseznek, ez a két szerszám minden esetben másként van odatéve, és mindegyik jelent valami különbözőt az előbbinél. A jegyzőkönyv fölolvása hozott néhány meglepetést. Az egyik az volt, hogy e kifejezés: „a Világmindenség Nagy Építőmesterének dicsőségére”, mint első mondat szerepel benne, s ekkor eszméltem rá, hogy amikor a „megjelentek” könyvét aláírtam az elő-

szobában, és a dátum előtt levő rövidítést nézegettem, ugyanezt kellett volna kiolvasnom a titokzatos betűkből.

Bár a jezsuiták A. M. D. G.-ja* rövidebb, mégis egy árnyalattal többet mond, mert benne van a „nagyobb” szó is, és ez a kis szócška igen sokat megmagyaráz egy jezsuita viselkedésében. Viszont a szabadkőművesek az ő jelmondataikat gyakrabban használják, mert még a meghívólevelekre is rá van nyomva, és az összes hivatalos jelentésen is ott tesz hitvallást arról, amit szeretnének eltagadni tőlünk.

A jegyzőkönyv fölolvastása után meghívások ismertetése következett, majd fölolvastak egy sereg nevet, akik kérték belépésüket a rendbe, és végül megengedték, hogy a távolmaradottakat igazolják azok, akiket erre fölkeretek. Láttam, hogy a fegyelem nagy. Szólni is csak úgy lehetett, ha előzőleg karfölemeléssel engedélyt kértünk rá a megfelelő közvetlen előjárónktól. Az inasok előjárója a második felügyelő testvér volt, ezért ült ő a déli oldalfal közepén, hogy így szemmel tarthasson bennünket. Még nem tudtam, de máris éreztem az egész stíluson, hogy ezeknek a részleteknek a legősibb operatív céhek keretén belül kellett kialakulniuk. Ma ilyet már senki sem állít össze. Ez a makacs tradícióisztelet mély benyomást tett rám, és kezdtem mindig jobban megszeretni új rendemet. Az ősi stílus folytatódott, mert a főmester fölszólította a szertartásmestert, hogy járjon körül a páholyban a *javaslatzákkal*, mire a testvér nyugodt lépésekkel a bejárat-hoz ment, megállt a két oszlop között, és várt a jelre, hogy indulhasson. Ilyenkor kellett az értekezéseket, új jelentkezők belépési nyilatkozatait stb. bedobni a kis zsákba. Persze, ez nem olyan egyszerű, mert a középkorban mi szava lehetett egy inasnak, semmi. Ezért ha neki volt valami előadnivalója, meg kellett kérni egy mestert, hogy az képviselje az ő ügyét. Így van ez ma is a szabadkőműveseknél, csak a mesterek előtt áll meg a kis zsák,

* Ad maiorem Dei gloriam (Isten nagyobb dicsőségére); a jezsuiták jelmondata. (A szerk.)

s csak ők dobhatják be az inas dolgozatait vagy kérdéseit.

Nem emlékszem, hogy az első összejövetelen milyen fölolvast hallgattunk meg, csak azt tudom, hogy hétről hétre, sok egyszerű értekezés mellett, sok egészen elsőrangú fölolvast élveztünk végig. Ezekről külön fogok később szólni. A fölolvast vita követte, amelyet két dolog jellemzett: teljes gondolatszabadság és egész rideg fegyelem. Jelentkezés sorrendjében lehetett csak beszélni, nem volt szabad közbevágni senkinek, és a szónok testvér összefogó szavai és állásfoglalása után még a főmester sem térhetett vissza a témára. A legnagyobb elismeréssel kell erről a fegyelemről szólnom, mert sehol profán körökben ezt soha nem találtam meg. Ezért nem fajulnak el soha a viták a szabadkőművesek között. Emlékszem metszően éles vitákra, amikor a főmester nem engedte meg, hogy C. G. állandóan közbeszóljon, amíg ellenfele beszélt, mire az indulatosan fölállt, és távozásra kért engedélyt. Fegyelmezetlensége miatt a páholyból való végleges távozásra kapott fölszólítást. Van, akinek ez a fegyelem nem tetszik, ezek lassan el is maradnak, a többség beleszokik, és nem is nagyon töri magát az eszmecserékben. Nekem azonban rendkívül tetszett, mert hozzá voltam szokva a jezsuitáknál. Íme, egyre több a hasonlóság a két rend között.

Az özvegy *persely* is körüljár minden összejövetelen, és mindenki titokban bedob bizonyos összeget, amelyet a rászorultak segítségére használ föl a páholy. Tisztelettelvadás a nemzeti zászló előtt, és a legvégén a gyűlést berekesztő liturgikus szöveg a bevezetőhöz hasonlóan. A főmester utolsó szavai ismét a Világegyetem Nagy Építőmesteréről szólnak, és mi, föloldva a gyűlés komoly fegyelme alól, élénken beszélgetve megyünk haza.

* * *

Elérkezett a nagy nap, amikor egy mesteren keresztül én is bedobattam első munkámat az indítványzsákba. A következő gyűlésig *kalapács alatt* maradt, vagyis a szónok testvér cenzúrájára lett bízva. Ekkor felszólított

tak, üljek föl az emelvényre, és olvassam föl. Amit akkor ott fölolvastam, merész szöveg volt. Nem is fejlődött ki utána a szokásos vita, mert kényes lett volna feszegetni a kérdést. Csak az történt, hogy még évek múlva, sőt nem is olyan régen, még visszaemlékezett egy-két testvér, hogy milyen csípős, éles kritikát gyakoroltam már akkor az intézményről. Én tudtam, hogy mit akarok a rendben. Megismerni a velejéig, hogy láthassam, lehet-e itt békét teremteni az egyházzal vagy sem. De akkor ott, inaskoromban, a labdát dobtam csak föl, hogy vajon mi lesz a reakció. Íme a szöveg:

Elmondva első benyomásomat megígérem, hogy őszinte leszek, talán túlságosan is ahhoz, hogy még csak inas vagyok.

Az én régi véleményem a szabadkőművességről az volt, hogy ellenséges és kegyetlen intézmény, amely nem tűri meg maga mellett ellenfeleit, sőt talán tagjaival szemben is ha kell, kegyetlen tud lenni. Úgy hittem, hogy ismerem azt a hideg kiszámítottságot, amellyel céljaikat elérni igyekeznek, és azt a példátlan fegyelmet, amelyet fönn tudnak tartani. Nem beszélek azokról a jámbor tagokról, akik megelégednek az ártatlan rítusok gyakorlásával, hanem beszélek azokról, akik ezeken már túl vannak, és fönről irányítják az intézményt.

Ennek a véleménynek az alapja az a titokzatosság, amely a profán világ előtt körülveszi a szabadkőművességet. Igaz ugyan, hogy egy híres szabadkőműves író egyszer azt írta: a szabadkőművesség legnagyobb titka az, hogy nincsenek titkai, mégis az emberi pszichológia szerint az ellenkezőnek kell igaznak lenni. Egy „semmi” képtelen oly hosszú ideig elrejtve lappangani, mert hamarosan elő kell bújni annak, hogy ő „semmi”. Inkább azt szeretnénk állítani, hogy ahol nagy titok születik, és évekig, évtizedekig, sőt századokon keresztül fönn tud maradni, az azt jelenti, hogy ott valami rejtve van. Továbbá egy közvéleménynek, amely oly szívósan tartja magát, alapjának kell lennie, mert nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél. Márpedig tudott dolog a világ előtt, hogy a szabadkőművesség fontos titkokat rejt magában. Ezek és ehhez hasonló elgon-

dolások vezettek engem arra, hogy így vélekedjek a szabadkőművességről.

És íme, most túl vagyok az iniciáción, vajon mi az én új véleményem? Válaszként először is ki kell jelentenem, hogy van sok dolog, amelyet egyáltalán nem tudok megérteni. Az összes szimbólum a tökéletesedéstről beszél nekem, erények gyakorlásáról, a szeretetről, a mérsékletről, a türelemről és az összes erényről, és mégis, ott a pinceszobában, ahova fél órára bezártak, a legszörnyűbb bosszú szavai kiabáltak rám a falakról arra az esetre, ha áruló leszek. Komolyan elgondolkoztam: ha nincsenek titkai a szabadkőművészeknek, akkor mit árulhatok én el?

Az avatás szertartása alatt ünnepélyesen ki kellett jelentenem, hogy megbocsátok ellenségeimnek, ha esetleg a testvérek között találok ilyen, mert közöttünk egyedül a szeretet és megértés meg a bocsánat uralkodik; ugyanakkor nekem nem fognak megbocsátani. Már az iniciáció szertartása alatt a testvérek közül egy – a Rettenetes, amint egy másik páholyban nevezik –, a szívem fölé tört szorított, nem mondhatnám, hogy túlbuzgó szeretettel figyelmeztetve, hűségesnek kell lennem, ellenkező esetben a drága és édes testvérek bosszúja utolér. Összes összejövetelünkön mindegyikünk részt vesz a maga kisebb-nagyobb adományával a rend szeretetműveiben, valóságos jótévői vagyunk az emberiségnek, és mégis, ünnepélyes eskünk szövege szerint a nyakamat kell odanyújtanom elvágásra, ha hűtlenné lennék, és elárulnám a nagyvilágnak, hogy a szabadkőművéség csupa jóság és jótékonyosság. Összejöveteleinken gyakran fölállunk és üdvözljük a be- és kivonuló tekintélyeket, és tesszük ezt oly mozdulattal, amely egyúttal a tisztelgés gesztusa is, amely arra figyelmeztet bennünket, hogy a torkunkat elvágják, ha hűtlenné és árulókká leszünk. Mi értelme van ennek, ha a szabadkőművészeknek nincsenek titkai? Talán csak nem fogják elnyesni a nyakamat, mert elmondom odakünn a nagyvilágban, hogy milyen szép rítusok keretében építjük egymás erényeit? Célunk a szociális bajokat kisebbiteni, előmozdítani a műveltség terjedését, terjeszteni az erény birodalmát, és mégis, a templomőr testvér jeleket, érintéseket és titkos szavakat

követel tőlem, amelyek nélkül nem enged be. Az erényeken, mint valamilyen Jákob létráján, mindig magasabbra kell fölkapaszkodnom, gyakorolnom kell a Hitet, a Reményt és a Szeretetet, s mégsem mondhatom el ujjongva jóbarátaimnak, hogy ime, találtam egy egyesületet, ahol végre az erényeket gyakoroljuk. Nem mondhatom el, mert kötelezve vagyok a titoktartásra. Sőt, a rítusok részleteiről magában az intézményben is csak azokkal a testvérekkel beszélhetek, akik velem egy fokozaton vannak.

Nem tudom megérteni, mire való ilyen lármás kezdet. Mire való a sok fenyegetőzés, ha utána ártatlan és tisztességes erényeket kell gyakorolnom. Nincs egyensúly és arány a zajos fenyegetések és a jámbor erénygyakorlatok között. Ha én belépek egy intézménybe, tegyük föl, a tűzoltók segélyegyletébe, nem fognak engem ijesztgetni fenyegetésekkel a belépésem pillanatától kezdve. Kétségtelen, amikor mindez a szabadkőműves szertartásokban kifejlődött, megvolt a maga életbevágó jelentősége összes véres következményével. A fizika és lélektan törvényei szerint semmi sincs megokolás és értelem nélkül. A szabadkőművesség sem vonhatja ki magát ez alól a törvény alól.

Ebben gyökerezik az én nyugtalanságom is, mert iniciálásom alkalmával itt e templomban megismertem egy szertartást, amelyről most nem tudom, csak emléke egy régi kemény és véres fegyelemnek, amely a messze időkből itt maradt reánk, vagy talán ma is teljes erejével érvényben áll? Szeretném tudni, hogy a kard, amelyet a szívem fölé szorítottak, valóban hegyes-e, vagy már agyon van oxidálódva az elfutott hosszú idő miatt. Más szavakkal azt is mondhatnám: kíváncsian szeretném tudni, hogy mit találtam itt: oroszlánt vagy csak kicserzett bőrét? Ime, ez az én vergődésem, amelyet földidézett a szabadkőművességről vallott régi véleményem, és az a benyomás, amelyet az intézményről avatásomkor kaptam. Életem egy szakában meg voltam győződve arról, hogy a szabadkőművesség kezében tartja a világpolitika irányítását. Hittem, hogy a szabadkőműves piramis tetején egy kis csoport dönt a világ folyása fölött, határozott irányt parancsolva neki. Bizo-

nyos jelenségek és tanulmányok meggyőztek engem ennek lehetőségéről. Úgy hiszem, valamennyiünknek van tudomása arról, hogy nagyon sokan vannak ezen a világon, akik hasonlóan vélekednek.

És most mi az én véleményem? Ha igaz volna, hogy a szabadkőművesség irányítja a világpolitikát, és igaz volna, hogy ő mozgatja a tömegeket, a politikusokat öntudatosan egy határozott cél felé, akkor még ebben a percben venném a kalapomat, szívélyesen üdvözlőném a főmester testvért, és itt hagynám ezt az intézményt, amely a napokban avatott tagjai közé, mert fölmérve a világ mai politikai helyzetét, alakulását, ezt oly ijesztően zavarosnak, rossznak, elrontottnak találom, hogy nem szeretnék annak az intézménynek a tagja lenni, amelyik csak ily hitvány módon tudja a világot elvezetni. De mást is megjegyezhetek. Egyáltalán nem látszik a világpolitikában, hogy egységesen fölülről volna irányítva. Például az egész múlt századi politikai fejlődés, a maga szociális problémáival, és teljes egészében, a szükséges fejlődésnek az eredménye, nem pedig öntudatosan irányított kibontakozás. Itt senki sem irányított egységesen semmit. A történelmi fejlődés diktálta az eszméket, a fejlődés állomásait, s a politikusok csak kullogtak e történelmi szükségesség után. Az egyetlen nagy haladás és lépés, amelyet ennek lehetne nevezni, a kommunizmus volt, amely ma is azt a benyomást kelti, hogy egységes elgondolás és irányítás szerint halad előre.

Ha a szabadkőművességnek nincs meg a legfőbb politikai irányító ereje, mégis kell elégséges erejének és befolyásának lennie ahhoz, hogy egy-egy nép polgári életére hason. Hiszek ebben a befolyásban, és létezését föl is tételezem, ha ugyanis több akarunk lenni, mint klub, ahol a társak éppen csak szórakoznak bizonyos hagyományos szertartások elvégzésével; ha több akarunk lenni, mint kultúregyesület, amely érdekes konferenciákat tart tudományos témákról, vagy ahol az erényekről konferenciáznak egymásnak, amely erényeket azután végeredményben egyikünk sem gyakorol. Ha több akarunk lenni, mint jótékonyági egyesület, ahol a testvérek kegyes adományokkal segítik a rászorulókat, önmaguk nagyobb lelki tökéletesese-

désére ; ha mindezeknél több akarunk lenni, akkor a testvéreknek ott kell ülniük kiadóvállalatok igazgatói székében, ahol meg tudnak akadályozni bizonyos könyvek kiadását, amelyek ellentétben állnak a mi szellemünkkel, ugyanakkor elő tudják segíteni a velünk rokon írások megjelenését. Ebben az esetben a testvéreknek ott kellene ülniök színházak és nagy filmvállalatok igazgatói között, újságok szerkesztőségében és a gazdasági élet lehető összes kulcspozíciójában. Ebben az esetben megértem a legszigorúbb titoktartás szükségességét. Ebben az esetben igenis szükséges elválni a nyakát annak, aki mindezt elárulja. De egyedül ebben az esetben fogadom el, hogy üdvözlő gesztusunknak értelme van, és a szabadkőműves fegyelmezettség reális szükséglet. Ezért érdemes küzdeni, és ha kell, még gyilkolni is.

De éppen itt, ezen a ponton kúszik elő az én legnagyobb kételyem. Vajon ez az ország, ahol az én páholyom működik, mutat-e valamit azokból a nagyszerű célokból és elgondolásokból, amelyeket a szabadkőművesség maga elé kitűz? Ennek az országnak a vezetése, gazdasági szervezete, sajtójának irányítása, színházainak és mozijainak erkölcsi színvonala, a rádió és televízió kulturális értéke, mutat csak egy grammnyit is azokból a nagy és szent elgondolásokból, amelyeket a mi erényekkel teli szabályaink oly szépen hangoztatnak?

És mindez azért van-e így, mert egyáltalán nem uraljuk a helyzetet, vagy talán azért, mert ha odáig eljutottunk, mi is éppen úgy eláruljuk elveinket, mint a többiek? Harmadik lehetőség nincs, és ezek mind csak súlyosbítják az én kötelességeimet . . .

Ha többnek akarunk látszani, mint bármely más tisztességes kultúregyesület, amelynek még csak úszómedencéje és tenispályája sincs a tagok szórakoztatására, akkor kénytelenek vagyunk a titokzatosság légkörét féltékenyen megőrizni magunk körül.

Ezzel mutatkoztam be a szabadkőműveseknek, és azóta is sok konferenciát tartottam már a Cangallón. Néha csendesebben, máskor még jobban is túlfeszítve a húrt, de mindig egészen őszintén. Sok vihart támasztottam föl,

és sok, metszően éles vitát provokáltam. Tudtam, az őszinteség az egyetlen igazi fegyverem céloom elérésében. Ez az őszinteség velem született, és elkísért életem első fejezetében, és sohasem bántam meg, hogy eszerint cselekedtem, és most ide, a szabadkőművesek közé is elkísért, mint valami hűséges kutya a gazdáját. Meggyőződésem volt, ha egyáltalán létezik út a két nagy intézmény kibékülése felé, ez csakis a tiszta és teljes őszinteség útja lehet.

Igyekeztem megérteni a szabadkőművességet, és láttam, hogy ennek a valóságos kulcsa a szimbólumok megértése. Ez adja meg neki a titokzatosság jellegét, és ha sikerül behatolnom a szimbólumok hihetetlenül gazdag és komplikált rendszerébe, akkor igazi szabadkőműves leszek. Hozzáfogtam tehát a jezsuitáknál megtanult rendszerességgel és alapossággal a kérdés földérintéséhez. Első volt, hogy a szimbolizmust magát végső gyökeréig kianalizáltam, s meglepődve láttam, hogy a mi mindennapi életünk valósággal el van árasztva velük: minden vállpánt, csillag, sapkarózsa, szárny, kis ágyúcső, horog, létra, kulcs, amelyek ott lapulnak, lógnak, fityegnek, ragyognak és csillognak minden katona, rendőr, postás, vasutas, hotelportás és tűzoltó egyenruháján, mind szimbólum! Szimbolizál nemzetet, fegyverzetet, rangot, hatalmat, fajt, néha még életkort is.

A vörös lámpa szimbolizálja a tilosat, a nyíl az irányt, az S betű az útkanyart, s a könyvek, újságok betűi a gondolatot. Minden második ember visel valamilyen jelvényt, amely szimbóluma pártjának, klubjának, valamely szenvedélyének, megtett utazásainak és vágyainak. Ezek az élet kis szimbólumai.

Súlyosabbak már bizonyos építkezési formák, mint itt Buenos Airesben a jogi fakultás homlokzata tömör oszlopsorával és impozáns lépcsőfölgáratával. Az oszlopok nem a fényűző korinthuszi stílusban lettek kivésve, sem pedig a vidám és könnyed ioniban, hanem a kemény, nehéz és csaknem komor dór stílusban, mint amilyen maga a törvény is, amelyet szimbolizálni akar. Minden stílus valamit szimbolizál. A román az erőt, a biztonságot, valami komoly fenségeset; a gót az átszellemültséget,

az ég felé törést, valami idealizált lelkeséget; a barokk a felületes élni akarást, a hangos, fellengzős szellemet, pózokat, vagy mélyebbre szállva, valamelyes életigenlést. Egész kor szellemének voltak ezek a stílusok kifejezői, köbe öntött szimbólumai.

Vannak azután egészen más típusú, érdekes szimbólumok is a mindennapi életben. Például a borbélyüzletek bejáratát díszítő ferde csikos forgó hengerek az ereinkben hullámozó és folydogáló vért szimbolizálják, még abból az időből, amikor a borbélyok, mondjuk inkább így: *felcserek* egyik főfoglalkozása az érvágás volt. A kézfogás is szimbólum. A középkorban fejlődött ki, mintegy folytatásaként a közismert ősi római köszönési formának, amely a jobb kéz fölemelése volt, tenyérrel kifelé, olyasféleképpen, mint a modern időkben a fasiszta köszönés. Mit szimbolizált ez eredetileg? A fegyvertelenséget: íme, jóbarát vagyok, nincs fegyver nálam. A középkorban azután a megokolt kölcsönös bizalmatlanság oda fejlesztette a kéz fölmutatását, hogy még oda is adták a kezüket, hogy a másik megvizsgálhassa, nincs-e benne kicsiny tör vagy méreg. Ez a kézfogás szimbolikája.

A művelődéstörténet azonban ismer más, még érdekesebb szimbólumokat is. A sírjából kiásott Pompeiben ezrével találtak apró ezüst vagy bronz férfi nemiszerveket, amelyeket nők és férfiak vékony láncon a nyakukban hordtak, mint ma a keresztet vagy a Dávid-csillagot vagy más érmet. A maguk idejében ezek a kis kacér nyakékek nem voltak pornografikusak. Senki nem nézte annak őket, hanem még az ősi etruszk időktől kezdve a termékenység s következésképpen a bőség és gazdagság szimbólumai voltak. Ugyanazt jelentették, mint ma a négylevelű lóhere, a kisdísznő vagy a lópatkó: szerencsét és sikert. S ha valakinek sok volt a szerencséje, ha senkiből újjazdaggá lett, akkor gazdagságának szimbólumát a következőképpen hozta a nagyvilág tudomására, mint ahogy ezt a cicerone néhány líráért nagy titokban megmutatja a Pompeit járó turisták férfitagjainak, de csak nekik: egy gazdag polgár utcára nyíló ajtaján van egy

festmény. Egy férfi óriási mérleget tart a jobb kezében, és a serpenyő egyik felében nagy súlyok tornyosulnak egymásra. Lehet talán harminc-negyven kiló is, s a másik serpenyőre rá van fektetve a mi gazdagunk méternyi férfiassága. A történelemnek talán egyik legérdekesebb szimbóluma: mindenki megértette. Ez igen gazdag ember volt.

A régiek sokkal familiárisabban voltak ezekkel a dolgokkal, hiszen Ábrahám is azt mondta szolgájának, mikor elküldte, hogy fia számára feleséget hozzon a rokonok közül: „Tedd kezedet tomporom alá, és esküdj meg...” A legszentebb szimbólum volt ez, holott ma senki sem merné így megeskettetni barátját. A tompor alja szimbolizálta az összes utódot, akik majd onnan fakadnak, és így az eskü ezekre szól. De menjünk csak még messzebbre visszafelé az emberiség történelmében. A legfelső társadalmi formát öltő letelepült civilizációval csaknem egy időben tűnik föl a kereszt mint a négy világtáj felé kiterjedő hatalom szimbóluma. Sőt, hogy még jobban ki legyen fejezve a hatalom, amely nemcsak kiterjedt a világtájak felé, hanem be is kanyarintja őket magának, megszületik a horogkereszt Mezopotámiában, Indiában és Kínában egyaránt. Másik, hasonlóan a legősibb időkig visszamenő szimbólum az ötágú csillag is, a szabadkőművesség talán egyik legfőbb jelvénye. Ez nem csillagot ábrázol, nem is a hatalom kiterjedését, hanem magát az embert jelenti. Az ember mértani alapvonalakra visszavezetett ábrázolása, mondhatnánk úgy is, hogy az absztrakt ember szimbóluma leegyszerűsített mértani vonalakkal: a fej, a kiterjesztett két kar és a szétvetett két láb. Érdekes megfigyelni, hogy a primitív időkben, amikor ezt egyedül önmagában vagy fríz alakban, mint díszítést alkalmazták, soha, még véletlenül sem ábrázolják lábakkal fölfelé, mert az ember a talpán áll. Csak egészen új időkben, amikor az ábrázolás öntudata már elvész, és csak önmagában mint dísz jelenik meg, ettől kezdve fordul elő, de még így is csak egészen szórványosan, hogy fejjel lefelé ábrázolják. Valami ösztönös, tudatalatti erő diktálja, hogy ennek így talpon kell állnia.

Vázolgatva a szimbólumok történetét, elérkezünk a legprimitívebb időkig, amikor az ember alkotóerejének még csak legkezdetlegesebb formáit kezdi kiélni, és máris ott találjuk a barlanglakót valósággal megterhelve szimbólumok tömegével. Halottait vörös festékkel, a vér szimbólumával hinti be, hogy sok vérük, azaz életük legyen odaát. Fegyvereire kezdetleges vonalakkal állatot vés. Nem dísz volt ez, túl sok volna ezt föltételezni erről a primitív valakiről, hanem az elejtendő állatok szimbóluma, mert ha a jelképet a kezében és így hatalmában tartja, majd a valóságos állat is könnyen prédája lesz. A barlangok mélyén talált festmények vagy karcolások sem díszítések voltak, mert ezeket ott élvezni sem lehetett volna az állandó sötétség miatt. S annyira mélyen benn a barlangok legfenekén nem is lakott ősember; hanem ezek is szimbólumok voltak. Az elejtendő állatok szimbólumai, amelyek mágikus erővel a valóságos vadászaton majd sikert fognak jelenteni. Ezek a barlangrajzok, ahelyett hogy tökéletesednének, vagyis mindig hűségesebben ábrázolnák az illető állatot, ellenkező irányba fejlődnek. Első pillanatban azt is mondhatnánk róluk, hogy degenerálódnak, mindig kevesebb vonalal ábrázolják ugyanazt, mindig sematikusabb lesz a kép, s a végén már csak díszmotívummá alakulnak át. Pedig ez nem visszafejlődés, ellenkezőleg, haladás, óriási lépésekkel való haladás előre, mert az ősember agyának fejlődése magával hozza az absztrakció képességét, s ennek legelső megnyilvánulása a stilizálás, a lényegre való visszavezetés, vagyis a szimbolizálás. De nem akarok eléje vágni a dolgoknak, mert a szimbólumok filozófiáját kicsit később szeretném érinteni.

Találtak barlangok mélyén agyagból való természetes nagyságú állatszobrokat is, amelyekről a mikroszkopikus vizsgálat kiderítette, hogy eredetileg agyaggal kitömött egész állatbőrök voltak, telve késszúrásnyomokkal, mert a nagy vadászatok előtt, valami idegekig elható rítusok között, tucatnyi szimbólum kíséretében, utánozó táncmozdulatokkal, vörös fáklyafénynél üvöltözve, szimbolikusan megölték az elejtendő vadat. Az egész

mágia csupa szimbólum. Akinek a képét, jelvényét a kezemben tartom, afölött hatalmam van, mert a szimbólum a primitív fölfogásban több már, mint egyszerű jel. Valóság, fény, realitás. Ezért vidéki helyeken, egyszerű emberek között, a bosszúállásnak még ma is az egyik módja a másik fényképét össze-vissza szurkálni. Mert ez a szimbolikus gyilkosság valóságos károkat fog okozni éppen a szimbólumok valóságos, egzisztenciális létezése és ereje következtében.

Íme, minden időben és minden helyen az emberiség valósággal be van temetve a szimbólumok tömegével. Nincs szükség külön argumentumokra, hogy a jelképek használata a természetünkből folyik, be van építve testünkbe, és gyakorolva a szimbólumokat – mondhatnánk így is – valósággal kiéljük a természetünket.

Most azután lássuk mindezek filozófiáját. A tézisem úgy hangzik, hogy a szimbólumok használata az ember szellemi mivoltának egyik legnagyobb, sőt – ez itt most túl merészen hangzik –, egyetlen bizonyítéka. Másképpen fogalmazva a problémát: egy materialista filozófiában elsüllyedni készülő ember számára a szimbólumok használatából merített érv lehet oly döntő erejű és cáfolhatatlan, hogy képes a komoly gondolkodót visszahozni azok közé, akik a létnek kettős formáját fogadják el: a materiális és spirituális formáját.

Több vagyunk, mint csak egy magasabb fokú állat. Van bennünk lelkiség is, amely a többi, kettő, négy és száz lábon mozgó lényekből hiányzik, és több vagyunk, nem azért, mert van vallásunk, tudunk szeretni, ismerjük a hűség legfinomabb formáit; nem azért, mert tudunk beszélni, számolni, építkezni, eszközöket használni, hanem egyedül azért, mert vannak szimbólumaink.

Nem a vallás birtoklása különböztet meg az állattól, két ok miatt: először, a vallás nem általános, habár az egyház mindent megtesz, hogy ezt bebizonyítsa. Vannak primitív népek, és tömegesen vannak, akiknél a vallás egyetlen forrása és formája az ijesztő, vak félelem és rémület ismertebb jelenségekkel szemben, és a vallás gyakorlása sem több, mint menekülés egy ismeretlen üldöző

elől. Ha valaki ezt a primitív félelmet és buta védekezést vallásnak nevezi, akkor elismerhetjük, hogy nincs ember vallás nélkül. De ha a vallás valamivel többet is jelent, pl. fölismerést, hódolatot, hálát, szeretetet, egy csöppnyi nemes érzést, akkor a vallás már nem tartozik a lényünkhöz, mert akkor nem hiányozhatnék egész néptörzsek-ből. Pedig hiányzik. Másodszor, ilyen vademberforma, úgynevezett vallás, fölfedezhető az állatokban is. Ahogyan a farkas megvonyítja a Holdat, ezt a félelmetes, nagy fehérséget; ahogyan a kutya fölneáz az emberre, gazdjára, van abban valami a legprimitívebb vallás legelső dadogásából.

A nemes érzelmek sem különböztetnek meg az állattól, mint a szeretet, hűség, hála, mert a vad indián törzseknek a szeretet fogalmára még csak szavuk sem volt a nyelvükben, ugyanakkor az állatok ragaszkodásáról, szeretetéről, hálájáról könyvtárakat írtak már össze. A legalsóbb fokon élő primitív népek nem tudnak számolni tovább kettő-háromnál. A háromra már azt mondják, hogy sok, s az ennél többre pedig: annyi, mint a hajam. Viszont tudjuk briliáns és abszolút hiteles kísérletekből, hogy nagyon sok állat háromig, sőt négyig is tud számolni, mert kölykeit négyig számon tudja tartani. Hiányukat négyen túl nem veszi észre, azon alul igen. Tehát van fogalmuk a határolt mennyiségről.

A lélektani rugók tudatalatti befolyása sem egyedül emberi privilégium. Ma már a pedagógia nagy alapelveit állatokon kísérletezik ki. Rendkívül szellemes megoldásokkal tengeri malacokban komplexusokat teremtenek, föltámasztják benne a kisebbségi érzetet. Az emberével teljesen azonos reakciókat váltanak ki az állatokból, és a probléma továbbfejlesztése, majd megoldása is hasonló fázisokon megy keresztül az állatokban, ugyanúgy mint az embereknél. A gyakorlati pszichológia lehetőségei már nem érvek az ember és az állat lényeges különbsége vitájában.

A nyelv használata sem döntő érv a különbségre, mert az állatok érzelmi beszéde több mint elfogadott tény, s az értelmi beszédre is, természetesen még kevesebb mint

primitív-formájára, érvek vannak. A vadkutya csak vonít, de nem tud ugatni. Az ugatás az emberrel való együttélés eredménye, erőfeszítés kifejezni magát, és ki is fejez sok mindent. S a beszéd megértése is része ennek a problémának; s tudott dolog, hogy az állatok mily rendkívül széles skálában értenek meg emberi beszédeket.

A technika sem döntő érv, mert sok állat valóságos *rancsót** épít magának; a majmok pedig botot dugnak össze, hogy elérjék a fölfüggesztett banánt, de előzőleg két széket tesznek össze, s arra másznak föl. A hangyák istállóznak levéltetveket, és gombákat valósággal tenyésztenek. Ellenvetik, hogy az állat nem halad, mert íme, a pók ma is úgy szövi hálóját, mint négyezer évvel ezelőtt a piramisok mélyén. De négyezer év ezen az alsó fokon nem idő. Az ember már ismerte a kőbaltát pattintott formájában, s tizennyolc-húszezer évig használta naponta, s csak ennyi mérhetetlen idő után jött rá, hogy nagyobb tud ütni vele, ha botra erősíti. Kell ennél lassúbb haladás?

A magántulajdon sem emberi privilégium. Amilyen csekély mértékben van meg a legprimitívebb törzsek között, ugyanolyan magas fokig eljut sok állatnál. Ami nálunk alsó fok, az náluk az elért maximum. Mindegy, a lényeg az, hogy találkozunk. Ahogy az állat megvédi fészket, oduját, sok majom a saját követ, amellyel a kókuszdiót mindig feltöri, és utána a követ eldugja – ez már magántulajdon. A fókacsaládok kijelölt kis területe is magán viseli a magántulajdon minden jellegét.

Azután a rosszaság sem szomorú kiváltsága az embernek, sem pedig szenvedélyei. Tudjuk, hogy a hangyák egy tetűféle izzadmányával lerészegednek, s gondosan nevelik őket, hogy mindig kéznél legyenek. A méhek valóságos rablóhadjáratairól is tudunk, s a kutyák, majmok között megtaláljuk az ember összes szexuális elfajulását. Ugyanakkor a büntudat is valósággal kiabálva jelentkezik olyan állatban, amely az emberrel él együtt. Viszont

* házat (A szerk.)

igen sok a legalsó fokon élő primitív nép, amelyik egyáltalán nem ismeri a büntudatot.

Tehát sem a vallás, sem a bűn, sem a nemes érzelmek, sem a matematika vagy a nyelv, haladás és technika, magántulajdon vagy szenvedélyek az egyetlen és döntő, vitán fölül álló különbségek köztünk és az állatok között.

Csak egyetlenegy valami az ember kizárólagos és a legkisebb vitán felül álló külön magántulajdona: s ez a szimbólumok használata. Jól figyeljük meg, ez az egyetlen egyedüli! Nincs olyan bika, amelyik külön saját zászlaja mint szimbólum alá terelné össze teheneit. Egy kakas sem képes soha egyetlen címer mint szimbólum alá összemöríteni alattvalóit. Ezek minden vitán fölüli tények. Nem is bizonyítom tovább. Az állat nem ismeri a szimbólumot, és nem is ismerheti, mert ő csak állat.

Filozófiai magyarázatunk a következő: A szimbólumban két mozzanat van. Az első egy absztrakció, amikor megteremttem. A materiális világban csak tények, teljesen befejezett valóságok léteznek. Ezekből csak a szellem tud elhagyni részleteket és kiválasztani azt a lényegét, ami így önmagában nem is létezik. A másik mozzanat, amikor a már megalkotott szimbólumot vonatkoztatjuk a teljes létező valósághoz, s fölismerjük a kettő viszonyát. Ez a viszony, ez az egyenlőségi jel az, ami abszolúte nem létezik a szó materialista értelmében. Mert van kettő, és van másik kettő, és van négy is a való világban külön-külön, de nincs egyenlőségi jel. Ez nem létezik. Nincs az, hogy ezek egyenlők; ez elképesztően nagy újdonság, a világ legnagyobb fölfedezése. Ha csak matéria volnánk, nem tudnánk soha fölfedezni, ami túl van a matérián; pedig az a viszony, hogy ezek egymás között egyenlők, hogy ez a szimbólum, ezt vagy azt jelöli, és nem mást, ez a viszony, helyesebben a mi viszonyításunk, nem létezik sehol, ezt csak a szellem tudja megteremteni absztrakciókkal és utána azonosítással, s mert az állatnak nincs szelleme, ezért csak mi tudjuk megteremteni ezt, s ezért a szimbólumok birtoklása a legnagyobb s talán egyetlen filozófiai érv, hogy mi több vagyunk, mint matéria, és több vagyunk, mint egy a sok állat közül még akkor is,

ha a létra legfelső fokán állunk. A szellemi értelem az egyetlen, amelyik főt tud fedezni viszonyokat, relációba tud hozni elvonatkoztatás útján különböző fizikai létezéseket. A szimbólumok születésének pedig ez az egyetlen módja és útja.

Mióta ezt így kidolgoztam a magam számára, külön gusztussal gyakorlom a mi nagyszámú szimbólumunkat a szabadkőművesek között, mert úgy érzem, a legmélyebb emberi sajátosságomnak engedek ezzel teret.

Már az operatív szabadkőművesség tagjai az összes többi céh példájára ezt az örök emberi tulajdonságot, a szimbólumok szeretetét magukévá tették, és fejlesztették ki magas fokra. Az igazi nagy kibontakozás azonban akkor következett be, amikor az operatív szabadkőművességet fölváltotta a spekulatív, amely már a dómok helyett az emberiséget magát *építette*, és az igazi kőművesek munkáit lelki síkon kezdte gyakorolni. A durva kő kifaragása önmagunk csiszolásává lett, a lábak derékszögben tartása és a köszönő mozdulatnak derékszöge pedig az egyenességet jelképezte. A kor szelleme segítette az első spekulatív páholyok megalakítását, hogy összes mondanivalójukat, a rend minden erkölcsi elvét szimbólumokban mondják el. Ezt nem kellett lefordítani idegen nyelvre, mert mindenféle nyelvű emberhez érthetően szóltak. Hosszú fejtegetések helyett az Angliából elinduló szabadkőművesség fölmutatta a függő ónt, és a francia, spanyol, olasz, német és japán testvérek egyszerre mind megértették, hogy a becsületességről, korrektségről, jellemes magatartásról van szó. Olyan volt ez, mint a szám. Leírom az 1964-et, minden nép ránéz, és saját nyelvén mást mond ki, és mégis ugyanazt olvassa le. A szimbólumokkal a szabadkőművesség bizonyos értelemben valószínűsítő eszperantót alkotott meg; olyan volt számára ez, mint az egyháziaknak a latin nyelv vagy a templomok egyetlen szimbolikája. Bármelyik idegen anyanyelvű szabadkőműves belépett akármelyik páholyba, ott mindent le tudott olvasni a falakról, szőnyegről, asztalok formájáról, szertartások mozdulatairól. Otthon érezte magát első perctől kezdve, és megértette az összes erköl-

csi utasítást, figyelmeztetést. Valami rendkívüli összekovácsoló erő van ebben, és a szabadkőművesség tudta ezt a végsőig kifejleszteni, elterjeszteni és erejét kihasználni. Segítette őt ebben az ember ösztönös hajlama a szimbólumok felé. Ez a szimbolizmus problémája a rend oldaláról nézve.

Most azután nézzük ugyanezt az ember oldaláról, aki ennek a rendnek tagja, s a kettőből megértjük majd, hogy miért lesz egy szabadkőműves a szimbólumok megértésén keresztül a rend igazi tagjává. Aki csak azért lép be, mert társaságot keres magának, vagy mert jó üzlethez vél összeköttetéseket találni, vagy mert önmagát képezni akarja az összejöveleken, állandó konferenciákon, az is szabadkőművessé lesz, mert ha van két ajánlója, fölveszik. De ha csak ez marad, akkor soha igazi szabadkőműves nem lesz, még ha pontosan jár is a gyűlésekre, megfizeti a köteles összegeket, és részt vesz a liturgikus munkákban. Én kipróbáltam magamon, mi lesz velem, ha megtanulom a szimbólumok nyelvét megérteni, és főleg megtanulok rá fölfigyelni. Öntudatos munkával, a jezsuitáknál megszokott koncentrációval rátörtem magamat arra, hogy a templom szőnyegének négyszögeit meglátva eszembe jusson: ez engem arra akar figyelmeztetni, hogy valamennyien egyenlők vagyunk. A fal frízére festett lánc az egységünkre hívta fel figyelmemet, és örültem, hogy itt lehettem.

Lassan azt éreztem, hogy állandó befolyás alatt állok, ahányszor beteszem a lábamat a cangallói székházunkba. Próbáltam kielemezni, vajon eljut-e ez a minden oldalról való prédikálás egészen a tudatom alá is? Vajon idővel jutok-e odáig, hogy a végtelen gazdag és igen szép szabadkőműves szimbolika úgy fog rám hatni, mint valami radioaktív besugárzás, amely titkosan ott bujkál a levegőben vagy bizonyos lelőhelyeken? És azt hiszem, az eredmény pozitív lett. Legalábbis merem azt hinni, mert ma ott tartok, öröm számomra bemenni a páholyba, és tetszenek a szabadkőművesek erősen kötött, fegyelmeztetett és jelentésekben gazdag mozdulatai, szertartásuk szépsége és a jelvények hangtalan szavai. A testvérek

között is kifejezetten jól érzem magam, és azt hiszem, gazdagabb lettem. A sok szimbólum azt a benyomást kelti bennem, napsütésben járok. Régi testvérek beszélnek hozzám a szimbólumunkon keresztül, amely valamikor rájuk is hatott, és ők is fölnéztek reá. Ez az, ami bekapcsol egy vérkeringésbe, amely térben és időben kiterjed a végtelen messzibe. Amikor fölemeljük poharunkat, és koccintunk a földön mindenütt elszórt szabadkőművesekre, valósággal látom, hogy mily nagyon sokan vannak, és mindenütt ott vannak, mert ha megjelenek közöttük, és néhány jelet megmutatok nekik, mindent megtesznek értem, segítenek, lakhatom náluk, nem leszek egyedül . . . s ilyenkor fölnézek a fal frizéjére, és rámosolygok a körben futó, zárt, odafestett láncra: azért fogadnak majd engem így, bárhová megyek is, mert minden páholyban ott prédikál reggeltől estig és estétől reggelig a lánc, a mi acélkemény egységünk szimbóluma. Ilyenkor önérzet tölt el, és szeretném, ha jönne hozzám most mindjárt egy afrikai néger vagy egy bármilyen nemzetiségű fehér, és szorítaná meg a kezemet egy bizonyos módon, és súgna a fülemben egy-két szót, és tudni fogom, kb. hány év óta szabadkőműves, meddig jutott már előre a fokokon, és hajlandó lennék mindenben segíteni, mozgatni a többieket, ha kell!

Most arra gondolok, hogy ellenségeink ilyenkor kórusban fölzúdulnak: ez az, íme, itt a szabadkőművesek gonoszsága, segítik egymást, összefognak valamennyien. Először is, sajnos nem fogunk össze valamennyien, mert nagyon sokan vannak, akik nem tárják ki lelküket szabadon a szimbólumok állandó prédikációi számára; másodsor, mióta bűn az, ha segítem a testvéreimet? Miért nem teszik ugyanezt a katolikusok maguk között? Emlékszem, amikor még a Kalotot vezettük P. Kerkaival, el tudtuk érni a tagok között azt a szolidáris szellemet, hogy segítettek egymáson ismeretlenül is, ha meglátták a másik mellén a Kalot jelvényt. Ez példa arra, hogy az ilyen testvériesség csak a nevelés és szervezettség kérdése, és ahol ez nincs meg, annak oka nagyrésztben a közömböség vagy pedig az elvekkkel való azonosítás hiánya. A Má-

ria Kongregáció tagjai nem segítik-e egymást éppúgy, mint a szabadkőművesek? Elég nagy baj, ha nem teszik. Legalább ne ítéljék el a szabadkőműveseket, akikre a 20. században el lehet mondani, amit a keresztényekre mondtak el a pogányok, s ezt az egyház még ma is büszkén emlegeti: „Íme, nézzétek, mennyire szeretik és segítik egymást!”

A magyar jezsuiták jól fognak rá emlékezni, ha elmondom most itt, hogy Szegeden P. Bus, aki azóta a dóm kriptájában diszhelyen van eltemetve, 1930-ban alakított a szegedi katolikus urak között egyesületet AVE címmel (Anyaszentegyházat Védő Egyesület), amelynek titkos célja volt a katolikusokat vezető pozíciókba juttatni, és sikerült is teljesen katolikus városházát megteremtenie. Íme, szabadkőműves módszer. Arra is emlékszem jól, hogy P. Bus valóságos pörölye volt a protestánsoknak, oly keményen prédikált ellenük, és még keményebb szavakkal konferenciázott a szabadkőművesek ellen. Én is sokszor meghallgattam, mert kiváló szónok volt, s nekem retorikában tanárom is. Micsoda következetlenség volt ez, most látom csak a maga teljes egészében.

* * *

Múltak az évek, és én szabályszerűen haladni kezdtem a lépcsőfokokon. Már segédgé lettem, és a szűken mért jogok kissé többet engedtek meglátnom és megtudnom. Részt vettem a tanoncok oktatásain, és azt láttam, hogy a szimbólumok szeretete és alkalmazása annyira uralkodik itt a szabadkőművességben, hogy még a múltat sem engedik tisztán megismerni. Sok előadást hallottam az intézmény keletkezéséről, de a nagy többségük legkevesebb Salamon király templomépítéséig vezette vissza a szabadkőművesek életét. Azóta tudom, hogy bár magasabb fokon a rítusok gazdagsága gyarapszik, de vele párhuzamosan a józan értékelés is. Én ezt ne tudtam kivárni, és bevettem magam cangallói könyvtárunkba, és kutattam a gyökerek, hagyományok és történelmi adatok között. Rengeteg fantasztikus teória, história került elélem, és eleinte valósággal elveszni éreztem magam, mint

valami sűrű őserdőben. Ezek szerint: elődeink voltak a dolmenek építői, a piramisok tervezői, Püthagorasz hallgató iskolája, a templáriusok és a dómépítők céhei. Amúgy szakszerűen foglalkoztam a történelem hajnalával, és minden idők kultúrtörténelmével, így aztán lassan kezdett kialakulni egy történelmileg elfogadható józan kép.

Közben összebarátkoztam egy testvérrel, O. F. egyetemi tanárral, aki igen széles körű kultúra birtokában belefúrta magát e kérdésbe. Többször összejöttünk, és én hallgattam józan fejtegetéseit. Ilyen iniciációs titkos testvériségek, mint a szabadkőművesség, már a világtörténelem kezdetén megtalálhatók különböző formákban. Föltehető, hogy már a történelem előtti korszakokban is léteztek. Amikor a primitív társadalmakban a munkamegosztás révén bizonyos csoportok alakultak ki, amelyek bizonyos tevékenységet együttesen végeztek, ezek tagjai gyakran titkos iniciációs társaságot alkottak. Így például a vadászok a történelem előtti korszakban vagy a modern korban a primitív népek között testületet alkotnak, amelyekbe új tagokat iniciációs szertartással vesznek föl; ezt és egyéb szertartásaikat titokban tartják. Ezek a titkos szertartások eredetileg azon a hiedelmen alakulnak, hogy a sikeres vadászathoz vagy bármely más tevékenységhez nem elég a szaktudás, a testi erő és ügyesség, hanem szükség van még bizonyos mágikus befolyásokra is a jó eredmények elérése végett. Hasonló a helyzet a régi papi testületekben is, ahol a mágikus elem még nagyobb szerepet játszott. *Canals Amerika őstörténete* című művében hangsúlyozza, hogy a férfiak iniciációs titkos társaságai a mezolitikus kultúrák fontos jellemvonásai, amelyek a ma élő mezolitikus primitív népek közt is megtalálhatók. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szabadkőművesek is hisznek szertartásaik mágikus erejében, mint a primitív népek. A szabadkőművesek szertartásainak nem mágikus, hanem szimbolikus és tradicionális jellege van.

Itt megjegyeztem, hogy az egyház szertartásainak is óriási a szimbolikus jellege, de ott már a kegyelem közvetítésének a ténye más rangot és értelmet ad az egésznek.

Egy teljesen hitetlen, pogány megfigyelő úgy jellemezhetné, hogy ezek az egyházi szertartások, például a keresztség vagy a papi rend fölvétele megőrizte az ősi szertartások mágikus erejét is, vagyis belső erőket közvetítenek. Tehát ha valakinek, úgy az egyháznak és a hívő katolikusoknak szabad a legkevésbé gúnyolódniok a szabadkőművesek szertartásai fölött, és a legkevésbé nekik szabad megvonni tőlük a jogot, hogy ezeket szabadon gyakorolják, mert ők maguk még sokkal jobban el vannak merülve ugyanennek az ősi emberi ösztönnek a napi gyakorlásában: az összes szentség kiszolgáltatása katolikus hit nélkül nézve mágikus erejű szimbolikus szertartás. Aláhúzza ezt az, hogy valamikor az ősegyházban még titkosak is voltak, éppúgy, mint az őseMBER szertartásai, és mint ma a szabadkőművesek rítusai. A mise titkos volt, s csak a beavatottak vettek rajta részt. Az ajtót *ostiarius* őrizte; ez külön, alsófokú egyházi rend volt, és még ma is az, külön gyakorlat nélkül. A szabadkőműveseknél ma is gyakorlatban van, s a külső és belső templomőr ott áll a helyén a gyűlések alatt.

Itt ismét O. F. vette át a szót. Mikor a történelem folyamán kifejlődött a fémek megművelése, a fémművesek technikai munkáikon kívül ugyancsak végeztek mágikus szertartásokat is abban a hitben, hogy ezek nagyon fontosak a megfelelő eredmény elérése végett. Mágikus szertartásaikat ezek a régi mesterek éppen olyan titokban tartották, mint a mesterségük műveléséhez szükséges objektív technikai ismereteket, és ezeket – mágikus szertartásokat és szaktudást – csak az iniciáción átesett újoncokkal, tanoncokkal közölték, lassanként a tanulóévek hatása alatt. Az iniciációs szertartások egy része már ezekben az időkben is szimbolikus volt. A fémművesek tudták, hogy a fémeket a tűz megolvasztva megtisztítja, mintegy újjászüli, és tudták, hogy a víz kimossa az oldható salakokat. Így jöttek létre a szimbolikus tűz- és vízpróbák, amelyek a mai szabadkőműves szertartásokban is megvannak, sőt az egyházban is, ahol a keresztségben vízzel mossák le az eredeti bűn salakját.

Beszélt aztán O. F. testvér az ókor nevezetesebb iniciá-

ciós társaságairól. Ezeket már én is alaposabban tanulmányoztam, s adatait ki tudtam egészíteni. Így szóba kerültek a híres Eleusis misztériumok gyökerei, melyek messzire nyúlnak vissza, szinte a történelem előtti időkre. Ugyanis a vadászatból a földművelésre áttért népek nyugodtabb élete, kényszerű türelme, amellyel az elültetett mag föltámadását ki kellett várniok, lassan gondolkodóbbá tette az embereket. A mag kikelési folyamata elmélkedésre kényszerítette. Maga előtt látta, hogy az, amit ő a föld alá eltemetett, új életre tudott támadni. Sőt az új életnek egyenes föltétele volt az előzetes halál és temetés. Ez összehasonlításokra vezette őt. A növények életében tapasztalt nagy fölfedezést átvitte a saját elmúlásproblémájának megfejtésére. Ő is él most itt egy életet, de ha igaz a növények példája, akkor neki is vissza kell térnie a földre, meg kell halnia, hogy új életre támadhasson. Képzelt személyeket öltöztetett föl ezekbe az új nagy megfigyeléseibe, megszemélyesítette a kalászt, az összes gabonafélét (*cereales*), és elnevezte ezt a személyt *Ceres*-nek, aki természetesen anya volt, s gyermekét, a magot elragadta *Pluto* az alvilágba, a föld alá; meghalt, el is lett temetve a szántóföldeken. De az anya nem nyugodott meg, és bolyongva keresni kezdte elveszett gyermekét, és bánata oly nagy lett, és az egész természet oly nagyon együtt érzett vele, hogy minden elfagyott, minden elszáradt, hideg tél lett. Mire az istenek megijedtek, és elrendelték, hogy *Pluto* köteles minden évben visszaengedni a földre *Ceres* leányát, s amikor ez valóban megjelent, amikor a mag új életre támadt, az anya öröme határtalan lett, s az egész természet vele kacagott, és kitavaszkodott minden, meleg nyár lett; de őszre az istenek rendelkezése folytán a magnak újra vissza kellett térnie a sötét alvilágba *Pluto*hoz; anyja újra búsulásnak adta magát, s a vele érző természet újra télre fordult. Az elmúlás problémáját szebben talán meg sem fogalmazhatta volna az ember önmaga megnyugtatóására. A kultúra hajnalán az ember nem absztrakt szavakkal bölcselkedett, hanem megszemélyesített cselekvő gondolatokkal. Mivel már akkor is csak kevesen szerettek a nagy kérdésekkel foglalkozni,

ezek a kevesek zártkörű társasággá lettek. Bölcselkedéseiket a megelevenített allegorikus drámán keresztül mondták el egymásnak, ők maguk játszották le rítussá fejlődött események keretén belül. De ez már nem volt sem érthető, sem alkalmas a tömegek számára. *Odi profanum vulgus et arceo!* Gyűlölöm a közönséges tömeget, és kiűzöm! – kiált föl Horatius. A titokba úgy kellett az újoncokat bevezetni, iniciálni. Ezzel természetesen együtt jár a titoktartás is, az eskü, az árulók megbosszulása, a fokozatok kiépülése. Mivel a legenda szerint Cerest bolyongásában Eleusis városa fogadta be nagy szeretettel, ezért hálából megtanította őket a földművelésre. Hatalmas nagy templomot emeltek ezért tiszteletére, és életének történetét, a halál és új élet nagy problémáját a beavatottak, mint valami titkos misztériumot, őrizték és fejlesztették maguk között.

Teljesen új filozófiai tartalommal és céllal, más vidékeken is alakultak ki ilyen misztériumok, mint például Memphisben, vagy pedig helytől függetlenül egy-egy misztikus személyhez is kapcsolódhattak, mint például az *orfikus* misztériumok, amelyek Orpheusz személyéhez fűzték az elmúlás és visszatérés gyötrő problémáját és valamelyest elfogadható megoldását. Ezek a helyek az emberi többre vágyásnak voltak a szentélyei, az iniciáltak a különb emberek voltak, akikről nagy klasszikus írók, mint a szicíliai Diodorus, tisztelettel szólnak. Pindaros egyenesen azt állítja róluk, hogy ők azok, akik ismerik az élet célját. Aristophanész az iniciáltak kórusában egy helyen azt mondja, hogy a nap és a fény egyedül az ő számukra létezik. Ciceró is dicsérőleg szól róluk, és azt mondja, ők azok, akik megtalálták az istenséggel való egyesülés módját.

Ezek és más titkos iniciációs társaságok hagyományai az ókorból átöröklődtek a középkorba, és intenzív hatást gyakoroltak a középkori Európa több intézményére. Középkori iniciációs testvériségek voltak például a lovagrendek, mint a templáriusok is. A céhrendszeren belül a céheknek is voltak iniciációs szertartásaik és titkos összejöveteleik. Minket elsősorban az építészek, kőfaragók és

kőművesek céheinek ilyen nemű szertartásai érdekelnek, különösen a legmagasabb kulturális fokon álló katedrálisépítők céhei. Mi ezeket az építőcéheket *operatív* kőműveseknek nevezzük. Ezek a kőművesek mint a katedrálisok építői nagyobb tiszteletet élveztek, és magasabb társadalmi és kulturális fokon állottak, mint a többi céhek általában. Az, hogy nekik titkos szertartásaik és egymás fölismerésére jeleik voltak, már 1326-ban fölhívta magára az egyház figyelmét, és az avignoni zsinat ezeket el is ítélte. Ezekre a titkos jelekre praktikus szükség volt. A katedrálisok építői országról országra vándorolva ezekkel a titkos jelekkel igazolták magukat az idegen országokban. A katedrálisok építői úgynevezett páholyokban (*logias*) ültek össze, hogy dolgaikat megbeszéljék, és szertartásaikat a beavatatlanok előtt titokban tarthassák. Idegen kőművesek ezekben a páholyokba csak a titkos jelekkel való igazolás után léphettek be. E páholyok egy része alkalmi épület volt az építendő katedrális közelében vagy magában az épülőfélben levő katedrálisban. A *Loge* szó a német *Laube* szóval rokon eredetű, és ideiglenes épületet jelent; azonban a német kőművesek a hasonló jelentőségű *Hütte* szót használták. A leghíresebb német állandó kőművespáholy a strasbourgi dómban volt. A legrégebbek pedig valószínűleg Magdeburgban 1211-ben és Kölnben 1250-ben voltak. Tudjuk, hogy nagy páholyok is léteznek, egy időben öt, és ezek székhelyei Köln, Strasbourg, Bécs, Zürich és Magdeburg voltak. A német operatív kőművesek 1275-ben nagy kongresszust hívtak össze Strasbourgban, és ott Steinbach Ervint nagymesterré választották. 1459-ben pedig Regensburgban újabb kongresszusuk volt; az utolsó ilyen kongresszust 1546-ban tartották ismét Strasbourgban.

Hasonló volt a helyzet Angliában is. Legrégibb dokumentumunk ebből az országból a Halliwell-féle kézirat, amelyből tudjuk, hogy az angol kőműves céheknek vagy testvériségeknek is voltak titkos hagyományaik és szertartásaik. Ezekkel foglalkozik a valamivel későbbi Cook-féle kézirat 1430-ból. Tudunk egyéb fontos dokumentumok létezéséről is, mint például az Old Charfes.

Az operatív kőművesek páholyai Angliában alakultak át *spekulatív* páholyokká, azaz szabadkőművességgé. Franciaországban az operatív páholyok tovább működtek egészen a 18. századig, és a szabadkőműves páholyok angol hatásra ezektől függetlenül keletkeztek.

De hát hogyan történt ez az átalakulás Angliában? Miért alakultak át a dolgozó, operatív kőművesek céhei és páholyai értelmiségi, spekulatív társasággá? Már a középkorban szokásba jött, hogy a kézműves céhek nem kézműveseket is fölvettek mint tiszteletbeli tagokat. Az operatív kőműves céhekben ezek voltak a *befogadott*, acceptált *mason*-ok. Magas társadalmi állású személyekről volt szó, akik a céhet pártfogolták és segítségére voltak. Rendszerint a katedrálisépítés „megrendelői” közül kerültek ki. A 16. században a katedrálisok építése már nagyjából befejeződött, és a kőművesek inkább profán épületek konstrukciójával foglalkoztak. Ugyanakkor egyre jobban divatba jött a *befogadott* kőművesek fölvétele. A nagy katedrálisépítések megszűntével a kőműves testvériségeknek, páholyoknak különösen a magas szellemi nívón állók, egyre kevesebb valódi operatív kőműves és egyre több adoptált, befogadott, úgy is mondhatnánk, tiszteletbeli szabadkőműves tagja lett.

A valódi operatív kőművesek szellemi nívója csökkent, és már nem érezték jól magukat a lassan számbeli fölénybe jutott *intellektuelek* között. 1670-ben az aberdeni páholy tagjainak háromnegyed része nem operatív, hanem csak befogadott kőműves volt. Tudjuk, hogy 1694-ben Orániai (III.) Vilmos is ilyen páholy tagja volt. 1703-ban a londoni Szent Pál páholy szabályai között ezt találjuk: „A kőművesség privilégiumát nemcsak az építő kőművesek élvezik, hanem – mint ahogy ez már szokásban van – más, különböző foglalkozású egyének is, ha őket szabályszerűen fölvtették és iniciálták a rend tagjává.” Ez a szabály azonban csak egyik tényezője volt a fejlődésnek, de teljesen nem tudja megmagyarázni. A másik fontos, sőt döntő tényező az volt, hogy ezekben az időkben szokásba jött a haladó szellemű, kulturált egyéneknek a páholyokba való fölvételi kérelme, éppen mert ezek las-

san a szellemi és tekintélyi kiválóságok találkozóhelyévé lettek.

Ezen folyamat azután 1717-ben azzal fejeződött be, hogy négy londoni páholy, amelynek tagjai már kizárólag *spekulatív*, elfogadott, azaz szabadkőművesek voltak, nagypáholyt formáltak, és lefektették alkotmányaikat, amely a régi operatív páholyok és nagypáholyok hagyományos szabályzatán, jelvényein és szertartásain alapultak. Ez az alkotmány hosszú, tradicionális fejlődés folyamán alakult ki, az első londoni nagypáholy ezt csak megszövegezte, és írásba foglalta régi dokumentumok alapján. Tehát a szabadkőművesség nem szándékosan és öntudatosan megalapított egyesület, melynek szabályait megvitatták, megszavazták és megfogalmazták, szükség esetén azután módosították, hanem lassú fejlődéssel természetesen kialakult egyesület.

A szabadkőművességet éppen ezért pontosan meghatározni nem is nagyon lehet. Megközelítően azt mondhatjuk, hogy hosszú múlton keresztül kifejlődött szervezet, amely az emberi testvériség és haladás szolgálatában áll. A szabadkőművesek régi, szimbolikus szertartásaikat és összejöveteleiket a nem iniciált profánok előtt hagyományból titokban tartják. A nem iniciált profánok ezeket a szertartásokat és szokásokat nem érthetik meg, jelentőségüket nem foghatják föl. Ennek következtében ezeket értetlenül néznék. A szabadkőművesek fölfogása szerint csak azok ismerhetik meg ezeket, akik föl is tudják fogni, és magukévá tudják tenni. Az iniciáció maga ünnepélyes szertartás, amely az újonnan fölvettnék a szabadkőművesekhez való tartozását jelképes formában megpecsételi. Tehát a szabadkőművesség iniciációs szervezet, pontosabban: iniciációs titkos testvériség.

Azon történelmi ténynek, hogy a szabadkőművesség a valódi kőművesség keretein belül és mintegy abból alakult ki, szimbolikus jelentősége van. A középkori kőműves céhek hagyományait legendaszerűen a jeruzsálemi templom építőire vezették vissza, különösen Salamonra, aki a bölcsességnek valódi szimbóluma volt. Az intellektuális kőművesek katedrálisa szimbolikus, mint ahogy

építőmunkájuk is az; ők az emberiség nagy szellemi katedrálisán dolgoznak, és szertartásaik, szimbólumaik nagy része erre vonatkozik: az Istent is a Világmindenség Nagy Építőmesterének hívják; maguk az építőmesterek jelvényeit viselik, sőt még a jegyzőkönyvnek a neve is *építészeti vázlat*.

* * *

Nemegyszer megtörtént velem, hogy bementem canggallói székházunkba, és ott a roskadozó kupola alatt a folyosó végén elnézegettem a jövő-menő testvéreket, s megkérdeztem magamtól, tulajdonképpen mit is akarunk mi itt? Miért az a nagy sürgés-forgás? Mi értelme annak, hogy komoly férfiak kis köténykéket raknak föl magukra, és gondosan ügyelve a kopogások mennyiségére, sőt ütemére is, bebocsátást kérnek oly gyűlésekre, amelyeken csak az ő fokozatukon levők jöhetnek össze. Éppen a napokban történt meg, hogy egy főmester látogatóba ment egy tanonc társaságában a Humanitas páholyba, ahol történetesen éppen második fokon dolgoztak, mert néhányat segéddé kellett avatni. Nagyon kellemtelen volt, utána tárgyaltam is néhány testvérrel, de ki kellett a tanoncot küldeni. Mehetett haza először földalattin, majd autóbuszon, és a végén kis *kollektívón* valahová az ötödik külvárosba. Közben az eső is úgy esett, mintha öntötték volna. Amit itt leírok, mind megtörtént. Micsoda titkok mehettek ott azon a késő éjjeli összejövételen, hogy egy messziről bevergődött testvért hazaküldtek, mert egy fok hiányzott nála? Egyáltalán semmi titok nem volt ott, csak fegyelem.

A segédek avatása a legegyszerűbb, leírni sem érdemes. Még unalmas is, összehasonlítva a tanoncok iniciálásával vagy a mesteravatás elragadó szertartásával. Kiakasztanak néhány táblát, amelyeken tudományos és építészeti stílusok elnevezései, nagy bölcselők nevei olvashatók. Ezek lesznek kommentálva és főleg a jelentőségük megmagyarázva, hiszen a segédtestvér nem fog valóságosan algebrai számításokat végezni, sem pedig korinthuszi oszlopfőket kifaragni. Lehet, hogy a testvér, akit azon az

estén hazaküldtünk, építészmérnök volt, de itt most közöttünk csak inas.

Mikor egyszer bementem a könyvtárunkba, és kértem Aurelio Almeida hatalmas könyvét, az *El consultor del Mason*-t, amely közli az összes grádus rítusát, a könyvtáros megjegyezte, hogy nekem ezeket még nem szabad olvasnom. Igaza volt, de ugyanakkor az is igaz, hogy Almeida könyvét bármelyik profán megvásárolhatja, vagy nagy könyvtárakból kikérheti, és a szabadkőművesek összes titkát az első betűtől az utolsóig elolvashatja, föltéve, ha lesz hozzá elég türelme. A tragikomikum az egészben az: nem fogja senki elhinni, hogy a szabadkőművesek csak ezeket titkolják, pedig azóta már teljes meggyőződéssel tudom, hogy csakis ezeket és semmivel sem többet. Titkolják például azt, hogy a XVIII. gráduson milyen szimbólumokkal, milyen erények gyakorlására biztatják az avatandó testvért. Az meg aztán egy tucat lakattal lezárt titok, hogy például a XXXII. gráduson a Venerable Gran Commentador többek között ezeket mondja: „Csupán azok alkothatnak maradandó és gyümölcsöző műveket, akik az erkölcsi és fizikai törvények megtartásával élnek; a többiek csak saját összeomlásukat készítik elő.”

Ez a mondat csak egy a sok megjegyzés közül, amely kíséri az ilyen hosszú avatási szertartásokat. Szinte fölvanul az emberiség egész szellemtörténete. A legnagyobb alakok pár szóval elmondják programjuk lényegét. A legnagyobb szellemi áramlatok is hitvallást tesznek tanaikról, és az avatandó XXXII. gráduson figyelemmel hallgatja ezeket, és mindegyiktől tanul, mert lelke minden szép és jó felé nyitva kell legyen. Amikor például a keresztes hadjáratokra kerül sor, az egyik testvér a következőket mondja a szertartáskönyv szövege szerint: „A keresztes hadjáratoknak megvolt a maguk értelme, haszna és nagysága. Az önmegtágadásnak és az áldozatnak csodálatos megnyilvánulásai voltak egy ideálokért való érdektelen küzdelemben. E hadjáratok kezdték fölrázni a középkort tepedtségéből; létrehozták a lovagrendeket, előkészítették a városállamok megszületését, kibontották

a nagy keresztény haza gondolatát és érzéseit, és elindították a nemzetközi kapcsolatok kifejlődését Európában és Keleten. Mégis, a célt, amelyért létrejöttek, nem tudjuk a magunkénak vallani. Fegyvert ragadni azért, hogy a vallást terjesszük, a népeket leigázzuk, amelyek azt nem akarják elfogadni, mindezt mi nem tartjuk erénynek, és nem támasztja föl lelkesedésünket, sőt ellenkezőleg, mindezt mélységesen elítéljük. Ha a szabadkőművességnek kereszties hadjáratot kell hirdetnie, ezt csak a lelkiismereti szabadság érdekében tenné meg, amely pontosan ellentéte a hitetlenek ellen viselt háború gondolatának. Rendünk nem engedi meg az erőszak alkalmazását a vallás vagy egy gondolat terjesztése érdekében.”

Idéztem ezt a részletet az igen hosszú szövegből, amelyet a XXXII. grádus szertartáskönyve tartalmaz, mert az ellentétek gyökeréig hatol le. Sokszor kerestem a szabadkőművesség létezésének titkát, és főleg a rengeteg szertartás, szimbólum és titkolódzás értelmét. Nemesgyezer láthattak a testvérek ott a cangallói ház folyosóján nekitámaszkodni annak az ócska szobornak, amelyik egy elmélkedésbe merült hindu istenfélét ábrázolt, s amelyről senki sem tudta nekem pontosan megmondani, tulajdonképpen kit ábrázol? Kedvenc elmélkedési helyem volt, mert ránéztem arra a titokzatos arcra, és úgy éreztem, ez a szabadkőművesség. Azután egy szép napon elvitték onnan, s a helyére hoztak egy józan és reális, vastag és fekete San Martin bronz mellszobrot, megtisztelve ezzel a haza alapítóját és egyben a Lautaro első argentin szabadkőműves páholy létrehozóját. Megint nekitámaszkodtam, most már az új szobor talapzatának, és megkérdeztem magamtól: ez a csere vajon nem akar-e mély értelmű szimbólum lenni? Ugyanis a mi „titkaink”, bár rendkívül mély értelműek, és nagy igazságokat tartalmaznak, de mint titkok csak szegény és olcsó gipszből vannak, ellenben ami bennük valóság, azok a San Martinok, és ezek ércből vannak.

Ott, az új szobor tövében elmélkedtem megint egyszer arról, hogy ha mi itt örökké csak az erényekről és a bölcsességről beszélünk, és a világnak csaknem minden

szimbólumát összehordjuk, akkor mi rosszat találhat bennünk mégis az egyház? S eszembe jutott az előbb idézett szöveg a szertartáskönyvből a keresztes hadjáratokkal kapcsolatban. Jogos elismeréssel szól róluk, de még jogosabban elítéli őket, helyesebben az elvet, hogy erőszakkal téríteni akartak. Kis tévedés van a megállapításban, mert a keresztes hadak nem téríteni akartak, hanem csak visszafoglalni a Szentföldet a pogányoktól, de áll mégis az igazság, hogy a kereszténység igen sok esetben erőszakkal térített, mint Nagy Károly, Szent István idejében és azokban a századokban, amikor a *cuius regio eius religio* elve uralkodott, és a jobbra-balra, régi és új hitvallásokba rángatott feudális nagyurakkal együtt óriási tömegek voltak kénytelenek egyik óráról a másikra hitet cserélni. A szabadkőművesség soha senkit még nem akart erőszakkal meghódítani a saját igazára, csak egyért küzdött: a szabad gondolkodásért.

Íme, itt a nagy szakadék! A szabadkőművesség a maga idején lázadás volt a gondolatszabadság mellett, és ezt eleinte titkolta. Majd nyílt harcot kezdett ennek érdekében, de amíg az utcán nyíltan hirdette ezeket az elveket, otthon a páholyaiban szimbólumokba és szertartásokba öltöztetve mondta el önmagának, s ezt a fajta hirdetését az egyébként nyílt elveknek titokban tartotta, s tartja mind a mai napig a megtámadott ember sokszor oktalanságig fokozódó makacsságával. Már csak azért sem mutatja meg! Holott egész külső szereplése trombitával és szabadságharcok sorozatával hirdette a bent rejtegetett elveket. Semmi más logikus magyarázatot eddig még nem tudtam találni erre az érthetetlen titoktartásra.

Amikor a szabadkőművességet kiközösítették a titoktartás miatt, még volt valamelyes értelme ennek, mert abban az időben maga az általános közszellem inkább a múlt tradícióihoz ragaszkodott, és csak bizonytalanul nézett a haladás felé. Az egyház maga is drákói szigorral őrizte hagyományos tanításait még oly esetekben is, amikor erre szüksége nem volt, mint a Galilei-pörben. Akkor ajánlatos volt titkolni, hogy az egyik legnagyobb emberi érték a szabadság, mert ez azokban az időkben valóságos

forradalom volt, különösen az egyház szemében, bár ma az egyház csodálatos egyszerűséggel kijelenti, hogy ő mindig a lelkiismereti szabadság alapján állott. De minek titkolja még ma is a szabadkőművesség a szertartásait, amelyek ezeket az elveket sugározzák, amikor ma már az egész világ így gondolkozik, sőt az egyház is rátért erre az útra.

A múltban a szabadkőművesek gondolkozása úttörő elv volt, valóságos pionír munka; a civilizált világ túlnyomó többsége nem vallotta magáénak, sőt a múlt hagyományaihoz makacs merevséggel ragaszkodott. De ma már az egész világ átvette ezt a mentalitást, sőt rohant előre a másik véglet felé, amely a mindig új és újabb hajszolások és valóságos hiszékenység minden fantasztikussal, képtelenséggel szemben, amelyeknek legnagyobb ajánlólevele a mai kor embere számára éppen az, hogy újdonságok. Ma már lassan a szabadkőművesség az ő józan, és mondjuk így, *klasszikus* szabad gondolkozásával elmaradt reakcióssá lesz a legújabb generáció előtt, amely már semmit sem tart szentnek. Ugyanakkor nem lehet megvádolni a szabadkőművességet azzal sem, hogy Goethe bűvészinasa volna, aki föltámasztotta az erőket, s már nem tudja irányítani őket, mert ezek az erők más forrásokból eredtek, s a szabadkőművesség velük kapcsolatban ma már közelebb érzi magát az egyházhoz, mint a túlzó szabados fölfogásúakhoz, akik mosolyognak minden szimbólumon és minden tradíción és az egész szabadkőművességen és az egyetemes egyházon.

Az egyház már messze túlhaladta saját régi merevségét. Türelmessé lett a más felekezetűekkel szemben, egyetért a tudományos kutatásokkal, és segít profán tudósoknak a Bibliáról kimutatni, hogy milyen forrásokból másolták össze az egyes fejezeteket, holott valamikor még egyetlen betűjében sem volt szabad kételkedni. Az egyház ma kénytelen elnéző lenni, mert nem egy esetben ő is rászorul a múlttal kapcsolatban józan és természetes elnézésre. Így született meg a *Pacem in terris*. Meg kellett, hogy szülessék, sokkal égetőbb kényszerből, mint valamikor más problémákkal kapcsolatban a *Rerum nova-*

rum e világra jött, de oly szerény igényekkel a már egész világon dübörgő szociális reformkövetelések között, hogy negyven év múlva úgy kellett a *Quadragesimo anno*-val újra kiásni és jelentőségre emelni a kérdést, ha az iránymegjelöléshez szokott egyház nem akart csak a vég-szóra megérkezni. A *Pacem in terris* erős hasonlóságot mutat a *Rerum novarum*mal az időszerűséget illetően, és módfölött sajnálatos lenne, ha XXIII. János pápa forradalmi programjára ugyanaz a sors várna, mint a *Rerum novarum*ra, és majd negyven év múlva újabb körlevéllel úgy kelljen ennek is a segítségére sietni. Mit nyert volna az egyház új hívek megszerzésében és saját tekintélyének növelésében, ha a *Rerum novarum* megvalósításáért többet tett volna, mint az a kevés, amivel a történelmi fejlődés után cammogott. De még a *Quadragesimo anno* után két évtizeddel is nekünk a Kalotban valóságos üldözést kellett elszenvednünk, mert programunk szociális szellemű volt, és főleg mert nem maradtunk meg egyetemi és főiskolai katedrák előkelő magasságában, hanem leszálltunk a megvalósítás poros és sokszor sáros útjaira. A *Pacem in terris* szeretnénk ma a megvalósítás útján elindulva látni, és nem csak esetleg negyven év múlva.

Ma pedig ezeket írja: „Minden embernek megvan a természetes joga arra, hogy személyiségét tiszteletben tartsák, jó hírnevét megőrizhesse, és legyen szabadsága az igazság keresésére és az erkölcsi rend határain belül s a közjót nem sértve meg kifejezni és megvédeni saját elveit.” Pár sorral lejjebb pedig így folytatja a nagy pápa: „Az ember jogai között el kell ismernünk azt is, hogy Istent saját helyes lelkiismerete szerint tisztelhesse.” Rendkívül súlyos jelentőségű szavak. Forradalmian más irányt szabnak az egyház állásfoglalásának a más felekezetekkel szemben, és következésképpen a szabadkőművesekkel szemben is, akiket éppen vallási türelmük miatt ítélt el oly keményen. Nem akarom én fejtegetni ezeknek a pápai szavaknak a tartalmát, gyakorlati következményeit, hanem idézem P. Bea Ágoston kardinális szavait. Őszentsége után ő a legilletékesebb az egész egyházban, mert a zsinat keretén belül működő Keresztények Egység-

gét Előmozdító Titkárság elnöke. Az 1963. április 16-ai hivatalos jelentések szerint Bea kardinális egyik, a leginkább „meghallgatott” tanácsadója XXIII. János pápának, és a Vatikán szóvivője a keresztény egység ügyében. Ő volt az, aki napokkal ezelőtt a római katolikus egyházzól úgy beszélt, mint a „vallásszabadságnak védője évszázadok óta”.

Az újságok jelentése szerint ezeket mondta: „Az egyház által elfogadott elv, hogy minden embernek megvan a joga kiválasztani a saját vallását, vagy egyáltalán semmi vallást sem választani.” Ezzel a kijelentéssel az egyház szabadgondolkozóbb lett a szabadkőművességnél, mert a klasszikus *masoneria* megköveteli az istenhitet. Az idézett napon Bea kardinális a New York-i Plaza Hotelben főhelyen ült a tiszteletére ajánlott vacsora alkalmával. Az egyházfejedelem mellett ott ültek a banketten Mns. R. Cushing bostoni bíboros, Nelson Rockefeller, New York város kormányzója, R. Wagner, New York város polgármestere, C. D. Jackson, a Life kiadója, Henry P. V. an Dusen, az Egyesült Teológiai Szeminárium elnöke, Joshua Heschel Ábrahám, az Izraelita Teológia főabbija; ugyancsak ott foglaltak helyet a következők: Muhammed Zafrulla kán, az Egyesült Nemzetek soros elnöke, U Thant főtitkár, Gyakovoz érsek, a görög ortodox egyház primása és Stephen G. Spottswood, az afrikai metodista püspöki egyház egyik feje.

Bea kardinális sajtókonferenciájában megismételte főnti kijelentését, és hozzáfűzte, hogy a vallásszabadságról és lelkiismereti szabadságról tett megjegyzései nemcsak az ő egyéni véleménye, hanem az egyház hivatalos álláspontja. Nyilatkozatát így fejezte be: „Mind az egyénnek, mind maguknak a társadalmaknak meg kell hagyniuk minden személynek a szabadságot vallási kötelezettségeit illetően, mert ez következik az ő szabadságának mindenkitől elismert gyakorlásából.”

Nehéz volna ennél világosabban megszövegezni a vallási türelem alapelveit, amelyeket, ha más gyakorol, és nem a szabadkőművesek, senkinek sincs joga vallási közönynek címezni és elítélni; pedig eddig ezt tették. Az

egyház a *Pacem in terris* enciklikával a kezében nem tarthatja fön­n a szabadkőművesek ellen a régi, rendkívül türelmetlen időkb­en kimondott kiközösítését. Annál kevésbé, mert az egyház már elkezdte gyakorlatba venni a más felekezetűekkel való közös templom használatát is. Aki ennyire átvette a szabadkőművesek szabad gondolkozását, már nem íté­lheti el őket.

Emlékszem jól, gyerekkoromban úgy tanultam, hogy bűn idegen felekezet templomába bemenni. Később a teológián azt tanultam, hogy csak az a bűn, ha idegen vallás istentiszteletén részt veszek. Ilyen felfogás és elvek mellett a szabadkőművességet csak elítél­ni lehetett, mert ez minden felekezetet befogadott falai közé, és minden vallás híveit meghagyta a maga vallásának gyakorlásában. Sőt, a különböző fokokra való fölemelés alkalmával valamennyi nagy vallásalapítót is megszólaltat, hogy mindenki hallgassa a sajátját, és ugyanakkor okulást merítsen a többiek nagy és az egyetemes emberiséget érintő gondolataiból.

Példaképpen idézem a XXXII. grádus szövegéből Kung Fu-ce szavait: „Én vagyok Konfucius, a Bölcs, aki Kínának erkölcsi kultúrát adott, amely százszor értéke­sebb, mint bármely anyagi kultúra. Tanításomnak a lényegé nem más, mint a szív egyenessége és a felebarát szeretete. Viselkedésünknek egyetemes szabályát ezekben a szavakban lehet összefoglalni: kölcsönösség. Én voltam az első, aki megszövegeztem az élet legfőbb szabályát. »Ne tedd azt másnak, amit nem akarsz, hogy neked tegyenek.«”

Érdekes megemlítenem, hogy amikor az Úr Jézus tanításáról van szó, korrektül csak az evangéliumból idéz. Mindjárt az első szava adja meg a lényegét: „Én vagyok a názáreti Jézus, aki életét adta az emberek üdvösségéért.” És utolsó mondata is az egyik legalapvetőbb tanítást tartalmazza: „Keress először az igazságot, és a többi hozzáadják neked.”

Ma, amikor az egyház már napi gyakorlatába fölvette, hogy különböző vallásokkal egy templomot használhat, és elismerte mindenki jogát ahhoz, hogy szabadon vá-

lassza meg vallását, mi megbotránkozni való marad abban, hogy a szabadkőművesek is szabadságot engednek a testvéreknek, hogy mindegyik a saját vallását gyakorolja? Rendkívül fontos megjegyzés, hogy a szabadkőművesek nem közömbösek, hanem türelmesek, és emiatt lettek kiközösítve; de vajon lehet-e őket még ma is büntetni azért, amit már maga az egyház is gyakorol? A föloldás meg fog történni, mert nem lehet türelmes elveket hirdetni, és ugyanakkor továbbra is türelmetlenül kiközösítve hagyni azokat, akik már előbb útmutatói voltak ugyanennek a jóindulatnak.

Az egyház kánonjogilag és dogmatikailag csak ezek miatt ítéli el a szabadkőművességet. Amit azután ehhez a nagyközönség hozzáad, egészen más kérdés; ezt később fogom részletesen letárgyalni. Ezek szerint a szabadkőművesek tartják kezükben a világ kormányzását, és ők a felelősek minden gonoszságért, ami a földön előfordul. Püspöki pásztorlevelek tömege hirdeti ezt szószerűen. Erre vonatkozóan én, aki mindkét ellenfelet belülről és magas helyein ismertem meg, a következőket mondhatom: ez pontosan annyira igaz, amennyire megfelelnek a valóságnak a szabadkőműves összejöveteleken elhangzó fölolvadások és viták megállapításai, amelyek szerint az egyháziak tartják a kezükben a világ kormányzását, és ők a felelősek minden gonoszságért, ami a földön előfordul. Ezzel szemben az igazság az, hogy számos és döntően súlyos tényező közös eredője a világ sorsának mai haladási iránya. A szabadkőművességnek nincs egyetlen világközpontja, sem egyetlen láthatatlan vezetősége, amely utasításokat ad ki, és milliónyi szabadkőműves vakon engedelmeskedve viszi a végromlásba a világot. Az egyes országok nagypáholyai egymást kölcsönösen elismerik, mintegy diplomáciai kapcsolatot tartanak fenn, de megmaradnak egymástól teljesen függetlenek. Az egyetlen laza összekötő kapocs, hogy az Unión de la Gran Logia de Inglaterra* tekintélye olyan nagy, hogy akiket ez elismer, és akikkel ezt a vékonyka kapcsolatot

* Az angol nagypáholy. (A szerk.)

fönntartja, azokat ismerik el egymás között a többiek. Ennek az angol nagypáholynak szabályzata fölsorolja, hogy csak azokkal veszik föl a kapcsolatot, akik ilyen meg amolyan föltételeket megtartanak. Például hisznek Istenben, és gyűléseiken a Bibliát teszik ki az oltárra. Ha új nagypáholy alakul, az angolok szokásos pontosságukkal megnézik, hogy a föltételek száz százalékig meg vannak-e tartva. Ha igen, elismerik őket. Ha nem, az új nagypáholy kívül marad ebből a közösségből, mintegy heretikussá, szakadárrá lesz, és csatlakozni fog a francia Gran Orienthez, vagy sehová sem. De arról szó sem lehet, hogy egységes világírányítás volna itt. Ez megvan a római katolikus egyházban, de nem a masonériában. Mosolygunk magunk között, amikor Argetinában egy közönségnek nem tetsző politikai manővert hajt végre akármilyen politikus, mindjárt végigszalad az országon a jól értesült megállapítás: íme, a szabadkőművesek keze!

Hogy mennyire megbízhatatlan a közvélemény, saját tapasztalatomból tudok rá példát hozni. Egy előkelő magyar családnál voltam nem is olyan régen hivatalos teára, és ott megismerkedtem egy volt magyar katonatiszttel – nevét irgalomból elhallgatom –, aki felelőssége tudatában hosszan előadta, hogy ők már hosszú idő óta állandóan ellenőrzik a szabadkőművesek Santa Fén levő székházát, ahol a magyar Kossuth páholy is működik, s eddig már összejegyezték a körülbelül 500 szabadkőműves nevét, akik hetenkint járnak be az összejövetelekre. Hallgattam, mert nem akartam magam leleplezni – könyvem akkor még nem jelent meg –, de fölvilágosíthattam volna az illető jól értesült urat, aki a nagyobb hatás kedvéért sejtetni engedte, hogy ő is szokott turnusban ott álldogálni, nagy plajbással a zsebében, hogy az Avenida Santa Fén semmiféle szabadkőműves székház nincs, az a Cangallón van, és a Kossuth páholyának csak 45 tagja van, havonta csak egyszer jönnek össze, és akkor is nyolc-tíz hiányzik közülük. Körülbelül ilyenek azok a „jólértesülések”, amelyek szalonok teáin és pamfletek olcsó nyomatain szoktak napvilágot látni.

Nemegyszer végignéztem már a mi legfelsőbb vezető-

ink csoportján egy fürkésző jezsuita tekintetével és a legőszintébb megismerés szándékával, és megkérdeztem magamtól, melyik lehet ezek közül a korrekt, becsületes, sértés nélkül úgy is mondhatnám, kispolgári urak közül az, aki a nemzetközi érdekeket szolgáló rendeleteket átveszi és végrehajtja? De kikkel hajtja végre? Legalább csak egyre gyanakodhatnék. Újra és újra sorra veszem őket, de olyan ártatlanok, sokszor, mondhatnám, nainvak, annyira ismerem őket, hogy még csak távolról sem tudnám bármelyiket is megsérteni, hogy ilyet föltételezzek róluk. Missziót látok abban, hogy az élettemmel kezdek: sem én nem lehetek itt félrevezetve, sem pedig ezek a testvérek itt nem lehetnek külföldi titkos akaratok bérencei. Vannak lélektani törvények az életben, és ezeket ismerem, és tudom, hogy ez a becsületes orvos vagy az az egyetemi tanár vagy az az asztalosmester, akik följutottak a szabadkőműves piramis csúcsára, és akik olyan jó családapák, mint a páholyok többi közkatonája, nem lehetnek részesek abban, hogy fölforgató elemek a ház biztonsága ellen merényletet követtek el tegnapelőtt, vagy pedig hogy az argentin *peso* esett a dollárral szemben. Pedig számtalanszor hallom ezeket a nevetséges vádakot. Világviszonylatban pedig ugyanígy, a már elpolgárosodott szabadkőművesek nyakába varrták a második világháborút, a hirosimai atombombát, a kommunizmus előretörését és a szerbiai földrengést.

Az ember mindig keres megokolást azokra a bajokra, amelyeknek megfékezése nincs a hatalmában. Az epilepsziát évszázadokon keresztül a legnagyobb komolysággal és összeszedett jámborsággal a papok gyógyították az ördögűzés kétségtelenül impresszionáló liturgiájával, amelynek szövegét Róma fogalmazta meg és hagyta jóvá. Ezen teljesen fölösleges ma utólag csodálkozni és megbotránkozni. Ilyen kérdésben Róma nem tudná magát kivonni az egész kor meggyőződése alól; az egyház vezetői, papjai a kor gyermekei voltak, és vérükben, agysejtjeikben hordták magukban a kor fölfogását. Áll ez az orvostudományra is. Nem akarom felsorolni az idevonatkozó fantasztikus történeteket a pestis kórokozóiról,

a vízibetegségek gyógyításmódszereiről és orvosságairól, amelyek között kiszáritott béka lenyelése szerepel. Az emberiség ezeken már túl van.

De van másfajta betegségcsoport is. Amely nem az individuumokban ütközik elő, hanem a társadalmakban, a nemzetközi élet alakulásában, a gazdasági verseny manővereiben. Ezeknek is megvannak a maguk rendkívül komplikált okai, felelős egyénei, titkos céljai, amelyek láthatólag mint valami csúf fekély vagy epilepszia jelentkeznek, csakhogy, mivel nem egyedekről van szó, hanem egész népekről, ezért háborúnak, krízisnek, leánykereskedésnek vagy hasonlóknak nevezzük el őket.

A közvélemény, a pamfletirodalom ma még ott tart, hogy ördögüzéssel próbálja ezeket is gyógyítani. A legáltalánosabb az, hogy a szabadkőművesség az okozója és szerzője mindezeknek. Ezen a téren még nem jutottak el odáig, hogy ugyanazzal az alaposággal és lelkiismeretességgel vizsgálják ki ezeknek az okait, mint ahogy ma már föl kutatják a betegségek kórokozóit is. A szabadkőművesek reakcióját pedig ezekkel szemben önmagamon mértem föl. Őszinte leszek: amikor baráti körben, ahol fogalmuk sincs, hogy én szabadkőműves vagyok, elkezdi ezeket a neveléses meséket, és úgy festenek meg bennünket, mint a világ urait, akik minden fontosabb szálát a kezükben tartanak, akik döntenek háború és béke fölött, tönkretesznek iparágakat, mert véletlenül több buzgó katolikus van bennük érdekelve, megvallom, jól esik ezeket hallanom, hízelegnek. Egy pillanatra csaknem magam is elhiszem, hogy én ilyen hatalmas szervezet tagja vagyok, érzem önmagam jelentőségét nőni, és nem is nagyon tiltakozom ellenük. Csak hadd higgyék ezeket, legalább félnek tőlünk, pedig mennyire nem igaz ez!

Ilyenkor visszagondolok a cangallói testvérekre, és most bocsánatot kérek tőlük jelen megjegyzésemért: mosolyognom kell azon, hogy ők úgy festenek, mint akik aktív részesei egy országok feletti nagyhatalomnak, amelyik a világ sorsát intézi. Még egy városrész sorsát sem intézik, sőt sokszor saját kis irodájuk, üzletük, műhelyük is együtt süllyedezik a többi százezerrel. Hát így festenek-

nek a világ félelmetes urai? Ha már elszenvedjük a kiközösítés büntetését, legalább volna értelme az egésznek. Elérkezett az ideje, hogy megértsék egymást azok, akik végeredményben a komoly lelki fölemelkedésért küzdöttek eddig is egymás mellett, de ugyanakkor egymás ellen.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VALLÁS-E A SZABADKÖMŰVESSÉG, VAGY SEM?

Két testvér számára letelt a szabályzat által előírt idő, hogy a XIV. fokozatról fölkerüljenek a XVIII-ra. Kivizsgáljuk eddigi viselkedésüket, megvitatjuk, dolgoztak-e eleget a páholyokban? Szavaztunk, s én mint ügyész és szónok kihirdetem az eredményt: valamennyi golyó fehér, tiszta és folt nélküli. A titkár hivatalos levéllel értesítette a két testvért, hogy ezen a napon feketébe öltözve jelenjenek meg a cangallói székházban. A közbenső három fokozatot egyszerű közléssel fogják megkapni, de a XVIII-at a szabályos szertartások keretében.

Ott álltunk a kapitulum termében, amely ünnepélyessé volt földíszítve. Nem fogok leírni mindent, mert messzire túlnyúlna e könyv keretein, hiszen három helyiségben fognak a szertartások lejátszódni, s mindegyik másként lesz földíszítve. Az első szoba például sötét drapériával, telehintve ezüst színű cseppekkel és megvilágítva három tizenegy ágú gyertyatartóra tűzött 33 kis lánggal. A terem hátsó sarkában három fekete oszlop áll, két méter magas mindegyik, s mindegyiken átlátszó háromszögben a következő szavak egyike: Hit, Remény, Szeretet. A szónok testvér emelvénye előtt összetört oszlopok, téglák, elhagyott öreg szerszámok.

A munka megnyitásakor a jelöltek kívül várakoznak. Bent a teremben a szokásos kérdés-feleletekkel indul el a szertartás. Az elnök megkérdi az első felügyelő testvért, mi az ő első kötelessége? Jön a válasz: ellenőrizni, hogy a kapitulum idegen betolakodóktól védve van-e? Az összes óvintézkedés megtörtént, majd az elnök így folytatja: „Ez az az óra, amikor a templom kárpitja meghasadt, amikor a nap elsötétült, és a sötétség kiterjedt az egész földre. Az ötágú csillag elhomályosult, a szabadkőművesek szerszámjai eltörték és szétszóródtak, ez az az óra, amikor a Faragott Kő vért és vizet izzadott, és a szabadkőművesség palotája összeomlott, és a megrendülés eluralkodott közöttük.”

A szokásos kalapácsütések hangzanak föl, amelyek a megkezdett munka szimbólumai. Ennek a fokozatnak a szertartásai különösen azt jelenítik meg, hogy a testvérek a világ sok ferdesége között keresik az igazságot, a biztos támpontot. Az ajtón kopognak az eggyel alacsonyabb fokozat jeleivel, mire a templomőr testvér (az ősegyház *ostiarius*!) jelenti, hogy keletről és nyugatról jött testvérek vannak itt, akik a sötétségben, a sziklák és szakadékok között eltévedtek, és most vezetőt keresnek, aki visszaviszi őket a helyes útra. Az elnök még egyszer megvizsgálta őket, tudják-e a saját fokozatuk jeleit és szavait, majd megkérdezte tőlük, milyen cél vezeti őket ezen az úton. A válasz megjön: nem akarják megmondani, elárulni, de az a benyomás róluk, hogy komoly, jó szándékúak.

Beengedik az ajtón a jelölteket, és bemutatják őket a gyülekezetnek. Mindez komolyan és méltósággal történik.

Most a baldachin alatt ülő elnök szólal meg: „Testvéreim, nagy szomorúságban és kétségbeesésben ülünk itt. Sűrű sötétség veszi körül a földet, amely tele van hintve fölfordulással és gyásszal. Mindenütt az erőszak uralkodik mint egyetlen parancsoló. A szó, amely más időkben oly hatalmas volt, ma már nem képes meggyőzni az embereket. Lázadás tör ki az értelem, az igazságosság és az igazság ellen. Az emberek nem hallgatnak már másra, csak a szenvedélyeik és vágyaik szavára. Az értelemnek ebben a végzetes összeomlásában a mi munkáink is megzavarodtak, már a mi testvéreink sem ismerik meg egymást. Mit várhattok ti mitőlünk?”

Az eltévedt testvérek válaszolnak: „Nem ti tanítottatok meg bennünket arra, hogy az emberek semmit sem tudnak elérni mások segítségével nélkül? Ezért vezetőt kérünk tőletek, hogy kivezessen bennünket e romok és sötétség közül.”

Az elnök: „Hová akartok menni?” A válasz rendkívül mélyértelmű: „Oda, ahová a Mester szava bennünket küldött. Menekülünk azokról a nyomorúságos helyekről, ahol a tévedés megdönti az igazságot; ahol az igazsá-

got elfojtja a gyalázat; ahol az ember csak önszeretetének szolgál, és ambícióját elégíti ki. Keresünk olyan hazát, ahol földi hitvallásunkat betölthetjük, mert kell új hazának lennie, hisz lehetetlen, hogy az egész földön csak a gonoszság uralkodjék.”

Az elnök most megkérdi tőlünk: „Ki az a Mester, akiről beszéltetek?” A válasz igazi klasszikus szabadkőműves felelet: „A mienk és a tietek. Ez épp eleget mond neked.” Azért klasszikus szabadkőműves felelet, mert mindenkire ráhagyja, hogy azt az Istent tisztelje, akit ő igaznak tart.

Erre az elnök mély értelmű szavakkal elküldi őket vezető segítségével a helyes útra. Felejthetetlen látvány. Ahányszor részt vettem ezen a szertartáson, mindig mélyen megrendített. A szabadkőműves testvérek sötét ruhákban, itt-ott megvillanó, földre támasztott kardokkal a kezükben a két hosszú fal mellett sorokban állanak. S most elvonul előttük a kis csoport, elől a vezető, kezében botra tűzött kis lámpával. A nagy termet csak a gyertyák világítják be, és ők mennek körben. Már harmadszor fordulnak meg, amikor a vezető megáll az egyik oszlop előtt, és leolvassa a belülről kivilágított fölírást: Hit. És hozzáfűzi: Ez a kezdet! Majd folytatják fáradhatatlanul az utat körül a teremben. Lépteik ütemében van valami szuggesztív erő, s a gyertyák fénye mellett mindenki akaratlanul is azon gondolkozik, amit az imént hallott: a Hit! De már meg is állnak a másik fekete oszlop előtt, amelyen csak egy szó ragyog kivilágítva: Szeretet! Hangosan leolvassa a vezető, és hozzáfűzi: Jó úton haladunk! Többször voltam már én is vezető. Nemegyszer láttam közelről, hogy egyik-másik testvérnek könny csilant meg a szemében. Ki tudja – gondoltam magamban –, talán sohasem kapott még ez az ember életében igazi szeretetet. És hányan vannak ilyenek! De már megy is tovább a helyes utat keresők kis csoportja, és újabb fordulat után megállnak a harmadik oszlop előtt: Remény! Ehhez is fűz a vezető megjegyzést: Meg fogunk érkezni!

A jelölteket visszavezetik eredeti helyükre, s az elnök

megkérdi tőlük: „Mit tanultatok az úton?” Válaszukban elmondják, hogy találkoztak a Hit, Remény és Szeretet oszlopaival. Ekkor az elnök hosszan kifejti, hogy ezek mit jelentenek. S az utolsó szimbolikus utazással még egy tanítást ad arra az esetre, ha újra eltévednének. Maga az elnök indul el a vezető kíséretében, aki a kis lámpájával világít előtte, s amikor a Hit oszlopához érnek, ez kialszik. Amikor a Szeretet oszlopához érnek, ez is kialszik; csak az utolsó oszlop, a Remény fénye nem alszik el, mire az elnök ott az oszlop előtt a testvérek felé fordul, és így szól: „A reménység az, amely mindig világít számunkra. Ezt a fényt kövessétek, testvéreim, mert vele megtaláljátok a Hitet és a Szeretetet is.” Még néhány biztató szó után a szertartásnak ez a része bezáródik, és kezdődik a jelöltek átvezetése az úgynevezett vörös terembe.

Itt is dramatizálva, szemünk előtt lejátszódik, hogy a két eltévedt testvér elindul most már a remény fénye mellett folytatni az utat. Keresik az elvesztett szót – a szabadkőműves liturgiának ezt a valóságos vörös fonálát, amely minden lépcsőfokon végigvezet, s amelyet végre itt megtalálnak és hangosan felolvassák: INRI* -- mire a Hit és Szeretet oszlopainak fényei újra kigyulladnak.

Majd jön az eskü, amelynek szövege így kezdődik: „Isten előtt esküszöm és megígérem . . .” Csak az eskü végén jön elő a szokásos szabadkőműves kifejezés: „A Világegyetem Nagy Építőmestere.” Amikor az elnök megérinti a jelöltek jobb vállát a karddal, ezeket a szavakat intézi hozzájuk: „A Hit, Remény és Szeretet tegyen titeket olyanokká, hogy az összes ember, a ti testvéreitek, csak áldani tudjanak benneteket.” Befejezésként valamennyien átvonulunk egy másik terembe, ahol a *misztikus vacsorának* nevezett szertartással hitet teszünk a testvéri egység szétörhetetlen köteleikeiről. Ez a szertartás is rendkívül szép, és tele van mélyértelmű szavakkal és szimbólumokkal: a kereszt alakban fölállított asztalt vörös szegélyű fehér terítő borítja, középen tizenegy gyer-

* Jesus Nasareus, rex Judeorum. (Názáreti Jézus, a zsidók királya.) (A szerk.)

tyás kandeláber s hatalmas ezüst tálcán, ezüst korsókban vörösbor és kis kenyerek . . . Valamennyien vándorbotokkal a bal kezünkben vonulunk be az egyszerű *cenakulumba*.* Egy parázstartóban eleven tűz ég; a termet jó illat tölti be.

Ott állunk némán az asztal körül, amikor megszólal az elnök: „Mielőtt szétválnánk, együnk ugyanabból a borból, jelképezve ezzel, hogy mindig jobban egyek kell legyünk, és szeretnünk kell egymást. A vándorbot, amelyet kezetekben tartotok, szimbóluma az élet útjának, jelképe az éberségnek, és a parancsolást is jelenti, amelyet okosan kell gyakorolni. Közeledjünk a testvéri asztalhoz, üljetek le.”

Csendben leülünk, miközben a ceremóniamester a nagy ezüsttálon a kenyeret és bort az elnök elé teszi, aki itt ebben a percben a család feje, és ősi szokás szerint egyszerű szavakkal kéri Isten áldását az erősítő ételre és italra, „amelyet magunkhoz fogunk venni Isten nagyobb dicsőségére és önmagunk táplálására”. Mindenki a neki jutott kenyérdarabot és pohár bort megosztja a jobbról és balról ülő szomszédaival, és egy falat kenyeret és bort, amely megmarad, a parázon elégetik. Ugyanott elégeti az elnök a háromszögű papírlapra írt jelszavát is a XVIII. fokozatnak. Az utolsó szavak, amellyel elbocsát valamennyiünket az elnök: „Távozzunk el békében, és ne felejtsetek el, hogy az egész földön terjeszteniünk kell az érényeket, amelyek a hitből és szeretetből fakadnak. A béke legyen veletek.” S mi ráfelelünk: „Úgy legyen.”

Ilyen egy szabadkőműves fokozat szertartása. Most szinte érzem, valósággal megrohannak a kérdések és ellenvetések tömegei. Van, aki egy ilyen jelképes dramatizálást nevetségesnek és érett férfihez méltatlannak tart. Nincs igaza, mert ez egyike a legősibb és legmélyebb emberi tulajdonságoknak. Ezt gyakorolja az egyház is, amikor nagycsütörtökön a püspök megmossa tizenkét koldus lábát, és meg is csókolja. Van, amikor elénekli az egyház, valóságos színpadi szereposztással bent a temp-

* ebédlő (A szerk.)

lomban a passió történetét. Az pedig teljesen relatív dolog, hogy kinek mi neveltséges, mert például egy protestáns nem kevésbé fog mosolyogni azon, amikor a püspök az olajokat megáldja, és az összes jelenlevő pap sorban térden hajt háromszor az olajos üvegek előtt, és fönnhangan énekl: *Ave sanctum oleum** – és belefúj az üvegbe. Különböző felekezetek esküvői szokásai is rokonságot tartanak az ősi szimbolikával. A klubok életéből is számtalan példát lehetne fölhozni mély értelmű szokások mai napig is fönnmaradt gyakorlatából. Különösen a tradíciókat tisztelő régi és előkelő klubokban található még fönn, mint a szebb idők emlékei.

Mások azt mondják, elolvasva ezt a valóságos liturgiát, hogy íme, a szabadkőművesség egy a többi vallás között. Ha ez igaz volna, akkor ott kellene hogy üljön a második vatikáni zsinaton a többi felekezet megfigyelői között, és nem lett volna szabad kihagyni esetleg csak azért, mert harcot folytatott a szabadkőművesség az egyház ellen, ugyanis a többiek is harcoltak ellene, néha még keményebben is. A szörnyűséges harmincéves háborút nem a szabadkőművesekkel, hanem a protestánsokkal harcolta végig az egyház. Éppen az a nagy új örömhír – Euangelion –, hogy az apostoli lelkű, szent XXIII. János pápa mindenki számára egyformán meghirdette a békét és kiegyezést, és nem szeretnénk elhinni, hogy ő a szabadkőműveseket ebből ki akarta volna zárni.

Ismét mások azt is mondhatnák az imént ismertetett szertartással kapcsolatban, hogy micsoda intézmény az, amelyik ily hatásosan hirdeti meg a nagy igazságokat, és ily következetesen ajánlja tagjainak az erkölcsös életet, és ezek mégis megmaradnak éppen olyan hibákkal teli embereknek, mint a többiek. Válasz helyett én is kérdést teszek föl: vajon a katolikusokon érezhetően meglátszik-e, hogy oly sokat járnak misére, és hogy oly sokat prédikálnak nekik? Senki az egyházat nem fogja lebecsülni azért, mert mérhetetlen sok házasságtörő, sikkasztó és gyilkos katolikus nevelést kapott. Az már emberi dolog,

* Üdvözlégy, szent olaj. (A szerk.)

hogy nem fog rajtunk a jó; az igazságot mindig bizonyítékok tömegével kell előtárni, és mégis, alig hogy elfogadják az emberek; a butaság ellenben magától terjed; az erkölcsöt hirdetni kell, és alig fog keveseken; ellenben az erkölcstelenség magától árad ki, mint valami megduzzadt folyó.

A probléma azonban fönnáll, és szembe kell vele néznünk: vallás-e a szabadkőművesség, vagy sem? Megvallom őszintén, voltak pillanatok, amikor magam sem tudtam határozott választ adni, úgy kellett alapos megfontolásokkal összeszednem az érveket mellette és ellene. Körülbelül egy évtizeddel ezelőtt az egyik testvérrel kettesben tartottunk nyilvános vitát a Lealtad páholyban erről a kérdésről. Ő azt az álláspontot védte, hogy a szabadkőművesség nem vallás, én az ellenkezőjét. Emlékszem, nagy lett az érdeklődés a páholy tagjai között, és nyilvánvalóvá lett, hogy ez a probléma a többieket is foglalkoztatja. Évek múlva még jobban kicsiszoltam az érveket, újakat is szereztem hozzájuk, s az anyapáholyokban is tartottam erről egyedül előadást. A reakció ugyanaz lett. Kevéssel ezelőtt pedig nagy meglepetésemre beszélgetve az argentin szabadkőművesség egyik legjelentősebb személyiségével, azt láttam, valósággal hajlik afelé, hogy a *masoneria* egy a népek vallásai közül; sőt szívesen venné, ha a kereszténység bizonyos fajta felekezetévé lenne. Láttam is őt levezetni liturgikus cselekményt, és annyira komolyan, összeszedetten és méltósággal végezte, hogy valósággal papot véltem fölfedezni benne. Betetőzte ezt, hogy az Estrella del Oriente páholyban az ifjabb Lloveras testvér, a tanoncok közvetlen előljárója, úgy rendbe szedte újoncaink népes csoportját, hogy még azt sem nézte el nekik, amikor a lábukat az összejövetelek alatt keresztbe rakták. Ez ellen már fölláztam, főleg mert az egyik igen lelkes és értékes tanonc – egyébként már embernyi ember – azzal védte meg előttem a szigorú fegyelem helyességét, hogy ő itt valóságos templomban érzi magát. Erre azt válaszoltam neki, ha én is így érezném magamat, még ma itt hagynám az intézményt. Ezekután újra hozzá

ültem, és ismét átgondoltam az érveket, és mindent mérlegre tettem.

Ezek szerint a szabadkőművességnek igen sok gyakorlata azt bizonyítja, hogy vallással állunk szemben. A helyiségnek, ahol az összejöveteleket tartják, templom a neve; temploma pedig csak a vallásoknak szokott lenni. Az egész székházat is lehet templomnak nevezni, a Buenos Aires-i épület pedig külön is rászolgált erre az elnevezésre. Emlékszem, amikor még nem találtam rá a szabadkőművesekre, egy alkalommal ott mentem el a Cangalón, és fölhívta figyelmemet az épület, s még pillanatra meg is álltam mérlegelve, vajon milyen felekezet temploma lehet? Aztán továbbmentem, keresni a szabadkőműveseket. Igaz, vannak egészen modern, új épületek is, sőt ezek vannak többségben, amelyek a legkevésbé sem látszanak templomnak, de ez nem jelent semmit, mert Szabó Dezső például Budapest egyik modern templomát nem minden ok nélkül *Isten garázsának* nevezte el, amely mellett az árva torony úgy álldogált, mint valami szomorú Twist Olivér. Nem az épület külseje, hanem magának a páholynak berendezése beszél arról, hogy nem profán gyülesterem, hanem templom. Először is – legalább elvben – a szabadkőműves templom orientálva van tengelyével kelet–nyugat irányba, mint az ortodox templomok és számos más vallás temploma. Ez az orientáltság hangsúlyozva is van a mennyezet freskójával, amely a bejárattal szemben a főmester feje fölött ragyogó fölkelő napot ábrázol, kevéske felhőzettel, amely felhők sűrűsödnek, sötétednek, és a bejárat felett már tömör éjszakává lesznek, ahol a Hold szimbóluma is föltűnik a csillagok között.

A bejárat fal két szélén egy-egy magas oszlop áll, amely a Salamon templomában levő két elődjének nevét viseli. Ha nem volna igazi templom, lehetne a falakra bármilyen képet fölakasztani, de nem lehet. Még a nagy és híres szabadkőművesek arcképeit sem. Ezek a folyosókon vannak elhelyezve, és az épületben levő igazi gyülesteremben. Éppen ez a megkülönböztetés mutatja, hogy a páholy maga igazi templom, tehát benne vallási szertar-

tások folynak. Az előírás szerint ablaka sem lehet, legfeljebb fönn magason néhány szellőztető nyílás, melynek vak kéményén keresztül érintkeznek a külvilággal. Ez kifejezetten bizonyos templomok jellegzetessége volt az ókorban, mint például a Mithra tiszteletére rendelt földalatti szentélyeké. Az is lehetséges, hogy a *mason* templomoknak ez az előírása a katakombákra akar emlékeztetni; úgynevezett kápolnáinak csak felső szellőztető nyílásaik voltak.

Van továbbá a szabadkőműves templomokban oltár is, és rajta a gyűlések alatt ott kell lennie a kinyitott Bibliának. Legalábbis a klasszikus szabadkőművesség ezt a leghatározottabban előírja; csak a szakadároknak számító ateista páholyok helyettesítik a Bibliát hol állami törvénykönyvvel, hol pedig teljesen üres lapokból álló, egyetlen betű nélküli könyvvel, amelybe mindenki azt a szent könyvet, vagy kedvenc filozófusának főművét helyettesíti be, amelyiket akarja. De ezek a szabadkőművesek az angolszász irányzatúak közösségéből ki vannak zárva. Az ő viselkedésüket a klasszikus szabadkőművesség szemére vetni éppen olyan volna, mint az egyház szemére vetni azt, hogy a keresztény unitáriusok nem hisznek a Szentháromságban. Épp ez a feszültség, sőt ellenségesség mutatja, hogy a Bibliának liturgikus, hitvalló jellege van, tehát vallási vonatkozása tagadhatatlan.

A gliptikában a lángpallos kifejezetten vallási jellegű, a szabadkőműves liturgia előírása szerint a főmester a gyűlések alatt ezt a kardot használja szemben a többiek sima kardjával. Bizonyos esetekben orgonakiséret van előírva, s éppen ezért a jobban fölszerelt páholyokban harmónium is van. Jobban megérezni ennek vallási jellegét és jelentőségét, ha ellentétes oldalról mutatom be ezt az érvet: Még elképzelni sem tudom, hogy az avatás feszült pillanataiban, amikor a főmester fölszólítja a jelentkezőt, hogy gondolja meg még egyszer vállalkozását, és elmélkedjék azon, miért is akar ide közénk jönni, s ekkor a szokásos, gyakorlatban levő orgonaszó helyett vidám zenekar valami vidám tánczenével csalogatná vég-

ső döntésre a bekötött szemű megszeppent jelenkezőt. Az orgona templomokban született meg, s még ma is ott érzi magát legotthonosabban.

A páholyokon belül a tisztségeknek és bizonyos fokozatoknak sajátos külön nevük van, amelyek messzire elütnek a profán jellegű intézmények elnevezéseitől, ellenben kifejezetten a legkülönbözőbb vallásokban alkalmazott elnevezéseket használja fel. Így például a páholy vezetője Venerable* mester. Közvetlenül mellette ül a Diaconus, akit küldözget üzeneteivel, ha szükség van rá. Az első felügyelő testvér mellett ül a Subdiaconus. A számtalan papi jellegű elnevezésből példának még csak egyet ragadok ki. A XVIII. fokozat elnökségének neve Athesatha, eredeti jelentése: a papok feje.

A templom fölszerelése, a liturgikus gyakorlatokban alkalmazott eszközök mind arról tesznek vallomást, hogy itt vallással állunk szemben. A gyertya használata s esetenként előírt száma: 3, 7, 9 vagy 11, úgynevezett szent számok. Voltak pillanatok, amikor a liturgia folyamán az egyenként eloltott gyertyákat nézve, a katolikus nagyheti szertartások között éreztem magam. Nem egy szertartása közben a szabadkőművesség parázon elégett tömjént is használ; a jelentkezőket egyik útja alkalmával a főavatáskor a vízzel való szimbolikus megtisztulásnak veti alá, amely a keresztelés távoli emléke. Minden fokozatnak megvan a maga szimbolikus képe, amely tele van rajzzal, az istenség legkülönbözőbb jeleivel, ősi vallási szimbólumokkal. Aki ezeket a sokszor igen érdekes képeket nézi, amelyek a páholy közepén a minden esetben kockás szőnyegre, a földre vannak letéve, sohasem fogja azt érezni, hogy a profán festészet valamely alkotása előtt áll, hanem ellenkezőleg. Vallásos emlékeket fog benne föltámasztani. Ez a céljuk is ezeknek a festményeknek.

A szabadkőműves szertartások szövege meg hangosan hirdeti, hogy itt vallást gyakorolnak. Maga a szabadkőművesség is liturgiának nevezi ezeket, és különböző ritu-

* Tisztelendő. (A szerk.)

sokról beszél ugyanúgy, mint maga az egyház; liturgia és rítus két olyan szó, amely kizárólag a vallási frazeológiának szótárából került elő; de nemcsak a nevük vallási jellegű, hanem maguk a gyakorlatok is azok. Minden gyűlést, jegyzőkönyvet, hivatalos iratot a Világmindenség Nagy Építőmesterének tiszteletére nyitnak meg. Nem egy szertartásban az utolsó szó a testvérek hangos *ámén*-ja, amit nem héber formában, hanem saját anyanyelven mondanak ki: úgy legyen!

A fokozatokra való fölemelés liturgiája tökéletesen át van szöve vallási vonatkozásokkal, bibliai történetekre való utalással. A salamoni templom fölépítése és Hiram Abif szereplése, aki a tervező és munkákat vezető legendás személyiség. Köréje fonódik a legtöbb hagyomány; továbbá az „elveszett szó” keresése végig csaknem az összes fokozatokon az elveszett kegyelemnek és a dolgok helyes megismerésének a jelképe, s amikor egy *mason* halad fölfelé a fokozatokon, s végre megtalálja, ennek kifejezetten vallásos jellege és jelentése van, legalábbis külső látszat szerint. A fokozatok egész fölépítése és belső szerkezete minden bizarr elnevezésük ellenére, amelyeknek messze századokra visszanyúló eredetük van, az állandó tisztulás és emelkedés leghatározottabb jeleit mutatják. Ez is a vallás tisztító és tökéletesítő erejére emlékeztet.

Hideg kritikával nézve – ezt pedig igyekeztem mindvégig megőrizni, és most különösen ügyelek, hogy a legkevésbé se legyek elfogult –, meg kell állapítanom, hogy az egész lépcsősorozatban van egy minden tiszteletet megérdemlő törekvés a mindig nemesebb, tisztultabb felé. Csak rosszakarat és elfogultság magyarázhat ezekben színházi pózokat, nagyképű címkórságot, tökéletesen elfelejtve, hogy ő, aki ezt maró gúnnyal bírálja, ugyanilyeneket gyakorol öt utcával odébb egy másik templomban, de azokat nem tartja groteszkeknek, mert beleszületett, és ministráns kora óta részt vesz bennük. Mert egyik sem groteszk, mert hagyományokon alapszanak, és azokból az időkből valók, amikor az emberek az elbeszélte dolgokat a megjelenítéséig gesztusokkal kísérték.

Első pillanatra bármilyen abszurdumnak is tűnhetik föl, de elemezve fokozatok jelentését, tanítását, és amit elvár tagjaitól, határozott hasonlóságot fedeztem föl Szent Ignác lelkigyakorlatainak lelki fölépítésével. Külön alapos tanulmányban lehetne ezt kifejteni, itt most csak azért említem meg, mert bizonyító ereje van arra vonatkozóan, hogy a szabadkőművesség egy fajtája a vallásgyakorlatnak.

Növeli ezeknek a gyakorlatoknak és magának az egyszerű gyűléseknek is liturgikus, tehát vallási jellegét, hogy van ceremóniamester is, továbbá hogy minden mozdulat elő van írva, és közben csend uralkodik, nem lehet közben fölállni és összevissza mászkálni, nem is beszélve arról, hogy például a cigarettázás is tilos e gyakorlatok között. Vettem részt olyan összejövetelen, ahol közben dohányoztak, s az asztalon valamilyen argentin törvénykönyv volt kitéve, de ez tüntetés volt az angol egyesült nagypáholy elvei ellen. Gyakorolják éppen, ha akarják, mert szabadságuk van hozzá, de csak addig fognak így a *mason*-ok klasszikus hagyományos csoportjához tartozni, amíg ezt Londonban meg nem tudják, és emóciók nélkül egyszerűen törlik őket a névsorból. Ezzel mintegy heretikusaivá lesznek az eredeti törzsnek, ami szintén csak megerősíti a szabadkőművesség vallási jellegét, mert a vallástörténet ismeri ezeket a szakadásokat hasonló okokból.

Újabb csoportja a bizonyítékoknak, hogy az élet nagy fordulói számára a szabadkőműveseknek is vannak bizonyos ünnepélyes szertartásai, liturgiával egybekötött gyakorlatai. Három ilyen nagy fordulója van az életnek: amikor belépünk abba, amikor családot alapítunk, és amikor kilépünk az életből. Minden vallás tartogat ezekre az alkalmakra szertartásai legszebbjeiből egész csokorra való mondanivalót. Az egyik rítusnak nevezi, a másik mágiának, az egyház pedig minden joggal szentségnek. Azzal a ténnyel, hogy a szabadkőművesség is szót kér az életnek e három alapvető fordulata alkalmával, mutatja, miként vélekedik önmagáról, mert sem a Spanyol Királyi Akadémia, sem pedig a tiszti kaszinó soha sem fog szer-

tartásokat kialakítani az élet e három fordulójához. Lo-weton a neve a szabadkőműves fiának, akit egy páholy mintegy magáénak fölavatott. Ez az adopcio igen mélyértelmű rítus keretén belül történik meg, amelyet maguk a szabadkőművesek is úgy fognak föl, mint amely megfelel a keresztények keresztségének.

Sokkal értékesebb a *házasság elismerése*, amelyet nem egészen helyesen szabadkőműves házasságkötésnek is neveznek. Liturgiájának szépsége és gazdagsága legfölb-
jebb az ortodox egyházé mögött marad el. Nem írom le részletesen, mert bárki részt vehet rajta, ugyanis ehhez a szertartáshoz profánokat is beengednek. Csak a főmester bevezető szavaiból idézek egy mondatot:

„Az intézményünkéből kiáradó szellem, amelyet az egy-ség, a szeretet és a béke hat át, figyelmeztessen benneteket arra, hogy házasságtok fölbonthatatlan, és a megértésen kell alapulnia.”

Nem olyan régen ott álltam a testvérek között ilyen szertartás alkalmával, és figyeltem az ünnepi aktus minden mozzanatát: a virágdíszeket, a kis oltárt, a gyűrűk fölhúzását az ujjakra, s amikor a főmester kiterjesztette két kezét a fiatalok feje fölött, úgy éreztem, hogy nincs az a dialektika, amelyik ki tudná magyarázni, hogy ez nem napi tevékenység, s amely intézménynek a nevében itt most végrehajtják, az egy a vallások közül.

A harmadik és legnagyobb fordulója az életnek, ami-
kor valaki eltávozik. A szabadkőművesek ezt úgy mond-
ják, *az örök keletre ment el*. Amikor először hallottam
ezt, bevallom, igen különösnek találtam a kifejezést,
majdnem szégyenkeztem is miatta. Az volt a benyomá-
som, hogy kicsit indiános; „az örök vadászterületre”
költöznek. De megszoktam, és függetleníteni tudtam ma-
gamat fél évszázad beidegződésétől, amely szerint a halál
után fölmegyünk az égbe. S a végén arra jöttem rá, hogy
szébb és jelentésében gazdagabb kifejezés az örök kelet.
Mert sem föl az égbe, sem keletre nem megyünk az élet
után, hiszen a túlvilág a tér és az idő formáin kívül van.
De ha már megjelölünk egy irányt, talán szébb a kelet,

ahol születik a fény, ahonnan kezdjük kapni a világosságot.

Évenként egyszer a szabadkőművesek szertartás keretében megemlékeznek halottaikról. Megfordítják a kis bőrkötényt, mert fekete a bélése, sőt rendszerint kis fehér halálfej is van ráhímezve, és fölállítanak a templomuk közepén ravatalt egyszerű fekete koporsóval, gyertyákkal körülvéve. Egyszerű kis virág is kerül valahonnan. A halottakról való e megemlékezés, bár mindenki feketében van öltöztetve, mégis úgynevezett *fehér gyűlés*, mert nem szabadkőművesek is részt vehetnek rajta. Rendszerint igen sokan jönnek el a rokonok és jóbarátok közül. A vendégeket a ceremóniamester fogadja a templom ajtajában, és vezeti a helyükre. A szertartás a nagypáholy tagjainak ünnepélyes bevonulásával kezdődik éppen úgy, mint mikor püspök vagy bíboros vonul be ünnepélyes kíséretével, csak ez utóbbi az uszály, pásztorbot, infula stb. miatt sokkal színesebb. De itt se maradnak el a ragyogó széles aranyláncok és főleg a komoly ünnepélyesség. Ezt a szertartást sem írom le részletesen, mert bárki megtekintheti: a szokásos kérdések és feleletek formájában zajlik le, amelynek keretéhez adott pillanatban az első felügyelő testvér odamegy a koporsóhoz, kalapácsával háromszor megüti, és a nagymester kérdésére, hogy kapott-e választ a testvértől, azt feleli, nem, mert már az örök keletre távozott. Sokszor vettem részt ezeken a megemlékezéseken, és erősen megfigyeltem a közönséget. Minden esetben megilletődést, igazi áhitatot és mélységes csendet tapasztaltam. Nemegyszer eszembe jutott ezekben a pillanatokban Caro bíboros megjegyzése a szabadkőműves szertartásokról: az ünnepélyességgel összekevert groteszkség – és komolyan megkérdeztem önmagamtól, hogy milyen emberi joron lehet kigúnyolni egy szertartást csak azért, mert mások végzik? A világ bármelyik szertartása groteszk és egyben ünnepélyes is, aszerint milyen lelkülettel vesz valaki benne részt.

Helyesebb volna ebben a most leírt szertartásban azt meglátni, hogy amely intézmény ezt fölveszi programjába, az hisz a lélek halhatatlanságában. Mennyivel szebb

következtetés lett volna ez Caro bíboros részéről. Ha bennem rosszindulat volna, nem tudnám-e éppen így kigúnyolni a katolikus vallás szertartásait is, hogy nevetésesnek tűnjenek föl? Éppen úgy tévednék, mint akik a szabadkőművesekkel ugyanezt teszik. A *Pacem in terris* enciklika után már csak az teheti ezt meg, aki számára Róma szava üres beszéd, vagy pedig álcázás.

A következtetés azonban sokszor erővel fönnáll: íme, a szabadkőművesség vallásnak tekinthető, mert egészen kifejlett liturgiával rendelkezik. Betetőzi ezt az, hogy a főmester beiktatása alkalmával az eskü szövegében szerepel egy kitétel, amely szerint megígéri, hogy „őrizni fogja a szabadkőműves dogmákat”. Dogmái pedig csak vallásnak lehetnek. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy van a szabadkőműveseknek valóságos liturgikus évük is a maga ünnepeivel, mint például a szolisticiók napjai, nagycsütörtökön a XVIII. fokozat *misztikus vacsorája* és néhány más nevezetes nap.

Mindezek ellenére teljesen komoly és megalapozott véleményem, hogy a szabadkőművesség nem vallás. Teológiai és filozófiai tanulmányaim segítségével magam számára kielemeztem ennek a kérdésnek minden részletét. Hogy vallásról beszélhessünk, három tényezőnek kellene jelen lennie, és egyik sem hiányozhatna: dogmák rendszere az Istenről és az ő teremtményeiről; erkölcsi szabályrendszere; és megszervezett kultusz, amely Isten hatalmát és a tőle való függést elismeri (Tanquerey: *Brevis synopsis theologiae dogmaticae*, Pag. 11.). A szabadkőművességből már a legelső föltétel a maga egészében hiányzik. Nincs semmiféle dogmarendszere. Végigkutattam a szabadkőműves előírások, szabályok egész rendszerét, minden liturgikus szövegét, és a főmester esküjét leszámítva sehol sem találtam egyetlen támpontot sem, hogy itt dogmarendszerről szó lehetne. Abba az esküszövegbe is, meggyőződésem szerint véletlenül került bele az a szó, és aki megszóvegezte, nem gondolt e súlyos szó következményeire. Föltétlenül csak a szabadkőműves világnézetre lehet vonatkoztatni az esküt, vagy a filozófiai elveire, de semmiképpen sem egy nem létező dogmatikus rendszer-

re. Ha mégis akarunk dogmákról beszélni, csak egyet ismer el a szabadkőművesség: a szabadságot és a türelmet, ez pedig nem elég alap egy vallás számára.

A másik döntő érv, hogy a szabadkőművességnek nincs papsága, pedig ez is hozzátartozik a vallás lényegéhez. A protestánsok tagadják a papságot mint Krisztus által alapított szentséget, de a gyakorlatban mégis kénytelenek voltak rátérni ugyanarra a szisztémára, és hittudományi főiskolákon képezik ki a hívek pásztorait. És ha itt-ott a szabadkőműves vezetők gyakorolnak valamelyes papi működéshez hasonló ténykedést, annak nem tulajdonítanak természetfölötti kegyelmet közvetítő erőt. Azt se felejtjük el, hogy a szabadkőművesség mindig élesen tiltakozott az ellen, hogy vallás volna, márpedig mindenki saját magáról tudja a legjobban, hogy mi akar lenni és mi nem.

Erkölcsei rendszere ugyanis van, de ez egymagában nem elég, hogy vallássá is legyen, mint ahogy egy teljes profán iskolának vagy nevelőintézetnek is megvan a maga erkölcsi rendszere, és mégsem erőszakolják rá, hogy emiatt külön vallásnak kellene minősíteni.

Ami pedig a liturgikus gyakorlatokat illeti, nem tulajdonít nekik természetfölötti erőt, pedig ez az összes vallási liturgiákban lényeges elem. Ha tehát hiányzik a lényeges elem, megmarad az egyszerű szimbolika, amely pedig már örök emberi tulajdonság. Annyira örök emberi, hogy a vallás is onnan merítette a maga céljai számára, tehát közös forrásból erednek, de ma már belső lényegükben különböznek egymástól.

A szabadkőműves liturgia nem akar több lenni, mint az emberi lélektan megmozdulásainak kifejezése. Rítusait, amelyek hasonlítanak a vallás szertartásaihoz, nem azért tartja fenn, mert vallást akar gyakorolni, hanem mert ezek oly erőt zárnak önmagukba, amelyek képesek az embereket összetartani: éppen evégett alkalmazta a vallás is ezeket a gyakorlatokat a saját gyakorlatában. A japán dzsúdó birkózásnak is megvannak a maga rítusai, amint sok egyetemi diákintézménynek is. Én magam láttam néhány alkalommal Németországban, hogy a fő-

iskolai diákélet milyen rendkívül gazdag évszázados, hagyományos rítusokban.

A szabadkőművesség rítusai nagy részét örökségképpen vette át az operatív kőművesek céhegyesületeiből, amelyek középkori szokás szerint telve voltak a legkülönbözőbb szimbólumok alkalmazásával és jelképes cselekmények gyakorlásával. Ezek egyrészt az összetartást erősítették meg, másrészt profán célt is szolgáltak, megengedett önvédelmet a betolakodókkal szemben, akik talán illetéktelenül a mesterség titkait leshették volna el. Bizonyos rítusok és szavak ismerete meg egyszerűen a belső fegyelem és rend kedvéért lett bevezetve és fenntartva. Azokban az időkben, amikor vándorlegények a fél világot járták, ezekbe a rítusokba való sima bekapcsolódással bizonyították a legmegbízhatóbban, hogy képzett céhtársról van szó. S amikor munkát kapott, és fizetésre került a sor, az összeg függött attól, hogy milyen fokozatra jutott már föl. Nem lévén még azokban az időkben bérelszámolási lista, csak megsúgta a titkos szót, amely fokozatának, vagyis képzettségének megfelelt, és már tudták, hogy mennyi fizetés jár neki. Ez ma is él a szabadkőművességben a jelszavak gyakorlásában és abban, hogy a gyűléseket bezáró liturgia többek között e szavakat tartalmazza: „Mi a második felügyelő testvér kötelessége?” – kérdezi a főmester, mire jön a válasz: „Vigyáznai arra, hogy minden munkás megkapja a maga bérét.”

Ilyen szemmel nézve mindjárt elvesztik a szabadkőműves szertartások összes vallási jelentésüket, s legföljebb nevelő erejük lesz fölértékelve bennük. Ez pedig létezik, és helyes is. Egy-egy tanítást tárnak csak az ember szemé elé, de nincs az az igényük, hogy Isten és az ember között kapcsolatot teremtsenek, ami pedig a vallásnak a lényege. Ezenfölül a vallási liturgia lényegéhez tartozik az is, hogy vele az ember elismeri Isten hatalmát és a tőle való függést. A szabadkőműves liturgia pedig erről nem beszél, nem tételezi föl, tehát nem is vallási jellegű.

Az a sok apró szabály és előírás pedig, amelyek összességükben megerősíteni látszanak a gyanakvást, hogy itt vallással állunk szemben, szertefoszlanak, ha kevéske

jóakarattal nézzük őket, és nem azzal az előítélettel, hogy mindenképpen bebizonyítani szeretnénk igazunkat. Nem szabad például képeket fölakasztani a szabadkőműveség „templomaiba”. Ez nem bizonyít semmit, mert ezek szerint a törvényszéki tárgyalótermek is templomok volnának, mert ott sem szabad kitenni például Rubens *Részeg silén* című festményéről szép nagy reprodukciót. Gyűléstermekben rendszerint nem szabad dohányozni, és a csendet is nagyon sokszor meg kell őriznünk minden olyan gyanú nélkül, mintha vallási áhítatot gyakorolnánk. A Világmindenség Nagy Építőmesterére való gyakori hivatkozás sem jelenti, hogy ezzel szektává lesz az intézmény, legföljebb azt, hogy hisz Istenben, és megtiszteli őt a róla való gyakori megemlékezéssel, de a tiszteletnek további módjait, vagyis a már igaz vallásgyakorlatot rábízta mindenki belső és egyéni meggyőződésére, sőt elvárja tagjaitól, hogy mindegyik tartozzék valahová. Az a tény maga, hogy ezt elvárja tőlük, mutatja, hogy önmagát nem tartja illetékesnek, habár felületes látszat szerint önálló vallás benyomását kelti. Még a legpaposabb mozdulat az egész szabadkőműves liturgiában a házasságkötés szertartása alkalmából a főmester áldólag kiterjesztett keze. Erre vonatkozólag azt lehet válaszolni, hogy amint egy fecske nem csinál tavaszt, egy mozdulat sem csinál vallást. Másrészt minden fölavató és esküt tevő alkalmával szerepel a fejek fölött kiterjesztett kard, amely nem vallási jellegű, hanem a régi lovagi idők emléke; itt most mégis különös volna kardot emelni az ifjú új házások fölé, ezért alakulhatott ki, hogy ebben az egyetlen egy esetben a főmester csak a kezét terjeszti ki, és nem a kardot.

Befejezésül csak annyit jegyzek még meg, hogy soha egy percig sem éreztem magam új felekezet tagjaként, sőt amikor egy alkalommal az egyik lelkes testvér azt bizonyítgatta előttem, hogy a páholy igazi templom, azt választam, hogy akkor pedig a szabadkőművesség igazi vallás, és ebben az esetben, ha ez igaz volna, kénytelen lennék elhagyni az intézményt.

NYUGTALANSÁGOK

Minden gyűlésnek megvan a maga fölépítése, ahogyan egy séma szerint kibontakozik. A megnyitás és bezárás liturgikus szövege közrefog egy szabadabb napirendet. Itt mindig szerepel konferencia is, amelyet rendszerint vita szokott követni. Senki sem haladhat a fokozatokon, ha nem mutat be legalább egy önálló tanulmányt. Van, aki az egyiket a másik után írja és olvassa föl, alig lehet leállítani. Mások meg inkább lemondanak a fokozatokról, de képtelenek rászálni magukat, hogy a páholy elé álljanak valamilyen munkával. Emlékszem G. testvérré, akit hárman biztattunk, míg végre előállt egy szerény, ötperces felolvasással, amelyben reflexiókat fűzött a föl-
vátásához. Érezni lehetett a görcsöket a torkában, amikor a szónok testvér emelvényére fölült, és óriásiakat nyelve előadta mondókáját. A siker váratlan és nagy volt. Mi is meglepődtünk, de ő még jobban. A szokásos nagy és üres frázisok és fellengzős kifejezések helyett valami egészen mély emberi egyszerűség csendült ki közvetlen szavaiból. Pedig előzőleg hosszasan mentegetőzött, hogy ő eddig még csak számlákat és imitt-amott egy levelet írt. Akkora lett a lelkesedés ennyi keresetlen őszinteséggel szemben, hogy G. testvér két vagy három hét múlva újabb dolgot mutatott be, most már elvontabb témáról: a barátság szélességét, hosszúságát meg magasságát méregette ugyanazzal a rőffel, amellyel egész héten át az üzletben a ruhaanyagokat adta el . . . és közöttünk is nagy sikere lett. Amíg olvasta ezt a második munkáját, nem vettem le róla a szemem: férfias arca olyan volt, mintha csak úgy nagyjából faragták volna ki egy nagy darab görcsös tölgyfából. Láttam, amint otthon esténként írja az új fölolvasást. Új szín az életében, egész biztosan izgatott is volt, amíg kereste a további gondolatokat, amelyek néha zötyögve jöttek elő. Talán föl is olvasta a családjának. Azoknak is tetszett. Az élet sokszor olyan szürke, és milyen jólesik egy kis szín a szám-

lák, váltók és áruátvételek között. Valami őszinte szeretetet kezdtem érezni e nagydarab ember irányában, aki lelkesen jön ide kéthetenként, és aki számára mi itt valamennyien valami izgalmas újat jelentünk, egy többletet az életéből.

A szabadkőművességet legtöbbször a nagyközönség egészen másként képzei el. Én magam is, évtizedekkel ezelőtt úgy gondoltam rájuk, mint akik feketébe öltözöten, fehér kesztyűvel (sok páholyban ez még ma is kötelező) összeülnek megtárgyalni, hogy most melyik gazdasági vagy szellemi kulcspozíciót kell megostromolni és behálózni. Döntenek kultúrharok sorsa fölött, megbuktatnak egy márkázottan őszinte katolikus minisztert, kiűzetik a jezsuitákat Franciaországból, és súlyos pénzeket utalnak ki egy fehéremberellenes mozgalom támogatására a négerek között Afrika szívében, mert ott egy katolikus ország gazdasági érdekei forognak kockán.

Ezek helyett találtam itt egy becsületességre nevelő intézményt, amelynek tagjai fölolvadásokkal művelik magukat, éjfélekig tartó szellemi csatákat vívnak egy biológiai kérdés fölött, mert soraik között van egy tucat biokémikus, akik ismertetik legújabb és legforradalmibb fölfedezéseiket. Ez megy az alsó fokon. És ez megy magasabb szellemi fölkészültséggel a felsőbb fokozatokon egészen a legfelsőbbek között működő akadémiaig, amelyiknek a stílusa méltó nevéhez. Ugyanaz a szellemi nyugtalanság az egész vonalon. A kis tehetségűek egyszerűbb kísérletezésekkel, a nagyobb tehetségűek briliáns előadásokkal, de valamennyien őszinte önművelődési vágygal jönnek össze hetenkint. A szabadkőműves piramisnak legtetején is ugyanez a szellem uralkodik, és végre megérdemelné az igazságot, hogy elhiggyék neki: itt már nincs a szabadkőművesség az összeesküvés állandó állapotában, és nem röppennek szét titkos parancsok, mint hajdanában ez megvolt, mert ha – tétélezzük föl – a legfelsőbb fokon volna is hajlandóság háborút viselni, de az alsóbb fokok emberei nem katonák, akikkel háborút lehetne nyerni.

Imitt-amott elhangzanak az előadások tömegében egy-

házellenes konferenciák is, de ezek rendszerint annyira egy matricáról vannak lehúzva, s kizárólag az inkvizíció rémségeit és az egyház mérhetetlen vagyonát tárják az ezekben már belefáradt testvérek elé, akik között mindig akad elég hithű katolikus, akik aztán a kiközösítés ellenére fölállnak, és buzgón megvédik azt az egyházat, amelyik egyébként kidobta őket önmagából.

Vannak elegen, akik üzleteket jönnek kötni a testvérek közé, de ezek lassan rájönnek, hogy sokra itt ezzel nem mennek, és így kihűlt buzgalommal elmaradnak az intézménytől, vagy ami gyakori, egy zseniális csalással néhány millióig behúznak néhány jószándékú testvért, s akkor hirtelen kimaradnak, nem várva meg a felelősségre vonást és a kidobtatást. Elég sok ilyen esetnek voltam tanúja. A többség azonban rálép a becsületes és őszinte útra, kezd részt venni a szabadkőművesség szellemi életében, és kezdi beszívni magába a liturgia és szimbolika tanításait. E kettőnek együtt kell járnia. Láttam páholyokat kihalni, mert mélyen redukált szellemi élettel lassan csak a szertartások gyakorlására és a Hivatalos Közlöny felolvasására soványkodott le a tevékenységük. Viszont működtem olyan páholyokban is állandó vendégként, ahol az örökös szellemi viták és csatározások riasztották el az egyszerűbb lelki alkatúakat.

Mindig lelkesen támogattam azokat, akik első lépéseiket tették meg a páholyokban, és nagy gonddal összeállított tanulmányaikkal először léptek föl. Visszaemlékeztem, hogy nekem is milyen jól esett évtizedekkel ezelőtt, jezsuita fiatalságom éveit alatt, P. Bangha és Nyisztor Zoltán prelátus oly nagy megértéssel és szeretettel támogatták első irodalmi próbálgatásaimat. Vannak itt néhányan, akiket én pártfogoltam, például Direktor testvért, az apát, aki azóta fiát is behozta a páholyba, és aki vékonyka fölolvasása után, amelyik több kritikát, mint elismerést váltott ki, megírta gyerekkora történetét oly drámai erővel, hogy Makszim Gorkijra emlékeztetett. A nyomor és szenvedély igazi mély megjelenítése volt; egyszerű szavai egy összerugdosott család szótlán szenvedését a legkisebb póz nélkül mondták el, beleszöve azo-

kat a legegyszerűbb kis örömeiket, amelyeket a legvadabb vihar sem tud elrabolni az embertől.

Gyakori, amikor valamelyik testvér bejelenti, hogy hiányozni fog néhány hónapig, mert külföldre utazik. Ilyenkor kap a páholy tőle üdvözlőlapot. Majd ő maga is befut, és beszámol útjáról. Nem egy esetben páratlanul érdekes megfigyelésekről hallhatunk hosszú konferenciát, néha többet is. Egy-egy jószemű testvéren keresztül bepillantunk más országok belső feszültségeibe, problémáik megoldásaiba. Máskor művészi eseményekről hallunk érdekes beszámolót, és ismét máskor nem sokkal többet tudunk meg egy előadás alatt, minthogy Franciaország fővárosa Párizs, és Nápoly a Vezuv tővében fekszik. Mindenki a maga tehetsége szerint ad elő, mind a szabadkőművesek között, mind bármely más intézményben. Az ilyen előadásokat azután élénk megbeszélés követi, helyesebben jönnek a kérdések. Az egyiket az érdekli, milyen ott a közoktatás, a másikat, hogy lehet-e oda könnyen bevándorolni. A szegény vándor azután válaszol, ahogy tud. Rendszerint végiglátogatják az ilyen utazó testvérek az illető ország páholyait, és sok érdekes tapasztalatról számolnak be. Ilyenkor mérjük föl, hogy mily nagy dolog is az, amikor egy intézményen belül komolyan veszik az annyiszor hangoztatott elveket. Néha a testvéri segítségnek valóságos csodáit mesélik el.

Ezzel kapcsolatban szeretnék megemlíteni egy jellemző esetet. Évekkel ezelőtt minden páholyban fölolvastak egy rendelkezést, amely előírta, hogy csak bizonyos magasabb fokokkal rendelkező testvérek kaphatnak külföldre utazásuk alkalmával különleges szabadkőműves útlevelet, amelyet inkább ajánlólevélnek lehetne nevezni, mert sokan visszaéltek vele. Figyelmeztettek mindenkit, hogy szabadkőműves összeköttetéseit ne használja föl üzletek megkötésére. Az történt ugyanis, hogy egyes üzletemberek beléptek valamelyik páholyba, s a fölavatás után néhány héttel fölutaztak az Egyesült Államokba. Ott a szokásos szeretettel és bizalommal fogadták őket, és mint mindig, megkérdezték, tudnának-e valamiben segítségére lenni az idegenben tévelygő szegény testvérnek. Ilyenkor

az illetők szerényen előadták, hogy egészen kis csekélységről szó lehetne, szeretnének ugyanis behozni saját országukba egy hajórakomány televíziót, egy másikkal anilinfestéket, és hálásak lennének, ha megkaphatnák egy testvérkének a címét, aki ezeket gyártja, és pár cent vagy esetleg dollár engedményt tudna adni a Világmindenség Nagy Építőmestere nevében. Természetesen, volt a válasz, és az illető öt-hat címmel a zsebében távozott el a jóhiszemű nagy titkárság barátságos helyiségéből. Persze hamar rájöttek az amerikai testvérek erre az erkölcstelen visszaélésre, és átírták az érdekelt országoknak, hogy fegyelmezzék meg a testvéreket, mert a kölcsönös segítség a szabadkőműves etika szerint nem ezt jelenti. Azóta ezek a testvérek visszavonultak tőlünk. Hogy mennyire nem igaz a sokszor mesébe illő üzletezése a testvéreknek, tudok konkrét eseteket, akiket kivettek az intézményből, mert állandóan kihasználták üzleteik javára.

Az ilyen külföldi utakról visszatért testvérek nem tartottak érdekes előadásokat tapasztalataikról, hanem csak fölálltak az első összejöveten, és tolmácsolták az amerikai testvérek üdvözlését, amit mi valamennyien valami sanda gyanúval vettünk tudomásul.

Vannak aztán úgynevezett oktató gyűlések is. Az egyikbe hivatalosak az összes páholyból a tanoncok. Persze az ember hallja a *tanonc* szót, és elképzeli fiatal inasokat, pedig üldögélnek ott idős nyugdíjas bírók is, mert mint szabadkőművesek most tanulják az első lépéseket. Hetenkint vannak a mesterek számára is ilyen oktató összejövetelek. Ezeken a konferenciákon a szabadkőművesség történetéről, jogi helyzetéről, szimbolikájának magasabb értelmezéséről, az ellenfelekkel folytatott harcokról és hasonló témákról van szó.

Néha föltűnik egy-egy nevezetesebb külföldi látogató is, jónevű író vagy egyetemi tanár. Ilyenkor valamelyik páholy meghívja őt egy előadás megtartására, és ezt meghirdeti a többiek számára is. Gyakran nem szabadkőművesek is lesznek meghíva, ezek minden esetben elsővonalbeli emberek, szakmájuknak igazi tekintélyei. Ne-

vüket nem sorolom itt föl, mert sajnos több országban még ott tartunk, hogy esetleg számunkra kellemetlen lenne, ha megtudnák róluk, hogy a szabadkőművesek közé keveredtek, ha csak mint vendégek is.

Számomra a szabadkőművességben az egyik fő attrakció az ott megtalált szellemi nyugtalanság. Egyik-másik páholy vagy kapitulum külön büszke arra, hogy benne milyen magas élet fejlődött ki. Ha híre megy, hogy valamelyik testvér érdekesebb előadást tartott, meghívják a többi páholyba, hogy náluk is olvassa föl előadását. Többen vannak közöttünk az átlagon messze fölüli kultúrával és képzettséggel, igazi öröm összejönni velük. Más érdekessége és nevezetessége például az én kapitulumomnak, hogy alig vagyunk negyvenen, és mégis tizen-nyolc nemzetből verődünk össze, és talán egy tucat vallást képviselünk, mégis hogy a legkevesebb súrlódás emiatt nem volt közöttünk, sőt, mintha jobban megérténék egymást. A gyűlések előtt néha valósággal bábeli zavar uralkodik közöttünk. Van testvér, aki arról nevezetes, hogy legalább hét-nyolc nyelven beszél, de mindegyiken kivétel nélkül rosszul. A sajátját már kezdi elfelejteni, s az újakat még nem tanulta meg jól, s valamennyit összekeveri.

Legérdekesebb személyiség azonban az elnökünk, vagy ahogy hivatalos címe mondja: Athesatha, és megérdemli ezt a címet, mert amikor az egyik testvér tartott konferenciát Szolón jelentőségéről, dr. Mandl is természetesen hozzászólt csak úgy kapásból, és miután fél órán át egészen új dolgokat hozott fel a nagy törvényhozóval kapcsolatban, kiértékelve jelentőségét Drakóonnal szemben, azt kérdeztük a végén, hogy melyik konferencia volt érdekesebb? Azé-e, aki először olvasott föl, vagy aki utána szólt hozzá? Más alkalommal én tartottam előadást a szumír kultúráról, amely átmentődött a szemita civilizációba, hogy a végén részese legyen a keresztény életnek. Mandl testvér ehhez is hozzászólt, de akkora hozzáértéssel, hogy egészen meglepödtünk. Honnan tudja mindezt? Hát ismerte személyesen Sir Leonard Wool-

ley-t, jelen volt a Tigris és Eufrátesz völgyében végrehajtott ásatásainál, és ségedkezett is neki.

Többnek a kapitulum tagjai között szép nagy privát könyvtára van több ezer kötettel, amelyre a pénzt sokszor úgy vonták el egyéb szükséges dolgoktól. Nemegyszer végignézek a testvérek sorain, amint ott ülnek, és figyelnek az előadásra, és elgondolom, ezeket őszinte nyugtalanság hozta ide, ezek különbek akarnak lenni a többinél, csaknem kivétel nélkül családos emberek, jelentős társadalmi helyet vívtak ki maguknak az életben. A társadalom tekintélyesebb elemeit képviselik, és tudom róluk a legbiztosabb meggyőződéssel, hogy semmiféle titkos parancsra nem mozdulnak, mert ilyen nincs; még a gondolatára is csak mosolyogni lehet, hogy ezek itt egy világalom hódító elemei lennének. Akkor miért vált szét pár hete egy boldognak indult jegyesség, mert a katolikus menyasszony megtudta, hogy vőlegénye, művelt, intelligens, jól szituált fiatalember, szabadkőműves páholytagja? Ismerek több testvért, akikről a feleségük nem tudja, hogy szabadkőművesek, mert baj származnék belőle. Mily nagy és sok igazságtalanságot kellett elkövetni, hogy a közvélemény idáig jusson? Mekkora felelősség azok részéről, akik az átkot két kézzel csak úgy szórták, és talán soha közvetlenül mindezt végig nem tapasztalták, megközelítőleg sem úgy, amint én azt fürkésző tekintettel immár csaknem két évtizede teszem! Hogyan mernek ítélni pozitív ismeretek nélkül?

A páholyok szellemi életét az jellemzi, hogy egyazon keretben a legkülönbözőbb fölkészültségű testvérek tartoznak össze; ennek vannak bizonyos hátrányai, de sokkal több az előnye. Kifejlődik az igazi testvériség, és az egyszerűbb testvérek előadásait éppen olyan szeretettel hallgatja meg a páholy, mint legkiválóbb tagjának konferenciáját. A hátrány az, hogy adott esetekben mint valamilyen ragályos betegség föllép a bizantizmus. Az elmúlt évben történt, hogy egy ilyen páholyban jelen voltam előadáson, amelyet B. testvér tartott. Ő a hivatalos csillaga a páholytag; ő maga a szép kifejezés, a ragyogó mondat. Úgy hallgatták, mint valami prófétát. Elvont,

kifinomított témáról beszélt, és a jóakarát bennem az egekig nőtt, hogy valamit is megértsek belőle, de tulajdonképpen be kell vallanom, hogy egyetlen mondatát sem fogtam föl. Én úgy találtam, hogy a semmiről beszélt valami egész gyönyörűen. Aztán jöttek a hozzászólások: az első szerényen csak annyit mondott, hogy minden szava vert aranyat ért. A másik összehasonlította Szent Pál leveleivel; a harmadik le akarta gépeltetni 15 példányban; a következő fölemelte 150-re, és vállalkozott, hogy ő matricán lehúzza. Az ötödik indítványozta, hogy nyomassuk ki 500 példányban; ez szavazásra került és egyhangúlag megszavazták, csak a pénztáros állt föl sápadtan, kijelentve hogy a kasszában nincs annyi pénz. Én akkor a kétségbeeséstől már szédelegtem, mert tudtam, hogy a hozzászólók közül senki egyetlen mondatát sem tudta volna fölidézni, ez csak túllicitálása volt annak, amiről fogalmuk sem volt, hogy mi, csak annyit éreztek, hogy valami nagyon szép. Most megint arra gondolok, ezt senki sem fogja elhinni nekem, hogy ez szórul szóra így történt. Pedig a szintiszta igazságot írtam le, mert ilyenek is előfordulnak a páholyok életében.

Az ember sohasem tudja, hol talál kincset. A Libertad páholynak nagyon szerény a létszáma, annyira, hogy nem is tudnának szabályos összejöveleteket tartani a „fények hiánya miatt”, ezért többen mesterek idegen páholyokból jönnek kiegészíteni őket. Én is ott vagyok csaknem minden összeövetelükön. A szónok testvér emelvényét Villar professzor foglalja el, a legmagasabb grádusokkal bírók egyike. Disztingvált, mindig rendesen öltözött alakja naponta megjelenik a Cangallón, mindenki köszönti, mert aki nem ismeri, az is úgy érzi, hogy köszöntenie kell.

Ez a professzor tartott pár héttel ezelőtt előadást: válaszolt egy inas fölített kérdéseire, kifejtve a nyugati és keleti gondolkodás közötti különbséget. Súlyos gondolatai valami magával sodró erővel törtek elő. Élvezet volt hallgatni. Beszélt Rabindranath Tegore-ról, akit ismert személyesen is, amikor a húszas évek derekán itt járt Buenos Airesben. Idézte a nagy Nobel-díjas író alakját,

és szinte mi is láttuk sápadt, valósággal átlátszó arcát, hófehér szakállát, talpig fehér tunikáját. Olyan volt, mintha nem is lett volna fizikai teste, csak amolyan asztrált jelenség lett volna két égő, lángoló szemmel, amelynek nézését is alig lehetett kibírni. A hozzászólások is fölemelkedtek az előadás nivójáig. Mi valamennyien úgy éreztük, hogy gazdagabban mentünk haza. A főmester testvér boldogan nézett végig kevés számú családján, akik miatt azonban egyáltalán nem kellett szégyenkeznie. Később megkérdeztem Villartól, mi igaz abból, hogy Tagore szabadkőműves volt? Nem igaz, felelte, de az ő kollégiumának célja és szelleme megfelel a szabadkőműves szervezeti elveknek annyira, hogy sokan éppen ezért közénk sorolják őt. De ha Tagore nem is volt szabadkőműves, vannak más Nobel-díjas írók, akik a páholyok oszlopai között frissítették föl szellemüket. Ilyen volt Rudyard Kipling, aki felejthetetlenül szép költeményben megénekelte saját páholyának tagjait is.

Lewis Sinclair a szabadkőművesség szabadságokért küzdő szelleméből merített erőt és lelkesedést, hogy oly mélyen szociális szellemű regényeivel a küzdő kisemberek védelmében síkra szálljon. José Carducci, a kiváló olasz költő is a szabadkőműves Nobel-díjasok között foglal helyet. A régi nagyságok közül hozzánk tartoztak Goethe, Schiller, Lessing, Herder, Klopstock, Wieland, Béranger, Byron, Victor Hugo, Mark Twain, Puskin, Walter Scott, Lewis Wallace (a *Ben Hur* szerzője), Lamartine, Mazzini és sokan mások, akik az emberiség nagy kincstárába valódi értéket helyeztek el. Nagy kísértéseket kell legyőznöm, hogy ne soroljam föl a tudományos világ szabadkőműves kiválóságait is, a Nobel-díjas Wilhelm Ostwaldot, Charles Riche-et és az emberiség egyik nagy jótevőjét, a penicillin felfedezőjét, Sir Alexander Fleminget. De nem akarok ezekre kitérni, mert a szabadkőművességet csak úgy és annyira akarom bemutatni, ahogy azt közvetlenül, személyes tapasztalásból megismertem.

A páholyok állandó önképzése néhány esetben a testvérek szerencsés összeválogatása következtében jelentős

nívót tud elérni. Ilyen itt Buenos Airesben a magyar nyelvű Kossuth páholy, amely túlnyomó részben egyetemet végzett középosztálybeliekből áll. Valamennyien elfoglalt emberek, s mégis briliáns tanulmányokkal lépnek föl a páholy keretében.

A szabadkőműves összejövetelek végén van egy szép szimbolikus gyakorlat: a testvérek körbe állnak, karjukat a mell előtt keresztbe téve és egymás kezét így megfogva szoros láncot alkotnak. Valamelyik közülük pár mondatos, úgynevezett *láncbeszédet* tart, amely mindig az egységről, összetartásról, a gyakorlati testvéri szeretetről szól. Valóságos próbája ez a rövidke beszéd az illető szellemének, szókészségének, mert rendszerint nincs rá idő külön készülni, és a téma is már erősen ki van aknázva. A beszéd elhangzása után háromszor ismétlik az *egység* szót. Mély értelmű szokás, és mindig bizonyos elfogódottságot kelt, amikor ez a lánc kinyílik, és újból összezárul. Három esetben fordul ez elő: ha valaki a testvérek közül meghal, és mi elengedjük őt magunk közül; ha valaki méltatlanul viselkedett, s mi eldobjuk az eltört láncszemet; s végül ha egy újoncot fölavatnak, és új testvérként közénk áll. Ott várakozik az embergyűrűn kívül, s egy adott pillanatban a gyűrű szétválik, ő is belép, és az újra összezárul. Amikor első alkalommal voltam tanúja ennek, és én voltam az, akit így befogadtak maguk közé, jóleső érzés futott végig rajtam. Tudtam, hogy nem vagyok egyedül, ha kell, meg fognak védeni, mindig lesznek, akik mellém állnak, a világ minden táján testvérekre fogok bukkanni, és én magam is segíteni fogok azokon, akik erre rászorulnak.

Azóta már rájöttem, hogy a szabadkőművességen belül igenis létezik ilyen magas értelmezése a testvériességnek, de azért a legkevésbé sem lehetne őket kölcsönös jótékonsági intézménynek nevezni. Sok közöttük a kifejezetten szerény életkörülmények között élő ember, és mégsem futnak össze a többiek, hogy briliáns állásba tegyék őket, de még csak segélyben sem részesítik külön, alapos megokolás nélkül. Hosszú tapasztalásból tudom, teljesen téves az a legenda, amely kering a szabadkőmű-

ves testvérekről, hogy egymást mily fönn tartás nélkül azonnal és örökre segítik. Én magam is szerény körülmények között élő ember vagyok, és például e könyv kiadásához is egy jóbarátom adta kölcsön a szükséges pénzt.

Emlékszem jól egy hosszú beszélgetésre N. T.-vel: a kölcsönös segítség problémáját vitattuk meg, és arra a megállapításra jutottunk, hogy ez egyáltalán nincs megszervezve a szabadkőművességen belül, és mégis a legélénkebben ébren él közöttünk. Senki sem törődik veled – mondotta ő –, élhatsz szerényen egész életen át, de kerülj csak egyszer komolyan bajba, és kérj segítséget, meglátod, kétszázán fogják följánlani a sajátjukat. Van egy különös, rövid mondat, amelyet ha valaki kimond vagy elkiáltja, minden szabadkőművesnek kötelessége esküjének parancsa szerint, még élete kockáztatásával is a másik segítségére sietni, habár személyesen nem is ismeri őt, csak a kifejezés nyújt biztosítékot, hogy aki bajban van, *testvér*. Ez a segítség lehet fizikai védelem profán tömeg közepette; és lehet anyagi támogatás a páholy keretében.

Évekkel ezelőtt híre futott, hogy Kazilari testvérnek a kislfia súlyosan beteg, és naponta van szüksége vérátömlesztésre. Jelentkeztem én is, sőt igyekeztem az elsők között lenni, de én már csak a huszonkettedik önkéntes véradó voltam. Hosszú hetekig jártak a testvérek a vérbankba a beosztás szerint. Ami rám mély benyomást tett, az volt, hogy ezt mindegyikünk, mint a legtermészetesebb dolgot vette, és senki sem csinált belőle ügyet, sem érdemeket.

Nemegyszer előjön a tisztí értekezleteken mint bizalmas téma, hogy valamelyik testvér nehéz körülmények között él. Ilyenkor megszavazunk neki vagy nagyobb segélyt, esetleg kölcsönt, vagy kisebb, de állandó pénzküitalást. Erre a célra külön alapja van minden páholynak. Ez az alap pedig úgy jön össze, hogy az alamizsnás testvér minden gyűlésen körüljár az úgynevezett *özvegy persellyel*, és elfordítva a fejét, hogy ne lássa az összeget, mindenki ökölbe szorított kezét beledugja a zsákba, és beledobja a maga hozzájárulását. Beszéli, hogy bizo-

nyos páholyokban az a szokás, vagy legalábbis valamikor az volt, ha valakinek szüksége volt pénzre, ahelyett, hogy betett volna, kivett magának a zsákból. Túl romantikusnak találok ezt a gyakorlatot, én még személyesen nem találkoztam vele.

Ellenben az egyik testvér kisfiának temetésén megtörtént, hogy amikor megjelentünk a halottasháznál, meglepetten vettük észre, hogy a testvér nem él olyan jó anyagi körülmények között, mint ahogy mi azt róla föltételeztük. A hosszas betegséget és a temetés költségeit bizonyára jobban megérezte, mint egy szilárdabb körülmények között élő család. Hárman-négyen összesúgtak a testvérek közül, az egyik a legnagyobb diszkrécióval körüljárt a többiek között, és mint később megtudtam, jelentős összeget (egy tisztviselő kb. kétesztendei fizetését) adták ott össze pillanatnyi gyorssegély címén. Soha senki erről később egy szót sem szólt, mindenki úgy vette, mint egészen természetes dolgot.

Az európai páholyokban szokás volt, amikor valakit fölavattak, kapott egy pár fehér kesztyűt ajándékba, amelyet az új testvér annak adott át, aki legközelebb állt hozzá. A kesztyű belsejében jel volt, rendszerint a nagypáholy pecsétje. Aki ezzel a kesztyűvel jelentkezett akár melyik páholynál, számíthatott a legmesszebbmenő anyagi és erkölcsi támogatásra. A Kossuth páholyban többeknek, akik még annak idején odahaza léptek be, ma is megvan ez a kesztyűjük. Rendszerint egy özvegy volt az, vagy az elhaltnak egyedül maradt gyermekei, akik éltek ezzel a „varázskesztyűvel”, amely ajtókat és igazi testvéri jóindulatot tudott megnyitni. Az embernek határozottan biztonságérzetet ad az, hogy nem áll egyedül a nagyvilágban.

A kölcsönös segítségnek ez a kérdése olyan, hogy a szabadkőművesek ellen már igen sokan fölhasználták: azok a bizonyos titkos jelek, amelyekkel fölismerjük egymást; azok a furcsa, rövid kis mondatok, amelyekből a másik megtudja, hogy hányadik fokozaton áll az ismeretlen, akivel beszél. Így segítik egymást és így szállják meg a kulcspozíciókat – mondják ők. Igen, igaz, minden fo-

kozatnak megvan a maga ismertetőjele és -szava, de ez még nem jelenti, hogy ezzel a szabadkőművesek meghódítják a világot, mert ahol én működöm mint szabadkőműves testvér, gyakoroljuk az összes jeleket, és semmit az égvilágon nem hódítottunk még meg vele. Nem is taszigáltuk föl egymást semmiféle magas rangú állásokba, mert jelentőségük nem nagyobb, mint bármely más érdemes egyesületé. Több mint másfél évtizede vagyok szabadkőműves, és még soha egyetlen esetben sem volt szükségem, hogy a kölcsönös fölismerés jelét használnom kellett volna. Vagy tudtuk egymásról, hogy testvérek vagyunk, vagy már mint beajánlott testvér fogadott, mert előzőleg közös ismerősünk beszélt rólam. Egyszer történt meg velem, hogy bementem a Cangallóra, és mivel még nagyon kora délután volt, senki sem volt benn a titkárságban. Ott találtam a folyosón egy férfit, aki rögtön hozzám jött, bemutatkozott, és mindenféle kacskaringós jelek helyett elővette szabadkőműves útlevelét, és kért, tudnék-e segíteni rajta, mert most érkezett Brazíliából, pár óra múlva indul a repülője Chilébe, és nehézségei vannak bizonyos adminisztratív intézkedésekkel kapcsolatban. Én nem tudtam segíteni rajta, de a legnagyobb örömmel és gyorsasággal fölkutattam a titkárság egyik tisztviselőjét, az a kartotékjából hamar előkereste az egyik ügyvéd testvér telefonszámát, újabb pár perc, és az illető testvér már a taxiban ült, amely elvitte az ügyvéd lakására. Másnap megtudtam, hogy időre szerencsésen el lett intézve minden, és ő tovább utazhatott. Mi elítélni való van ebben? Egy labdarúgó egyesület két tagja nem fogja ugyanígy segíteni egymást?

Egyszer kellett valakit életemben fölismernem jelek alapján, az is jezsuita életemben fordult elő. Még a második világháború előtt történt Budapesten, hogy egy reggelen a rendőrfőkapitányságról kértek bennünket, hogy egy páter jöjjön be, és nézze meg, az az ember, akit a határon szökés közben elfogtak, és semmi igazolványa nincs, de jezsuitának vallja magát, valóban jezsuita-e? Oroszországból szökött át Magyarországra. P. Reisszel ketten mentünk be, aki akkor P. Socius volt. Hamarosan

elénk vezettek egy 40 év körüli kecskeszakállas, villogó tekintetű férfit, minden mozdulatából energia sugárzott, mosolyogva állt meg előttünk, fél kézzel fogva nadrágját, le ne essen (szokás szerint elvették tőle a nadrágszíjat, hogy föl ne akassza magát). Az első szavam az volt: „Vixdum genus humanum.” Erre neki azt kellett volna válaszolnia: „E conditoris sui manibus prodierat”; de nem válaszolta. Bevezető szavai voltak ezek P. Ribadeneira egyik rögtönzött beszédének, amelyet négyszáz évvel ezelőtt valahol tartott, s amely beszéd szövegét szónoki gyakorlatként minden novícius memóriából tudott, és hetenként gyakorlatozott vele, és az a hír keringett róla közöttünk, hogy a jezsuiták erről ismerhetik föl egymást. De úgy látszik, tévedés volt, és a lengyel jezsuiták valami mást tanulhattak be, mert P. Moszkva – így hívták ezt a nadrágját tartó szökevényt – ugyan latinul válaszolt, de nem a szöveget folytatta. Persze könnyen igazoltuk, mert ezer apróságból világos lett, hogy közülünk való volt. Azonnal ki is engedték. Egy volt azon páterek közül, akik Oroszországban titokban dolgoztak gyárakban, bányákban mint közönséges munkások. Most éppen szökésben volt, és ment Rómába jelentést tenni. Jött is vissza két hónap múlva, és mivel erősen hideg, havas tél volt, olcsó sífölszerelést vett magának, és azzal átcsúszott a hegyek között Oroszországba. Évek múlva hallottuk róla, hogy bár sikeresen bejutott a Szovjetbe, dolgozott is még egy ideig, de azután lebukott. Utoljára egy vasútállomáson látták, ha jól emlékszem, Odesszában, amint két úr közrefogta és elvitte. Még beszéltek, hogy nagyon megkínózták, de semmit sem tudtak belőle kiszedni.

Tehát elmondhatom, hogy még soha az életben nem vettem hasznát a fölismerő jeleknek. A szabadkőművesek között meg egyenesen veszélyes magasabb fokon a jelekre hagyatkozni, mert annyira komplikálódnak, hogy jó memóriájának kell lennie annak, aki hibátlanul végig akarja csinálni egy idegen ország idegen páholya előtt. Egyszerűbb elővenni az útlevelet, és igazolni magát. A segítséget, ha szükség lenne rá, így is megkapja.

A szabadkőművesek legendás összetartásáról és köl-

csönös segítségéről valóban sokat lehetne írni, de amiket én tapasztaltam, azok csak inkább az evangéliumi szellem megvalósításai voltak, és nem a mások kárára való becstelen előretörtetés. Az egyik testvérről megtudtam, hogy nagy képzettsége és tekintélyes megbízásai ellenére az egyik minisztériumban valóságos éhbérért dolgozik. A napokban ott ültem egy szabadkőműves összejövetelen a szónoki emelvényen, és mérlegeltem a tényeket: senki ezt a testvért nem segíti följebb, vagy előbbrejutni egy más beosztásba, ugyanakkor ott ül mellette egy ügyvéd, akiről tudom, hogy egyszerre három testvér ügyét képviseli a bíróságon minden ellenszolgáltatás nélkül, csak azért, mert azok testvérek, és anyagilag is bizony erősen küszködnek.

Nem akarok itt írni arról, hogy a szabadkőművesek között a tehetősebb testvérek szükség esetén milyen nagylelkűen tesznek le az asztalra jelentős nagy összeget, mert ezt el is lehet várni tőlük. Arról sem akarok írni, mert mások már leírták, hogy például az Egyesült Államokban a testvérek milyen óriási és modernül berendezett kórházakat, árvaházakat, öregek otthonait tartanak fenn, mert ez is természetes. Arról sem írok, hogy az argentin nagypáholy fönntart egy gyermekotthont, ahol szegény vagy árva gyermekek színvonalas nevelést és kiképzést kapnak, és ahol mint páratlanul érdekes kísérleti mintaintézetben valóságos önkormányzatot gyakorolnak maguk között, és teljesen önállóan mintagazdaságot vezetnek. Ezt is természetesnek tartom. Ez a minimum, amit egy nagy páholytól elvár az ember. Ellenben abban a helyzetben vagyok, nem kell messzire mennem, hogy bemutassak egy egészen tipikus szabadkőműves munkát, amelyet egy testvér, nem közösen a többiekkel, a páholy keretében valósított meg, nem is hivatalos támogatással kezdett el, hanem önként fogott hozzá ezelőtt három évvel, és azóta folytat megállás és minden ellenszolgáltatás nélkül, csak azért, mert a szabadkőművesek között azt tanulta, hogy egy ember annyit ér, amennyi jót tesz felebarátaival.

Sary Emanuel testvérről van szó, aki egy a sok közül,

akkikkel a Cangallón együtt vagyok. Se nem magasabb, se nem alacsonyabb a többinél. Se nem gazdagabb, se nem szegényebb az átlagnál. Csendes, hallgatag ember. Ezelőtt három évvel egy orvos háza előtt a szemetesládában nagy mennyiségű kidobott, „minta érték nélkül”-i orvosságot látott meg. Csendesen és hallgatagon megállt a láda előtt és hallgatagon nézte. Elgondolkozott, majd egyenesen elment egy orvos barátjához – azt hiszem, nem is volt testvér az illető –, és megkérte, adja oda neki ajándékba a laboratóriumok mutatóanyagorvosságait. Majd elment egy másodikhoz és egy harmadikhoz is. Mikor így összeszedett egy halomnyi orvosságot, az egészen szerény kis fehérneműgyárában egy sarkot felszabadított, és ott kis dobozokra ráírta: „A”, a másikra: „B”, és így végig az utolsó betűig, és ezekbe szétosztotta az orvosságokat. Felesége és kisleánya jöttek be segíteni. Mikor ezzel készen volt, és naponta szaporította az orvosságokat, végigjárva összes orvos ismerőseit, elhíresztelte a környező utcákban, hogy ingyen ad bárkinek orvosságot, föltéve, ha az éppen megvan neki. Jöttek is itt-ott nagyon gyéren, egyedül, fél kézzel is ki tudta szolgálni őket. Ezt a forgalmat kevésnek találta. Közben elővigyázatos volt, és mindenkivel nyilatkozatot íratott alá, hogy az orvosságokat ingyen kapta.

Egy napon gondolt egy merészet. Valamelyik lapba hirdetést tett be, hogy Gaona 4113 alatt ingyen lehet „minta érték nélküli” orvosságot kapni. Másnap reggel 8 órakor gyanútlanul sietett az egyetlen helyiségből álló kis gyárába, amikor megrémülve látta, hogy legalább 150-200 méter hosszúságban emberek állnak szép csendesen sorban, és várták, hogy az orvosságosztás meginduljon. A rendőrség is tudomást szerzett arról, hogy itt valami nagy összefutás van, és rendőrt küldött ki, hogy esetleges zavaroknak elejét vegye. Szegény Sary testvér csak kapkodott a fejéhez, rohant ide, futott oda, mert el sem tudta képzelni, hogy mit is fog most ő kezdeni ennyi emberrel és azzal a kevéske kis orvossággal. Erre nem számított. Áthívta egyik kereskedő barátját az utca túlsó oldaláról. Telefonált a testvérének, hogy azonnal jöjjön;

az jött futva, mert azt hitte, valami baj van. A gyár természetesen félig leállt. Az utcán az ablakok félig kinyíltak, és kíváncsian kérdezték az emberek, hogy mit osztogatnak itt? Hát orvosságot! Erre újabb kliensek álltak be a sor végére. Ekkor már kapkodva keresgéltek is az alkalmi patikusok az orvosságos dobozok között, és volt aki kapott orvosságot, és volt aki számára a soványka gyűjteményben nem akadt semmi. Ezek vagy csendesen továbbálltak, vagy haragosan szidni kezdték Sary testvért és fölkavart lelkű önkéntes munkatársait.

Így telt el az első délelőtti izgalma, hálálkodások és botrányok között. Délutánra már látta Sary testvér, hogy ez így nem mehet tovább. A gyár felét sem termelte, az orvosság majd mind kifogyott, és az igénylők felszaporodtak.

Még aznap mozgósította összes ismerősét, hogy szerezzenek orvosság-mintacsomagokat. Dőlt is a sok kis csomag, éjfélig szortírozták őket, és másnapra már óra-rendet tűztek ki. Ugyanis már nem volt megállás: a hirdetés megjelent, és az emberek reggel beálltak a sorba, kijött újra egy rendőr, és Sary testvér önkéntes munkatársaival kotorászott az A, B, C jelzésű dobozokban. Ment ez így egy vagy két hétig. Legnehezebb volt az orvosságokat beszerezni. Azután az a veszély is fenyegett, hogy a gyár termelése annyira csökkent, hogy őt magát súlyos helyzet elé állítja.

Természetesen megjelent hivatalos rendőri bizottság is kivizsgálni az esetet, de semmi rendellenességet nem talált. Sőt nagyon emberségesnek véleményezték ezt a különös vállalkozást, és mindjárt megkérdezték, jöhetnek-e ők is a kéréseikkel?

Persze a dolgok nem voltak mindig ilyen rózsásak. Jöttek, akiknek jönniök kellett, az érdekelt felek, a környék gyógyszerészei, akik természetesen ebben a vállalkozásban törvénytelen konkurenciát láttak. A nagy laboratóriumok is fölfigyeltek, és volt, amelyik kimondta, hogy amelyik orvos átadja Sarynak a mintákat, annak többet nem küld semmit. Megjelentek a provokálók is, akik vagy föltűnő erőszakoskodással fizetni akartak,

vagy nagyobb összegeket kínáltak föl Sary testvérnek. Ő azonban körültekintő örmény ember lévén, soha egyetlen fillért sem fogadott el senkitől, pedig néha súlyos összeget kínáltak föl segítség címén. Ezeknek mindig azt válaszolta, hogy menjenek a túlsó sarkon lévő patikába, vásároljanak ott orvosságokat, és hozzák el azt, ha már mindenképpen adakozni akarnak. Olyan is akadt bőven, aki szerényen beállt a hosszú sorba, és amikor rá került a sor, és azokból az extra orvosságokból egy sem volt meg, amelyeket igényelt, olyan hangos botrányt csapott, mintha legalábbis meglopták volna.

Közben olyan súlyos anyagi veszteségek érték Saryt a gyár megcsökkent termelése miatt, hogy kénytelen volt a napi orvosságosztogatást a hét egyetlen napjára korlátozni: csütörtök délután 3-tól késő estig. Erre a délutánra hazaereszti az üzem munkásait, természetesen megfizeti nekik ezt a fél napot is, mert – mint mondta nekem – nincs joga a munkásaitól elvárni, hogy áldozatot hozzanak a tulajdonos szeretetakciójáért.

Volt egy fél éve, amikor valóságos üldöztetésnek volt kitéve. Bizottságok jöttek ki az egészségügyi minisztériumból, kérték a diplomáját, engedélyét, megvizsgálták az összes dobozt. Mert mondanom sem kell, hogy a kisdobozok még ma is megvannak ugyan, de inkább csak ereklyeként, hogy azokkal kezdődött a „nagy vállalkozás”, de ma már szép nagy ládákat szerzett be, és azokra van ráfestve az A, B, C. Van olyan betű, amely négy-öt ládára is kiterjed. Újabb bizottságok jöttek, megvizsgálták, nem ad-e előregedett orvosságokat, vagy olyanokat, amelyeket csak recept ellenében szabad patikában is kiadni. Jöttek megfigyelni, hogyan keresik ki az orvosságokat, nem cserélik-e össze a dobozok tartalmát, tiszta-e a kezük, és hogy a munkatársak mennyi fizetést kapnak, és ő vett-e már magának autót? De minden rendben volt. Utoljára a minisztériumból egyik legfőbb úr jött ki bizottság élén, mindent a legaprólékosabban kivizsgált, és a végén csak annyit mondott zordon arccal a makacs némasággal a ládái között álldogáló Sarynak: „Gratulálok az egészséghez, és csak azt kívánom, legyen kitartása ezt

a háladatlan munkát tovább vinni.” Megrázta a kezét ennek a derék embernek, és azóta nincs zaklatásban része.

Az is előfordult, hogy egy idősebb úr megvárta, amíg rákerült a sor, és akkor bemutatkozott, hogy ő orvos és csak látni akarta a saját szemével, mi megy itt végbe, mert nagyon ellentétes véleményeket hallott róla, de most meggyőződött, hogy szép és nagyrabecsülendő kezdeményezés. Ezért minden héten el fog jönni, és elhozza az ő mutatógyógyosságait. Azóta valóban minden héten megjelenik az autójával, leadja a csomagot, és Sary testvér még ma sem tudja, hogyan hívják, és hol lakik, pedig azóta csaknem két esztendő múlt el.

Magam is többször elmentem csütörtökön segíteni és épülni. Persze sok hasznomat nem vették, mert tíz perc alatt sem tudtam összeszedni egy-egy gyógyászból a kívánt mennyiséget, míg a régi munkatársak elképesztő gyorsasággal kotorták ki a láda fenekéről éppen azt, amelyre szükség volt. Sary testvér vett 17 széket is, és ezek csütörtökön ebéd után ki lesznek téve az udvarra. Ott üldögélnek és kötnek beszélgetve a „kliensek”.

Megkísértem utána számolni az aláírt elismervények alapján, vajon mennyi értékű gyógyszert adhatott ki Sary testvér az elmúlt három év alatt, mert láttam a könyvből, hogy soha kevesebb, mint 45 igénylő nem volt, viszont sokszor messze fölülmúlta ezt a számot, és arra az eredményre jutottam, hogy máris több millió peso értékre rúg az, amit így, ingyen kiosztott.

Csak még egyet említek meg e szép munkával kapcsolatban, amelyet legnagyobb értéknek tartok benne. Azt, hogy harmadik éve folyik már megállás nélkül. Mert lehet ilyet elkezdni nagy fölbuzdulásból, és pár hónap múlva abbahagyni. Lehet lelkesedni talán fél évig is. De azontúl sem egyik, sem másik nem használ semmit. Fél év után már akaraterő kell hozzá. Egy év után meggyőződés és két év után belső, őszinte erkölcsi magasság. Sary testvérben nincs fölbuzdulás, sem a hasonló vállalkozásokból olyan jól ismert lelkesedés, hanem van valami egészen a lélek alapjaiból jövő emberbaráti szeretet, ame-

lyet mi szabadkőműves sajtáságnak tudunk, nem akarván ezzel azt mondani, hogy ez az ő privilégiumuk.

Ismerek egy másik esetet is Leicht Vilmos testvéréről, aki a magyar Kossuth páholyban dolgozik. Mar del Platán lakik, és egy alkalommal a tejkihordók több napon keresztül sztrájkban állottak. Leicht testvér nem sokat gondolkozott, hanem négy törzskönyvezett fajtehenet fölrakott teherautóra, és elvitte egy árvaházba, amelyiknek a vezetőségét ismerte, hogy ne hiányozzék a kicsiknek a tej. Amikor a sztrájk befejeződött, az árvaház vezetői, nem ismervén a fajtehenek árát, elcserélték a négy tehenet négy lóra, pedig egy tehén is többet ér, mint a négy ló összesen. Nincs olyan szeretetakció, nincs olyan gyűjtés, amelyikben Leicht testvér névvel vagy névtelesen, de minden esetben nagy összegekkel ne szerepelne.

A filantrópia területén a szabadkőművesség jelentős érdemekkel dicsekedhetik. A legújabb kor egyik legnagyobb erkölcsi tekintélye kétségtelenül a Nemzetközi Vöröskereszt. Adatai és statisztikai mesébe illők, és milliók számára jelentett már eddig is enyhülést és segítséget. Alapítója, Henry Dunant lelkes szabadkőműves volt, aki 1864. augusztus 22-én 12 nemzettel íratta alá a híressé vált genfi egyezményt. Az általa megteremtett szervezet már három ízben nyerte el a Nobel-békedíjat (1902, 1917 és 1944).

De némely országok szabadkőművesei is sokat dolgoztak ezen a területen: Argentínában 1880 közepén véres harcok kezdődtek két politikai párt között. A szabadkőműves testvérek a Belügyminisztériumból hivatalos engedélyt kaptak, hogy megszervezzék a sebesültek védelmét és kiszolgálását, amelyet azután mindkét fél tiszteletben is tartott.

1871. december 24-én Buenos Aires és Montevideo tragikus karácsonyra ébredt. Az Amerika nevű utasszállító hajó, amely a két város között rendes szolgálatot teljesített, kigyulladt és elsüllyedt. A tűznek és víznek kegyetlen párbajából csak kevesen tudtak menekülni. Ezek között volt Viale Lajos, aki egy mentőövbe kapaszkodva már biztosan látta élete megmentését, de íme, a

közelben észrevesz egy szerencsétlen anyát kisgyermekével, mentőöv nélkül, már-már elsüllyedve, átadja nekik mentőövet, és mint az emberi önfeláldozás vértanúja beírja nevét az eltűntek közé. Ma tiszteletére emlékmű áll a tengerparton. Néhány évvel ezelőtt magam olvastam még a talapzatra erősített bronzlapon e történetet néhány szóval elmondva. A szabadkőműves testvérek helyezték el oda ezt a kis bronzlapot. Amikor ezeket a sorokat írom, kimentem újra a tengerpartra megnézni az emlékművet: ott találtam Viale Lajos alakját kissé megdőbölve, kezében a mentőövvel, amelyről oly nagylelkűen lemondott; azonban a bronztábla, amely hirdette, hogy ő szabadkőműves volt, már hiányzott. Mint később megtudtam, már sokszor pótolni kellett, mert mindig akadtak szabadkőműves-gyűlölők, akiket bántott, hogy ez a nagylelkű ember közülünk került ki. Hosszan elnéztem az alacsony gyűlöletnek ezt a bűnjelét, amely nem tudta elviselni, hogy a szabadkőművesek között felsőbbrendű embereket kelljen tisztelnie. Aki eltávolította, azt hitte, hogy ezzel talán kitörli a tényt magát a köztudatból, pedig az csak gyáva irigység volt.

Messze áll tőlem, hogy az emberbaráti szeretet gyakorlását a szabadkőművesek számára szeretném egyedül kiigényelni, hanem csak azt szerettem volna bemutatni, hogy e sokat támadott intézmény keretében az emberbaráti segítség érzése az első helyen áll, és a testvérek minden időben, tehetségükhöz képest segítségére is siettek az arrászorulóknak.

A SZABADSÁG MEGSZÁLLOTTAI

Nagyon szeretek böngészgetni százéves és még ennél is öregebb napilapok hasábjain. Az ember mindig talál valami érdekeset. Azt hiszem, az érdeklődés legmélyén az van, hogy szeretjük látni, mennyire jobban és kényelmesebben élünk mi a régiéknél. A napokban kezembe került egy kötetnyi napilap a múlt század derekáról. Olvasgatom, és a *Közönség szava* rovatban fölfedezem, hogy egy tisztos matróna, akinek a sors megengedte, hogy előkelő emeleten lakhasson, keserűen panaszkodik a vízfordó emberekre, akik az emeletre már nem akarják fölvenni az ivóvizet. Napok óta hiába kiabál az ökrösszekér mellett bandukoló vizesember után, az úgy tesz, mintha nem hallaná, és megy tovább. Mintha nekünk nem volna jogunk ahhoz, hogy a lakásokba behozzák a vizet – kiált föl méltatlankodva a tisztos asszony. Letettem az újságot, és a 20. század dicsőségére nagy pohár vizet ittam a csapból. A világ legtermészetesebb dolga, hogy víz, gáz, villany és telefon van a lakásunkban. De nem volt ez mindig így, ezeket meg kellett teremteni, és a házakba bevezetni.

Így vagyunk ma az emberi jogokkal, a szabadsággal és ennek minden következményével. Ami az elmúlt századokban talán a legjobban hiányzott, és amit a legtöbb áldozatba került megszerezni, az a szabadság volt. Olcsó dolog volna itt felsorolni az egyházi és világi cenzúrák történetét, ami annyi szenvedésbe került. Már elmúlt, minek emlegetni? Vannak elegendően, akiknek nincs más mondanivalójuk, s ezek úgyis csak ezeket sorolgatják föl. Külön kéjjel írják le egy Giordano Bruno lassú halálát, mert az előző este fölrakott máglya az éjjeli esőben átázott . . . és megtoldják pár százzal a már úgyis ezrekre menő kínvallatások leírását, amelyeket nem rablógyilkosokon hajtottak végre, hanem egyébként tisztességes embereken, csak azért, mert többet vagy kevesebbet hittek a megengedettnél. Voltak rabszolgák és voltak szabadok,

akik egy életen át nem költözhettek át az egyik földesúrtól a másikhoz, és a hét három napján ingyen kellett dolgozniuk az uraiknak, akik ugyanakkor adómentességet is élveztek, míg ők, a szegény jobbágyok, a maradék három napon valahogy megkereshették pusztá fönnmadarásuk szomorú kellékeit és az államaik számára a szörnyűséges adókat. Mindezek fejében sem jogot, sem védelmet, semmit sem kaptak. Mert ki volt mondva, hogy nincs egyenlőség csak az Isten előtt, és nincs testvériesség, csak a síron túl, és nincs szabadság sem, csak azok számára, akik beleszülettek.

Lehet most ezt utólag szépítgetni, magyarázni a kor szellemével, de a szomorú tények megmaradnak. Igen, a vizet nem hozták föl az emeletre.

A privilegizáltaknak ebben a világában, a fegyelem és a tradíció e századaiban sokan föllázadtak e szisztéma ellen. Azonban a börtönlázadásokat rendszerint leverik. Mások összeesküdtek, de ezek sorsa is legtöbbször a leleplezés volt. Sokan próbálkoztak, és sokan elbuktak. Egynek mégis sikerült életben maradnia. Nem volt ez sem csoda, sem külön rendkívüli bátorság és szívósság, mert ezek a szép erények a többi levert és karóba húzott lázadóból sem hiányoztak. Ennek az egynek azonban sikerült életben maradnia, mert kellett, hogy a fejlődés belső ereje és logikája egyszer valakivel végre is utat törjön magának. Ők voltak ezek. Lehetek volna mások is, de ők egy fokkal ügyesebbek voltak, a titkot jobban tudták őrizni, találtak néhány, majd mindig több szellemi hatalmasságot is, akik közéjük vagy legalábbis melléjük állottak. Terjedtek föld alatt és föld fölött. Gyakoroltak százféle dolgot, rítust, jeleket, furcsaságokat, de a legelső lényeg csak egy volt, és ma is az, ők voltak a szabadság megszállottai. Ezek voltak a szabadkőművesek.

Amikor már jól fönn jártam a szabadkőművesség lépcsőin, és amikor már megismertem az összes avatás rítusait, részt vettem a mindig kevesebbek összejövetelein, és végigböngésztem a cangallói könyvtár ellenséges és baráti könyveit, és igyekeztem mindig több réteget lefejtetni a

szabadkőművességről, és a kíváncsiságtól éhesen keresem a leglényegesebb elvet, az egyetlen legfontosabbat, arra jöttem rá, hogy ez a szabadság szeretete. Minden ekörül forog. A rituálék telve vannak a szabadság emlegetésével. Az elsőfokú összejöveteleken, amikor a főmester testvér a Világegyetem Nagy Építőmestere nevében megnyitja a gyűlést, a testvérek felkiáltanak: szabadság, egyenlőség, testvériség! És a XXXIII. fokon, mint a szabadkőművesség legfőbb erkölcsi követelménye, ott ragyog a szabadságért való küzdelem fogadalma. A közbeeső fokokat is valósággal egybeköti, megadja valamenynyinek az egyetlen közös értelmet, sőt mindig nyíltabban és merészebben beszél róla. Ezért kellett nekem is évekig várnom, míg kitárult előttem napnál világosabban, hogy ez a szabadságszeretet a szabadkőművesség sok erkölcsi elve között a legelső és legfontosabb.

Mikor ez így egészen világos lett előttem, megértettem sok mindent. Megértettem, hogy miért üldözték a szabadkőműveseket oly következetesen évszázadokon keresztül. Mert azokban az időkben az emberi szabadságért és egyenlőségért való küzdelem lényegében támadta meg a hatalmon levők egész gazdasági berendezkedését, kiváltságos rétegek évezredes privilégiumait, s mivel az egyház részes volt ugyanezen az alapokon a hatalomban, nem lehetett a szabadkőművesek szövetségese sem, holott az evangéliumok szelleme őt valósággal predestinálta volna erre. De akkor még nem jött el XIII. János pápa ideje. Kissé nagyobb előrelátással, továbbá az evangéliumi szellem nyílt meghirdetésével és az első századok keresztényi életének bemutatásával szövetségesevé tudott volna lenni azoknak, akik az emberi fölszabadulás jogaiért küzdöttek, s így nem kellett volna csak utólag becsatlakoznia az egyháznak az új életformába, mint ahogy a szabadkőművesekkel kapcsolatban tennie kellett.

Ma még egy óriási történelmi lépéssel hátrább vagyunk, ma még csak ott tartunk, hogy a világ hatalmasainak nemzetközi szövetsége, az ENSZ kodifikálta az emberi jogokat, amelyeknek csak említése is ezelőtt kétszáz évvel még lázadás és forradalom volt. Ma már az egyház

is magáévá tette őket, nem is tehetett nagyon mást, és ezért vált esedékessé, hogy végre föloldja azt az anatómát, amelyet valamikor a privilegizált osztályok érdekeivel megegyezően kimondott a szabadkőművesekre. Nem a titoktartás lett elítélve két évszázadon keresztül, hanem a gondolatszabadság. Bizonyíték erre három kiváló francia pap sorsa a múlt század első feléből, akiknek semmi közük sem volt a szabadkőművesekhez, és mégis, amikor Róma elítélte őket, nem bírta megállni, hogy egy mondatral ne tegyen utalást a szabadkőművességre is. E három tehetséges és kiváló francia pap: Felicité de Lamennais, P. Lacordaire és Montalambert 1830-ban alapítottak egy folyóiratot *L'avenir* címmel, és volt elég tehetségük és bátorságuk több mint száz évvel megelőzni saját korukat egyházi vonalon, ugyanakkor természetesen szerény másik száz évvel elmaradva a szabadkőművesek mögött. XVI. Gergely pápa 1832. augusztus 15-én a *Mirari vos arbitramur* kezdetű enciklikájában elítéli őket, és veszedelmes elveiket, a lelkiismereti szabadságot: „Asserendam esse ac vindicandam libertatem conscientiae”; és a pestises tévedéseket okozó szabad véleménynyilvánítást: „Cuiquidem pestilentissimo errori viam sternit plena illa atque immoderata libertas opinionum” (Denzinger-Bannwart 1613), hozzáfűzve még, mintha külön megbélyegezni akarná őket, hogy ezeket a veszedelmes dolgokat „a szabadkőművesek hirdetik meg”. Ma a *Pacem in terris* más elveket vall, de az egész világnak idáig kellett fejlődnie, hogy ez végre bekövetkezhessék. Ebben a fejlődésben a szabadkőműveseknek oroszlánrészük volt; ők voltak ennek a szabadságnak hirdetői, sokszor vértanúi, és a végén győztesei.

Az első hangos jelek közé tartozott, amikor Diderot, D’Alambert, Helvetius és mások 1751-ben elkezdi közreadni a francia *Enciklopédia* első köteteit. Valamennyien a párizsi Les Neuf Soeurs páholy tagjai voltak. Ugyanabban a páholyban avatták fel később Voltaire-t is, aki műveinek megírása idején még nem volt szabadkőműves, mert csak közvetlenül halála előtt öltötte föl a bőrkötényt. A korszakot megjelölő és egészen új törté-

nelmi fejlődést elindító *Enciklopédia* szabadkőműves munka volt. Annyira mindent föl akart ölelni, annyira gyorsan készült, és a tudományos kutatások annyira még csak akkor indultak el, hogy ilyen szempontból nézve a munka felületes, rengeteg javításra szorult és kevés értékű. De egészen új hangot ütött meg, valóságos lázadásá lett, maga volt a szabadság imádata, s mindez a maga szokatlan nyersségével sodort és igézett. Jöhettek az egyházi átkok, fenyegetőzések, az erdőtűz már kigyulladt. Róma és a királyok nem tudtak másik igézetet az emberek elé odatartani, és a pusztá tekintélyi parancs már nem volt elégséges. Ne felejsük el, hogy még a teljes abszolutizmus korában vagyunk, amely az előjogok tengeréből kiemelkedő egyetlen hatalom százada volt.

Ugyanebben az évben, 1751-ben, egy másik szabadkőműves, Franklin Benjámín kiadja az Ujvilágban *Elektromos kísérletek és megfigyelések* című leveleit, és a következő évben megalkotja az első villámhárítót. Talán szimbólumnak is vehetnénk ezt a nagy fölfedezést, amely arról beszélt, hogy a század nagy feszültségeit a Franklino fogják majd levezetni. Hat év sem telik el, és egy másik férfi, Washington György a Fuerte Duquesne-ból (ma Pittsburgh) kiveri a franciákat; néhány évvel előbb (1753. augusztus 4-én) nyerte el ugyanő a mesteri fokot a 4. számú fredericksburgi páholyban. Az események gyorsan zajlanak: 1776-ban Észak-Amerikában kimondják az angol gyarmatok függetlenségét, és Franklin mint követ Párizsba megy, és ott találkozik a többi szabadkőműves testvérekkel. Az ő karjára támaszkodva vonul be Voltaire a páholyba bekötött szemmel, hogy az iniciálás szertartásán átessen. A következő évben Marques Maria José Lafayette-nek is bekötik a szemét, és így vezetik el a három szimbolikus útra, majd letérdel, és kezét rátéve egy öreg Bibliára fölesküszik mint szabadkőműves inas, Washington György jelenlétében. Ekkor már készen volt, és még ugyanebben az évben szentesítették az Egyesült Államok első alkotmányát: szabadkőművesek szövegezték meg, és belevitték összes alapelveiket a maguk teljes egészében.

Új népek és új harcok tűnnek föl: 1782-ben Francisco Miranda megkezdi első tárgyalásait Európában Dél-Amerika szabadsága érdekében. Ő is tagja lesz a szabadkőművességnek, hogy később, mint a dél-amerikai szabadságharcosok atyja, első legyen ezen a földrészen, aki Venezuelában megszervezi 1806-ban az első fölkelést. Ezek a vidékek azonban nehezen mozdulnak. Nagyon elvannak maradva a világ folyásától, ezért előbb Európában zajlik le a nagy forradalom.

1789-ben összeül Versailles-ben a nemzetgyűlés, és egy új figura lép fel benne: gróf Honoré Gabriel Mirabeau, akit tizenhárom évvel ezelőtt avattak föl egy amszterdami páholyban. A Bastille elesik, a politikai foglyok kiszabadulnak. Kihirdetik az emberi jogokat. Mirabeau azonban nincs egyedül, mellette küzd Georges Jaques Danton, egy párizsi páholy tagja; Jean Paul Marat, aki a londoni At The Kings Head páholyban kapta meg a fényt, és Maximiliano Robespierre, akit csak a páholyon belül címeztek testvérnek, egyébként véres forradalmár volt a magánéletben. A szabadkőművesekkel is megtörtént az, amit Goethe, a másik szabadkőműves testvér megírt a *Bűvészinás*-ban: föltámasztották a szabadság szellemét, de az annyira ki volt éhezve, hogy fölfalta saját fiait. Ez már valóságos szabállyá lett a történelem folyamán. Nem is lehet ellenőrizni akkora lázadást, a szenvedélyek akkora túlaradását, akkora mámort, az összes velejáró érzelmekkel együtt, mint a gyűlölet, a bosszú, féltékenység és igazságtalanság. A történelem elkönnyvelte, hogy a francia forradalom gyökerei az *Enciklopédia* 28 kötetéig nyúltak vissza, holott Diderot-ék mindent elképzelték, csak ezt nem. Az eredmény mégis nagy és dicsőséges lett; egy gyermek is, amikor megszületik, vérben és szenvedésben hagyja édesanyját, de az egyik fölépül, és a másik felnő. Ez történt a francia forradalommal is, és reméljük, történni fog a *negyedik rend* forradalmával is. Maradnak a kivívott jogok, egy újabb társadalmi osztály fölszabadulása és fölemelkedése emberibb nivóra és az igazságtalan kiváltságok eltűnése. A *Marseillaise* forradalmi dallamát lázító szövegével együtt ma már a

templomokban is éneklik, és senki nem veszi komolyan véres fölszólításait.

Bár magukat a szabadkőműveseket is megtépázta a francia forradalom, eszméit mégis vitték tovább más országokba és más világrészekbe. Külön jellemző, hogy az elnyomottak forradalmát nem az elnyomott szegények szervezték meg, hanem azok a szabadkőművesek, akik általában a közép- és felsőbb rétegből valók voltak, sőt igen sok volt közöttük az első vonalbeli arisztokrata.

A 18. század utolsó éveiben az *emberi jogok* követelése már elterjedt az összes amerikai országban. Miranda első megmozdulásait hamarosan követték a többiek. A dél-amerikai szabadsághősök londoni páholyokban ismerkednek meg és esküsznek össze, hogy a szabadság eszméjét átvigyék a gyarmati elnyomatásban élő hazájukba. 1810-ben és a rákövetkező években szinte egyszerre robban ki mindenütt a fölkelés, és valamennyien következetesen szabadkőművesek. José San Martín Argentínában, Bernardo O'Higgins Chilében, Simon Bolívar az északi tartományokban, Belgrano Peruban és Paraguayban, José Martí Kubában, Benito Suárez Mexikóban, I. Péter király, aki nagymester is volt, Brazíliában, sőt a mexikói szabadsághős, Miguel Hidalgo y Corona katolikus pap volt, és a kiközösítés ellenére szabadkőműves; egyházi rangjától hivatalosan megfosztva végezték ki 1811-ben. Szabadkőműves volt José Antonio Páez, Venezuela szabadsághőse.

Azért tudnak ennyire valamennyien szabadkőművesek lenni, mert az egész második vonalbeli gárda is teljesen szabadkőműves volt. Évekkel ezelőtt a Lealtad páholy egyik ülésén B. testvér tartott kimerítő, hosszú előadást, adatok és idézetek tömegével, és elmondotta, hogy például Buenos Airesben a politikai ügyeket a páholyokban beszéltek meg, és ott döntöttek közösen, és csak a végrehajtást hagyták meg a látható politikai élet számára. A kormányzókat a páholyokon belül választották ki, és ha egy tisztviselő kezdte elhanyagolni a szabadkőműves székház látogatását, állami állásából elbocsátották. A legtöbb államban az alkotmányt szabadkőművesek

szerkesztették meg. Nem is érdemes tovább foglalkozni ezzel, és nevek felsorolásával terhelni a szöveget, mert egyszerűen tudomásul kell venni, hogy az egész amerikai kontinens szabadságharca egyetlen nagy és világtörténelmi jelentőségű szabadkőműves munka volt. Ezt a dicsőséget senki tőlük nem tudja elvenni. Akik végrehajtották, nemcsak történetesen voltak szabadkőművesek, hanem mint hangsúlyozottan *mason* föladatot a páholyok zárt falain belül és az összes rítusaitól körülvéve készítették elő. Hogy sokszor összeütköztek egymás között, azon nem kell csodálkozni, mert az ember mindenüvé magával viszi szenvedélyeit és ambícióit; különben is ezektől a hibáktól az egyház sem volt mentes a hosszú évszázadok alatt, az ő vezetőik is sokszor véresen küzdöttek egymás ellen.

A szabadkőművesek szabadságszeretete nem állhatott meg társadalmi osztályok és nemzetek fölszabadításánál. A páholyok liturgiájában akkor is és ma is a szabadság mellett az egyenlőség és testvériesség mindenkire ki van terjesztve. 1794-ben jelenik meg az első törvény, amelyet a francia forradalom hozott meg a rabszolgaság eltörléséről a francia gyarmatok területén. Dél-Amerikában alig mondják ki a függetlenséget, máris rendezik a rabszolgák helyzetét. Buenos Aires egyik páholyában születik meg a zseniális ötlet, amelyet a történelem anyaméhből fakadó szabadság (*Libertad de vientre*) névvel vesz át: minden újszülött néger gyermek ezentúl már szabadnak születik! Ezzel az igazságos és józan megoldással a négerek is fölszabadultak, és a rabszolgatartók sem mentek tönkre a hirtelen beállott gyökeres változás miatt, mert egész emberöltőnyi idejük volt átrendezkedni az új gazdasági életbe, amelyeket az ingyen munkaerő megszüntetése jellemezett. Brazíliában is kiváló szabadkőműves testvér, Euzebio de Queiroz szenátor a szerzője a rabszolgaságot megszüntető törvénynek, és így volt ez a többi államokban is, ahol majdnem háromnegyed százon át a szabadkőművesek valósággal megszállva tartották a kormányokat az egész közélettel együtt.

Hogy jobban fölfogjuk a szabadkőműves vállalkozás

merészségét és nagyszerűségét, mérjük föl, milyen közszellem ellen kellett nekik fölvenniök a küzdelmet, és akkor egyben azt is látni fogjuk, hogy más reakcióra nem is számíthattak, mint hogy időnkint újra kiátkozzák őket. A rabszolgaintézményt az egész világ számunkra érthetetlen közönnyel nézte, holott kezében ott volt az evangélium a maga legtisztább humanizmusával. Jellemző erre az érzéketlenségre a spanyol katolikus királyok szerződéseai közönséges rabszolgakereskedőkkel, akik számára bizonyos mennyiségű rabszolga vadászását és eladását engedélyezték, és ennek a pusztá engedélynek, vadászati jognak a fejében óriási összegeket szedtek be. Később társaságok is alakultak e szennyes kereskedelem lebonyolítására, amelyek éppen úgy fölvtették a *királyi* szót a címükbe, mint a Spanyol Tudományos Akadémia: Real Compania de Filipinas. Királyok úgy kötik meg a szerződéseket ezekkel, mintha állatbőrök behozataláról volna szó.

1944-ben a Buenos Aires egyetem közgazdasági fakultása a *Collectión de textos documentos* sorozatában közzé tesz egy igen érdekes kötetet a rabszolgakereskedésről: *La trata de negros*. IV. Fülöp katolikus király például szerződést köt „Melchor Gomez Angellal és Cristobal Mendez de Sosával nyolc évre, kötelezve fent nevezett urakat Kelet-Indiába [Dél-Amerikába] évenként 2500 rabszolga behozatalára, aminek fejében évenként 95 000 dukátot kötelesek fizetni”.

Szomorú iróniája a véletlennek, hogy ezt a két sötét rabszolgakereskedőt Angyalnak és Kristófnak hívták, mintha bizony egyik a Jóhírt, a másik pedig magát Krisztust vitte volna a négerek közé. A szerződésnek 47 pontja van, és nagy formátumú egyetemi kiadásban 34 oldalt tölt ki, jobb ügyhöz méltó pontossággal részletezve a gyalázatos vállalat minden részletét. Még azt is pontosan számításba veszi évszázados borzalmas tapasztalatok alapján, hogy az Afrikában behajózott 20 000 „darab-ból” az úton nyolcezer meg fog halni. Ezekért Angyal és Kristóf uraknak nem kell majd megfizetni a meghatározott összeget (25. pont). Magáról az összegről a 23. pont

intézkedik: „A szerződő felek kötelesek a rabszolgák árának egynegyed részét Őfelségének lefizetni.” Egy másik szerződés *Assiento Septimo*), amelyet „Domingo Grillo és Ambrosio Lomelin urak kötnek Őfelsége Don IV. Fülöp katolikus királlyal”, a 3. pontban az összegről így rendelkezik: „Őfelségednek kötelesek vagyunk fizetni 2 100 000 pesót, amely összeg négerenként 100 pesónak felel meg.” Könnyen jött pénz! És nem szakadt ki a szíve „a katolikus királynak”, amikor ezt a pénzt fölvette.

Az utolsó ilyen szerződés, amelyet az idézett könyv közöl, 1787-ből való. Ezek a szinte vég nélküli szerződések minden lehető és lehetetlen részletet megtárgyalnak, csak a bánásmódról nincs egyetlen árva, szerény szó, de még csak utalás sem. Van egy kifejezés a 6. számú szerződésben (36. pont), amely valósággal fölháborít minden jóérzésű embert. Szó szerint így szól: „Ha bármi akadály merülne föl azokon a helyeken, ahol be lesznek hajózva az összefogdosott rabszolgák (amit Isten ne engedjen meg) [. . .] fönt nevezett Melchor Gomez Angel és Cristobal Mendez de Sosa nem tartoznak megfizetni a megállapított összeget Őfelségének.” Tehát hivatkozik a legszentebb Istenre, nehogy az véletlenül megakadályozza, hogy a szörnyű embervadászat ne sikerüljön. Nem kell katolikus királynak lenni ahhoz, hogy valaki tudja, mily értéke van az emberi életnek, mert ezt az életösztön mondja meg mindannyiunknak. Nem lett volna szabad annak, aki magát hivatalos címében „katolikus királynak” nevezi, odadobni kereskedelmi árucikként emberek százazreit, s mindebből leszedni saját maga számára az eladási ár 25 százalékát.

Ez még becstelenebb, mint maguknak az embervadászoknak a szerepe, mert azok legalább a bőrüket vitték vásárra, amelyet, ha a vadászat maga nem jelentett is, de a hosszú hajózás igen. Csodálkozunk azon, hogy a szabadkőművesek a fölháborodás minden tüzével és gúnyjával támadták meg az egyházat, mert ez kiátkozta őket szabad gondolkodásuk, vallási türelmük és néhány liturgiájuk miatt, és ugyanakkor egyetlen szava sem volt ugyanennek az egyháznak az ilyen kilométer hosszú szer-

zódések ellen. Az egyház hallgatásának okát eléggé megmagyarázza az a tény, hogy a világ összes államai között a pápai állam volt a legutolsó, amelyik a rabszolgaság intézményét hivatalosan eltörölte. Senki ne mondja, hogy a rabszolga-kereskedés csak gazdasági kérdés volt, és nem volt morális oldala is. A katolikus királyoknak még valamilyen módon jogukban volt tévedni, mert ők csak egész közönséges királyok voltak, de velük egy időben az erkölcsök legfőbb őrei is az emberek egyenlősége ellen foglaltak állást. A pápának tudniok kellett volna, hogy mi a kötelességük a rabszolgaintézményekkel szemben. Az egyház, mint annyiszor, ebben a kérdésben is csak utólag csatlakozott a többiekhez.

Egy másik területen is megismétlődött ugyanez. Amikor az emberiség odáig fejlődött, hogy a *negyedik rend* is már dörömbölt az ajtón, és bebocsáttatást kért az egyenlők közé, XIII. Leó pápa körlevelet ad ki *Rerum novarum* címmel, amelyben túlságosan óvatosan és szerényen a munkások jogai mellé áll, holott ők már kétszerannyi jogot kiverekedtek. Ugyanez a pápa szükségesnek érzi, hogy még egyszer, újra és ünnepélyesen elítélje a szabadkőműveseket, s *Humanum genus* enciklikájában, és az okok között képes föl sorolni, hogy a szabadkőművesek tanítják azt a veszedelmes tant, hogy „az összes embernek egyenlő jogai vannak”. XIII. Leó pápa szerint ez veszedelmes szabadkőműves tan.

A *Humanum genus* enciklika óta sok idő telt el, és sok minden megváltozott. Sok emberi szenvedés csökkent, az egész világ számára kihirdették, hogy minden embernek egyenlő joga van, de XIII. Leó kiközösítése a szabadkőművesekkel szemben ma is fönáll, holott XXIII. János pápa a *Pacem in terris* enciklikájában oly elveket hirdet meg, amelyek fölmentik a szabadkőműveseket hallgatólagosan a kiközösítés alól. Nem azt kérjük most, hogy megdicsérjék a szabadkőműveseket, mert már két évszázaddal ezelőtt ugyanazokért meg is haltak, amelyeket most a *Pacem in terris* meghirdet, és nem azt várjuk el, hogy utólag elismerjék, a szabadkőművesek erkölcsi fölfogása sokkal nemesebb és igazabb volt a spanyol katoli-

kus királyokénál, hanem csak azt kérjük, hogy továbbra ne nevezzék már őket „átkozottaknak”, mert nem érdemlik meg. Ma már az egyház közös meggyőződésre jutott a szabadkőművesekkel a vallásgyakorlás és hitvallás gyakorlását illetően, tehát saját egykori ítéletét most önmaga ítéli el. Ilyen körülmények között a kiátkozás főntartásának semmi értelme és erkölcsi értéke nincs.

A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy a szabadkőművesek nemcsak a francia forradalomban vettek részt, és voltak valóságos szülői; és nemcsak mind a három Amerika felszabadítása fűződik az ő nevükhöz, és a rabszolgaság megszüntetéséért is a legelső vonalban küzdöttek, hanem az utolsó nagy szabadságmozgalmak élén is ők jártak a 19. század derekán. A londoni konferencia 1830-ban elismeri Görögország függetlenségét, ezzel emlékművet állítva herceg Ypsilanti Sándor szabadsághősnek, aki előzőleg I. Sándor cár adjutánsa volt, és még 1810-ben avatták szabadkőművessé Péterváron. Mellette küzdött Görögország szabadságáért Lord Byron, a nagy angol költő, aki szintén tagja volt a szabadkőműveseknek. A következő évben robbant ki Olaszországban az első fölkelés, amely teljes szabadságharccá érik be 1848-ban. Vezetője a legendás hírű és a szabadságnak szinte szimbólumává nőtt Giuseppe Garibaldi, akit Montevideóban avatnak föl szabadkőművessé a francia Les Amis de la Patrie páholyban. Később, 1864-ben, ő lesz Olaszország nagymestere. Az új Olaszország is teljesen a szabadkőművesek vezetésével alakul ki, ily nagy személyiségekkel ajándékozva meg népét, mint gróf Camillo Benso Cavour, ki szintén szabadkőműves volt. De szabadkőműves volt a magyar szabadságharc hőse is, Kossuth Lajos, és kiváló tábornoka, Klapka György, akit később avattak szabadkőművessé Torinóban a Dante Alighieri páholyban, 1850-ben.

Megtartva az időbeli sorrendet: 1852-ben Argentínában Urquiza, a lelkes szabadkőműves legyőzi a diktátor Rosast a caserosi csatában. 1853-ban pedig a szintén szabadkőműves Juan B. Alberdi megszövegezi Argentína új alkotmányát, mely mind a mai napig érvényben van.

A modern szabadsághősök közül megemlíthetem az új Törökország megalapítóját, Kemál pasát, aki Macedónia Resorta et Veritas páholy tagja volt. Nem szabadsághős, de az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb külügyminiszterének a magyar gróf Andrássy Gyulát tartják, akire a szabadkőműves bőrkötényt Párizsban kötötték föl a Mont Sinai páholyban.

Az Egyesült Európa gondolatának első harcosai is szabadkőművesek voltak, hiszen megfelelt az ő testvéries gondolatuknak: a legelsők között volt gróf Coudenhove-Kalergi, akinek könyvét évtizedekkel ezelőtt lelkesen olvastam, s nem hittem róla, hogy szabadkőműves, és hogy egyszer még majd idézni fogom alakját, mint a *mason* gondolat megtestesítőjét.

Az Egyesült Európa két nagy előmozdítója, Aristides Briand és George Marshall generális megkapták a munkájukért a Nobel-békedíjat; mindketten kiváló szabadkőművesek voltak.

Egyetlen pillantással áttekintve a szabadkőművesség történetét és lényegét, valahogy nagyon világosan azt látom, hogy igazi történelmi hivatása az volt: föloldotta a gondolatot megkötöttségéből, és segített megteremteni – sokszor egyedül, önmagára hagyatva – ennek minden következményét, a vallásszabadságot, vélemény- és politikai szabadságot.

A liberalkapitalizmus egyik gyermeke a francia forradalomnak, s elmélkedve a múlt század fölszabadító mozgalmairól úgy tűnt föl nekem, hogy a szabadkőművesség támogatta valamennyit, de ugyanakkor túlságosan elkötelezve maradt ennek a liberalkapitalista életformának. Megállt a szilárd földnek ezen a pontján, és nem ment rá az új, ingoványos utakra, amelyek azonban ma már szilárd talajjá lettek. Új és ingoványos út volt a negyedik rend, a munkások rendjének fölszabadulási útja, pedig őszinte szabadkőműves szívvel gondolkodva ezeknek éppen annyi joguk volt följutni a megvédettek népes kasztjába, mint a többieknek, akik már *a falakon belül* voltak. A szabadkőművesség nem támogatta őket, ezért ma épp az a feszültség áll fenn a kommunizmus és a szabadkő-

művesség között, mint az egyház és a *masonéria* között volt. Az egyháznak észre kellett volna vennie, hogy a szabadkőművességben óriási nagy és modern igazságok vannak fölhalmozva, és ezek beérése és a világon való uralomra jutása csak idők kérdése, ami be is következett, tanú rá a *Pacem in terris*.

Kár volt az egyháznak oly kiélezetté tenni a harcot. Tudnia kellett volna előre, hogy egy napon új enciklikát kell majd megírnia, s ez az új enciklika előbb tagadott igazságoknak elismerése lesz, mint ahogy ez be is következett. Félő, hogy mindketten ugyanígy eltévesztették a legfiatalabb forradalmárral szemben a taktikát, és ez az új óriás – mert ne merjük tagadni, hogy az (a fölszabadulóban levő munkások társadalmi rendjére gondolok) –, ugyanazokból az okokból gyűlölik és üldözik őket ma, mint amiért a szabadkőművesek gyűlölték és üldözték az egyházat ott ahol érték: mert meg nem értett maradt előttük.

Amikor elmélkedéseimben ehhez a ponthoz jutottam, félve ezt kérdeztem önmagamtól: mi lehet az oka annak, hogy a szabadkőművesség megállt a félúton? Talán hiányzott a fölismerés zsenialitása, hogy a piszkos munkások elkeseredett sztrájkjaiban még akkor, ott, a múlt század második felében, nem fedezte föl az igazságot, nem fedezte föl saját hajdani sorsát? Vagy talán ők is annyira elkötelezetteké váltak, mint maga az egyház annak idején velük szemben egy roskadozó világ oldala mellett? A szabadság megszállottai nem fedezték föl a szociális mozgalmak forrongásaiban azt, hogy ez mozgalom, amelyet megállítani már nem lehet, mert a történelmi fejlődés kényszere támogatja őket. Nem sejtették meg előre, hogy azok a véres május elsejék egyszer majd olyan nagyhatalommá fognak nőni, hogy tárgyalni kell velük, és nemcsak rendőrségi sortüzet leadni rájuk. Mennyivel jobb lett volna bekapcsolódni, irányt szabni, velük együtt felnőni, hiszen mindketten a szabadság megszállottai voltak. De a szabadkőműves életben érezhetővé lett bizonyos ellanyhulás és tespedés. A valóságos egyesületi élet kialakulása is azt mutatja, a régi hősi időkkel összeha-

sonlítva, hogy a szabadkőművesség valahogy kiesett nagy történelmi szerepéből.

Az ember nem tud szabadulni attól a benyomástól, hogy betöltve történelmi hivatását a hajdani nagy harcos, polgári életre adta magát: előtérbe lépett az önképzés. Vannak oly államok, ahol a szabadkőművesek díszes, nagy utcai fölvonulásokat rendeznek, földíszítve és föllobogózva magukat az összes jelvényekkel. A küzdelem is, amelyet régen országok fölszabadításáért fejtett ki, ma összezsugorodott az egyházzal való kölcsönös veszekedésekre, a régi és új hibák kölcsönös fölhánytorgatására, amely – valljuk be őszintén – lassan már senkit sem érdekel, csak éppen magukat a veszekedő feleket. Pedig, ha már elvesztette azokat a lehetőségeket, amelyeket a munkásmozgalom vezetése kínált föl a számára, ahol meg tudta volna akadályozni, hogy a történelemnek ez az új fölszabadulása diktatórikus és támadó jelleget öltjön, ma még mindig akadna tipikus szabadkőműves munka a számára: a színes népek szabadságharcában részt venni a régi nagy szabadságelvek alapján. Mert ne felejtjük el, hogy Afrikában ugyanaz megy végbe, ami ezelőtt 150 évvel Dél- és Közép-Amerikában zajlott le: fölszabadulás a gyarmati állapotból. Akkor emancipálódtak a fehér gyarmatok, ma a színesek. A nagy alapelvek pedig nem ismerik a színek közti különbségeket. Nagyon kevés, csaknem semmi jele nincs annak, hogy a szabadkőművesség még egyszer újra föl tudna emelkedni arra a vezető történelmi hivatásra, amelyet egyszer már oly dicsőségesen betöltött.

Az egyház még valamivel fűrgébb abban, hogy ha elkésve is, de legalább utólag bekapcsolódjék a nagy és győztes áramlatokba. Persze, mint későn jövőnek, vezető szerep már neki sem jut. A Kalot mozgalom ilyen irányú hatalmas vállalkozás volt. Menteni akart és vezető szerephez juttatni egy félig már elveszett küzdelemben. Ezért hirdettük meg a nincstelenek tömegeinek, hogy az egyház nevében nem alamizsnát hozunk nekik, hanem jogokat, s mi fogunk teremteni nekik emberibb földi életet. Ha akkor a magyar püspöki kar mellénk áll, és egymillió

hold földbirtokain óriási földreformot hajt végre úgy, ahogy azt mi megokoltuk és megterveztük, akkor nem kellett volna róluk azt a szomorú mondatot följegyezni: „Tudjuk, hogy el fogják venni, de mi mindig elmondhatjuk majd, hogy mi nem adtuk oda!” Hanem dicsőséggel azt mondhatnánk most el róluk, hogy önként odaadták, s ezzel hozzájárultak egy társadalmi réteg fölemelkedéséhez. Mennyivel másként festene ma az egyház helyzete Magyarországon.

A szabadkőművesség előtt is két út áll: megszilárdulni a múlt dicsőségére fölépített polgári tevékenységben, vagy megkeresni azt az új nagy föladatot, amely újra az első vonalba állítja az intézményt. Egy szabadkőműves sem várja, hogy ezt neki fölülről diktálni fogják, mert soha a *masonériában* nem volt egységes, legfelsőbb irányítás, amit annyira szeretnének neki betudni, hanem a szabadkőműves eskükből, ezek szelleméből, szimbólumaik tanításaiból minden testvér maga vonta le a föladatokat és kötelességeket. Az eskük, szimbólumok, tanítások ma is változatlanul állnak, félve kérdelem: tehát a testvérek volnának azok, akik hiányoznának? Ez egy objektív jezsuitának a megfigyelése és észrevétele. Semmi jele nem látszik annak, hogy a szabadkőművesség ismét új történelmi hivatás magaslatára volna fölemelkedőben. Az az ember benyomása, hogy ő maga érzi a nagy történelmi hivatásnak a hiányát, mintha már bekövetkezett volna szellemi téren is számára az, ami az operatív szabadkőművesek idejében egyszer már elérkezett, hogy nincs több katedrális, amelyet föl kellene építeni. De szolgáljon vigasztalásul az a tény, hogy a szabadkőművesség nagy alapelvei már beszivárogtak az emberi társadalom legszélesebb rétegeibe, és ott egészen új világszemléletet alakítottak ki, amelyet onnan kitörölni már nem lehet. Ez volt az egyházi üldözéseknek évszázadokon keresztül végső magyarázata és egyben céltáblája. A szabadkőművesekre is ugyanazt lehet mondani, mint a jezsuitákra: nem ők hanyatlottak le, hanem a többiek emelkedtek föl hozzájuk.

ÉVSZÁZADOS KÜZDELMEK

Már napok óta olvasgattam J. M. Caro kardinális, chilei érsek csaknem 400 oldalas könyvét. *El misterio de la masonería*-t. Megtudtam belőle, hogy én a satanizmus felekezetéhez tartozom, szexuális orgiákat gyakorolok, és számtalan más perverzitás után én vagyok az *Apokalipszis*ben (XVII. fejezet) szereplő „nagy parázna aszszony, akivel a föld királyai paráználkodnak, és akinek borával megrészegeznek a föld lakosai [. . .] kinek kezében egy arany pohár vala, mely tele volt az ő paráználkodásának utálatosságaival és tisztátalanságaival”. (362. l.)

Én, aki keresztülmentem a szabadkőművesség gazdag liturgiájának különböző fokozatain, elszomorodva olvastam ezt a könyvet, mert sértve éreztem magát az igazságot, és restelkedtem szabadkőműves testvéreim előtt, hogy egy magas rangú főpap ily felelőtlenül képes volt azonosítani magát olyan vádakkal, amelyek legföljebb csak olcsó és kétes eredetű pamfletekben láthattak volna napvilágot.

Lassan megtudom a kardinális könyvéből, hogy a skót rítusban, amelyet az argentin szabadkőművesség is gyakorol, ennek a XXX. fokozatán nekem a feszületet meg kell taposnom. Az érsek még idézi is szórul szóra a liturgikus szöveget: „Taposs rá a babona e jelvényére, törd össze” (96. l.). Elhatároztam: kísérletet teszek, hogy lássam a testvérek reakcióját. Egyik gyűlésünkön erősebb kifejezésekkel szoltam a feszületről, de be sem tudtam fejezni a mondatot, a főmester testvér máris erélyesen rendre utasított a többiek méltatlankodásától kísérve, és figyelmeztetett, hogy a szabadkőművességen belül minden vallás jelvényét tiszteletben kell tartanom. Mosolyogva válaszoltam, hogy mondataimmal csak kihívni szerettem volna a testvérek állásfoglalását egy ilyen csúf támadással szemben.

Caro kardinális könyvének 134. lapján azt is megtudtam, hogy Benoit író állítása szerint a szabadkőműves

gyűléseken szörnyűséges káromkodások között törökkel szurkálják a kitett konszokrált szent ostyát. Hogy nagyobb legyen az állítás hitele, megemlíti egy templomot is, ahonnan erre a célra a szabadkőművesek 800 szent ostyát elloptak. Majd folytatja a vádaskodást, és a 143. lapon így ír: „A szabadkőművesség a kéjelgések valóságos iskolája, amely meghalad minden emberi fantáziát, és ahol a gyilkosságot azért gyakorolják, mert az a keresztény istenek számára visszatetsző, viszont Lucifer számára a legnagyobb örömet jelenti.” Ilyen főpapok jó példáján fölbuzdulva egyáltalán nem csodálkozunk azon, hogy az Esquiú című katolikus újság, ismertette a *Pacem in terris* enciklikát, nem állja meg, hogy tökéletesen érthetetlen pszichológiával elmesélje: 1886-ban Buenos Aires Boca városnegyedében a szabadkőművesek fölvonulást rendeztek az egyház ellen, és amikor a templom előtt haladtak el, összeköpködtek a templom falát. Szeretném tudni, hogy az Esquiú szerkesztője hogyan gondolta ezt? 1886-ban szabadkőművesek voltak Buenos Airesben Bartolome Mitre, Guillermo Rawson és Sarmiento. Melyik volt az ezek közül, aki valószínűleg megszervezte ezt a fölvonulást?

Aki ezt a vádat képes volt leírni, milyen fogalma lehetett a szabadkőművesekről? Gondolkozott csak kicsit is a leírt tényen? El tudta képzelni, hogy a szabadkőművesek, akiknek túlnyomó többsége orvosokból, tanárokból, mérnökökből és professzorokból áll, legtöbbször tisztességes családapá, tekintélyes hivatali állásokat tölt be, most ott vonulnak el az utcán, és nagyokat köpdösnek a templom falára? El tudja ő azt képzelni, és mindezt akkor mondja el, amikor XXIII. János pápa békét hirdető enciklikáját tárgyalja, és nem veszi észre, hogy ezzel a szent emlékü pápa szándékát hiúsítja meg, aki éppen ezzel az apostoli körlevéllel emelkedik fölé saját századának, és lesz előhírnöke egy új világnak, amelyikben inkább a béke, mint a gyűlölet uralkodik.

Ezek a jelenségek még jobban meggyőztek arról, hogy itt gyökeres változásnak kell jönnie. Egy este a Roque Perez kapitulumban nagy előadást tartottam a szabad-

közműves testvéreknek arról, hogy Róma felé közelednünk kell, mert az Örök Város felől a kibékülés hangjai hallatszanak, és a régi sérelmek hánytorgatásával és ezerszer megcáfolt rágalmak ismétlésével csak a gyűlöletet tudjuk fokozni, de megoldást találni soha. A testvérek ekkor még nem tudták rólam, hogy tulajdonképpen ki vagyok. A hozzászólók egy része helyeselte gondolataimat, de a másik része valósággal fölzúdult ellenem. Elgondolkodva hallgattam meg a vádakát, és próbáltam fölmérni, lehetséges-e egyáltalán két ilyen elkeseredett ellenfelet kibékíteni? Tudtam, hogy a többség velem van, és még inkább velem lesz, főleg a magasabb fokokon levők, a műveltebbek, a történelmi érzékkel megáldottak, de lesznek sokan, akik valósággal föl fognak lázadni a közeledés gondolata ellen, mert ezek annyira átélték az egyház sorozatos rágalmainak súlyát, hogy az ő számukra a szabadkőművesség ma már egyetlen negatívum, lényegében csak egy tagadás és támadás az egyház ellen, amely őket a kifejezések legszélsőbb frazeológiájával valósággal és minden időkből csak szétzúzni akarta. De mert belső meggyőződésből és értelmi okok alapján tudtam, hogy mindkettő téved, amikor így vádaskodik és így gyűlöl, ezért egy pillanatra sem rendültem meg elhatározásomban, hogy életem célját, a kibékülést minden erőmmel szolgálni fogom, mint ahogy nem rendített meg ebben az elhatározásomban az sem, hogy végigolvastam Caro bíboros könyvét, amely pedig a tévedések, ferdítések, rosszindulatú magyarázatok és minden alap nélküli rágalmak oly tömegét tartalmazza, amelyet még soha nem olvastam.

A helyzet teljes elmérgesítéséhez mind a két fél teljes erejével hozzájárult. Ez az első megállapítás a nagy probléma megoldásának keresése lelegején. Mindkét oldal viselkedését pártatlanul, tárgyilagosan szeretném most bemutatni. Eddig talán soha, senkinek ilyen előnyös lehetőségei nem voltak ehhez, mint nekem: én nagyon messziről jöttem, nagyon messzire mentem, és meglepetéssel látom, hogy mindkettő iránt érzett mély szeretetem megfér a lelkemben, mert a valóság az, hogy ebben a

gyűlöletben egyiknek sincs igaza. Nézzük először az egyház viselkedését.

1959. február 20-án 35 argentin püspök aláírt egy közös pásztorlevelet. Többek között ezeket írják: „Mindazok számára, akiknek szívében valami szeretet él a hazával szemben, mindezeknek mint hagyományaink és jövő nagyságunk ellenségét a szabadkőművességet és kommunizmust mutatjuk be, amelyek minden nemeset és szentet, ami földünkön van, le akarnak rombolni.” Elgondolkozom azon: mindezt azok az argentin püspökök írták le, akik San Martint a haza atyjának tartják, pedig ő szabadkőműves volt. Ugyanezek a püspökök tisztelik a nemzeti zászlót, amelyet a szabadkőműves Belgrano adott nekik, sőt a kék-fehér-kék színt saját páholya zászlójáról vette le. Ugyanezek a püspökök lelkesen éneklék a nemzeti himnuszt, amelyet a szintén szabadkőműves Vicente López y Planes ajándékozott nekik.

A nemzeti alkotmányt, amely a püspöki kart is védi, egy másik nagy szabadkőműves személyiség, Juan B. Alberdi szövegezte meg. Az argentin irodalom egyik gyöngyszemét, a *Martin Fierrot* is egy kiváló szabadkőműves írta, és az ország nagy nevelő mestere, Sarmiento, a maga idejében az argentin szabadkőművesség nagymestere volt. Hogyan lehetséges, hogy az egész püspöki karban nem akadt egyetlen püspök sem, aki észrevette volna ezt a tragikus következetlenséget. Ők is járkálnak Buenos Aires utcáin, és tudniuk kellene, hogy körülbelül 30-40 utca van elnevezve olyan nemzeti nagyságokról, akik mind lelkes szabadkőművesek voltak. Azt szeretném megkérdezni ezektől a püspököktől: e sok nemzeti nagyság közül melyek voltak azok, akik minden nemeset és szentet csak tönkretenni tudtak?

Végtelenül szomorú ebben az egész ügyben az, hogy a katolikus egyház vezető férfiai a templomi szózékot használják föl rágalmaik terjesztésére, és méltóságuk tekintélyét használják föl arra, hogy egy intézményre annyi rosszat mondjanak. A szeretet helyett még ferdítések árán is a gyűlöletet terjesztik ugyanazon nemzet fiai között, pedig kezükben az evangélium van, amely a békét

és a megértést hirdeti. Nem is beszélve arról, hogy a jobb arc odatartását várja el híveitől, amikor bal arcukat megütik.

Hogy a szabadkőművesek mennyire lerombolói minden nemesnek és szentnek, ennek cáfolatául felsorolom azoknak a nevét, akik a Nobel-békedíjat elnyerték, és ugyanakkor szabadkőművesek voltak: León Bourgeois francia miniszterelnök, majd a képviselőház elnöke; Elio Ducommun újságíró, svájci emberbarát, aki az 1881. római kongresszus határozatai alapján megszerezte az Oficina Internacional de la Pazt; Henri Dunant (1864) a Nemzetközi Vöröskereszt megalapítója, amely szervezet ezenkívül három alkalommal nyerte el a békedíjat; Alfred Fried, osztrák író, valódi békeapostol; Henri Lafontaine, belga jogtanácsos, a szenátus elnöke, számos nemzetközi szervezet tagja; Theodoro Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke és a legfelsőbb bíróság elnöke, aki fölismerve a küszöbönálló világháború közelségét, végigutazta Európát, s mindent megtett a nagy tragédia elhárításáért; G. Streseman, kiváló német politikus, aki 1926-ban Aristides Briand-nal együtt osztotta meg a Nobel-békedíjat; Federico Passy közgazdász, francia politikus, a Liga Internacional de la Paz alapítója; Ferdinand Buisson, nagy francia pedagógus, az Emberi Jogokat Védő Liga alapítója, a Női Jogok Védelmezője és a laikus oktatás egyik előharcosa, ugyanő küzdött sokat a kötelező felsőoktatásért; Cordell Hull, Franklin D. Roosevelt munkatársa, aki szintén komoly erőfeszítéseket tett egy megértőbb politika érdekében; Lord Boyd Orr angol orvos, a táplálkozás problémáinak tanulmányozója, aki aktívan részt vett az Egyesült Nemzetek megszervezésében; Leon Juheaux, a francia munkásszervezetek egyik szervezője; Charles Gates Dawes amerikai politikus, a Dawes-Dictamen szerzője; George Marshall tábornok, a róla elnevezett terv megalkotója, amely öt év alatt 17 000 millió dollár segílyt utalt ki; ugyanő gondolta ki és alkotta meg az Atlanti Szerződést, hatásosan támogatta az Egyesült Európa megalkotását.

Ennyi Nobel-békedíjas szabadkőműves mellett vajon

hány argentin püspök érdemelné meg az idézett pástori levél címén ugyanezt a magas kitüntetést? Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy a mai püspöki kar körleveléhez a bátorságot VII. Pius 1816. július 30-án megjelent enciklikájából merítette, amelyik sürgette az összes egyháziaktól „a hívek alárendelését a törvényes fellebvalóiknak [jelen esetben a spanyolországi spanyoloknak], továbbá igazságos és erős gyűlölettel nézzenek a forradalomra [itt a dél-amerikai szabadságharcról van szó], lerombolva és kiirtva a lázadás konkolyát, amelyet az ellenséges ember hintett el ezekben az országokban [itt most Bolívarról, San Martinról és O’Higginsről szól az enciklika].”

* * *

Most lépünk ki Argentína keretei közül, és lássuk, maga a világegyház milyen módon és milyen érvekkel adott ki bullákat és enciklikákat a szabadkőművesség ellen. A legelső volt XII. Kelemen 1738-ban megjelent *In eminenti apostolatus specule* kezdetű bullája. Megvallom, mohó érdeklődéssel vettem kezembe a szöveget, mert annyit hallottam már emlegetni, de csak a legritkább esetben idézni. Vártam egy súlyos okmányt teológiai és filozófiai megokolásokkal, hiszen ez volt az alapja az összes többi kiközösítésnek. És találtam egy meglepően gyenge kis írást, megterhelve olyan súlyos önellentmondással, amelyre a gazdag enciklikairodalomban egyáltalán még példa sincs. A bulla csak két okot hoz föl vádként. Az első az, hogy a szabadkőművesek titkokat őriznek: „ha ezek az emberek nem cselekednének gonoszat, kellene-e félniök annyira a fénytől?” – írja a pápa. Szerencsére, nem így vélekedtek az első, hosszú időszak egyházának hitűjoncai, amikor a misének egészen a legelőjén kivezették őket a templomból, mert nem volt szabad megismerniök az eucharistia titkát.

Természetesen keringtek az egykorú pogányok között oly értesülések, hogy itt bizonyos Jézusnak a testét eszik és vérét isszák, amely az ő fantáziájukban oda fajult – maguktól a szentatyáktól tudjuk ezt –, hogy a pogányok között elterjedt volna a hit, hogy a keresztények titkos

összejöveleteiken gyermekhúst esznek. A rómaiak nem vették maguknak a fáradságot, hogy komolyan kivizsgálták volna ezt a mendemondát, de XII. Kelemtől el lehetett volna várni, hogy jobban utánanézzon az igazságnak. Különösen abban az időben, amikor a középkori céhek nagy része még virágzásban állt, s ezek telve voltak titkokkal. Nem akarom megismételni előző fejtegetésemet arra vonatkozólag, hogy az operatív kőművesekből kifejlődött spekulatív szabadkőművesek szerencsétlenül átvették elődeik hivatalos titoktartási rendszerét, amely minden hasonló középkori céhben gyakorlatban volt, és ezt az időbeli közelség miatt még élénken fönntartották, hanem csak arra utalok, igazságosabb lett volna, ha XII. Kelemen pápa a bírákhoz illő lelkiismeretességgel utánanézett volna, valóban van-e ott valamilyen titok – és nemcsak így egyszerűen: „titok”, hanem veszélyes titok, veszélyes tartalommal. Hol van az a bíró, aki ma elítél egy társaságot csak azért, mert titkokat őriz, és nem néz előbb utána, melyek is azok a titkok? A pápa ugyanis nem hoz föl semmi konkrét tartalmat, amelyet a szabadkőművesek titkolnának, hanem csak a pusztán titoktartást hozza föl érvnek. Nem megyünk mélyebbre ennek a fejtegetésében, pedig lehetne beszélni arról, hogy amit ma nem tehet meg egyetlen büntetőbíró sem az igazságos ítéletkimondás alapelvei miatt, azt XII. Kelemennek sem lett volna szabad megtennie.

De a múlttal szemben elnézők akarunk lenni. Ezért inkább csak azt szeretnénk látni, ennek az érvnek van-e még ma is érvénye, 1964-ben? Teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy nincs! Mert bármely ország megfelelő minisztériumában megtalálhatók az illető ország nagypáholyának alapszabályai szabályosan benyújtva és a mindenkori vezetőség névsora bejelentve a rendőrség megfelelő ellenőrző osztályának. Állami törvények kötelezik erre az összes társadalmi egyesületet, és ezek az állami törvények az elbűjni akaró szabadkőműveseket nem kiátkoznák, hanem bebörtönöznék. Ha gyűlésekre nem jöhet be akárki, arról majd csak akkor tárgyalunk, ha az összes zártkörű megbeszéléseket tartó egyesületek,

miniszteri tanácsok és püspöki konferenciák a titkolózás miatt ki lesznek közösítve. De a szabadkőműveseknél ez rendszer, mondják ők, a többieknél pedig csak akciden-tális. Ez mind igaz, de én bent vagyok a szabadkőmű-
vesek között, azért jöttem ide, hogy jezsuita szemmel min-
dent lássak és halljak, és most kiszólok az ajtón: Ugyan
kérem, ha mi így akarunk gyűlésezni, ha mi így akarunk
játszani, hagyjanak nekünk békét! Összes titkaink már ki
vannak nyomtatva a legkülönbözőbb kiadásokban, a
legutóbb megjelent szabadkőműves lexikon is három sú-
lyos kötetben mindent közöl. Már sokszor megmondták,
hogy a szabadkőművesek nagy titka, hogy nincs titkuk.
Én sem hittem el ezt, ma már tudom, hogy igaz. És ezért
a titkolózásért ijesztően nagy árnak tartom egész nem-
zedékek kiközösítését, kölcsönös gyalázását és azt a sok
mocskolódást, amelyet képesek voltunk nyomdába adni
mind a mai napig. Róma vegye magának végre a fáradsá-
got több mint kétszáz év után, és nézzen utána maga,
hogy valóban van-e veszélyes titok a szabadkőművesek-
nél, vagy nincs? Ne ítéljen szökött *masonok* fecsegéseiből,
akik így akarnak jelentőségre vergődni, pénzt keresni
vagy magukat behízelegni. Méltatlan Rómához, hogy
téves információkra ekkora átkot mondjon ki.

Így néz ki a pápai bulla első érve a szabadkőművesek
ellen. Már a saját idejében is elhamarkodott, felületes
volt, ma pedig már teljesen alaptalan. A második érv
kissé különös és szokatlan, így hangzik: „és egyéb igazsá-
gos és ésszerű, csak általunk ismert okok miatt ítéljük el
őket”. Megdöbbenve olvassuk, és mentséget találunk a
pápa számára, aki a bulla kiadása idején már összeesett,
teljesen vak, beteg ember volt, akinek úgy tették rá a
kezét a bullára, hogy itt írja alá a nevét.

Egy szellemi frissességben élő pápa sohasem fogja má-
sodik mondatával agyonütni az elsőt, pedig itt ez történt:
ugyanazzal a hibával vétkezik, amelyet előzőleg elítelt.
Súlyos ítéletet hoz a titkolódzás ellen, és – ne felejsük el,
csak a tény ellen, tartalma nélkül – a következő mondatá-
val eltitkolja a saját, második érvét. És teszi ezt ő, aki
mint bíró, éppen ítéletet mond ki. A legősibb időktől a

bírák mindig föltárták az elítélt előtt az ítélet megokolását, a pápát sem mentheti föl semmi e legelemibb kötelesség alól. Nincs az a modern törvényszék, amelyik így merne ítéletet hozni, és most az hozott így ítéletet, akitől nincs föllebbezés, mert ő a legfelsőbb fórum. De még valahogy megbocsátható lenne, ha a bíró nyolc-tíz súlyos érv után, mintegy ráadásul hozzáfűzné, hogy még vannak más érvei is, de azokat már nem is érdemes fölsorolni. De nem így van! Mert összesen csak két érv van egy súlyos kiátkozás számára, és az egyiket eltitkolja, tehát az érveknek pontosan a felét titkolja el, pedig az érvek másik fele arról szól, gyanús az, ha valaki valamit eltitkol.

Ijedten gondolok arra, hogy ezen a bullán állt föl a talpára a történelem talán legnagyobb horderejű kiközösítése. Megértem az akkori szabadkőművesek dühös védekezését ilyen óriási igazságtalansággal szemben. A dühös védekezés pedig sohasem jó, és sohasem vezet célhoz, mert arra hasonló stílusban jön a válasz, és a vita így kizárólag csak elfajulhat, és a kölcsönös vádak és sértegetések inkább gyorsan, mint lassan, valósággá lesznek.

Ez az első elítélő bulla, amely pedig alapja lett az összes többinek, és jelentőségében korszakot nyitott meg, oly mélységesen tarthatatlan, hogy Denzinger-Bannwart föl sem veszi híres gyűjteményébe, az *Enchiridion symbolorum*-ba. Lehet-e ma is fönntartani ilyen súlyos büntetést, amelynek alapokmánya ilyen nyilvánvalóan siralmas írás? Nyugodtan odatehetjük Honorius pápa híres levele mellé.

Most vegyük elő a második elítélő bullát, s elemezzük ki hideg, józan tárgyilagossággal XIV. Benedek *Providas* bulláját is (1751). A pápai szöveget José M. Caro bíboros, chilei primás már idézett könyvéből veszem át (339. l.), ahol őeminenciája szórul szóra idézi a legfontosabb részeket. Nagyon megkönnyíti a dolgunkat, hogy a pápa fölsorolja a kiközösítés hat okát. Tehát:

1. „Az ilyenfajta társaságokban a legkülönbözőbb vallásokhoz és felekezetekhez tartozó emberek szoktak ösz-

szejönni, amely tény nyilvánvalóan súlyos károkat jelent a katolikus vallás tisztaságával szemben.”

Ennek az elvnek 1751-ben más súlya volt, mint ma, tehát az akkori mértékkel kell mérni, és nem az abszolút igazság mértékével. Bár jogunk lenne ehhez, mert arról az egyházzal és pápájáról van szó, amelyik magát az abszolút és örök igazság védőjének tartja, tehát a hit és erkölcs kérdéseiben nincs joga más mértékkel mérni 1751-ben, mint 1963-ban. Ezzel a jóakarattal és csakis ezzel, ennek az első érvnek van bizonyos súlya és értéke 1751-ben, mert akkor az egyház másként ügyelt arra, hogy hívei ne üljenek le egy asztalhoz más felekezetűekkel. Itt csak azt szögezzük le mégis, hogy abban az időben is volt számtalan egyesület, ahol katolikusok és protestánsok együtt voltak, és nem lettek emiatt kiközösítve, tehát igazságtalanság volt eggyel szemben ily nagy eréllyel föllépni. De maradjunk elnézők a múlttal szemben, és ne tárgyaljuk ezt a kérdést behatóbban.

Azonban ennek a pápai elítélésnek az ereje még ma is fönnáll, ezért vizsgáljuk meg, mi értéke és ereje van 1963-ban? Sajnos, nem tudom megőrizni ígért tárgyilagosságot, mert ujjongó örömmel kell bejelentenem a nagy újságot: ennek az első, tehát rangban legerősebb érvnek ma már egyáltalán semmi értéke nincs. Semmi! Nem szerénytelenségből, hanem csak az időrend miatt idézem azt a megegyezést, amelyet Debrecenben Révész Imre protestáns püspökkel 1945-ben aláírtunk a kiközösítés minden veszélye nélkül, és hivatkozom a második vatikáni zsinatra, amelynek fenséges és lenyűgöző összképében ott találjuk a felekezetek kiküldötteit is, testvérnek címezve, és nem találjuk ott az összeset azon szomorú oknál fogva, mert még elég sokan vannak, akik haragot tartanak az egyházzal XVI. Benedek elvei és szóban forgó levele miatt. Nem hiszem, hogy XIV. Benedeknek bátorsága lett volna a *Providas* bullát kiadni a szabadkőművesek ellen, ha valami csoda folytán olvashatta volna előre a *Pacem in terris* enciklikát. Ne felejtjük el, hogy itt nem a föld forgásáról, hanem súlyos erkölcsi kérdésekről van szó, az erkölcsi elvek pedig időállóak, és az

egyház ezeknek őrzője. Ilyen alapokon hogyan lehet még csak egy hétig is fönntartani egy kiközösítést? Az egyház ma már tudja, hogy előbb-utóbb föl kell ezt oldania, mert új szelek fújnak, és régi dolgok elavulnak, de akkor miért várat magára még mindig?

De nézzük tovább XIV. Benedek bulláját. Melyik a második érve?

2. „Szigorú és áthatolhatatlan titoktartás, mellyel befednek mindent, ami összejöveleiken történik, ezért lehet rájuk alkalmazni Cecilio Natal szavait, amelyeket Minucius Félix idéz: »a jó dolgok mindig szeretik a nyilvánosságot, ellenben a gatzettek a titokzatossággal fedik be magukat.«” Nem követjük el azt a nagy tiszteletlenséget, hogy Cecilio Natal megjegyzését alkalmazzuk XII. Kelemen bullájára, amelyikről az előbb mutattuk ki, hogy a két bizonyíték közül az egyiket titokban tartja. Megtehetette volna, hogy elmondja őket őszintén, és ezzel elkerülte volna a gyanakvó találgatásokat, amelyek imár két évszázad óta mérgezik a világot.

3. „Az az eskü, amelyet ennek a társaságnak tagjai tesznek le, hogy a titkokat őrizni fogják.” Ez az érv annyit ér, mint az előző, mert annak csak kiegészítő függvénye.

A negyedik, ötödik és hatodik érvet fölösleges szórul szóra idézni, mert csak különböző szavakkal ismétlik, hogy a népek és a világi fejedelmek is már elítélik a szabadkőműveseket, akiknek „rossz hírük van”. Csodálkozom XIV. Benedek teológusain, akik a bullát megszerkesztették a pápa számára, mert ők is átmentek ugyanazon a filozófiai iskolán, mint én, és éppen ezért skolasztikusan képzett agyukkal észre kellett volna venniök, hogy ez egyszerű és erőtlen *circulum vitiosus*: a pápa ugyanis azért ítéli el a szabadkőműveseket, mert ezekre máris rossz szemmel néznek némely fejedelmek és „okos és kipróbált személyiségek”, holott ezek azért viselkednek így, mert egy pápai bulla elítéli őket.

A következő nagyszámú kiátkozásról nem érdemes külön-külön szólni: csak IX. Pius hússzor elítélte őket, okot adva túlbuzgóságával arra a közhiedelemre, hogy

fiatal korában ő is szabadkőműves lett volna, és szokás szerint így akarja most leplezni múltját. Legtöbben csak ismétlik az előző elítéléseket, megtoldva olyan kifejezésekkel, mint satanizmus, gonosztevők, perverzek és hasonlók. Egy dologban ekkor már tökéletesen igazuk volt a bulláknak: a szabadkőművesek már éppen ilyen kíméletlenül támadták, tiporták és rágalmazták az egyházat, mint az őket. A bullákra minden esetben a válasz az ellenvádak valóságos áradata volt. Nem érdemes idézni őket, mert már a múltéi, és erős hangjuk akkor általánosan elterjedt volt minden témakörben, de ma sokszorosán durvábban hangzanak, és jobban botránkoztatnak, mint a maguk idejében. Olyan ez ma már, mint egy óriási temető, amely mérhetetlen sok igazságtalanságot, kegyetlenséget, szégyent és szenvedést takar be.

XIII. Leó egyike volt az utolsó nagy harcosoknak, aki a szabadkőművesek ellen hatalmas enciklikát adott ki, de ő is csak a régi vádakat sorolta föl újra. Ami újat hozott föl ellenük, azt jobban tette volna, ha nem említi meg, mert éppen ezek a szövegrészek adtak okot arra, hogy a szellemi harcok érdekes változataként az argentin szabadkőművesek 1959-ben újra kinyomassák, és terjesszék minden kommentár nélkül az ellenük XIII. Leó által kiadott *Humanum genus* enciklikát. Ebben az enciklikában ugyanis mindenki olvashatja, hogy a nagy szociális pápa, a *Rerum novarum* szerkesztője mily vádakkal illeti a szabadkőműveseket. Íme egy-két idézet: „Íme, itt vannak a naturalisták [szabadkőművesek], akik azt tanítják, hogy az összes ember egyenjogú[. . .], és minden ember természeténél fogva önálló. Éppen ezért fönnáll a népföltség elve, amely szerint akik uralkodnak, erre a tekintélyt és hatalmat a néptől kapják.”

Az is veszedelmes tanítása a szabadkőműveseknek, hogy „el akarják törölni a világból a szociális különbséget”. Így válhatnak nagy dicséretté egykor fölhánytorgatott vádak.

A *Codex Juris Canonici* ilyen előzmények után nem tehetett mást, mint megerősítette a kiközösítést (Can. 2335.).

Ha most megpróbáljuk nem analizálni a kiközösítési bullák tartalmát, hanem megfordítva a módszert, szintetizálni az egyház összes kifogását a szabadkőművesek ellen, és visszavezetni valamennyit lehetőleg egyetlen egyre, amelyik mindegyiknek a mélyén ott lappang, akkor a következő eredményre jutunk: az egyház az egyik legkonzervatívabb intézménye a világnak. Semmit úgy nem gondol meg ezerszer, mint valami újítást: lényegénél fogva ellensége dogmarendszere miatt a szabadgondolkodásnak. A szabadkőművesek viszont ennek a fölfogásnak a megtestesült ellentétei: a szabadság, fejlődés és haladás hívei. Az egyház szerint elméletileg ez önmagában helyes és jó, de gyakorlatilag mégis elítélendő, mert félelmetes és veszélyes újításokat hozhat magával. Ez a kettősség az, ami miatt az egyház a szabadkőművesség elítélésénél sohasem mondhatja ki, hogy haladó szelleme miatt átkozza ki, ez ellentmondás volna a számára; viszont ki kell közösjenie, mert gyakorlatilag ellene van a merész újításoknak, ezért azután keres más okokat, mint például a titokzatosság, vallási türelem, amelyet önkényesen közömbösségnek nevez el. Ma az egyház kénytelen ugyanazt a „közömbösséget” gyakorlatilag átvenni, és így rálépni arra az útra, melyet elméletileg sohasem tagadott (csak ellenségei, köztük a szabadkőművesek fogták rá minden században, mert ezek csak a gyakorlatát nézték), az egyház ma kénytelen gyakorlatilag egyezkedni, türelmesnek lenni, látszólag közömbösnek, mert a világ már nélküle is folyik, nem úgy, mint régen, amikor szerepe döntő volt.

Ennek az új életformának egyik hangos jele, hogy az örökké csak elítélt, kiátkozott és büntetett idegen felekezetek ma ott ülnek a második vatikáni zsinaton mint megfigyelők. Ki hitte volna ezt el száz évvel ezelőtt? – s néhány üres szék már várja a szabadkőművesek kiküldötteit is, mert az egyház nem állhat meg félúton, nem lehet következtlen, egyesek kizárásával nem ronthatja le a már meghívottak törékeny bizalmát. Kénytelen az egyház a szabadkőművesekkel is kiegyezni, ha a *Pacem in terris* őszintén akarja a gyakorlatba átvinni, és nem

akarja, hogy jószándéka elhervadjon a levéltárakban, és ezzel elveszítsen hatalmas tömegeket, akik készek arra, hogy testvérei vagy fiai legyenek az egyháznak.

* * *

Az egyház sok támadásával szemben a szabadkőművesség sem maradt tétlen. Hogy ki kezdte el ezt az évszázados gyalázkodást és sokszor irgalom nélküli küzdelmet, nem olyan könnyű eldönteni. Sokszor úgy voltam vele, föladtam a reményt, hogy kibogozható lenne. Már meg is írtam egy fejezetet abban a szellemben, hogy ne kutassuk a felelős kezdeményezőt.

Olyan ez, mintha meg akarnánk keresni egy évek óta fennálló verekedés kezdeményezőit: ezek rendszerint elkezdődnek személytelenül, kicsinységekből kiindulva. Tíz nap múlva már senki sem tudja, hogy eredetileg mivel kezdődött, de ez már nem is fontos, mert a tíz nap alatt bőségesen elég sok ok gyülemllett föl ahhoz, hogy érdeemes és jogos a verekedést folytatni. Újabb három hétre meg már megteremti előre egész évre a verekedés folytatásának értelmét, indítóokait és hevességét.

Valahogy így fajult el az egyház és a szabadkőművesség küzdelme is. Ma nem azért támadják egymást, ami kétszáz év előtt történt, hanem ami tegnapelőtt, s mindkettőnek bőven van oka gyűlölni a másikat a mindig újabb és újabb sebek miatt. A megoldás tehát az lenne, hogy zárjuk le a múltat, és próbáljuk megkeresni azt az üres lapot, amelyiken új számadást kezdhetünk el, elhanyagolva, hogy ki volt az oka a harc elindításának, mert az ma már úgysem nyomozható ki.

Mégis eljutottam egy megállapításhoz, és ez, azt hiszem, fedi a valóságot: egyik sem tehető felelőssé, mert a maguk részéről mindketten egyszerre kezdhették el. A szabadkőművesség lényegében lázadás volt a szellemi kötöttség ellen, lázadás az egyéni gondolatszabadság és az emberi egyenlőség érdekében. Amikor kibontotta ezt a veszedelmes zászlót, senki még nem kételkedett a szabadkőművesek hithűségében és vallásosságában. És fontos a kérdésben az, amit 1963-ban már tudunk: teljes joga

volt neki föllázadnia, mert az akkori lázadás tételeit az Egyesült Nemzetek ma már *Emberi jogok* címen kodifikálta, és a *Pacem in terris* a maga részéről is meghirdette. Ugyanakkor az egyház 1738-ban a legtávolabbról sem volt arra beérve, hogy ezt a lázadást jóváhagyja, de még arra sem, hogy kegyesen elnézze.

Néhány száz ember el tud kezdeni egy új korszakot, de egy évezredes intézmény a maga nehézségével és ezerszálú elkötelezettségével testileg-lelkileg képtelen kilépni önmagából, és ilyen merész, új eszme mellé odaállni. Egy hatalmas intézmény mint ilyen soha még föl nem lázadt önmaga kiépített rendszere ellen. Tehát az egyház 1738-ban egyszerűen mást nem is tehetett, mint hogy elítélte a szabadkőművességet, és elítélte az ő évezredes formuláival, amelyek a kor szelleme szerint kemények és durvák voltak, de nem elég erősek már ahhoz, hogy ezt a lázadást – egyet a sok közül – le tudták volna verni. A szabadkőművesség visszavágott, mire újabb kiátkozások következtek, és jöttek az üldözések is. A szabadkőművesség még keményebben visszavágott, és a verekedés már nem volt föltartóztatható, mert az egyik fanatikusan védte lázadását, és a másik kiépített és eddig bevált rendszerét. Mindkettő talált magának segítséget, hol egy-egy lángelmében, hol valamelyik király fegyvereiben.

Ily magasságból nézve az eseményeket megérthetjük, hogy az egyház kemény szavakkal elítélte a dél-amerikai kolóniáknak szabadkőművesek által vezetett lázadását (VII. Pius, 1816. július 30.), amelyet ma dicsőséges szabadságharcnak nevezünk, de csak azért, mert a napóleoni háborúban elgyengült Spanyolország nem tudta leverni őket, különben lázadás maradt volna a neve, úgy, amint azt VII. Pius megbélyegezte, és vezetői, ma dicsőséges szabadsághősök, a bitófán végezték volna életüket.

Ennyi kiközösítésre nem jöhetett más válasz, mint a laicizálás, az állam elválasztása az egyháztól ott, ahol a szabadkőművesek jutottak politikai diadalra, és mindig több helyen ők lettek a győztesek, és mindig több helyen lett az egyház kiszorítva a közoktatásból, törvényhozásból, ami mind nem következett volna be, ha XII. Kele-

men pápa az *In eminenti* bulla helyett a *Pacem in terris*-t írja meg, de ez abszurdum, mert ő akkor mást nem írhatott meg, mint elítélő bullát. Így kellett eluralkodnia a földön végzettszerűen egy új gyűlöletnek, amelyikért külön-külön egyiket sem tehetjük felelőssé.

Senki nem akarja szépíteni a szabadkőművesség küzdelmét az egyház ellen, mert mint legádázabb ellenfelét sehol és semmiképpen sem kímélte. Voltaire kiadta a jelszót: „Tapossátok el a gyalázatot!” Pombál, a portugál miniszter, jeles szabadkőműves, a jezsuitákat összefogdosta az egész óriási gyarmatbirodalomban, és eltemettette őket a legnyomorúságosabb börtönökben, ahol 20-25 évig haldokoltak, majd kierőszakolták a gyenge XIV. Kelemennél, hogy 1773-ban föloszlassa a Jézus Társaságát (*Dominus ac Redemptor*).

A két nagy ellenfél kölcsönösen vértanúkkal ajándékozta meg egymást, akikről mindkettő pontos listát vezetett; helyesebben a szabadkőművesek listája kissé bizonytalan, mert az inkvizíció néha túl gyorsan működött, amit természetesen a *mason*-ok sem hagytak válasz nélkül. A nyomtatott betűk csatájában még kevésbé lehet megállapítani, kinek volt több és feketébb tintája. Mindenesetre a szabadkőművesek teljes egészében kihasználták az egyház gyenge oldalát, és szemére vetették, hogy mindazt, amit Krisztus megtagadott: a gazdagságot, a fényűzést, a gögőt, mindezt az egyház magáévá tette. Kezüke vették az evangéliumokat, s az egyház elé tartva megkérdezték, mutassák meg, melyik oldalon beszélt Krisztus arról, hogy aranygyűrűt kell viselniük az apostolok utódainak; hol van megengedve, hogy a pápa háborút viseljen? (Hat pápa csatában halt meg.) Hol van az megírva, hogy a püspökök feudális nagyurak lehetnek? Azt sem hagyták szó nélkül, hogy a pápai állam volt az utolsó, amelyik a rabszolgaság törvényét eltörölte, s a püspöki nagybirtokok, ahol a munkásokat rosszul fizették . . .

A szabadkőműves írások megméri a püspöki uszály hosszúságát, és nem hatja meg őket, hogy ezt a fenséges ruhadarabot maga Michelangelo tervezte meg egy na-

gyúr reneszánsz pápa számára, de szemére veti a püspököknek, hogy ez a pompa és ragyogás a legélesebb ellentétben áll az evangéliumok közmondásos egyszerűségével. A fölhalmozott vagyon, a műkincsek mérhetetlen tömege is állandó gúny, támadás és gyalázkodás célpontja volt.

Amikor magam is elmélkedtem ezekről a könyv megírásával kapcsolatban, úgy gondoltam, beiktatok ide egy fejezetet ezzel a címmel: *Egy könyv elmélkedései*. A fejezet arról szólt volna, hogy a második vatikáni zsinat oltárára gyertyák közé kihelyezett evangélium – egy 1600-as évek-ből való ritka példány – fölébred százados álmából, és körülnéz, de szeme elvakul a nagy ragyogástól. Riadtan menekül vissza saját belső lényegébe, és nézegeti önmaga csodálatosan szép egyszerűségét, a nagy Názáreti keresetlen szavait, a gabonaszemeket gyűjtögető és megebédelő apostolokat, aztán kicsit újra körülnéz, és nem tudja elképzelni, hol van, mert ez tökéletesen idegen világ számára. Azt hiszi, hogy a gögös pogány, császári Rómába tévedt, ahol az arany és bíbor ragyogott, és ahol az ő hívei egyszerű szegényemberek voltak, még akkor is, ha történetesen vagyonnal bírtak. Megint önmaga olvasásába menekül, és fölidézi a nyolc boldogság odaátról jött, csodálatosan szép szavait, és úgy találja, ezeknek itt körülötte nagyon boldogtalanoknak kell lenniük, mert ha szidalmazták őket, és hazudván, minden rosszat mondanak rájuk, akkor mindezt hasonlóval viszonyozzák, és még átkokat is szórnak azokra, akiknek pedig bal arcukat kellene odatartaniuk, és az ingüket is odaadniuk. Vagy talán – kérdi megrémülve az evangélium –, már nem vesznek olyan komolyan és szó szerint úgy, amint annak idején egyszerű szavakkal leírt és hirdetett mindennütt? Számomra ők idegenek, és vajon, nem vagyok-e én is idegen az ő számukra?

De nem írtam meg ezt a fejezetet, mert gyilkosnak és minden igazsága mellett igazságtalannak találtam. Viszsaemlékeztem arra a fenséges pápai misére, amelyen részt vettem 1916-ban a Sixtina kápolnában, ott Michelangelo *Utolsó ítélet*-e tövében, amely mise szinte lelkem

mélyéig megrázott éppen a pompájával, segített magasra emelkednem a hétköznapiok kis egyszerűségei fölé, segített közelebb jutni a Fönségeshez. Igen, magamon tapasztaltam, hogy mennyire segített, mennyire valami csodálatos elektromossággal feltöltve jöttem ki onnan, és éltem sokáig azokból a benyomásokból, amikor újra ott vergődtem át egyik határról a másikra Krisztus ügyéért. Nem lehetek most igazságtalan azzal szemben, ami akkor életem egy része volt. Kell itt lennie valami megoldásnak.

És napok óta ezen tépelődöm, és nem haladok előre a könyv írásában, mert egyrészt nem kell szabadkőművesnek lenni ahhoz, hogy az ember meglássa, a mai főpapjaink, akik bíborban és vagyonokat érő ékszerekkel földíszítve járnak közöttünk, akik kopottak és szegények vagyunk, és már királyaik is csak úgy egyszerűen öltözködnek, hogy ezek a főpapok semmit sem hasonlítanak egy szegény, mezítlábas galileai halászhoz, mert valóban nem hasonlítanak. De másrészt, nincs is szükség arra, hogy hasonlítanak, mert kétezer év fejlődését még maga az Isten is be kellett kombinálja saját műve jövő életébe, és várható volt tőle, hogy egyházát nem megkövült intézménynek szánta. Isten, aki az egész világot a fejlődés útjára tette, kivételt tett volna az egyházzal? Tehát senki józanul ne várja, hogy az egyháznak meg kellett volna maradnia a szómul szóra vett evangéliumi primitívségben, vagy ma vissza kellene térnie ahhoz.

Mi sem természetesebb, mint hogy az ember a liturgiában, az Isten házában Ura körül forgolódva megtiszteli őt bizonyos nagyszerűséggel és pompával; a baj csak ott kezdődött, amikor ezt a ragyogást az Úr szolgája kivitte magával a templomból saját magánéletébe, és hétköznapi is úgy díszítette föl önmagát és otthonát, mintha még mindig közvetlenül az Isten házában tevékenykednék. Segítette ehhez lassan, majd gyorsan növekvő gazdagsága, amely végzettszerűen növekedett hívei számával és minőségével együtt, és ellenállhatatlanul sodorta őt a hatalom felé. Ez másként nem történhetett. Ebben vaslogika van, és a Szentlélek nem lépett közbe, hogy csodák

sorozatával megakadályozza az egyházat ebben a fejlődésben. Csodák kellettek volna hozzá, mert az emberi életnek törvényei vannak. Most itt állunk a befejezett tényekkel szemben, és egyetlen, amit tehetne az egyház, hogy a fényűzést a liturgiára redukálja.

Amikor erre a következtetésre jutottam, azokban a napokban röppent szét a hír a világban, hogy Mons. Helder Pessoa Cámara Rio de Janeiró-i püspök levelet írt a világ összes katolikus püspöke számára. A levélnek címe is van: *Eszmecsere testvéreinkkel, a püspökökkel*. Fölveti a gondolatot, hogy „megkönnyítendő elszakadt testvéreinkkel az egységet, rendkívül szükséges volna, hogy visszatérjünk az eredeti szegénységhez”, és felsorol „néhány gyakorlati elgondolást, amelyek alkalmasak lehetnek egy nagy értékű testvéri megértés és közeledés számára.” Ezek között szerepel például a *nagyméltóságú* és *főméltóságú* stb. címek eltörlése, valamint címerpajzsok és gazdag jelvények viselése. „Ezek kis semmiségnek látszanak, mégis alkalmasak arra, hogy a híveket eltávolítsák a papságtól. De eltávolítanak bennünket magától a huszadik századtól is, amely már új stílust vezetett be az életbe, és eltávolítanak elsősorban a dolgozó és szegény néprétegtől.”

A püspök tisztelettel azt ajánlja, gondolják meg társai, érdemes volna-e földadni a drága gyűrűk és értékes mellkeresztek viselését, és elhagyni az ezüstcsatos cipők használatát, amely ma már önmagában is nevetséges, és idejét múlta. Azt is megjegyzi ez a szociális szellemű püspök, hogy ne akarják püspöktársaik tekintélyüket a használatukban lévő autók minőségével és hosszúságával növelni: „Legyenek egyszerű kis autóink, amelyek gyakorlati hasznát mindenki megérti és elfogadja, és ne használjunk nagy kocsikat, amelyek csak megbotránkoztatnak és izgatnak. Hagyjuk el egyszer s mindenkorra azt a látszatot, hogy inkább tekintélyt akarunk tartani, mint szeretni az embereket; azt akarjuk, hogy inkább ők szolgáljanak minket, ahelyett, hogy mi szolgáljunk ki másokat.”

Végezetül azt ajánlja, hogy a zsinat befejező miséjén az összes püspök helyezze el Öszentsége lábai elé az értékes

arany és ezüst mellkereszteket és kapjanak helyettük bronzból vagy fából valókat. Azt is ajánlja, hogy az utolsó, befejező mise alkalmával az összes keresztény és nem keresztény, zsidó, buddhista, mohamedán és sintoista küldöttekkel egyetlen közös, nagy imába forrjanak össze.

Ugyanaz az újsághír, amely erről szólt, már azt is közölte, hogy Spellmann bíboros, New York-i érsek sietett elsőnek fölszólalni ellene: „Azt hiszem, a legjobb, amit erre a levélre válaszolni lehet, az, hogy Brazília szabad állam.” A brazil püspöktársára vonatkozólag pedig csak ennyit mondott: „nem értek vele egyet”, és nem volt hajlandó többet mondani az újságíróknak.

A lavina elindult, ezt föltartóztatni már nem lehet. Az természetes, hogy Spellmann bíboros más véleményen van. Pedig mennyivel érdekesebb és dicsőségebb lett volna az ő számára, ha ő írta volna meg ezt a levelet. De az ő neve a köztudatban már össze van kötve a dollárral.

Sokan ellene lesznek Mons. Helder Pessoa Cámarának, de többen mellette, mert a haladók a végén mindig többen vannak, ez a világtörténelem optimizmusa, és az egyház akkor csodálatosan meg fog erősödni, és igen sok száraz ág ki fog zöldülni a kereszténység fáján. Mert ezt a megváltó reformot a klérus nem igényli annyira, mint a hívő hívek és a már csak megkeresztelt hívek milliói. Minden teológiai reformon túl, ennek a reformnak lenne a legnagyobb ereje, és ezért az egyért érdemes lett légyen mozgósítani az egész egyházi hierarchiát.

Természetesen a szabadkőművesek hadműveletei nemcsak az egyház pompája ellen irányulnak, hanem kifejezetten gazdagsága ellen is. Elöttem fekszenek tömegesen könyvek és röpiratok, amelyek az egyházat az arany imádójának festik meg, fölsorolják, hogy mily óriási érdekeltségei vannak a petróleumrészvényekben, vasútvalalatokban, és a kincseknek milyen elképzeltetlen mennyiségét mondhatja magáénak. Nem érdemes részletezni, mert ami a kincseket illeti, valóban messze a leggazdagabb a világon, de próbálja valaki ezeket üzletté tenni, nem hiszem, hogy akadna árverező, aki vállalná

eladni a Szent Péter-bazilika kupoláját és külön a Laokon-csoportot. Ami pedig a részvényeket és bankbetéteket illeti, nem tévedek, ha azt mondom, még ma is fölsorolható három privát család, akiknek külön-külön többjük van, mint az egész egyháznak.

Kedvenc témája a szabadkőműves társaságnak a Jézus Társasága. Ezeket mindig külön élvezettel olvasom mint érdekelt fél. Az elmúlt években az egyik testvér egy füzet alapján előadást tartott a *Monita Secretáról*. Valósággal hangosan fölhördültek némelyek, hallván a galád tanácsokat, hogyan kell a gazdag özvegyeket kiforgatni vagyonukból. Visszagondoltam budapesti rendházunk P. Miniszterére, aki örökké pénzzavarokkal küszködött, és a szegedi kollégiumra, ahol az átépítés alkalmával mi magunk végeztük a nagy épület villanyszerelését egy testvér szakszerű vezetésével, mert súlyos anyagi nehézségek között bukdácsolt a rend építési vállalkozása. Pár száz argentin család külön-külön nagyobb kollégiumot tudna fölépíteni, mint a jezsuiták Salvadorja. Visszagondolok jezsuita testvéreimre, és keresem, vajon melyik lenne képes egy özvegyasszonyt kiforgani vagyonából, és magára a gondolatra fölháborodtam: hát közönséges bűnözőknek tartják ezeket a képzett, tiszta szándékú embereket? Ezek a vádak pontosan annyira igazak, mint ahogy a szabadkőművesek szexuális orgiákat rendeznek. Ezt senki oly abszolút hitelességgel nem tudja megállapítani, mint éppen én.

Az, hogy a cél szentesíti az eszközt, oly régi és komolytalan vád, hogy szégyenkezem még foglalkozni is vele. Már a legfelsőbb német bíróság is döntött ebben, és be nem bizonyítottnak mondta ki egy nagy rezonanciájú perben kb. ötven évvel ezelőtt. A cél igenis szentesíti a közömbös eszközöket, de nem a rosszakat. Az utcán menni erkölcsileg közömbös dolog, de ha valaki azért megy az utcán, hogy egy szegény családot meglátogasson, és rajtuk segítsen, ez a járása bizonyos értelemben külön erkölcsi értéket kap, azaz megszentelődik a cél miatt, amely felé halad. Ezt így tanultuk a teológián, és soha egy jezsuita sem tanította másképpen.

Sokkal mélyebb sebet vág az az elterjedt vád, hogy a jezsuita ravasz, kétszínű, alattomos ember. Először is, soha egy egész intézményt így globálisan megvádolni nem lehet. Másodszor, az egész jezsuita nevelésben semmi sincs, ami ilyené tenné a rendtársakat. A talán túlzott ellenőrzés, amely a mai pedagógiai rendszer szerint elítélendő, továbbá az előjáró előtt való teljes föltártság, amely szintén vita tárgya, nem kétszínűvé, hanem fegyelmezetté teszi az embert. Ellenben a modern pedagógia nagy szabadsága egészen ijesztő züllést idézett elő a fiatalok között. A ravaszság vádja abban kereshető, hogy a skolasztikus vitákon kicsiszolt agy vitában veszedelmes tud lenni, különösen, ha alapos tanulmányi fölkészültséggel párosul, amely a jezsuita esete. Egy ügyes és briliáns vitázóra a legkönnyebb ráfogni, hogy ravasz. A védekezésnek a formája is ez a vád.

Egészen új keletű támadásokra is szeretnék két tipikus példát fölhozni, mindkettő mexikói eredetű, ami enyhíti a szabadkőművesség felelősségét, mert e páholyok többségét az egyetemes és egységes *masonéria* nem ismeri el sajátjának. Az egyik közleménynek (második kiadás) ez a címe: *A római katolikus egyház inkvizíciójának szörnyűségei*. Idézi szórul szóra egy bizonyos Lehmanovsky ezredesnek, Napóleon tisztjének hivatalos jelentését 1808. december 4-éről, aki fegyveres erővel bevette a madridi inkvizíció épületét, elfogta a jezsuita főinkvizitort, és a többi páterekkel együtt és rémregénybe illő tagadások és kutatások után egy titkos pincében megtalálta a minden fantáziát meghaladóan megkínzott eretnekeket félig élve, félig elrohadván. Természetesen üzembe helyezte a részletesen leírt borzalmas kínzógépeket, és az összes jezsuitát ott, azon helyben kivégeztette.

Elég az évszámot megnézni: a Jézus Társaságát 1773-ban fölslatták, és csak 1816-ban állították újra vissza, tehát 1808-ban élő jezsuita csak börtönökben létezett Spanyolországban, és elég sokan voltak ilyenek. Különben az inkvizíció a dominikánusokra volt bízva. Szeretnék egy tanácsot mindehhez hozzáfűzni. Akik ezeket a kiadványokat hamisítják, ha már maguk nincsenek szel-

lemileg fölkészülve, legalább fizessenek meg egy tanítót, vagy nehezebb esetekben egy középiskolai tanárt, hogy nézze át a kiadásra szánt kéziratot, és javítsa ki a lényegbe vágó tévedéseket.

A másik kiadvány sokkal érdekesebb. Elmondja, hogy abszolút hiteles forrásból végre sikerült megszereznie a „Columbus lovagok eskümintáját”. Ha nem volna olyan nagyon hosszú az eskü, érdemes volna a derű kedvéért közölni. Aki hamisította, még csak katolikus sem volt, mert nem írt volna össze annyi téves kifejezést. A katolikus hivatalos egyházi szakkifejezések tökéletes nem ismerése jellemzi ezt az esküszöveget. Ez még megbocsátható volna esetleg magánlevélben. De semmiképpen a jezsuiták által megszerkesztett szövegben, mert legalább nekik kellene tudniok, hogy saját P. Generálisuknak mi a címe és megszólítása. A szöveg többek között ezeket mondja: „Szentséges Atya, a Jézus Egyesületének Elöljárója”, majd később: „a Jézus Társasága Szent Atyja közösségének az előljárója”.

Ahány szó, annyi nevetséges tévedés. Volna egy szabadkőműves, aki hinne egy jezsuita által közzétett *mason* eskü hitelességében, amely így szólna: „A 27. számú Keleti Csillag páholyának háromszorosan hatalmas és nagyszerű főnöke.” Az idézett mexikói esküből hiányzik továbbá a katolikus liturgia és dogmatika legelemibb ismerete; beszél például az „áldott Szentháromságról” és az „áldott szakramentumról”, amely kifejezések ily formában soha nem szerepelnek a katolikus liturgiában. Mit szólna ahhoz egy szabadkőműves, ha valaki a harmadfokú összejövetelek hivatalos szövegét így idézné: „A csodálatosan nagy Univerzum boldog pallérjának és az általa épített bolthajtásnak a dicsőségére megnyitom a páholyülést.” Vagy olyan ez, mintha valaki egy méltóságos urat a legkomolyabban *félkegyelmesnek* címezne, gondolván, hogy a méltóságos félig kegyelmes.

Sokkal rosszabb mindennél az a cél, amelyre az idézett eskümintá szerint a Columbus lovagok felesküsznek: „Esküszöm, hogy az összes törvényes hatalom letörését fogom szolgálni . . . Ígérem, hogy fölakasztom, elégetem,

megfojtom és élve eltemetem a kezem ügyébe eső összes gyalázatos eretneket . . . alkalmazni fogom titokban a méregpoharat . . . ellátom magamat fegyverrel és munícióval.” Csak egyet lehet erre válaszolni: szomorúan nevetéses. Elismerem, hogy a századok folyamán akadtak fanatikus katolikusok és szabadkőművesek is, akik gyilkosságokat követtek el úgy, amint azt az idézett eskü megemlíti, de ezek mindig *de facto* esetek voltak, és soha sem *de jure*. Ezek eltévedt esetek, de nem esküvések végrehajtásai voltak.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a Columbus lovagok a közép- és felsőbb osztályokból kerülnek ki, ugyanúgy, mint maguk a szabadkőművesek is. Ki képes elhinni, hogy egy orvos vagy egyetemi tanár vagy gazdag kereskedő, akinek családja és gyermekei vannak, esküdni fog ilyen szörnyűségekre („élve fogom eltemetni!”), és el fogja magát látni fegyverrel és tölténnyel, várva fölöttesének utasításait, hogy kit kell hidegvérrel megölni csak azért, mert az illető eretnek? A Columbus lovagok nem tartoznak Al Capone egykori bandájához, mint ahogy a szabadkőművesek sem onnan kerültek ki. Egyszer s mindenkorra mind a ketten adjuk már föl ezt az alacsony stílust a küzdelemben, amely stílust csak azok alkalmazzák, akik érzik, hogy nincsenek alapos, elvi magasságokon mozgó érveik. Caro bíboros és ennek az eskünek hamisítói két olyan párbajozó, akik eldobták a kardokat, és tisztességes vívás helyett most utcasarki stílusban szidják egymást.

Az eskü szövegének legvége azután ráteszi a koronát az egész műre: „Aláírom az esküt saját vérembe mártott töröm hegyével.” Túlságosan gyerekes és nevetséges. Már az utolsó kalózok sem gyakorolták ezt az aláírási stílust. Becsüljük önmagunkat annyira, hogy ilyen ócskaságokkal ne álljunk a nyilvánosság elé. Ez az idő már elmúlt.

A KÉT REND

Tegnap több pap ismerősömmel érdekes beszélgetésem volt. A második vatikáni zsinatról esett szó. Mindenki nagy reformokat vár a zsinattól. VI. Pál pápa rendkívüli személyiségként mutatkozik be, és minden jelét adja annak, hogy képes lesz az egyház nagy reformját keresztülvinni. A páter fölolvastott nekem Bea kardinális beszédéből, amelyet még 1963-ban, a salzburgi főiskolai hét gyűlésén tartott: „Az aktuális világ az egységesítés felé halad. A lelkekben érik valami az egység felé, amely ígérete egy jobb jövőnek.”

Ugyanaznap este a szabadkőműves székházban volt dolgom. Otthonosan mentem végig a folyosókon, és már nem ijesztettek a falakról bámészkodó, századvégi nagymesterek szakállas képei, mint másfél évtizeddel ezelőtt, amikor még gyanakodva néztem őket. A gyűlésekre összejövő testvérek között élénk vita fejlődött ki az egyház új irányzatával kapcsolatban. Gyakori téma ez az utóbbi időben. A többség bizakodva beszélt VI. Pál pápáról, és nem volt egy sem, aki XXIII. Jánosról ne mint az utóbbi idők legtisztább szándékú emberéről beszélt volna. Azután el kellett csendesednünk, mert két bekötött szemű jelöltet vezetgettek összevissza a folyosókon és lépcsőkön, hogy a végén a pincébe vigyék őket filozófiai végrendeletük megírására. A házban azután még élénken folyt a beszélgetés, de lassan mindenki bevonult a saját páholyába, s már csak a későn jövők tipikus kopogtatásai verték föl a folyosók csendjét.

Amíg néztem a testvéreket, amint ott ültek *az oszlopok között*, visszagondoltam délutáni látogatásomra a páternál. Mind a két helyen otthon éreztem magam. Ha csak az egyiket ismertem volna egészen a belső lényegéig, akkor most ellenségesen, sőt, talán gyűlölettel gondolnék a másikra, de ilyen kiváltságos helyzetben, mint amilyenben én vagyok, tudom, hogy a jezsuiták tiszta szándékú emberek, s a sok rágalom nem ér föl hozzájuk; ugyanak-

kor azt is tudom, hogy a szabadkőművesség sem az, aminek igazságtalanul megfestik. Ha most a jezsuiták helyébe az egyházat teszem, akkor még határozottabban leszögezhetem a következő megállapítást, amely döntően fontos a kölcsönös megértés problémájában. Egy megkülönböztetést szeretnék alkalmazni, amely kulcsa lehet a kibékülésnek, s ezt a dolgok helyes ismerete alapján teszem: „Nem a szabadkőművesség a vallástalan, nem az intézmény a maga elveiben és rendszerében ateista vagy egyházüldöző – itt a klasszikus, angolszász szabadkőművességről beszélek –, hanem az emberek, akik tagjai, és ezeknek is csak egy része. Ha a tagokat nézzük, és őket vesszük megítélésünk alapjául, akkor az egyház is hitetlen, mert magukat katolikusnak nevező emberek nagy része vagy a pokolban nem hisz, vagy a Szentháromságban, vagy csak polgárilag van megesküdvé, vagy védekezik a gyermekáldás ellen, vagy indexre tett könyveket olvas, és tíz más okot tudnék felsorolni, amiért ki van közösítve, és másik tízet, amiért halott tagja az egyháznak: évek óta nem jár misére, már évtized óta nem áldozott, és gyakorlatilag nyugodtan pogánynak vehető. Tehát a tagok nagy részét véve alapul, van az egyház olyan hitetlen, mint amilyen a szabadkőművesség. Számomra igen nagy meglepetés volt, amikor civil életet kezdtem élni, csak egészen elvétve, itt-ott találtam katolikus, aki egészséges tagja volt az egyháznak, és nem lett volna valami miatt kiközösítve, hidegen, jogilag véve a dolgokat. Az egyház maga sem igen tudja, hogy milyen kevés élő tagja van, mert a leghalottabb tagja is, amikor találkozik egy pappal, és beszél vele, azt a benyomást kelti, mintha őszinte, lelkes tagja volna az egyháznak.

Számtalan olyan beszélgetésben vettem részt, ahol papok jelenlétében katolikus barátaim úgy beszéltek velük, mintha az egyház élő tagjai lettek volna, pedig tudtam róluk, hogy öt ok miatt ki vannak közösítve. Ugyanakkor a szabadkőművesség tagjainak nem elvi, hanem gyakorlati okai voltak ahhoz, hogy üldözzék az egyházat, mert ők is üldözve voltak. Az egyház valósággal behaj-

szolta a szabadkőműveseket abba, hogy neki lehetőleg mindenben ellentmondjanak, és állandóan támadják.

Mióta az egyház kimondta, hogy tiszteletben tartja bárkinek vallási meggyőződését, sőt közös templomokat kezd használni a más felekezetűekkel, azóta leomlott a legnagyobb és talán egyetlen igazi akadály a két intézmény között. Most már fölszabadult lélekkel összeszedhetjük listába azokat a pontokat, amelyekben a szabadkőművesség megegyezik az egyházzal. Amikor erről beszélek, ismét hangsúlyoznom kell, hogy minden esetben az angolszászoktól elismert páholyokra gondolok.

Az első és legfontosabb, hogy mindkettő az istenhit alapján áll. Óriási jelentősége van ennek ebben a mai materializmusba elsüllyedő világban. A *masonéria* Istenben való hitéről már többször szoltam, itt most csak néhány kiegészítő adatot sorolok föl. A svéd szabadkőművességben a belépés föltételei között szerepel a Jézus istenségében való hit, amely már túl is megy a klasszikus szabadkőművesség határain.

A szabadkőművesség harminchárom fokozatán végigvonul egy gondolat, amely valósággal egybeköti az össze- set: az *elveszett szó* keresése. Ez a szimbólum eleinte homályos, de mindig jobban és jobban tisztul; az ember lassan sejteni kezdi, hogy itt az elveszett istenhit kereséséről van szó. Az utolsó fokon ez az elveszett szó végre diadalmasan és nyíltan megnevezve előkerül. Aki ismeri az egyház vádjait, mint én is, hogy a legfelsőbb fokozat maga a megtestesült gonoszság, és az alsó fokok csak a félrevezetett nyáj gyülekezőhelyei, azok ijesztő, nyílt ateizmust várnak itt, és ehelyett az elveszett szó ebben a szövegezésben kerül elő: „Az, aki önmagától létezik öröktől fogva.” Nem XXIII. János pápa, hanem bármelyik elődje, még kifogásolhatta, hogy nem elég precíz kifejezés, nem mondhatja ki az egyház által használt hivatalos szót: *Isten*; a kifejezés, ahogy hangzik, elfogadható egy buddhistától és egy mohamedántól is, tehát vallási indifferenciákra vezethet. Az igazság ellenben az, hogy ez lényegében Mózes kifejezése (Kiv. 3,14.), és meghatározását adja a személyes Istennek. Azonban nehogy

kétség férhessen hozzá, a XXXIII. avatás szertartásának egyik mozzanatában a legfőbb személy, aki képviseli az összes filozófiai fokozatot, ily oktatást ad: „A skót szabadkőművesség hisz az egy Istenben, akit az emberek imádnak . . . nem fogadjuk el, hogy az ateista valóban létezhetik, mert aki magát ilyennek tartja, az nem több eltévedt embernél, aki csak sajnálatunkat érdemli meg.” Valamivel később pedig így folytatja: „Deus, meumque Jus”. „Isten és az én jogom” a XXXIII. fokozat jelszava. Ebben van összefoglalva a mi célunk: Isten, a Világegyetem Főnséges Építész, akit buzgón imádunk . . . , akinek dicsőségére szenteljük munkánkat.” Ez a XXXIII. fokozat hitvallása. Az egyház ma ennél többet nem kérhet. Viszont, ha ezt megkapja, nem tarthatja fenn továbbra is a kiközösítést csak azért, mert XII. Kelemen gyanakodva nézte, hogy titkokat őriznek a szabadkőművesek, és mert XIII. Leó szerint szabadgondolkodók, és minden ember egyenlőségét hirdetik.

A fent idézetnél még sokkal meglepőbb adatokat is tudok felsorolni a szabadkőműves liturgiából. Egy avatáson az elnök a következő szavakat mondja: „Ezen az arany lapon kör és háromszög látható. Ezeket a mértani ábrákat az emberiség az istenség jelképeiként is fölfogta, isteni tulajdonságok jelképeinek vette. A kör az örökkévalóságot jelenti, hiszen nincs se kezdete, se vége. Emlékeztet bennünket állandóan a Nagy Jövőre, amelyikben remélünk, és amelyikről tudjuk, hogy örök életet és örök boldogságot jelent. A körbe írt szavak ezt mondják: Én vagyok, aki vagyok, az alfa és az omega – Ő aki volt, aki van, és aki lesz – Ő a Mindenható. A háromszög oldalaira írt betűk rendkívül nagy jelentőségűek, és jelentőségük: Atya, Ige, Lélek. Ez világosan mutatja, hogy ez a fokozata a francia szabadkőművesség teljes kiteljesülése. Nem hiszem, hogy tévedek, ha azt mondom: ezeket a szavakat egész nyugodtan át lehetne ültetni a Mária Kongregáció avatására is. Ismét azt kérdezem, hol van itt ok a kiközösítés fönntartására?

Keresve a megegyező közös pontokat, másodiknak ott van a két intézmény erkölcsi fölfogása. Minden vád elle-

nére igenis kiállok a szabadkőművesség erkölcsi fölfogásának védelmére, mert tudom, hogy igaz ügyet védek. Itt is áll a megkülönböztetés: nem az egyes szabadkőművesek erkölcsi életének tisztaságát védem meg, mint ahogy az egyház sem tudja megvédeni tagjainak erkölcsi feddhetetlenségét, hanem arról tárgyalunk, hogy a két intézmény mit követel meg tagjaitól. Fölvatásom óta egy zavart meg állandóan, hogy örökké prédikálnak nekem a tökéletességről, és állandóan arról kell hallgatnom előadásokat, hogy törekedjem az erényes életre, mintha nem kaptam volna éppen elég ilyen intelmet életemben! Erkölcsi botlásokért a szabadkőművesség éppen úgy eltávolítja magától tagjait, mint ahogy az egyház is kiközösíti a sajátjait. A masonériába való belépésemnek éppen az volt az egyik indítóoka, hogy személyesen akartam meg tapasztalni, vajon erkölcsi meggyőződésem elviseli-e az itteni légkört? És egészen tiszta világba kerültem, sőt oly intézménybe, amely törődik azzal, hogy jobba legyünk a szónak általános emberi és katolikus értelmezése szerint is. Mindkét rendnek azonosak a céljai: jobb erkölcsi rendet megteremteni; kialakítani bennünk a tökéletes embert. Mindkét rend ideát akar adni annak az ifjúságnak, amelyikből ez ma hiányzik. Ebben a mai világban, amikor az erkölcsiség lazulása már nyílt és ijesztő problémává nőtt, örülnünk kellene egymásnak, hogy mindketten azonos erkölcsi elveket vallunk.

Az erkölcsi problémának sokkal mélyebb alapja van, és a szabadkőművesség ebben is megegyezik az egyház fölfogásával. Ez az egyéni felelősség hangsúlyozása és ennek föltételeként a szabadakarat elfogadása. Ma, amikor a gének és örökléshajlamok, környezet és tudatalattiság címén valósággal kihúzzák a talajt az egyéni felelősség alól, a szabadkőművesség szünet nélkül azt tanítja tagjainak, hogy lehetséges emberi erőfeszítéssel magasabb erkölcsi nivóra följutni, és ezt kifejezetten el is várja öveitől. Egy szabadkőművesnek a fölvatása alkalmával legelső *munkája* a szertartás legvégén vésővel és kalapáccsal három ütést mérni a *faragatlan köre*: ő maga az ormóttalan kődarab, és mint életcél tűzik ki ott eléje azon

ez első éjjelen, hogy naponkénti állandó véséssel abból a kőből értékes, kicsiszolt követ faragjon ki. Ez a gondolat végigvonul az összes fokozaton, és sokszor éreztem magamban őszinte tiszteletet, amikor a gyűléseken és konferenciákon, pályázatok témáiban állandóan fölbukkanni láttam ezt az erkölcsi tökéletesedésre való törekvést. Ilyen fegyvertársat lök el magától az egyház, előítéletek és túlhaladott álláspontok miatt?

Az alapvető elvekben való megegyezést mutatja az is, hogy ma a gyűlölet és a fajelméletek korában az egyház és a szabadkőművesség volt az a két intézmény, amely mindvégig a fajok és nemzetiségek fölött állt. Az egyház küldetésénél fogva lényegében nemzetek fölötti, ezt külön hangsúlyozza egyetemes liturgiája, latin nyelve, mindenütt azonos szimbolikája. Hasonló elvek vezetik a szabadkőművességet is: neki is nemzetközi a szervezete, bár nincs egyetlen kormányzó feje, de van egységes liturgiája és mindenütt közös felismerő jelei, szavai és érintései. Utazva a világ legkülönbözőbb országaiban, éppen úgy megtalálom ma a szabadkőműves testvéreket, templomaikat és segítségüket, mint évekkel ezelőtt, jezsuita életemben. Mindketten a világbékéért dolgoznak, és ezt teszik őszintén (14 szabadkőműves kapta meg a Nobel-békedíjat), egyformán üldözöttei a szélsőséges, diktatórikus államoknak. Németországban sok pap börtönökben ismerte meg a szabadkőműves testvéreket a nácizmus idején. Mily szomorú kontraszt ezzel szemben, hogy éppen ők ketten adnak oly rossz példát a békéről és megértésről a nagyvilágnak. Külön dolgoznak egy új, jobb jövőért. Mennyivel nagyszerűbb és eredményesebb lenne, ha ezt közösen tennék.

* * *

A Jézus Társasága néhány lépéssel még közelebb áll a szabadkőművességhez, mint maga az egyház. Gyakran hallani, hogy a jezsuitákról úgy beszélnek, mint az egyház szabadkőműveseiről. Nem minden alap nélkül. A legmélyebb hasonlóság abban van, hogy mindketten kifejezetten haladó szelleműek. A szabadkőműveseknél

ez érthető és természetes, de a jezsuitáknál nem. Tipikusan katolikus szelleműek a dominikánusok a maguk szívós ragaszkodásukkal a múlt egységes hagyományaihoz: Szent Tamás és Arisztotelész egyszerűen érinthetetlenek. Fejlődhet a világ, geofizikai rendszerek dőlhetnek össze, tökéletesen új felfogás alakulhat ki az anyagról, a térről, az egyháznak megvan a maga rendszere, amelyben jól megmagyarázhatók bizonyos, nehezen érthető dogmák, ezért megmarad velük.

Első számú védői a dominikánusok, és pedig a fanatizmus látható jeleivel. El kell azonban ismernünk, hogy igazuk van. Az egyház nem kapkodhat minden fél évszázadban új rendszerek után, nem rakhatja át dogmatikájának falait divatos filozófiai rendszerek igényei szerint. A legtöbb új rendszer koraszülött. A filozófia világában a gyermekhalandóság ijesztően nagy. Ki kell várni egy-egy új gondolat beérését, összes elágazásaiban való igazolását. Az egyház túl nagy tömb ahhoz, hogy fürge forradalmár legyen; lényegénél fogva „reakciónak” kell maradnia. De ugyanakkor szükség van arra, hogy mégis fejlődjék. Átvegyen új ideákat, alakuljon, amit időnkint hivatalosan is megtesz. Ennek vagyunk ma éppen tanúi a II. vatikáni zsinaton. Ezért van szüksége a „reakciós” egyháznak Jézus Társaságára, amely mindezt belső munkával előkészíti. A jezsuiták egészen új rendszert hoztak be a szerzetesi életformába. A többiek hosszú ideig el sem akarták fogadni őket társaiknak, s ezért lett a nevük *szabályozott papok*; és lassan oda jutunk, hogy túlhaladott álláspont lesznek ők maguk is. Ezt már érezték is, ezért elmentek úgynevezett munkáspapoknak, dolgozni bányákba, gyárakba, míg Róma le nem tiltotta őket. Nem baj! Majd újra elkezdik, és nekik lesz igazuk, mint annyi más kezdeményezésükben. A jezsuiták az egyház szabadgondolkozói. Állandóan két-három jezsuita könyve várja, hogy indexre tegyék. Legutóbb P. Chardin monumentális művei az ember kifejlődéséről kerültek indexre, de aztán levették onnan. Látszik, maga az egyház is küszködik lázadó fiával: már megint túlment a határon, de úgy látszik, az idő, újabb kutatások, az élet

maga őt igazolja. Nem akar az okos egyház újabb Galilei-pört, pedig a buzgó dominikánusok már összeültek a Maria sopra Minerva boltíves termeiben.

Nem sorolom föl a jezsuita rend történelméből forradalmi újításaik számtalan esetét (molinizmus, probabilizmus stb.), csak azt említem meg, hogy V. Pius pápa már elkészítette a bullát, amelyben a rend teológiai fölfogását elítéli, hogy ezzel pontot tegyen egy csaknem véres dominikánus–jeszuita küzdelemre. Azután mégis jobbnak látta, hogy új bullát írjon, és abban csak azt tiltotta meg, hogy egymást kölcsönösen eretnekeknek nevezzék.

A szabadkőművesek általában csak azt tudják a jezsuitákról, hogy a egyház egyik legveszedelmesebb hadserege, de arról kevés értesülésük van, hogy a falakon belül ugyanez a Jézus Társasága félig-meddig szabadkőművesnek számít. Be kell vallanom, amióta szabadkőműves vagyok, és a jezsuitákat kívülről nézem, még sokkal jobban megszerettem; a nagyra becsülésről meg nem is beszélek!

A nagy alapbeállítottságukon túl mindkét rend ugyanazt a módszert alkalmazza a küzdelemben: a lehető eszközök végső határáig elmegy, hogy harcba dobhassa őket. Nem vesznek el kis részletekben, tudják magukat a lényegre összpontosítani. Kulcspozíciókat igyekeznek szerezni. Az egyik a király minisztere, a másik gyóntatója akar lenni. Mindketten pontosan a célba tudnak találni, mindketten ismerik a titkos utakat és a bizalmas ösvényeket, amelyek a célhoz vezetnek. Éppen mivel mindketten oly ügyesek voltak hódításaikban, lettek egymás igazi ellenségei. Mindkettő a másikban látta legveszedelmesebb ellenfelét. És ebben mindkettőnek igaza volt. Százados múltjuk ellenére mindketten igyekeztek fiatalok maradni, mindketten ma is tudnak viharokat támasztani, becsülést és harcot kivívni.

Sok apró részletben is hasonlítanak egymáshoz. Az összes jezsuita kiadványon ott látható a jelszó: A. M. D. G. Isten nagyobb dicsőségére! Ugyanakkor a szabadkőművesek legfőbb jelmondata, amely bélyegzőiken, zászlóikon és még hivatalos aktákon is mindenütt szerepel,

a következő: A V. N. E. M. D. A Világegyetem Nagy Építő Mesterének dicsőségére.

Rendkívül nehéz mind a két rendbe bejutni. Mindketten egyformán igényesek, erősen utánakutatnak a jelentkező előéletének, sokszor visszautasítják a jelentkezőket. Mindkét rend messze előnyben részesíti a minőséget a mennyiségnél. A fegyelem és az engedelmisség mindkettőt különös hangsúllyal jellemzi. Mindketten valóságos harcos szervezet. Ennél még meglepőbb a mindkét rendben előforduló fokozatok rendszere. Ez következménye a harcos célnak. Alapja az igazi belső fegyelemnek, amelynek következményei szintén hasonlóak. Bizonyos fegyelmezettség a titoktartásban. A fokozatok egymás közötti elkülönítése, az emberi ambíciók kihasználása, a tiszteletmegadás valóságos kultusza és legfőképpen a rangfokozatok legszigorúbb elismerése, amelyet mindketten arányosan tudnak összekötni igazi mély és egyenlő testvériességgel. Mindkét rendre jellemző, hogy a fokozatokra való följutáshoz intellektuális érdemekre és erkölcsi magatartásra van szükség, és engedélyt erre a fölfele haladásra mindkét rendben a legfelsőbb tekintély adja meg. Két ilyen kiváló rend, magas erkölcsi célokkal, sokban azonos fölfogással, miért nem tudja egymást megérteni? Miért nem próbálnak leülni, és megkeresni egymás megértését, amelyhez végeredményben oly kevés hiányzik? Félreértések, előítéletek a legfőbb akadály, és nem belső erkölcsi elvek. Különösen ma, a II. vatikáni zsinat történelmi jelentőségű pillanataiban, amelyeknek legélesebben előugró bélyege a kölcsönös megértés keresése. XXIII. János pápa kezdte ezt el, és VI. Pál pápa fogja befejezni.

PRO DOMO

Tudom, hogy könyvem miatt mindkét részről meg fognak támadni. Ilyen kérdésben, amelyet én tárgyaltam, nem lehet mindenki tetszését és helyeslését egyszerre megnyerni. Azt is tudom előre, hogy olyanok is lesznek – bár kevesen, mert a világ stílusban, kifejezésformában nagyot fejlődött –, akik a régi kíméletlen hangon fognak válaszolni, és mondanivalójukat szavak szellemességébe fogják öltöztetni. Bejelentem előre, hogy ezekre nem fogok napilapokban és folyóiratokban válaszolni, tehát nyugodtan írhatnak, amit akarnak. Egyszerűen és pártatlanul mindkét oldal felé megírtam azt, amit igaznak találtam. Tévedhettem egy-két megítélésben, de soha nem ferdítettem szándékosan, és nem is túloztam. Éppen mivel nem szándékozom válaszolni az esetleges támadásokra, néhány dolgot szeretnék előre megválaszolni, főleg mert úgy gondolom, ezzel is tompítani tudom az éleket.

A hivatalos egyház részéről megértésre számítok. Aki hajlandó megértést keresni és békét kötni a protestánsokkal, a kommunizmussal, az legyen hajlandó a szabadkőművességgel is megtalálni a megegyezést. Annyira hangsúlyozva van az egyház mai viselkedésében a béke keresése, hogy ilyen százados gyűlölet fölszámolása beleesik programjába. Tudom jól, hogy ilyen könyv, amelyet most leteszek a tárgyalóasztalra, néhány évtizeddel ezelőtt minden további nélkül indexre lett volna téve. Ma már nem! Igaz ugyan, ha történetesen Spanyolországban élnék, az ottani törvények értelmében még ma is többévi fegyházbüntetést kapnék csak a pusztá tényért, mert szabadkőműves vagyok, súlyosbító körülménynek véve, hogy magas grádusaim vannak, de ez nem vet rossz fényt Rómára, mint ahogy nem ítéljük el a Sixtina kápolna híres kórusát sem, mert van valahol a világon egy rettenően hamis hangon éneklő katolikus kocaénekkar. Spanyolorzágnak is hamarosan át kell vennie Róma szelle-

mét; az, aki mindig annyira katolikusnak vallotta magát, most nem protestálhat. Lehet elmaradni fejlődésben, de nem olyan nagy idővel.

Ami Barbieri bíborosnak, montevideói érseknek szereplését illeti, szintén a tiszta igazság, amit róla megírtam. Tanúm rá az akkori egész szeminárium. Szociális elvei az egész papság előtt ismeretesek voltak, és föltételezem, hogy még ma is azok. A szociális hét a maga tizenöt résztvevőjével, sajnos, szintén valóság; egész bizonyosan él néhány a tizenötből, és hajlandó nyilatkozni, hogy eggyel sem voltak többen, sőt, maga az előadó is hiányzott. A Circulo Obreróban való vitám azzal az antiszociális kapucinussal is annyira igaz, hogy szükség esetén felsorolhatom azoknak a vezető katolikusoknak a nevét, akik akkor ott megtapsoltak, és másnap elmentek Mns. Barbierihez kérni a kinevezésemet.

Az argentin püspöki kar pásztorleveléről írnom kellett, mert annyira új keletű, és annyira kifejezi gondolkodásukat. Részükről nem számítok sem megértésre, sem kímélésre, mert akik képesek voltak aláírni azt a pásztorlevelet, azoktól nincs mit várni. Ennyire meghamisítani a történelmet senkinek sem szabad, és föltételezni egy ország kormányáról és rendőrségéről, hogy ilyen gonosz társaságnak, mint a szabadkőművesség, ad engedélyt a működésre, ez valóságos sértés az illető ország ellen.

Kényesebb a Mindszenty-probléma. Nem világviszonylatban, merthogy a Vatikánban – a belső szobákban – hogyan vélekednek a magyar bíborosról, azt kevesen tudják olyan jól, mint én, aki erős szemrehányásokat kaptam a legfelsőbb helyről azért, mert őt ajánlottam kinevezésre. Egyetlen védekezésem: nem hittük, hogy ő ennyire hajthatatlan lesz, és azt sem hittük, hogy ily fanatikusan elkötelezte magát a Habsburg-ház felé, és nem fogja fölfedezni, hogy időszerűtlenebb valami nem létezhetett volna abban az időben és még ma sem, mint egy restauráció. Ekkora tévedést józan ésszel nem merünk még csak föltételezni sem egy felelős helyen álló embertől. És azt sem tudtuk Mindszentyről föltételezni, hogy ő, aki az engedelmisséget a végső fokig megkövetel-

te alattvalóitól, ő maga nem fog engedelmeskedni egyetlen felettesének. Ezek Mindszentynek oly súlyos tévedései voltak, hogy a Vatikán egyáltalán nem fog megnehezíteni most rám azért, mert az igazságot megírtam.

Az emigrációs magyarok között ellenben Mindszenty szimbólummá nőtt, nemzeti bálvánnyá lett, akadémiák, egyesületek, énekkarok alakultak tiszteletére és emlékére. Az egész otthon maradt magyarság lett leértékelve és megbélyegezve, mert a bíboros elvesztette a maga egyéni csatáját.

Csak egyet említek meg: évekig töprengtem azon, hogy valaha is megírom az igazságot úgy, ahogy megtörtént, mert nem akartam a széles emigránsréteg bálványát, vigasztalását és főleg önigazolását letörni. Számukra Mindszenty hős volt, és ennek a fénye rájuk is esett, és igazolta őket, hogy itt vannak az emigrációban. Úgy éreztem, nincs jogom ezt az álmod eloszlatni. Mégis úgy döntöttem, hogy megírom, mert az igazság fontosabb, és többet ér mindennél. A történelem nem kímél senkit, és csak úgy lesz tanítómesterré, ha az igazat mondja meg.

* * *

A szabadkőművesek részéről is lesznek, akik majd rosszallásuknak adnak kifejezést, hogy mindezt megírtam róluk. Először is volt reá fölhatalmazásom, másodszor pedig csak aprópénzre váltottam azt az oly sokszor hangoztatott mondást: a szabadkőművesek titka az, hogy nincsenek titkaik.

Legfőbb kifogás ellenem a harcos, egyházellenes szabadkőművesek részéről az lesz, hogy én hiszek az egyház őszinteségében. Ne felejtse el senki, hogy ez az egyház részéről nem őszinteség kérdése. Nem arról van szó, hogy őszinte-e, vagy sem, amikor békejobbot nyújt hajdani esküdt ellenségének, hanem arról, hogy az idők fejlődése kényszeríti-e erre, vagy sem. Ha csak őszinteség kérdése lenne, végeredményben joga volna bárkinek kételkedni ebben, ez személyi dolog. De ha igaz az, hogy itt egy bontakozó fejlődéssel állunk szemben, akkor a megtett lépések akár őszinték, akár nem, már nem vonhatók

vissza. Tehát bízhatunk abban, hogy az új beállítottság valószínűleg itt van, végérvényesen megérkezett, és így nem vehetjük magunkra a felelősséget, hogy a mi magatartásunk miatt álljon fenn továbbra is az eddigi áldatlan helyzet. Abban pedig kár tetszelegni, hogy az egyház volt az, amely átvette a szabadkőművesség szabadság gondolatát és türelmét, nem pedig megfordítva, a *masonéria* helyezkedett az egyetlen vallás egyedül jogos álláspontjára, mert ez úgy is nyilvánvaló. A szabadkőművesség nem változtatta meg elveit, hanem csak a következményeket kell levonnia az új helyzetből. Grotzesknek találnám szabadkőműves részről elítélni az egyházat azért, mert végre ő is türelmessé lett a más felekezettűekkel szemben.

Szabadkőműves részről a másik nagy kifogás az lesz, hogy az egyház hajlandó tárgyalni a kommunistákkal is, ők pedig súlyos elvi okok miatt soha! Tehát ilyen egyház felé a szabadkőművesség nem közeledhetik. Ez a gondolat néhány szabadkőműves folyóiratban már napvilágot is látott. A dolgok ilyen megítélése a történelmi meglátás hiányát mutatja. Az egyház nem a kommunizmussal ül le tárgyalni, hanem a volt kommunizmussal, amellyel a kapitalista Egyesült Államok is már nyíltan egyezkednek. Páter Leiberrel még 1946-ban hosszasan beszélgettem arról, hogy a kommunizmus át fog alakulni, és el fogja veszteni merevségét, be fog rendezkedni józan együttélésre, és az egyház tudja, hogy néhány évtized múlva Oroszország lesz a legnagyobb missziós területe. Ebben a föltevésben és nem a kommunizmustól való félelemtől hajtva indított útnak XII. Pius pápa, megbízólevéllel a zsebemben, megértést előkészíteni Róma és Moszkva között, amelyet Mindszenty bíboros rövidlátása hiúsított meg. Tizenhét év elég volt ahhoz, hogy a dolgok külső, látható formájukig beérjenek, de Róma bölcsessége, hogy ezt pontosan előre látta, és számításba vette.

Azon a napon, amikor a kommunisták majd aláírják a megegyezést a Vatikánnal, a harcos, istentelen kommunizmus halálos ítéletét fogják aláírni. Az egyház lassú bomlasztását a kommunizmus vasbeton rendszerén

gyorsítani fogja a kapitalista államokkal való megegyezés, amely a polgári jólét propagandájával fogja megláztatni a ma spártai fegyelemben élő kommunizmust. A kommunizmus vigasztalása az lesz, hogy ő viszont szociálisabbá, igazságosabbá fogja tenni a kapitalizmus életformáját, és a Vatikán is minden nap türelmesebbé lesz. A kiegyezésből mindenki nyerni fog, amely nyereséget kisebb-nagyobb veszteségeivel kell majd megfizetnie, de ne felejtjük el, ezekért a veszteségekért nem lesz érdemes könnyet ejteni. Aki ebből a nagy játszából kima-
rad, az a jövő században kevés szerepet fog játszani. A szabadkőművesség választhat az általa annyiszor elítélt merev szembehelyezkedés és a tárgyalások őszinte megkezdése között. Emelkedjék föl a szabadkőművesség is arra a szellemi magasságra, amellyel a Vatikán tárgyalásokat merészelt elkezdni magával a kommunizmussal is, ismét hangsúlyozom, nem félelemből és nemcsak okosságból, hanem fölényes történelmi tapasztalatai alapján. A szabadkőművesség ne felejtse el, hogy nemcsak évszázados ellensége, az egyház áll ma szóba a kommunizmussal, hanem saját édes gyermeke, a liberálkapitalizmus is. Ennyi elkeseredett küzdelem után kell, hogy végre jöjjön egy kiegyenlítő korszak, amelynek indulása mindig jobban megfigyelhetővé lesz.

EGY GYŰLŐLETTEL KEVESEBB

Nyílt levél Őszentsége VI. Pál pápához

Szentséges Atya!

Mély hódolattal járulok Szentséged elé, hogy egy évek óta érlelődő és számtalanszor átgondolt kérést Szentséged elé terjesszek. Isten a tanúm, hogy tiszta szándékkal teszem, sőt az igazságról való teljes meggyőződés kényszeríti lelkiismeretemet ennek a lépésnek megtevésére. Ismerem pontosan a katolikus dogmát, tudom, hogy morálisan meddig mehet el egy katolikus, és ezzel a fölkészültséggel módot találtam arra, hogy a szabadkőművességet teljesen belülről és a maga életét élve minden részében megismerjem. Nincs titok előttem, és ezt nem az elolvasott könyvek alapján mondhatom el magamról, amely könyvek sokszor nagyon felelőtlenek, hanem a szabadkőműves életnek közel két évtizedes gyakorlásával, amikor is kritikus és éles szemmel mindent megfigyeltem. Egy egész emberi élet hosszú és nagy tapasztalattal írtam meg a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvemben, amelyet most mély hódolattal és bizalommal adok át Őszentségének. Ha nem volna is több érdeke e könyvnek, egy egész bizonyosan van, és ez kiérzik minden sorából: őszinte és igazi belső meggyőződésből fakad. Az emberek őszinte békekeresése, amelyben az egyház ma a legnagyobb és legszebb példával jár elől, elénk hozta azt a nagy lehetőséget, hogy egy évszázados harcot, gyűlölködést fölszámoljunk. Nagy lépés lesz ez az annyira keresett és áldozatokkal is elősegített egyetemes béke megteremtéséhez.

Két évszázaddal ezelőtt indult el a küzdelem az egyház és a szabadkőművesség között, új gyűlölettel szaporítva a már amúgyis csatatérre vált világot. A szellemi harc hamarosan áttért a bíróságok, börtönök és üldözések szomorú területére. Egyik fél sem akart adós maradni a másiknak, és mindketten köteteket írtak tele sérelmekkel. A szabadkőművesség sokszorosan el lett ítélve, de bent élve a masonérián belül, világosan látom, hogy ma

már teljes mértékben hiányoznak az elítélés alapjai. A szabadkőművesség nem titkos társaság; ma már egy állam sem engedné meg, hogy területén ilyen szervezet működjék. Az illetékes minisztérium és a rendőrség éppen úgy betekint és ismer mindent, mint bármely más kultúregyesület esetében. Bizonyos szertartásokat őriz csak a szabadkőművesség mint titkokat, de ezek is ma már mind publikálva vannak maguk a szabadkőművesek által. Az egyetemes szabadkőművesség az istenhit alapján áll. Sőt, ezt tagjaitól megköveteli, és mivel ő maga nem vallás, tagjainak szabadon engedi gyakorolni saját vallásukat, amelyet a katolikus tagok a legjobb akarat mellett sem tudnak a maga egészében gyakorolni, mert ki vannak közösítve. A *Pacem in terris* enciklika a vallási türelemnek oly mértékét hirdette meg, amelybe a szabadkőművesség tökéletesen beleillik, mert egy fokkal sem megy messzebbre, mint azok a katolikus egyházközségek, amelyek közös templomot használnak más felekezettűekkel együtt.

Jogilag tehát ma már nincs alapja a kiközösítésnek, csak az évszázados harc és oly sok erős kifejezés háborg még sokak lelkében, de ebben a pontban egyáltalán nincs előnytelenebb helyzetben a szabadkőművesség, mint bármelyik protestáns felekezet; sőt a kölcsönös vádak egészen azonos természetűek, tehát elvárható, hogy fölszámolásuk és elfelejtésük is azonos legyen.

A szabadkőművesek részéről az egyházhoz való közeledés már évtizedek óta hallatja a hangját. Számos lépés történt már ebben a kérdésben, és a jóakarát naponta nő. Tanú vagyok rá, hogy a szabadkőművesek tömegeiben kifejezett vágy él a béke és megértés után. Sok ezer tiszta szándékú szabadkőműves belső lelkiismereti konfliktusban él, mérhetetlen károkat szenvedve ezzel, mert látva a szabadkőműves élet tiszta és erkölcsös voltát, nem érti meg, miért kell neki még mindig egyházi átok alatt élnie. Számos családi élet békéje borul föl ezzel, mert ellentét nő a házastársak közé. Mennyi tiszta lelkű és becsületes katolikus férfi van megfosztva a szentségek használatának erejétől, és az egyház hány tagját tisztítja el magától,

pedig nagyon sokan éppen olyan jó gyakorlati hívői lennének, mint a többiek, és mindezt olyan kiközösítés miatt, amelynek alapjai, megokolása és fokozata már egészen a múlté.

Ma, amikor az egyház rendezi régóta fönálló viszályait a tőle elszakadt testvérekkel, különösen megérett az idő, hogy a szabadkőművességgel is elrendezze függő kérdéseit. Ennek az ügynek a rendezése lényegesen könnyebb és egyszerűbb, mint a felekezetekkel való kibékülés, ugyanakkor biztosan remélhetjük, hogy ennek az ügynek elrendezése jó hatással lesz az annyira óhajtott egyetemes béke elérésére is. Különösen a protestáns testvérek felé lesz ez igen kedvező mozzanat, mert tudott dolog, hogy ők nemcsak nem ítélik el a szabadkőműveséget, hanem papjaik és főpapjaik nagy számban részt is vesznek annak életében, külön biztosítva ezzel a maguk részéről a szabadkőművességen belül az erkölcsi élet ellenőrzését és a hit ébrentartását. A katolikus egyház a kiközösítéssel már eleve lemond erről a kedvező befolyásról, holott a talaj őt készen várja nem kevesebb előnyökkel, mint bármely más missziós területen.

Szentséged úgy áll ma a világ előtt, mint a Béke Apostola, váltsa be annyi millió léleknek vágyát! Szentséged, aki oly szeretettel és a legmesszebbmenő megértéssel magához hívta mint testvéreket azokat, akik eddig el voltak ítéelve, ne feledkezzék meg arról, hogy még egy elítélt gyermeke várja az atyai hívást. Hogy tagadhatná meg Szentséged az atyai ház kapujának kitérését az egyház annyi fia előtt, akikről tudom, mert én is köztük élek, hogy nem rosszak, mint ahogy azt híresztelik róluk, és az ő szívükben is él a vágy a békét megtalálni. A mai világban, amikor a hitetlenség félelmetes gyorsasággal terjed, nem lehet vissza nem fogadni az Isten Városának falai mögé azokat, akik még hisznek, és pedig intézményeik alapszabályainak megkövetelése alapján hisznek. A klasszikus szabadkőművesség nagy családjának a tagjai ezek, akik minden gyűlésükön kiteszik a kinyitott Szent Könyvet az oltárra, amely a keresztények számára a Biblia.

A világ tisztább és szebb lesz, ha egy gyűlölettel kevesebb fogja megterhelni. Égen és földön mindenki örülni fog, ha egy lépéssel közelebb jut az általános békéhez, amelynek megteremtésén senki ma annyit nem dolgozik, mint Szentséged.

Letérdelve Szentséged elé, mély tisztelettel kérem apostoli áldását Krisztusban, Szentséged őszinte fia

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Felmenthető-e a szabadkőművesség?

Nyisztor Zoltán, a kiváló író, publicista, a „Magyar Kultúra” egykori főszerkesztője írta az alábbi kritikát a Rómában megjelenő Katolikus Szemle c. folyóiratban Nagy Töhötöm, volt jezsuita „Jezsuiták és szabadkőművesek” című nagy feltűnést keltő könyvéről.

I.

Bár az ökuménikus törekvések elsősorban a szétszakadt kereszténység (orthodoxia és protestantizmus) egységesítésére irányultak, a gondolat tovább hullámszórt, főként, amikor Bea bíboros az erre vonatkozó zsinati javaslatba a zsidó kérdést is bevette. Az eredmény nemcsak az volt, hogy a keleti egyház főpapjai, akik nagyrészt arab államok kötelékében élnek, ez ellen tiltakoztak, hanem az is, hogy az ökuménizmus kiszélesítéseként a nagy ázsiai vallásokkal (mohamedanizmus, buddhizmus, confucianizmus, shintoizmus) való kibeszélés megindítását javasolták. S aki azt hitte volna, hogy ez csak jámbor óhaja és esetleg oportunitás a zsinati atyák részéről hazájukkal szemben, az váltig csodálkozhatott, amikor azt kellett olvasnia, hogy a buddhizmus legtorzabb formájának, a tibeti lamaizmusnak a képviselője és korlátlan feje, az emigrációba kényszerült fiatal Dalai Láma is szívesen küldött volna megfigyelőket a vatikáni zsinatra.

De az ökuménikus hullám még itt sem állt meg s az elszakadt testvérek után sor került az Egyház kitagadott gyermekeinek a sorsára is. S mert ezeknek számbelileg is jelentős tömege szabadkőműves mivolta miatt leledzik kiközösítésben, már a zsinaton egy amerikai püspök szót emelt az érdekükben.

A közeledési kísérlet különben a szabadkőművesség részéről sem maradt el. Már néhány évvel ezelőtt az egyik

francia páholy előadásra hívta meg a legnevesebb jezsuita szónokot és később, talán már ennél is konkrétabb céllal, Kölnben egy jezsuita, egy dömés s egy szabadkőműves rendeztek nyilvános eszmecserét.

Most aztán váratlanul egy Buenos Airesben megjelent vaskos könyv veti fel a kérdést, van-e értelme a kiközösítés fenntartásának s nyílt levélben fordul VI. Pál pápához kérve a kiközösítés feloldását. Külön pikantériája a könyvnek, hogy egy volt jezsuita írta, számunkra meg még az is, hogy szerzője magyar ember, akinek neve az 1935—45-ös években nagyon is közzájön forgott s az ifjúság rajongásának tárgya volt. A könyv címe: *Jesuitas y masones* (Jezsuiták és szabadkőművesek) szerzője pedig Nagy Töhötöm, az egykor oly diadalmasan kibontakozó agrár ifjúsági szervezetünknek, a Kalot-nak a társalapítója és szervező lelke.

A könyv a címnek megfelelően két részre oszlik: az elsőben a szerző a jezsuita rendet ismerteti megható és őszinte szeretettel, a másodikban a szabadkőművességet, annak szervezetét és életét — nem kisebb szeretettel és ragaszkodással. Sietünk megjegyezni, hogy a könyv nem tárgyilagos azaz nem szorosan a tárgyhöz tartozó anyag ismertetése, hanem nagyon is egyéni, személyes, néha egyenesen személyeskedő mű, önéletrajz és önvédelem, mellyel a szerző igazolni akarja azt a végzetes s épp tőle soha nem várt lépést, hogy szakított rajongva szeretett rendjével s egyúttal kevésbé szeretett papi jellegével s a laikus állapotba való visszahelyezését kérte és meg is kapta.

Hangsúlyozni akarjuk már előljáróban, hogy Nagy Töhötöm nem aposztata lélek, aki megtagadná múltját és Egyházát s a Hoensbruchok módjára a bosszú sötét szenvedélyétől hajtva evezett volna át a szabadkőművesség vizeire. Az indok inkább lélektani volt: egy nagyra hivatott lélek, mely tíz éven át valóban nagyot alkotott, fájdalmas számkivetésbe kényszerülve nem tudott a szürke emigráns sorba lesülyedni, hanem még egyszer valami nagy vállalkozást tűzött maga elé, hogy t. i. kideríti az igazságot a szabadkőművességről. S most, hogy 15 évi

szabadkőműves múlt után egyénileg arra a meggyőződésre jutott, hogy a szabadkőművesség nem vallásellenes és destruktív intézmény, arra a másik, valóban történelmi nagy szerepre vállalkozott, hogy kibékíti az Egyházat a szabadkőművességgel. Valljuk meg, nem lebecsülendő vállalkozás!

*

A jezsuita rend ismertetése, mely a könyvnek több mint felét foglalja le, valóságos remekmű, mely a meglevő bő irodalom mellett is tud új szempontokat, megvilágításokat, értékmegállapításokat adni. Itt olyan író beszél, aki most kívülről nézi azt, amit valamikor belülről átélt. S értékítélete annál meggyőzőbb, mert ha 15 éves szabadkőműves lélekidomulás után is, vadmessze sodródva régi énjétől, semmi kivetnivalót nem talál a jezsuita rendben, sőt, mint a léleknevelés mesterművét állítja oda, akkor annak igaznak kell lenni! A nemzetközi jezsuita irodalomra visszagondolva, azt kell mondanunk, hogy a szerző jellemzése egyike a legjobboknak s hogy ebből a szempontból volt rendjének s egyúttal az Egyháznak is nagy szolgálatot tett.

Szerencsés fogása a szerzőnek, hogy tárgyi ismertetését a személyes emlékek romantikájával köti össze. Például nem a noviciátust vagy a probációt írja le, hanem a saját noviciátusát vagy probációját s így az önmagukban elvont lélektani fejtegetések a regény érdekességével és izgalmával hatnak. Ezért a közönségsiker minden feltétellel megvan könyvében s megfelelő hírverés mellett best seller-ré válhat.

Őszinteségében és vallomási hevében odáig megy, hogy nemcsak önmagát mezteleníti le, hanem nevén nevezi mindazokat, akikkel életében érintkezésbe került. S éppen azért, mert őszinte, a sok meghatóan elismerő jellemzés mellett tud fegyelmetlenül indiszkrét, szeretetlen, goromba s azokkal szemben, akik a látszat szerint „bukását” okozták, gyilkosan kegyetlen lenni. A szerzőnek a fő célja ugyan nyilvánvalóan az volt, hogy rendjének, melyért tűz és láng volt s melyet most is halálosan

szeret, de amiből fájdalmasan kisodródott, emléket emeljen, mégis e főcél mellett érezhetően ott ágaskodik a bosszútálló szellem, hogy leszámoljon mindazokkal, akik közéleti bukását s a rendből történő kilépését okozták. S mert a szenvedély mindig rossz tanácsadó s a bosszúllás és leszámolás kíméletlenségre és kegyetlenségre ingerel, a szerző tán öntudatlanul és akaratlanul is a levéltitok megsértésétől, magán beszélgetésekkel való visszaéléstől, sőt a halottgyalázástól sem riad vissza. Az embernek olvasás közben ugyan sokszor az a benyomása, hogy a szerző alapjában véve nem „leszámolni” akar, hanem világgá kiáltani mérhetetlen fájdalmát a magyar közéletből történt tragikus kibuktatása s a rajongott rendből történt kiszoríttatása miatt. A hang minden érdekessége mellett is néha olyan, mint az elfojtott zokogás, a könnybe lábadt búcsú, az egyedül maradt ember felsíró emlékei. Meg kell érteni, hogy Nagy Töhötöm annak idején sikerei tetőpontján olyan kínzó dilemma elé került, oly roppantul szenvedett s talán szenved ma is, hogy sokáig visszafojtott fájdalmát valahol el kellett sírni, világgá kellett üvölni!

Miután a szerző maga mondja el s e sorok írója majdnem mindennek élő tanúja (annyira, hogy a szerző többször hivatkozik rá), bizonyos fokig állást kell foglalnunk az öngazolás s az abból kerekedő vádak kérdésében.

A magyar katolikus mozgalmak között a legnagyobb sikert s egyúttal közéleti súlyt tagadhatatlanul a Kalot érte el, amit Kerkai Jenő S. J. alapított s amibe hamarosan mint a legjobb agitátorok és szervezők egyike a szerző Nagy Töhötöm S. J. kapcsolódott be. A mozgalom a rendelkezésre állott rövid 10 év alatt minden képzeletet felülmúló módon bontakozott ki. A háborús összeomlás idején 20 népfőiskolával, egy 20 szekcióra felosztott Központtal, többszáz fizetett munkatárssal, két lappal s már alig számon tartható, az egy milliót megközelítő taggal rendelkezett. Erő és hatalom volt, mellyel államnak és társadalomnak, közéletnek és politikának számolnia kellett — és számolt is.

Nagyon is érthető, hogy egy ilyen mozgalom összeom-

lásáért örök kár lett volna s hogy ezért az alapító páterek mindent megkíséreltek, hogy a Kalot-ot megmentse. Ezek közé a merész, sőt vakmerő kísérletek közé tartozott a föld alatt megmozduló baloldali, sőt kommunista szervezetekkel történt szövetkezés s a szerzőnek istenki-sértésszámba menő átszökése a tűzfronton, hogy az oroszokkal az érintkezést felvegye és jóakarátukat megnyerje.

Egy másik, nem kevésbé merész kísérlet, melyet szintén ő hajtott végre, a Szentszék informálása volt a magyar helyzetről, ami azért is nagyon fontosnak látszott, mert a pápai nunciust már kiutasították volt az országból s a primási szék közben megüresedett. A szerző ötször járta meg Rómát, pápai magán kihallgatásokban is volt része, a Kalot számára jelentős anyagi támogatást kapott s azzal a jelszóval tért haza, hogy az Egyháznak egyezkednie kell a megszálló orosz bolsevistákkal és magyar csatlósáikkal, mert maga „a Szentszék mindig hajlandó érintkezésbe lépni a moszkvai kormánnyal”. S ez a Rómából hozott jelszó egyúttal igazolása akart lenni a Kalot-nak az oroszokkal felvett gyakori s már feltűnést, itt-ott bizalmatlanságot is keltő érintkezésének.

Az idézett mondat egy levélből való, amit P. Leiber S. J. a pápa gyóntatója intézett Nagy Töhötömhöz s melynek hitelességéhez kétség nem fér, miután a függelék facsimilében közli. A levél teljes szövege azonban más szint ad a kikapott idézetnek. Azt mondja ugyanis folytatólagosan: „Mindazok után, amik történtek és naponta történnek, nehéz a Szentszéknek a másik fél jóakarátában hinni. De, ha a moszkvai kormány óhajtaná a közeledést és tárgyalni akarna a Szentszékkel, az hajlandó rá akármilyen formában, mint már a háború alatt is mindig hajlandó volt”. Mint látnivaló, az ügy, mely annyi zavart okozott és szenvedélyt szított, másként fest, mint ahogy a kikapott idézet elhítenni akarta. Azaz: a Szentszék nem látta az oroszok részéről a jóakarát megnyilvánulását sem a múltban, sem a jelenben s csak abban az esetben volt hajlandó a tárgyalásra, ha Moszkva óhajtaná a közeledést és a tárgyalást.

Ebben az időben vívta Mindszenty primás legnehezebb harcait a megszálló oroszokkal s a magyar bábkormány-nyal s bátor, rettenthetetlen kiállásával olyan általános népszerűséget aratott, hogy a szó szoros értelmében a közvélemény korlátlan hangszerelője lett. Érdemileg mit sem nyom a latba, vajon a magyar bíboros férfias kiállását és kemény szembehelyezkedését az orosz megszállók által diktált üldözésekkel és erőszakoskodásokkal (mert elkendőzhetetlenül azok voltak!), a harcos ember vérmérséklete vagy nagyonis megfontolt mérlegelése váltotta-e ki, a Kalot politikája mindenestre ellentétbe került a primáséval. Messzire vezetne ennek a konfliktusnak egészen Rómáig rezgő szárait nyomon követni, a kimen- tel mindenképpen az volt, hogy Nagy Töhötöm nem térhetett vissza Magyarországra s ezzel megindult az ő egyéni tragédiája.

II.

Bár a kommunizmus és az Egyház összeférésének vagy összeférhetetlenségének gyakorlati kérdése (mert elméle- tileg kétségtelenül összeférhetetlenek) még mindig megoldatlan s így értelmetlen a vita, kinek volt igaza, a szerző mégis nagy szenvedélyességgel önmagát látja igazoltnak az azóta letelt időtől. Lélektanilag nagyon is érthető állásfoglalás, de az azóta eltelt 20 év egyáltalán nem támasztja alá. Elég rámutatni arra, hogy a szomszédos államokban, a kommunista nyársra húzott Csehszlová- kiában és Lengyelországban Beran és Wyszynszki érse- kek személyében nem „harcos” egyéniségek, mint Mind- szenty bíboros, hanem diplomatikus, tárgyalásokra, sőt egyezkedésre, engedményekre hajlamos férfiak kerültek az ottani primási székekbe, s a vége mégis az lett, hogy Berant internálással elnémították és ártalmatlanná tet- ték. Wyszynszkinek pedig, akit némely irányt tévesztett francia katolikus lap is Mindszenty nimbuszának letépé- sére akart kijátszani, most kell utólag megvívnia a Mind- szentyéhez hasonló harcokat. S ha a közeljövőben esetleg mégis valami modus vivendi jönne létre a Szentszék s az

említett államok között, az nem fogja megdönteni a tényt, hogy közel 20 éven át a magyarnál „puhább és rugalmasabb” csehszlovák és lengyel egyházat is csak jogfosztás, erőszakoskodás és üldözés érte — semmi más! S hogy a kommunista rendszer mennyire nem tisztelte még azokat sem, akik a megértés és megegyezés hívei voltak mutatja az, hogy Kerkai Jenőre is kiszabták koholt vádak alapján a 8 évi börtönt.

A szerzőnek mindenesetre meg kellett volna gondolnia, vajon az önigazolás kedvéért, ami fölött már ügyis eljárt az idő, s ami a külföld számára közömbös, szabade a magyar bíborost, aki hős volt s aztán mártír lett, épp idegen nyelveken vádakkal illetni (legitimizmus, nagybirtok, uralkodó osztályok, újabb háború és amerikai beavatkozás reménye) s őt, aki mítosszá magasztosult fel őt kontinens szemében, mint valami fékezhetetlen zsarnokot odaállítani? És százszor meg kellett volna gondolnia, vajon az önigazolás kedvéért szabad volt-e a primástól rábízott levelekkel a facsimilében való leközlésig visszaélni, sőt XII. Pius pápa egy négyszemközt mondott megjegyzését, aminek persze tanúja nincs, nagyágyúként felvezetni?

Nagy kár és csak fájlalni lehet, hogy ezt a szép első részt a jezsuita rendről volt előljáróinak s a primásnak ilyen pellengérré állításával annyira lehangolóvá és kiábrándítóvá tette!

A SZABADKŐMÍVESEKRŐL

Érthetően felfokozott kíváncsisággal kezdünk neki a második résznek, mely nyilvánvalóan a szabadkőműves-ség tisztára mosását és rehabilitását tűzte maga elé. Mint említettük, a szerzőt nem vezette nemtelen bosszú, amikor a páholyba belépett, hanem az igazság kiderítésének vágya. Valóban csodálatos szívóssággal és kitartással szentelte magát új „rendjének”, annyira, hogy a páholy-mester után a legmagasabb fokig jutott el. 15 év alatt száz és száz gyűlésen vehetett részt, beavatást nyert az összes ún. titokba, megnyíltak előtte a páholyok könyvtárai és

levéltárai s mint gran fiscal y orador (nagy ellenőr és szónok) ő válaszolt a felszólalásokra s mondotta ki minden vitában az utolsó szót.

Ebben a részben is, mint az elsőben, a tárgyi dolgokat átszővi egyéni élményeivel, amik azonban sokkal színtelenebbek, fakóbbak, mint a jezsuitákról szólók, sokszor egyenesen az unalomba fulladnak. Függgőben hagyom a kérdést, mi ennek az oka? Vajon csak az-e, hogy a szabadkőművesség amolyan szürke kis játék, melynek nincsenek nagy élményei, vagy pedig az, hogy szerzőnk bent ragadt továbbra is a szabadkőművességben s így nem tudja magát bizonyos distánciába helyezni a megítélésre, mint a jezsuita fejezetben. Nem tudja távolról és magasból nézni a szabadkőművességet, nem kívülről, hanem csak belülről látja, s így minden érvelése csak pro domo jelleget visel magán.

Szándékosan átsiklunk azokon a részeken, melyek a szimbolizmussal agyonspékelt szertartásokat írják le, s amelyek a mai józan szemléletből a színpadi szemfényvesztés, s a mindenáron való nagyotakarás benyomását keltik. A szerző egyéni történetei a testvérek között, amiket lágy, behízelt színekkel próbál ecsetelni, apró kis műtyürek a szerző nagy hősi múltja s bravúros kalandjai mellett, hogy szinte pirulva szégyenkeznek a jezsuita fejezetben leírtak mellett. Nagy Töhötöm nem ilyen mondvacsinált regénykéket élt át, míg a Rend és az Egyház oldalán harcolt!

De vajon mivel akarja szerzőnk a szabadkőművességet tisztára mosni, illetve mivel akarja a tilalom és kiközösítés alapját adó vádakat eloszlatni?

Szemmel láthatólag nagy súlyt helyez első érvére, melyben meggyőződéssel és hévvel bizonyítja, hogy a szabadkőművesség nemcsak hogy nem vallásellenes, hanem egyenesen megköveteli az istenhitet. A tanácskozó teremben ott áll felütve a Szentírás s mint a misében a Dominus vobiscum, úgy és annyiszor szerepel gyűlésein a „Világmindenség nagy építőmesterének” az emlegetése.

Az adatok helytállóak, de a belőlük levont következte-

tés csak látszatigazság. Az az Istenhit ugyanis, amit a szabadkőművesség angol formájában vall, de francia kiadásában tagad, pusztá deizmus vagyis egy racionalista hit, mely elismeri ugyan a teremtő, világ felett álló Isten létét, de tagadja, hogy ennek az építőmesternek a világhoz továbbra is bármi köze volna, s így eo ipso tagadja a természetfeletti kinyilatkoztatást, amin a kereszténység alapszik. A szerző, mint jól képzett teológus tudhatta, hogy ez a szabadkőműves istenhit tagadása a kereszténységnek s ha mégis ezt a deista hitet akarja mentő tanúnak felvezetni, akkor vagy végleg elhomályosultak tudományos ismeretei, vagy megteveszteni akar.

Sokkal élesebb logikával boncolja azt a másik kérdést, vajon vallás-e a szabadkőművesség, vagy annak akarja-e magát kijátszani? Itt tárgyilagosan és kendőzetlenül felsorolja pro és kontra a látszatokat. Elismeri, hogy a páholy üléstermét templomnak nevezik és sokszor az a formája is. Ugyancsak arra vall a belső berendezése is: a bejárattal szemben az égbolt képe a felkelő nappal, két oszlop Salamon templomáról elnevezve, van oltára, orgonája, szertartásai, gyertyát, tömjént, használ, liturgiának nevezi szertartásait, amelyek át vannak szöve bibliai események utalásaival (de csak ószövetségekkel). Még feltűnőbb, hogy az élet transzcendentális eseményeire, a születésre, házasságra és temetésre önálló, hosszú liturgiája van, s hogy a nagymester beiktatásakor esküt tesz a „szabadkőműves dogmákra”.

A szerző ennek ellenére is azt állítja, hogy a szabadkőművesség nem vallás, mert hiányzik belőle a vallás három legfontosabb kelléke: a dogmarendszer, az erkölcsstan s a megszervezett kultusz. Mi szívesen elismerjük, hogy ez a legtöbb dogmatikai könyvben így szerepel, de tágabb értelemben és a közhasználatban a Konfucianizmus és a Shintoizmus is vallásnak szerepelnek, holott az egyiknek dogmatikája a másiknak erkölcsstana nincs.

Nem erőltetjük a hasonlatot, de nem zárkozhatunk el a megállapítás előtt, hogy a szabadkőművesség a felsorolt tényezőkkel minden elfogulatlan szemlélőben a vallás, vagy enyhébben kifejezve a valláspótlék benyomását kel-

ti, tehát megtévesztésre nagyon alkalmas. Olyan valami ez, mint a polgári házasság, ami nem vallási aktusnak született, de széles rétegekben a vallási szertartás pótlékként szerepel. Vagy, mint a kommunizmus névadó, házassági, temetési szertartása, holott a rendszer esküdt ellensége minden vallásnak. Dehát elvek ide, elvek oda, az évezredek tradíciókat valamivel csak pótolni kell!

Nem szeretném feltételezni, hogy tudatos megtévesztés a szerző részéről, amikor a szabadkőmivesség istenhitét bibliatiszteletét, nemes erkölcsait únos-untalan kihangsúlyozza. Ezt állíthatja talán a Buenos Aires-i, az észak-amerikai, s főként az angol páholyokról, de nem a szabadkőmivességről, mondván, hogy emiatt „kiközösítésbe” is esett, dehát akkor miért általánosít, hogy nem vallásellenesek, és nem destruktívak? A francia, spanyol, portugál, olasz, magyar szabadkőművesek még sírjukban is tiltakozának, ha valaki őket istenhívőnek és jámbor bibliaolvasónak nevezné! Az egyház 1739-ben hozta első kiközösítő végzését a szabadkőmivesség ellen, amikor még a két Amerika semmi szerepet nem játszott a történelem színpadán, a kiközösítés indítéka tehát a francia páholyok és latin csatlósainak destruktív aknamunkája lehetett. S valóban ezek a páholyok az egyház vádjai ellen sohasem védekeztek.

E sorok írója, aki a barát rendíthetetlen hűségével és ragaszkodásával kísérte Nagy, Töhötömöt sikereiben; de bukásában is, azt várta tőle, hogy miután önként vállalt misszióját a szabadkőmivességben befejezte és saját tapasztalata alapján ártatlannak találta, kilép belőle. Sajnos, ez nem történt meg! Nagy, Töhötöm fogva maradt. Egyházára tesz néha odiozus és igazságtalan megjegyzést (persze nem többet, mint a strassburgi segédpüspök a vatikáni zsinaton), a szabadkőmivességről azonban sohasem. Úgy látszik, hogy az Egyház neki már csak távoli emlék, ami inkább az összehasonlításra jár fel a lelkében, de mint valami bűvölet úgy foglalja le szívét-lelkét a szabadkőmivesség.

Ami már most a szerző által célul tűzött kiközösítés hatálytalanítását illeti, az valóban nem tartozik a lehetetlenségek közé. Először is szem előtt kell tartani, hogy a szabadkőmívesség létszáma óvatos becslés szerint is megközelíti a 8 milliót, s ebből több mint 6 millió az ártatlanabb angolszász rendszerű páholyokra esik. Azt is el kell ismerni, hogy a páholyok jelentős karitatív működést fejtenek ki (újra hangsúlyozzuk, inkább az angolszász, mint a francia mintájú páholyok), bár érthetően jótékonyáguk elsősorban a páholytestvérek felé irányul.

A páholyok eszmei hatása és virágzása már a múlté, mert ma a világnézeti harc a kereszténység és a marxizmus között dől el, s ha latin államokban még mindig kísért az egyházellenes tendencia, mégsem lehet az Egyház főellenségét bennük látni. S végül azt is el kell ismerni, hogy bizonyos régi vádak, mint a sátánimádat, orgiák, Szentostya-megszentségtelenítések, dajkameséknek bizonyultak.

Hogy Nagy Töhötöm forradalmi és annyi vegyes érzelmet kiváltó könyvével eléri-e a szabadkőmívesség feloldozását az egyházi átok alól, azt nem tudjuk –, de hogy lelkileg végzetesen elszakadt tőlünk, azt mély fájdalommal tudomásul kell vennünk.

KANADAI MAGYARSÁG, 1964. szept. 5 (36)

A SZERZŐ

Dr. Nagy Töhötöm jezsuita páter, rendtársával, Kerkai Jenővel – Szeged tanyavilágában indította el „Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete”, rövidítve: a KALOT népnevelő-művelő, sőt – mentő mozgalmát. A háború idején a KALOT Magyarország legerősebb szervezete volt. Korát megelőzve (nem egyszer közelharcban a püspöki karral), azok szerint az eszmék szerint működött, ami felé ma már az egész Egyház tart.

P. Nagy a háború befejezése után szinte állandó ingajáratban Budapest és Róma között utazva, Róma és a magyar püspöki kar összekötője volt. Döntő szerepet vitt Mindszenty veszprémi püspök esztergomi érsekké történt kinevezésében, majd abban a (sajnos Mindszenty által ellenzett) törekvésekben, hogy az új rendszer és az Egyház között valamiféle *modus vivendi* létesüljön. Kísérlete meghiúsult, sőt Rómából mintegy „száműzték” Argentínába, ahol a magyar jezsuita páter az ugyancsak elmaradt társadalom és megkövesedett egyházi szervezet közepén ott folytatta, ahol a KALOT-ban abbahagyta: a szociális és társadalmi reformtevékenységgel. Emiatt az ottani püspöki kar nagy része elhidegült tőle. Végülis különleges pápai engedéllyel, a Jézustársaságból kilépett. Azóta főiskolai katedráján szociális munkában – de rendi, egyházszerkezeti kötelék nélkül, lényegében változatlanul végzi az ugartörést.

Argentínában került összeköttetésbe a szabadkőműves szervezettel, melyet tanulmányozni kezdett, közéjük került, és az elmúlt két évtizedben a legmagasabb fokozatig jutott el. Részben erről részben a jezsuita rendben töltött éveiről szól múlt évben megjelent határtalanul érdekesítő, dokumentumokkal és – szeretettel telített könyve, a „Jezsuiták és Szabadkőművesek”. Eddig magyar, spanyol, portugál kiadásban jelent meg. Angol és más nyelveken való kiadása előkészületben van.

A KÖNYV

A pontosan 506 oldalas könyvet részletesen elemezni egy másik 506 oldalas munka feladata lesz. Helyszüke miatt is, csak a gondolatmenetét lehet most vázolni.

A szerző attól a naptól kezdve, hogy felvételt jelentkezett a magyar jezsuita rendbe, egy mindennapi gondok s gondolatok körén túl törő férfi belső fejlődésének naplószerű (Magyarországról szerencsésen kimentett akkori feljegyzéseivel illusztrált) történetét írta meg. Az Egyház egyik legcsodálatosabb szerzetesrendje: A Jézustársaság keretében formálódott férfivá, ami az önként s lelkesen vállalt határtalan fegyelem s kiképzés évtizede alatt egyéniségét jezsuitává alakította.

A kötetnek ez a legszebb, magyar olvasó szemében legerdekesebb része, mert a napló egyszer elérkezik a fiatal jezsuita páter nagy vállalkozásához, a KALOT-hoz, melyet rendtársával, Kerkai Jenővel indított el. Az összeomlás akadályozta meg a mozgalmat, hogy a feudális, nagybirtokos Egyházat visszaadja a magyar népnek: mint az önként lebonyolított akart földreform vezetőjét. Erre, mint tudjuk, nem került sor. 1945 órájának kongása elütötte a végső perceket is az idő s történelem előtt haszontalan múlt felett, aminek a magyar Egyház – mint szervezet – szintén részese volt.

A nagy letörés után változatlan frissességgel és éleslátással a menthető mentésén fáradoztak tájékozott magyarok. Kerkai s Nagy Töhötöm elsősorban. Klasszikus kalandregényekbe illő módokon számos esetben járta meg Budapest–Róma között az utat. A pápával, munkatársaival, (a mai pápával is), a magyar püspökkel, az akkori kormányral és a legfelsőbb orosz politikai kiküldöttekkel tárgyalva, érvelve, a megegyezés ügyében. Az éppen az ő javaslatára kinevezett új esztergomi érsek, aki Habsburg Ottó közeli visszatérésére és közeli háborúra szilárdan építve, szembe került Nagy Töhötöm felfogásával. El tudta érni, hogy kézen-közön (mert felelősséget senki sem vállalt a történetekért . . .) lezáruljon a magyar határsorompó a Vatikánból ismét hazakészülő Nagy Töhötöm előtt. Megnyílt előtte – Délamerika. További csa-

lódások évei és a szabadkőműves mozgalom titkainak kikutatására irányuló két évtized. Végeredmény: legnagyobb titkuk, hogy nincsen titkuk, csak megelőzték egyben s másban az Egyházat. Nem elméletben, hanem a gyakorlatban, mert századokkal előbb a gondolat s vizsgálódás szabadsága és a különféle felfogások, hitek, vallások békéje, egymásmellett-élése mellett álltak ki. Mind azért, amit ma, a második Vatikáni Zsinat óta az Egyház is elfogad a gyakorlatban: a lelkiismereti s vallásszabadság formájában.

A könyv misszió. Ugyanis nem hallgatja el egyik oldal tévedéseit, sőt bűneit sem, de történelmi szempontból nyilvánvalóvá teszi, hogy mennyire érthető volt mindkét szervezet reakciója. Hogy „ki kezdte”, alig lehet már megállapítani. Mindegyik „folytatta”: sajtójában, adminisztratív úton, kivégzéseikig. De ma már az Egyház álláspontja is ugyanaz, amit évszázadokig elítélt a szabadkőművességben. S ezekután, – miután ez a szervezet nem vallás, csak szimbólumokkal működő emberi közösség, a szerző azt szorgalmazza, s a pápához címzett utószót helyettesítő nyílt levelében javasolja s kéri, hogy Róma ugyanúgy borítsa a feledés fátylát a múltra, mint több más – történelmileg magyarázható hasonló emberi tévedése (pl. a keleti egyházak kiközösítése) fölé. A közös cél: az emberiség szolgálata miatt.

Mind a magyar történelmi, mind világnézeti és szel­lemtörténelmi szempontból, korunk egyik legnagyobb, megrázó s őszinte, mert nagyszerűt akaró, arra életét tévő férfi műve, amiről írunk. Magunk részéről bizonyosak vagyunk abban, hogy a hit-tételi azaz dogmatikus különbözőségek ellenére, baráti kéznyújtásokra képes s hajlamos Egyház, az egy Istenben való hiten kívül semmiféle hit-tételt sem hirdető, humanista célokért küzdő szervezettel is meg fogja találni a párbeszéd lehetőségét. Az emberi személyiség szabadsága jegyében.

Nekünk azonban házi-büszkeségünk, Nagy Töhötömnek pedig egész életére magyarázatot adó tudat lehet, hogy ezt a párbeszédet magyar ember kezdte meg. Autentikusan, hiszen mindkét felet ismeri. Nem könyvek-

ből. Önnön életével. S szeretheti-e valaki jobban embertársait, mint aki életét áldozza fel értük? (N. K.)

TÁMADÁSOK

Annak ellenére, hogy a vatikáni rádió is elismerően nyilatkozott könyvéről, bizonyos tájékozatlan s konzervatív egyházi körök, nem éppen megértő hangon s módon „intézték el” Nagy Töhötöm könyvét s szándékát. A legterjedelmesebb bírálatot Nyisztor Zoltán dr., pápai kamarás, a Rómában megjelenő „Katolikus Szemle” hasábjain jelentette meg. Ennek részleteivel Nagy Töhötöm dr., Nyisztornak írt levele is foglalkozik és ezért a bírálat ismertetésére külön nem térünk ki, hanem Nagy Töhötöm levelét – amit a FM rendelkezésére bocsájtott – közöljük.

A levél külön értéke, hogy Ny. Z.-nak van írva – sokaknak, másoknak is szól, vagy szólhat. Másrészt a könyv szerzőjének szavaival még világosabban állhat az olvasó előtt küldetésének s művének célja. Főleg azért, s nem a címzett fontossága miatt adjuk közzé.

Országos Széchényi Könyvtár

Felmenthető-e a szabadkőművesség?

Válasz Dr. Nyisztor Zoltánnak

A „Jesuitas y Masones (Jezsuiták és Szabadkőművesek) könyvemről írt bírálatodat csak igen nagy késéssel és akkor is csak fényképmásolatban kaptam meg, így idézni sem tudom pontosan megjelenési helyét is idejét.

Meglepett a bírálatodban osztogatott néhány túlságosan nagy dicséret, mint pl., hogy „a jezsuita rend ismertetése valóságos remekmű, . . . a nemzetközi jezsuita irodalomra visszagondolva, azt kell mondanunk, hogy a szerző jellemzése egyike a legjobboknak”, és ugyanakkor több túlságosan is erős kitétel ellenem, mint pl. „vészesen eltávolodott az egyháztól”, „beleüvöltötte fájdalmát a világba”, bosszúvágy vezette”, „halottgyalázást követett el stb. Ezek a kifejezések még sohasem ütötték meg a kritikának szánt stílust és önellentmondásokkal tarkított írásod minden lehet, csak objektív bírálat nem. Hogy túlzásaid és önellentmondásaidat kellőképpen ki tudjuk értékelni, a fenti néhány bombasztikus idézet mellé ide kell iktatnom még egyet, azt, amelyet alig néhány hónappal azelőtt írtál bele saját kezűleg könyvedbe, amelyet nekem dedikáltál: „Töhinek, soha el nem múló szeretettel”. Föltételezhető, hogy az előbbieket is csak annyit érnek, mint az utóbbi.

Cikked igen kíméletlenül bírálja a szabadkőműves részt, úgy írsz rólam, mint aki bentragadt a szabadkőművesek között és most gyakorolja azokat az idéetlen, ostoba rítusokat; valósággal elsíratsz és a rámhulló egyházi átok mellé oda illeszted a magad külön nagy kiátkozását is. Emlékezz vissza, Zoltán, hogy könyvem: még csak a nyomdában volt, amikor egy nagyon hosszú levélben megírtam Neked teljesen részletes tartalmát, fejezetről-fejezetre ismertetem meglátásaimat, célomat, úgy hogy Te egészen világos képet kaptál a könyv tartalmáról; ez volt a célom is a hosszú levéllel, mert nem bírtam kivárni, hogy majd csak a könyvből ismerjed meg merész vállalkozásomat, amely egy több évszázados gyűlöletet akart felszámolni. Erre a

levelemre Te válaszoltál és többek között ezeket írtad (eredeti leveled vagy a fényképmásolata bárkinek rendelkezésére áll): „Ami már most a Te vitézkedésedet illeti, tele vagyok bámulattal. Csodálatosan megérted az idők változatát és valóban egy mindkét részről eltűzött vagy elsietett ellenségeskedést fogsz feloldani. Csak magyarul ne nyomass többet ezer példánynál, magyar könyvnek nincs piaca. Az öregek kihaltak a második generáció nem tud magyarul olvasni. A többi nyelveken én is hiszem, hogy páratlan szenzáció lesz.” Ezzel a levéllel egy időben küldötted meg könyvedet is a már idézett dedikációval; „Töhinek, soha el nem múló szeretettel”.

Na most, Zoltán, miben maradunk? Melyik írásod volt az őszinte és igaz? Ez a levél-e és könyvededikáció, vagy a hamarosan rá megjelenő bírálatod, amelyik visszatér az általad is elítélt „eltűzött vagy elsietett ellenségeskedésekre?” Egy képzett és lehiggadt ember tud-e pár hét alatt fontos és súlyos kérdésekben, mint amilyen az egyház és a szabadkőművesség viszonya, elvi, meggyőződéses alapon pontosan az ellenkező oldalára átcsapni? Ez egyszerűen elképzelhetetlen! Téged nem északok, hanem hirtelen fellobbanó szenvedély, sértett hiúság ragadott el, márpedig ezekről jól tudjuk, hogy rossz tanácsadók és főleg elvakítanak. Elég arra felhívnom szíves figyelmedet, hogy aki szerinted is egy könyvnek első részét „valóságos remekműnek” tudta megírni, az egy másik intézményről írva, ugyanabban a könyvben nem valószínű, hogy lapossá lesz és unalomba fog fulladni. Egészen másról van itt szó.

Mi ketten nagyon jól tudjuk az okát a Te teljes és hirtelen megfordulásodnak, amely a bámulatból ugyanabban a témában valóságos gyűlöletbe fordult át néhány hét alatt; közben elolvastad az immár megjelent könyvet s ott megtaláltad a Te hiteles véleményedet Mindszentyről, amelyet egészen bizonyosan most nem fogsz letagadni az én 17 oldalas levelemről, amelyben a Biborosnak kifejtetem politikája összes katasztrofális tévedését. Akkor azt mondottad e levélről; „Magasan klasszikus és a történelem előtt teljessé teszi Mindszenty felelősségét”. Ez részedről nem egyszerű kijelentés volt csak, mert én a távollévő

Provinciálisom helyett Tőled és P. Badaliktól kértem hivatalos cenzúrát a levélről annak elküldése előtt s azt Ti mindketten helyeseltétek és jóváhagyátok. Fent idézett kijelentésedet a dominikánusok budapesti rendházában tetted P. Baladik szobájában s jelen voltak még rajtam kívüli P. Böhle Kornél és a világhírű P. Horváth Sándor. Te akkor nagyon elítélted Mindszenty bíborost, mert a helyszínen voltál, mert saját szemekkel láttad, hogy tízezreket dobtak ki állásaikból csak azért, mert nyíltan a bíboros híveinek vallották magukat s tízezreket hurcoltak el ugyanemiat; ott benn ülve a helyszínen, felmérte a Habsburg restaurációs tervek és az ennek érdekében tett pozitív szervező lépések tragikomikus időszerűtlenségét, tudtad, hogy a heteken belülre beígért harmadik világháborúra mint valami csodálatos varázskártyára feltenni az egész nemzet sorsát, a felelőtlenség teteje volt a Bíboros részéről. Tévedhet ekkorát egy ferencvárosi szatócs, vagy egy emigráns valahol a Pampa tövében, de az ország első zászlósura nem, mert őreá fölnéztek és főleg azokban az időkben vakon hittek benne. Mindezt ott tudtad és láttad, ezért a leghatározottabban elítélted a Bíborost, de aztán Neked sem volt elég bátorságod ott maradni a vérző nemzet mellett, kérésedre én szöktettelek ki, mert azokban az időkben havonta szökdöstem Róma és Budapest között, keresve a Pápa Őszentsége megbízásából azt a lehető „modus vivendi”-t, amelyet akkor a Bíboros megakadályozott, de amelyet azóta 1964 szeptemberében megtaláltak. Ha akkor sikerült volna XII. Pius Pápának megtalálnia, mennyi szenvedést és veszteséget takaríthatott volna meg az egész nemzet és főleg a katolikus egyház. De a Bíboros Habsburgokat akart visszahozni egy vágyálom harmadik világháború ijesztő költségén.

Rómába érve aztán Te is belekerültél a nyugodt és főleg biztos emigrációba s lassan Te is „hősi ellenállóvá” lettél, persze csak a messze külföldön, ahol az egész emigráns létezésnek egyetlen igazolása az „ellenállás” lett. Én nem tudtam a Te nagy megfordulásodról, mert elszoktunk egymástól, de hidd el, ha tudtam volna, gavallérosan elhallgattam volna.

De honnan tudtam volna én azt, hogy Te is felvetted az emigrációban élő magyarok nagy részének lelkületét, akik abbeli tehetetlenségükben, hogy Magyarország immár nélkülük vívja meg a nagy küzdelmét, s nélkülük építi újjá a romokat, hát legalább ellenállnak. Elfelejtetted Te is, hogy gyűlölettel csak rombolni lehet, de építeni soha. Ti mind abból éltek, hogy Magyarországon elviselhetetlen a helyzet; ez az egyetlen vigasztalástok, de olykor a beismerés póztalan őszinteségében rá kell jönnötök, hogy ez már nem egészen van így és akkor kezdték elveszteni a talajt a lábatok alól, mert megokolatlanná lesz egész emigráns mivoltotok és egyben céltalanná kimenekült magyarságotok.

Most nézzük közelebbről a szabadkőműves rész bírálatát. Eltekintek attól, hogy pár héttel a bírálat megírása előtt még „bámúltál” engem azért, hogy annyira időszerű tudtam lenni, ehelyett feltételeztem, hogy belőled nem a szenvedély beszélt, hanem elvi okok miatt maradtál továbbra „időszerűtlen”. Határozottan állítod, hogy a szabadkőművesség vallás. Akkor miért nincs meghíva a vatikáni zsinatra a többi felekezetekkel együtt, hiszen a Szentatyának határozott szándéka kibékülni valamennyivel? Nyilván, mert az Egyház nem tartja vallásnak: üldözte őket eddig, mert a szabadkőművesek minden vallást megtűrtek békésen maguk között, de mivel az Egyház ma már magáévá tette a vallási szerelmet, nincs tovább elvi oka üldözni őket. Ha vallás volna a szabadkőművesség, akkor csaknem az összes protestáns és a vasfüggönyön kívül élő ortodox egyházfők két vallást gyakorolnak egyszerre, mert tudott dolog, hogy ezek túlnyomó része szabadkőműves, beleértve a zsinatra meghívott megfigyelőket is.

Azt nehezményezted, hogy miért nem hagytam ott a szabadkőműveseket, miután megírtam a könyvet. Ezt a kérdést maguk a szabadkőművesek is feltették nekem, főleg, mert a könyvből azt olvasták ki, hogy még ma is jezsuitának érzem magamat; most tehát Neked is ugyanazzal válaszolok, mint nekik; a hűség az, ami mellettük tart, hű maradtam önmagamhoz, mindenkori elveimhez, Rendemhez, amelyből kiváltam az Egyházhoz, és végül a

Szabadkőművességhez is és ezt a két utóbbi hűséget akarom összeegyeztetni. Elvárnád tőlem, hogy árulójavá legyek egy intézménynek, amelyet jónak, erkölcsösnek, igaz elvek hirdetőjének ismertem meg? Te csak pamflettekből ismered, én közel két évtizede, én közel két évtizede benne élek és kritikus jezsuita szemmel figyeltem meg mindent. Hogy van egy ateista csoport a szabadkőművesek között, az nem jelent semmit, mert őket az óriási nagytöbbségben lévő hívő szabadkőművesek heretikusoknak tartják és még csak nem is közlekednek velük; tanulniok kellene az egyháztól, hogy türelmesebbek legyenek saját belső szakadárjaikkal szemben, mint ahogy az egyház is immár türelmesé lett az ő protestánsaival szemben.

És mivel nem voltak pozitív érveid a szabadkőművességgel szemben, személyemben támadtál meg. Márpedig a pszichológia örök törvényei szerint csak az személyeskedik, aki érzi, hogy nincsen igaza. Azt írtad, hogy nem bírtam elviselni a „szürke emigrációt”, a féltetettséget, ezért „beleüvöltöttem fájdalommat a világba”. Ez teljesen önkényes feltevés személyemről. Te 17 évig semmit sem tudtál rólam és az én tevékenységeimről. Viszont 17 év után első leveledben a szabadkőműves vállalkozásomról azt írtad, hogy „páratlan szenzáció lesz”. De még magában a bíráló cikkedben is ezeket írod; „Valóban, történelmi nagy szerepre vállalkozott, hogy kibékíti az Egyházat a szabadkőművességgel. Valljuk meg, nem lebecsülendő vállalkozás”. Ez a célkitűzés, amelyet magad is elismersz nagynak, elegendő ahhoz, hogy kárpótoljon egyéni sérelmekért és hogy kiemeljen valakit az „emigráció szürkességéből”. Magam részéről mindig találtam tennivalót, amely kitöltötte életemet, s ezek a tennivalók mindig építő irányúak voltak, mint ahogy a könyvem is egy hidépítés az egyháznak abban a nagy reformkorszakában, amikor mindenki felé hidat épít. Ily irányú munkámnak inkább örülnöd kellett volna. Továbbá nyilván nincs tudomásod arról, hogy építő munkámat továbbra is folytatom, s így az emigráció számomra egyáltalán nem szürke; katedrám mellett egy egészen nagyvonalú szociális tevékenységet fejtek ki; mozgalmat vezetek a főváros körüli nyomortele-

peken, ahonnan a jobb családokból falu-közösségeket alakítunk, tanfolyamokon vezetjük őket keresztül és visszatelepítjük őket a vidékre; az állam ad földet, gépeket, segílyt, s maga az államelnök „argentín csodának” nevezte munkámat.

Másik feltételezésed rólam az, hogy bosszút akartam állni. Ha ez így lenne, akkor nem vártam volna 17 évig, hanem akkor jöttem volna ki a dokumentumokkal, amikor a Biboros bírói tárgyalása még folyt. De megvártam az időt, amikor könyvemmel történelmi háttérrel, előzményeket, megokolást tudtam odanyújtani a mindenfelé békét kereső egyházamnak, amelyet ma is szeretek. Kifejezetten szolgálatot tettem az egyháznak, aki a könyvem megjelelése után valóban meg is egyezett a kommunista magyar kormánnyal, nyugodtan átlépve Mindszenty bíboroson és ott hagyva őt menedékhelyén. Ezért szeretnék megkérni, ha újabb kifogásaid lesznek majd ellenem a Vatikánnak címezted őket.

A személyi vádak között említesz bizonyos „halottgyalázást” is. De sajnós nem tudom, kire vonatkoztatod; P. Raylera-e, akiről megírtam, hogy sokszor volt részeg, vagy pedig a szabadkőműves Pombálra, akiről viszont azt írtam meg, hogy a jezsuitákat százával rohasztotta meg a börtöneiben?

Aztán itt van egy másik súlyos vád ellenem, hogy t.i. „vészesen eltávolodtam az egyháztól”. Ezzel ellentmondásban van az, hogy magad elismered könyvem első részéről, hogy nagy szolgálatot tettem vele egykori Rendemnek és magának az Egyháznak is. Ellenben igazad van abban, hogy valóban eltávolodtam attól az Egyháztól, amelyet Te és még néhányan mások képviselnek, akiktől ellenben maga az Egyház távolodott el vészesen, hogy kilépjen merevségéből és forradalmi reformjaival megújítva, egy embe-ribb talajra épüljön fel, amelyet a türelmetlenség beismerése, a megértés, megbocsájtás, bocsánatkérés és a béke keresése jellemeznek. Ezzel az Egyházzal tartok én és ettől maradtál el Te. Cikked, amelyet könyvemről írtál, egyenes folytatása a Te régi híres „Tollhegyel” cikkeidnek, amelynek gyűlölködő harcmodoráért a minap kért bocsá-

natot maga a Pápa Őszentsége a protestáns testvérektől, akiket Te annak idején hasonló gúnnyal, kiméletlenséggel, feltételezéssel és vádakkal ostoroztál egy életen át. Ezt a stílust és szellemet a ma Egyháza kilöki magából. De még vagytok néhányan, akik ragaszkodtok a régi szellemhez, a nagy kiátkozásokhoz, a dörgedelmes megpecsételésekhez, Ti, akik a múltban éltek, míg én mindig előre néztem és láttam. Ez az oka, hogy nem értetted meg a könyvemet s annak tiszta szándékát. Annak ellenére, hogy tehetséges és eszes ember vagy, nem fedezted fel benne, hogy a szándékomat magasabb szempontok vezették. Csak egy „Toll-hegyre” valót láttál abban a vállalkozásban, amely tökéletesen beleillik az Egyház mai hivatalos programjába. Hogyan lehet Róma városában élni és mégis oly messzire lemaradni Rómától?

Mindezek megerősítésére idézem egyik közös barátunk levelét, akit Te igen nagyra becsülsz. „Nagyhorderejű könyved sikeréről már a Szent István napot követő szombaton és vasárnap értesültem; a vatikáni rádió széleshorizontú nagybecsüléssel ismertette azt . . . A könyvismeretés ugyan felsorolja a kivetni való szempontokat is, de ennek túlnyomó része taktikai jellegű; a súlypont döntően pozitív.” A Te kritikádról pedig a következőket írja; „Toldi Estéjét éli már ő! Emlékeztetek, hogy harcolt a magyar egyházi énekkultúra ellen s ma Kodály személyén át a világ csodálatának tárgya ez az irány. A népi írók vadászterületén is bakot lőtt. Sőt úgy hallom, hogy a II. vatikáni zsinaton is mint egyik főmorgó lábatlankodott Rómában a pápa ellenes kompánia tagjaként. Örülj, Tőhim, hogy ellenségeid között tisztelheted.” (Fotókópia bárkinek a rendelkezésére áll.)

Sajnálom, Zoltán, hogy hosszú és bensőséges barátságunkat így fejezted be.

NAGY TÖHÖTÖM

FREE HUNGARY, 1966. VII. 5.

NAGY TÖHÖTÖM 1908–1979

E könyv sajátos ötvözete az önéletrajznak, a naplónak, a dokumentumgyűjteménynek, a politikai esszének és a vitairatnak. Írója különös, nyughatatlan, mindenütt meghasonlott, örök útkereső volt. Még haló poraiban sem maradt nyugton. Hamvait – kívánsága szerint – özvegye visszavitte Buenos Airesbe, ott a szabadkőműves székházban őrizték öt évig, mígnem 1984-ben, mint óhajtotta, szétszórták Marcos Pazban, a Jernardino Rivadavia gyermekotthon udvarán, egy akácfa árnyékában. „Szinte egész életemben ‚karámon’ kívül voltam” – panaszkolta végső magányosságát 1974. október 6-ai levelében Patzauer Dezsőnek.

Nagy Töhötöm székelyudvarhelyi eredetű családban, a Torontál megyei Magyarcsernyéhez tartozó Bozítópusztán született 1908. június 23-án. Szüleiről, testvéreiről sem könyvében, sem levelezésében nem találtam adatot. Egyszer említi az előbb Csongrádon, később Putnokon élő húgát, báró Bihary Lajosnét. Kicsi Sándor temetői búcsúztatójából tudom, hogy Nagy Töhötöm gyermekkorát a Bem apó csatájáról nevezetes Hunyad megyei Piskin töltötte, középiskoláit a gyulafehérvári katolikus főgimnáziumban kezdte, de a román megszállás miatt a kisújszállási református főgimnáziumban fejezte be, 1926-ban.

Arról már maga ír, hogyan lett jezsuita. 1926 őszétől Érden volt novícius, 1928 őszétől Szegeden tanult filozófiát, 1931-től Kalocsán magiszterkedett, a teológiát 1934-től 1938-ig Innsbruckban végezte. Egy levelében megerősíti és további példákkal szaporítja, amit könyvében a szigorú fegyelem ellenére életvidám, egészséges jezsuita nevelésről írt: télen sokat korcsolyáztak, nyáron teniszeztek; nemzetenként futballcsapatokat alakítottak, és megmérköztek egymással. Farsangkor nagy komédiákat rendeztek. „Híres Chaplin-imitátorrá nőttem ki magam.”

1937-ben szentelték pappá. Élete során történelem és

földrajz szakos tanári oklevelet és négy (bölcészeti, jogi, teológiai, néprajzi) doktorátust szerzett. A hatszáz magyar jezsuita közt mindössze huszonnégyen voltak a képzettség legfőbb fokára eljutott, ún. négyfogadalmasak: köztük ő is. Az ún. harmadik próbációt 1939–40-ben Firenzében végezte.

A Kalot 1935 szeptemberében kezdte meg munkáját Szegeden. Nagy Töhötöm megírja, mi szerepe volt ebben P. Kerkai Jenő (1904–1970) mellett neki. Amikor Kerkai 1938 őszén a rend szabályai szerint egyéves próbációra vonult be a Manrézába, önállóan ő irányította a munkát. A rend kivételes szabadságot engedett neki, kiélhette utazási szenvedélyét, járhatta az országot, szervezőútjain vezethette a mozgalom Opel kocsiját . . .

Maga mondja el könyvében, hogyan keveredett a politikába; miért vállalta 1944. november végén a fronton átkelés életveszélyes kockázatát; hogyan s miért 1945–46-ban, öt ízben is, az illegális átjárást a határokon, előbb csak a magyar katolikus egyház és XII. Pius pápa, később a szovjet hatóságok és a Vatikán közötti kapcsolat megteremtése végett is.

Ez a jórészt maga kereste küldetés pecsételte meg sorát. Fejébe vette, hogy *modus vivendi*-t talál a Szovjetunió és a Vatikán, s ennek keretében a magyar egyház és a népi demokratikus rendszer között. Így került végzetes ellentétbe Mindszenty Józseffel, noha primási és bíborosi kinevezésében oroszánrésze volt az ő javaslatának. Rendjének tartományfőnöke, P. Borbély István Mindszenty hajthatatlanságával értett egyet, így Nagy Töhötöm Rómából nem térhetett vissza hazájába. 1947 elején Dél-Amerikába küldték.

Válságáról beszámol könyvében. Az emberi lélek törvényszerűségei alól még ez az átlagon fölül képzett, sokoldalú, tudós férfiú sem lehetett kivétel. A minden mélyen gondolkodót emésztő „örök kétely” a rendjétől elszennvedett sérelemtől fölfokozva eltérítette addigi pályájától: elhagyta a jezsuita rendet.

Még pap volt, amikor Uruguayban egy ismerős, szintén erdélyi származású családban megismerkedett a ház

művelt, több nyelven beszélő leányával. Talán ez is hozzájárult döntéséhez. Világi állapotba való visszahelyezése után, 1949 elején feleségül vette Paulát. Egy év múlva megszületett egyetlen leányuk, Krisztina.

Középiskolában és főiskolákon – többek közt az Emberi Kapcsolatok Nemzetközi Intézetében (Instituto Superior Internacional de Relaciones Públicas) – filozófiát tanított, és a hatalmas, ötvenezer hallgatóval dicsekvő Buenos Aires-i egyetem rektori hivatalának jogi csoportjában dolgozott. Az utazás mellett másik szenvedélye a fényképezés volt; ezt oly színvonalon művelte, hogy vele mellékkeresetre tehetett szert. Így is takarékosan kellett élniük. Amikor a hatvanas években a Kalot mintájára a Buenos Aires-i nyomortelepeken szociális munkához látott, tanfolyamokat, szövetkezeteket szervezett, telepítést tervezett, és a közben hatalomra jutott katonai kormány is fölfigyelt tevékenységére, azt remélte, főhivatásként végezheti e munkáját. Csalódnia kellett.

Az „útkereső” közben rátalált a szabadkőművességre, fölfedezte benne a közösséget, amely sokban emlékeztette őt az elhagyott rendre. (Nem véletlenül beszél, fejezet-címben is, *két rendről*.) A csodálatos csak az, hogy bár ebben az új társaságban megtalálta önmagát, nem tagadta meg a régit: lelkének egyik fele jezsuita maradt. Bizonyos jezsuitákat, főként a közben szintén emigrációba, Torontóba került Borbély Istvánt, elítélt, de a rendről mindig elismeréssel, sőt, szeretettel, olykor leplezetlenül nosztalgiával beszélt. S bár az egyház hibáit ostorozta, egyre érlelődött benne a terv, hogy amint – hite szerint – magában összeegyeztette lelkének két felét, úgy békítse össze a katolikus egyházat a szabadkőművességgel. Érezte kivételes helyzetét, hogy benne egyesül a jezsuita és szabadkőműves gondolkodás, s így tűzte maga elé életcéllul a kibékítés szolgálatát.

Ezért írta meg ezt a könyvet, amely először 1963 karácsonyára, spanyolul jelent meg. E nyelven még két kiadást ért, de a lázas tervezgetés, hogy a német mellett angolul, franciául, olaszul kiadhassa, még a második vatikáni zsinat alatt, amelytől – főként a bíborosként

személyesen és előnyösen megismert VI. Pál pápától – oly sokat várt életcéljának megvalósításában, kudarcot vallott. Később váltig állította, hogy a szabadkőművesek vezetőinek ellenállásán buktak meg az idegen nyelvű kiadások. A magyar változat, amely mostani kiadásunk alapja, kölcsönpénzből, mindössze kétszáz (!) példányban, 1965 júniusában került ki a nyomdából.

Már a szerte Latin-Amerikában terjesztett spanyol kiadás után megoszlottak a vélemények. Az első példányt fehér szattyánbőrbe kötve a pápának küldte. A Vatikánból távirat nyugtázta – elismeréssel. „Ez volt – emlékezett vissza özvegye – életünk egyik legnagyobb eseménye.”

Mindkét oldalról kapott dicséretet és támadást egyaránt. Sergio Mendez Arceo mexikói püspök éppúgy biztatta, mint az argentin vagy a dominikai szabadkőművesek nagymestere. Ám többen voltak támadói. Spanyolországba be sem engedték a könyvet. P. Borbély be akarta pörölni a szerzőt, de lebeszéltek róla. Szélsőjobboldalról az Argentínában népes nyilaskeresztes emigráció, katolikus részről Nyisztor Zoltán, a római Katolikus Szemle szerkesztője, a szabadkőművesektől pedig saját testvérei, a Kossuth páholy magyarjai fordultak szembe vele. Azt terjesztették róla, hogy még mindig jezsuita, csak kémkedni ment a szabadkőművesek közé. Hogy családja, gyermeke volt? Erre ez volt a válasz: a jezsuiták mindenre képesek, még erre is. A háta mögött, panaszkolta, „nyomorult jezsuitának” nevezték . . . Az igaz, maga is megírja, hogy más néven lépett a szabadkőművesek közé, mint jezsuitaként szerepelt. Vezetéknevét édesanyjától vette, keresztnévül a másodikat használta: így lett Varga Sándor. Könyvének megjelenése után Alejandro Töhötöm Nagy Varga, magyarul is többnyire Nagy Varga Töhötöm néven írta alá nevét.

A magyar nyelvű könyv lehetett az oka, hogy a magyar kormány a követség útján meghívta hazai látogatásra. Diplomáciai megbízással 1966 nyarán családotul jött két hónapra. Költségeinek felét a Vatikán vállalta: útjának célja tehát az állam és az egyház megbékélésében

való közreműködés volt. Egy hónapot Rómában, egy-egy hetet Bécsben, Velencében, Párizsban töltöttek. Nyilván már útjáról folyó tárgyalási közben, 1966. február 9-én írta Patzauernak az egyház és a kommunista világ közeledéséről: „Ennek én vagyok húsz év előtti első harcosa, és akkor még nem lehettem más, csak áldozata. Ma aktuálisabb a könyvem, mint volt három év előtt, amikor megjelent.” Rómában meglepetéssel tapasztalta, hogy a Vatikánt a szabadkőművesek nem érdeklik; annál inkább a kommunistákkal való *modus vivendi*. A pápa külpolitikai tanácsadójának, P. Leibernek az e könyvben is kifejtett, 1946-ban mondott jóslata – úgymond Nagy Töhötöm – egyre időszerűbb: ki kell várni a kommunista világ belső átalakulását. Az ún. szocialista államok népei körében több mint negyven éve megjövendőlt vallási újjászületés napjainkban kezd kibontakozni.

Nagy Töhötöm, amint visszatért Buenos Airesbe, nekilátott új könyvének megírásához: *Az egyház és a kommunizmus* csak spanyolul jelent meg. Olaj lett a tűzre.

Amikor ugyanis európai útjának a szabadkőművesek körében híre ment, árulónak bélyegezték. Kommunista és egyházi pénzen utazott! A szabadkőművesség két legnagyobb ellenségével paktált! Azzal az ürüggyel, hogy igazolatlanul sorozatosan hiányzott, s tagdíját sem fizette be, kizárták a Kossuth páholyból. Ennek a szabályok szerint következménye volt a spanyol nyelvű Estrella del Oriente (Kelet Csillaga) anyapáholyból való eltávolítása is. Szaporította a vádakát, hogy 1966 őszén Chilében több egyetemen szabadkőműves-konferenciákat tartott, rágalmozói szerint engedély nélkül. Hiába bizonyította írással, hogy az előző főmester engedélyezte szereplését . . .

Leveleiben most már nemcsak az egyház, hanem a szabadkőművesek tetteiben megmutatkozó ellentmondásokat is keményen bírálta. „A szabadkőműves Johnson – írta 1967. június 24-én – Vietnamban népirtást követ el, és ötven kis diktátort támogat, köztük a dél-amerikaiakat, akik mind szabadkőművesek.”

Megkeseredve panaszkolta előző napi levelében: „A

szabadkőművesektől nem várok már semmit.” „Az egyház után immár megtapasztaltam a szabadkőművességet is. Ugyanaz a história. Szinte kópiája egyik a másiknak.” Másnap meg ezt írta: „Végső konklúzióm a magam számára: az ember mindenütt ember marad: az egyházban is és a szabadkőművesek között is.” „Legvégső konklúzióm: a szeretet gyakorlásához nem kellene intézmények, csak princípiumok.” Az argentin junta szemében is gyanússá vált. Titkosrendőrsége, a CIDE figyelte, sőt egy ízben ki is hallgatta.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy elfogadja a magyar kormány hívását: 1968-ban hazaköltözött. Szép lakást kapott a Rózsadomb északi lejtőjén. Krisztina, aki Argentínát tartja „imádott hazájának”, és apja halála után édesanyjával sietve visszatért Buenos Airesbe, magyarországi emlékeiből egyedül az erkélyükről elébük táruló szép kilátást, a Duna és Pest páratlan panorámáját méltányolta.

Nagy Töhötöm az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségében kapott munkát: egyike lett az akkor tervezett nagylexikon tíz szerkesztőjének. Rábízták a társadalomtudományi rész (így a keresztény vallások és a marxizmus!) gondozását, a jogot, közgazdaságot s egyéb kisebb tárgyköröket (postát, biztosítást stb.) Hitegették, hogy könyveit itthon is kiadják, de ebből sem lett semmi. Félállást vállalt mint tanácsos Venezuela budapesti nagykövetségén; felesége az argentin, lánya a perui nagykövetségén titkárként dolgozott.

1972. március 28-án nagy előadást tartott a frankfurti szabadkőművesek közt *A válságba sodródott egyház* címmel. De sem ezt, sem más munkáit nem tudta nyomdafestékhez juttatni.

1978 nyarán trombózis érte. Három hónapig feküdt, látszólag fölépült. 1979. február 21-én váratlanul elhunyt.

Itthoni életének csalódásáról vall, hogy Argentína földjében kívánt nyugodni.

Könyve nem elsősorban azért időszerű, amiért írta, hanem mert érdekes és bensőséges képet rajzol az olvasók többsége előtt ismeretlen, titokzatos intézményről, a két rendről.

Péter László

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KALOT-fesztivál

A KALOT hírs

az intézmények működéséről és a tanítók, tanítványok életéről

1. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
2. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
3. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
4. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
5. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.

népfőiskolája

az intézmények működéséről és a tanítók, tanítványok életéről

1. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
2. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
3. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
4. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.
5. **ISKOLA** a tanítók nagy részének a tanítás mellett a tanítványok felnevelésére is nagy szerepet játszik. Az iskola feladata a tanítványok szellemi, testi és erkölcsi nevelése.

Szabadkőműves gyűrű átadása a 33. fokozatra való feljutáskor

Szabadkőműves székház Chicagóban

TARTALOM

Ki voltam és ki vagyok	5
JEZSUITÁK	7
A jezsuita imaélet alapelvei és a szemlélődő ima	39
Szellemi kiképzés. Egy jezsuita tanulmányai	56
A rend belső szervezete és ellenőrzése	72
Beállva a modern idők sodrába	98
Küzdelem a létért	145
Vatikáni szolgálatban	176
Belső küzdelmek	249
Az új vállalkozás	277
Ahogy végződtek a dolgok	296
SZABADKÖMŰVESEK	299
Új célok felé	299
A páholyok élete	324
Vallás-e a szabadkőművesség, vagy sem?	368
Nyugtalanságok	386
A szabadság megszállottai	407
Évszázados küzdelmek	423
A két rend	447
Pro domo	456
Egy gyűlölettel kevesebb	461
Felmenthető-e a szabadkőművesség	465
Utószó	487
Képek	494

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

UNIVERSUM KIADÓ, SZEGED

Felelős kiadó: Nagy Károly

Felelős szerkesztő: Dr. Fejér Dénes

Készítette: Petőfi Nyomda, Kecskemét '90 10028

Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

ISBN 963 385 027 4

Ára: 240,- Ft

NAGY TÖHÖTÖM

Buenos Airesba, ott a szabadkőműves-székházban őrizték öt évig, mígnem 1984-ben, mint óhajtottá, szétszórták Marcos Pazban, a Jernardino Rivadavia gyermekotthon udvarán, egy akácfa árnyékában.

A jórészt maga kereste küldetés pecsételte meg sorsát. Fejébe vette, hogy *modus vivendi* talál a Szovjetunió és a Vatikán, s ennek keretében a magyar egyház és a népi demokratikus rendszer között.

A minden, mély gondolkodót emésztő „örök kétely”, a rendjétől elszenvedett sérelemtől fölfokozva eltérítette addigi pályájától: elhagyta a jezsuita rendet.

Az „útkereső” közben rátalált a szabadkőművességre, fölfedezte benne a közösséget, amely sokban emlékeztette őt az elhagyott rendre.

Nagy Töhötöm könyve nem elsősorban azért időszerű, amiért írta, hanem mert érdekes és bensőséges képet rajzol az olvasók többsége előtt ismeretlen, titokzatos intézményről, a két rendről.

E könyv sajátos ötvözete az önéletrajznak, a naplónak, a dokumentumgyűjteménynek, a politikai esszének és a vitairatnak. Írója különös, nyughatatlan, mindenütt meghasonlott, örök útkereső volt. Még haló poraiban sem maradt nyugton. Hamvait – kívánsága szerint – özvegye visszavitte